

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**XVIII. ve XIX. YÜZYILDA BİRECİK SANCAĞINDA
İKTİSADİ VE SOSYAL YAPI**

TAHİR ÖĞÜT

2502000083

Tez Danışmanı: Doç. Dr. COŞKUN ÇAKIR

İSTANBUL, 2008

ÖZ

XVIII. VE XIX. YÜZYILDA BİRECİK SANCAĞINDA İKTİSADİ VE SOSYAL YAPI

XVIII. ve XIX. yüzyılda Birecik Sancağının ekonomik ve sosyal yapısını inceleyen bu çalışma arşiv kaynaklarından hareketle, Osmanlı mali ve sosyal yapısını anlamaya yönelik olarak yapılmıştır. Yerel faktörlerden kaynaklanan uygulama farklılıklarının, Malikane, Vakıf, Tımar sistemlerinde ön plana çıktığı belirlenmiştir.

Bölge ekonomisini derinden etkilemiş olan tersane organizasyonu ve nehir taşımacılığı konusu, tarihsel süreç ve bütünlükte, bağlı müesseseleri ile birlikte değerlendirilmiştir. Ayrıca, nehir taşımacılığının uluslararası rekabete konu olması boyutu da ele alınmıştır.

Kısaca bir taşra ekonomisi üzerinden, büyüme sorunu çerçevesinde, mali organizasyondaki değişimin iktisadî ve sosyal yapıya etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birecik, Fırat, aşiret, tımar, malikane, tersane, iktisat tarihi.

ABSTRACT

ECONOMIC AND SOCIAL STRUCTURE IN THE BİREDJİCK SANCAK BETWEEN 18TH AND 19TH CENTURIES

This study, based on the archival sources, examines the social and economic structure of Biredjick province in XVIIIth and XIXth centuries in order to understand both fiscal and social structure of the Ottoman State. It was found out that the practical differences that stemmed from local factors showed themselves clearly in systems of Malikane, Waqf and Timar.

Organization of shipyard and river transportation that had a profound effect on the regional economy have been studied within a historical continuity in connection with the relative organizations.

The effects of changes to the fiscal organization on both economic and social structure have been determined through a study of provincial economy in relation to the question of growing.

Keywords: Biredjick, Euphrates, nomadic tribe, timar, malikane, shipyard, economic history.

GİRİŞ

Günümüzde Şanlıurfa'nın ilçesi olan Birecik, bu il merkezinin 80 km batısında, Fırat nehrinin her iki sahilinde ve fakat yoğun olarak da doğu sahilinde yerleşik bir konumdadır. Gaziantep'in 55 km doğusunda yer alan ilçenin güneyinde Suriye sınırı yer almaktadır. Gaziantep ilinin 70.000'lik nüfusu ile en büyük ilçesi olan Nizip, Birecik'e en yakın birleşim yeridir. Birecik'in 55 km doğusunda Urfa'nın Suruç ve 50 km kuzeyinde ise Halfeti ilçeleri yer almaktadır. Adı geçen yerlerle Nizip'in kuzeyindeki Araban ilçesi, bölgenin Osmanlı hakimiyetine girdiği 1517'den itibaren teşkil edilmiş olan Birecik Sancağının kazaları konumunda olmuşlardır. Birecik Sancağı XVI. yüzyılda zaman zaman Diyarbakır ve Halep eyaletlerine bağlanmışsa da, bu yüzyılın sonundan Tanzimat'a kadar geçen sürede Rakka eyaletinin Sancağı olarak kalmıştır.¹

Rakka eyaletinin merkezi Urfa olup, bu dönemde eyalete adını veren kadim şehir günümüzde Suriye topraklarında yer almaktadır. Rakka eyaleti Urfa ve Birecik sancaklarından oluşmaktadır. Birecik sancağının kazaları Rumkale ve Suruç iken, nahiyeleri Nizip, Merzuman ve Araban'dır. Tanzimat'ın ilanından sonra idarî yapıda eyaletten vilayete geçilmiş ve bu dönemde Urfa, Halep vilayetinin bir sancağı olurken, Birecik de bu sancağın kazası statüsüne geçmiştir. Bu dönemde, sancak statüsündeyken Birecik'in kaza ve nahiyeleri olan Rumkale ile Suruç Urfa'nın kazası olurken, Nizip de Birecik kazasının nahiyesi haline gelmiştir.²

Birecik, yanı başında bulunduğu Fırat nehrinden dolayı, tarihin her döneminde önemli bir konumda olmuştur. Anadolu ve Mezopotamya'nın en büyük nehrinin en kolay geçilebildiği yerlerden olan Birecik, Yakınoğu ticaretinde önemli bir ticaret yolunun üzerinde yer almıştır. Bu özel konumundan dolayı dünyanın ilk uygarlık merkezlerinden, Asur ve Hitit uygarlıklarının yerleşim yerlerinden olan bölge, Hitit devletinin Hattuşaş'tan sonraki merkezi olan Karkamış şehrinin de

¹ İdris Bostan, "Birecik", **DİA**, C. VI, 1996, s. 187-189.

² M. Streck-V.J. Parry, "Biredjick", **Encyclopedia of Islam**, Vol. I, London, 1960, pp. 1233-1234.

kurulduğu yer olmuştur. Makedonya İmparatorluğu döneminde kurulan Fırat nehrinin batısındaki- Zeugma ile karşısındaki Apamia şehirleri, Roma İmparatorluğu döneminde bu devletin en önemli Doğu Lejyonu konumunda yer almıştır. Bu imparatorluk döneminde sağlanan istikrar ortamında bölge, iktisadî açıdan önemli bir konuma gelmiştir. Gaziantep müzesinde teşhir edilen ve şu ana kadar ele geçirilmiş olan dünyanın en zengin sikke koleksiyonu bunun kanıtı mahiyetindedir.³

Osmanlı hakimiyeti öncesinde Doğu Roma ile Arap devletleri arasında zaman zaman el değiştiren bölge, bir süre, Haçlı seferleri döneminde kurulan Urfa Haçlı Kontluğuna bağlı olarak kalmıştır. Urfa Kontluğu sonrasında bölge önce Eyyubî ve sonrasında da Memluklu hakimiyetine girmiştir.⁴

Birecik'in Memluklu hakimiyetinden Osmanlı hakimiyetine geçmesiyle birlikte, Roma'dan beri tekrar bir siyasî istikrar dönemi yakalanmıştır. Bu dönem ile birlikte XVI. yüzyıl boyunca iktisadî yapıda ciddi bir büyüme dönemine girilmiştir.⁵ Fetih dönemi sonrasında düzenli aralıklarla yapılan tapu tahrir çalışmaları ile hızlı bir nüfus artışı eğilimine girilmiş olduğu görülmektedir. Nüfus artış eğilimi iktisadî gelişmenin göstergesi mahiyetindedir. XVI. yüzyıl nüfus verilerine ulaşmak tapu tahrirleri sayesinde mümkün olmakla birlikte sonraki dönemlere ait veriler için aynı şeyi söylemek güçtür.⁶

Birecik'in iktisadî gelişme sürecinde bölgenin coğrafi konumu belirleyici olmuştur. Osmanlı idaresi tarafından Anadolu'nun Arap vilayetleri hakimiyetinin kilidi olarak görülen bölge, aynı zamanda önemli üretim ve ticaret merkezlerinden olan Halep'in Yakınoğu ve İnan ticaretinde önemli bir kavşak konumunda yer

³ Kutalmış Görkay, "Zeugma/ Seleukeia-Apameia", **Gaziantep "Dört Yanı Bağlar Dağlar"**, Hazırlayan: Selahattin Özpalabıyıklar, İstanbul, YKY, 2007, ss. 55-85.

⁴ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, TTK,1993, s. 380.

⁵ Turhan Atan, **Türk Gümrük Tarihi**, Ankara, TTK, 1990, s. 19.

⁶ Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ankara, 1983, ss. 71-79.

almıştır. Belirtilen olumlu faktörlere rağmen genel iktisadî yapının büyüklüğü ve sürekliliğinde olumlu coğrafi faktörler tek başına açıklayıcı olmaktan uzaktır.⁷

Birecik, nahiyeleri olan Nizip ve Suruç ovaları ile önemli bir tahıl üretim bölgesi olup, bu özelliği ile Osmanlı-İran mücadelelerinde devletin Bağdat ve Basra'ya yaptığı seferlerin de lojistik merkezlerinden biri konumunda yer almıştır.⁸ Bu organizasyonun neticesinde ince donanma olarak da bilinen nehir donanmasının ve tersanesinin merkezi haline gelmiştir. Dönemin şartlarında ciddi bir sanayi faaliyeti olarak değerlendirilebilecek tersane ile bunun bölgenin iktisadî ve sosyal yapısındaki etkilerini belirlemek önemli bir husus olmuştur. Bu konuda yapılmış olan çalışmalar her ne kadar genel bir bilgi verme başarısı göstermiş olsa da bazı temel soruların cevaplandırılmasında yetersiz kalmaktadır.⁹ Bunlar, tersane faaliyetlerinin sürekliliği, bölgedeki emek piyasasına yansımaları ve iş organizasyonunun tarihi seyri ile Birecik iktisadî hayatına katkıları gibi sorunları içermektedir.

Bölgeler arası ticaret yollarının kavşağında bulunan bir yerde, nehir taşımacılığını sadece askeri merkezde tartışmak eksik bir yaklaşımı olacaktır. Nehir taşımacılığını tarihsel süreçte yerel bazlı organizasyon ve daha geniş kapsamlı ve kurumsal yapılar çerçevesinde ele almak gerekmektedir. Belirtilen çerçevede İngiltere'nin Birecik merkezli taşımacılık projesinin¹⁰ kurumsal mahiyeti ve bölge ekonomisinin büyümesine yönelik hedeflerini ve sonuçlarını da tartışmak gerekmektedir. Şehirde bir esnaf organizasyonu çerçevesinde gerçekleşen nehir taşımacılığının, genel işleyiş tarzı ile ticarî hayat üzerindeki etkileri ve tarihsel süreçteki hukukî-ıdarî düzenlemeler karşısındaki durumu da tartışılması gereken konulardandır.

⁷ BOA, HAT 530/ 26132-G, H. 1251.

⁸ Lütü Güçer, **XVI.-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1964, s. 116.

⁹ Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım**, (Derleyen: Salih Özbaran), İzmir, 1984; İdris Bostan, **Osmanlılar ve Deniz**, İstanbul, Küre Yayınları, 2007.

¹⁰ W.D. Andrew, **Memoir on the Euphrates Valley Route to India with Official Correspondance**, London, 1857, p. 17.

Birecik, yerleşik üretim kültürü ve konar-göçer üretim kültürüne sahip olan sosyal yapıların bir arada olduğu bir konumda yer almıştır. Bu yapı XVIII. yüzyıl Osmanlı iskan politikası ile daha karmaşık bir hal almıştır. Bu iskan politikalarının doğurduğu sosyal ve siyasî sonuçlar kadar, tarımsal üretimin artan bir verimlilikle istikrar kazanması ve bunun sonucunda malî gelirlerin artırılması sonucunun da hedeflendiği ciddi ve radikal bir süreçtir.¹¹ İskan politikalarında Rakka Eyaleti önemli merkezlerden biri olarak belirlenmiş olup, Birecik'in bu süreçteki konumu, iskan politikasının genel uygulama seyri bakımından büyük önem arz etmektedir. İskan politikalarının devamı mahiyetinde, bölgedeki aşiretlerin, genel idarî, malî ve sosyal yapıdaki konumlarının belirlenmesi, iktisadî ve sosyal yapının gerçek öznelerinin konumlarını belirlenmeyi de zorunlu kılmaktadır.

Klasik dönem Osmanlı maliyesi, devamlılık arz eden seferlerden dolayı malî gelirlerini sürekli olarak artırma eğilimi taşımıştır. Bu eğilim XVII. yüzyıl sonunda uygulamaya giren ve XVIII. yüzyıl boyunca devam eden malikane sistemi ile devam etmiştir.¹² Malikane sisteminin ilk uygulandığı yerlerden olan Rakka eyaleti ve Birecik sancağında, bu politik tercihe etki eden faktörlerin ve sistemin tarihi süreçte izlemiş olduğu genel yapının belirlenmesi gereği önemli bir sorun olmuştur. Malikane sistemi uygulamalarının bölgesel bazda ele alınması, sistemin tarihi süreçteki genel durumunu belirlemek bakımından da önem arz etmektedir.

Osmanlı devlet yapısının temel malî, askeri ve idarî kurumlarından olan tımar sisteminin XVIII. ve XIX. yüzyıldaki gelişimi hakkında bir belirsizlik bulunmaktadır. Birecik özelinde, dar bölgesel ve uzun dönemli yapılan çalışma ile tımar sisteminin öznesi olan tımar ehlinin devlet, reaya, mültezim, eşraf ve birbirleri ile ilişkilerini belirlemek amaçlanmıştır. Tımar sisteminin yerleşik olan kurumlarla olan münasebetini, tarihi seyrinde belirlemeye çalışmak, her ne kadar bir bölge

¹¹ Yusuf Hallaçoğlu, **XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara, TTK, 1997, s. 7.

¹² Erol Özvar, **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2003, s. 102.

özelinden genele matuf sonuçlar çıkarmaktan uzaksa da, en azından bu alanda yapılacak olan çalışmaların bir parçası olma iddiasını taşımaktadır.

Uygarlık ve ülke tarihlerindeki bazı yapısal değişim dönemleri, bu kırılma noktaları öncesinin değerlendirildiği ve bu değerlendirmelerden hareketle yeniden yapılanma iddiasının taşındığı dönemlerdir. Tanzimat öncesi dönem, geleneksel bir yapıya dayanan, bu yapı üzerinden sorunların algılandığı ve aynı zamanda politik açılımların gerçekleştirilmeye çalışıldığı bir dönemdir. Tanzimat süreci reformist hareketlerin genel tabiatına uygun olarak geleneksel kurumların derinden yargılanmaya çalışıldığı ve aynı zamanda da yeni kurumların tesis edilmeye çalışıldığı bir dönüşümü temsil etmektedir.¹³ Sorunları giderme iddiasındaki bu politikaların ve tesis edilmiş olan kurumların halk ile geleneksel kurumlar tarafından algılanma şekli, sistemin uygulanmasındaki başarıları veya başarısızlıkları belirleyebilmek bakımından da önem arz etmektedir. Birecik'te Tanzimat uygulamalarının malî, idarî ve sosyal sonuçlarını belirleyebilmek bu sorunlar çerçevesinde üzerinde durulan bir husus durumundadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle Birecik'in tarihçesi anlatılmış, arkasından Osmanlı döneminde şehrin fiziki ve sosyal yapısı değerlendirilmiştir. Bölgenin iktisadî ve sosyal hayatında yer alan vakıf, ticaret ve tarım gibi konular alt başlıklarda araştırma konusu olmuştur. Vakıfların ilk fetih dönemindeki fiziki varlıkları ile sonrasında meydana gelen değişim ve gelişim belirlenmeye çalışılmıştır. Vakıfların iktisadî yapıdaki konumları gibi malî yapıdaki konumları da belirlenmeye çalışılarak ulaşılan sonuca etki eden faktörler sorgulanmıştır.

Şehrin iktisadî yapısının temel unsurlarından olan tarım ve ticaret konuları alt başlıklarda değerlendirilmiştir. Bölgenin konumundan dolayı ticaret bahsi dahili ve transit ticaret başlıklarında çalışılmıştır. Sosyal yapı şehir ve kırsal nüfus ekseninde incelenmiştir. Kırsal nüfus yapısında bölgenin kadim aşiretleri ve iskan politikaları

¹³ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Doğu-Batı Yayınları, ty., s. 241.

çerçevesinde konu ele alınmıştır. Aşiretlerin XVIII. ve XIX. yüzyılda sosyal konumları, sair reaya ve devletle olan ilişkileri doğrultusunda konu değerlendirilmiştir. Aşiret yapılanmasına bağlı olarak ortaya çıkan asayiş sorunları belirlenmiş, XVIII. yüzyıl sonlarına doğru siyasî ve malî dengenin bozulmasına etki eden faktörler üzerinde durulmuştur.

İkinci bölüm malî yapıdan oluşmaktadır. Malî bölümde öncelikle araştırmanın başlangıç dönemi olan XVIII. yüzyıldaki genel malî yapı incelenmiş ve sonraki aşamada, Birecik mukataalarının bağlı bulunduğu Rakka Hazinesinin genel gelir-gider yapısı ve değişim süreci değerlendirilmiştir. Rakka hazinesinde Birecik'in özel konumu belirlenmeye çalışılmıştır. Mali yapının önemli unsurlarından olan malikane ve tımar konuları da bölüm içinde alt başlıklarda yer almıştır.

Üçüncü ve son bölümde, Birecik için tarihsel bir önemi ve konumu olan tersane ve devamında nehir taşımacılığı konuları çalışılmıştır. Tersane faaliyetleri, önce Osmanlı hakimiyeti ile başlayan genel gelişim süreci, sonrasında da tersanenin en faal olduğu XVIII. yüzyıldaki genel yapısı dikkate alınarak incelenmiştir. Tersane faaliyetleri özellikle organizasyon, emek faktörü ve mali yapı ekseninde değerlendirilmiştir. Tersane faaliyetlerinin tamamlayıcısı olan miri zahire organizasyonu ve haberleşme organizasyonu da alt başlıklarda incelenmiştir. Ayrıca nehir taşımacılığı, Birecik'te bölgesel ve bölgeler arası faaliyet ve teşebbüsler çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Tez çalışmasında öncelikle mevcut literatürdeki veriler değerlendirilmiş ve sonrasında yoğun olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belge ve defterlerin incelenmesi gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede inceleme dönemi ile ilgili tüm fonların taraması yapılmıştır.

Tarih araştırmaları genel olarak siyasî, iktisadî ve sosyal temeller üzerinde şekillenmektedir. Çalışmaların temelini oluşturan bu unsurlar birbirleri ile doğrudan veya dolaylı etkileşim halinde olup, genel yapının belirlenmesi iddiasını taşımaktadır.

Aynı zamanda tarih araştırmaları verilerin varlığı ve ulaşılabilirliği çerçevesinde yapılabilmektedir. Birecik merkezli bu çalışmada XVIII. yüzyıldan Tanzimat'a geçiş aşamasına kadar olan süreçte, bir Osmanlı şehrinin iktisadı, mali ve sosyal gelişim sürecini inceleme ve genel yapıya yönelik değerlendirmelere katkıda bulunma amacını taşımaktadır.

1. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI

1.1. Tarihi Yapı

İlk kentler, ulaşımda sağladığı avantajlar bakımından nehir kenarlarında kurulmuştur.¹ Birecik, kurulan ilk şehirlerin bu genel karakterine uygun olarak Kuzey Suriye ile Anadolu'yu birbirine bağlayan ve Fırat nehrinin, Basra'ya kadar olan güzergah üzerinde ulaşım elverişli olmaya başladığı bir mahalde bulunmaktadır. Şehrin coğrafi konumundan dolayı tarihin her aşamasında bu bölge stratejik değere sahip olmuştur.²

M.Ö. 2000'lerde bu bölgeye Hititler tarafından "Birthe" denilmektedir. Asur çivili tabletlerinde M.Ö. IX. yüzyılda Til- Basrip denilen yerin, ihtilafli bir konu olmakla beraber Birecik olma ihtimali vardır.³ Birecik adının, Aramice saray anlamına gelen "birsa" isminden veya Arapça kale anlamına gelen "bire" kelimesinden türediği tahmin edilmektedir. Küçük kale anlamına gelen Birecik ve Fırat'ın kalesi anlamındaki Biretülfirat isimleri Osmanlı hakimiyeti boyunca kullanılmıştır.⁴ Birecik'in pek bilinmeyen fakat İslam tarihçileri tarafından kullanılan, beyaz yer anlamındaki "Arzu'l Beyza" ismi de mevcuttur. Arap tarihçiler ise, XIII. yüzyıl belgelerinde yoğun olarak "El- Bira" ismini kullanmışlardır.⁵

Birecik'te kadim medeniyetlere dair ilk bulguya, 1894'te Surtepe ve Yelvez köyleri arasında arkeolojik kazı yapan J. E. Gautier tarafından bulunan paleolitik çağa ait bir balta ile ulaşılmıştır. Gautier'in çalıştığı alanda 1952'de kazı yapan Kılıç Kökten, başka bulgulara da ulaşarak, Birecik bölgesinin M.Ö. 5.000-10.000 yılları arasında insan yaşamına sahne olduğunu ispatlamıştır.⁶

¹ Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, Ç. Gürol Koca-Tamer Tosun, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007, s. 93.

² M. Streck-V.J. Parry, "Biredjick", **Encyclopedia of Islam**, Vol. I, London, 1960, pp. 1233-1234.

³ A. Cihat Kürkçüoğlu, **Birecik Monografyası**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 1.

⁴ M. Streck-V.J. Parry, **agm.**, ss. 1233-1234.

⁵ Ali Yılmaz, **XVI. yüzyılda Birecik Sancağı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, 1996, s. 10.

⁶ Kürkçüoğlu, **a. g. e.**, s. 3.

Helenistik dönemde İskender'in komutanlarından I. Seleukos tarafından bölgenin fethedilmesi ile bu komutan kendi adına Fırat nehrinin batı sahilinde Seleukeia ve doğu sahilinde de karısı adına Apameia kentlerini M.Ö. 305'te kurmuştur. Bu iki kent kuruluşları müteakibinde birbirlerine bir köprü ile bağlanmış ve daha sonra bölge Kommagene Krallığı döneminde önemli bir yerleşim yeri olan yer "Zeugma" olarak isimlendirilmeye başlamıştır. Kommagene Krallığının M.Ö. 31'de bölgedeki hakimiyeti sona ererek Roma hakimiyeti başlamıştır. Zeugma, Roma hakimiyeti döneminde, imparatorluğun Suriye eyaletine bağlı bir şehir olup, M.S. 18'de X. Lejyonun kurulması, hızlı bir şekilde gelişme kaydetmeye başlamıştır. Lejyonun bölgede kurulması ile ticarî hayatta hızlı bir şekilde gelişmeye de sebep olmuştur, şarap, fıstık ve zeytinyağı üretimi ve ticareti meydana gelmeye başlamıştır. Şehir, siyasî önemini ve iktisadî canlılığını M.S. 252'de bölgenin Sasani Kralı Sapur tarafından tahrip edilmesiyle kaybetmeye başlamıştır.⁷

Sasani akınları ile tahrip edilen bölge, Roma İmparatorluğunun 395 yılında bölünmesi sonrasında, Doğu Roma'nın idaresinde kalmıştır. Birecik'in İslam idaresine girmesi 639 senesinde halife Hz. Ömer zamanında İyad bin Ganem tarafından, 636 Yermük'te Bizans ordusunun İslam ordusuna mağlup olması süreci sonrasında gerçekleşmiştir.⁸

Urfa'nın 1032'de Bizans hakimiyetine tekrar girmesi ile Birecik yine eski durumuna dönmüş ve bu durum Sultan Alparslan'ın 1071'de Halep'e yaptığı sefere kadar devam etmiştir.⁹ Yapılan bu sefer, Alparslan'ın Mısır Fatimi Devleti'ni ele geçirmek için ve Mısır'da Sünni bir iktidar kurmak adına gerçekleştirmiştir. Bu sefer esnasında Birecik'te istirahat eden Sultan Alparslan, Fırat nehrini kölemen menşeli olmayarak geçen ilk Türk sultan ve komutanı olmuştur.¹⁰

⁷ Kutalmış Görkay, "Zeugma/ Seleukeia-Apameia", **Gaziantep "Dört Yanı Bağlar Dağlar**, Hazırlayan: Selahattin Özpalabıyıklar, İstanbul, YKY, 2007, ss. 55-85.

⁸ Yılmaz, **a. g. e.**, s. 11.

⁹ Yılmaz, **a. g. e.**, s. 13.

¹⁰ Mısır Fatimi Devleti'ni ele geçirmek ve Mısır'da Sünni bir iktidar kurmak için Sultan Alparslan, Mısır vezirlerinden Nasırrüddeve'nin daveti ile 1070 yılı ortalarında Horasan'dan hareket etmiştir. 1071 Ocak ayında Birecik'ten geçerek Mısır yolu üzerinde önemli bir yer olan Halep'i kuşatma altına almıştır. Ancak Bizans Ordusunun Horasan'a yürümekte olduğu haberini alarak, Halep kuşatmasını

Haçlı seferlerinin başlaması ile 1097’de komutan Baudoin tarafından şehir işgal edilerek Türk hakimiyetinden çıkmıştır.¹¹ Haçlı hakimiyeti döneminde, her ne kadar Urfa, Musul Atabeyi İmadeddin Zengi tarafından 1145’te Haçlı işgalinden kurtarılmışsa da daha sonraki aşamada Birecik kuşatma altına alınmasına rağmen netice alınamamıştır.¹²

Haçlılar sonrasında, Eyyûbi hakimiyetine girmiş olan Birecik, Melik Kâmil komutasındaki Eyyübi Ordusunun, 100.000 askerle Anadolu’ya düzenlediği seferin hareket merkezi olmuştur. Sefer, Sultan Alaeddin Keykubat komutasındaki Selçuklu Ordusunun Harput’daki zaferi ile sona ermiştir.¹³ Eyyübi hakimiyeti sürecini Memluklu idaresi izlemiş ancak 1243’te Selçuklu Ordusunun Köseadağ Savaşındaki mağlubiyeti sonrasında Birecik Moğol istilalarına karşı açık bir hale gelmiştir. İlhanlı Hakani Hülagu birlikleri tarafından 1260’da Birecik kuşatma altına alınmış, bu esnada Memluklu Ordusunun Ayn-ı Calut’ta mağlubiyeti ile kuşatma kaldırılmıştır.¹⁴

Moğolların Suriye’de varlıklarını sürdürebilmeleri bakımından Birecik stratejik bir konuma sahip olmuştur. Memluklu Sultanı Baybars 1265’te bu şehrin yönetimini ele geçirmesinden sonra Suriye’nin denetimi açısından önemli olan bu yeri kaybeden Moğollar aynı yıl şehri kuşatmışlardır. Moğollar Frankların desteğini de almış olmalarına rağmen kuşatmada netice alamamışlardır.¹⁵

Moğolların zaman zaman yaptıkları akınlara rağmen Memluklu hakimiyeti uzun süre devam edebilmiştir. Memluklu hakimiyeti döneminde şehrin günümüze

kaldırılmış ve bu esnada da Halep Emir’i sultana bağlılığını arz ederek, kuşatmadan arzulan sonuç alınmıştır. Bk. Ali Sevim, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, Ankara, TTK, 1983, ss. 56-61.

¹¹ Baudouin Telbaşer’de bulunduğu sırada Urfa’ya gideceğini anlayan Türkler Birecik’te tuzak kurduysalar da, Birecik’in daha kuzeyinden geçerek tuzaktan kurtulmayı başarmıştır Bk. Steven Runciman, **Haçlı seferleri Tarihi, Cilt; I, Ç.** Fikret Işıltan, Ankara, Ankara, 1986, s. 157.

¹² Kuşatma, Fırat nehri doğusundaki son müstahk em kale olmasından dolayı, önem arz etmiştir. Ancak Musul’da, Irak Selçuklu şehzadesi Alparslan’ın, şehrin idaresini üstlenmiş olan Nasıreddin, Çakırı öldürmesi üzerine, Zengi kuşatmayı kaldırarak buraya yönelmiştir. Bk. Işın Demirkent, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118-1146)**, Cilt II, Ankara, TTK, 1987, s. 151.

¹³ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, TTK, 1993, s. 380.

¹⁴ Yılmaz, **a. g. e.**, s. 14

¹⁵ P. M. Holt, **Haçlılar Çağı**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ç. Özden Arıkan, 2003, s. 97.

intikal eden önemli yapıları vücuda getirilmiştir. Bunların en önemlileri Ulu Cami ve Çarşı Camisidir.¹⁶

Birecik'te bir dönem Memluklu hakimiyeti, Dulkadir Beyliğinin üzerinden dolaylı olarak gerçekleşmiştir. Dulkadir Beyliği, Memluklu hakimiyetini tanımları kerhen gerçekleşmiş olup, fırsat buldukça başkaldırmaya teşebbüs etmişlerdir. Aradaki mücadele, Birecik, Rumkale ve Besni ekseninde meydana gelmiştir. Dulkadir Beyi Şeyhsuvar Beğ 1466'da isyan ederek, adı geçen yerleri bağımsızlığını ilan ettiği devlete bağlamıştır. Ancak Şeyhsuvar Beğ'in 1472'de öldürülmesi ile şehrin idaresi yine Memluklu Devletine geçmiştir.¹⁷ Memluklu idaresinin sona erip Osmanlı hakimiyetine girmesi ise 24 Ağustos 1516'da Mercidabık Savaşında Osmanlı Ordusunun zaferi ile gerçekleşmiştir. Sultan Yavuz Halep'e varmak için Urfa'dan hareket ettikten iki gün sonra vardığı Birecik'i Osmanlı idaresine dahil etmiştir.¹⁸

Birecik Osmanlı hakimiyetine katıldığı ilk senelerde Diyarbakır Beylerbeyliğine dahil iken kısa bir süre sonra Yavuz tarafından kurulan Arap eyaletine bağlanmıştır. Eyaletin merkezi ise Halep'tir.¹⁹ Kanuni zamanında Arap eyaleti ile ilgili yeni bir düzenlemeye gidilerek, Halep, Şam ve Mısır beylerbeyliği statüsünde üçe ayrılmıştır. Kanuni döneminde on sancağı bulunan Halep eyaletinin Sancaklarından biri de Birecik'tir. Birecik XVI. yüzyıl boyunca Halep'in sancağı iken XVII. yüzyılda Rakka eyaletinin kurulması ile buraya bağlanmıştır. Birecik sancağı Rumkale ve Birecik kazalarından oluşmaktadır. Birecik kazasının Nahiyesi Suruç, Rumkale kazasının nahiyeleri ise Merzuman, Araban ve Ank nahiyeleridir. 1570 tahririne göre Ank 78 köy ve 50 mezraa, Merzuman 35 köy ve 37 mezra, Araban 42 köy ve 25 mezradan

¹⁶ Memluklu döneminin diğer önemli yapıları da surlarda yapılan kapılardır. Urfa, Meçan, Bağlar ve Meydan kapılarından oluşup, en önemlisi Urfa Kapısıdır. Melik Eşref zamanında Kayıtbay tarafından 888/1483 Ramazanında inşa edilmiştir. Meryem Acar-Ceren Erel, **The Cultural Heritage in the Towns of Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova and Rumkale, Gap Regional Development Administration**, Ankara, 2005, s. 29.

¹⁷ H. Basri Karadeniz, "XVI. yüzyılda Rumkale", **Bellekten**, Sayı; 234, Ankara, 1999, ss. 425-455.

¹⁸ Kürkçüoğlu, **a. g. e.**, s. 7.

¹⁹ Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, TTK, 1988, s. 102.

müteşekkildir.²⁰ Birecik XVII. yüzyılda bir ara müstakil sancak merkezi olmuş olsa da, 1653'te tekrar Rakka'ya bağlanmıştır.²¹

Birecik Osmanlı hakimiyetinde belli başlı iki durumla dikkatleri çekmektedir. Bunlar tersane ve Nizip Savaşıdır. Osmanlı hakimiyeti ile askeri tersanesi ile ön plana çıkan şehir aynı zamanda canlı bir ticaretin gerçekleştirildiği bir yer haline de gelmiştir.²²

1534'de Bağdat'ın 1549'da da Basra'nın Osmanlı hakimiyetine girmesi ile bölgede "Osmanlı Barışı" sürecini başlamıştır. Bu yeni süreçte Halep'in merkezde yer aldığı ve Doğu Akdeniz'den Basra Körfezine, Musul'dan Diyarbakır'a kadar uzanan Fırat havzasında iktisadî hayat büyük bir dinamizm kazanmıştır.²³ Birecik İskeleyi bu süreçte daha önceki dönemlere göre daha da önemli bir konuma gelmiş olmalıdır. Malî kısımda değerlendirilmiş olan Rakka Hazinesi gelirlerinden iskele mukataasının sahip olduğu yüksek oran bu durumun göstergesidir.

Birecik, Osmanlı hakimiyeti döneminde İran ve Irak seferlerinin lojistik üstü olmasından dolayı, tersane faaliyetleri ile öne çıkmakla beraber, Kanuni'nin Irak seferlerinde de ordunun doğrudan konakladığı bir pozisyonda bulunmuştur. Kanuni'nin Bağdat Seferi dönüşünde Ordu 19. Kasım 1535'te Birecik'e varmış ve burada iki gün konaklamıştır. Ordunun Fırat nehrini iki günde geçebildiği zamanda padişahta, Birecik yakınlarında içinde su kaynağı olan bir mağaranın olduğu bir köyde konaklamıştır. Padişah Birecik'te bulunduğu sürede Van'dan gelen beylerle görüşmüştür.²⁴

²⁰ Karadeniz, "XVI. yüzyılda Rumkale", ss. 424-455.

²¹ İdris Bostan, "Birecik", *DİA*, C. VI, 1996, s. 187-189.

²² Nejat Göyünç, "XVI. yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*, Ankara, 1983, s. 86.

²³ Bruce Master, *The Origins of Economic Dominance in the Middle East*, New York, New York University Press, 1987, p. 13.

²⁴ Kanuni Sultan Süleyman'ın Birecik'te konakladığı yerin, günümüzdeki ismi ile Mağaralı köyü olması kuvvetle muhtemeldir. Hüseyin Gazi Yurdaydın, *Beyân-ı Menzil-i Sefer-i Irakeyn*, Ankara, TTK, 1976, s. 111.

Şehir Osmanlı hakimiyeti döneminde geniş etkiler meydana getirmiş olan asayiş meseleleri karşısında ciddi sarsıntılar geçirmiştir. Daha fethin ilk yıllarında 1536'da yapılan tahrirde şehrin nüfusu, 1520'ye göre yaklaşık % 30 azalma ile 3.932'den 2.778'e gerilemiştir. Bu durum, Kalenderoğlu isyanın bölgedeki etkilerinden kaynaklanmaktadır.²⁵ On yedinci yüzyılda da Karayazıcı isyanı bölgeyi derinden etkilemiş ve hatta 1599-1600 senesinde bir süre ile Urfa bu isyancının işgalinde kalmıştır.²⁶ Bu dönemde Urfa bölgenin harami yatağına dönmüştür.²⁷ Bozulan malî ve siyasî dengenin sonucunda bölgede, Şammar ve Aneze Arap aşiretleri asayiş sorunlarının giderek derinleşmesine sebep olmuşlardır.²⁸

Birecik, Osmanlı hakimiyetinde Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ile meydana gelen Nizip Savaşında da önemli bir konumda yer almıştır. Bu savaşta, Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa ve Osmanlı kuvvetlerinin komutanı Hafız Paşa 1839'da karşı karşıya gelmiş olup, savaş Mısır kuvvetlerinin zaferi ile sonuçlanmıştır. Alman General Moltke, Hafız Paşa'ya askeri danışmanlık yapmış ve savaşın her aşamasını ayrıntılı olarak nakletmiştir. Moltke'ye göre savaşın neticesinde tarafların askeri taktikleri belirleyici olmuştur.²⁹ Savaş Osmanlı Devleti'nin, kendi Valisi'nin bir isyanı karşısında bile, Avrupa devletlerinin yardımına muhtaç olması ve bu devletlerin inisiyatifinin artması bakımından önemli sonuçlar doğurmuştur.

²⁵ Yılmaz, a. g. e, s. 23.

²⁶ Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celali İsyamları**, İstanbul, Barış, 1999, s. 386.

²⁷ Akdağ, a. g. e, s. 137.

²⁸ Bu dönemde bölgenin kadim halkı olan Bozulus Türkmen aşiretleri Anadolu vilayetleri ile Aydın vilayetine doğru göç etmişlerdir Bk. Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt I, 1300-1600, Ç.** Halil Berktaş, İstanbul, Eren, 2000, s. 69.

²⁹ Hafız Paşa bütün uyarılara rağmen, birliklerini Birecik'te Fırat nehrinin Batı sahilindeki hazırlanmış mevzilerden, Nizip Kasabasının güneyine kaydırarak, Mizar köyündeki Mısır kuvvetleri karşısında açık bir pozisyona düşürmüştür. Tarafların sahip oldukları piyade birlikleri, modern bir ordu olmaktan ziyade, cebren toplanmış kalabalıklardan olup, savaş öncesinde her iki tarafta da ciddi firarlar gerçekleşmiştir. Bu durumda taarruza geçen Mısır topçusu ve süvarisinin saldırısı karşısında, Osmanlı piyadesi ciddi bir zayıflık vermediği halde, hemen dağılmışlardır. Savaş sonrasında, firar eden askerler bölgede eşkıyalık hareketlerinde de bulunarak, memleketlerine gitmişlerdir. Bk. H. Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, Çeviren; Hayrullah Örs, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1969, s. 259-273.

Birecik on dokuzuncu yüzyıl sonlarından itibaren demiryolu projeleri ile ön plana çıkmaya başlamıştır. Bunlardan Şam- Humus- Hama ve Birecik demiryolu 1892’de Fransızlara verilen bir imtiyazla gecikmeli olsa da 1901’de inşaatı başlayıp, 1907’de işletmeye açılmıştır. Şam-Rayak bağlantısının gerçekleşmesi durumunda Hicaz hattının Bağdat demiryolu hattı ile birleştirilmesi de mümkün olabilecekti.³⁰

Birecik, Birinci Dünya Savaşı sonrasında 1919’da bir dönem İngiliz işgali altında kalmışsa da, daha sonra Fransız işgali altına girmiştir. Fransız birliklerinin Urfa İstiklal mücadelesi karşısında başarısız olmaları üzerine şehir 10 Temmuz 1920’de işgalden kurtulabilmiştir.³¹

1.2. Fiziki Yapı

Birecik şehri, tarihi ilk çağlara kadar uzandığı tahmin edilen kalenin eteklerinde kurulmuştur. Kaledeki en eski kalıntı M.S. 6 yılına ait olup Osroene Prenslığı döneminde bölgenin Valisi olduğu zannedilen Zarbain isimli bir şahsın mezar taşıdır. Kuzey Suriye ve Bağdat kervan yollarının kavşağında bulunan kale, Haçlı seferleri döneminde artan bir öneme sahip olmuştur. Moğol istilaları zamanında kale büyük ölçüde tahrip edilmiş olup, Memlûklüler zamanında da Sultan Baybars tarafından esaslı bir tamirattan geçirilmiştir. Sultan Baybars tarafından yapılan onarım ve tadilat çalışmalarında kaleye altı burç yerleştirilmiş ve surların çevresinde de hendekler açılmıştır. Kale 1472’de Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından tahrip edilmiş olup, dış surları da önemli ölçüde yıktırılmıştır. Ancak, 1482’de tekrar Memlûklu egemenliğinin tesisi ile yıkılan surlar tekrar inşaa edilmiştir. Birecik Osmanlı hakimiyetine bir kuşatma gerçekleşmeksizin feth edildiği için, kale ve surları tahrip olmamış ve sağlam bir şekilde varlığını devam ettirebilmiştir.³²

³⁰ Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Eren, 1994, s. 28.

³¹ İdris Bostan, “Birecik”, **İslam Ansiklopedisi**, TDV, Cilt VI, İstanbul, 1992, ss. 187-188.

³² Yılmaz, **a. g. e.**, s. 17-18.

Evliya Çelebiye göre Birecik Kalesi altıgen bir yapı olup, her köşesinde bir burcu bulunmaktadır. Surlar kalenin güneyinde yer alıp demir kapılarla tahkim edilmişlerdir. Kale üç katlı tonoz bir yapı olup, Fırat cephesinde dokuz adet ev de bulunmaktadır. Kalenin su ihtiyacı, kayaların oyulması ile oluşturulmuş arıklar vasıtası ile sağlanmaktadır. Kale neferi ve komutanları olan dizdar kalede ikamet etmektedirler. Yetmiş kadar değişik ebatlarda topa sahip olan kale, buğday ambarları ve cephaneliğe de sahiptir.³³

Birecik Kalesi zaman içinde deprem başta olmak üzere doğal afetlerin etkisi ile zamanla tahrip olmaya başlamıştır. Birecik'te 1838'de bulunan Alman General Moltke'nin ifadesine göre Birecik Kalesinin geçirmiş olduğu altı büyük depremle, tonoz kısımlar önemli ölçüde tahrip olmuştur.³⁴ Kale 1892 senesinde tüm Halep vilayetinde büyük hasarlara sebep olan bir depremde de, fiziki bütünlüğü bozulacak şekilde hasara maruz kalmıştır.³⁵

1584'te şehirde yedi mahallede toplam 735 hane mevcuttur. Bu mahalleler Vadiy-i Cenk (Kurt Mahallesi), Merkez, Deyriyye (Kayalar Altı- İnnaplı), Meydan (Arasa), Bab-ı Urfa (Kurtuluş), Isıcak (Sancak), El-Besatin (Bostan) 'den oluşmaktadır. Bu dönemde en büyük mahalle 310 hane ile Vadiy-i Cenk iken en küçüğü de 14 hane ile Merkez mahallesidir.³⁶

Birecik'te 1861 senesi hane sayımındaki mahalleler ise Urfa Kapısı, Sancak, Saha, Vadiyi Cenk, Hoca Şerif, Merkez ve Meydan mahalleridir. Bu dönemde en büyük mahalle 1.081 hane ile Meydan mahallesi olmasına karşın en küçük mahalle ise 56 hane ile 1584 senesinde olduğu gibi Merkez mahallesidir. Vadiyi Cenk 1584'te en büyük mahalle olmasına karşın geçen zamanda en küçük mahallelerden biri haline gelmiştir. Bu durumun sebebi, ilk fetih yıllarında kale merkezli bir yapılaşma yoğunluğu olmasına karşın zamanla, kalelerin şehirleşmede öneminin ortadan kalkması ile Birecik surlarının dışında ve güney istikametindeki

³³ Yılmaz, a. g. e, s. 19

³⁴ H. Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, Ç. Hayrullah Örs, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1969, s. 161.

³⁵ Bu depremde kale burçlarından sadece ikisi kısmen sağlam kalmış, diğerleri ise tamamen yıkılmıştır. Bk.BOA, DH. MKT. 6/ 92, H. 1310

³⁶ Yılmaz, a. g. e, s. 22.

düz alanlara doğru yapılaşma eğiliminin artmasından kaynaklanmaktadır.³⁷ Mahalleler hakkındaki daha ayrıntılı veriler nüfus başlığında değerlendirilmiştir.

Şehrin fethedildiğini VI. yüzyılda 4 camii ve mescit, 1 medrese, 2 fırın, 1 han, 1 imâret, 1 boyahane ve toplam 50 dükkan bulunmaktadır. Dükkanların bulunduğu çarşı Memluklu döneminde Sultan Baybars'ın kaleyi de onarımdan geçirdiği zamanda inşaa edilmiştir.³⁸ XVI. yüzyıl sonrasındaki verilere ilk olarak 1868'te Halep vilayet salnamesinin yayınlanmaya başlaması ile ulaşabilmek mümkün olmaktadır (Bk Tablo 1).

Fiziki yapıların zaman içinde miktar ve sayı olarak artması, geçen zamanda şehrin iktisadî ve sosyal yapısındaki değişimin belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Ancak 1584'ten 1868'e kadar geçen zamanda gelişmenin olması, zaman periyodunun uzunluğundan dolayı kaçınılmazdır. Bununla beraber, verilerin mukayese yapmak bakımından anlamlı zaman periyotlarına yayılmamasından dolayı sağlıklı değerlendirmeleri yapabilmek ise mümkün değildir.

Fiziki yapılardan boyahaneler ve bunların sayıları, dokumacılık sektörünün en önemli alanlarından biri olması hesabı ile iktisadî yapının belirlenmesi bakımından önemli bir konumdadır. Geçen uzun zamanda, başlangıçta bir olan boyahane sayısı aradan geçen yaklaşık üç yüzyılda sadece üçe çıkabilmiştir. Bu alandaki kaydedilen büyüme, diğer fiziki birimlere göre oldukça düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. Ancak bu konuda kesin bir yargıya varmak, boyahanelerin yaptıkları işlerin hacmi ve nitelikleri hakkındaki verilerin yetersizliğinden dolayı pek de mümkün değildir.

³⁷ BOA, MAD 20741, H. 1278.

³⁸ Yılmaz, a. g. e, ss. 29-39.

Tablo 1 - Birecik Fiziki Yapıları

Yapı Türü	1868	1876	1897
Camii	17	17	17
Mescit	11	11	11
Medrese	1	1	1
Tekke	3	3	3
Kilise	2	3	3
Rüşdiye Mektebi	1	1	1
Sıbyan Mektebi	10	10	10
Hamam	5	4	4
Dükkan	445	440	440
Çeşme	2	2	2
Sebil	5	5	5
Han	2	2	2
Bedesten	3	3	3
Su Değirmeni	48	48	48
Hayvan Değirmeni	5	5	5
Kahvehane	21	21	21
Yağhane	1	1	1
Boyahane	3	3	3
Sabunhane	1	1	1
Mumhane	2	2	2
Masıra	3	3	3
Bağ (*)	1.250	1.250	1.250
Bahçe	300	300	300
Fırın	10	10	10
Hükümet Konağı	1	1	1

Kaynak: *Salnameyi Vilayeti Halep*, Matbaayı Vilayet, H. 1285, s. 178; *Salnameyi Vilayeti Halep*, Matbaayı Vilayet, H. 1293, s. 149; *Salnameyi Vilayeti Halep*, Matbaayı Vilayet, H. 1315, s. 162.

(*) Bağlardan 508'i Birecik çevresinde bulunmasına mukabil, geri kalanı Nizip ve Barak nahiyelerindedir. Bu nahiyelerde bağcılık Birecik'e göre daha kapsamlı yapılmaktadır.

Fiziki yapılar belirlenmesi şehirlerin iktisadî ve sosyal yapısının belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Birecik iktisadî alanda transit ticaret merkezi olması bakımından, han binalarının fiziki yapılar içinde özel bir yere sahip olması gerekmektedir. Yukarıdaki tabloda iki han mevcut olup, bunların ikisi de şehir içinde

ve Uzun Çarşı yakınların olup, Çifte Han olarak isimlendirilmiştir. Yakın zamanda yıkılan bu iki handan başka, Birecik'in karşı sahilinde de büyük bir han 1839 senesine kadar mevcuttur. Karşı yakadaki bu han oldukça büyük olup ve iç avlusun da da bir kubbesi mevcuttur. Ancak bu han Nizip savaşı döneminde cephanelik olarak kullanılmış ve aynı savaşta cephaneliğin infilak etmesi ile tamamen tahrip olmuştur.³⁹ Tamamen tahrip olan bu han yeri, Evkaf Nezaretinin kurulması ile, Urfa Evkaf Müdürlüğü envanterine kayıt edilmiş, 1868'de Birecik'te Rüştüye Mektebinin kurulması ile de bu okulun giderlerine karşılık tahsis edilmiştir.⁴⁰

Belirtilen hanlardan başka, 1910'da da Kalealtı mevkiinde bir han faaliyete girmişse de, aslında zahire arastası olarak kullanılmıştır. Bu han Karantina teşkilatından intikal eden bir yapı olup, onarılarak hizmete alınmıştır. Günümüzde önemli bir kısmı harabe bir durumdadır.⁴¹ Şu ana kadar belirtilen hanlardan başka, Urfa kapısı civarındaki mağaralardan da birer han gibi yararlanılmıştır. Portekizli hekim Afonso 1565-66'da geldiği Birecik'te mağaralarda çok sayıda tüccarın konakladığını ve mağaraların tüccar develeri ile dolu olduğunu ifade etmektedir.⁴²

Günlük ve mevsimine uygun meyve ve sebze ihtiyaçlarının karşılandığı bahçeleri şehirlerin fiziki yapıları dahilinde değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü Osmanlı Devletinde Ortaçağ Avrupa'sından farklı olarak, kent ve kırsal ayrımı daha az belirgindir. Kentli zanaatkar ve esnafın genelde yaz aylarını geçirdikleri bağları da bulunmaktaydı. Şehir halkının kırsal bir gelir birimine sahip olma arzularında, normal iktisadî faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerinin yetersizliği önemli bir faktör olmuştur. Şehir halkının, kırsal kesimdeki iktisadî faaliyetlerinin varlığı yirminci yüzyıl ortalarına kadar varlığını devam ettirmiştir.⁴³

³⁹ Moltke, a. g. e, s. 260.

⁴⁰ Okul kurulduktan bir sene sonra altmış öğrenci mevcuduna ulaşılmıştır. Bk. **BOA**, ŞD, 2.212/ 29, H. 1285.

⁴¹ **BOA**, ŞD. 2.246/ 11, H. 1328.

⁴² Salih Özbaran, **Portekizli Seyyahlar**, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 77.

⁴³ Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik yaşamı**, Ç. Elif Kılıç, İstanbul, Tarih Vakfı, 2005, s. 66.

Birecik bahçeleri konumları itibarı ile, Fırat havzasından dolayı, bu nehrin yakın çevresinde ve nehirden bağımsız su havzalarındaki muhtelif su kaynakları çevresinde çeşitlilik arz etmiştir. Su kaynakları Kehriz (Dörtgöz pınarı), Caber, Zeytun pınarları ve bunların isimleri ile anılan bahçelerdir. Kehriz pınarı (Dörtgöz) sulama işleri ile birlikte kasaba halkının içme suyu ihtiyacını da karşılamıştır. Kaza dahilinde Ayran, Tatayn, Tıs'a, Ank, Keferkab, Halfeti, Bilesur, Aynî, Çul ve Nehri Said köylerinde de oldukça zengin su kaynakları bulunmaktadır. Bu bölgelerdeki su rezervlerinin zenginliğine rağmen, yakın çevrelerindeki arazilerin dağlık olmasından dolayı tarım alanları oldukça sınırlı kalıp, suların önemli kısmı tarımda yeterince kullanılmayarak Fırat nehrine karışmaktadır.⁴⁴

İktisadî ve sosyal hayatının tezahür ettiği fiziki donatılar genel olarak XVI. yüzyıla göre ciddi bir artış kaydetmiştir Ancak yukarıdaki tablo verilerinde 1876 ve 1897 senelerinde küçük bir değişimin bile meydana gelmediği görülmektedir. Bu bağlamda iktisadî hayatın durağanlığına dair bir değerlendirme yapmak mümkündür. Fakat bu değerlendirmeyi yaparken, salname verilerinin güvenilirliği konusunda ihtiyat payını da saklı tutmak gerekmektedir.

1.3. Demografik Yapı

1.3.1. Şehir Nüfusu

Tarih araştırmalarında nüfus verilerine ulaşabilmek oldukça zor bir konudur. Ülkemiz iktisadî ve sosyal yapısına yönelik pek çok çalışmaya öncelik yapmış olan Ömer Lütfi Barkan, veri kaynaklarının yetersizliği ve bölgesel karakter farklılıklarının

⁴⁴ **Urfa Hakkında Salname (İctimai, İktisadî, Tarihi, Mülkî)**, s. 17.

mevcudiyetinden dolayı, genel olarak nüfus verilerinin ulaşmanın pek de güvenilir olmadığını ifade etmiştir.⁴⁵

Birecik'in ilk nüfus verilerine tapu tahrir çalışmaları neticesinde, tahmini bir düzeyde de olsa ulaşabilmek mümkündür. Güneydoğu Anadolu bölgesi ile ilgili tahrir çalışmalarını değerlendiren Göyünç'ün bulgularına göre Birecik, XVI. yüzyılda Güneydoğu Anadolu coğrafyasının altıncı büyük şehridir. 1536'da nüfusu 3.000, 1570-71'de 3.900 ve 1585'te 4.500'dür.⁴⁶ Göyünç'ün çalışmalarına göre, Birecik nüfusu Osmanlı hakimiyetine girdikten sonra sürekli artış eğilimi taşımıştır. Günümüz koşullarına göre oldukça az olan nüfus miktarına rağmen, döneminin şartlarında bölgenin altıncı büyük şehri olması ile dikkatleri çekmektedir.

XVI. yüzyılda sürekli artış eğilimi gösteren nüfus, yüzyılın sonunda Celali isyanları ile azalmaya başlamıştır. Bu isyanda Urfa Sancağı, eski bir kapıkulu olan Karayazıcı tarafından işgal altında tutulmuştur. 1599-1600 yılları arasında Karayazıcı'nın üzerine Mehmed Paşa'nın gitmesine rağmen işgal bir yıl süre ile devam etmiştir.⁴⁷

Celali isyanı sonrasında Büyük Kaçkun denilen bir kargaşa dönemi yaşanmıştır. Büyük Kaçkun 1603'te başlamış olmasına rağmen, bu tarihten daha önce 1597'deki tahrir girişimleri sonrasında, fetih dönemleri sonrasında zengin mukataalara sahip olmuş olan Diyarbakır- Mardin- Rakka-Birecik sancaklarında köylerin harap olup nüfusun aşınmış olduğu belirlenmiştir.⁴⁸ 1597-98'de Birecik'e tahrir için gönderilen Ahmed Paşa, Birecik karyelerinin boş ve arazilerinin ziraattan

⁴⁵ Halik İnalçık, "Ottoman Social and Economic History" **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Editörler; Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1977, ss. 1-8.

⁴⁶ Göyünç, "XVI. yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu", ss. 71-79.

⁴⁷ Celali isyanları önceleri İran Safevi devletinin dış desteği ile mezhep farklılığına dayalı bir hareket olarak ortaya çıkmış zamanla gayri memnun kitlelerin genel bir başkaldırı hareketi olmuştur. Kuyucu Murad Paşa'nın sert müdahalesi ile kontrol altına alınmasında önemli bir aşama kaydedilmişse de, asayişin mutlak tesisi ancak Köprülü Mehmed Paşa'nın iktidarı döneminde mümkün olabilmektedir. Bk. Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası-Celali İsyânları**, ss. 252-257.

⁴⁸ Akdağ, **a. g. e.**, s. 465.

halî olduğunu belirtmiştir.⁴⁹ Celali isyanları sonrasında büyük şehirler lehine olan göç hareketinden Birecik livasının aleyhine bir sonuç çıkarılmış olmalıdır.

XVI. yüzyıl sonrası ile XIX. yüzyıl arasındaki veriler ise seyyah notlarındaki bireysel gözlemlerle sınırlıdır. Aradan geçen uzun zaman diliminde, bürokrasi tarafından malî kaygılarla yapılması beklenen mukataa ve avârız tahrir çalışmalarının olmaması veya yapıldıysa bile bu konuda belgelere ulaşılamaması, seyyah notlarını daha da artan bir önemde ön plana çıkarmaktadır.

Tablo 2 - Seyyahlara Göre Birecik Nüfusu

Yıl	Seyyah Adı	Tahmini Nüfus veya Hane Sayısı
1524-1525	Baltasar Pessoa	2.000 kişi
1565-1566	Mestre Afonso (*)	1.500- 2.000 hane
1766	Niebuhr	400 hane
1790	Oliver	3.500-4.000 nüfus
1853	Petermann	2.000 hane
1873	Chernik	2.000- 3.000 hane
1876	Sachau	6.000 ev 30.000 nüfus
1892	Cuinet (**)	8.702 nüfus

Kaynaklar: M. Streck, "Birecik", **İslam Ansiklopedisi**, MEB, C. II, İstanbul, 1961: s. 629-632; Salih Özbaran, **Portekizli Seyyahlar**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 77.; Ahmet Mümtaz Maden, **Olivier'ye Göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001, s. 24.

(*) Şehir halkı Türklerden oluşur, fakat tamamı Arapça da konuşabilir.

(**) Şehir halkı Türklerden oluşur.

Seyyahların hane sayıları ve nüfus verileri oldukça geniş bir marjda yer almıştır. Bu durumdan dolayı sağlıklı bir değerlendirme yapma imkanı bulunmamaktadır (Bk Tablo 2).

Tanzimat dönemi ile bürokrasinin yapılanma sürecine girmesinden dolayı pek çok alanda olduğu gibi nüfus ve emlak varlığının belirlenmesi alanında da çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların yapılmasında diğer bir faktörde, zorunlu

⁴⁹ Akdağ, a. g. e, s. 464.

askerlik uygulaması olan kur'a usulünün başarılı olarak uygulanması için nüfus verilerine ihtiyaç duyulmasıdır.

Urfa'nın Tanzimat'a dahil olma sürecinde malî ve idarî yapının sağlıklı olarak yürütülmesi için nüfus verilerine ihtiyaç duyulmuş ve bundan dolayı her yerde olduğu gibi 1848'de nüfus sayımı gerçekleştirilmiştir. Nüfus sayımı olan tahrir çalışması Rakka eyaletinin genelinde yapılmış olup, ilk olarak Birecik'te başlamıştır. Suruç kazasında meskûn olan Berazi ve Rumkale kazasında meskun olan Baziki ile Nizip kazasındaki Barak aşiretleri tahrir çalışmalarının başarı ile tamamlanması için öncelikle çalışmaya konu edilmiştir.⁵⁰

Aşiretlerin sayım esnasında, yeni vergi yükü ile karşılaşacakları yönündeki endişelerinden dolayı tahrir çalışmalarında bilgi vermemek için direnmişlerdir. Tahrir heyetinin başında bulunan Urfa Kaymakamı çalışmanın başarı ile tamamlanabilmesi için, aşiret ileri gelenlerine yeni vergi sisteminin aşiretlerin aleyhine sonuç doğurmayacağı yönünde teminat vermek zorunda kalmıştır. Urfa Kaymakamının vermiş olduğu teminatın aşiret ileri gelenleri tarafından dikkate alınması üzerine tahrir çalışmaları nihayet başlayabilmiştir.⁵¹

Tanzimat sonrası süreçte yapılan nüfus sayımındaki verilere ancak sadece gayrimüslimler üzerinden ulaşmak mümkün olmaktadır. 1848 tarihli cizye tahririne göre gayrimüslim nüfusu 111 kişidir.(Bk.Tablo 3).⁵²

⁵⁰ BOA, A. MKT. 225/ 93. H. 1265.11.3.

⁵¹ Aynı belge.

⁵² BOA, ML. VRD. CMH. 1071, H. 1265.

Tablo 3 - Birecik'te Gayrimüslimler ve Mesleki Dağılımı, 1848

Meslek	Sayısı
Sarraf	1
Kuyumcu	6
Neccar	10
Bihçici	3
Oturakçı	2
Mızrakçı	1
Demirci	8
Kalaycı	15
Kazancı	3
Taşçı	9
Değirmenci	8
Fırıncı	4
Ekmekçi	6
Orak Yapıcı	3
Tahmişçi	1
Odabaşı	1
Külahçı	3
Boyacı (Kumaş)	5
Attar	2
Nalbant	4
Kasap	1
Bahçeci	2
Arakıcı	1
Meyhaneci	1
Çulhacı	2
Yemenici	4
Berber	3
Katırcı	2
Toplam Meslek Sahibi	111

Kaynak; BOA, ML. VRD. CMH. 1071.

Birecik gayrimüslim nüfusu, Osmanlı fethi sonrasında oluşmaya başlamış bir yapı arz etmektedir. Başlangıç döneminde şehir demografik yapısı ile Güneydoğu

Anadolu'ya göre farklılaşmış bir yapıya sahip olmuştur. Bu farklılık, livanın gayrimüslim nüfusa sahip olmaması ve aynı şekilde Rumkale kazasının merkezi olan liva ile, Suruç nahiyesi ve Nizip kasabasında da aynı özelliğe sahip olması şeklindedir.⁵³

Gayrimüslimler geleneksel bir şehir ekonomisinde olabilecek bütün sektörlerde yer almışlardır. Toplam cizye mükellefi Ermenilerin toplamı 123 kişiden oluşmaktadır. Cizye ödeyenlerden 12'sinin işi hakkında ise herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Cizye mükellefleri, cizye reformuna uygun olarak üçlü bir kategoride âlâ, evsât ve ednâ olarak sınıflandırılmıştır. En yüksek gelir ve vergi ödeme gücünü temsil eden âlâ düzeyinde 2, orta düzey olan evsatta 31, en düşük seviyede olan ednada ise 90 kişi yer almıştır. Gayrimüslimler şehir ekonomisinde geçerli olabilecek tüm iş kollarında bulunmalarına rağmen, en düşük gelir grubunda yer alanların yoğunluğu dikkati çekmektedir. Birecik'te mütemekkin gayrimüslim reayadan yapılan cizye tahsilatı 2.700 guruş olarak gerçekleşmiştir.

Nizip Nahiyesinde mütemekkin olan gayrimüslimler ise ayrı olarak değerlendirildiği takdirde, şehir ekonomilerinin yapılarından kaynaklanan mukayese imkânı sağlanabilecektir.

Tablo 4 - Nizip'te Gayrimüslimler ve Mesleki Dağılımı, 1846

Meslek Adı	Sayısı
Boyacı	5
Sabuncu	2
Kalaycı	2
Katırcı	1
Irgad ve Reçber	42
Toplam	52

Kaynak: BOA, MAD 587.

⁵³ Bahri Karadeniz, "XVI. yüzyılda Karye-i Nizib" **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul, 1996, ss. 77-98.

Nizip'te şehir ekonomisi ile ilgili meslek çeşitliliği Birecik seviyesinde olmamasına rağmen, önemli bir sınai sektör olan kumaş boyacılarının sayısı Birecik'te bulunanlarla aynı seviyededir. Nizip'te dikkati çeken en önemli mesleki birim sabunculuktur. Sabuncular iki ustadan ibaret olmakla birlikte, dönem koşullarında bölgeler arası ticarete de önemli bir yeri olan imalat sektörünün Nizip'te olması bakımından önem arz etmektedir (Bk. Tablo 4).

Yerleşik bir nüfus kadar önemli olan diğer bir veri de şehirdeki yabancı gayrimüslimlerin varlığıdır. Bunlar istikbalde daimi ikamet statüsüne dönüşebilecek bir varlığı temsil ettikleri gibi, bölgeler arası işgücü hareketliliği bakımından da önem arz etmektedir.

Tablo 5 - Birecik'te Yabancı Gayrimüslimler ve Memleketleri, 1846

Memleketi	Kişi
Diyarbakır	24
Urfa	13
Halep	3
Antep	6
Muş	7
Sason	1
Toplam Sayıları	54

Kaynak; BOA, MAD 586, H. 1262.

Gelip geçenlerin önemli bir kısmı taşçı ve değirmencilerden oluşmaktadır. Bu sene itibarı ile 54 olan gelip geçenler 1846 senesinde de 68 olarak gerçekleşmiştir. 1848-1849 senesinde de taşçı ve değirmencilerin yoğunluğu söz konusudur. Seneler itibarı ile gelip gidenlerin sayıları ve mesleki dağılımları itibarı ile bir dengenin olduğundan bahsetmek mümkündür(Bk.Tablo 5).

Şehrin genel nüfusu hakkındaki bilgilere 1861 senesindeki Birecik hane sayımı verileri ulaşabilmek mümkündür. Ancak bu hane sayımı verileri maalesef icmal mahiyette olup, nüfus ve nüfusun iktisadî durumu hakkındaki verileri içermemektedir. Şehirdeki hane sayımının yapılma sebebi hakkında bir açıklama

olmayıp, Tanzimat'a geçiş aşamasında bölgede büyük tepkilere sebep olan emlak ve temettuat vergisi ile yerel kamu harcamalarının genel nüfusa tevziatı politikalarının uygulanabilirliğini sağlamak için yapıldığı sanılmaktadır.

Tablo 6 - Birecik Kazasının Hane ve Nüfus Yapısı, 1861

Mahalle Adı	Hane Sayısı	Nüfus (Tahmini)
Urfa Kapısı	354	1.239
Sancak (*)	269	941
Saha	159	556
Vadiyi Cenk	96	336
Hoca Şerif	139	486
Merkez	56	196
Meydan	1.081	3.783
Toplam Hane Sayısı	2.154	7.537

Kaynak: BOA, MAD, 20741, H. 1278.

(*) Sancak mahallesi gayrimüslimlerin yoğun olarak ikamet ettikleri bir mahalledir.

Birecik 1861 senesi hane sayımından sonrasında, 1865 senesine ait verilerde bulunmaktadır. Bu verilerin oluşturulma şekli hakkında ise herhangi bir veri bulunmamaktadır. Ancak bu çalışmada hane verileri ile birlikte nüfus verilerine de yer verilmiştir (Bk.Tablo 6 ve 7).

Tablo 7 - Urfa Vilayetinin Hane ve Nüfus Yapısı, 1865

Yer	Müslüman		Hristiyan		Yahudi		Toplam Nüfus
	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	Hane	Nüfus	
Urfa	6.205	23.565	988	5.039	29	115	28.719
Suruç	1.467	6.537	-	-	-	-	6.537
Rumkale	2.892	9.788	97	266	-	-	10.054
Birecik	2.724	9.289	118	410	-	-	9.699

Kaynak: BOA, Y. EE. 37/46, H. 1278, s. 48.

Nüfus tahmin çalışmalarında, hane sayısı genel olarak bu alandaki çalışmaların öncüsü olan Barkan tarafından hane başına beş kişilik bir katsayı üzerinden hesaplanmaktadır.⁵⁴ Ancak bu bölümdeki nüfus verileri ile hane sayısı arasında 3,4 gibi alışıktan farklı bir katsayı ortaya çıkmaktadır. Her iki sayımda nüfus miktarında farklılık bulunmakta olup bunun sebebi önceki sayımda Tedrib mahallesinin ve Birecik yakın çevresindeki bahçecilerin emlak sayımında yer almamasından kaynaklanmaktadır. Sonraki sayımda Tedrib mahallesindeki hanelerin sayısı hakkında bir veri olmamasına rağmen, Birecik 1876'da 300 bahçe vardır Bunlardan 170'i Birecik, 130'u da Nizip ve Mizar nahiyelerindedir.⁵⁵

1869 senesi Halep Vilayet Salnamesinde nüfusla ilgili veriler de nüfusta artış olmasına karşın hane sayısında azalma söz konusudur. Bu durum salname verilerinin güvenilirliği ile ilgili sorununu da ortaya çıkarmaktadır (Bk.Tablo 8).

Tablo 8 - Birecik Kazasının Hane ve Nüfus Yapısı, 1869

Din	Hane	Nüfus
İslam	2.602	11.554
Hıristiyan	119	459
Toplam	2.721	12.013

Kaynak: Salnameyi Vilayeti Halep, Matbaayı Vilayet, H. 1286, s. 229.

1865 nüfus verilerine göre Müslüman nüfusta % 8 gibi ciddi bir artış meydana gelmesine karşın gayrimüslim nüfusta ise durağan bir yapı ortaya çıkmıştır.

⁵⁴ Coşkun Çakır, "Osmanlı Ekonomisinde Bir Hesaplama Ünitesi/Birimi Olarak Hane", **Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile**, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1998, ss. 303-336.

⁵⁵ **Salnameyi Vilayeti Halep**, Matbaayı Vilayet, H. 1293, s. 149.

Nüfus verileri hakkındaki kullanacağımız son veri Cevdet Paşa'nın eseri Tezakir'deki bilgilerdir (Bk.Tablo 9).

Tablo 9 - Cevdet Paşa'ya Göre Urfa ve Kazaları Nüfusu, 1880

Kazası	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Rumkale	2.956	97	3.053
Birecik	2602	119	2721
Urfa	13.770	1.003	14.773
Suruç	1.377	14	1.391

Kaynak; Cevdet Paşa, **Tezakir 21-39**, Yayına Hazırlayan Cavid Baysun, Ankara, TTK, 1986, s. 224.

Cevdet Paşa'nın nüfus verileri, 1869 vilayet salnamesindeki verilerle aynı olduğu görülmektedir. Birecik nüfus yapısının tarihi süreçteki konumunun, XVI. yüzyıl boyunca sürekli olarak artış eğilimi taşıdığını, ancak Celali İsyanları sonrası süreçte önce azalıp sonrasında da durağan bir yapıya dönüştüğünü söyleyebilmek mümkündür. Tanzimat sonrası süreçle ilgili verilerde ise Müslüman nüfus lehine artış eğilimi olduğunu, gayrimüslim nüfus aleyhine de durağan bir sürecin yaşandığını söyleyebilmek mümkündür.

1.3.2. Kırsal Nüfus

Kırsal kesim ile ilgili en ayrıntılı verilere 1861 senesi tımar tahriri çalışması neticesinde ulaşabilmek mümkündür. Urfa Sancağı ve Birecik kazasında tımar karyelerinin durumunun belirlenerek malîye nezaretine bildirilmesi 1859'da hazırlanan layihada istenmiştir. Bu sayım neticesinde Birecik'te 22 tımar karyesi mevcut olup, bunların tamamında 1.633 hane mevcuttur. Tımar tahririnin ayrıntılı verileri ikinci bölümde değerlendirilmiştir.⁵⁶

⁵⁶ BOA, MAD 20741, H. 1278.

Urfa ve Birecik kırsalının sosyal yapısı ağırlıklı olarak aşiret örgütlenmesine dayanmaktadır. Birecik aşiretlerinin vilayet genelindeki sosyal yapılanmadaki yerini belirlemek için, vilayetteki tüm aşiret yapısı ile birlikte genel bir değerlendirme yapılması gerekmektedir.

Türk sosyolojisinde aşiret, göçebe veya yarı göçebe topluluklar anlamında kullanılmaktadır. Aşiret kavramı millet altı bir kuruluş kavramı olup, kan bağına dayalı mensupları ve tabi olan gruplar bakımından bir cemaat duygusuna dayalı bir sosyal hayat tarzını ortaya koymaktadır. Aşiret kabilelerden oluşan ve temelinde akrabalık ilişkileri bulunan yapılardır. Kabilelerin başlarında reisleri ve bunların üzerinde de aşiret reisi yer alır. Aşiret reisinin yeteneği ve başka faktörlerle nüfuz sahası, başka aşiretleri de kapsayıcı mahiyette olabilir.⁵⁷

Rakka aşiretleri 1865’de Kürt, Arap ve Türkmen olmak üzere tasnif edilerek, haklarında genel verilere yere verilmiştir. Hane sayılarının tamsayılar şeklinde verilmesinden dolayı ilgili verilerin tahmini olduğu sonucuna ulaşabiliriz (Bk.Tablo 10). Çünkü Ahmed Cevdet Paşa Halep haritasının yenilenmesi esnasında, vilayetin emlak varlığını belirlemek için sayım yapıldığını ancak aşiretlerin kur’a defterleri tanzim olunmuşsa da bunların müteferrik yerlerde iskânlarından dolayı tam olarak mevcutlarını görebilmenin mümkün olmadığını da belirtmiştir.⁵⁸ Aşiret haneleri ile ilgili çalışmada iktisadî faaliyetleri hakkında da bilgiler verilmiştir.

⁵⁷ Orhan Türkdoğan, “**Kabile ve Aşiret Yapısı; Doğu-Güneydoğu Modeli**”, Türk Dünyası Araştırmaları, 1993 Aralık Sayısı, Aralık 1994, ss. 1-44.

⁵⁸ Cevdet Paşa, **Tezâkir 21-39**, Hazırlayan Cavid Baysun, Ankara, TTK, Ankara, 1986, s. 220.

Tablo 10 - Urfa Vilayeti Kürt Aşiretleri, 1865

Aşiret Adı	İskan Yeri	Hane Sayısı	İktisadî Faaliyeti
Dügerli	Colab	400	Bitkisel Üretim
Halitanlı	Çaykuyu	56	Bitkisel Üretim
Kubhink	Bozabad	80	Ziraat
Mersavi	Bozabad, Suruç	60	Ziraat
Çakallu	Bozabad	20	Ziraat
Canikli	Bozabad	20	Ziraat
Baziki	Oyumağaç, Rumkale, Birecik	595	Ziraat
Kurucabeğli	Harran	20	Hayvancılık
Surkanlı	Bozabad	-	Hayvancılık
Atmanlı	Bozabad	30	Hayvancılık
Karakeçili (Şeyhanlı Oymağı)	Urfa	40	Bitkisel Üretim
Berazi	Suruç, Siverek, Birecik	1975	Bitkisel Üretim
Berazi Şeyhanlı	Çaykuyu	97	Bitkisel Üretim
TOPLAM		3.393	

Kaynak: BOA, YEE. 37/40, H. 1282, s. 47.

Urfa aşiretlerinden tamamen hayvancılıkla uğraşan aşiretler; Kurucabeğli, Surkanlı, Atmanlı aşiretleridir. Bunların belirlenen haneleri toplamı 50 haneden ibaret olup, Surkanlı Aşireti'nin hane mevcudu hakkında ise bir bilgiye yer verilmemiştir. Kürt aşiretlerinin vilayet genelinde dağılımları Urfa'nın kuzey, kuzey batı eksenini ile Karacadağ'ın güney ve güney batı yamaçlarıdır.

Rakka Kürt aşiretleri yaygın olarak ziraî faaliyetlerde bulunmakla birlikte zamanla toplam nüfusun önemli bir kısmı tamamen yerleşik düzene geçerek, sadece bitkisel üretimle uğraşmaya başlamışlardır. Berazi ve Dügerli gibi büyük nüfusa sahip olan aşiretleri tamamen yerleşik düzene geçmeleri bu sonucun ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Aşiretlerin tamamen yerleşik düzene geçişleri yönündeki eğilim, doğal bir süreçte meydana gelmemiştir. Bu durumun sebebi XIX.

yüzyıl ilk çeyreği itibarı ile uygulanan yaylaya çıkma yasağıdır.⁵⁹ Ancak bu aşiretler kış aylarında Halep çöllerine doğru kışlamak için inmeye devam etmişlerdir.⁶⁰

Kürt aşiretlerinin tahmini nüfuslarını hanehalkı sayısı ortalama olarak 4 kabul edildiğinde $3.393 \times 4 = 13.572$ 'i olarak buluruz. Kürt Aşiretlerinin en büyüğü 1975 hane (% 58,2) ile Berazi Aşireti'dir. Yoğun olarak Suruç kazasında ikamet eden aşiret 15 oymaktan müteşekkildir (Bk.Tablo 11). Aşiret hakkındaki ayrıntılara Berazi Aşireti başlığı altında değinildiği için burada ayrıntıya girilmemiştir.

Tablo 11 - Berazi Aşireti Oymakları, 1865

Oymak Adı	Hane Sayısı
Dinalı	450
Bican	350
Kerikanlı	300
Alaeddinli	200
Musafı	80
Beğli	60
Şeyhanlı	100
Okyatlı	50
Asiyanlı	80
Şedadi	100
Rıdvanlı	50
Kurucabeğli	15
Didanlı	60
Karakeçili (Suruç)	60
Kurdkanlı	20
Toplam	1.975

Kaynak; BOA, YEE. 37/ 46, H. 1282, s. 47.

⁵⁹ Yusuf Hallaçoğlu, **XVIII. Yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara, TTK, 1997, s. 7.

⁶⁰ BOA, Yıldız Esas Evrakı (YEE), 37/40, H. 1282, s. 47.

Arap aşiretleri 2.260 haneye mukabil, yaklaşık olarak $2.260 \times 4 = 9.040$ nüfusa sahiptir. Arap aşiretlerinin Urfa coğrafyasındaki dağılımı, Tümken Colabı (Urfa güney doğu), Harran (Urfa Güney) ve Fırat nehri ile Suruç'un güneyidir (Urfa güney batı). Kürt aşiretleri yoğun olarak Urfa'nın Kuzey istikametlerinde, Arap aşiretleri ise yoğun olarak Urfa'nın güneyinde yoğunlaşmışlardır (Bk.Tablo 12).

Tablo 12 - Urfa Vilayeti Arap Aşiretleri, 1865

Aşiret Adı	İskan Yeri	Hane Sayısı	İktisadî Faaliyeti
Beni Kays	Harran	870	Ziraat
Amun	Güney Suruç-Doğu Fırat	300	Bitkisel Üretim
Ebu- El Cerad	Güney Suruç- Doğu Fırat	140	Bitkisel Üretim
Ben-i Asır	Birecik, Güney Barak	250	Bitkisel Üretim
El-Aziz	Cerablus, Birecik	-	Bitkisel Üretim
Ebu El-Asaf	Türkmen Colabı	150	Bitkisel Üretim
Meşhur	Türkmen Colabı	70	Bitkisel Üretim
Ebu Hamis	Türkmen Colabı	20	Bitkisel Üretim
Haçi	Türkmen Colabı- Harran	40	Bitkisel Üretim
Havas	Türkmen Colabı	40	Bitkisel Üretim
Beni Zir	Urfa Civarı ve Berazi Aşiret Alanları	40	Ziraat
Beni Acel	Urfa Civarı ve Berazi Aşiret Alanları	70	Ziraat
Hubeyis	Urfa Civarı ve Berazi Aşiret Alanları	30	Ziraat
Beraki	Çaykuyusu	25	Bitkisel Üretim
Beni Hüseyin	Urfa Civarı	25	Bitkisel Üretim
Naim	Urfa Şehir	150	Bitkisel Üretim
Beni Naif	Harran	40	Ziraat
Toplam		2.260	

Kaynak; BOA, YEE. 37/ 46, H. 1282, s. 46.

Birecik Arap aşiretlerinin en az meskun olduğu yerdir. Urfa'nın yoğun olarak batısı ve güneyinde meskunlardır. Arap aşiretlerinden sulak alanlar olan; Colab çayı ve Fırat havzasında meskûn olanların iktisadî faaliyetleri bitkisel üretimdir. Buna mukabil Harran, Güney Urfa ve Güney Suruç'ta meskûn olanları

iktisadî faaliyetleri ziraattir. Arap aşiretlerinden geniş hayvan sürüleri olanlar Urfa vilayetinin daha güneyindeki çöllük alanlarda kışlamaktadırlar. Arap aşiretlerinden Naim Aşireti tüm Kürt ve Arap aşiretlerinden farklılaşarak Urfa şehrinde meskûn olup, şehirli yaşam tarzını benimsemişlerdir.

Türkmen aşiretleri hakkındaki hane verileri, Kürt ve Arap aşiretlerinde olduğu gibi yine coğrafi temelli bir tasnife tabii tutulmuşlardır (Bk.Tablo 13).

Tablo 13 - Urfa Vilayeti Türkmen Aşiretleri, 1865

Aşiret Adı	Yeri	Hane Sayısı	İktisadî Faaliyeti
Colab Türkmeni	Colab	100	Ziraat
Çaykuyu Türkmeni	Çaykuyu	15	Ziraat
Anterlü	Harran	30	Ziraat
Badıllı Türkmeni	Bozabad	30	Ziraat
Barak Türkmeni	Barak Nahiyesi	330	Ziraat
Toplam		505	

Kaynak; BOA, YEE. 37/ 46, H. 1282, s. 46.

Türkmen aşiretleri Badıllı Aşireti hariç diğerleri aşiret isimleri yerine coğrafi alanları ile tasnif edilmiştir. Aşiret grupları içinde en mütevazı gurubu oluşturup tahmini nüfusları yaklaşık $505 \times 4 = 2.020$ 'dir.

Kırsal kesimde Kürt nüfusu yaklaşık olarak, 13.572'i, Arap Nüfusu 9.040, Türkmen nüfusu ise 2.020'dir. Kırsal kesimde Türkmen nüfusun aleyhine olan durum, şehir merkezlerinde tersine dönmektedir. Urfa ve Birecik nüfusunun geneli, Nizip ve Mizar nahiyelerinin tamamı Türklerden oluşmaktadır.⁶¹

Birecik kazası Kürt aşiretlerinden başlıcalar Berazi ve Baziki'dir. Berazi Aşireti'nin çok önemli kısmı Suruç kazasında olup, Birecik'teki aşiret mensupları kazanın doğusunda ve Suruç yönüne doğru yoğunlaşmışlardır. Baziki Aşireti

⁶¹ Aynı belge, s. 46.

Birecik'in kuzey köylerinde ve Rumkale yönündedirler. Aşiretin yoğun olduğu yerler Oyumağaç ve Rumkale kazalarıdır. Arap aşiretlerinden Barak ovasının güneyinde yer alanlar Beni Asır Aşireti ile sayıları verilmeyen ve Cerablus'da meskûn El- Aziz aşiretlerinden oluşmaktadır. Urfa Vilayetinin en büyük Türkmen Aşireti olan Barak Aşireti ise Nizip Nahiyesinin güneyinde yoğunlaşmıştır. Birecik Kürt aşiretlerinden olan Nizip'in kuzeyindeki Reşi Aşireti ile ilgili herhangi bir veriye yer verilmemiştir.

1.4. Vakıf Yapısı

Vakıflar, sosyal güvenlik, eğitim, kültür, diyanet, bayındırlık, sağlık hizmetleri veren ve çalışanlarına sağladığı ücretlerle cari harcamaların önemli kısmını finanse eden kurumlardır.⁶²

Osmanlı medeniyetinin ayrılmaz bir unsuru olarak yerini bulan Vakıf kavramı, hukukî boyutu ile tek taraflı irade beyanıdır. Bu irade beyanı ikinci ve üçüncü şahıslar indinde de bağlayıcı bir duruma sahiptir. İlgili tasarrufun temelinde de, Allah'a yakın olma kasdındaki şahsın menkûl veya gayrimenkûl mülk ve emlâkini (mülkiyetin kendinde olması esasıyla), dinî, hayrî veya toplumsal bir gayeye daimi olarak tahsis etmesi yatmaktadır.⁶³ Vakıfların tasnifi, gelir hükmündeki gayri menkûllerin mülkiyetin tasarruf şekli esasına dayanır. Bunlar “gayri sahih-sahih”, “ırsadi-hükmi” ve “zürri-hayrî” şeklinde tasnif edilebilmektedir.⁶⁴

Vakıfların kuruluşları aşamasında, vakfiyenin mahiyetine dayalı olarak, tabii bulunacağı hukukî tasniften daha önemlisi, akar yapılarının iktisadî hayat üzerindeki etkisi olmalıdır. Vakıf kuruluşlarında akar nev'inden teşekkül eden ticarî ve iktisadî merkezler, şehirlerin gelişiminde belirleyici unsurlar olarak ortaya çıkmaktadır. Ticarî ve iktisadî ünitelerin teşekkülü, vakıfların kuruluşları aşamasında ortaya çıkabileceği

⁶² Ahmet Tabakoğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi,” **İktisat Tarihi Toplu Makaleler 1**, İstanbul, Kitabevi, 2005, ss. 373-383.

⁶³ Bahaeddin Yedişildiz, “Vakıf”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yay., 1989, ss. 153-157.

⁶⁴ Ahmet Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul, OSAV, 1996, s. 66.

gibi, mevcut olan vakıflara zamanla yeni akar birimlerinin katılımı ile genişleyen bir yapıya da sahip olabilmekteydi. Vakıflara devlet tarafından yapılan daimi mahiyetli gelir tahsisatları vakıf kuruluşlarında devlet müdahalesinin varlığına, yönetimlerinin vakıf banisi üzerinde olması ise özerk yönetim yapısına sahip olduklarının göstergesidir.⁶⁵

Vakıflar hayır işleme gayesi taşıyan insanlara, mülkiyetleri üzerinde tasarrufta bulunabilme yetkisi vermesi ile şahıslar bakımından da, mülkiyet tasarruflarının kullanımında özgür bir alan oluşturmaktaydı. Ancak sistemin genel yapısında, vakıflaşma yönündeki bireysel tasarrufların toplumsal fayda lehine sonuçlar doğurması da arzulanan bir eğilime sahip olmuştur. Bireysel girişimlerle tesis edilen vakıfların, toplumsal fayda yönündeki etkilerinin sınırlı kaldığı durumlarda ise devlet ricali tarafından kurulmuş olan vakıflar bu boşluğu doldurma yönünde genel bir eğilim taşımışlardır.⁶⁶

1.4.1. Birecik Vakıfları

Birecik Osmanlı hakimiyetine girdiği dönemde yapılan tapu tahrir çalışmaları ile, şehrin tüm fiziki ve beşeri kaynaklarını görebilmek mümkün olabilmektedir (Bk.Tablo 14). Fakat tahrir defterlerindeki kayıtların, tüm vakıf varlığını yansıttığı şeklinde bir değerlendirme hatasına da düşmemek gerekir.

En önemli kamu yapısı olan Ulu Camiinin inşası hakkında tamamen açık bir kitabe bulunmasa da, bulunan kitabe parçasında 1364-1365'te yapıldığı anlaşılmaktadır. Banisi hakkında bilgi olmamasına karşın, "*Adil ve Hakim Sultan*" ibaresine yer verilmiştir. Kitabedeki tarih, esas alındığı takdirde, Memluk sultanı Melik Eşref zamanında inşaa edildiği tahmin edilmektedir. Diğer önemli yapı olan

⁶⁵ Ömer Lütfi Barkan, "İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler**, C. II., Yayına Hazırlayan Hüseyin Özdeğer, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, 2000.996-1053.

⁶⁶ Tefik Güran, **Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar, Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları**, İstanbul, Kitapevi, 2006, s. 75.

Çarşı Caminin minaresindeki kitabeden 1370’de Ömer oğlu Muhammed tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Birecik Çarşısında 1914-1915 yangının da cami harap olmuş fakat Mustafa Nuri Efendi tarafından tekrar onarılmıştır.⁶⁷

Tablo 14 - Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Şehir Vakıfları

Adı	Banisi ve Yapım Tarihi	Gelir Kaynağı
Ulu Camii	Melik Eşref	19 dükkan, Vadiyi Cenk Hamamı 1/4 hissesi, Vadiyi Cenk Mahallesinde 21 ev, Kefertaş köyünde bir bostan hissesi, Humus köyünde arazi
Ferraş Camii	Belli değil	16 dükkan, birkaç dükkan hissesi
Mağara Camii	Belli değil	Belirtilmemiş
Mahmud Paşa Camii	Sancakbeyi Mahmud Paşa, 1573’de	Bir han, bir hamam
Tefekkuh (Çarşı) Camii	Bilinmemektedir	5 dükkan, 5 bostan, birkaç ev, 2 mağara, birkaç ev arsası
Arguniyye Medresesi ve Mescidi	Memlûklu Emiri Argun (XIV. Yüzyıl)	10 dükkan
Hacı Hamza Mescidi	Hacı Hamza tarafından yaptırılmış senesi belli değil	Muhtelif Dükkanlar
Köse Mescidi (Cücük)	Abdi Kethüda	Belirtilmemiş

Kaynak; Ali Yılmaz, a.g.e, ss. 35-38.

1.4.2. Rumkale Vakıfları

Rumkale Memlûklu idaresine geçtiği dönemde, imar edilmiş bir şehirdir. Rumkale’de 4 camii olup bunlardan biri iç kalededir. Camilerden başka 4 mescit bir de medreseye sahiptir (Bk.Tablo 15). Camii ve mescitlerden başka bir han, bir hamam ve bir zaviye mevcuttur.⁶⁸

⁶⁷ Meryem Acar-Ceren Erel, **The Cultural Heritage in the Towns of Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova and Rumkale**, Ankara, Gap Regional Development Administration, , 2005, s. 29.

⁶⁸ Yılmaz, a. g. e., s. 108.

Tablo 15 - Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Rumkale Vakıfları

Adı	Banisi ve İnşaa Tarihi	Akaratı
Ulu Camii	Memlûklü Dönemi	Sekteriç köyü hasılatının tamamı, Karacaviran köyünden hisse, bu karyede değirmenin yarı hissesi, Şehirde Bostan, Hisar köyünde değirmen, Tis'a, Keferkab, Haşış Atık karyelerinde birer bostan
Horos Camii	Bilinmemektedir	Vakfiyesi yoktur
Kale Camii	Kiliseden çevrilmedir. Memluklu Dönemi	Camii önündeki bostan
Mehmed Seruci Camii	Bilinmemektedir	Belirtilmemiştir
Zeytun Camii	Bilinmemektedir	Belirtilmemiştir
Kubbeli (Başmakçı) Mescit	Bilinmemektedir	Belirtilmemiştir
Han-ı Ab Mescidi	Bilinmemektedir	Merzuman çayı kenarındaki handa bulunup, akarı hanla müşterek olup civardaki bahçelerdir
Diremli Mescidi	Bilinmemektedir	Belirtilmemiştir
Zemahiye Medresesi	Bilinmemektedir, 1365'te	Sultan Kayıtbay tarafından Hasaru karyesi hasılatı, Ank karyesi vakıf hissesi, Tatayn ve Tellak karyelerinde değirmen ve bostan hisseleri hisseleri, bir dükkan, Bozağıl hasılatından hisse
Zemahiye Buk'a	Bilinmemektedir	Zemahiye medresesi ile aynı akara dahildir
Medrese-i Buk'a	Memlukler Dönemi, banisi bilinmemektedir	Belirtilmemiştir.
Hadim Hatun Zaviyesi	Hadim Hatun olup, inşaa senesi bilinmemektedir	Belirtilmemiştir.
Habib Neccar Vakfı	Bilinmemektedir	Şehir yakınlarındaki Meydan mezarası hasılatı, Antakya'da metfun bulunan ve Hz. İsa havarilerine yardım ederken şehit edilen Habib-i Neccar makamının akarı olarak tahsis edilmiştir

Kaynak; Yılmaz, a.g.e, ss. 108- 113.

Vakıfları Memluklu dönemi eseri olup, Osmanlı döneminde korunan bu kurumların malî yapılarının, yeni gelir birimlerinin vakıf akarına bağlanması ile Zemahiye Vakfı örneğinde olduğu gibi daha da geliştirildiği görülmektedir. Vakıfların çoğunda banisinin görülememesindeki en önemli sebep, Memluklu

hakimiyeti döneminden intikal eden vakıfları aynı şekilde vakfiyelerinin intikal etmemesidir. Memluklu döneminden intikal eden ve ancak vakfiyeleri olmamasına rağmen tahrir defterlerine vakıfların kayıt edilmesi, yeni dönemde de statülerinin tanıdığı anlamına gelmektedir.

1.4.3. Nizip ve Suruç Vakıfları

Osmanlı fethi sonrasında Nizip'te sadece üç vakıf eseri bulunmaktadır. Bunlardan Kilise camii, muhtemelen Bizans döneminden kalan kilisenin dönüştürülmesi ile oluşturulmuştur. Kilise Camii'nin akarı olarak 6 parça bostanı vardır. Diğer bir camii olan Seyyit Hasan Camii, Nizip yakınında Şeyh Ammar mezarındadır. Kuruluş yeri ve zamanı hakkında bilgi bulunmamaktadır.⁶⁹

Şeyh Davut Zaviyesi, Memluklu Sultanı Sultan Gavri (Kansu Gavrik) zamanında Hurbeli mezarının akar olarak bağlanmasıyla kurulmuştur.⁷⁰ Zaviyenin adını taşıyan “Şeyh Davut”un, İslam halifelerinden Hz. Ömer Bin Hattab'ın nesebinden geldiği de bir şeyhlik beratında belirtilmektedir. Şeyh Davut isminin yanında Kudüs-î ibaresi de bulunmaktadır. Kudüs, Hz. Ömer zamanında fethedilmiş olması bu ibarenin konmasına sebep olabileceği gibi, gelinmiş olunan yeri belirtmek maksadı ile de belirtilmiş olabilir.⁷¹

XVI. yüzyılda Suruç Ziyaret Köyünde, Şeyh Müslim Horasani'nin medfun bulunduğu bir türbe ile aynı ismi taşıyan bir camii mevcuttur. Camii ve türbe 1754 senesinde inşaa edilmişlerdir.⁷²

⁶⁹ Bahri Karadeniz, “XVI. yüzyılda Karye-i Nizib”, ss. 77-98.

⁷⁰ BOA, Cevdet Evkaf 11.020, H. 1128.

⁷¹ Nizip Şeyh Davut zaviyesini tasarrufunda bulunduran aile gibi Kudüs Sancağı Nablus kazasındaki “Şeyh Ali bin Alim” vakfını tasarrufunda bulunduran ailede Hazreti Ömer sülalesindedir. Nizip'te olduğu gibi bu ailenin de bir mezra aşarı ve Şeyh Davut Vakfı varidatından farklı olarak karye halkının ağnam resimleri de vakıf varidatına tahsis edilmiştir. Bu mezarın ismi Nişane mezarı olup, 1296 senesi aşar geliri 5210 guruş olarak gerçekleşmiştir Bk. BOA, EV; 24.404, H. 1296, s. 110.

⁷² Orhan Bayrak, **Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1979, s. 529.

1.4.4. Tanzimat Sonrası Birecik Vakıfları

Vakıf yönetimleri, prensip olarak vakfiyelerdeki belirtilen hususlar üzerinden yürütülmüşlerdir. Ancak Tanzimat sonrası süreçte kamu yönetimindeki merkezileşme yönündeki eğilimler, vakıfların yönetimlerinde de paralel sonuçlar ortaya çıkarmıştır. Bu yönde, Evkâf Nezareti'nin 1841'de kurulmasını müteakiben, taşrada da Evkaf Müdürlükleri kurulmuştur. Müdürlüklerin kurulması sayesinde vakıfların muhasebe kayıtlarını ve böylelikle malî yapılarını düzenli olarak görebilmek imkanı da ortaya çıkmıştır.⁷³

Vakıf yönetimlerinde karşılaşılan bu yeni süreç, aynı zamanda bazı sorunları da beraberinde ortaya çıkarmıştır. Mesela, Evkaf Nezareti tarafından tahsili yapılan vakıf gelirlerinin düzenli olarak ilgili oldukları yerlere aktarılmamasından dolayı, çalışanların gelirleri açısından sıkıntılar ortaya çıkmıştır.⁷⁴

Bu yeni süreç vakıfların iktisadî ve sosyal yapıda etkilerinin artırılması maksadı taşıyabileceği gibi, sahip oldukları kaynaklardan kamu idaresinin pay alma çabalarının sonucunda da gerçekleşmiş olabilir. Osmanlı modernleşme hareketini temsil eden Tanzimat'ın ilanıyla, kamusal yapılanma merkezileşme yönünde etkilere maruz kalmıştır. Bu çerçevede nezaret kuruluncaya kadar, vakıfların yönetimleri liberal olarak yürütülmekteyken, 1826'da Lâleli ve Hamidiye Vakıflarının tek elden yönetimleri için başlatılan sürecin aşamalı olarak genişlemesiyle tüm vakıflar tek merkezli yönetim altına girmişlerdir.⁷⁵

Tanzimat sonrası süreçte Urfa Evkaf Müdürlüğü'ne Fikri Bey atanmıştır. Ancak 1856'da Evkaf Müdürü Fikri Bey muhasebe kayıtlarını ibraz edemediğinden dolayı görevinden azledilmiştir. Görevden alınmasının gerekçeleri; zimmetine para

⁷³ Vakıf muhasebeleri defterlerinde, kayıtlar “irsadi-hükmi” şeklinde bir ayırıma dikkat edilerek yapılmıştır. Hükmi vakıflarda genelde “fazlası (gelir) imaretiye meşrut olunmak üzere” ibaresi mevcutken, irsadi vakıflarda ise tamamen “fazlası (gelir) evlâdiye meşrut olunmak üzere” ibaresi mevcuttur Bk. **BOA**, Evkaf Defterleri, 18.274, H. 1285-89.

⁷⁴ Ahmet Tabakoğlu, “Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi”, **İktisat Tarihi Toplu Makaleler I**, İstanbul, Kitabevi, 2005, ss. 373-383.

⁷⁵ Bahaeddin Yediyıldız, Nazif Öztürk, “Tanzimat Dönemi Vakıf Uygulamaları”, **V. Milletlerarası Türk Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, Ankara, TTK., 1989, ss. 572-575.

geçirmek, vakıf muhasebelerini düzenli tutmamak, Haziney-i Evkaf-ı Hümayuna ibraz etmesi gereken senelik muhasebelerin yapılmaması ile ferağ ve intikal harçlarının gönderilmemesi olarak belirtilmiştir. Yeni atanacak evkaf müdürünün benzer hatalara sebep olmaması için Urfa Valisi Rumeli Beylerbeyi payeli Bican Paşa'dan dikkatli olması istenmekte özellikle de kazalardaki vakıfların vakfiye veya şartnamelerinin hakkıyla tespit edilip, kaydedilmesi istenmiştir. Atanacak evkaf müdüründen ehliyet ve liyakat aranacağından dolayı en azından birinci dereceden Mecidiye Nişanına sahip olmalı ve göreve başladıktan sonra derhal muhasebe kayıtlarını düzenleyerek Haziney-i Evkaf-ı Hümayuna ibraz etmelidir.⁷⁶

Müdürün açığa alınmasını müteakiben yapılan atama sonrasında Urfa muhasebe kayıtları daha düzenli olarak tutulmuştur. Fikri Bey'in azli ile bir dönem Urfa liva meclisi, evkaf müdürlüğünün işlerini yürütmüştür. Daha sonra Urfa Evkaf Müdürlüğü'ne 1859'da El-Hac İbrahim Ağa'nın atanması ile, Urfa Evkaf Müdürlüğü daha etkin olarak yönetilmeye başlamıştır. Evkaf Müdürünün atanmış olmasına rağmen liva meclisi bu alanda kullanmakta olan yetkilerini 1861'e kadar devam ettirmiştir.⁷⁷

Tanzimat sonrası süreçte vakıflardaki her atama işlemi taleplerinin sonrasında, muhasebe kayıtlarının müdürlüğe ibrazıyla bir oto kontrol sistemi geliştirilmiştir. Atama işlemi öncesinde aranan diğer bir husus da vakfiyenin olup olmadığının tespit edilmesidir. Bununla vakıfların beyana dayalı haksız kazanımlarının önüne geçilebileceği gibi, vakfiyesi kayıp olan vakıfların mevcut akarları tespit edilerek, kayıt altına alınması da amaçlanmıştır. Halep Evkaf Müdürünün arz etmiş olduğu takdirde, vilayet vakıflarının pek çoğunda vakfiye olmadığı hususu da belirtilmiştir. Nezaret sonrası ehli vakıf atamalarda aranan diğer kriterler ise geçmişten beri uygulanan usullerdir. Çarşy-ı Kebir bitişiğindeki Hasan Baba Camii'ne imamet ve hitabet vazifesi için berat talebinde bulunan, Meydan Mahallesi sakinlerinden İsmail Hakkı Efendi'nin müracaatında aranan diğer hususlar, vakıf gelirinin senelik 470 guruşluk ücret ödemesine uygun olup olmadığı, şahsın vazifeyi ifa için yeterliliği sahip olması, vakıf mütevellisinin berat talebine itiraz

⁷⁶ Urfa Şer'iyeh Sicili, H. 1269-1282, s. 54.

⁷⁷ BOA, Evkaf Defterleri 17.135, H. 1276-77.

etmemesi ve nihayet Çarşy-ı Kebir esnafıyla, çarşı çevresindeki mahalle sakinlerinin onaylamaları istenmiştir. İsmail Hakkı Efendinin belirtilmiş olan tüm kriterleri yerine getirmesinden sonra berat verilerek atama işlemi yapılmıştır.⁷⁸

Evkaf çalışanlarından en yoğun istihdam alanlardan olan imamet ve hitabet vazifelerinde mesleki yeterliliğin belgelenmesi zorunlu bir unsurdur. Evkaf Nezaretinin kuruluşuyla birlikte her alanda olduğu gibi mesleki formasyon becerisinin belgesi olan berat belgelerinin alınması hususu da belirli standartlara bağlanmak istenmiştir. Bu amaçla nezaret, berat belgelerinin liva merkezlerinde yapılacak imtihanlarla alınabilmesini nizamname ile kayıt altına almıştır. Evkaf Nezareti'nden Birecik Kaymakamlığı'na 1885'te gönderilen yazıyla imtihanların; Naib, Müftü ve İdare Meclisi azalarından teşkil edilecek komisyonların huzurunda kaza merkezlerinde de yapılmasına imkan tanındığına dair tamim tebliğ edilmiştir.⁷⁹

1.4.5. Vakıfların Malî Yapıları

Vakıfların malî yapılarının belirlenmesinde, Evkaf Müdürlüğüne tutulan defterler önemli kaynaklar mahiyetindedir. Urfa genelindeki tüm vakıfların muhasebelerinin tasnif edildiği ilk defter 1859-1860 senesine aittir (Bk.Tablo 16). Urfa vakıfları bu defter verilerine göre; Urfa Sancağı, Rumkale, Suruç, Birecik kazalarıyla, Birecik kazasının Nahiyesi olan Nizip şeklindedir. Urfa merkeze bağlı toplam 118, Suruç'ta 3, Rumkale'de 23, Birecik'te 30 ve Nizip'te 17 vakıf

⁷⁸ Hasan Baba Camisi'ne yapılan imam ve hatip tayininde de Birecik Evkaf Müdürü Davut Efendi bu vakfa ait herhangi bir vakfiye olmadığı gibi, mevcut Mahkeme kayıtlarının incelenmesi sonrasında da vakfiyeye dair bir ibareye tesadüf edilmediğini belirtmiştir. Bu durum karşısında vakıf konusunu teşkil eden camii hizmetlerinin verilip verilmediği konusu esnaf arasında tahkik edilerek, kadimden beri hizmetlerin kesintiye uğrammaksızın devam ettiği ve camii gelirlerinin yeterli olduğu şeklinde cevap alınarak, imamet için berat talebi uygun görülmüştür. Bk. **Urfa Şer'îye Sicili, H. 1269-1282**, s. 32.

⁷⁹ Vilayet merkezlerinde yapılması gereken imtihanlarla ilgili olarak, Akşehir kazasından gelen bir arzuhal değerlendirilerek, bundan sonra yapılması gereken işlemler Urfa Evkaf Müdürlüğü'ne bildirilmiştir. Bu örnek olayda, imtihanların Konya'da yapılmasından dolayı maddi meşakkatlere maruz kalındığı, adayların esasen yoksul insanlar olduğu yönünde Konya İdare Meclisi'ne müracaatlar olmuştur. Konya İdare Meclisi'nin konuyu, Evkaf Nezareti'ne bildirmesi üzerine, imtihanların genel olarak etkileri üzerine araştırma yapılmış, araştırma sonucunda Anadolu'da pek çok camii ve mescidin kapanma noktasına geldiği tespit edilmiştir. Bk. **Birecik Şer'îye Sicili, H. 1299**, s. 133.

mevcuttur. Urfa vakıflarından 39'u hükmî (sahih) vakıf iken 79'u evladî vakıftır. Urfa merkez vakıflarının toplam gelirleri 210.272 guruş, toplam giderleri ise 107.844 guruş olarak gerçekleşmiştir. Giderlerin neredeyse iki katı seviyesinde gerçekleşen gelirlerden dolayı, Urfa ve kazalarındaki vakıfların güçlü bir malî yapıya sahip olduklarını söyleyebilmek mümkündür. Bu dönemde “maaş-ı muharrer” ve bunun ortalama % 25'ine tekabül eden “harac-ı muhasebeler” defterde görülmekte olup, vakıflar üzerindeki malî yükümlülükleri temsil etmiştir. Malî tahsilatın, toplam vakıf gelirlerinde oluşturdukları malî yük ise yaklaşık % 20 civarında gerçekleşmiştir. Vakıfların giderleri gelirlerine eşit olduklarında veya fazla verdiğinde ilgili malî yükümlülüklerden vakıflar muaf tutulmuşlardır.⁸⁰

Birecik vakıflarından büyük ölçekli olarak kabul edilebileceklerin tamamının yönetimi sahîh statüde bulunmaktadır. Kırsal kesimli vakıflardan zaviye vakıfları güçlü malî yapıları ile, tüm vakıf gelirleri içinde farklılaşarak öne çıkmışlardır. Zaviye vakıflarından yüksek gelir seviyesine sahip olanların tamamında, imaret hizmetleri mevcuttur. İmarat faaliyetlerinin yoksullara kaynak aktarım birimleri olması, kamuca aşar gelirlerinin tahsilinin gerçekleştirilmesinde belirleyici olmalıdır. Evladi statü ile yönetilen ve akar birimi tarla icarı olanlarda, mirasla tarlanın parçalanmasını engellenerek mal bütünlüğünün korunması amaçlanmıştır.

Birecik vakıflarının genel malî yapılarında aşar geliri 30.413 guruş ile en yüksek gelir payına sahip iken, dükkan gelirleri 5.500 guruş ile bunu takip etmiştir. Vakıf gelirlerinin önemli kısmı kırsal kesim gelirlerinden oluşmuştur.

⁸⁰ BOA, Evkaf Defterleri 17.135, H. 1276-77.

Tablo 16 - Birecik Vakıflarının Fiziki Varlıkları ve Gelirleri, 1859-1860

Vakıf Adı	Statüsü	Faaliyeti	Gelir Birimleri	Toplam Gelir/guruş
Camii kebir	Sahih	Camii	12 dükkan, 1 kahvehane, 1 mağara, tarla, bahçe, zeytinlik	3.850
Ferraş Hasan	Sahih	Camii	Dükkanlar, zeytinlik	3.280
Mahmud Paşa	Sahih	Camii	1 Han, 1 hamam, 5 dükkan	2.697
Hasan Baba	Sahih	Camii	Dükkanlar	250
Mağara	Sahih	Camii	Dükkanlar, mağara, aşar hissesi	245
Sancak	Sahih	Camii	2 Dükkan	170
Nimetullah	Sahih	Mescit	3 Dükkan, mağara, zeytinlik, değirmen	990
Kule	Sahih	Mescit	Dükkanlar	200
Danbatar	Sahih	Mescit	Dükkan	40
Derviş Kethüda	Sahih	Mescit	Dükkanlar	140
Ahmed Beğ	Sahih	Mescit	3 Dükkan	270
Fatma Hatun	Sahih	İmaret	Dükkanlar	220
Kefertaş	Sahih	Mescit	Aşar hissesi, bahçe	150
Çarıklı	Sahih	Zaviye	Dükkan	60
Şeyh Abdullah	Sahih	Zaviye	Bahçe	50
Şeyh Muhammed	Sahih	Zaviye, İmaret	Karakız karyesinin tüm aşar geliri	8.345
Şeyh Zeyran	Sahih	Zaviye, İmaret	Şeyh Zeyran Mezrasının tüm aşar hissesi	3.145
Kal'a	Evladi	Camii	Dükkanlar ve değirmen	2.097
Şeyh Cemaleddin	Evladi	Zaviye	Şeyh Cemaleddin Mezrasının tüm aşarı	65
Şeyh Muhammed Nafis	Evladi	Zaviye, İmaret	Gümrük köyünde aşar hissesi	4.735
Hacı Sultan	Evladi	Zaviye, İmaret	Sarıkoç ve Keferşeyh karyeleri aşarlarının 1/4 hissesi	3.638
Abdi Kethüda	Evladi	İmaret	Alağöz karyesi aşarının 1/4 hissesi	1.140
Muhammed Ebu Cafer	Evladi	Zaviye, İmaret	Keferkdaş ve Gergis karyelerinin aşarı	9.265
Şeyh Münir	Evladi	Zaviye	Dükkanlar, bahçe icarı, 1 masara	650
Kızıl Ali	Evladi	Evlatlarına gelir	Değirmen	800
Haccaci	Evladi	Evlatlarına gelir	Tarla icarı	80
Menderi	Evladi	Evlatlarına gelir	Tarla icarı	60
Kandil Kadı	Evladi	Evlatlarına gelir	Tarla icarı	80
Bayram oğlu	Evladi	Evlatlarına gelir	Tarla icarı	60
Ermeni Kilise	-	Kilise	3 Dükkan	160
Toplam Gelir				46.932

Kaynak; BOA, Evkaf Defterleri, 17135.

Aşar gelirlerinin yüksekliği, aslında Osmanlı vakıflarının karakteristik bir özelliğini yansıtmaktadır. Çünkü genel olarak vakıf varlıklarının önemli kısmını toprak varlıkları oluşturmaktadır. Toprak varlıklarının vakfedilmesi, özel mülkiyetten veya devlet mülkiyetinde olup da rakabesi elde tutulan arazilere dayanmaktaydı. Rakabesi kullanılan arazi gelirleri ile finansmanı sağlanan vakıflara irsadî vakıf denilmekteydi. Özel mülkiyetli toprak varlıklarında, tımar sisteminin çözülmesi ile birlikte vakıf gelirleri yönünde bir değişim söz konusu olmuştur.⁸¹

Nizip vakıflarında kuruluş dönemine göre vakıf sayılarında ciddi bir artış meydana gelmiştir. XVI. yüzyılda nahiyeye merkezinde sadece Kinese (Kilise) Camisi mevcutken, bu dönemde camii ve mescit sayısı toplam yedi camii ve mescide çıkmıştır. Vakıf müesseselerindeki artış, artan nüfus ve büyüyen ekonomik yapının da göstergesi olmalıdır. Vakıf gelirlerinde Şeyh Davut Zaviyesi Vakfı, toplam 17 vakıf gelirinin % 32,9'u kadar gelire sahip olarak, en güçlü müessese konumundadır. Memlûklü Sultanı Kansu Gavrik tarafından kurulan vakıf, Osmanlı döneminde de artan bir gelir seviyesi ile varlığını devam ettirebilmiştir. Şeyh Davut Zaviyesi örneği, vakıfların kuruluş aşamasında, adeta bunların özerk idarî alanlarının sınırları belirleyen vakfiyelerin, devlet açısından yapıldığı zaman diliminden ziyade, toplum tarafından benimsenmesi durumuna göre muameleye uğradıklarının bir göstergesidir (Bk. Tablo 17).

Nizip vakıflarının, Urfa ve Birecik vakıfları karşısında en belirgin vasıfları gelir yapılarının bileşimlerinde yer alan zeytin akarlarının yoğunluğudur. Vakıfların on ikisinde zeytinlik gelirleri mevcutken, yedisinin sadece zeytinlik icarlarından ibarettir. Nizip vakıflarında, şehir akarlarının genel akar yapısı içinde önemsiz bir konumda olmasından dolayı, vakıfların şehir istihdamına katkısı Urfa ve Birecik'e göre oldukça düşüktür.

⁸¹ Tabakoğlu, **agm**, ss. 373-383.

Tablo 17 - Nizip Vakıflarının Malî Yapısı, 1859-1860

Vakfın Adı	Hukukî Statüsü	Toplam Gelir	Toplam Gider	Maaşı Muharrer	Haracı Muhasebe
Şeyh Davut	Sahih	5.120	1.400	432	108
Seyyid Beşe	Sahih	2.150	1.500	620	144
Çarşı Camii	Sahih	900	405	54	13
Fevkani Camii	Sahih	700	283	54	13
Şeyhler Camii	Sahih	700	785	36	9
Kinese Camii	Sahih	900	878	45	11
Day'e Mescidi	Sahih	300	212	10	2
Arık Altı Mescidi	Sahih	250	140	12	3
Boyahane Camii	Sahih	350	175	16	4
Curuncuk	Sahih	80	10	8	2
Hacı Nâsır	Sahih	250	140	8	2
Hacı Mustafa	Sahih	80	10	8	2
İbrahim Kethüda	Evladi	200	50	32	8
Hasan Kethüda	Evladi	50	12	50	12
Mızar Karyesi Camii	Sahih	400	362	8	2
Mızar Rukiye Hatun	Evladi	1.120	1.030	20	5
Hiyar Karyesi Camii	Sahih	2000	112	8	2
TOPLAM		15.550	7.504	1.421	342

Kaynak; BOA, Evkaf Defterleri, 17.135, H. 1277-78.

1.4.6. Vakıf Muhasebe Kayıtları

Evkaf Müdürlüğünün kurulmasıyla, muhasebe kayıtlarının senelik olarak tutulması sayesinde idarî yapıda etkenliğin sağlanması arzulanmıştır. İlk muhasebe kayıtlarının yapıldığı 1860 senesinde, vakıf gelirleri, sancak, kaza ve nahiye merkezli ana başlıkları ile değerlendirilmiştir. Bir bakıma bu kayıtların bu şekli yoklama kaydı

mahiyetindedir. Bu kayıtlarda öncelikle vakıf gelirleri ve sonrasında da vakıf giderleri, yüksek değerli birimlerden düşük değerli birimlere göre, satır esaslı bir şekilde yapılmıştır.⁸²

İlgili muhasebe kayıtlarından sonra ulaşılan 1873 tarihli müteakip muhasebe kayıtları ise kayıt usulü bakımından farklılık göstermiştir. Bu yeni dönemde kayıtlar idarî temelli bir tasnife tabii tutulmaksızın, müstakil vakıf birimleri esasına göre, matbu sayfalara yapılmaya başlanmıştır. İlgili kayıtlarda, hesap düzeni itibarı ile artık satır esaslı kayıttan sütun esaslı kayda geçirilmiştir. Bu şekli ile vakıf muhasebe kayıtları bilanço tarzı bir şekle dönüşmeye başlamıştır. Vakıfların malî kayıtlarında meydana gelen bu değişim aslında, vakıf yönetimlerinde kurumsallaşma ve bunun üzerinden etkinliğin artırılması yönündeki çabaların bir göstergesi mahiyetindedir. Ancak bu dönemde vakıfların tümüne ait muhasebe kayıtlarını görebilmek mümkün olmamıştır. Meydana gelen değişimin yansıtılması bakımından tüm vakıflara ait verilerin yokluğundan dolayı, mevcut kayıtlardan örnekleme yapılmıştır. Bu örneklemede Nizip'in en büyük vakfı olan Şeyh Davut Zaviyesi ve Suruç'un en büyük vakfı olan Şeyh Müslim kayıtlarından yararlanılmıştır.

Defterdeki gelir ve gider kayıtları, orijinal kaydına göre verilmiş ve ilgili dönemdeki muhasebe kayıt usulünün tanınması amaçlanmıştır. Defterin sol alt tarafında hesap kapatıldığı için Evkaf Müdürlüğü'nün mührü ve müdürün imzası mevcuttur. Bunun anlamı vakfın gelir fazlasıyla faaliyet dönemini tamamlayamadığı şeklindedir. Gelir noksanlığının olduğu kayıtlarda ise mühür sağ alt köşede yer almıştır. Varidat kısmında “Hurbeli karyesi tamamı aşarı” ibaresi mevcuttur. Bu da tüm köy gelirinin % 10'nu anlamına gelir. Çünkü Tanzimat sonrası süreçte aşar vergisi her yerde sabit bir oranda ve % 10 olarak alınmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, Hurbeli karyesinin senelik geliri yaklaşık 9.570 guruş olarak gerçekleşmiştir (Bk.Tablo 18).

⁸² BOA, Evkaf Defterleri, 17135, H. 1277-78.

Tablo 18 - Şeyh Davut Zaviyesi Gelir- Gideri, 1873

Gider	Guruş	Gelir	Guruş
Hacı Mehmed Ağaya Tevliyet	250	Hurbeli karyesi tamamı aşarı	9.570
Mûmâ- İleyhün Türbedarlık	250		
Ahmed'e Ferraşlık Vazifesi	200		
Hasır Bedeli	480		
Buğkeş İcraatı	360		
Zaviyei Şerifin Şark Divarı Tamiri	2.360		
Mezkur Zaviyenin Sıva Mesarifi	830		
Mahsus Mescid Odaları Mesarifi	2.500		
Odayı Mezkurların Sıva Mesarifi	985		
Şerağan, Kandil ve Süpürge Bedeli	560		
Mescid ve İnşaa Olunan Mahsuba Mesarifi	795		
Toplam	9.570		9.570
Maaşı muharrer-Haracı muhasebe	Gelir ve gider eşit olduğundan dolayı malî mükellefiyetlerden muaf olunmuştur.		

Kaynak; BOA, Evkaf Defterleri, No: 16306, H. 1289.

El-mesarifat'ta öncelikle vakfın olağan faaliyet dönemi giderleri olan personel giderleri verilmiş, sonrasında zaviyenin yıllık olağan harcamaları olan hasır alımı gibi sair faaliyet giderlerine belirtilmiştir. Burada da yüksek meblağdan düşük meblağa doğru kayıt gerçekleştirilmiştir.

Harcama kalemleri içerisindeki üçüncü aşamada, olağanüstü giderler olan inşaat ve tamirat masraflarının kayıtlarına yer verilmiştir. Bu bölüm yıllık olağan giderlerden olmadığından en son aşamada yerini bulmuştur. Mesarifat da malî yükümlülüklerden olan maaşı muharrer ve harac-ı muhasebe en sonda yer alıp, gelir-gider eşitliğinden dolayı da karşılığı bedelsiz bırakılmıştır. Gelir-gider eşitliğinden dolayı el-varidat gelir miktarıyla eşit bir tutar olan 9.570 guruşluk “ber vech-i muharrer mesarifatı” ibaresiyle hesabın mahsubu yapılmıştır. Bu defterde modern

muhasebe sisteminin unsurları olan olağan harcamalardan olağandışı harcamalara doğru sıralama mevcuttur.

Şeyh Davut Zaviyesi vakfının, akar (gelir) ünitesinin kırsal orijinli oluşu Nizip vakıflarının genel yapısındaki bir durumun tezahürüdür. Aynı dönemdeki Urfa zaviye vakıflarının tamamı da kırsal akarlara sahiptir. Bu durumun sebebi kent merkezli tasavvuf birimlerinin tekkeler (veya tekyeler) etrafında organize olurken, zaviyelerin de kırsal alanlarda organize olmalarındandır.

Şeyh Davut zaviyesi örneğinde görüldüğü gibi, Urfa Evkaf Müdürlüğü'nün kurulmuş olduğu sene olan 1859'a göre, 1873 senesinde muhasebe kayıtları daha sistematik olarak yapılmaya başlamıştır. Muhasebe kayıtlarının ilk örnekleri düz kağıt üzerine, gelir ve giderlerin aynı sırada kaydı ile gerçekleştirilirken, bu son kayıt örneğinde matbu ve bilanço formulu bir kayıt sistemine geçilmiştir. Şeyh Davut Zaviyesi Vakfının gelirlerinde bu son kayıta gelir ciddi artış meydana gelmiştir. Bunun sebebi ilk muhasebe dönemi kayıtlarının, kuraklığın olduğu bir dönemde gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Bu dönemdeki kuraklığı bölgenin malî yapısındaki etkileri ikinci bölümde de ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.⁸³ Sonuç olarak geçen zamanda, muhasebe kayıtlarını daha sistematik şekilde yapılmaya başlamıştır. Bu durum Evkaf Müdürlüğü'nün geçen zamanda daha profesyonel bir yapıya dönüşmesinden kaynaklanmaktadır.

Vakıf yönetimindeki gelişimin göstergesi olan diğer bir örneğimiz de, önemli bir gelir seviyesine sahip olan Suruç Şeyh Müslim Vakfı ile ilgilidir (Bk.Tablo 19).

Vakıf personelinin tamamı Şeyh unvanına sahip olması Seyyit olan Şeyh Müslim sülalesinin istihdam edildiğinin göstergesidir. Vakıf gelirleri çeşitliliğe sahip olup oldukça yüksek olmasına rağmen ücret düzeyleri oldukça düşüktür. En yüksek ücret olan tevliyet 120 guruştur. Gelir birimleri çeşitlik gösteren vakıf karyelerinin, üçü 1/9, biri 1/3 oranında aşar gelirlerine sahip iken diğerlerinin aşar oranları belirtilmemiştir. Aşar gelirleri tahsis edilen karye ve mezraların sayısı 10 olup, fetih

⁸³ BOA, A. MKT. UM 375/ 51, H. 1278.

sırasında Birecik sancağı Suruç nahiyesinde 6 köy, 84 mezra mevcuttur.⁸⁴ 1695 senesinde yapılan mahsulat tahririnde ise köy ve mezra sayısında ciddi bir artış olmaksızın toplam sayı 96'a çıkmıştır.⁸⁵ Geçen zamanda köy ve mezra sayısındaki durağanlığa karşın, fetih döneminde bu vakfa bağlı olan köy ve mezra sayısı 9 iken bu muhasebe döneminde 10'a çıkmıştır. Böylelikle vakıf geliri olarak tahsis edilen köy ve mezra aşarlarının muhafaza edildiği görülmektedir.

Tablo 19 - Şeyh Müslim Zaviyesi Gelir-Gideri, 1870 (Guruş)

Gider	Tutarı	Gelir	Tutarı
İmamet	9	Ziyaret Karyesi (1/9 hisse)	1.070
Hitabet	9	Şeyh Tahir (1/9 hisse)	5.225
Müezzinlik	6	Tilosor karyesi. (1/9 hisse)	3.525
Müezzinlik	9	Karakarye (1/3hisse)	9.460
Kitabet	9	Şeyh Emir	1425
Cibayet	27	Acem kuyusu	900
Tevliyet	120	Kocakarye	2.100
Mum ve çıra	310	Molla Hamza	6.000
Maaşı muharrer	2.871	Meşhur El-virani	3.050
Harcı Muhasebe	574	Varin Mezraa	2.550
		Toplam	35.305
		Maliye Hazinesi Aşar Rub'u	-7.036
		Kalan	28.269
		Vazifeyi masraf ve müretteban hazinesi	-4.129
Toplam	3.944	Net Gelir	24.140

Kaynak; BOA, Evkaf Defterleri, No: 18274, s., 87.

⁸⁴ Yılmaz, a. g. e, s. 82.

⁸⁵ BOA, D. BŞM, 1076, H. 1107, s. 1-8.

1.4.7. Vakıflar ve Aşar İhaleleri

Vakıflara gelir birimi olarak tahsis edilmiş olan köy ve mezra aşar ihalelerinin yapılaş şeklinin belirlenmesi, bölgedeki sermaye birikimine sahip şahısların ve genel sosyal yapıdaki etkin unsur ve zümrelerin belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Aşar ihalesine konu olan vakıf akarlarındaki köy ve mezraların gelir düzeyleri bakımından önemli farklıklar yoktur. Mesela Alagöz karyesinin 1/4 oranında aşar gelirini alan Abdi Kethüda vakfı 1.140 guruş gelire sahip iken, Nizip Şeyh Davut Zaviyesinin Hurbeli Mezrasındaki aşar geliri, 4/4 oranındaki 5.120 guruştur. Yani Alagöz karyesi ile Hurbeli mezrasının senelik aşar gelirleri birbirlerine yakındır.

Aşar ihaleleri Evkaf Müdürlüğü'nden yapılmaktadır. Bu yönü ile bir bölgenin malî gelirlerinin belirlenmesinde, Malîye Nezareti gelirleri ile birlikte Evkaf Nezareti gelirlerini de dikkate almak gerekmektedir. Aşar ihalesini deruhte edenlerin sahip oldukları unvan ve sıfatlar, kamu malîyesi ile vergi müteahhitlerinin sosyal konumunu yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir. Vergi müteahhitleri olan aşar deruhtecilerinin tamamı ağa, bey, şeyh gibi yerel eşrafı ifade eden sınıflara sahip olup, askeri ve idarî sınıfa yönelik herhangi bir unvanla karşılaşmamıştır. En azından bu dönem bağlamında malî yapıya katılımda yerellik söz konusu olmuştur. Kayıtlardan zaviye vakıflarının tamamının sahih vakıflar olduğu tespit edilmektedir.

Birecik'te mevcut vakıfların aşar ihale kayıtları muhasebe defterlerinde gözükmürken Birecik dışındaki vakıfların kayıtlarına ise bu defterlerde yer verilmemiştir. Mesela, Maraş'ta faaliyet gösteren Bağdadiye Medresesi vakfının Ank nahiyesinde 1/4 oranında aşar geliri mevcut olduğu halde muhasebe kaydında değerlendirilmemiştir.⁸⁶ Birecik'teki Mahmud Paşa Camisi Vakfına Ayran Pınarı Köyünde 1/4 oranında aşar geliri tahsis edildiği halde, ilgili muhasebe kaydında değerlendirilmemiştir.⁸⁷ Birecik dışında faaliyet gösteren fakat akarlarının bir kısmı burada olan vakıflar da olabilmekteydi. Antep'te faaliyet gösteren Şeyh Cemaluddin

⁸⁶ BOA, Rakka Ahkâm Defteri, 25, H. 1156-58, s. 6, 14, 15.

⁸⁷ BOA, Rakka Ahkâm Defteri, 24, H. 1169-1174, s. 123, 151, 178.

Yusufl Zaviyesi Vakfı buna örnektir. Bu vakfın Birecik Kefre köyünde ve Meydan Mahallesiinde arsalari mevcuttur. Vakfın diğer bir akarı da Halep'in Şeyh Mansur köyündedir (Bk. Tablo 20 ve 21).⁸⁸

Tablo 20 - AŞar İhalesi Yapılan Vakıfların (*) İhale Koşulları, 1856

Vakfın Adı	AŞar Tahsis Edilen Yerin Adı	Deruhte Eden	Kefil	Tahsis Edilen AŞar Oram	Gelir Fazlasının Bağlandığı Yer	İhale Edilen AŞar Miktarı (Guruş)
Şeyh Davut Zaviyesi	Hurbeli Mezrası	Hacı Ahmed Ağa	Salih Ağa	4/4	Genel Gelir ve Gidere	4.275
Muhammed Nafis Efendi	Cisrin Karyesi	Abdurrahman Ağa	Ekmekçi Abdurrahman Ağa	3/4	Evladi	3.450
Muhammed Nafis Efendi	Gümrük Karyesi	Bekir Ağa	Köroğlu Mustafa Ağa	1/4	Evladi	350
Muhammed Nafis Efendi	Mukbile	Yusuf Efendi	Mübarek Efendi	1/3	Evladi	1.500
Kilisli Mustafa Efendi	Makbule	Şeyh Müslim Efendi	Şeyh Efendi	3/4	Evladi	2.084
Hacı Sultan	Keferşeyh	Köroğlu Mustafa (**)	Kadir Ağa	1/4	Evladi	725
Hacı Sultan	Sarıkoç Karyesi	Şeyh Müslüm Efendi	Şeyh Efendi (***)	1/4	Evladi	1.050
Abdi Kethüda	Alagöz Karyesi	Halil Efendi	Osman Efendi	1/4	Evladi	500
Muhammed Bin Ebu Caferi İlyas	Gergis Karyesi	Bekir Efendi	Ali Beg	4/4	Evladi	3.475
Muhammed Bin Ebu Caferi İlyas	Keferdaş	Bekir Efendi	Ali Beg	4/4	Evladi	1.450
Şeyh Cemaleddin Zaviyesi	Şeyh Cemalleddin Mezrası	Hakizade Müslüm Ağa	Hasan Ağa	4/4	Hayrata	1.800
Şeyh Muhammed	Karakız Karyesi	Kasım Efendi	Abdüllatif Efendi	4/4	Hayrata	2.600
Toplam İhale Bedeli						23.259

Kaynak; Evkaf Defterleri, No: 16306: B0A, Evkaf Defterleri, No: 17.493, s. 1.

(*) Şeyh Davut Zaviyesi Nizip'te; Muhammed Nafis Efendi ve Hacı Sultan vakıfları Halep'tedir.

(**) Deruhteci Köroğlu Mustafa, Muhammed Nafis Efendi Vakfının da kefillidir.

(***) Deruhteci ve kefil, Kilisli Mustafa Efendi vakfında da aynı pozisyonundadır.

⁸⁸ Cemil Cahit Güzelbey, ve Hulusi Yetkin. **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler**, Gaziantep, 1. Fasikül, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları,. 1966, ss. 6-7.

Tablo 21 - Aşar İhalesi Yapılan Vakıfların, İhale Koşulları, 1861

Vakfın adı	Aşar Tahsis Edilen Yerin Adı	Deruhte Eden	Kefil	Tahsis Edilen Aşar Oranı	Gelir Fazlasının Bağlandığı Yer	İhale Edilen Aşar Miktarı (Guruş)
Şeyh Davut Zaviyesi	Hurbeli mezrası	Hacı Ahmed Ağa	Ali Ağa	4/4	Vakfın Genel Giderlerine	5.120
Mehmet Nafis Efendi	Cisrin karyesi	Mirkelamzade Abdurrahman Ağa	Mehmed Efendi	3/4	Evladiye	2.933
Hacı Sultan Vakfı	Keferşeyh karyesi	Fazıl Ağa	Mustafa Ağa	1/4	Evladiye	1.100
Hacı Sultan Vakfı	Sarı koç karyesi	Mehmed Ağa	Şeyh Mustafa Efendi	1/4	Evladiye	1.138
Abdi Kethüda	Ala göz karyesi	Çukur çardak hadisesinden dolayı yok	Çukur çardak hadisesinden dolayı yok	1/4	Evladiye	1.140
Muhammed Bin Caberi	Gergis karyesi	Şeyh Efendi	Bekir Efendi	4/4	Evladiye	7.635
Şeyh Muhammed Zaviyesi	Karakız karyesi	Abdüllatif Efendi	Kasım Efendi	4/4	İtamı taama	8.345
Şeyh Cemaleddin Zaviyesi	Şeyh Cemaleddin mezrası	Ali Beg	Mehmed Ağa	4/4	İmarete	800
Şeyh Zeyran Zaviyesi	Şeyh Zeyran karyesi	Çukur çardak hadisesinden dolayı yok	Çukur çardak hadisesinden dolayı yok	4/4	İmarete	3.145
Şeyh İbrahim Zaviyesi	Şeyh İbrahim Mezrası	Ali Ağa	İbrahim Ağa	4/4	imarete	750
Toplam ihale bedeli						32.106

Kaynak; Evkaf Defterleri, No: 17493, H. 1278, ss. 1- 4.

1856 ve 61 seneleri döneminde vergi müteahhitleri ve kefillerin sosyal statüleri bakımından bir değişim söz konusu değildir. Benzer şekilde şahıslar üzerinde de ciddi bir değişimin olmadığı görülmektedir. İki dönem arasında meydana gelen gelir artışı ise tamamen mevsim koşullarına bağlı olup, aşar tutarlarında vakıfların lehine değişim gibi bir durumu yansıtmamaktadır.

1.4.8. Vakıf Personeli Gelirleri

Vakıflarda hizmetlerini ifa ile mükellef personel, görmüş oldukları iş karşısında sürekliliği olan bir mesleğe sahip olabildiklerinden dolayı, buldukları toplumda önemli bir ayrıcalığa sahip olmalıdırlar. Yapılan işin bireysel tatmininde işin sürekliliği kadar, alınan ücretin miktarı da önemli bir yere sahip olmalıdır. İfa edilen hizmetin verimliğinde, ücret miktarı kadar, satın alma gücünün belirlenmesi de ayrıca dikkate alınmalıdır.

Satın alma gücünün belirlenmesinde bölgedeki şer'i sicillerdeki mal fiyatları verileri önemli kaynak mahiyetindedir. Urfa ve Birecik vakıflarının ilk muhasebe kayıtlarının toplu olarak tutulduğu 1860 senesindeki mal fiyatları hakkındaki verilere göre Urfa şer'i sicillerindeki tereke kayıtlarından ulaşabilmek mümkün olmaktadır. İlgili senede Birecik kayıtlarından istifade edilmemesinin sebebi, şer'i sicilin yokluğundan kaynaklanmaktadır. Bu kayıtlara göre 1870 senesinde Urfa'da buğdayın kilesi 40-50, arpanın kilesi 14-16 guruşken, bir baş koyun 37-40, keçi 26-29, sığır 150, deve ise 390-450 guruş seviyelerinde değerlere sahiptir.⁸⁹

Birecik vakıfları içinde en yüksek gelire sahip olan Şeyh Davut Zaviyesi örneğinde görüleceği gibi, en yüksek gelir sahibine sahip olanlardan mütevellinin senelik geliri 250 guruştur.⁹⁰ Aynı senede aynı vakfın yapılan aşar ihalesi ise yine aynı aileden bir şahsa 5.120 guruş bedel ile ihale edilmiştir. İhaleye konu olan aşar hissesi Hurbeli Mezrasının tüm aşar hissesine karşılık gelmektedir.⁹¹ Tereke kayıtlarını esas alan fiyat verilerine göre, müteveli, senelik geliri karşılığında en çok beş kile buğday, altı adet koyun alabilmektedir. Bu da ücretlerin oldukça düşük bir seviyede olduğunun göstergesidir. Alınan ücret, makul bir geçim düzeyini temsil etmekten uzaktır.

Aşar ihalesine konu olan iltizam bedeli ise en çok 102 kile buğdaya karşılık gelmektedir. Tanzimat sonrası süreçte, aşar her yerde % 10 olarak alınmaya

⁸⁹ Urfa Şer'îye Sicili., H. 1269-1282, s. 32.

⁹⁰ BOA, EV. 17.135, H. 1277.

⁹¹ BOA, EV 17.493, H. 1277.

başladığından dolayı Hurbeli mezrasının senelik buğday üretin kapasitesi yaklaşık 1.000 kile civarında gerçekleşmiştir.

1.4.9. Vakıflar ve Sosyal Yaşam

Şehirler, vakıf müesseseleri etrafında şekillenen ve mahalle isimlerinin bile bu müesseseler tarafından belirlendiği merkezler olmuşlardır. Ancak Birecik yerleşim birimlerinin isimlendirilmesinde vakıf müesseselerinin etkisi tespit edilememesine karşın, harp terminolojisini çağrıştıracak kavramlar kullanılmıştır. Mahalle isimlerinde Cenk Meydanı, Sancak, Meydan, Meçan Kapısı ve Urfa Kapısı isimleri dikkatleri çekmektedir. Meçan ve Urfa kapıları Birecik surlarının kapıları olup günümüze ulaşabilmiş askeri mimari örnekleridir. Birecik Osmanlı hakimiyeti boyunca doğu seferleri münasebetiyle tarih sahnesinde yerini almış ve yerleşim birimlerinin isimlendirilmesinde de adeta tarihi misyonuna uygun bir görünüm sergilemiştir.

Osmanlı hakimiyeti öncesi genelde Türkistan menşeli olarak tesis edilmiş olan tarikatlar, kendi mevcudiyetlerine tahammül gösterilmesi mukabilinde her türlü siyasî teşekküle karşı kayıtsız ve hatta oportünist bir tarzda Millî maneviyatı tahrip edici müesseseler olduğu şeklinde görüşler bulunmaktadır.⁹² Ancak zaviye vakıflarının malî yapısının sahih statüsü bu vakıfların suiistimal odakları olmasını engellerken, kamu düzenin sağlanmasında kilit rol oynamalarından dolayı, kamu iradesince kollanarak devamlılıklarına önem verilmiştir. Mesela Şeyh Davut Zaviyesi fetret dönemlerinde mağdur kalmış olan kitlelerin adeta bir sığınağı olmuştur. Bölgenin iktisadî ve sosyal yapısını alt üst eden Mehmet Ali isyanında, Mısır ordusunun önünden kaçan Antep halkı, ilgili belgede Aziz ailenin bölgesi anlamında El-Aziz mıntıkasına sığınmışlardır.⁹³

⁹² Amiran Kurtkan, **Malî Sosyoloji**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, 1968, ss. 102-103.

⁹³ **BOA**, Hatt-ı Hümayûn (HAT) ; 64332, H. 1242.

Vakıfların kuruluşlarında, banisi tarafından akar tahsisinin yapılması, vakfın devamlılığı ve kuruluşunun hukukîliği bakımından zorunlu tasarruflardandı. Fakat zaman zaman, vakfın banisiyle herhangi bir ilişki veya vakfın kurulduğu yerle fiziki bir yakınlık olmaksızın da, başka insanların akar tahsisatlarına katılabilmeleri karşılaşılan bir durumdu. Mesela, Urfa'da Siverekli Mahallesi'nde ikamet eden Seyyid Alinin vefatından sonra akara bağlanmak kaydıyla, Birecik'in Gürab köyünde yeni inşaa edilen caminin akarına, babasından intikal etmiş olan Urfa yakınlarındaki bir üzüm bağına vakfetmişti.⁹⁴

Birecik esnafından Hüseyin oğlu Çemin Cuma Pazarında bir zaviyeye, çarşı başındaki bir dükkanını vakfetmişti. Dükkan, Çemin'in vefatından sonra, evlatları babalarının tasarrufunu onaylamışlardır. Dükkanın senelik kira bedeli zaviyenin tamirat ve temizliğine sarf edilmek üzere senede altmış guruş olarak belirlenmiştir. Vakfın tevliyeti evlatları tarafından yürütülecek olup, tevliyet hakkında zaviye mütevellisine yönelik hiçbir yükümlülük talebinden bahsedilmemektedir. Hatta evlatlardan hiçbir kimse hayat da kalmasa tevliyet vazifesi akrabalarına, onlardan da hayatta kalan olmasa mahalledeki komşularına kalacaktır.⁹⁵

Vakıf tesislerinin oluşumunda ahlaki, dini ve kültürel telakkilerin yanında, geleceğe yönelik dünyevi arzuların gerçekleşmesi maksadı da belirleyici olabilmekteydi. Merkez mahallesinden Rukiye Hatun adındaki bir kadın kira gelirlerinden geçimini sağladığı üç adet dükkanını vefatından sonra evlatlarının da mal birliği içinde bu kira gelirlerinden yararlanmaları için vakfetmiştir. Vakıf iradesinin bu şekilde tesis edilmemesi halinde, terekeye konu olacak olan mal varlığının mirasçılar arasında tasfiyesi ile, müşterek mal birliğinin bozulması ile gelecek kuşaklar arasındaki akrabalık ilişkilerinin kesilmesi böylelikle engellenmiştir.⁹⁶

⁹⁴ Urfa şer'i sicili, H. 1269-1282., s. 24.

⁹⁵ Birecik Şer'îye Sicili, H. 1299-1308, s. 22.

⁹⁶ Rukiye Hatun Vakfı 1289/1872'de kurulmuştur. Dükkanlarının üçü de İskele Çarşısında olup bunlar; uncu ve berber dükkanıyla, bir kahvehaneden ibarettir. Vakfın tesis edilmesindeki maksat, vefatından sonra Ramazan ayında tılavet icrası ve kurban bayramında da bir koyunun namına kurban edilmesidir. Vakıf kuruluşu Mahkeme huzurunda gerçekleştirilirken tabii varislerde hazır bulunmuşlar ve vakıf yönetiminin evladi statüde olmasını da onaylamışlardır. Evlatlardan en büyükleri olan İbrahimoğlu

Kurulmuş olan evladi vakıfların tevliyeti genel olarak erkek evlatlar üzerindedir. Ancak vakfedenin nesebinden erkek kalmadığı durumlarda kadınların da bu görevi üstlenmeleri mümkün olabilmektedir. Ancak kadınları vakıf yönetim sürecine sokan bu uygulama bazı durumlarda mahkemede dava konusu olabilmektedir. Birecik Meydan Mahallesi'nde ikamet etmekte olan Zeynep Hanım Antep'te bulunan İbrahim Bin Mehmet Vakfındaki mütevellilik vazifesinin, vakfiyeden kaynaklanan hakkı olduğu gerekçesiyle bu vazifesinin kendisine tevcihini talep etmiştir. Bu vakfın kuruluş maksadı Antep'deki Beğ Camisinin senelik hasır ihtiyacını karşılamak ve bu camii çevresindeki yoksullara yiyecek yardımı yapmaktır.⁹⁷

Vakıf yönetimleri, akar mevcutlarını kuruluş aşamasından sonra da genişletmeye devam ettirme istidadı taşıyabilmişlerdir. Akar birimlerinin gelişiminde gayrimüslim unsurlarla bile ortaklıklar kurabilecek kadar da ön yargılardan uzak olarak hareket edebilmişlerdir. 1844 senesinde, gayrimüslimlerin yoğun olarak yaşadığı Sancak mahallesindeki Kara Haco ile mescidinin vakıf mütevellisi, Molla Abdurrahman müştereken mescit yakınlarındaki bir kıta arsayı satın almışlardır. Arsanın üçte biri zaten yüz yıldan beri vakıf defterine kayıtlıdır ve Molla Kasım zamanında vakıf defterinde akarat olarak kayıt edilmiştir. Ancak, Molla Abdurrahman ile Kara Haco arasındaki vakıf tasarrufuna yönelik etnik farklılık göstermeden ortaya konulan irade, aradan geçen zamanda ilgili cemaatler arasında meydana gelişmelerle, bu gibi tasarrufların yürütülemeyeceği bir safhaya gelmiştir.⁹⁸

Haşim Vakfın faaliyete geçtiği anda şayet ömrü vefa ederse tevliyetliği kabul ettiğini de beyan etmiştir. Vakfiyede dikkati çeken en önemli husus dükkan icarlarının, ancak vakıfla hiçbir şekilde hukukî bağı olmayacak üçüncü kişilere kiraya verilebilecek olmasıdır. Varislerin vakıftan yegane menfaatleri gelir fazlasının aralarından senelik olarak tevziidir. Bu vakfın kuruluşu Rukiye Hanımın vefatından sonra evlatları arasında mal birliğinin ve aile birliğinin bir vakfiye üzerinden sağlanması amacını taşımıştır Bk. **Birecik Şer'iyecileri Sicili, H. 1299-1308**, s. 7.

⁹⁷ Güzelbey, Cemil Cahit ve Hulusi Yetkin. **Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicillerinden Örnekler**, Gaziantep, 3. Fasikül, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, 1966, s. 16.

⁹⁸ Kara Haco ile vakfın arsa üzerindeki müşterek mülkiyetleri yirmi sekiz yıl kesintisiz olarak nizasız olarak devam etmiş ancak, Haco'nun Mamuratülaziz'e gitmesi ve sonrasında on yıl boyunca haber alınmamasından dolayı gaip duruma düşmüştür. Mahkemeden gaiplik ilanı alınmasıyla birlikte arsa üzerinden Evkaf vekili Hacı Davut Efendi ile Katolik Ermeni cemaatinin Ruhani reisi arasında ihtilaf çıkmıştır. Katolik reisi, Mehmet Rıza isimli bir şahsı Mahkemeye şahit olarak getirmiş, Rıza arsanın tamamının Kara Haco'ya ait olduğu şeklinde ifadede bulunmuştur. Vakıf mütevellisinin, arsanın üçte birlik kısmını duvarla çevirerek, müvekkili olan varislerin haklarının ihlal edildiğini ifade etmiştir. Evkaf vekili de buna mukabil üçü Bayraktar lakaplı olmak üzere mahalle sakinlerinden sekiz

1.5. Ticarî Yapı

Birecik'te ticarî yapıyı şehir ekonomisi ve transit ticaret bağlamında ele almak gerekmektedir. Şehir ekonomisi kaynakları şer'i siciller, Ahkâm şikayet defterleri, seyyah hatıratları, cizye gelirleri ve sair malî verilere dayanmaktadır. Birecik sicillerinin yetersizliğinden dolayı, adı geçen diğer kaynaklardaki veriler ön plana çıkmaktadır.

Transit ticaret, Birecik şehir ekonomisinde ve genel malî sistemdeki konumunun belirlenmesi bakımından etkin bir role sahipti. Transit ticaretle ilgili verilere, gümrük, karantina ve Birecik'te mütemekkin olmayan gayrimüslim cizye defter veya kayıtlarından ulaşabilmek mümkündür. Maalesef bu veriler oldukça sınırlı olup, sadece XIX.yüzyıla ait ve adeta numune mahiyetinde birkaç arşiv kaynağından ibarettir.

1.5.1. Şehir Ticareti

İlk kentler ticarî münasebetlerini yakın çevresiyle sürdürme imkanı sağlayan ulaşım imkanlarının görece elverişli olduğu nehir havzaları ve korunma ihtiyacına katkıda bulunan bir kalenin çevresinde kurulmuş yerlerdir.⁹⁹ Ayrıca, ilk çağlardan beri Hazar Denizi güneyinden Fırat havzasına doğru inen canlı bir uluslararası ticaretin yolunun varlığı da bilinmektedir. Birecik, İstanbul-Tebriz İpek Yolu'nun güney güzergahında bulunmaktaydı. Bu güzergah Van, Bitlis, Diyarbakır, Urfa, Birecik, Halep, Adana, Konya, Akşehir, Kütahya ve Bursa yolunu takip etmekteydi.

Müslüman'ı Mahkemeye şahit olarak getirmiş ve böylelikle arsanın üçte birlik kısmının Sancak mahallesi evkafına ait olduğu Mahkemece de teyit edilmiştir. Bu olayda her ne kadar ruhani lider müvekkili namına, Mahkemeye tapu ibraz etmişse de, tapu belgesi karşısında geçmişten beri düzenli tutulmuş olan muhasebe kayıtları ve şahitlerin ifadeleri daha muteber belge olarak kabul edilmiştir. Olayın neticelenmesi sonrasında 1260'da başlayan müşterek mülkiyet Mahkemesinde 1299'da sona ermiştir. **Birecik Şer'îye Sicili, H. 1299-1308**, s. 88.

⁹⁹ Mumford, **Tarih Boyunca Kent**, s. 95.

Kuzey güzergahı ise Erzurum, Erzincan, Sivas, Tokat, Ankara, Bolu ve Bursa yolunu takip etmekteydi.¹⁰⁰

Roma hakimiyeti dönemlerde bölge ticareti siyasî koşullara bağlı olarak devam edebilmiştir. İran ile barışın tesis edilebildiği dönemlerde, bölgedeki ticaret yoğunlaşırken, kriz dönemlerinde ise bu bölge üzerinden gerçekleşen ticaret tamamen durma noktasına gelebilmekteydi.¹⁰¹

Memluklu hakimiyeti döneminde Josaphant Barbora isimli Venedikli bir tüccar 1436'da Birecik'ten geçmiştir. Fırat nehri, 16 at alabilen bir salla geçilmiştir. Nehirdeki sallar bu dönemde Mısır Sultanlığına aittir. Birecik tarafında, şehrin hemen dışında çok sayıda mağaralar olup, bu mağaralar da değişik yerlerden gelip giden tüccar ve yolcuların istirahat ettiklerini de belirtmektedir.¹⁰²

Osmanlı fethi öncesinde de Sultan Baybars tarafından bir çarşı yaptırılmıştır. Birecik livasında vakıf defterlerine göre bu çarşıda dükkan sayısı 50 olup, 1581'de buradan geçen bir İngiliz tacir olan John Newberry'i ifadesine göre çarşıda keten, kumaş, balmumu, mısır ve bol miktarda balık ticareti yapılmaktadır.¹⁰³

Osmanlı hakimiyeti döneminde ticarî hayatla ilgili ilk bilgilere seyyah hatıratları vasıtası ile ulaşılmaktadır. Birecik'ten XVI. yüzyıl başlarında geçmiş olan seyyah Czernik'e göre burada sayısı 5.000'e kadar çıkabilen devenin yük almak ve yük vermek için beklediği zamanlar olurdu. Birecik'in karşı sahilinde de büyük bir han vardı. Transit ticaretin canlılığından dolayı pazarlarında her türlü emtiayı bulabilmek mümkündür. En önemli ticaret yağ, buğday ve afyon ticaretidir. Petermann'a göre kaba yün elbise ve harmani de imal edilip satılırdı.¹⁰⁴

Seyyah Olivier'e göre XIX. yüzyıl başında Birecik'te şehrin hemen yanı başında kayalıkların oyularak meydana getirilmiş mağaralar bulunmakta olup, buralarda çok sayıda kervan bulunmaktadır. Bazı mağaraların genişliği iki kervanı

¹⁰⁰ Ahmet Tabakoğlu, "İpek Yolu ve Selçuklu-Osmanlı Ekonomileri", **İktisat Tarihi Toplu Makaleler I**, İstanbul, Kitabevi, 2005, ss. 277-296.

¹⁰¹ Turhan Atan, **Türk Gümrük Tarihi**, Ankara, TTK, 1990, s. 19.

¹⁰² Atan, **a. g. e.**, s. 20.

¹⁰³ Yılmaz, **a. g. e.**, s. 26.

¹⁰⁴ Streck, "Birecik", ss. 629-632.

aynı ayna alabilecek kapasitedir. Kervanlar gümrük işlemleri için başka bir işlemde bulunmaksızın buralarda istirahata çekilmişlerdir ve gümrük memurları buralara gelerek işlerini yapmaktadırlar.¹⁰⁵

1524-1525'te İran'a Portekiz elçisi olarak tayin edilen Baltasar Pessoa'nın heyetinde yer alan Antonie Tenreiro aynı yıl Birecik'ten geçmiştir. Köylerinde ve arazilerinde bol ve kaliteli meyve yetiştirilmekte, çarşısı gıda maddeleri ile doludur.¹⁰⁶ Birecik XVI. yüzyılda da Avrupalı tüccarların Basra-Birecik Fırat nehri yolunu yoğun olarak kullandıkları bir konumda bulunmuştur.¹⁰⁷

Şehir ekonomisinin genel yapısı hakkındaki veriler, Şer'i sicil kayıtlarının yetersizliğinden dolayı daha fazla ayrıntıya inme imkanını bulunmamaktadır. Birecik şehir ekonomisi hakkında XVIII. ve XIX. yüzyıldaki şehir ekonomisi hakkında verilere ancak Ahkâm kayıtlarındaki asayiş ile ilgili verilerden yararlanarak ulaşabilmekteyiz.

Ahkam kayıtlarına göre Birecik'te seyyahların nakletmedikleri ticari konularda bulunabilmektedir. Mesela bölgede pelit ticareti yapıldığına dair belgeler de bulunmaktadır. Kayıtlardaki en ilginç hususlardan biri de Birecik'li tüccarın tumar ehlinen aldığı borçtur. Fakat bu tek belgeye dayanarak tumar ehlinin ticarî faaliyetlerin finansmanında yer almış olduklarını ifade edebilmek mümkün değildir. Birecik'in coğrafi faktörlerden kaynaklanan avantajlarına rağmen, bu sancak da transit ticaret ön plana çıkmakta olup, dahili ticaret hakkında ayrıntılı verilere ulaşabilmek mümkün olamamaktadır.

Birecik, XIX. yüzyıl başında sabun, iplik, kendir halat, bez, kırmızı sahtiyan ile her türlü çiftçilik edevatının üretilebildiği bir yer olmakla birlikte, ticarî hayattaki belirleyici konumunda transit ticarete dayanmıştır (Bk. Tablo 22).¹⁰⁸

¹⁰⁵ Ahmet Mümtaz Maden, **Olivier'ye göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)**, İstanbul, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001, s. 8-10.

¹⁰⁶ Özbaran, **a. g. e.**, s. 43.

¹⁰⁷ Yılmaz, **a. g. e.**, s. 26.

¹⁰⁸ **Salnameyi Vilayeti Halep, Matbaayı Vilayet**, H. 1315, s. 279.

Tablo 22 - Birecik'te Tüccar ve Esnafa Yapılan Müdahaleler

Sene	Esnaf Birimi veya Ticarî Faaliyet	Konu	Açıklama
1745	Pelit Tüccarı	Gasp	Tüccardan Mehmed'in Antep Birecik arasında pelit ticareti için gelip giderken, Ektrat taifesi tarafından soyulması
1747	Sefineci Esnafı	Berat müdahalesi	Malatyalı bir tüccarın, beratı olmaksızın sefine işleterek sefineci esnafına zarar vermesi
1751	Koyun Tüccarı	Gasp	Ruha'dan satın alınan 1.800 baş koyunun Millî Aşireti kethüdası tarafından gasp edilmesi
1755	Tüccar	Borçlu temerrüdü	Birecik'li tüccar El-Hac Ali Ağa'nın, Rumkale tımar ehli Sakıp Efendi'den aldığı 3.000 guruşu ödememesi
1757	Tüccar	Borçlu temerrüdü	Tüccarın Cibin Karyesi sakinlerinden Turan'dan 61 gün vadeli 800 guruşluk borcunu ödeyememesi
1760	Sefineci Esnafı	Vergi muafiyeti	İskelede faaliyet gösteren 6'sı reis, 3'ü neccar, toplam 63 sefinecinin yaptıkları işin hizmet nev'inden olmasından dolayı, avârizdan muaf tutulmaları
1762	Kürekçi Esnafı	Esnaf alacağı	Rakka Valisi kapu kethüdasının Birecik'li Todori'ye 1.576 guruşluk kürek bahasını ödememesi
1782	Değirmenci Esnafı	Esnafa Müdahale	Birecik Şehir bahçelerinde (Urfa kapısında) 5 adet değirmenin alması gereken suya bahçeci taifesinin müdahalesi
1787	Zahire Tüccarı	Borçlu temerrüdü	Ruhalı Seyyid İsmail ile Birecik'li El-Hac Mehmed'in aralarındaki zahire ticaretinden dolayı 644 guruşluk alacak hakkının ödenmemesi
1795	Kapan Tüccarı	Mahallinde yapılmayan ticaret	Birecik kabanları ve bazarı dışında ticaretin yapılmasında yoğunluk olduğu, bundan dolayı mukataacı Es-seyyid Süleyman'ın zor durumda kalması
1804	Birecik'li Tüccar	Gasp	Antep Birecik arasında ticaret için bulunurken, Rişvanlı Aşireti mensuplarınca 20 kise akçelik eşyası ile 6 kise akçe altının gasp edilmesi

Kaynak; Rakka Ahkâm Defteri 24, 17, 35, 49, 64, 123, 130 150, 178; Rakka Ahkâm, Defter 25; 32, 52, 76.

Nüfus kısmında değerlendirdiğimiz Birecik cizye gelirleri, vergi mükelleflerinin mesleklerini belirtmesi bakımından önemli bir kaynak niteliğindedir.

Cizye mükellefleri 1848 senesi itibarı ile, kendi kendine yeterliliği olan bir şehir ekonomisinde olabilecek bütün sektörlerde yer almışlardır.¹⁰⁹ Cizye verileri sadece mütemekkin reayayı kapsamadığında dolayı, gelip giden gayrimüslimlerin hareketini belirleme imkanını da sağlamaktadır. Bu veriler bölgeler arası iş piyasası hareketliliğini belirlemek bakımından da önem arz etmektedir. Birecik'te geçici ikamet eden gayrimüslimler genel olarak Diyarbakır ve Urfa'dan gelmişlerdir. Bu işgücünün mesleki dağılımları, şehirde sürekli ikamet edenlerle paralel bir seviyede gerçekleşmiştir.¹¹⁰ Aynı dönemde bölgenin iktisadî merkezi olan Halep'te ve yakın çevresindeki Antep'te ise Birecik'li gayrimüslim varlığı belirlenememiştir.¹¹¹

1.5.2. Transit Ticaret

Transit ticaret faaliyetleri, özel konumundan dolayı Halep eksenli olarak değerlendirilmek zorundadır. Çünkü, Bağdat'ın 1534'te Basra'nın da 1549'da Osmanlı hakimiyetine girmesi ile Yakındoğu "Osmanlı Barışı" sürecini yaşamaya başlamıştır. Bu yeni süreçte Halep'in merkezde yer aldığı ve Doğu Akdeniz'den Basra Körfezine, Musul'dan Diyarbakır'a kadar uzanan Fırat havzasında iktisadî hayat büyük bir dinamizm kazanmıştır.¹¹² Birecik İskelesi bu süreçte daha önceki dönemlere göre daha da önemli bir konuma gelmiş olmalıdır. Rakka Hazinesinin en önemli mukataa birimi olan iskele mukataası bu durumun göstergesidir.

Ancak XVIII. yüzyıl ilk çeyreğinde bölgede meydana gelen bazı gelişmeler, Halep merkezli uluslararası ticarete ağır bir darbe indirmiş ve bu dönemde Avrupa tüccarı artık aradığı emtiayı bulamaz hale gelmiştir.¹¹³ Bu dönemde İran'da Nadir Şah'ın Safevi hakimiyetine son vermesi ve sonrasındaki gelişmelerle ile 1733'te Osmanlı-İran Savaşı başlamıştır. Böylelikle Halep ve doğusu arasında kervan ticareti

¹⁰⁹ BOA, ML. VRD. CMH. 1071, H. 1265.

¹¹⁰ BOA, MAD 586, H. 1262.

¹¹¹ 1845-48 yılları arasında Halep'te önemli miktarda dışardan gelen gayrimüslim görülmektedir. Bunlar yoğun olarak Sason ve Arabgirli'dir. Bk. BOA, ML. VRD. CMH. 1086, H. 1265.

¹¹² Bruce Master, **The Origins of Economic Dominance in the Middle East**, New York, New York University Press, 1987, p. 13

¹¹³ Ralph Davis, **Aleppo and Devonshire Square**, London, Macmillan, 1967, p. 140.

büyük bir krizle karşılaşmıştır. 1723'te başlayan ve 1747'ye kadar geçen zamanda ipek ticareti çarpıcı bir şekilde düşüş yaşamıştır.¹¹⁴

Osmanlı-İran geriliminin sürdüğü dönemdeki olumsuz koşullara rağmen Birecik'li tüccarlar yakın çevreleri ile ticareti sürdürebilmişlerdir. Birecik'li tüccarlar 1738'de Urfa'ya 5 deve yükü veya 87 batman pamuk getirip satmışlardır.¹¹⁵ 1739 senesinde de Birecikli bir tüccar tarafından Urfa'ya bir merkep yükü çuka, diğer bir tüccar tarafından ise iki merkep yükü bez Urfa'ya gönderilmiştir. Birecik kendir üretim yerlerinden olmakla birlikte, bu malın ticaretini genelde diğer yerlerin tüccarları yürütmüşlerdir. Urfa'ya 1735 ile 1740 yılları arasında genel olarak Germişli, Diyarbakırlı, Musullu, Mardinli, ve Urfalı tüccarlar tarafından kendir ve urgan getirilip satılırken, Birecik'li tüccarlara dair bir kayda ancak 1739'da tesadüf edilmekte olup, satıma konu olan kendir miktarı iki deve yükünden ibarettir.¹¹⁶

Birecik'li tüccarlar tüccarların yakın çevreleri ile olan ticaretleri, bu sancakta yetiştirilen veya imalatı yapılan malların dışında da olabilmekteydi. Mesela, Urfa'da 1738'de Birecik'li bir tüccar bir yük kahve getirip satmıştır.¹¹⁷

Yakındoğu iktisadî hayatının XVIII. yüzyılda sekteye uğramasında diğer önemli gelişmelerden biri de aşiretlerin iktisadî hayattaki konumlarındaki değişimden kaynaklanmıştır. Mesela Halep ve Yakındoğu ekonomisinde önemli ağırlığı olan Mevali Aşireti bu yeni süreçte, kadim konumunu terk etmeye başlamıştır. Bu durumun sebebi tam olarak bilinmemekle birlikte, XVII. yüzyıl sonlarına doğru Arabistan menşeli Aneze Aşireti'nin Suriye'ye gelmesi, diğer aşiretler üzerindeki baskısı etkili ve belirleyici olduğu tahmin edilmektedir.¹¹⁸

¹¹⁴ Master, **a. g. e.**, p. 30.

¹¹⁵ Mehmet Emin Üner, **Osmanlı Klasik Dönemi Sonlarında Bir Güneydoğu Anadolu Şehri: Urfa (1700-1800)**, İstanbul, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 193.

¹¹⁶ Üner, **a. g. e.**, ss. 202-203.

¹¹⁷ Üner, **a. g. e.**, s. 211.

¹¹⁸ Halep çevresindeki Mevali Aşireti, bu şehrin et ihtiyacını karşıladığı gibi, dokuma sektörüne de temin ettiği yün ve dericilik endüstrisine katkıları ile de bölge ekonomisinde önemli bir konumda yer almıştır. Bu Aşiretin bölge ekonomisine olan en önemli katkısı ise, Halep ve Fırat havzası arasında kara taşımacılığına olan katkısı ve en önemlisi de Fırat havzası boyunca güvenliği sağlamalarıdır.

Aşiretlerin bölge ticaretinde güvenliğini sağlanması ve ulaşım sektörüne olan katkılarının gerilemesi üzerine Fırat nehri güzergahında zor duruma düşen The Levant Company, Halep valisine bir köprü inşaa etmek istediklerini bile iletmışlerdir. Ancak Halep valisi yabancı bir yardım olarak kabul ettiği bu teklifi tereddüt göstermeden ret etmiştir.¹¹⁹

1.5.2.1. Transit Ticaret ve İskele Gümrüğü

Birecik İskelesi Fırat nehrinin en önemli iskelesi olup, Diyarbakır, Şam, Halep ve Bağdat arasında ticareti gerçekleştirilen tüccarlara miri tekneler kiralanabilmekteydi. Tüccarların miri tekne kiralayabilmeleri, iskele mukataa gelirlerinin yüksek bir gelire sahip olmasını da sağlamaktaydı.¹²⁰ Bu durumdan dolayı Birecik transit ticaretinde en önemli faaliyet alanı iskele ve en önemli faaliyet ve istihdam alanı iskeledir. XVI. yüzyıl tapu tahrirlerinde en kalabalık esnaf gurubunu sayıları 38 ve 54 arasında değişen kürekçiler oluşturmaktadır.¹²¹ 1760'da bu sayı 63'e çıkmıştır.¹²² Ancak XVIII. yüzyılda miri sefinelerin tüccarlara kiralandığına dair bütün araştırmalarımıza rağmen bir belgeye ulaşabilmek mümkün olmamıştır. Bu durum, inşaa edilen sefinelerin Basra veya Rızvaniye'ye vasıllarından sonra tekrar Birecik'e avdet edememeleri ve bu durumdan dolayı, iskelede tüccarların taleplerinin karşılayabilecek sefine varlığının oluşamamasından kaynaklanmalıdır.

Zahire üretim ve sevk yeri olan Birecik'te, miri zahire organizasyonun ötesinde Bağdat ve Basra reayasının ihtiyacını da karşılayacak bir yapının olması gerekmektedir. Ancak Birecik'ten tertip edilen miri zahire Bağdat reayasının iaşesine dolaylı bir mekanizma ile katkıda bulunmakta, bu durum da ticarî bir yapının dışında

Mevali Aşireti'nin güvenliğe olan katkısı, bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesi ile gerçekleşen işbirliği sayesinde gerçekleşmiştir. Ancak bu Aşiretin konumu 1735'ten itibaren değişmeye başlamış, bu da Halep ve Fırat havzasındaki ticareti durma noktasına getirmiştir. Bk. Bruce Master, **a. g. e, p.** 117-118.

¹¹⁹ Master, **a. g. e, p.** 191.

¹²⁰ Lütfi Güçer, "Osmanlı İmparatorluğunda Ticaret Politikası", **Türk İktisat Tarihi Yıllığı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, 1987, ss. 6-101.

¹²¹ Yılmaz, **a. g. e,** s. 32

¹²² **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1174, s. 150.

tezahür etmekteydi. Bağdat'ta kuraklık ve sair sebeplerle zahire ihtiyacının ortaya çıktığı dönemlerde, miri ambarlardaki zahirenin satışı söz konusu olmaktadır. Ancak Bağdat valisi bu konu hakkında bireysel tasarrufta bulunamamakta, durumu divana bildirip, ilgili talebin uygulanabilmesi için ferman alarak bu işlemleri gerçekleştirebilmekteydi.¹²³

Birecik gümrüğü, iskelesi ile birlikte anılmasına rağmen aslında bir kara gümrüğüdür. Gümrükler, şehir ve kasabaya inen mallar üzerinden alınırken, transit ticarete konu olan mallardan bac alınmıştır. Şehir ve kasabalara yakın çevresinden gelen ve mübadeleye konu olan mallardan ise “bac-ı bazar” ile “damga” ve “ihtisab” gibi resimler alınmıştır. Baclar gümrüğe göre daha düşük oranlı vergiler olup, gümrük vergisinin 1/10 ve 1/50'si arasında değişen, düşük oranlı vergilerdi.¹²⁴

1838 Balta Limanı Ticaret Anlaşmasına kadar geçen zamanda, yabancı olsun kendi reayası olsun gayrimüslimlerin, Müslüman tüccarlardan daha avantajlı olmasını kabul etmeyen devlet % 5'lik din menşeli vergilendirmeyi devam ettirmiştir.¹²⁵

Tanzimat sonrası süreçte kara gümrüklerinin tasfiyesi yönünde genel bir eğilim olmakla birlikte, Birecik kara gümrüğünün ilgası hakkında doğrudan bir malumata sahip değiliz. 1849 senesine ait olan bir taktirde, Halep'ten Hille'ye buradan da Fırat nehri üzerinde gerçekleşen emtia ve eşya ticareti üzerinden resmi gümrük artık alınmadığı halde, Birecik gümrüğü ilga edilmiş olmasına rağmen, geçmişten gelen alışkanlıklarla gümrük alındığı ifade edilmiştir.¹²⁶

Birecik kara gümrüğünün 1845'lerde lağvedilmiş olduğunun belirtilmiş olmasına rağmen 1868 yılına ait olan Şurayı Devlet evrakında Birecik kara gümrüğünün, Halep vilayet gümrüğü başlığında 1867 tarihli kara gümrüğü

¹²³ Bağdat'ta birkaç senedir devam eden kuraklıktan dolayı, reaya zor duruma düşmüştür. Bağdat'tan civar yerlere miri zahire ambarlarından satışlar gerçekleştirilecek ve dağıtım için Bağdat'ta kayıklarda yaptırılacaktır. **BOA**, MM 24, H. 982, s. 188.

¹²⁴ Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, s. 198.

¹²⁵ Genç, **a. g. e.**, s. 200.

¹²⁶ **BOA**. Cevdet Maliye 9.655, H. 1266.

varidatında olduğu görülmektedir.¹²⁷ Halep bölgesi gümrüklerinden olan Maraş kara gümrüğü 1868’de lağvedilmesine karşın, Birecik’te 1869’da hâlâ faal bir gümrük mevcuttur.¹²⁸

Birecik üzerinden gerçekleştirilen bölgeler arası ticaretin muhtevasını ve şehir ekonomisine etkisini belirlemek için önem arz eden Birecik gümrüğü ile en ayrıntılı verilere 1835 tarihli bir muhasebe icmâlinde ulaşabilmek mümkün olmaktadır. Bu belge altı aylık bir süreçte tezahür eden günlük, aylık varidatı ihtiva etmektedir. Emanet usulü ile işletilen mukataanın geliri ibraz edilmişken, malîkâne uygulamasına geçişten sonraki süreçte gelir ibrazı gerçekleşmemiştir. Hesap ibrazları ancak olağandışı sebeplerle gerçekleşen bir durumdur. 1835 senesi hesap ibrazı, 1734’te emanet usulü ile gümrük işletimi üzerine devredilmiş olan Diyarbakır Valisi Reşid Paşa’nın 1835’te vefatından dolayı, bakaya kalan kamu alacağının belirlenmesi amacı ile gerçekleşmiştir (Bk.Tablo 23).¹²⁹

Tablo 23 - Birecik İskele Gümrüğü Geliri, 25.11.1835 (Guruş)

Ay	İskele Geliri	Arasa Geliri	Bac-ı Bazar Geliri (*)	Gelip Giden Hayvan Sayısı	Hayvan Geçişleri Geliri	Aylık Gelir	Aylık Gider
Mart	1.843	252	445	5.637	4.227	6.769	718
Nisan	1.634	188	419	6.760	5.070	7.312	518
Mayıs	4.459	184	1.224	4.305	3.228	9.097	415
Haziran	1.812	181	309	8.190	6.142	8.445	510
Temmuz	1.750	211	150	6.420	4.815	7.133	470
Ağustos	1.522	333	212	2.072	1.554	3.627	571
Toplam	13.020	1.349	2.759	33.384	25.036	42.383	3.202

Kaynak; BOA, Bab-î Defteri, 10296.

(*) Gümrük vergileri malın değeri esasına göre advalorem olarak vergilendirilirken, bacılar malın fiziki ölçütüne göre yani spesifik usule göre vergilendirilmekteydi. Bacılarda vergi matrahının belirlenmesinde malın fiziki hacmine bir değer belirlenir, bu fiziki ölçüte “yük” denilmekteydi. Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken, 2.000, s. 200.

¹²⁷ BOA, İ. ŞD (İradeler Şurayı Devlet) ; 561, H. 1284.

¹²⁸ Birecik Gümrük idaresi müdürü Mehmed Efendi, başkatibi de Ragıp Efendidir. Bk. **Salnameyi Vilayeti Halep**, Matbaayı Vilayet, sene 1286, s. 87.

¹²⁹ Paşa’nın zimmetinde kalan meblağ 50.000 guruşun üzerindedir. BOA, HAT, 1288/ 49993 ve 528/ 25977, H. 1255.

İskele gümrüğü iradı altı aylık dönemde toplam 42.383 guruş olarak gerçekleşmiştir. Gümrük gelirleri aylar itibarı ile dalgalı bir seyir izlemiş olup, en yüksek gelirin gerçekleştiği dönem Mayıs ayıdır. Bu ayda gelir seviyesinin artışında iskele gelirleri etkili olmuştur. İskele iradına konu olan emtia hakkında ayrıntılı verilere yer verilmemiş olmasına karşın, bölge üzerinden gerçekleşen hayvan nakli hakkında ayrıntılı verilere yer verilmiştir. Transit hayvan ticareti iskele iradından sonra en önemli kalem olmuştur.

Emanet usulünden sonra gümrük mukataası tekrar malîkane sistemi ile işletilmeye başlamıştır. Bu dönemde Birecik iskele gümrüğü, 210.000 guruş muaccelle bedeli ile Abdullah Ağazade Nakib Efendi tarafından deruhte edilmiştir. Aynı dönemde Urfa emtia ve duhan gümrüğü, 120.000 guruş ve diğer bir gümrük olan Rumkale fıstık gümrüğü de 5.632 guruşla birbirinden farklı kişilere ihale edilmiştir.¹³⁰

Birecik İskele gümrüğünü 210.000 guruş gibi yüksek bedelle malîkane olarak deruhte eden Nakib Efendi'nin, gümrüğün işletiminde başarılı olup olamadığı ile ilgili yegane veri, malî yükümlülüklerini yerine getirip getirememesi ile belirlenebilecektir. Nakip Efendi 1846-1847 senesi hesap dönemi sonunda 450 kiselik senelik mal ödemesini gerçekleştirebilmiştir.¹³¹ Malîkânecinin malî yükümlülüklerini yerine getirebilmesi, yüksek bedelle ihale edilen malîkânenin işletilebilirliği bakımından anlam ifade etmektedir. Bu durum, gümrükte görülen işlemlerinin arttığı, dolayısı ile bölgesel ticaret hacminde bir genişlemenin de olduğunun göstergesidir.

¹³⁰ Urfa gümrüğünü Mahmut Ağazade, Rumkale gümrüğünü ise İskân Katibi Sakıp Efendi deruhte etmiştir. Bk. **BOA**, Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri. 10/20., H. 1262, Sakıp Efendi, Birecik eşrafından olup, Urfa şehir silüetinin önemli eserlerinden Halepli Bahçe'de Sakıp'ın Köşkü olarak bilinen konağı da inşa etmiştir. Günümüzde ailesi Deniz soyadını almış olup, Nizip ve Birecik'te ikamet etmektedirler. Bk. Güzelbey, **a. g. e.**, Cilt III, s. 28.

¹³¹ **BOA**, Maliye Nezareti Varidat, 1627.

1.5.2.2. Transit Ticaret ve Karantina Teşkilatı

Bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek için yerleşim birimleri arasında değişik sebeplerle hareket eden insanların sağlık durumlarının gözlemlenebilmesi ve gereğinde müdahalesi için oluşturulmuş olan birimlere karantina denilmektedir. Avrupa ülkelerinde karantina uygulamaları XV. yüzyılda başlamış olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'nde uygulama ancak XIX. yüzyılda başlamıştır. Karantina uygulamasının 1838'de başlamasında 1831-1833 seneleri arasında Hindistan'da çıkan ve tüm Yakındoğu ve Avrupa'yı etkisi altına almış olan kolera salgını etkili olmuştur.¹³² Kolera salgını Hindistan'dan Avrupa'ya doğru karayolu ile yayılmakta olup, bu hastalığın Osmanlı Devleti sınırlarında yayılmaya başladığı yer Basra Körfezi idi. Hicaz'da 1839'da meydana gelen kolera salgını, insan yoğunluğunun yüksek olmasından dolayı çok sayıda ölüme sebep olmuş ve yaklaşık 50.000 civarında insan kaybı yaşanmıştır.¹³³

Karantina uygulaması her ne kadar sağlıkla ilgili bir konu olsa da, ortaya çıkardığı sonuçlar bakımından ticarî hayatı da etkileyen bir uygulamadır. Karantina hizmetlerinin yürütülebilmesi için "karantina rüsumu" alınmış ve rüsum tahsili nizamname ile bir düzene kavuşturulmaya çalışılmıştır.¹³⁴

Birecik karantina teşkilatının kurulduğu tarih hakkında ve genel yapısı hakkında gerekli verilere ulaşabilmek mümkün olmamıştır. Birecik karantinası hakkında sahip olduğumuz tüm veriler 1847 tarihli Birecik karantinasının bir yıllık icmal muhasebesi ve Birecik karantinasının Hama'ya taşınması ile ilgili belgeden ibarettir. Karantina defteri, Malîye Nezareti Hazineyi Celile'ye arz edilmek için hazırlanmıştır. Defter, Birecik üzerinden gerçekleşen transit ticaret hakkında önemli bir veri kaynağı niteliğindedir (Bk.Tablo 24).

¹³² Ali Akyıldız, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-56)**, İstanbul, Eren, 1993, ss. 265-266.

¹³³ Gülden Sarıyıldız, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, Ankara, TTK, 1996, ss. 1-4.

¹³⁴ Akyıldız, **a. g. e.**, s. 272-273.

Tablo 24 - Birecik Karantinası Rüsumatının Bir Senelik Geliri, 1847

Aylar	Tüccar (Adet)	Yükün Türü	Yolcu (Adet)	Yük Hayvanı (Sayısı)	Toplam Aylık Gelir (Guruş)
Şubat	10	Kaba Yük	10	40 baş katır	453
Mart	12	Kaba Yük	116	47 baş katır	1.247
Nisan	10	Kaba Yük	30	27 baş katır	240
Mayıs	16	Kaba Yük	210	100 baş merkep	509
Haziran	10	Kaba Yük, Sabun, Kahve	200	200 baş beygir	817
Temmuz	40	Tuz, Sabun, Kahve	190	80 baş katır	1.062
Ağustos	-	-	280 (*)	280 baş katır ve beygir	5.067
Eylül	14	Kaba Yük	12	60 baş katır	834
Ekim	-	-	280 (**)	70 baş bargir	1.369
Kasım	42	Kaba Yük	170	188 baş katır, beygir	2.263
Aralık	14	Kaba yük	50	70 baş merkep	732
Ocak	24	Kaba yük	62	62 baş beygir	757
Toplam Gelir					15.350

Kaynak; BOA, Malîye Nezareti Varidat Def. 1.497, H. 1264.

(*) Tebrizli Hacı ve yolcular.

(**) Tebrizli Hacı ve yolcular.

Birecik karantinası gelirleri, gümrük gelirlerinde olduğu gibi dalgalı bir seyir izlemektedir. Gelirler yaz aylarında artmakta olup, en yüksek gelir seviyesine ise İran'lı hacıların Birecik'e uğradıkları Ağustos ayında ulaşılmaktadır. Tüccar sayıları her ay için 10 kişinin altına düşmemekle birlikte, en yoğun oldukları aylar 40 kişi ile Temmuz, 42 kişi ile Kasım ayıdır. Taşınan emtianın türü genel olarak kaba yük olarak belirtilmiş olup, kaba eşyanın kumaş olduğu tahmin edilebilir. Yük türünde ismen belirtilenler ise sabun ve kahveden ibarettir.

Birecik karantinasının kurulu olduğu yer hakkında açık bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak karantina için mülkiyeti kamuya ait bir arsa veya yer aranmış ve sonunda Birecik Kalesi karşısındaki boş bir han bu işe uygun bulunmuştur. Kale altındaki oda şeklindeki mağaralar karantinaya gelenlerin

hayvanlarının bağlanacağı bir yer olarak belirlenmiştir. Hanın inşası için memleket varidatından (vergi ve rüsumlarından) 13.200 guruş tahsis edilecektir. Han her ne kadar miri emlakten ise de, bir şekilde mülk sahibi olabilecek şahıs veya evkafın ortaya çıkması halinde münasip olan kira bedelinin ödenmesinde de tereddüt gösterilmeyecektir.¹³⁵

Oldukça mütevazı bir yoğunluğa sahip olan Birecik karantinasının, 1850 senesinde Hama'ya taşınması kararı alınmıştır. Hama'ya taşınacak olan karantina Birecik karantinası ile sınırlı olmayıp, Halep ve Antep karantinalarını da kapsamaktadır. Nakil gerekçesi belirtilen karantinaların mevkilerinin pek de elverişli yerlerde olmaması olarak ifade edilmiştir.¹³⁶

1.6. Tarımsal Yapı

Osmanlı Devletinde Ortaçağ Avrupa'sından farklı olarak, kent ve kır ayrımı daha az belirgin bir yapıya sahipti. Şehirli zanaatkar ve esnafın genelde yaz aylarını geçirdikleri bağları bulunmaktaydı. Şehir halkının kırsal bir gelir birimine sahip olma arzularında, normal iktisadî faaliyetlerinden elde ettikleri gelirlerinin yetersizliği de önemli bir faktör olmuştur. Şehir halkının, kırsal kesimdeki iktisadî faaliyetlerinin varlığı XX. yüzyıl ortalarına kadar varlığını devam ettirmiştir.¹³⁷

Geleneksel bir Osmanlı şehrinin karakteristik yapısına sahip olan Birecik, sahip olduğu su kaynakları ve bölgeleri itibarı ile farklılaşan arazi verim yapısı ile pek çok türden ürünün yetiştirilmesine imkan verecek durumdadır. Birecik'te tarımsal üretim ile ilgili ilk verilere XVI. yüzyıl itibarı ile ulaşılmaktadır. Bu dönemde en fazla hububat tarımı ve sonrasında da pamuk ve kendir üretimi yapılmıştır. Kendir tarımı, bilhassa tersane ve iskele faaliyetleri bakımından büyük bir öneme sahip olup, dört köyde tarımı yapılmaktadır. Sanayi bitkileri arasında önemli yeri olan susamın da Ank nahiyesi ve

¹³⁵ BOA, İradeler Dahiliye 8.595, H. 1264.

¹³⁶ BOA, İradeler Meclisi Vâlâ 7034, H. 1267.

¹³⁷ Faroqhi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşamı**, s. 66.

Argıl köyünde ekimi yapılmaktaydı. Bağcılık ve bahçecilik faaliyetleri de en çok Ank nahiyesi ve Birecik'in yakın çevresinde yapılmaktaydı.¹³⁸

Tanzimat'a kadar geçen süreçte elimizde önemli bir dönüşümün olduğuna dair veriler bulunmamaktadır Ancak pek çok alanda olduğu gibi Tanzimat sonrası süreçte meydana gelen gelişmelerle, tarımsal üretim politikasında da değişimler meydana gelmeye başlamıştır. Tanzimat döneminde, bürokraside iktisadî gelişimin tarımdan başlayabileceği savı hakim olmuştur. Tarımsal gelişme için ulaşım başta olmak üzere altyapı yatırımlarının üzerinde durulmuştur.¹³⁹ Bu maksatla ulaşımın iyileştirilmesi ve boş olan miri arazilerde ilgili sanayi bitkilerinin yetiştirilmesine dair politikalar uygulamaya girilmiş ve ekimi yaygınlaştırılmak istenen ürünlere vergi muafiyeti uygulanması hedeflenmiştir. Zirai alanda ilk önemli gelişme zirai ürün ticaretinin serbestleştirilmesi olmuştur.¹⁴⁰ Bu politik dönüşümün merkezinde Şurayı Devlet Nafia Dairesi'nin belirlediği bölgesel ve ürün bazlı strateji belirleyici olmuştur.¹⁴¹

Tarım ekonomisinde yaşanan dönüşüm ile 1871'de Birecik'te şeker kamışı üretimi için İskenderun'dan tohumluk gönderilmesi ve tohumluklardan Rüsumat Nezaretinin hiçbir şekilde rüsüm talep etmemesi, Şurayı Devlet kararı ve Nafia Dairesi önerisi ile kabul edilmiştir. Bu kararın alınmasında, ülkede yeterli şeker üretiminin olmaması ve ancak şeker kamışı üretimi ile bu sorunun aşılabileceği görüşü belirleyici olmuştur.¹⁴² Şeker kamışı üretiminden daha önce, 1869'da Birecik'in Fırat havzasındaki miri arazilerde pirinç tarımına açılması yönünde uygulama gerçekleştirilmiştir. Fırat havzasındaki miri ve boş araziler ahaliye tapu ile verilmiş ve ilgili üretimin gerçekleşmesi için bölgenin iklimine uygunluğundan dolayı Mısır'dan tohumluk ithal edilmesi kararlaştırılmıştır.¹⁴³ Birecik'te sınai bitkileri üretiminin de ilk teşvik edilen ürün pamuk olup, teşvik kararı 1861 senesine aittir. İlgili karar hakkındaki malumata

¹³⁸ Yılmaz, **a. g. e.**, s. 152-153.

¹³⁹ Tefik Güran, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, İstanbul, Eren, 1998, s. 48.

¹⁴⁰ Güran, **a. g. e.**, s. 51.

¹⁴¹ 1868'de ekonomik gelişme bağlamında mahalli düzeyde çalışmalarını organize etmek için "Şurayı Devlet" içinde "Nafia Dairesi" kurulmuştur. Nafia Dairesi zirai gelişme ile ilgili başta imtiyazlar olmak üzere, alt yapı yatırımlarını görüşerek karara bağlamakla da mükellef olmuştur. Bk. Güran, **a. g. e.**, s. 47.

¹⁴² BOA, A. MKT. ŞD. 7/79, H. 1288.

¹⁴³ BOA, ŞD 2212/ 32, H. 1286.

Halep Vilayeti Gelen-Giden Evrak Defteri kayıtlarından ulaşılmakla birlikte, kaydın karşılığına gelen belgeye ulaşılamamış ve bundan dolayı uygulamanın ayrıntılarını belirlememiştir.¹⁴⁴

Tarım ürünlerinde ticarî mahiyetli üretim stratejisinin temelinde önemli yeri olan ulaşım altyapısının iyileştirilmesi bağlamında, Erkanı Harbiye'den Binbaşı Ahmed Muhtar 1880'de, Birecik merkezli bir ulaşım altyapısı hakkında bir layiha hazırlamıştır. Bu layihaya göre Birecik-Basra Nehir taşımacılığı altyapısı kurulmalıdır.¹⁴⁵ Maraş, Antep, Nizip üzerinden Birecik'e ulaşacak bir demiryolu ile bu bölgelerde bol olan zahire üretimi Hindistan başta olmak üzere dünya pazarlarına açılmalıdır.¹⁴⁶ Binbaşı Ahmed Muhtar'ın her ne kadar layihadaki önerisi uygulamaya girmemişse de, ancak 1911'de işletmeye açılan, Birecik-Hama-Humus ve Şam yolu ile bölge demiryolu imkanına kavuşarak ciddi bir altyapı iyileşmesi süreciyle karşılaşmıştır.¹⁴⁷

Tanzimat sonrası süreçten itibaren zirai ürünlerin miktar ve çeşitliliğini artırma gayretlerini belirleyebilmek mümkün olabilmekle birlikte, uygulamaların sonuçlarını görebilmek için gerekli olan üretim miktarlarını belirleyebilme imkanına ise sahip değiliz. Ancak tarımsal üretimin tür ve miktarına göre kapsamlı verilere 1869 senesi Halep Vilayet Salnamesinden ulaşılmaktadır (Bk.Tablo 25).

¹⁴⁴ BOA, Vilayet Gelen-Giden Evrakı (Bundan sonra; BOE) 285, H. 1278, s. 18.

¹⁴⁵ Vilayet genelinde refah artışı için üretim artışı tek başına yeterli olmayıp, altyapı yatırımlarında iyileştirilerek, bölgenin dünya pazarlarına açılması gerekmektedir. Altyapı yatırımlarını yetersizliğinden dolayı, zirai üretimin yüksek olduğu dönemlerde, fiyatlar gene seviyesi düşmektedir. Bu konu hakkında Cevdet Paşa, "Halep vilayetinin geneli sekiz senedir çekirge afetine maruz kaldıktan sonra bu sene de mahsulat çok bereketli olmuş lakin satılacak yer bulunamamıştır. Halep Vilayetinde yol inşaatları tamamlanıp, İskenderun İskelesine zahire aktarımı yapılabilirse, memleket genelinde zenginlik 3-4 kat artacaktır." Bk. Cevdet Paşa, **Tezakir**, (21-39), Hazırlayan Cavid Baysun, Ankara, TTK, 1986, s. 227.

¹⁴⁶ Cevdet Paşa, **a. g. e.**, s. 195.

¹⁴⁷ Demiryolu inşaatının imtiyazı Fransızlara 1892'de verilmiş olmasına rağmen, inşaatına ancak 1901'de başlanabilmektedir. Bk. Ufuk Gülsoy, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Eren, 1994, s. 28.

Tablo 25 - Birecik'teki Tarım Alanlarının Durumu, 1869

Tarım Alanı Türü	Dönümü
Mezru tarla	99.590
Nadas tarla	91.590
Çayır	26.100
Bağ	5.468
Zeytinlik	2.820
Dutluk	40

Kaynak; Salnâme-yi Vilâyeti Halep 1286, Matbaayı Vilayet, H. 1286, s. 289.

Tarım alanlarının önemli kısmı kuru tarımın yapıldığı tarlalardan oluşmaktadır. Tarlalarda ekim yapılan arazilerle, nadasa bırakılan arazilerin birbirlerine yakın ölçülerde olması, ekimlerin iki yılda bir yapıldığının göstergesidir. Birecik genelinde tarlaların verimlik düzeyi farklılıklar göstermekte olup, bu durumdan dolayı ilk fetih dönemlerinde hazırlanmış olan Defter-i Hakâni kayıtlarına göre, nahiyelerden Ank'da 1/6 ve Suruç'ta 1/10 arasında değişen oranlarda aşar tahsiline gidilmiştir. Ekimi yapılan hububatta başta buğday ve arpa yer almış olup, 1869 yılına gelindiği bir dönemde bu yapının değişmediği görülmektedir.¹⁴⁸

Zeytincilik ve bağcılık faaliyetleri, ekim yapılan alanların nispi darlığına rağmen, sınai bitkiler olmaları itibarı ile dikkate değer bir üretim alanıdır. Zeytincilik ve bağcılık gibi sanayi bitkileri üretimine müsait bir konumunda olan Birecik coğrafyasının, Roma hakimiyeti döneminde Zeugma kenti üzerinden yakın ve uzak çevreyle yüksek hacimli zeytinyağı, şarap ve fıstık ticareti gerçekleştirdiği bilinmektedir.¹⁴⁹ Osmanlı hakimiyeti döneminde Birecik mukataası birimlerinden olan pekmez ve revgan kapanı mukataası ve Rumkale Nahiyesinde de fıstık” gümrüğü bu üretim ve ticarî yapının devam ettiğinin göstergesidir.¹⁵⁰ Zeytin üretimi daha ziyade,

¹⁴⁸ Yılmaz, a. g. e, 1996, s. 147.

¹⁴⁹ Kutalmış Görkay, “Zeugma/ Seleukeia-Apameia”, **Gaziantep “Dört Yanı Bağlar Dağlar”**, Hazırlayan: Selahattin Özpallabıyıklar, İstanbul, YKY, 2007, ss. 55-85.

¹⁵⁰ BOA, MAD 10.151, H. 1117, s. 43.

Nizip nahiyesinde yoğunlaşmış olup, 1861 tarihli Birecik Evkaf Defterine göre bu nahiyedeki 17 vakıftan 13'ü zeytinlik akarına sahiptir.¹⁵¹

Birecik, zeytinciliğe uygun olan iklim koşullarına rağmen, tarihsel süreçte bu ürün tarımının yapıldığı alanlar bakımından durağan bir yapı sergilemiştir. Mesela, Nizip nahiyesinde 1839'da 64.000 olan zeytin ağacı mevcut olmasına rağmen¹⁵² 1902'de yapılan zeytin aşarı ihalesinde ise Birecik genelinde toplam zeytin ağacı varlığı 50.000'ine düşmüştür. Zeytin ağaçlarının 42.000'i Nizip'te, geri kalanı Hobab ve yakın çevresindeki köylerde mevcuttur.¹⁵³ Bu üretim yapısının ortaya çıkmasında Birecik'in Rakka eyaletinin zahire ihtiyacını karşılayan konumda bulunması ve bu yapının sürdürülmek istenmesinin sonucu olabilir.¹⁵⁴

Hayvancılık, doğrudan ticarî emtia olması yanında, Halep gibi dokumacılıkta önemli bir merkezin hinterlandında olması hesabı ile sağlayabileceği hammadde katkısı ve ulaşım sektöründeki yeri ile önemli bir üretim alanıdır.

Aşağıdaki veriler bağlamında hayvancılığın önemli bir konumda olduğu görülmektedir (Bk.Tablo 26). Hayvancılığın yapılabilmesi toprak yoğun bir faaliyet alanı olup, bu işe tahsis edilmiş olan bölgedeki çayırılık alanlar yaklaşık 26.000 dönümdür. Birecik'in yakın çevresinde yayla alanları bulunmamaktadır. Bölgenin hayvancılık faaliyetlerini en yoğun şekilde gerçekleştirmiş olan Barak ve Şeyhanlı aşiretlerinin genelde Erzurum ve Sivas yaylaları gibi uzak yerlere gittikleri aşiretler ile ilgili bölümde görülmüştür. Bölge özelinde hayvancılık faaliyetlerinin sürdürülebilmesinde yaklaşık 90.000 dönüm nadasa bırakılan alan da önemli katkıda bulunmuştur.

¹⁵¹ BOA, Evkaf Defterleri, 17.135., H. 1278.

¹⁵² Moltke, zeytin ağaçlarının sayısını kesin olarak ifade ettiğini belirtmektedir. Bunun gerekçesi olarak da zeytin ağaçlarından başına resim alınmasıdır. Bk. H. Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, Çeviren; Hayrullah Örs, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1969, s. 238.

¹⁵³ BOA, ŞD 22.421/ 144 (A), H. 1320.

¹⁵⁴ Birecik'ten sosyal kargaşa ortamından dolayı Rakka Eyaleti ve çevresinde zahire sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Bu belgede Birecik'in bölgenin zahire ambarı olduğu ifade edilmiştir. Bk. BOA, Cevdet Maliye 10962, H. 1212.

Tablo 26 - Birecik'te Hayvan Mevcudu, 1869

Türü	Adet
Öküz	2456
Boğa	219
İnek	1475
Dana	1871
Kısrak	287
Tay	125
Koç	322
Koyun	19.800
Kuzu	10.200
Teke	268
Keçi	7.800
Oğlak	7.800
Koşum Beygiri	52
Katır	14
Deve	368
Merkep	1.850
Tavuk, Horoz	11.200
Hindî, Tavuk ve horoz	47
Arı Kovanı	9.680

Kaynak; Salnâme-yi Vilayeti Halep, Matbaayı Vilayet, H. 1286, s. 289.

Birecik'te koyun ve kuzu sayısı 30.000, keçi sayısı ise 15.000 civarındadır. 1584'te yaklaşık 18.000 koyun ve 22.000 keçi varlığı mevcut olup, geçen zamanda koyun varlığı lehine bir artış olmasına karşın keçi varlığında da gerileme söz konusudur.¹⁵⁵ Bu durumun sebebi, Şam başta olmak üzere Arap şehirlerinin bölge

¹⁵⁵ Yılmaz, a. g. e, s. 157.

koyununa olan talebi olmalıdır.¹⁵⁶ Birecik gümrük kayıtlarında da bölgeden koyun naklinin yoğunluğu bu durumun sebebidir.¹⁵⁷

Hayvancılık verilerinde dikkati çeken diğer bir alan da arıcılıktır. 1584'te 40 köyde arıcılık yapılmakta olup toplam 3.613 kovan bulunmaktadır.¹⁵⁸ Aradan geçen yaklaşık üç yüzyılda kovan mevcudu 9.680'ne çıkmıştır. Arıcılığın yaygın olması bölgeler arası ticaret bakımından bir emtia olması özelliği olduğunun göstergesi olmakla birlikte aynı zamanda ekilebilir alanların yeterince ekilemediğinin de göstergesidir. Halep Vilayet Salnamesi 1869 tarihli neşrinde, 1868 senesinde ekilen tarlanın 99.590 dönüm olmasına mukabil, 91.590 dönüm arazide nadasa bırakılmıştır.¹⁵⁹ Birecik'in dağlık bir bölge olmamasından dolayı, arıcılık bağlar, bahçeler ve nadasa bırakılan tarlalarda yaygın olarak yapılmaktaydı.

Zirai üretimde ürün çeşitliliği, olup seneler itibarı ile istihsal seviyelerinde düzensizlikler vardır (Bk.Tablo 27). 1869 yılı verilerine göre 1871 yılında tüm ürünlerde radikal düşüşler yaşanırken, sadece fıstık üretiminde artış söz konusudur. Bu düşüş muhtemelen kuraklıktan kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü fıstık ağaçları iki senede bir ürün vermekte olup, aynı zamanda kuraklığa karşıda dayanıklıdırlar.

¹⁵⁶ Urfa'dan 1752'de satın alınan 1.800 baş koyun satılmak üzere Şam'a götürülmüştür. Bk. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24 H. 1166, s. 64. Millî Teymur isyanı döneminde Antep eşrafından Battalzade Mehmed Paşa, bölgedeki aşiretlerden satın aldıkları koyunları Şam'a satmak için götüren koyun tüccarlarından Antep Bac'ı adını verdiği bir haraç tahsiline tevessül etmiştir. Bk. Güzelbey., **a. g. e** Cilt IV , s. 1792.

¹⁵⁷ 1835 senesinde Birecik gümrüğüne altı aylık dönemde yaklaşık 30.000 koyun girişi gerçekleşmiştir. Bk. **BOA**, Bab-ı Defteri, 10296, H. 1251.

¹⁵⁸ Yılmaz, **a. g. e**, s. 157.

¹⁵⁹ **Salnameyi Vilayeti Halep**, **a. g. e**, H. 1286, s. 289.

Tablo 27 - Birecik'te Zirai Üretim Verileri, 1869 ve 1871¹⁶⁰

Ürün Adı	Miktar/ 1869	Miktar /1871
Bal	17.550 Kıyye	1.200 Kıyye
Balmumu	750 Kıyye	300 Kıyye
Keçi Kılı	7380 Kıyye	9.000 Kıyye
Yapağı		70.000 Kıyye
Kimyon	1330 Kıyye	150 Kıyye
Kırmızı Biber	700 Kıyye	300 Kıyye
İncir	27.500 Kıyye	13.000 Kıyye
Ceviz	3.500 Kıyye	1.500 Kıyye
Fıstık	-	25.000 Kıyye
Nar	13.800 Kıyye	3.000 Kıyye
Kavun- Karpuz	183.500 Kıyye	40.000 Kıyye
Buğday	155.300 Kile	7.300 Kile
Arpa	154.000 Kile	7.000 Kile
Kukuruz	1.000 Kile	100 Kile
Burçak	5.000 Kile	1.000 Kile
Darı	7.298 Kile	-
Sisam	995 Kile	-
Pirinç	680 Kile	80 Kile
Bakla	50 Kile	50 Kile
Kendir	31.600 Kıyye	16.000 Kıyye
Pamuk Koza	1.500 Kıyye	1.500 Kıyye
Duhan	1.750 Kıyye	1.000 Kıyye
Soğan	12.200 Kıyye	3.000 Kıyye
Sarmısak	2.000 Kıyye	5.000 Kıyye
Zeytin	135.000 Kıyye	50.000 Kıyye
Üzüm	128.000 Kıyye	60.000 Kıyye

Kaynak; *Salnâme-yi Vilâyeti Halep*, Matbaayı Vilayet, H. 1286, s. 290.

Ekim yapılan alanlarda yaklaşık 100.000 dönümde kuru tarım yapılmakta olup, toplam tarımsal alanlarda en yüksek paya sahiptir. Bu durumun doğal sonucu olarak, en yüksek miktarda üretim buğday ve arpada gerçekleşmiştir. 1871 senesindeki buğday ve

¹⁶⁰ 1kantar: 30 batman, 1 batman: 6 kıyyedir. Kile birimi İstanbul kilesi ölçütündedir. Bk. *Salnameyi Vilayeti Halep, a. g. e.*, H. 1286, ve sene 1288, s. zeyl.

arpa üretimi, 1869'daki üretiminin ancak % 5'i seviyesinde gerçekleşmiştir. Bu durum iklim koşullarının verimlilik düzeyinde etkisini belirlemek bakımından önemli bir göstergedir. Sulu tarım yapılan ürünlerde de genel olarak bir düşme eğilimi görülmekle birlikte daha istikrarlı bir durum söz konusu olmuştur.

Birecik tarımında sulu tarım yapılabilen arazilerin varlığında dolayı bahçecilikte önemli faaliyet alanı olup, yukarı tabloda görüldüğü gibi her türlü meyve ve sebzenin üretimine müsait bir konumdaydı. Birecik bahçeleri yanı başında bulunan Fırat nehrinin varlığına rağmen genelde bölgedeki diğer su kaynaklarının çevresinde yapılmaktaydı. Bu su kaynakları Kehriz (Dörtgöz pınarı), Caber, Zeytun sularıdır. Bu su kaynaklarının çevresindeki bahçeler de aynı adlarla anılırlar. Kehriz Pınarı bahçelerin sulanmasına olan katkısı yanında, Birecik halkının içme suyu ihtiyacını da karşılamak için şehrin su dağıtım sistemine bağlanmıştır. Kaza dahilinde Ayran, Tatayn, Tıs'a, Ank, Keferkab, Halfeti, Bilesur, Ayni, Çul ve Nehri Said köylerinde de önemli su kaynakları olup, çevrelerindeki arazilerin genelde dağlık olmasından dolayı ancak bu suların yakın çevrelerinde bahçecilik yapılabilir. Bölgedeki suların önemli bir kısmı kullanılmadan Fırat nehrine karışmaktadır.¹⁶¹

Birecik bahçelerinde yetiştirilen ürünler, şehrin ihtiyaçlarını karşılamamanın yanında, yakın çevresindeki şehirlerin de ihtiyacını karşılayabilen bölgesel karakterli bir üretim seviyesinde. Mesela, Birecik'ten Antep'e kavun- karpuz başta olmak üzere, sebzeler doğrudan üretici tarafından getirilerek satılmaktaydı. Gerçekleşen ticaretten Antep Kadılığı belirlediği rayiçten tahsil edilen bostan ve yemiş resmi ile gelir elde etmekte olup, resim merkep yükü olarak maktu olarak hesaplanmaktaydı. Birecik'te yük hayvanlarından merkep varlığının yoğunluğu, muhtemelen bu üretim ve pazarlama ilişkisinin sonucunda ortaya çıkmıştır.¹⁶²

Sulu tarım yapılabilen yerlerin önemli ürünlerinden olan pirinç tarımının oldukça sınırlı bir düzeyde ve seneler itibarı ile de çok değişken bir üretim düzeyinde

¹⁶¹ **Urfa Hakkında Salname (İçtimai, İktisadî, Tarihi, Mülki)**, s. 17.

¹⁶² Birecik'ten Antep'e sebze ve meyve getiren bazı bahçeciler resim ödememek için, şehrin varoşlarında satışlarını gerçekleştirmekte ve resim gelir kayıplarına sebep olmaktadır. Bk. Güzelbey, **a. g. e.**, C. I, s. 14.

yapıldığı görülmektedir. Pirinç tarımının yapıldığı bölgelerle ilgili bilgiye 1869 senesi itibarı ile yer verilmemiş olmakla birlikte, XVI. yüzyıldaki pirinç üretim bölgeleri hakkındaki verilere tapu tahrirleri sayesinde ulaşılmaktadır. Bu dönemde pirinç tarımı Araban, Merzuman ve Suruç nahiyelerindeki dere ve çay kenarındaki has arazilerde yapılmakta olup, Birecik yakın çevresinde ise yapılmamaktadır. Pirinç tarımı bu dönemde has arazilerde yapılmış ve çeltik tohumları devlet tarafından verilmiştir. 1536'da Suruç Büyükmeşhed'de 24 kantar, Araban Ardil Çayı çevresinde 18 kantar ve Merzuman Çayı çevresinde 1, 5 kantar çeltik ekimi için verilmiştir.¹⁶³

1.7. Aşiret Yapısı

1.7.1. Rakka Eyaletinin Aşiret İskânındaki Yeri

Rakka eyaleti, XVI. yüzyıl başında olduğu gibi XVIII. yüzyıl sonu itibarıyla da yaklaşık 300 köy ve mezradan oluşmaktadır. Yerleşik halktan başka, kırk-elli bin arasında hane ve çadırdan oluşan aşiret reayası da eyaletin diğer bir sosyal yapı unsurlarıdır.¹⁶⁴ Rakka eyaleti aşiretlerin yoğun olduğu bir sosyal yapıya sahip olmakla birlikte, XVIII. yüzyıl başında bölge dışı aşiretlerinde iskân sahası haline getirilmiştir.¹⁶⁵ Osmanlı Devletinin 1691'de başlattığı iskân hareketi harap ve boş yerleri şenlendirmek, imara açmak amacına dayanmaktadır.¹⁶⁶ Rakka bölgesine yapılan iskânların en önemli sebebi, Celali isyanları ile boşalmış olan bölgenin ziraata açılması yanında, bölgenin Arap aşiretlerinin tehdidinden de korunmasıdır. Rakka iskânı, fetih dönemlerindeki iskân politikalarından içe dönük bir hareket olması ile de farklılaşmaktadır.¹⁶⁷

Rakka'ya aşiret iskânlarında genel olarak eşkıya grubundan olan aşiret bireylerinden seçilmiştir. Bu tercihte Anadolu'daki eşkıyalık hareketlerinin önüne

¹⁶³ Yılmaz, a. g. e, s. 151.

¹⁶⁴ BOA, Cevdet Malîye, 28.260, H. 1204.

¹⁶⁵ Hallaçoğlu, a. g. e, s. 7.

¹⁶⁶ Orhonlu, a. g. e, s. 48.

¹⁶⁷ İlhan Şahin, *Osmanlı Döneminde Konar-Göçerler*, İstanbul, Eren, 2006, s. 20.

geçmek ve Rakka eyaletinin güneyinden gelen Arap aşiretlerinin eşkıyalığına karşı set oluşturmakta vardır.¹⁶⁸

Tablo 28 - Rakka'ya İskân Edilen Harici Aşiretler

Sene	Adı	Geldiği Yer	İskan Yeri	İskân Sebebi
1692 (*)	Anterlü Cemaatinin	Tokat- Sivas	Belih çayı-Fırat nehri	Tedibe Muktedir
1692 (**)	Mamalu	Tokat	Harran	Eşkıyalık
1691	Tacirli	Kınık, Ayas, Berendi	Harran	Eşkıyalık
1701	Mamalu	Tokat	Harran	Eşkıyalık
1701	Çepni, Hacalu, Elçi, Kılıçlı cemaatleri	-	Colab	Tedibe Muktedir
1702- 1712	Avşar	Yeniil	Belih	Tedibe muktedir
1703	Recepli Avşarı	-	Belih çayı	Eşkıyalık
1703	Fettahlu	Yeniil	Belih- Siverek	Tedibe Muktedir
1703	İbrahim Kethüda	Yeniil	Belih	Tedibe Muktedir
1703	Ali Kethüda	Yeniil	Belih çayı	Tedibe Muktedir
1704	Musacalu	Tarsus, Misis	Harran	Eşkıyalık
1705	Cihanbeğli	Çemişgezek, Palu, Kiğı	Belih çayı	Eşkıyalık
1709	Zorganlu	-	Harran	Eşkıyalık
1709	Şeyhlü	Kilis	Harran	Eşkıyalık
1710	Koyunlu	Arapkir	Harran	Eşkıyalık
1712	Lekvanik	Kayseri	Belih çayı	Eşkıyalık
1719	İzol Aşireti	Malatya-Çobaş Nahiyesi	Bozabad	Eşkıyalık
1726	Şerefli (Danişmendi)	Kayseri, Niğde, Kırşehir	Belih çayı	Eşkıyalık

Kaynaklar; Yusuf Hallaçoğlu, XVIII. yüzyıl'da Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara, TTK, 1997, s. 49, 75, 86-117.

(*) Anter Cemaatinin Bozulus Türkmenlerinden olup, İzzeddin, Küçekli, Avşar, İnallı, Acarlı, Cemolu, Ömerli oymaklarından oluşmaktadır. Fırat ile Belih nehirleri civarlarına şenlendirme için iskân edilmişlerdir. Eşkıyaya karşı muktedir olup 3.500 nefer iskân edilmiştir. Bk. Ahmed Refik, Anadolu'da Türk Aşiretleri (H. 966-1200 Mühümme Defteri Kayıtları), İstanbul, Enderun Kitapevi, 2. Baskı, 1989, s. 100.

(**) Mamalu Cemaatinin her ne kadar Rakka'ya iskân edilmişlerse de, kendi talepleri üzerine daha sonra Akdağ'a yerleştirilmişlerdir. Bk. Refik, **age**, s. 109.

¹⁶⁸ Hallaçoğlu, a. g. e, s. 117.

Tedibe muktedir olarak isimlendirilmiş olan aşiretler, bölge dışı Arap aşiretlerin eyalete sızmasını engellemek ve diğer aşiretleri kontrol etmek maksadı ile iskân edilmişlerdir (Bk.Tablo 28).

Ayrıcalıklı konumlarının karşılığı olarak tekaliften nev'inden olan vergilerden muaf tutulmuşlardır.¹⁶⁹ Tedibe muktedir olan aşiretlerin tamamı Yeniil'den getirilerek iskân edilmişlerdir.

Rakka aşiret iskânında yukarı tabloda görüldüğü gibi Belih ve Colab Irmağı gibi su havzaları tercih edilmiştir. Aşiret iskân sahalarının belirlenmesinde Urfa'nın güneyinde olan Akçakale 'de yer alan Belih Irmağı civarındaki iskânlarda diğer aşiretleri tedibe muktedir aşiretler iskân edilmiştir. Colab Irmağı boyunca yapılan iskânlarda genelde problemlili aşiretler iskân edilmiştir. Rakka aşiret iskânı Urfa, Harran ve Akçakale merkezlidir. Birecik Sancağı iskân sahası olmayıp, Rakka aşiret iskânındaki konumu, firarların engellenmesinde tampon bir konuma sahip olmasıdır.

İskana tabi tutulan aşiretler, yerine getirilmesi standart hale gelmiş bazı taleplerle karşılaşmaktaydılar. Talepler, reayanın ve devletin bu yeni süreçte konumlarının belirlenebilmesi bakımından önem arz etmekteydi. Mesela 1700'de Colab'a iskân edilen Çepni, Hacalu, Elçi ve Kılıçlı cemaatlerinden şu hususlar talep edilmiştir: İçlerinden güvenilir birinin başbuğ olarak tayin edilmesi, ihtiyarlar ve iş erenleri marifeti ile birbirlerine kefil olmaları, ziraât faaliyetlerde buldukları arazilerin canibi miriyesini ve gereken mahsulatı eda etmeleri, avârızı divaniye ve sair rüsumları zamanında eksiksiz ödemeleri, yaylaya çıkma zamanlarında kethüda ve aşiret mensuplarının kendileri gitmeyip çobanlarını göndermeleridir.¹⁷⁰

İskana tabi olan Rakka aşiretleri, diğer yerlerde olduğu gibi sefer dönemlerinde aşiret kethüdalarından talep edilen ve özellikleri belirtilen neferleri

¹⁶⁹ Hallaçoğlu, a. g. e, s. 117.

¹⁷⁰ Ahmet Refik, a. g. e, s. 96

göndermekle de mükelleflerdi.¹⁷¹ Sefere gitmekle birlikte Rakka aşiretlerine yüklenen en önemli mükellefiyetlerden biri de hac kervanlarını korumaktır.¹⁷²

1.7.2. Birecik Aşiretleri

Birecik sancağı, XVIII. yüzyıl iskân politikasının yoğun olarak uygulandığı bir eyaletin, iskân sahası olmayan yeri konumunda olmuştur. Birecik Sancağı aşiretleri, bölgenin Osmanlı hakimiyetine girdiği XVI. yüzyıl. başında da mevcut olan kadim aşiretlerdir. Birecik aşiretleri, kuzeyde Rumkale kazası Ank nahiyesinde; Baziki, güneyde Cerablus Nahiyesinde El-Aziz, doğuda Suruç kazasında Berazi, Gökçeöyük ve Şeyhân-ı Abbasiyan, Batıda Nizip kazasında Barak ile Nizip kuzeyindeki Reşi Aşiretlerin den müteşekkildir.

1.7.2.1. Barak Aşireti

Barak Aşireti'nin tebaası olduğu, Halep Yeniil Türkmenleri ilk olarak 1070-71'de Navekkiye Türkmenleri olarak İran üzerinden gelmişlerdir. Selçuklu hükümdarı Melikşah'ın kardeşi Tutuşa'ya 1077'de Kuzey Suriye valiliğinin verilmesi üzerine, bu dönemden sonra yeni bir Türkmen göçü dalgası yaşanmıştır.¹⁷³ Ziya Gökalp'a göre ise Baraklar Beğdili Aşiretine bağlı olup, Süleyman Şah zamanında buraya gelmişlerdir.¹⁷⁴

Aşiret, Birecik Sancağının Nizip Nahiyesi'nde ve nahiyenin güneyindeki Barak ovası karye ve mezralarında meskunlardır. Nizip'te meskun Barak Aşireti oymakları Abdal Osmanlar, Bayındır-î Rasim, Şeyhler, Tekmişli Ali, Kadırlü,

¹⁷¹ 1691 senesi Avusturya seferine katılmak için Edirne sahrasına gitmesi emir olunan neferler, sahraya varmamışlardır. Bk. **BOA**. KK 2761/ 128-a, H. 1101.

¹⁷² Şahin, **a. g. e.**, s. 207.

¹⁷³ Orhan Kılıç, "1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterine Göre Halep Türkmenleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul, sayı; 105, Aralık 1996, ss. 59-75.

¹⁷⁴ Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Hazırlayan; Şevket Beysanoğlu, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1992, s. 92.

Karasincarlu, Bozkoyunlu ve Ömerli cemaatleridir.¹⁷⁵ Barak Aşireti Birecik Sancağında yoğun olmakla birlikte Maraş ve Halep vilayetlerinde meskun olanları vardır.¹⁷⁶

Barak Aşireti köy ve mezraaları 52 adet olup, 1865 senesi hane tahriri verilerine göre toplam 330 haneleri mevcuttur. Bunlar; Çerkeş, Kebani, Kefertut, Hizamoğlu, Tayyibe, Hancağız, Tilmağara, Hamili, Gergis, Kızılin, Kını, Karaamud, Melike, Mihrab, Neccar, Dazöyük, Yazır, Cisrin, Sarıkoç, Köşetaşı, Cebenik Tilmian, Belkıs, Çatak, Kuzuni, Keferşeyh, Yarımdepe, Merdik, Gök, Akkapu, Akköy, Munusi Humus, Alagöz, Kermiş, Hamin, Şebib, Sinkat, Kabağağaç, Filcan, Bozöyük, Tilgörü, Karakapı, Selsile, Belviran, Kandiri, Yusuf beğ, Taş Alma, Tudir, Culfelek, Kurucahöyük, Makbuli, Şabuk, Dubeyl ve Kefre'den oluşmaktadır.¹⁷⁷

Barak, Rakka aşiretlerine göre yerleşim yerlerinde daha düşük bir yoğunlukla iskân edilmişlerdir. Birecik 1865 senesi hane sayımında, ortalama köy-mezra başına 16 hane düşmektedir. Barak karye ve mezralarındaki hane sayısı bunun oldukça altında ve ortalama 6,5 haneye sahip olup, yerleşim birimleri genellikle mezralardan oluşmaktadır.¹⁷⁸

Aşiret Halep Yeniil mukataasına dahil iken 1690'da Rakka Hazinesi mukataalarına dahil olmuştur.¹⁷⁹ Rakka Hazinesi mukataalarından olan Barak Aşireti, senelik malî ödemeleri olan malî mirilerini bu hazineye eda etmekle mükelleflerdi. Ancak Aşiretin, Halep Yeniil Türkmenlerinden olmaları ve Halep eyaletinin de sınırında yerleşik olmalarından dolayı, malî yükümlülüklerinden kaçınmak için bu eyalete firar edebilmekteydiler. Aşiretin iskâna aykırı eylemleri, Halep valileri tarafından göz ardı edilebilmesi nedeni ile adeta teşvik edici bir mahiyete sahip olabilmekteydi. Çünkü aşiret mensuplarının, Halep'in nüfus yoğunluğunun düşük olduğu yerlere yerleşmeleri halinde, genel olarak eyalette

¹⁷⁵ BOA, MAD 701, H. 1202, s. 6.

¹⁷⁶ Cevdet Türkay, **Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul, Tercüman, 1979, s. 225

¹⁷⁷ **Salnameyi Halep, Matbaayı Vilayet**, H. 1285, s. 177.

¹⁷⁸ **Salnameyi Halep, Matbaayı Vilayet**, H. 1285, ss. 178-179

¹⁷⁹ Yeniil mukataasının diğer aşiretleri; Afşar, Abalu, Bayat, Kızık, Akçakoyunlu, Çiçli, Barak, Çiğdemli, Bayındır, Reyhanlı, Beğdili, Keçeli, Bahadırılı, Reyhanlı, Çepni, Musacalu, Kılıçlı'dır. Bk. Ahmet Refik, **a. g. e.**, s. 88

asayiş sorunlarına sebep olmadıkları gibi, Halep Hazinesi gelirlerinin artması bakımından da müspet bir etkiye sahip olabilmekteydi.¹⁸⁰

Barak Aşireti'nin Rakka ve Halep eyaletlerindeki dağınık durumlarından dolayı, aşiret mensuplarının hem Rakka Hazinesi ve hem de Halep Muhassıllığı tarafından miri mal talebiyle karşı karşıya gelebilmekteydiler. Barak Aşireti'nin her iki eyaletin malî kuruluşları tarafından aynı ayda vergilendirilme eğiliminin sonucunda Başmuhasebe kalemi, bazı senelerde aşiret varidatından mahrum kalabilmekteydi. Mesela 1816'da Başmuhasebe hesabına intikal etmesi gereken 8.000 guruşluk mal bedeli 1818'e kadar intikal etmemiştir.¹⁸¹ Barak Aşireti'nin iskâna mugayir durumlarda, malî yönden suiistimal edilmelerine sebep olabildiği gibi, kayıt dışı duruma gelmeleri nedeniyle kamunun da gelir kaybına uğraması sonucu ortaya çıkabilmekteydi.

Yarı konar göçer olan Barak Aşireti yaylaya genel olarak Sivas'a gitmişlerdir. Sivas geleneksel yayları olmakla birlikte, her sene gidişleri Rakka valilerinin iznine tabidir. Aşiret mensupları 1767'de Rakka Valisi'nin izni ve haberi olmaksızın Sivas'a yaylağa çıkmış ancak bir kısmı 5-6 senedir geri dönmemişlerdir. Bu dönemde Nizip'te bulunan aşiret mensupları hayvanlarını otlatmak için gittikleri Antep Sancağı Burç ve Tilbaşer nahiyelerinde ekinlere zarar vermişlerdir. Adana tarafına giden aşiret mensupları da, Adana Valisi Abdi Paşa'nın kapı halkı ile çatışmaya girmiş ve Paşa'nın adamlarından 50 kadar insanın ölümüne de sebep olmuşlardır.¹⁸² Bu dönemde Barak Aşireti'nin sebep olduğu iskâna mugayir hareketlerinin ve bunun sonucunda meydana

¹⁸⁰ “Barak Aşireti bir müddetten beri Murad Nehrinin bir tarafında (batısında) kain olan Halep Eyaleti dahilinde olup, Haziney-i Âmire tarafından zabt ve hâlâ Halep Valisi sadrı esbak veziri Hurşit Ahmet Paşa'ya ilzam ve ihale olunan Menbiç kazası mukataasından ve Antep fukarasından zabt ve iskân edub ancak aşiretten merkum ahalisine şekavet etmişlerdir. Barak Aşireti mensuplarının zabtını temin etmek için Hurşit Ahmet Paşa, Barak Aşireti kethüdasını ve askerler ile birlik de bunların üzerine göndermiştir. Halep Valisi'nin Barak Aşireti'nin tedibine yönelik bu seferi esnasında, İlyas'ın başında bulunduğu eşkıyalarla Şeyhim Kalasında muharebe yapılmıştır. İlyas'ın firar ettiği muharebe sonrasında geride kalan Barak mensupları af edilmelerini talep etmişlerdir. Başlarına Tiryasimoğlu Mehmet'i, ağa sıfatıyla seçmişlerdir. Halep Valisi Barak reayasının tekrar mağduriyetlere sebep olmalarını engellemek için, Menbiç ovası ile Antep Kazası karyelerine dağınık olarak bulunanların tekrar iskân edilmelerini istemiştir.” Bk. BOA, MAD 701, H. 1102, ss. 99-100.

¹⁸¹ BOA, MAD 701, H. 1234, s. 100.

¹⁸² Necdet Sevinç, “Gaziantep’de Yer Adları ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, İstanbul, Ekim 1983, sayı 26, ss. 1-138.

gelen asayiş sorunlarının temelinde ise, bölgede birkaç yıldır devam eden kuraklık hadisesi etkili olmuştur.¹⁸³

Barak Aşireti'nin iskâna mugayir hareketleri istisnai bir durum olup, genelde sorunsuz bir aşiret durumundadır. Nizip nahiyesinde meskun oldukları dönemlerde bölge asayiş bakımından sorun oluşturmamışlardır. Mesela, Barak Aşireti'nin, Rakka Ahkâm-ı Şikayet defterlerine yansıyan tek asayiş meseleleri vardır. Bu olayda, Barak Aşireti mensuplarından Şeyh Ahmed ile tabiilerinin 1832'de Halep'ten Antep yönüne gelmekte olan Birecik'li tüccarlar Seyyid İbrahim, Seyyid Taha ve El-Hac Mustafa'yı soymalarıdır. Verilen mağduriyetin miktarı 10.000 guruş civarında olduğu ise tüccarlar tarafından iddia edilmiştir.¹⁸⁴

1.7.2.2. Baziki Aşireti

Baziki Aşireti Birecik'in Kuzeyinde ve Fırat nehrinin doğu ve batı sahillerinde meskundur. Aşiretin Fırat nehrinin batı sahilindekiler 1783'de Samsad kazasında olup yaklaşık 60 haneden oluşmaktadır. Fırat Nehri'nin doğu tarafında Rumkale ve Ank nahiyesinde olanlar ise yaklaşık 40 haneden ibarettir. Aşiretin geri kalan kısmı Oyumağaç köyünde 3 hane, Siverek de ise 7 haneden ibarettir.¹⁸⁵

Cumhuriyet döneminde hazırlanan Urfa Salnamesine göre "Baziki Aşireti, Kurkanlı, Acarlı, Salarlı, Ekinci, Kuşyanlı ve Şabakanlı fırkalarından oluşmaktadır. Kürtçe konuşmalarına karşın asılları Türk'tür. Kurdkanlı oymağının kökeni Teymurlenk'in aşireti olan Kurkan'a dayanmaktadır. Acarlar; "Sultan Selim'in Çaldıran seferinde Hartavi aşiretinin riyasetleri altında Bursa'dan gelmiş ve bir kısmı avdet anında Urfa'da kalmış ve şehrin şimâli garbıyesine yerleşmişlerdir".¹⁸⁶

¹⁸³ Küllüç, Kabacıkı Keriz, Kızılkilise ve Saluca mezarları birleştirilerek malîkane haline getirilmişlerdir. Malîkane tesisi gerekçesi olarak bölgede birkaç senedir devam eden kuraklıktan dolayı reayanın sair yerlere göç etmesi gösterilmiştir. Malîkane tesisi ile malîkaneçilerin, bölgeyi abadan kılmak için gerekli yatırımları yapacakları belirtilmiştir. Bu malîkane birimi için 1.337 guruş mal bedeli ile takdir edilmiştir. Muaccele bedeli ise, mezarların reayadan mahrum olmasından gerekçesi ile talep edilmemiştir. Bk. BOA, Cevdet Evkaf 8.712, H. 1180.

¹⁸⁴ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1240, s. 150.

¹⁸⁵ BOA, Cevdet Malîye 29.486, H. 1198

¹⁸⁶ Urfa Hakkında Salname (İçtimai, İktisadî, Tarihi, Mülkî), İstanbul, İlhami Matbaası, 1927, s. 97.

Aşiret mensuplarının coğrafi olarak aynı bölgede meskun olmalarına rağmen, idarî ve malî uygulamalardan dolayı farklı mukataalara tabii olmuşlar ve bu durumdan dolayı zaman zaman mağdur konuma düşmüşlerdir. Samsad, Birecik ve Siverek mukataacılarının zaman zaman yetki alanlarının birbirlerine karışması ile mükerrer vergi talepleri mağduriyetlerin başlıca sebebini oluşturmaktadır. Ank nahiyesi Rumkale Livasına tabi olup, ahalişi Baziki Aşiretinden müteşekkildir. Baziki Aşireti Ank nahiyesi haricinde, Siverek Sancağının Oyumağaç, Karacurun ve Şehr nahiyelerinde de meskundular.¹⁸⁷

Aşiret mensuplarının malî yapıda karşılaştıkları sorunların giderilmesinde genelde oymak kethüdaları devreye girmekte, böylelikle sosyal ve malî dengenin birlikte yürütülmesi yönünde bir çaba sarf edilmekteydi. Mültezimlerin yetki alanlarını aşmaları durumlarında, reaya genel olarak doğrudan şikayet yoluna gitmeyip kethüdaları üzerinden tasarruflarda bulunmuşlardır. Reayanın karşılaştığı sorunların süreklilik kazandığı bir durumda ise, aşiret temsilcileri tarafından tahrir yapılması talebi de yapılabilmekteydi. Mesela, aşireti temsilen Kapucubaşı payeli İsmail oğlu Halil Ağa Ank nahiyesi başta olmak üzere Baziki Aşireti yerleşim yerlerinde tahrir yapılmasını 1761'de İstanbul'a gelerek doğrudan divanda talep edebilmiştir. Halil Ağa talebiyle aşiretin meskun olduğu yerlerde reayanın ödemeleri icap eden resim ve harçların tekrardan kayıt altına alınması amaçlanmıştır. Vergi ve resimlerin tekrar belirlenerek kayıt altına alınması ile mültezim ve mütesellimlerin keyfi taleplerinin önüne geçilmesi de arzulanmıştır. Divana yapılan talep yerinde görülerek 1762'de tahrir çalışması yapılarak, tahririn neticesi Rakka Ahkâm defterinde özetlendiği bildirilmektedir.¹⁸⁸

Tahrir çalışması öncesinde, Ank nahiyesinin Osmanlı hakimiyetine girdiği dönemde gerçekleştirilen Defter-i Hakâni kayıtlarındaki verileriyle, Başmuhasebe'de yer alan Ruznamçe kayıtlarına müracaat edilerek, veriler değerlendirilmiştir. Defter-i Hakâni'de reayanın ödemekle yükümlü oldukları vergi ve resimler yerleşim yerleri esasına göre belirtilmiştir. Malî yükümlülüklerin karye bazlı belirtilmesine karşın,

¹⁸⁷ 1783'de Malatya Valisi Ömer Paşa'nın kethüdası Samsad'daki Baziki Aşireti mukataasını deruhte ettiği halde, Rumkale ve Ank'daki Baziki reayasından da rüsum talep ederek mağduriyete sebep olmuştur. Bk. BOA, Cevdet Malîye 29.486, H. 1198.

¹⁸⁸ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, sene 1176, s. 179.

tahrir neticesinde yeni vergi ve resimler belirtilmemiştir. Böylelikle fethi gerçekleştiği dönemden 1762 senesine kadar geçen zamanda reayaya yeni malî yükümlülüklerin yüklenilmemesi bakımından bir tercih de bulunulmuştur.¹⁸⁹

Defter-i Hakâni kayıtlarında yer alan verilerde karye isimleri, kayıtlı nefer adeti ve hasıl-ı kesm tutarları ve tahsil edilecek malî yükümlülük birimlerine göre belirlenmiştir. Hasılı kesm kavramıyla ifade edilmek istenen, köylerdeki reayanın yerine getirmesi gereken malî yükümlülüğün ötesinde, vergi ödeme kapasitesinin diğer köyler karşısındaki durumunu belirlemek olmalıdır. Zira aşar gibi zirai üretime bağlı bir verginin gerçekleşmesinde, tabiat faktörleri gibi dışsal faktörlerin etkili olabildiği bir yapıda, bir vergi biriminin maktu veya asgari bir ödeme tutarına bağlanması pek de tutarlı olmayan bir yaklaşımdır. Tahrir neticesinin değerlendirilmesinde formel bir ifade tarzı belirlenmiş olup, her karye için aynı çerçevede değerlendirme yapılmıştır. Mesela Melikviran karyesi ile ilgili olan ifade “*Ank nahiyesine tabi Karyeyi Melikviran Ekradı Baziki neferan adeti dört hasılı kesm ma el-yevm hinta ve şiar ve malı seyfi ma resmi bostan ve resmi çift, ve resmi tapu ve asiyab yekun bin ikiyüz akça*”dır.¹⁹⁰

Ank nahiyesine kayıtlı olan Baziki mukataası ile Siverek mukataasına kayıtlı olan aynı isimli mukataanın tahsilinde kargaşanın engellenmesi için Sultan Ahmed tarafından 1727’de bir Hatt-ı Hümayun verilmiştir. Hatt-ı Hümayunda Rumkale deki Baziki reayası “Fırat Ekradı Baziki” olarak kavramlaştırılmış, Aşar ve rüsumlarının da Hassı Hümayun sınıfından olduğu belirtilmiştir. Siverek Baziki mukataasının ise Siverek Hassı Divanesine kayıtlı olduğu belirtilmiştir. Urfa vali, mütesellim ve mültezimlerin belirtilen ayrımı dikkate almaları istenmiş, kargaşalıkların engellenmesi için de Rakka Valisinden dikkatli olması istenmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁹ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1176, s. 179.

¹⁹⁰ Aynı belge, H. 1176, s. 179

¹⁹¹ Aynı belge, H. 1183, s. 234 ve H. 1181, s. 219.

Tablo 29 - Ank Nahiyesindeki Baziki Aşiret Köyleri, 1762

Köy İsmi	Nefer Sayısı	Hasıl-ı kesm bedeli (Akçe)
Melikviran	4	1200
Hervatin	7	1730
Aymas	17	3120
Tavşan viran	2	1140
Boz adaklı	6	1705
On Viran	3	880
Belasur	11	3173
Havan	7	1280
Susak	11	2365
Nehri Sair	10	2640
Kocaviran	3	1625
Asiviran (pınar başı)	4	855
Til Barhi	5	1496
Artaş	4	1140
İshak Viran	10	2170
Bahran	16	6075
Kabak	21	4550
Silhem	10	4670
Geçide	8	2235
Kantara	18	4000
Kulları	2	2215
Kalacık	8	1365
Kusum	7	1580
Küçük viran	-	1705
Karaca viran	3	850
Toplam	197	55.764

Kaynak; BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1183, s. 234, H. 1181, s. 179-180.

Reyanın mensubu bulunduğu aşiretin belirlenmesi, malî uygulamalarda adaletin sağlanabilmesi bakımından da gereklidir. Mesela Fırat'ın batı sahilinde bulunan Reşi Aşireti mensupları, Baziki reayasının bağlı bulunduğu Rumkale

malîkanesini deruhte edenlerin yaylak ve kışlak resmi talepleri ile karşılaşılabilmektedirler. Mültezimlerin bu gibi durumlarda öne sürdükleri gerekçeler, Reşi reayasının Baziki oymaklarından oldukları gibi gerçekçi olmayan bir gerekçedir.¹⁹²

Reşi Aşireti örneğine benzer şekilde, Ank nahiyesine gelen sair aşiretlerde mükerrer vergi talepleri ile karşılaşmaktadırlar. Bu bölgeye, bazı aşiretler hayvanlarıyla kışlamaya gelmektedirler. Ank nahiyesine kışlamak için gelen aşiretlerden başlıcalar; Baziki, Kikanlı, Çakallu ve Rişvan aşiretlerinden oluşmaktaydı. Bu aşiretlerin bölgede buldukları zamanda ödemek zorunda oldukları vergiler yaylak ve kışlak resimlerinden ibaret olup, bunlardan başka vergi talep edilmemesi için vali, kadı ve mültezimler uyarılmışlardır.¹⁹³

Baziki Aşireti oymaklarına bağlı oymakların kethüdalarının ve kethüdaların üzerine yazılı olan nefer sayıları da belirtilmiştir. Baziki Cemaatinin oymaklarını kethüdarları ve üzerlerine kayıtlı olan nefer adetleri ise şöyle belirtilmiştir;

Toplam nefer sayısı Tablo 29’da 197 kişi; Tablo 30’da ise 1.148 kişi olduğu görülmektedir. Aradaki farkının sebebi Tablo 30’daki verilerin Rakka Eyaleti dışındaki aşiret mensuplarını kapsamasındandır. Diğer bir sebepte Tablo 29’un sadece vergi mükelleflerini kapsamasıdır. 1762 senesinden beş yıl sonra 1767’deki başka bir kayıta da Tablo 29’da yer alan köy isimleri, nefer sayıları aynı sıralama ve miktarda verilmiştir. Mesela Melikviran karyesi reayası 4 nefer ve 1200 akça hasılı kesim bedeli ile verilmiştir.¹⁹⁴

¹⁹² Urfa Mütessellimi, Rumkale mukataasının üzerine kayıtlı olduğu gerekçesiyle, burada konaklamış olan Reşi Aşireti ile Rişvan Aşireti mensuplarından 1155 senesinde eda ettikleri resimlerin kendisine ödenmesi için baskıda bulunmuştur. Senelik mal değeri 6.685, 5 guruş olan yaylak ve kışlak resminin, Fırat nehrinin batısında yer alan ve Merziban ve Araban nahiyelerini kapsayan yere ait olduğu hatırlatılması yapılmıştır. Rakka Valisi ve mütessellimine reayanın malı mirilerini ödemelerinde hal ve tahammüllerine göre ödemelerinin kaideden olduğu hatırlatılması yapılarak, yetki alanların iyi bilip reayanın ve sair mültezimlerin haklarını ihlal etmemeleri istenmiştir. Bk. **BOA**, Maraş Ahkâm Defteri I, H. 1155, s. 21.

¹⁹³ Aynı belge, s. 21.

¹⁹⁴ **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1181, ss. 179-180.

Tablo 30 - Baziki Aşireti Oymakları, 1762

Oymak Kethüdası	Kayıtlı Nefer Sayısı
Şeyh Ahmet	83
İskender	55
Doğan	55
Ali	103
Cemal	94
Mehmed	143
Ali	101
İsmail	185
Hasan	105
Şeyh Ahmed	104
Cuma	120
TOPLAM	1.148

Kaynak; BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1176, s. 180.

Gerçekleşen tahririn sonucunun Ruha Mahkemesine kayıt edilmesi istenmiş, Siverek ve Samsad malîkane olarak ihale edilen mukataanın mültezimleri olan Ahmed bin Ömer ile Karaman Valisi olan Mehmed Paşa'nın, Ank mukataasına her türlü müdahalesi de men edilmiştir. Ank nahiyesi mukataasından geçmişten beri Ruha Valisi adına tahakkuk edilen 2000 guruşluk maktu bedelin yine aşiret mensupları tarafından edasına devam edilmesi kararlaştırılmıştır. Ruha valisinden de defterde belirtilen resim ve vergiler dışında, reayadan bir talepte bulunmaması emredilmiştir.¹⁹⁵ Tahrirle ulaşılmak istenen amaçlardan biri de reyanın ve ödemekle mükellef oldukları vergilerin kayıt altına alınmasıdır. Böylelikle, aşiret mensuplarının sorumlukları somutlaşmakta ve muhtemel keyfi muamelelerinde önünü geçilmek istenmiştir.¹⁹⁶

Rumkale mukataasının Oyumağaç nahiyesine bağlı olan Göklü, Ömerli, Cavşak, Asman ve Mahrut karyelerinde sakin olan Baziki Aşireti oymakları Siverek

¹⁹⁵ Aynı belge, H. 1176, s. 145.

¹⁹⁶ Rakka Mütessellimi de Ank reayasından senelik bin guruş bedelli hattab, kömür, saman, arpa, ve zahire bahası talep edip reyanın perişan olup, meskun mahallerinden firar etmelerine sebep olmuşlardır Bk. Aynı belge, H. 1181, s.182.

mukataası reayasındandır. Reaya rüsumu miriyelerine Rakka valilerine, aşarlarını ise Rumkale divanelerine ödemekle mükelleflerdir. Aynı yerleşim yerindeki reyanın, farklı mülki idarelere karşı malî yükümlüklerinden dolayı da, kamu alacakları bakımından yetki kargaşası yaşanabilmiştir.¹⁹⁷

Rakka valisine, mültezimlerin sebep olduğu yetki kargaşasının engellenmesi için gerekli olan tedbirlerin alınması ile ilgili gerekli olan emirlerin verilmiş olmasına rağmen arzulanan sonuç alınamamıştır. Rakka Valisi Mehmet Paşa gerekli önlemleri almak bir yana Baziki ve İkinci Aşireti reayalarından “zincir” ve “tahrir” bahası namlarında resimler almaya teşebbüs etmiştir.¹⁹⁸

Baziki Aşiretine yapılan malî müdahaleler, Rakka Valisi, mütesellimi veya Siverek Baziki mukataası mültezimleri üzerinden olduğu gibi aşiret mensupları tarafından da yapılmaktaydı. Bu gibi müdahalelerde, aşiret kethüdaları, müdahalenin engellenmesi ve mağduriyete sebep olanların sürgünlerini de talep edebilmekteydi.¹⁹⁹

Baziki reyası, yetki alanı kargaşasından dolayı, Siverek mültezimleri tarafından teaddiye maruz kaldıkları gibi, zaman zaman Birecik eşrafının da baskısına maruz kalabilmişlerdir. Aynı yıl içinde Bozkoyunlu Türkmeni Cemaatinin meskun olduğu Erah karyesine, Baziki mukataası mültezimi liderliğinde Ruha’dan gelen 400 piyade tarafından 1.000 guruş malları yağmalanmıştır.²⁰⁰

¹⁹⁷ Sabık Rakka Valisi, reyanın aşar ödeme yükümlülüğü olmamasına rağmen, bunu talep ederek kanuna mugayir davranmıştır. Melikviran Karyesi. Baziki cemaatinin meskun olduğu diğer mukataa olan Ank nahiyesi karyelerinde de benzer şekilde mültezimler reyadan defter harici vergiler talep etmişlerdir. Rumkale mukataasına ber-vechi mutasarıf olan Tersaneyi Âmire Emini El-hac Mehmed’in talebi üzerine reyanın ve malîkanecinin mağduriyetinin giderilmesi talep emredilmiştir. Bk. Aynı belge, H. 1171, s. 144-145.

¹⁹⁸ Mehmed Paşa’nın sebep olduğu haksız tasarruftan dolayı adı geçen aşiret mensupları Antep’e başlarında kethüdaları da olduğu halde firar etmişlerdir. Antep’de tabiiileri ile firarda olan kethüdalar, kendileri gibi Rumkale mukataası mültezimi El-hac Halil ağasında, firar neticesinde resimleri tahsil edememesinden dolayı mağdur duruma düştüğü belirtmişlerdir. Paşa’nın keyfi ve kanunsuz tasarrufunun sona ermesi halinde, defterde kayıtlı oldukları mahallere kendi rızaları ile iskân olacaklarını ve böylelikle kendilerinin ve mültezim El-Hac Halil’i ağanın mağduriyetlerinin giderileceğini ifade etmişlerdir Bk. Aynı belge, H. 1182, s. 238.

¹⁹⁹ 1178 senesinde Baziki oymaklarının kethüdalarından Molla Şaban oğlu Osman, Hamis oğlu Mustafa, Hartavi oğlu Mehmet, Abbasiyan kethüdası Molla Bekir aşiretleri mensuplarından “Seyyid oğlu Osman ile Şabanoğlu Yusuf’un malî mirileri gasp etmeye teşebbüslerinden dolayı diyarı ahara olunmalarını talep etmişlerdir. Bk. Aynı belge, H. 1178, s. 200.

²⁰⁰ Erah Karyesi reyasını teaddide bulunmamak için uyarılan Birecik Mir Aşireti ehli örf taifesinden olup, aynı zamanda bölgenin mültezim aileleri arasında yer almaktadır. Mir Aşireti 1198 de Barak

Aşiret reayaları vergi ödeme gücüne sahip olmaları halinde Haneyi Avârız ödemekle mükelleflerdi. Vergi ödeme gücünün varlığı üzerlerine kayıtlı emlak olması halinde mümkün olmaktadır. Haneyi Avârız her ne kadar bir baş vergisi olsa da, vergi mükellefiyetin doğabilmesi için reyanın malî defterlere daha önce yazılmış bir gelir birimine sahip olmaları gerekmektedir. Defterli reaya statüsü varlığını, fethin gerçekleştirildiği dönemde tutulmuş olan Defter-i Hakan-î ve bu kayıtların güncelleştirildiği Ruznamçelere dayanmaktadır. Miri arazi tasarrufuna sahip olmayı temsil eden “defterli” kavramı, vergi mükelleflerinin somutlaştırıldığı kayıtlar olup, aynı zamanda kamu gelirinin arttırılmasında da sınırlayıcı bir etkiyi temsil edebilmektedir.²⁰¹ Haneyi avârız tekalifinin ödenmesi bir bölgede yaşayan reyanın tamamına mükellefiyet getirdiğinden dolayı, tekalifin ödenmesinde vergi matrahının mümkün olduğu kadar paylaşılması halinde, bireyler üzerindeki vergi yükünü azaltıcı etki meydana getirecektir.²⁰²

Malîkanecilerde, eyalet dışında mukataa deruhte edenler, ilgili tasarruflarını vekilleri vasıtasıyla kullanabildikleri gibi, mevcut haklarını ücreti mukabili diğer bir şahsa da devredebilmişlerdir. Bu gibi hallerde reyanın maruz kalabileceği baskı riskine karşı korunabilmeleri için, şikayet yoluna müracaat edebilmeleri, önemli bir kontrol mekanizması olarak kullanılmıştır.²⁰³

aşiret mukataalarını 11500 guruş mal bedeli ile tasarruflarında bulundurmaktaydılar. Bk. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1167, s. 14 ve **BOA**, Cevdet Malîye 30693, H. 1167.

²⁰¹ Baziki reayasından oldukları halde Ank nahiyesinin Susak köyünde mukim olan reyadan kadimden beri işledikleri emlak ve arazisi olmayanlardan, mültezimlerin tekalif namıyla talep de bulunulmaması emredilmiştir. Susak sakinlerinden reaya İbrahim ve Süleyman'ın talepleri üzerine, bölgenin fethi sırasında tutulmuş olan Defter-i Hakâni kayıtlarının ve sonrasında meydana gelen gelişmelerin kaydedildiği Ruznamçelerin Başmuhasebe'den gerçekleşen incelemeleri sonucunda, adı geçen reayalar üzerinde kayıtlı bir emlak olmadığı tespit edilerek, bu durumda olan reayalarında durumları dikkate alınarak bunlardan tekaliflerin talep edilmemesi emredilmiştir. Bk. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1189, s. 247.

²⁰² 1181 senesinde Rumkale kazası reayasından olan Süleyman ve İbrahim isimli reayalar üzerlerine kayıtlı bir arazi olmamasına rağmen, yine aşiret mensupları tarafından bir kısım şahısların, haneyi avârız ödemeleri için kendilerine baskı yaptıklarını ifade ederek Rumkale naibine müracaat etmişlerdir. Rumkale Naibinin durumu bildiren mektubu üzerine Başmuhasebe'deki defterlerden yapılan kontroller ile, şikayetçi olan reyanın taleplerinde haklı oldukları bildirmiştir. Bk. Aynı belge, H. 1181, s. 305.

²⁰³ Rumkale mukataasını 1189'da malîkane olarak, Şukkî evvel defterdarı El-Hac Mehmed Emin tasarruf etmiş olup, malîkanenin işletiminin de Abdullah'a ihale etmiştir. Abdullahın malîkane tasarrufunu üstüne almasıyla birlikte, reyanın ödemesi gerekli olan aşar ve rüsumatların fevkinde talep de bulunulmuştur. Reyanın talebi üzerine Abdullahın tasarrufuna son verilerek, reyadan tahsil ettiği vergi dışı gelirlerinin tanzim olması emredilmiştir Bk. **BOA**, Aynı belge, H. 1190, s. 312.

Mültezimlerin ve Rakka Valisi'nin yetki ihlallerinden kaynaklanan sorunların giderilmesi için 1769'da yayınlanan Hatt-ı Hümâyuna rağmen sıkıntıları devam etmiştir. Baziki reayasının aşarlarını Siverek hasası divaneleri hesabına bu bölgenin mültezimlerine ödemeleri gerekirken Malatya Rışvan mukataası mültezimleri de mübaşirlerini Ank nahiyesine göndererek aşar talebinde bulunabilmişlerdir. Siverek mültezimleri ise geçmişte olduğu gibi aba, kömür ve odun bahaları gibi defterde karşılığı olmayan resimleri talep etmeye devam etmişlerdir.²⁰⁴

Kethüdalar şu ana kadarki örneklerde görüleceği üzere, aşiretleri ile devlet arasındaki ilişkilerde dengeyi sağlamaya çalışan kamu görevlileri konumunda bulunmuşlardır. Aşiret ile ehli örf taifesi veya mültezimler arasındaki sorunların belirlenmesi ve hatta tedbir önerilerinin de sunulması aşiret kethüdalarının sorumluluğunda bulunmuştur. Aşiret kethüdalarının bu bağlamda, feodal unsurlar olduğu yönündeki telakkilere ise ihtiyatla yaklaşılmalıdır.

1.7.2.3. Suruç Aşiretleri

Suruç aşiretlerinden Rakka Ahkâm defterlerine kayıtlara yansıyan üç aşiret vardır. Bunlar Berazi, Gökçeöyük ve Şeyhân-ı Abbasiyandır. Bu aşiretlerden, Gökçeöyük ve Berazi aşiretleri Birecik'in önemli mukataa kalemlerindedir.

²⁰⁴ Kanunsuz olarak yapılan talepler süreklilik arz etmiş olduğu gibi, bu illegal yapı kendi kurallarını da geliştirmiştir. Mesela 1181'de Urfa Valisi tarafından reayadan senede 1000 guruş bedelinde "aba bahası" talep edilirken, 1212 senesine gelindiğinde de yine aynı miktar ve isimdeki meblağ talep edilmeye devam etmiştir. Aradaki tek fark ise bu dönem de talebin validen değil de mültezim vekillerinden gelmesidir. Bk. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1212, s. 81.

1.7.2.3.1. Gökçeöyük Cemaati

Gökçeöyük cemaatinin, bölgedeki diğer aşiret ve cemaatler hakkında olduğu gibi, iktisadî ve sosyal yapıdaki konumlarını belirlemede Rakka Ahkâm defterleri önemli verileri içermektedir.

Gökçeöyük cemaatinin Karacaviran nahiyesi; Gökçeöyük, Parapara, Halilkuyusu, Tilharman karyeleri ve bunlara tabii olan mezraalarda ikamet etmişlerdir. Bu aşiret varlığını, bölge dışı aşiretlerden olan Aneze Arap Aşireti'nin, bölgeyi hemen her sene yağmalamaya başladığı XIX. yüzyıla kadar devam ettirmiştir. 1848 senesi itibarı ile, Gökçeöyük cemaatinin reayası bölgeyi bir daha geri dönmek üzere terk etmişlerdir.²⁰⁵

Gökçeöyük cemaatinin, diğer büyük aşiretlerde olduğu gibi malî yapıda bir mukataa birimidir. Gökçeöyük cemaatinin ve mukataası ile ilgili verilere 1742-1840 yılları arasını kapsayan yaklaşık yüz yıllık bir dönemi; düzenli olarak Ahkâm defterlerinde izleyebilmek mümkün olmuştur (Bk. Tablo 31). Aşiret bu zaman diliminde toplam üç defa ehli zuemanın ve mültezim müdahalesine maruz kalmıştır. Müdahaleler sırasıyla subaşı, sipahi ve malîkaneciden gelmiştir olup, kanunsuz avârız talebi şeklindedir. Cemaatinin kayıtlı bulunduğu aynı isimli mukataası da aynı sürede, üç defa müdahaleye maruz kalmış olup, bunların tamamı Gökçeöyük köylerindeki ehli zuemaların vekilleri tarafından gerçekleştirilen keyfi muameleler ve vergi talepleri şeklindedir.

²⁰⁵ BOA, A. MKT. 169/ 7, H. 1265.

Tablo 31 - Gökçeöyük Cemaatinin İhtilafları

Sene	Yer	Konu	Müdahale Eden	Mağdur Olan	İhtilaf Tutarı
1743	Cebelüferraç karyesi	Gayriden 74.720 akçeye, Malıkaneci olarak Hazinedar Ahmed'e tevcih olan yerlerin tahvil tarihine düşen mahsul ve rüsumatın, İskanı Ali müteferrikasının Subaşı tarafından müdahale edilmesi	Subaşı	Ali Paşa Haznedarı Ahmed	-
1742	Gökçeöyük köy ve mezraaları	Yüz kile (bağdadi) buğday gasbı (kilesi 4 er guruşdan)	Berazi Aşireti mütegalibesi Ali	Ahmed ve Ali	400 guruş
1747	Karacaviran Nahiyesi; Gökçeöyük, Parapara, Halilkuyusu, Tilharman karyeleri	Malıkanecilik olarak ihale edilen köylere ve zeamet gelirlerine müdahale (aşar ve rüsum)	Urfa gümrükçüsü	İskân-ı Âli müteferrikalarından Ahmed	81.670 akçe
1748	Gökçeöyük cemaatinin mukataası	Abamori köyünde Zeamet gelirlerine müdahale (aşar ve rüsum)	Sipahi Ahmed	Zuemadan Kasım	29.670 akçe
1748	Gökçeöyük	Malıkanecilik tasarrufuna müdahale	Zuema Ahmedin vekili	Malıkaneci Hasan, Mustafa ile vekilleri	4.000 akçe 4.000 akçe
1747-1749	Gökçeöyük	Cebelüferraç karyesi mahsul ve rüsumuna müdahale	Kılıçlı Hüseyin (zuemanın vekili)	İskanı ali müteferrikalarından Ahmed (gayriden beratla mutasarrıf)	-
1751	Aligör değirmeni	Zeamet gelirlerine müdahale	Reayadan bazı kimseler	Zuemadan Kasım	29.250 akçe
1750	Gökçeöyük	mükellefiyetinin yerine getirilmemek için firar etmişlerdir	Raiyet ve raiyet oğulları	Zuemadan İsmail	-
1764	Gökçeöyük ve Berazi cemaatleri	Reaya birbirleriyle anlaşarak, subaşı gözetiminde karyelerde mevcut olan zahireyi ambarlarından, Akrep pazara nakil yükümlülüklerini yerine getirmediği gibi, Akrep pazara götürmek için kile başına 5'er para talep etmektedirler	Berazi ve Gökçeöyük reayası	Zuemadan; Muhammed, Hadi, diğer Muhammed,	-
1766	Gökçeöyük karyeleri	1178 den beri zeamet olarak tasarruf edilen Cebelüferraç, Kasımiye, Kızılıyık, Parapara karyelerindeki, zuema ile şeyh zeyran vakfı ve mahsulatının kanunsuz olarak talep edilerek subaşının kovulması ve zuema ve vakıf varidatının gasbı	Millî aşiertinden Mehmed ve tabileri	Zuemadan; Muhammed, Hadi, vakıf ehli Muhammed,	45.387 akçe (gayriden)

Kaynaklar, Rakka Ahkâm Defteri no;24, s. 13, 24, 51, 52, 64, 85, 203.

Gökçeöyük cemaatinin tarihsel süreçte genel sosyal ve malî yapıdaki yerinin belirlenmesinde, vilayet Ahkâm defterindeki verilerin kronolojik olarak tasnifi önemli katkıda bulunacak mahiyettedir

Aşiretin karışmış olduğu eşkıyalık olayı olmamasına rağmen 1766'da Diyarbakır'da firarda dolaşmakta olan Millî Aşireti mensuplarının gasp ve yağmasına maruz kalmışlardır. Aşiretin Bölgeden firarları sadece bir defa, 1752 senesinde meydana gelmiştir. Firarın sebebi tekalif mükellefiyetinden başka yeni mükellefiyetlere maruz kalmaları olarak açıklanmıştır. Muhtemelen bu mükellefiyet, tersaneye zahire nakli ve cari fiyat ile zahire satımına zorlanmalarıdır. Aşiretin yaylak ve kışlaklarla ilgili hiçbir kayıt olmayıp, tamamen yerleşik düzene geçtikleri anlaşılmaktadır.

Suruç nahiyesi aşiretlerinden olan Gökçeöyük cemaatinin, XIX. yüzyılda bölgenin asayiş yapısını tamamen alt üst eden Aneze Aşireti yağmaları sonucunda, kadim yurtlarını tamamen terk etmişlerdir. Bu konunun değerlendirilmesi Aneze Aşireti ile ilgili bölümde ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

1.7.2.3.2. Berazi Aşireti

Aşiretler, genel olarak kan bağına dayalı yapılar olsa da bazı saiklerle sürekli genişleme eğilimi taşıyan yapılarda olabilmektedirler.¹ Berazi Aşireti, genel yapısı itibarı ile salt kan bağı ile oluşmuş bir yapı olmanın ötesinde, birbirinden etnik olarak dahi farklı birimlerin bir araya gelmesi ile teşekkül etmiş olan konfederatif bir aşirettir.

Aşiret üyelerinin Kürtçe konuşması, bunların belgelerde Ektrat olarak isimlendirilmesine sebep olmuştur. Bölge özelinde Kürtçe konuşmak, genel olarak

¹ Aşiret, kabilelerden oluşan ve temelinde akrabalık ilişkileri bulunan yapılardır. Kabilelerin başlarında reisleri ve bunların üzerinde de aşiret reisi yer alır. Aşiret reisinin yeteneği ve başka faktörlerle nüfuz sahası, başka aşiretleri de kapsayıcı mahiyette olabilir. Bk. Türkdöğen, “**Kabile ve Aşiret Yapısı; Doğu-Güneydoğu Modeli**”, ss. 1-44.

kırsal bir kültür realitesi olup, şehirli halk arasındaki dil ise Türkçe'dir.² Suruç kazasının XVI. yüzyıl kayıtlarında köy isimlerinin % 70'i Türkçe kökenli olup, geri kalanlarda Arapça'dır. Tapu tahrirlerde Suruç'ta Bozan ismi yaygın olarak yer almaktadır. Bozan ismi bu bölgeyi, Selçuklu döneminde fetheden Komutan Bozan Beğ'in adından almaktadır.³

1927 Urfa Salnamesinde Berazi aşiretleri oymakları hakkında ayrıntılı veriler bulunmaktadır. Salname verilerine göre Bicanlı, Şedadi, Alaeddinli ana oymakları temsil etmektedir. Alaeddinli oymağı aslen Konya'dan gelmiş olup ve Selçuklu olduklarını iddia etmektedirler.⁴ Bicanlı fırkası, Meşkanlı, At uşağı, Beşaltılı gibi birkaç oymağa ayrılır. Beşaltılı oymağı aslen Türkmen olup, Kürtçe konuşmaktadırlar. Şedadi oymağı; Asiyanlı, Uhyanlı, ile birlikte üçe ayrılır. Dinani fırkası Rişkanlı, Mendekurlar, Bedir'den mürekkeptir. Didanlı fırkası, Didanlı, Karakeçili, Kurdikanlı ve Türkanlı oymaklarından müteşekkildir. Mersavi Aşireti Merkez vilayetin Kuzeybatısında sakinlerdir. Mersavi Aşireti şehirli olmaya yatkın olup, Urfa dahilinde 250 haneleri bulunmaktadır. Halidanlı Aşireti mensupları Payamlı Nahiyesinde otururlar, aslen Sincar'dan gelmişlerdir.⁵

Genel olarak yerleşik olan Aşiretin bazı oymakları yarı konar göçer statüsündedirler. Bunlar Şeyhân-ı Abbasiyan ve Dünderlı oymaklarıdır. Dünderlı Cemaatinin, konar-göçer statüde olmasından dolayı, malî yükümlülüklerini diğer aşiretlerde olduğu gibi kethüdaları vasıtasıyla yerine getirmişlerdir. Resimlerin ödenmesinde kethüdanın muhatap olarak alınması, devlet kadar reaya açısından da, muhtemel sorunlara meydan vermemek için önem arz etmektedir.⁶

² "Cenup vilayetlerimizin kavmi bünyesini tetkik ederse Türkler'in bilhassa şehirlerde, Kürtlerin de bilhassa köylerde ve obalarda toplandığını görürüz". Gökalp bu değerlendirmesinde yerleşim birimi ve sosyal çevrelerde konuşulan dili esas almıştır "Şehirler umumiyetle Türkçe konuşurlar". Bk. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 136

³ Yılmaz, **a. g. e.**, s. 95.

⁴ **Urfa Hakkında Salname (İçtimai, İktisadi, Tarihi, Mülki)**, İstanbul, İlhami Matbaası, 1927, s. 96.

⁵ **Urfa Hakkında Salname**, **a. g. e.**, s. 97.

⁶ Suruç mütegalibesinden bazıları 1177-1179 seneleri arasında kethüdayı bertaraf ederek resimleri kendi namlarına tahsil etmeye teşebbüs etmişlerdir. Meydana gelen mağduriyetin giderilmesi için kethüda durumu arz etmiştir. Aşiret mensupları 1172-82 seneleri arasında avâriz ve tekaliflerini Mustafa ve Musa ağaları ödemişlerdir. Ancak, ödemelerini aksatmaksızın gerçekleştiren reaya senelik 120 kişelik akçanın kanunsuz olarak ödediklerini fark edip 1182'de Biretülfirat naibine müracaat etmişlerdir. Defterhane'deki

Berazi Aşireti'nin, malî ve sosyal dengesini bozacak mahiyetteki eylemleri daha ziyade, eyaletin dahilinde gerçekleşmiştir. Mesela 1742 senesinde Berazi Aşireti mensuplarından bazıları Kethüda İsmail'in çevresinde 200 kadar süvari oluşturup Rumkale karyelerini yağmalamışlardır. Yağmalanan köyler; Göklü, Tahvut, Ömerli, Seldek, Ayran ve Tahkmori'dir. Yağmalama sırasında Tahkmori köyü kethüdasını da katletmişlerdir. Reayanın elindeki tüm erzak ve mal varlıklarını yağmaladıktan sonra firar etmişlerdir. İsmi belirtilen köy reayalarının malî yükümlülüklerini zamanında yerine getiren devlete muti reayalar olduğu belirtilerek, adaletin sağlanabilmesi için ihkak-ı hakkın kadıca tesis edilmesi emredilmiştir.⁷

Berazi Aşireti'nin, Rumkale de sebep olduğu asayişsizlik sonrasında karışmış oldukları ciddi bir hadise meydana gelmemiştir. Aksine, 1775'de Ruha Türkmen aşiretlerinden Tuylu Humud Cemaatinin mensupları tarafından yağmalanmışlardır. Yağma neticesinde 3.000 koyunları ile 200 develeri gasp edilmiştir. Mağduriyetlerinin giderilmesi için Hassa silahşörlere Sarı Paşazade Mir Ahmet görevlendirilmiştir.⁸

Berazi Aşireti'nin genel yapıyla uyumlu hale gelmesi, bölgenin Osmanlı hakimiyetine girdiği ilk dönemlerden itibaren geçen zamanla gerçekleşmeye başlamıştır. Hatta bu aşiret mensupları 1574'de başlarında kethüdaları Ahmed'te olduğu halde, 42 nefer ile Halep yakınlarında Hac kervanına saldırmışlar ve bazı hacıları katledip eşyaları da yağmalamışlardır. Bunları tedibi için üzerlerine Birecik tımarlılarının başbuğu olan Ahmed gönderilmiştir.⁹

Berazi Aşireti'nin genel yapıya entegre olmalarında, devletin genel güvenlik sistemine dahil edilmeleri belirleyici olmuştur. Berazi Aşireti Osmanlı fethi ile diğer aşiretlerinde olduğu gibi seferlere, önceden belirlenmiş ve standart hale getirilmiş miktarda süvarilerle katılmışlardır. Sorumlukları gereği en son 1845'te belirlenmiş

defterlerin incelenmesi sonucunda, reayanın ödeye geldiği senelik 120 kise akçanın kanunsuz olarak gerçekleştirildiği fark edilerek uğranılan zararın tanzimi kararlaştırılmıştır. Bk. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, s. 194.

⁷ **BOA**, Maraş Ahkâm Defteri I, H. 1156, s. 3.

⁸ **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1189, s. 244.

⁹ **BOA**, MM 24, H. 982, s. 224.

olan süvari tahdidi doğrultusunda 184 nefer Hac kervanlarını korumak maksadı ile Şam'da bulunan Arabistan Ordusuna katılmışlardır.¹⁰

Berazi Aşireti'nin XIX. yüzyılda sebep olduğu en önemli sorun Tanzimat hükümlerinin bölgede uygulamaya girmesiyle gerçekleşmiştir. Tanzimat sonrası süreçte halka vaat edilen angarya yasağına rağmen, ülkenin sosyal ve ekonomik gerçekleri bu vaadin yerine getirilmesinde bazı sıkıntıların orta çıkmasını engelleyememiştir. İstanbul'a İskenderun iskelesinden gönderilecek olan zahirenin Urfa vilayeti namına tahakkuk eden kısmı Urfa çevresinden 146 kile, Birecik ve Suruç'tan gönderilecek olan kısmı ise 538 kiledir. Nakliye ücreti için Malîye Nezaretinden takdir edilen bedel kile başına 60 guruş olmasına rağmen, Birecik kaza meclisi görevlendirildiği zahire nakli organizasyonunda tasarruf sağlamak için Urfa'dan kile başına 56 guruş, Birecik'ten ise 45 guruş bedelle rayici belirlemiştir.¹¹

Berazi Aşireti mensuplarından bazıları 1855'de zahire naklinde takdir edilen miri fiyattan taşımayı reddettikleri gibi, bazıları da daha da ileri giderek bir tüccar kervanını 1855'te yağmalamışlardır. Bu iki hadisenin art arda gelmesi devlet bakımından isyan olarak algılanmıştır. Berazi Aşireti'nin tedibi için girişimde bulunmuş ve bunun üzerine asiler bölgeden kaçmıştır. Berazi'lerden kaçanların geride bıraktıkları mallar Urfa liva meclisi marifetiyle, yağmalamadan dolayı mağdur olan tüccarların zararlarını tazmin etmek maksadıyla müzayede ile satılmıştır. İsyana dâhil olan Berazi Aşireti önderlerinin isimleri; Küçük Melik, Mustafa Kâhya, Abdi Kurun, Ahmi Reşi ve Yunus olarak belirtilmiştir. İsimlerin altında da bunların geride bıraktıkları mal varlığı belirtilmiştir (Bk. Tablo 32).¹²

¹⁰ BOA, Meclisi Vâlâ Hülâsa Kayıt Defteri Cilt II., H. 1261, s. 46.

¹¹ BOA, A. MKT. UM 241/50, H. 1272

¹² 1269-1282 tarihli Urfa Şerriye Sicilleri, s. 35.

**Tablo 32 - Berazi Aşiretinden Ele Geçirilen Ürün ve Hayvan
Miktarı ve Değeri, 1855**

Ürün ve Hayvan Miktarı		Değeri (Guruş)
Buğday	166 kile	4700
Arpa	265 kile	1100
Darı	4 kile	880
Koyun	150 Baş	5548
Kuzu	60 Baş	580
Sığır	37 Baş	1065
Keçi	13 Baş	357,5
Deve	5 Baş	2340
Oğlak	30 Baş	375
Toplam		16.945,5

Kaynak; 1269-1282 Tarihli Urfa Şer'iyeye Sicilleri, 205, H. 1272, s. 35.

Berazi Aşireti'nin genel yapıdaki konumlarını ayrıntılı olarak yüzyıllık bir zaman dilimi içinde belirleyebilmek mümkün olabilmiştir (Bk. Tablo 33) Bu dönemde ehli zuemaya iki, vakıf varidatına bir, malîkane gelirlerine de üç defa müdahalede bulunmuşlardır. Aşiret mensupları tarafından bir defa da tüccar malı gaspı gerçekleştirilmiş. Malî nitelikli bütün yasadışı eylemler kollektif bir tasarruf olmayıp, bireysel mahiyet de kalmıştır. Bütün eylemlerde failer ismen belli olup, zanlılarının yakalanmasında aşiret kethüdalarına da sorumluluk verilmiştir. Yaptıkları en kollektif eylem, 1729'daki Adana tarafına yapılan firardır. Bu firar sonrasında geri gelenlerin tutulması için Fırat sahiline 1.300 süvari yerleştirilmiştir. Firarın olduğu dönem tersane faaliyetlerinin ve Bağdat'a zahire irsalinin gerçekleştiği bir dönemdir.

Berazi Aşireti arasındaki müdahaleler, genel olarak aşiret kethüdalarının reyaya avâız resminden dolayı müdahale olup, bu müdahalede sadece bir defa gerçekleşmiştir. Avâızdan kaynaklanan diğer müdahaleler, birer defa Birecik

mütesellimi ve Birecik Kalesi dizdari tarafından gerçekleştirilmiştir. Kethüda ve kamu elemanları tarafından yapılan avâruz taleplerinde, “.. *üzerlerinde deftere kayıtlı bir nesne olmaması...*” gerekçesi öne sürülerek, tekalif türünden vergilerden muaf olmaya çalışmışlardır. Bu itirazların tamamında Defter-i Hakâni ve ruznamçelerde ki kayıtlar incelenmiştir. Şahıslarla tasarrufunda bir şeyin olmaması, tekaliflerden muaf olma gerekçesi olarak değerlendirilmiştir.

Ziya Gökalp’e göre aşiretler, nüfus artışı gibi doğal sebeplere bağlı olarak zamanla genişleyebileceği gibi, doğal olmayan sebepler ile zamanla genişleme eğilimi gösterebilmişlerdir. Doğal olmayan sebeplerden olan iltizam sisteminin baskıcı yönünden dolayı Kürt aşiretleri üzerinde genişletici bir etki meydana gelmiştir.¹³ Şu ana kadar değerlendirilen verileri çerçevesinde, Gökalp’ın konfederatif mahiyetli Kürt aşiretlerinin zamanla büyümeleri ve bu süreçte malî sistemin etkisi üzerine öne sürdüğü bu görüşünü, Berazi Aşireti özelinde teyit edebilmek mümkün olmamıştır. İlgili veriler tetkik edildiğinde, mültezimlerin denetlenmesinde, sistemin bir oto-kontrol sistemine sahip olduğu belirlenmektedir. Bu yapıyı tamamlar mahiyette, her ne kadar esas olarak kethüdalar vasıtası ile bir şikayet mekanizması işletilmişse de, her zaman için reyanın bireysel başvuru yolu da açık tutulmuştur. (Bk. Tablo 33)

¹³ Gökalp, **a. g. e.**, s. 48.

Tablo 33 - Berazi Aşireti'nin Malî ve Sosyal İhtilafları

Sene	Yer ve Sosyal Grup	Konu	Müdahale Eden	Mağdur Olan	İhtilaf Tutarı
1729 ⁽¹⁾	Berazi	Reayanın firar etmeleri	Firariler	Malîkaneci Ebubekir, Tersane İdareci, mübayaacı	15.000 guruş
1742	Rumkale	Karyelerin yağmalanması	Berazi Aşiretinden 200 nefer	Rumkale reayası	-
1744	Berazi Aşireti	Kanunsuz Aşar ve rüsum talebi	Berazi kethüdarları (Osman ve Halil)	Berazi reayalarından İshak ve Osman)	-
1751 ⁽²⁾	Berazi	Zeamet gelirlerine müdahale	Reayadan bazı kimseler	Zuemadan Kasım	29.250 akçe
1752	Berazi	İbn-i Aliyüddilislam Zaviye Vakfı akarına müdahale	Berazi reayası	Zavyedar Mehmed	-
1754	Berazi Aşireti	Kanunusuz avâriz talebi	Birecik mütesellimi	Aşiret mensupları	1.000 guruş
1759	Berazi Aşireti ve diğer cemaatler	Tekalifden olan avârizin hal ve tahammüle göre alınması kuralının ihlali	Birecik Kalesi dizdarı	Reaya	-
1764 ⁽³⁾	Berazi Aşireti	Tüccarların gaspa maruz kalmaları	Berazi Aşireti mensuplarından Ali Gör oğlu şakisi ve tabileri	İstanbullu Tüccarlar Ahmed ve Osman ağalar	7.000 guruş

Kaynaklar; BOA, Kamil Kepeci, nr. 189, s. 109; BOA, Maraş Ahkâm Defteri 1, s. 3; BOA, Rakka Ahkâmı 24, s. 82-88, 107, 109, 195, 237, 240, 244, BOA, MAD 9586, s. 304-305; BOA, Cevdet Malîye. 4683; BOA, MAD 9637, s. 136; BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, s. 170.

(1) Berazi mukataası 1141senesi şubatından Rakka sakinlerinden Ebubekir'e tevcih edilmiştir. Ebubekir'in Rakka Hazinesine ödemesi gereken mal bedeli 15.000 guruş gibi yüksek bir değere haizdir. Berazi reayasının, Rakka dışındaki yerlerin defterlerine yazılı (kayıtlı) olduklarının öne sürerek, kadim yerlerini terk edip, Fırat nehrinin batısına firar etmeleri üzerine malîkane işletmesi zor durumda kalmıştır. Fırat'ın batısına (belgede diyarı Rum olarak ifade edilmektedir) olan firarın engellenmesi için Rakka Valisinden 1300 piyade ve süvarinin, nehir boyunca konuşlandırılması istenmiştir., BOA, KK, nr. 189, s. 109.

(2) Müdahale edilen zeamet Aligör değirmenindedir. BOA, Rakka Ahkâmı 24, s. 82.

(3) Halep'ten Diyarbakır'a' gitmekte olan tüccarların Aligör değirmeninde gaspa maruz kalmaları. Aynı belge, s. 195.

Tablo 33 - Berazi Aşireti'nin Malî ve Sosyal İhtilafları (Devam)

Sene	Yer	Konu	Müdahele Eden	Mağdur Olan	İhtilaf Tutarı
1769 ⁽⁴⁾	Berazi Aşireti	Zeamet geliri olan asiyaş resminin ödenmemesi	Ali Gör oğlu ile Berazi Aşireti Beyi Mustafa Bey	Zuema Mehmed Haşim	-
1775 ⁽⁵⁾	Berazi Aşireti	Yağmaya maruz kalma	Urfa Toylu Huyud Cemaatinin	Berazi Reayası	-
1776	Berazi Aşireti	Ambar olunmuş 300 kile buğday ile 800 kile arpanın gasbı	Beraziden sakinlerinde Şeyho ve Süleyman	Zuema ali	-
1802 ⁽⁶⁾	Berazi Aşireti mukataası (nisfi)	Mukataacının senelik mal bedellerinin tahsil edememesine karşın bakaya talebi	Rakka Valisi ile Berazi reayası	Molla Mustafa	1000 guruş (Senevi mal)
1818 ⁽⁷⁾	Berazi mukataası	Malîkaneciye müdahale	Bursa Valisi Vezir Ahmet Paşa'nın vekili ile Ali isimli malîkaneci	Tımar ehlinde Hasan veledi Ali ile Mehmed veledi İbrahim	1000 guruş (Senelik mal bedeli)
1819 ⁽⁸⁾	Berazi mukataası	Aşiret mensuplarının vergilerini ödememeleri	Aşiretin önemli bir kısmı	Humus sancağı mutasarrıfı El-Hac Halil Paşa	10.200 guruş (Muaccele bedeli mukabili)
1841 ⁽⁹⁾	Berazi Aşireti	Kayıtsız reayadan, raiyet talep edilmesi	Ruha Kadısı zabiti	Berazi Cemaatininden raiyet talep edilen	19.066 akçe

(4) Til Musa, Abamor karyesi baş zeamet baş kalemi olup, Til Musa karyesi de aynı zeamete tabidir. Til Musa karyesi zeamet gelirine tabi olan üç gözlü Ali Gör oğlu değirmeni mutasarrıfı Berazi beyi Mustafa beyin de desteğini alarak, zuemeye eda etmesi gereken asiyaş Resmini ödememektedir. Zuema Mehmed Haşim sorunun giderilmesi için Orduyu Hümayuna arzda bulunmuştur. Aynı belge, s. 237.

(5) Berazi Aşireti 1189 da Ruha Türkmen aşiretlerinden Tuylu Humud Cemaatinin mensupları tarafından yağmalanmışlardır. Yağma neticesinde 3.000 koyunları ile 200 develeri gasp edilmiştir. Mağduriyetlerinin giderilmesi için Hassa silahşörlerinden Sarı Paşazade Mir Ahmet görevlendirilmiştir. Aynı belge, 244.

(6) Mukataacı reyanın aşar ve rüsumu ödemekten imtina etmelerinden dolayı senelik mal bedellerine ödemekte zorlanmaktadır. Rakka Valisi'nin Berazi reayasına karşı bir tedbir almaya teşebbüs etmemesine karşılık mal bedellerinin bakaya kısmının talebinde sadece malîkaneciye sorumlu tutmaktadır. **BOA**, MAD 9.586, s. 304-305.

7) Berazi Ekradı mukataasının nisf hisselerini Bursa Valisi Vezir Ahmed Paşa ile Ali isimli şahıs malîkaneci olarak tasarruflarında bulundurmaktadırlar. Tasarrufları karşılığında senelik mal bedeli olarak 1.000 guruş ödemekte olup, bu mal bedeli bir asırdır aynı miktarda ödenmektedir. Malîkane tasarrufunda Berazi Aşireti oymaklarından Mir Cemaatinin de bulunmakta olup, Mir Aşireti karyelerinde tımar ehli Hasan veledi Ali ile Mehmed veledi İbrahim'in sırasıyla 5553 ve 5556 akçelik deftere kayıtlı tımarları mevcuttur. Ancak malîkaneci Ali ile Ahmed Paşa'nın vekili bunların tımar hisselerine müdahale etmektedirler. **BOA**, Cevdet Maliye. 4683.

(8) Mukataa gelirinin nisfi (1/2) si Humus sancağı masrafına emanet olarak tahsis edilmiş olup, gelire mukabil toplanması gereken zahire ferman tarihinden beri, görevlilere eda edilmemiştir. **BOA**, MAD 9.637, s. 136

(9) Cemaatinin Berazi Defteri Mufassal ve İmalde 330 nefer olarak kayıtlı olup, Ruha kazası defteri raiyet ve raiyetleri oğullarına kayıtlı değildir. Kadılık tarafından, Ruha reayası olarak deftere kayıtlı olmayan Berazi reayasından resmi raiyet talep edilmesi. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 25, s. 170.

1.7.2.3.3. Şeyhân-ı Abbasiyan Cemaati

Urfa salnamesinde bu aşiret hakkındaki şu bilgilere yer verilmiştir, “Şeyhân-ı Abbasiyan veya bölgedeki yaygın ismi ile Şeyhanlı Aşireti, Berazi Aşireti oymaklarından olmakla birlikte, diğer oymaklar karşısında başlı başına bir aşiret olarak kabul edilebilir. Şeyhanlılar neseplerinin Hz. Abbas’a dayandığını ileri sürerek, farklılıklarını vurgulama eğilimi taşımaktadırlar. Şeyhân-ı Abbasiyan, bölgenin Osmanlı hakimiyetine girdiği dönemden beri bütün miri borçlarını zamanında ve eksiksiz ödeyen ve malî konularda da sorun çıkarmayan bir aşirettir Yakın çevrelerinde güzel ahlakları ile tanınırlar”.¹

Şeyhanlı oymağı konar- göçerlik statüleri bakımından da diğer Berazi oymakları karşısında farklı bir yapı arz etmektedir. Aşiret mukataalarının ihalelerinde büyük önem arz eden ve vergi mükelleflerinin somutlaştırılması anlamına da gelen “defterli reaya” sayısı 96’dır. Aşiret mensupları yaz aylarını düzenli olarak Erzurum’a yaylalarında geçirmişlerdir.²

Aşiretin defterli reaya sayısının 96 olarak kayıt altına alınmasına karşın, Cemaatinin mukataasını deruhte eden mültezim ve malîkanciler tarafından zaman zaman bu sayının dikkate alınmaması yönünde bir eğilimde ortaya çıkabilmekteydi. Başmuhasebe’ye şikayet yolu ile intikal eden bu gibi durumlarda, malî bürokrasinin tavrı, defter kayıt tutarının dikkate alınmasıdır. Aradan geçen zamana rağmen Defteri Hakâni kayıtlarını sürekli olarak bağlayıcı olması ve belki de malî gelirler bakımından sınırlandırıcı etkisi, malî gelirlerinin arttırılması gerçeği karşısında, sosyal dengenin sürdürülmesi amacını taşımaktaydı.³

Şeyhanlı oymağının yaylaya gidiş gelişleri malî, ve sosyal yapıda, vergilendirmeleri ve asayiş sorunlarına matuf bir çerçevede ele alınmalıdır. Rakka

¹ **Urfa Hakkında Salname (İçtimai, İktisadî, Tarihi, Mülkî)**, ss.96-97.

² **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1231, s. 172.

³ Aynı belge, s. 172.

Ahkâm defterleri kayıtlarında, asayişe mugayir eylemleri belirlenememiş olan oymak, iktisadî faaliyetlerinin doğal sonucu olarak yaylak ve kışlak rüsumları ödemeleri çerçevesinde öne çıkmaktadır. Cemaat hareket halinde ve bir yere konmamışken, ilgili yerlerin ehli örfü tarafından, yaylak ve kışlak resimlerinin kendilerine ödemesi talepleri ile karşılaşabilmekteydiler. Yaylaya çıktıkları Erzurum'un deftere kayıtlı reayası olmamalarına rağmen, avâız ödemeleri ile ilgili taleplerle de karşılaşabilmekteydiler. Aşiret yaz alanlarında tüm hayvan varlığını Erzurum'a göndermesine karşın, reyanın tamamı gitmeyip bir kısmı da geride kalmaktaydı. Bu yapı aşiretin, malî yönden suiistimaline sebep olabilmekteydi. Aşiretin Suruç'da karşılaştıkları malî suiistimaller, yarı- göçer statülerinden dolayı geride kalanların ziraatla meşgul olmalarına rağmen, Berazi Aşireti kethüdaları ve ehli örf taifesi tarafından talep edilen adeti ağnam rüsumu talepleridir.⁴

Suruç kazasının en önemli dini kurumu olan Şeyh Müslim Zaviyesi, Şeyhanlı Cemaati'nin tasarrufunda bulunmaktaydı Bu tasarruflarından dolayı avâızdan da muaf tutulmuşlardır. Fakat Berazi kethüdalarının yine avâız talepleri bulunabilmekte ve bu durumda sıkıntıya düşebilmekteydiler. Zaviyedarlık yapan cemaat mensuplarının, ilgili talepler karşısındaki tepkileri “... üzerlerinde yazılı bir nesne.” olmaması şeklinde savunmada da bulunarak vergi muafiyetliği durumlarını kuvvetlendirmeye çalışmışlardır.⁵

Aşiret 1840 senesinden beri tamamen yerleşik düzene geçmiştir. Tamamen yerleşik düzene geçmiş olmalarına rağmen, geçmişte ödemiş oldukları yaylak ve kışlak resminin ödenmesi için, ilgili resimlerin mültezimlerin, ödeme taleplerine maruz kalabilmişlerdir.⁶

⁴ Aynı belge, H. 1231. s.129.

⁵ Zaviyedarın deftere kayıtlı işleyecek arazisi olmadığı halde, tekalif nev'inden avâız talep edilmiştir. Bk. BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H1192, s. 103.

⁶ Şeyhân-ı Abbasiyan Cemaatinin malî mükellefiyetleri Defteri Mufassalda muharrer kalemi ile ve Defteri İcmal'de; Resmi yaylak, resmi kışlak olarak belirtilmiştir. Ancak, Cemaatinin Yaylaya çıkmamalarına rağmen bunlardan yaylak ve kışlak resmi talep edilebilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 168.

1.7.3. Aşiret Fırarları

Aşiret iskânı politikalarının uygulanabilirliğini belirlemek bakımından, eyaletten gerçekleşen fırarların belirlenebilmesi önem arz etmektedir. Aşiret fırarları iskândan daha geniş bir sorun kaynağı olup, kadim aşiretleri de kapsamına alan bir süreçti. (Bk. Ek- 10)

Aşiret fırarları daha çok Osmanlı- İran savaşları döneminde yoğunluk kazanmıştır. Fırar eden aşiretlerin yeniden iskânları esas olmakla birlikte, kamu açısından öncelikli olan husus, aşiretlerin üzerindeki malî yükümlülüklerin yerine getirilmesidir. Anadolu valilerine 1713'te gönderilen bir hükümlü, kendi eyaletlerinde bulunan Rakka reayasından olup, beş sene öncesine kadar kendi bölgelerine gelenlerden miri yükümlülüklerinin yerine getirilmeleri için, bakaya bedelleri tahsilatının yapılarak Rakka Hazinesine gönderilmesi istenmiştir. Fıradaki aşiretlerin malî yükümlülüklerinin resimler ile birlikte aşardan doğan borçları olduğu belirtilmiştir.⁷

Rakka aşiretlerinden Badıllı Aşireti Erzurum, Çıldır ve Kars gibi hayvancılığa da uygun ve aynı zamanda Rakka'dan da uzak yerlere fırar ettikleri gibi, Rakka Valisi Mustafa Paşa zamanında da 1748'de Millî Aşireti'nin yaptığı gibi, Halep, Maraş, Diyarbakır, Mardin ve Çermik gibi yakın yerlere de fırar etmekteydiler.⁸ Millî Aşireti'nin Diyarbakır'a fırarları hayvancılıkla ilgili önceliklerden ziyade, otoritesiz bir yaşam tarzının tercih edilmesi anlayışına dayanmalıdır.

Eyaletle yeni iskân edilen aşiretler ise daha önceki geldikleri yerlere gitme eğilimi taşımaktaydılar. Rakka fırarlarından, iskân öncesi Halep Yeniil Valide Sultan Evkafına dahil olanlar, fırarları neticesinde Yeniil Türkmenlerinin arasına karışmaktadırlar.⁹

Birecik aşiretleri yerleşik düzene adapte olmalarından olsa gerek, genelde pek fırar eğilimi taşımamışlardır. Birecik'te gerçekleşen fırarlarda da dış tesirler etkili

⁷ BOA, MAD 3.434, H. 1123, s. 35.

⁸ BOA, MAD 701, H. 1162, s. 44.

⁹ Ahmet Refik a. g. e, s. 124

olmuştur. Mesela, Hısn-ı Mansur ile Halep arasında gidip gelen Rişvanlı Aşireti'nin 1744'te saldırılarına maruz kalan Nizip halkı Antep'e firar etmiştir.¹⁰

Barak Aşireti, sair Birecik aşiretlerine göre biraz daha farklılık göstermektedir. Barak Aşireti Fırat sahillerinde tarım ile uğraşmakla birlikte, hayvancılıkla da uğraşmaktadır. 1733 senesinde Sivas'a yaylaya giden Aşiretin 40 seneyi aşkın zamandır Sivas'a geldikleri belirtilmektedir. Her sene Sivas'a gelen Barakların birkaç senedir rahatsızlıklara sebep oldukları ve bundan dolayı olanların gönderilmemesi ve bir daha gitmelerine engel olunması istenmektedir.¹¹

Aşiretlerin firar eğilimlerinin farklı sebeplere dayanması ile birlikte, XVIII. yüzyıl boyunca devam eden İran seferleri döneminde, eyalete yüklenen lojistik üstü olma konumu, müşterek bir firar sebebi olabilmıştır. İran seferleri sırasında aşiretlerden talep edilen tekaliflerden ve mükellefiyetlerden dolayı 1837'de tüm aşiretlerden 5'er 10'ar hanenin Anadolu, Hama ve Humus'a firarları gerçekleşmiştir.¹² Aşiretlerden 1752'de aynı gerekçelerle firarlar gerçekleşmiştir. Fakat bu kez firar sebebi daha ayrıntılı olarak izah edilmiştir. Birkaç senedir devam eden seferler dolayısı ile talep edilen tekalifi örfiye ve şukkadan başka, mekkare, deve talebi ile zahire iştirası teklifleri de firarlara sebep olmaktadır.¹³

1.7.3.1. Firar Sonrası Yeniden İskân Teşebbüsleri

Firar eden aşiretler buldukları yerlerden kaldırılarak yeniden iskânlarında kadim yerlerine gönderilmişlerdir. Firari olan aşiret mensuplarının birbirlerine karışmış olmaları durumunda ihtiyarların şahitliğine müracaat edildiği gibi, defterde kayıtlı olan hane sayılarıyla da yapılan işlemin kontrolü sağlanmaktaydı. Yeniden

¹⁰ Rişvanlı Aşireti yağmasında Çardaki Tahtani ve Oylum karyeleri en çok mağdur olan karyeler olmuşlardır, Bk. BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1156, s. 13.

¹¹ Ahmet Refik, a. g. e., s. 200.

¹² Ahmet Refik, a. g. e., s. 202.

¹³ Ahmet Refik, a. g. e., s. 211.

iskân edilen aşiret reayasının kayıtlı olduğu mukataanın işletiminde, uygulanmakta olan malîkane sisteminden taviz verilmemesine de dikkat edilmesi istenmekteydi.¹⁴

Aşiretlerin Birecik'e getirilmeleri esnasında, getirildikleri yerden nihai menzillerine varıncaya kadar, geçtikleri yerlerin mütesellim ve sancakbeyleri, kendi sınırlarında aşiretleri karşılayıp, yetki alanlarının nihayetine kadar götürmekle ve bir sonraki yerin mütesellimi ile sancakbeyine teslim etmekle mükelleflerdi.¹⁵

Rakka'ya yapılan 1729 tarihli iskân uygulamasının öncekilerden daha kapsamlı olduğu ve bu kapsamda uygulamaya gidilmesinde, önceki iskânlarda hedeflere ulaşamamış olmasının belirleyici olduğu ifade edilmiştir. Rakka valilerinin zuhur eden şark seferlerine katılmaları ve sefer esnasında geride kalan mütesellimlerin yetersizliği yanında, önceki iskânlarda geri getirilenlere mesken ve arazi tahsislerinde de yetersiz kalındığı ifade edilmektedir.¹⁶

Rakka valilerinden, gerçekleşen firarlar ve firar yerlerinin gecikmeksizin bildirilerek, bunların geri getirilmeleri için gerekli olan tedbirleri alması istenmekteydi. Rakka Valisi Mehmet Paşa'ya 1733'te Rakka Türkmeni Avşar cemaatlerinden olup, daha önce iskânları gerçekleştirilmiş (1732 senesinde) ve hatta mesken ile arazi tahsisleri de yapılmış olmasına rağmen, bazı reayanın Kayseri tarafında buldukları bildirilmiştir. Cemaatinin iskânları neticesinde bağlı buldukları mukataaya zam yapılmış olmasına rağmen, mültezimin bunlardan alınması icap eden miri alacakları tahsil edemediğinden dolayı sıkıntıya düştüğü de ifade edilmiştir. Miri alacakların tahsilinde buldukları yerlerde borçlarını eda etmelerinin gerçekleşmesi imkansız bir durum olduğu belirtilerek, validen tedbir ve tekrar iskânda gerekli olan hassasiyeti göstermesi istenmiştir.¹⁷

Rakka iskânında, firari aşiretlerin yeniden iskânlarında, cebri muameleye girmeksizin öncelikle Aşiretin ileri gelenlerine iskân daveti yapılmış, iskân emrine

¹⁴ Rakka Valisi Hüseyin Paşa'dan 1140-42 seneleri arasında firar eden fakat yeniden iskâna tabi tutulan aşiretlerden Gökçeöyük Aşiretlerinin, Defter-i Hakânide kayıtlı oldukları yerlere ve kayıtlı hane sayıları dikkate alınarak iskânları emredilmiştir. Kayıtlı oldukları mukataaların malîkane olarak işletilmesine de devam edilecektir, Bk. **BOA**, MAD 701, H. 1143, s. 10.

¹⁵ **BOA**, MAD 701, H. 1143, s. 10.

¹⁶ Aynı belge, H. 1143, s. 10.

¹⁷ Aynı belge, H. 1145, s. 23.

icap edilmemesi durumunda ise cebri politikalara müracaat edilmiştir.¹⁸ Bazı aşiretler için iskân emrine muhalefet etmek vâkâyı adiyeden bir hale gelebilmekteydi. Bu gibi durumlarda aşiret kethüdalarının, tekalif gibi bazı malî yükümlülüklerden muaf tutulmamaları bir pazarlık unsuru olarak öne çıkabilmekteydi.¹⁹ Aşiretlerin bölgede tutulmaları sadece Rakka eyaletinin idarî ve malî disiplinin sağlanması hedefi ile sınırlı olmayıp, bunların firar ettikleri yerlerin asayişî içinde gerekli olan bir husustu.²⁰

Rakka kadim aşiretlerinden Millî Aşireti, diğer aşiret iskânlarından pek çok yönleriyle farklılık arz etmektedir. Rakka iskânından firarın Doğu Anadolu yaylalarına yapılmayarak Diyarbakır gibi yakın ve benzer iklim özelliklerine sahip bir yere yapılması en dikkat çeken unsurdur. Diyarbakır'da bulunduğu sürede aşirete yapılan geri dönüş yönündeki emre riayet etmek bir yana, kadılık makamını basacak kadar cüret göstererek ve aşiret liderinin kendi namına malîkane tesisini talep edebilmesi ilede sıradan bir asayiş meselesinin ötesine geçmektedir. Millî Aşireti günümüzde ağırlıklı olarak Viranşehir ile Mardin'de meskun olup, iskanları oldukça zor ve uzun bir süreçte gerçekleşmiştir.²¹

¹⁸ Badıllı Aşireti'nin Sivas'ta bulduklarının bildirilmesi üzerine Vali Ahmet Paşa mübaşir sıfatıyla bir subaşısını Sivas'a göndermiştir. Mübaşir, Badıllı Aşireti'nin başbuğu olan Hacı İsmail'den, oğlu Hüseyin ve ihtiyarlarında hazır bulunduğu ileri gelenlerin huzurunda iskâna davet etmiştir. Ahmet Paşa'nın davetine rağmen Badıllı Aşireti mensupları kendi rızaları ile Rakka'ya vasil olmamalarından dolayı, 1149'da Sivas Valisinden Badıllı Aşireti mensuplarının Rakka'ya cebren iade etmesini Fırat Nehri kenarında Ahmet Paşa'ya bunların iadesine kadar da yolculuğa refakat etmesi istenmiştir. Daha önce verilmiş olan fermana rağmen gereği ile amel etmeyenlerin, gönderilen bir defterde isimlerinin mevcut olduğu ve bunların Sivas kalesinde tutulmaları da istenmiştir. Bk. Aynı belge, H. 1149, s. 25.

¹⁹ 1142'de Sivas'ta firarda bulunan Badıllı Aşireti 1192 senesine gelindiği bir dönemde hâlâ iskân edilememişti. Tekrar iskânları girişiminde Aşiret Kethüdası belirtilen Seyyid İbrahim'e davette bulunulmuştur. Seyyid İbrahim davet karşısında sülalesinin Saadeti Kiramdan olduğunu ifade ederek, tarafından tekalifi şukka ve rüsumu talep edilmemesini istemiştir. Emlak ve arazilerinin durumuna aşiretinden haneyi avâızlar ile nüzûlların tahsil edilmesini de talep etmiştir. Kendi namına düşen 150 koyundan müteşekkil vergi borcunun da aşireti fukarası lehine bırakılmasını da talep etmiştir. Kethüda Seyyid İbrahim'e gerekli olan anlayışın gösterileceği, vergilerin reyanın hak ve tahammül seviyesine göre ayarlanacağı sözü verilerek Rakka'ya iskânı talep edilmiştir, Bk. BOA, Cevdet Malîye 5086, H. 1192.

²⁰ Rakka aşiretlerinden olan Tacirli Cemaati'nin 1142'deki iskân teşebbüsüne rağmen 1218'e gelindiğinde Firar ettikleri Bozok Sancağından geriye getirilemedikleri gibi, bu yıl içinde Tarsus Sancağı karyelerini basarak can kayıplarına da sebep olacak şekilde yağmacılık yapmışlardır. Yağma hareketi sonrası Tarsus başta olmak üzere Tüm Çukurova mukataasının bozulduğu bildirilerek, Rakka Valisi Mustafa Paşa'dan, tekrardan iskânları söz konusu olan Tacirli Aşireti'nin eyalet hudutlarında tutulması için gerekli olan ihtimamı göstermesi için, mübaşirlerin ve iskân katibinin çalışmalarını yakından takip etmesi istenmiştir, Bk. BOA, MAD 701, H. 1149, s. 45.

²¹ Aynı belge, H. 1222, s. 79.

Millî Aşireti 1743'ten itibaren Diyarbakır'da bulunmaya devam edip, tüm iskân teşebbüslerine rağmen Rakka'ya iskânları gerçekleştirilememiştir. Yapılan tüm girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, geniş yetkilere sahip bir valinin atanmasıyla sorunun kesin olarak halline gidilerek, Rumeli Beylerbeyi rütbesini haiz Vezir Murad Paşa 1807'de Diyarbakır valiliğine tayin edilmiştir. Murad Paşa'dan istenen, Millî Aşireti'nin bir ferdinin dahi geride kalmamaları koşuluyla Rakka'nın doğusuna yeniden iskânları, aşiret mensuplarının kayıt altına alınarak vergileri olan malî mirilerini ödemeleri ve hiçbir şekilde asayiş bozucu faaliyetlerine meydan verilmemesidir.²² Millî Aşireti'nin iskânında yaşanan başarısızlık, XIX. yüzyıl boyunca Birecik ve Rakka'yı etkisi altına alacak olan asayişsizlik ve malî çöküntünün de hazırlayıcı sebeplerinden biri olmuştur.

1.7.3.2. Aşiretler, Asayiş ve Malî Yapı

Birecik aşiretleri genel olarak yerleşik düzene adapte olmaları nedeniyle genelde firar eğilimi taşımamışlardır. Gerçekleşmiş olan firarlar da daha ziyade, Hısn-ı Mansur ile Halep arasında gidip gelen Rişvanlı Aşireti'nin eşkıyalığına maruz kalmalarından kaynaklanmıştır. Barak Aşireti, firar eğilimi bakımından Birecik aşiretlerine göre biraz daha farklılık göstermektedir. Barak Aşireti Fırat sahillerinde tarım ile birlikte, hayvancılıkla da uğraşmaktaydı. 1733 senesinde Sivas'a yaylaya giden Aşiretin 40 seneyi aşkın zamandır Sivas'a geldikleri belirtilmektedir. Her sene Sivas'a gelen Barakların birkaç senedir rahatsızlıklara sebep oldukları ve bundan dolayı onların gönderilmemesi ve bir daha gitmelerine engel olunması istenmektedir.²³

Aşiret ve reaya firarları gerçekleştiğinde malî yapıdaki en belirgin sonuçları, eyalet mukataa gelirlerinde kayıplara sebep olmasıydı. Malî yapının bozulmaması ve sosyal kargaşa ortamına meydan vermemek için, firar eden reayanın takibinde ısrarlı davranılmaktaydı.²⁴

²² Aynı belge, H. 1222, s. 79.

²³ Ahmet Refik, **a. g. e.**, s. 201

²⁴ **BOA**, Cevdet Dahiliye. 4.512, H. 1166.

Eyalet hazinesinde meydana gelen zararları azaltmak için mevcut olan reayanın vergi yükünün arttırılmasına gidilmekteydi. Bu durum mevcut reayanın firar etmesini tetikleyen bir etki meydana getirmekteydi. Rakka Valisi Ahmed Paşa'ya 1739'da gönderilen emirle Birecik ve Nizip ahalisinden Antep'e firar edenlerin tekrar iskânları, mevcutların firarlarının da engellenmesi istenmişti. Geride kalanların ağır vergi yükü altında kalmalarından dolayı bunların firar etme eğiliminde oldukları da belirtilmişti.²⁵

Aşiret reayasının iskânı ve asayişin sağlanması birbiri ile bağlantılı konulardı. Başboş olan reaya mukataa gelirlerinin bozulmasına sebep oldukları gibi, asayiş problemlerine de sebep olarak diğer mukataa gelirlerinin bozulmasına ve bölge ticaretinde aksamalara sebep olabilmekteydiler. Mesela Halep Hazinesi mukataasından Menbiç Nahiyesi mukataa karyelerinde, Rakka ve Halep firarilerinden oluşan başı bozuklar, Halep-Birecik ve Ruha arasındaki ticareti durma noktasına getirebilmişlerdi.²⁶

Eyalete yeni iskân edilen aşiretler ise daha önce geldikleri yerlere gitme eğilimi taşımaktaydılar. Rakka firarilerinden, iskân öncesi Halep Yeniil Valide Sultan Evkafına dahil olanlar, firarları neticesinde Yeniil Türkmenlerinin arasına karışmaktaydılar.²⁷

Firar eylemleri genel olarak farklı sebeplere dayanmaktaydı. Mesela, Badıllı Aşireti firarları, hayvancılık yaptıklarından dolayı genelde gittikleri Sivas'ta kalıp geri gelmemek şeklinde iken, Millî Aşireti firarları ise daha ziyade, malî ve idarî otoriteden kurtulma eğilimi ile Diyarbakır tarafına firar etme şeklindeydi. Aşiretlerin firar eğilimlerinin farklı sebeplere dayanması ile birlikte, XVIII. yüzyıl boyunca devam eden İran seferleri döneminde, eyalete yüklenen lojistik üstü olma konumu, müşterek bir firar sebebi olabilmıştır. İran seferleri sırasında aşiretlerden talep edilen tekaliflerden ve mükellefiyetlerden dolayı 1740'da eyaletteki tüm aşiretlerden 5'er 10'ar hanenin Anadolu, Hama ve Humus'a firarları gerçekleşmiştir.²⁸ Firar eden reayanın yakalanması için hemen çalışmalara başlanmış, ancak şahısların teşhisi

²⁵ Güzelbey-Hulusi Yetkin. **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri Örneği**, C. IV, s. 33.

²⁶ **BOA**, Halep Ahkâm Defteri 4, sene 1180, s. 148

²⁷ Ahmet Refik **a. g. e.**, s. 124.

²⁸ Ahmet Refik, **a. g. e.**, s. 202.

sorunu da ortaya çıkmıştır. 1751-52 senelerinde Hama ve Humus'a firar eden aşiret reayalarının teşhisi için her aşiretten birer nefer talep edilmekteydi.²⁹ Bu olayda görüldüğü gibi firarilerin iskânlarında ciddi zaman kayıpları sorunu ile de karşılaşılmaktadır.

Aşiret firarlarından dolayı gelir kaybının en çok hissedildiği vergiler, resmi kışlak gibi aşiretlere mahsus vergilerdi. Aşiretler, resmi kışlak ve sair resimler maktu bir bedel olarak ödeyip, daha sonra ilgili resimleri hane başına tevzii etmekteydiler. Rakka Hazinesinin firarlardan dolayı 1752'de uğradığı zarar bu sebeple hane başına düşen gelir kaybı olarak izah edilmiştir. Bu malî kayıp hane başına ortalama olarak yirmi yedişer akçe olup, geride kalan aşiretler üzerinden bu gelir kaybının giderilmesine çalışılmıştır. Ancak Rakka Valisi Ragıp Mehmed Paşa bu uygulamaya son verilmemesi halinde geride kalanların da firar edeceğinden endişe duyduğunu belirtmiştir. Ragıp Paşa'nın tepkisi dikkate alınarak reyanın firar ettiği Hama ve Humus sancaklarının bağlı buldukları Şam Hazinesi namına 7.500 guruş zam yapılmıştır. Bu miktarın karşılığı ise Rakka Hazinesinden tenzil edilmiştir.³⁰ Hama ve Humus'a gerçekleşen firarlar birkaç senedir devam eden seferler dolayısı ile aşiret ve sair reayadan talep edilen tekalifi örfiye ve şukkadan başka, mekkare, deve talebi ile zahire iştirası yükümlülüklerinden kaynaklanmıştır.³¹

Firarların engellenmesinde genel olarak diğer konularda olduğu gibi aşiret liderleri ile uzlaşma yoluna gidilmekteydi. Fakat aşiret oymaklarının reisleri de devlet açısından malî ve idarî konularda muhatap alınmalarına karşın, zamanla etki alanlarını sınırlandırılmasına da çalışılmıştır. Aşiretler, malî yükümlülükler ve bürokratik iradeden devletin zayıfladığı dönemlerde kaçınmaya çalışmışlardır.³²

Aşiretler genel malî yapıda, müstakil bir malî birimi oluşturmaktaydılar. Aşiret iskân politikaları bu yönü ile ilgili eyalet gelirlerini doğrudan arttırıcı bir etkiye sahiptir. İskân uygulamaları aynı zamanda önemli bir sorun olan aşiretlerin

²⁹ BOA, Cevdet Dahiliye 4512, H. 1166.

³⁰ BOA, DBŞM; 3232, H. 1166.

³¹ Ahmet Refik, a. g. e, s. 211.

³² Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Cilt I, 1300-1600**, Çeviren; Halil Berktaş, İstanbul, Eren, 2000, s. 80.

vergilendirilebilmelerinde de önemli etkilere sahipti. İskâna tabi tutulan aşiretlere toprak ve mesken tahsisatı yapılarak, genel üretim sürecine ve malî yapıya kısa zamanda katılmaları arzulanmaktaydı. Zirai istihsale geçildiği andan itibaren 1/5-1/7 oranında vergi talep edilmekteydi. İskânın başarısını arttırmak için malî teşviklere de yer verilirken ve bunlardan başlıcası ise avâriz ve raiyet resimleri mükellefiyetliklerinin uygulanmasıdır. Aşiretlerden tahsil edilecek vergilerde voyvodalardan istifade edilebilmekteydi.³³

Rakka aşiretleri eyalet mukataalarına konu oldukları için malî sistemde önemli bir konumda bulunmaktaydılar. Malî yükümlülükleri yanında sefer dönemlerinde zahire mubayaası ve naklinde de yükümlülükleri olup, bunlar malî yükümlülük kadar devlet bakımından önemli unsurlardır.³⁴ Aşiretlerin malî sistemdeki öneminin belirtildiği 1752 tarihli bir belgede, 1744 senesinden beri aralarında Berazi Aşireti mensuplarının da bulunduğu muhtelif aşiretlerden yaklaşık 1.100 hanenin, Rakka'dan yapılan buğday mubayaası yükümlülüklerinden dolayı firarda oldukları belirtilmektedir.³⁵

Aşiretler miri zahire alımı olan sürsâttaki yükümlülükleri yanında yaya ve müsellemler sınıflarında seferlere katılmak şeklinde yükümlülüklerin de altında bulunmaktaydılar.³⁶ Mesela Basra'nın Urban eşkiyasından kurtarılması için, Birecik'te 10 kıt'a harp Sefine yapılarak, Rakka Valisi Hüseyin Paşa'nın toplayacağı, kapı halkı, eyalet askeri, eyalet Kürt, Arap ve Türkmen askeri Bağdat Valisi Ali Paşa'nın kapu halkı olarak 1695'de gönderilmiştir. Bu emrin yerine getirilmesi için 15.000 guruşluk bir bütçe ayrılmış, bütçe karşılığının Rakka Hazinesinden karşılanması da emredilmiştir.³⁷ Reayanın sefere gitmesi eyalet malîyesi bakımından hem bir gider unsuru olarak etki meydana getirdiği gibi, zirai üretimden faal işgücünün azalması yönünden bir sonuç meydana getirmekteydi.

³³ Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Malîyesi**, s. 292.

³⁴ 1638 Bağdat seferi sırasında Birecik'ten Bağdat'a nakledilen zahirenin karadan ve nehirde taşınmasında Halep Yeniil Türkmenleri görev almışlardır. Halep Yeniil Türkmenleri Rakka eyaletine de uzanan bir sahada iskân olmaktadır. Bunlardan bazıları, Beğdili, Şeyhler ve Ulaşlı cemaatleridir. Yeniil Türkmenlerinden temin edilen deve sayısı 730 olarak gerçekleşmiştir. Bk. Şahin, **a. g. e.**, s. 198 ile 207.

³⁵ **BOA**, DBŞM 3232, H. 1166.

³⁶ Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Hazırlayan; Şevket Beysanoğlu, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1992, s. 50.

³⁷ Raşid, **Tarih-i Raşid, Cilt II**, İstanbul, 1928, ss. 355-356.

Aşiret iskânlarının ve malî sistemdeki yerlerinin belirlenmesinde eyalet reaya yoklaması defter kayıtlarının belirleyici bir konumu vardır. Bu defterler sayesinde aşiretlerin kayıtlı buldukları yerler ve yükümlülükleri belirginlik kazanmaktadır. Ancak eyalet valileri, firar etmiş olan sair eyalet reayasını kendi defterlerine kayıt etmeye teşebbüs edebilmekteydiler. Bu gibi durumlarda eyalet valileri arasında ihtilafların giderilmesinde Divan devreye girmektedir. Divan, ihtilafın giderilmesinde genelde reyanın kadim eyaleti lehine karar verme eğilimi taşımıştır. Verilen kararların uygulanabilirliği bakımından tarafların ikna edilmesi endişesi de taşınmış olup, bu konu hakkındaki tarihi verilerden de yararlanılabilmektedir.³⁸

Eyalet valilerinin firar eden sair aşiret reayalarını kendi defterlerine kayıt ettirme eğilimleri malî kaygılara dayanmaktaydı. Mesela, Barak Aşireti, Rakka eyaleti reayasından oldukları halde, Halep'e firar etmeleri sonrasında, vali tarafından kendi eyaletinin reayası olarak deftere kayıt etmeye teşebbüs etmiştir. Bu tasarrufun sebebi tekalif varidatını arttırma gayretidir. Halep Valisi'nin yaptığı işlemin benzeri, Rakka valisi tarafından da gerçekleştirilebilmekteydi. Mesela Antep Tilbaşer Nahiyesi reayasından 30 kadar nefer 1773 senesinden beri Birecik Aratdağı mıntukasını mekan tutmuşlardır. Rakka valisi bunları yeniden asli vatanlarına iskân etmeye teşebbüs etmek bir yana 1776'da bunları Aratdağı reayası olarak kaydetmiştir. Ancak Başmuhasebe kalemi bu teşebbüsü Defter-i Hakâni kayıtlarının esas alınması gerekçesi ile reddetmiştir.³⁹

Defter-i Hakâni kayıtları aşiretlerin iskân bölgelerinin belirlenmesi yanında, reyanın haklarının kayıt ve güvence altına alınması bakımından da önem arz etmekteydi. Mesela, Suruç aşiretlerinden olan Şeyhân-ı Abbasiyan reayası, tekalif nevinden (avârız gibi) vergilerin tahsili için gönderilen Subaşına ödemeyi reyadan

³⁸ Halep Valisi 1816'da, Barak Aşireti mensuplarından kendi eyaletinde firarda olanları, eyalet defterine kendi reayası gibi kayıt etmeye teşebbüs etmiştir. Divan, Halep Valisi'nin bu girişimi üzerine geçmiş dönemlerde gerçekleşmiş benzer bir teşebbüsü, sonuçlarını değerlendirerek reddetmiştir. 1162/1748'de Halep eyaleti reayalarından olan bir cemaat hakkında hatırlatmada bulunmuştur. Bu tarihte, Atik Valide Sultan Evkafına dahil olan Halep Yeniil Türkmenlerinden Kahramanoğlu Cemaatinin mensuplarından bir grubun, 200 kadar eşkıya ile işbirliği yaparak hac kervanını basıp yağmalamışlar, ve hatta bazı hacıları da katletmişlerdir. Bu olay üzerine Kahramanoğlu Cemaati'nin Rakka reayası olarak yazılmış olduğu ve iskândan sonra cemaatin böylesi vahim bir hadisenin içinde olmadığı da belirtilmiştir. Bu olayda görüleceği üzere devlet aşiret iskânında Rakka eyaleti lehine bir tavır içindedir. Bk. **BOA**, MAD 701, H. 1232, s. 101.

³⁹ **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1189, s. 235.

bazıları reddetmişlerdir. Reddetme gerekçeleri, aşiretlerinin ödeye geldikleri tekaliflerini, Defter-i Hakânide yazıldığı gibi 96 nefer üzerinden ödedikleri şeklindedir. Defter-i Hakâni de ve ruznamçelerde yapılan tahkikat üzerine, bu aşiret reayasının iddiasında olduğu gibi, tekaliflerini 96 nefer üzerinde ödediklerinin ve bu durumu bozabilecek bir durum olan, vergi ödemelerinde aksamaya mahal vermedikleri tespit edilmiştir.⁴⁰

Tekaliflerinin tahsilinde, vergi mükellefi olan reayanın belirlenmesinin, fetih zamanlarına kadar uzanan Defter-i Hakâni kayıtlarına dayanmasından dolayı, vergi mükelleflerinin artışına hukukî bir sınırlama getirilmekteydi. Bunu aşmanın bir yolu, hariç reayanın defter kaydına alınması olarak düşünülmüşse de, kamu otoritesi ilk yapılan kayıtları dikkate alınarak, bu yönde oluşan iradelerin önüne geçmeye çalışmıştır.

Aşiretlerin genel olarak durumunu, asayiş çerçevesinde ve yine eyalet Ahkâm defterlerindeki verilere göre incelemek mümkün olmaktadır. Ahkâm kayıtlarına göre 1742-1766 arasında gasp olayları, sonraki dönemlere göre daha yoğun olarak yaşanmıştır. Ahkâm kayıtlarında, Birecik'te aşiret faaliyetleri ile ilgili olarak bölge aşiretleri kadar bölge dışı aşiretlerde dikkati çekmektedir. Bunlardan en ilginç Beydili Aşireti'nin Nizip'te kışlamakta bulunduğu bir dönemde, 30.000 guruşluk mahsul, hayvan ve nakitleri gaspa maruz kalmasıdır. Bu gasp olayı, Urfa mütegalibesinden ve İskânbaşı İsmail'in Ektrat eşkiyasının başında bulunması ile, bölgedeki gasp olaylarından farklılık arz etmektedir.⁴¹

Halep Hassına kayıtlı Yeniil Türkmeni Aşiretinden, Rumkale kazası çevresinde meskun olanlardan Bahadırılı Cemaatinin mensupları, 1763'te 50 kadar eşkiyanın saldırısına uğramışlardır. Baskın sonucunda mal ve emvalleri yağmalanan cemaat mensuplarından Mehmet ve İbrahim katledilmiştir.⁴² Aynı zaman periyodunda Reşi

⁴⁰ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1231, s. 304.

⁴¹ Rişvanlı Aşireti'nin; Mandallu, Taburbozan oymaklarından şakiler Divriği Sancağı ve çevresinde 50 ay müddetle bulunup, bu sancağın reayasına ait olan mal ve emvalini yağmalayıp 1000 guruşluk nakitlerini de gasp etmişlerdir. 1765 senesi itibar ile aşiret mensuplarının Birecik çevresinde dolaştıkları belirlenmiş ve mütesellimden bunların yakalanması istenmiştir. Bk. BOA., Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1179, s. 208.

⁴² Aynı belge, s. 200.

Aşireti, Birecik'e pelit ticareti için gelen tüccarın ve Halep'ten Erzurum'a giden kervanın gasp ve yağmalanması olaylarına karışmışlardır. Sipahilerinin bir defaya da mahsus olsa kendilerinden talep edilen aşar ve rüsum ödemelerini de gerçekleştirmemişlerdir.⁴³

Birecik aşiretleri tarihi süreçte genel olarak, asayiş sorunlarının uzağında bulunmakla birlikte zaman zaman yakın çevrelerindeki malî ve sosyal dengeyi bozacak mahiyette asayişe mugayir eylemlerde bulunabilmişlerdir. Mesela, El-Aziz Aşireti 1802 senesinde hacılara yönelik bir eylemde bulunmuşlardır. Bu olayda bir vakıf tarafından yaptırılmış olan ve hacıların kullandıkları bir hana 212 nefer ile gelmişlerdir. El-Aziz Cemaatinin baskısı neticesinde Hama Sancağındaki vakıf karyelerinin reayaları meskun mahallerini terk etmişlerdir. Bu olay, vakıf akarının bozularak hacıların emniyet ve lojistiklerini sıkıntıya soktuğu gibi, Birecik Sancağındaki El-Aziz köylerinde de malî yapının bozulması sonucunu doğurmuştur.⁴⁴

Birecik'te asayişin ve malî yapının bozulması ile ilgili en önemli gelişme 1820 senesi itibarı ile gerçekleşmeye başlamıştır. Bozulan asayiş ortamından diğer sosyal gruplar gibi aşiretler de menfi bir şekilde etkilenmiş ve bu dönemde 47.279 guruhluk eyalet geliri bakaya kalarak tahsil edilememiştir. Asayiş ortamının bozulması bölge dışı sosyal grupların eşkıyalık hareketleri ve bölgedeki idarecilerin bu süreçteki keyfi muamelelerinden kaynaklanmaktadır. Asayişin ve istikrarın bozulması bu bölümün devamında ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵ Bölgenin en büyük Aşireti olan Barak Aşireti'nin karıştığı tek eylem 1832 senesinde Halep'ten gelen bir kervandan 10.000 guruhluk mal ve emvalin gasp edilmesidir.⁴⁶

⁴³ Pelit ticareti için Antep'ten Birecik'e gelen Mehmed karındaşı Hüseyin ve amcası oğlu İskender ve Kemal, 46 neferden müteşekkil eşkıyanın darp ve gaspına maruz kalarak 7 kise akçelerinden olmuşlardır. Bk. Aynı belge, s. 35.

⁴⁴ Vakıf 1001 senesinde Şam yolu üzerinde Mehmed Ağa tarafından kurulmuştur. Bk. **B0A.**, Rakka Ahkâm Defteri 25, s. 87.

⁴⁵ Aynı belge, H. 1236, s. 139.

⁴⁶ Aynı belge, H. 1240, s. 143.

1.7.4. Bozulan Malî Denge ve Asayiş Sorunu

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıl boyunca Avusturya seferleri ile başlayan, İran ve Rusya seferleri ile devam eden uzun sefer dönemleri, kamu malîyesinin bozulmasına, eyalet valilerinin de seferlerde bulunmalarından dolayı taşrada idarî zaafıların oluşmasına sebep olmuştur. Bu gelişmelerin neticesinde, Rakka'da XVIII. yüzyıl sonunda başlayan ve etkisi uzun süre devam edecek olan bir asayişsizlik sürecine girilmiştir. Birecik, Rakka eyaletinin kapısı olması nedeni ile bu süreçte, bozulan idarî ve malî yapıdan payına düşeni en ağır şekilde almıştır.

1.7.4.1. Millî Teymur İsyanı, 1791

Rakka eyaletinin kadim aşiretlerinden olan Millî Aşireti ve Baziki Aşireti'nin Siverek bölgesinde yaşayanları (Baziki Şarkıyan), 1748 senesinde meskun buldukları Urfa'nın doğusundan Mardin, Diyarbakır, Çermik ve Halep'e malî ve idarî yükümlüklerinden kurtulmak için firar etmişlerdir.⁴⁷ Aşiretin tekrar iskânı için 1755'te emir çıkarılmış olmasına rağmen, Çermik ve Diyarbakır'da olanların iskânı tamamlanamamıştır.⁴⁸ Diyarbakır'da kalanların yeniden kadim yerlerine iskânları için Millî Aşireti reislerinden Teymur, İskânbaşı olarak tayin edilmiştir. Teymur, Aşireti hakkında iskân emri çıkarılmış olmasına rağmen, emrin gereğini yerine getirmemiş ve iskânbaşılık görevinden Rakka Valisi tarafından 1764'de azledilmiştir. Azilden sonra Diyarbakır'a giden Teymur, tekrar iskânbaşı olmak iddiasında bulunmuş ve her nasılsa Diyarbakır ayanı ve askerinin bir kısmını yanına alarak, mensubu bulunduğu Millî Aşireti mensuplarından kendisine dahil olmayanların hayvanları başta olmak üzere mal varlıklarını yağmalamaya girişmiştir.⁴⁹

Geçen süreçte yaptırımı tabi tutulmayan Teymur, Rakka eyaletinden, 1789 senesinde Rusya Seferi hazırlıkları gerekçesi ile 500 tay ve at talep edilmesi sonrasında, reaya arasında oluşan hoşnutsuzluk ortamından istifade ederek yanına insan yığınlarını çekmiştir. İlgili talep ya aynı olarak gerçekleştirilecek veya 90.000

⁴⁷ BOA, MAD 701, H. 1162, s. 44.

⁴⁸ Aynı belge, H. 1169, s. 49.

⁴⁹ Aynı belge, H. 1178, s. 77.

guruş eyaletten toplanacaktır.⁵⁰ Rakka Valisi'nin emir sonrasında eylemi, at ve tayların toplanması yönünde olmuştur. Ancak eyaletten 100 kadar at ve tay toplanabilmiştir. Geri kalan 400 atın da gönderilmesi veya at başına 60 guruştan “şutran bahası” namıyla nakdin gönderilmesi istenmiştir. Talebin, aşiretlerin arasında tevziine Millî Teymur Beğ itiraz ederek isyan etmiştir.⁵¹

İsyanla, Baziki Aşireti Beği Millî Teymur ve tabilerinden Ramazan Beğ ile 1791'de Birecik Livasını yağmalamıştır. Yağma sırasında Birecik müftüsünü, nakib'ül eşrafını, serdarını ve belde halkından 50'den fazla insanı katletmiştir.⁵² İsyan mahiyetindeki bu hareket Rakka Hazinesi varidatında da ciddi bir bozulmaya sebep olmuştur.

Millî Teymur isyanının etkisi Rakka eyaleti ile birlikte, yakın çevresinde de asayişin bozulmasına sebep olmuştur. Millî Teymur Beğ'in isyanı sırasında bozulan asayişten yararlanmak isteyen Antep eşrafından Battalzade Mehmed Paşa da, Antep üzerinden Şam'a hayvan götüren tüccarlardan koyun başına beşer pare Antep bac-ı namıyla para talep ederek onları haraca bağlamıştır.⁵³ Battalzade, Halep Valisi'nin üzerine gelmesiyle birlikte, yakalanacağını anlayarak Antep Kalesini işgal etmiştir. Kaleyi 75 gün kadar elinde tutan Battalzade, 1792'de Halep Valisi tarafından yakalanmıştır. Tutuklanan Mehmed Paşa'nın mahiyetindeki 36 eşkıyanın başı kesilerek İstanbul'a gönderilmiştir.⁵⁴

Millî Teymur isyanından dolayı eyaletin malî yapısı ciddi şekilde bozulmuştur. Rakka eyaletinin 1791-1793 seneleri arasında toplam varidatı 238.402 guruş olarak tahakkuk etmiş, buna mukabil, 198.794 guruşluk bir bakaya gerçekleşmiştir. 1791-1792 seneleri arasında 134.268 guruş olan gelir, 1792-1793 seneleri arasında 104.134 guruş olarak tahakkuk etmiştir. Eşkîyalık olaylarından dolayı hem tahakkuk eden gelirden ve özellikle tahsil ile irsalde ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. İsyanla başlayan malî yapının bozulması 1803 senesine gelindiğinde

⁵⁰ Eyaletin 1206 senesi varidatı 134.268 guruştur, Bk. **BOA**, Cevdet Malîye 15.836, H. 1204.

⁵¹ **BOA**, MAD 8.580, s. 149, H. 1204.

⁵² **BOA**, HAT 260/ 15013, H. 1206.7.29.

⁵³ Güzelbey, **a. g. e Cilt IV** 4, s. 179.

⁵⁴ Güzelbey, **a. g. e Cilt IV**, s. 93-94 ve 99.

dahi aşılamamış ve on beş sene boyunca bölgede asayiş sağlanamamıştır. Asayişin tesis edilememesinden dolayı özellikle Birecik ve Rumkale arasındaki Fırat Nehri havzasındaki köyler boş kalmıştır.⁵⁵

Millî Teymur isyanı sonrasında, isyanın merkezinde bulunan ve 1743'ten beri firarda olan aşiret mensuplarının yeniden Rakka'ya iskân edilerek kontrol altına alınmalarına teşebbüs edilmiştir. Yapılan tüm girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine, geniş yetkilere sahip bir valinin atanmasıyla sorunun kesin olarak halline gidilmiştir. Rumeli Beylerbeyi rütbeli Vezir Murad Paşa 1807'de Diyarbakır Valiliğine tayin edilmiştir. Murad Paşa'dan istenen, Millî ve Baziki aşiretlerinin bir ferdinin dahi geride kalmamaları koşuluyla Rakka'nın doğusuna yeniden iskânları, aşiret mensuplarının kayıt altına alınarak vergileri olan mal-mirilerini ödemeleri ve hiçbir şekilde asayiş bozucu faaliyetlerine meydan verilmemesidir.⁵⁶

1.7.4.2. Mültezim Hasan Ağa İsyanı, 1797

Rakka eyaletinde 1785'ten 1796'ya geçen zamanda mültezimlerin ekserisi, hazineye eda etmeleri gereken meblağların gereğini yerine getirememişlerdir. Zimmette kalan bakayalar daha ziyade eyalette görev yapmış olan vezirlerin, aşiret ve kabile mensuplarının üzerinde yoğunlaşmış bulunmaktadır. Başmuhasebe katiplerinden Mustafa Efendi, vekiller üzerinden idare edilen mukataalarda durumun daha da vahim olduğunu ifade etmektedir.⁵⁷

Rakka Valisi Mustafa Paşa idaresi zamanında, sabık vali Firuz Paşa zamanından kalan miri bakayaların tahsili için mütesellim olarak İskân-ı Alî kapucubaşlarından Hamdizade Mehmed Beğ tayin edilmiştir. Sabık vali Firuz Paşa'nın Kapucubaşı olan Hasan Ağa Firuz Paşa döneminde Ruha Gümrüğünü işletmiş olup, üzerinde 300 guruşluk bakaya kalmıştır. Hasan Ağa bakaya kalan kısmı mütesellime ödemediği gibi, gümrüğün yeni mütesellimi olan şahsa da

⁵⁵ BOA, Cevdet Malîye 2877, H. 1218.

⁵⁶ BOA, MAD 701, H. 1222, s. 79.

⁵⁷ BOA, Cevdet Malîye 10.962, H. 1212.

gümrüğü devretmemekte direnmiştir. Hasan Ağa sebep olduğu kargaşa ortamında Rakka Haznedarının da devreye girmesi üzerine, haznedarı öldürerek Birecik yönüne doğru firar etmiştir.⁵⁸

Hasan Ağa'nın Birecik'e firarını engellemek için Suruç Berazi Aşireti beyinden süvari çıkartarak yolu kapaması istenmiştir. İlgili belgede, Birecik'in malî durumu ve eyalet ekonomisindeki önemi üzerinde de değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirmeye göre, Birecik Rakka emvali miriyesinin yarısının temin edildiği, tüccarlarca itibar gören önemli bir iskeleye sahiptir. Hasan Ağa'nın buraya nüfuz etmesinin mutlaka engellenmesi, eyalet hazinesi bakımından önem arz etmektedir. Ancak uyarılara rağmen Hasan Ağa'nın Birecik'e varması engellenememiştir. Hasan Ağa Barak Aşiretini tahrik ederek 1797'de Birecik'e saldırarak şehri ele geçirmiştir. Halkın kendisine itaat etmesini istemiş, itaat etmeyenleri katletmiştir. Rakka Valisi'nin Birecik'e varması sonrasında 60 gün boyunca çatışma olmuş, ancak kalenin müstahkem olmasından dolayı tesir edilememiştir. Urfa, Halep ve Diyarbakır'dan getirilen toplardan sonra, kalenin tahrip edilmesi bahasına isyan bastırılabilmiştir. Elebaşları idam edilirken, Birecik halkından birbirlerine kefil olmaları şartıyla ve tembihte de bulunularak, olaylara karışmış olan halk affedilmiştir.⁵⁹

1.7.4.3. Aliübeyd Aşireti İsyanı, 1802

Suriye aşiretlerinden Aliübeyd Aşireti, hayvanlarını Rakka eyaletinde ekili arazilerde otlamaya başlamış ve daha sonra Harran yakınlarında Colab Çayı civarında Arap aşiretleri ile birleşip 1802 senesinde yağmaya başlamışlardır. Asileri tedip ile görevlendirilen Rakka Valisi Teymur Paşa, mahiyetindeki kapı kullarının da firar edip bu harekete katılması üzerine, kendisi de Mardin tarafına firar etmiştir.⁶⁰

Valinin firar etmesi sonrasında Suruç kazasına yönelen asiler, bölgedeki bazı karyelerin mahsulatını yağmalayıp Birecik'e doğru yönelmişlerdir. Bu olağanüstü

⁵⁸ Aynı belge.

⁵⁹ "İhtilalin sükutu ile eyaletin ambarı zahiresi fesattan necat olunmuştur." Aynı belge.

⁶⁰ BOA, HAT, 93/ 3802, H. 1218.

durum karşısında Birecik mütesellimi Ahmed Ağa'ya mirimiranlık rütbesi verilerek isyanın bastırılması emredilmiştir. Mirimiranlık rütbesi alan Ahmed Ağa, devlete muti olan Barak (Nizip), Beni Kays ve Beni Said aşiretlerinden süvariler teşkil ederek asileri mağlup etmiştir.⁶¹

Ahmed Ağa isyanı bastırması sonrasında, isyana katıldığını belirlediği Berazi ve Baziki aşiretlerinin kethüdarları, Birecik kaza müftü ve ulemasını tutuklayıp, yargılanmaları için Halep'e göndermiştir. Mirimiranlık rütbesi verilen ve isyanın bastırılmasında muvaffak olan Ahmed Ağa'ya eyaletin imarı (3 senedir devlet otoritesi kalmadığı belirtilmiş) görevi verilerek, firar eden reayanın iskânı da istenmiştir.⁶²

Ahmed Ağa'ya verilen iskân vazifesinin başarısı için, reayanın firar ettiği Harput'dan kaldırılarak gönderilmeleri amacıyla Diyarbakır Valisine emir verilmiştir. Ancak Diyarbakır Valisi olay sonrası ailesi ile Habur'da ikamete başlayan Teymur Paşa'nın durumundan dolayı, eyaletindeki aşiretlerin kendisine yeterince itaat etmediklerini belirterek, itaatın tesisi için Teymur Paşa'nın Habur'dan gelmesini talep etmiştir.⁶³

İsyanı bastırmakla mükellef olan Birecik mütesellimi Kuloğlu Ahmed, Rakka valiliğine Veli Paşa'nın tayin edilmesi üzerine, eski Birecik serdarı Tüfenkçibaşı Mustafa ve başlarına topladıkları yandaşlarıyla Nizip Kasabasını ve Nizip yakınlarından geçmekte olan Halep kervanını yağmalamıştır. Rakka valiliğine tayin edilen Veli Paşa, Kuloğlu Ahmed ve mahiyetindekileri yakalayıp başlarını keserek İstanbul'a göndermiştir.⁶⁴

Aliübeyd Aşireti'nin yağma hareketlerinden sadece Suruç Kazası salim kalabilmiştir. Millî Teymur isyanı sürecinde de en çok Fırat havzasındaki köyler ve mezralar nüfus azalmasına maruz kalmışlardır. Kadim reayanın tekrar iskân edilmesi

⁶¹ Aynı belge.

⁶² BOA, HAT 7685 ve 5308, H. 1218.

⁶³ BOA, Mühimme 221, H. 1219, s. 79.

⁶⁴ BOA, HAT 80/ 3329, H. 1219.

istenmiş, ancak kadim reaya, Aliübeyd Aşireti'nin tekrar tacizine maruz kalmalarından dolayı iskân girişimleri başarısız kalmıştır.⁶⁵

1.7.4.4. Fahl Halil Olayı, 1820

Fahl Halil isimli Arap şeyhi⁶⁶ mahiyetindeki 200 kadar süvari ile Antep yakınlarına gelip 800 çadır kurmuştur. Rakka Valisi Celaleddin Paşa Birecik'e gelerek, Fahd Halil'in Rakka eyaletine sızmasını engellemek için süvarilerini konuşlandırmıştır. Şeyhin uzun süre harekete geçmemesi üzerine ve Antep'te meydana gelen kargaşanın Urfa'ya sıçramaması için Celaleddin Paşa geri dönmüştür.⁶⁷

Celaleddin Paşa'nın Urfa'ya avdeti üzerine, Fahl Halil Birecik'in güneyindeki karyeleri yağmalamaya başlamış ve 1820'de kadim Rakka şehri harabeleri yakınlarındaki Buk isimli mahale varmıştır. Mevali ve Hadidi Arap aşiretlerinin sağladığı 2000 kadar süvari ile Celaleddin Paşa, Fahl Halil ile iki defa çatışmaya girmiştir. Fahl Halil ve adamları çatışmalar sonrası dağınık bir şekilde Suriye çölüne kaçmıştır. Çatışmalardan dolayı Birecik'in güney köyleri tamamen boşalmış, mültezimlerin vergi tahsilatları ise gerçekleştirilmemiştir.⁶⁸

1.7.4.5. Rumkale Voyvodası Bekir Beğ İsyanı ve Birecik Galesi, 1831-1832

Rumkale Voyvodası Bekirzade Mehmed Beğ, Rişvan Aşireti ile işbirliği yaparak 1831'de Birecik, Rumkale ve Behisni bölgelerini yağmalamıştır. Mehmed Beğ'in üzerine Halep ve Rakka Valisi olan Mehmed Paşa'nın sevk edilmesiyle Bekirzade Mehmed 1832'de Şam Valisine sığınmıştır. Şam Valisi, Mehmed'in kendisine sığınmasından sonraki süreçte, Şam'da baş gösteren olayların

⁶⁵ Aynı belge.

⁶⁶ Aşiret liderlerine Kürtlerde ağa, Araplarda ise şeyh denilmektedir. Bk. Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, s. 32.

⁶⁷ BOA, HAT 386/20677-İ, H. 1236.

⁶⁸ BOA, HAT 20677-İ, H. 1237.

bastırılmasına katkıda bulunmasından dolayı affını talep etmiştir. Bekirzade Mehmed, Rumkale, Birecik ve Behisni'ye bir daha ayak basmamak ve Şam Valisi'nin himayesinden ayrılmamak üzere affedilmiştir.⁶⁹

Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa 1831'de Akka Kalesi'ne yürüyerek, Yafa, Gazze ve Hayfa'yı işgal etti. Bundan sonra Şam üzerine yürüyerek, Vali Selim Paşa'yı öldürtüp halkı isyana zorladı. Halep yakınlarına gelen Mısır Valisi burada Hüseyin Paşa komutasındaki Osmanlı birliklerini 1832'de bozguna uğrattı.⁷⁰

Devlet otoritesinin zaafa uğradığı bu dönemde, Birecik ve yakın çevresindeki bazı aşiret unsurları kitleler halinde Birecik ve Antep arasında yağmacılığa başlamışlardır. Eşkiya kitlelerinin başında Millîzade Eyüb Beğ olup, Millî ve Berazi aşiretlerinden de katılımlar ile geniş bir kitleye sahip olmuşlardır. Eyüb Beğ, Birecik üzerinden Fırat havzasını kullanarak Rumkale'ye gelip buraları yağmalamış, sonrasında da 1832'de Birecik'i kuşatma altına almıştır.⁷¹

Birecik mütesellimi Latif Ağa iç kaleye sığınarak şehri teslim etmeyip, gelmesi muhtemel yardım için zaman kazanmaya çalışmıştır. Ancak Halep'te Mehmed Ali Paşa isyanından dolayı sıkıntı yaşandığından, Halep Valisi Ali Paşa'dan yardım gelme ihtimali kalmamıştır. Birecik eşrafından Çulcuoğlu İsmail, Çiftçioğlu İsmail ve yeniçeri artıklarının isyana katılması, kaledeki mukavemeti daha da zayıflatmıştır.⁷² İsyana karışan yeniçeriler, 1826'da Yeniçeri Ocağının kapanması sonrasında Antep'teki ocak mensuplarındandır. Ocak kapatıldıktan sonra bunların Antep'te ikametlerine izin verilmemiştir.⁷³ Antep'de barınmaları imkanı kalmayan yeniçeriler, zaten isyanlarla nüfusu azalmış olan Birecik Sancağına yerleşmişlerine göz yumulmuş ve bundan dolayı fiili bir iskân hareketi gerçekleşmiştir. Birecik'e yerleşmelerine göz yumulan yeniçerilerin başka yerlere gitmelerini engellemek ve hareketlerini takip etmek için Nizip, Barak ve Rumkale'ye tatarlar çıkarılmıştır. Kısaca ocağının kapatılmasıyla birlikte Birecik ocak mensuplarından oluşan bir iskân

⁶⁹ Güzelbey, a. g. e Cilt III, s. 49.

⁷⁰ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt V., IV. baskı, Ankara, TTK, 1983, s. 130-131.

⁷¹ BOA, HAT 20707-A, H. 1247.

⁷² BOA, HAT 20.707-B, H. 1247.

⁷³ Güzelbey, a. g. e, cilt III., s. 14-15.

hareketine sahne olmuştur. Yeniçerilerin Birecik'e zımnen iskânlarından kısa bir süre sonra, şehir yeni bir kargaşa dalgasıyla karşı karşıya kalacaktır.⁷⁴

Yakın çevre valilerinden Diyarbakır Valisi Osman Paşa'nın Birecik'e yardım için en elverişli konumda görülmesi üzerine, Paşa'dan müdahale etmesi istenmiştir. Ancak Osman Paşa, Ergani Madeni kazasındaki Kürt aşiretlerinin, Rumkale'nin yağmalanmasında asilere yardımcı olduklarını ve kendisinin eyaletten uzaklaşması halinde burada da asayişin kontrolden çıkabileceğini belirtmiştir.⁷⁵ Osman Paşa'nın endişelerinden dolayı harekete geçemediği bir dönemde Urfa aşiretleri ve Halep Yeniil Türkmenlerinden Bekmeşli Aşireti harekete geçerek, kaleme aldıkları bir mektupla kendilerine isyanın bastırılmasında görev verilmesini talep etmişlerdir.⁷⁶

Aşiretlerin verdiği destek üzerine harekete geçme emri alan Osman Paşa, Maden-i Hümâyundan sallarla harekete geçip Birecik yakınlarında aşiret süvarileri ile bir araya gelmiştir. Kalenin asiler tarafından ele geçirilmesinden dolayı ilk etapta çatışma meydana gelmemiştir. Osman Paşa'nın ağır toplara sahip olmamasından dolayı kaleye tesir edilememiştir. Ağır topların yokluğu, en yakındaki ağır topların Bağdat'ta olması ve Bağdat'ta da gaile çıkmasından dolayı Birecik'e gerekli yardımın yapılamamasından kaynaklanmaktadır.⁷⁷

Asileri kaleden çıkarmak için tahrik edilmeleri yolu denenmiştir. Tahrik girişimi netice vermiş ve asilerin kaleyi terk etmesi üzerine Birecik'in 10 km kuzeyinde Ayran Kasabasında çatışma meydana gelmiştir.⁷⁸ Çatışma 1833 senesi Recep ayında sonlanmış olup, 3.500 kadar asker ve süvari, 2.000 kadar asiye karşı çatışmaya girmişlerdir. Çatışma sonrası bozguna uğrayan eşkıya, Antep ve Urfa yönüne doğru kaçmıştır. Kuzeyde Rumkale'ye firarları engelleme görevi Rumkale Voyvodası Kürt Mehmet Paşazade Ömer Beğ'e verilmiştir. Ömer Beğ asilerden 80

⁷⁴ "Ahaliyi kasabayı Birecik'in ekseri ocağı mülga mensubiyetinden olduğu." Bk. BOA, HAT 290/17399, H. 1242.

⁷⁵ BOA, HAT 21.155-B, H. 1247.

⁷⁶ BOA, HAT 20.707-L, H. 1247.

⁷⁷ BOA, HAT 20.707-M, H. 1248.

⁷⁸ BOA, HAT 20707-N, H. 1248.

kadarını yakalayarak idam etmiştir.⁷⁹ Bu olay belgelere “Birecik Galesi” olarak geçmiştir.

1.7.4.6. Mısır Sorunu ve Birecik

Belgelere Birecik galesi olarak geçen isyan hadisesi, Osmanlı Ordusu ile Mısır Ordusunun 1839’da Birecik’in nahiyesi olan Nizip’te meydana gelecek olan savaşın da hazırlayıcı sebeplerinden biri olmuştur. Mehmed Ali Paşa’nın Adana ve Suriye valiliklerinin kendisine verilip, ilgili statünün oğullarına da geçmesi talebini, Osmanlı Devleti’nin reddetmiştir. Bu olay üzerine Paşa bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak Osmanlı Devleti’nin savaş ilanının bağımsızlığın zımnen tanınması anlamına geleceğinden, Paşa’yı isyancı seviyesinde tutmak maksadıyla başka bir gerekçe aranmıştır. Aranan bu gerekçe de, Mehmed Ali Paşa’nın birkaç senedir Fırat boyundaki Kürt aşiretleri isyana kışkırtmasıdır.⁸⁰

Savaşın sebeplerinden olan, Mısır yönetiminin Adana Valiliğini talep etmesi, Birecik ve Rumkale’yi de kapsayıcı mahiyetteydi. Bu talebe olan itirazın temeli, Rakka eyaletinde ve Diyarbakır’da sürekli kışkırtılan Kürt aşiretlerinin Mısır ile olabilecek olan her türlü irtibatlarının kesilmesi gereğidir. Birecik’in 2.000 haneli bir kasaba olduğu gerekçesiyle kolaylıkla ele geçirilebilir bir konumda olduğunun üzerinde de durulmuştur. Ayrıca, Birecik’te Mısır’ın doğrudan varlığı veya sürekli kışkırttığı Kürt aşiretlerinin şehri işgal etmeleri, Suriye’ye yapılabilecek olan bir Osmanlı askeri manevrası oldukça güçleştirecektir.⁸¹

Birecik’in Suriye hakimiyetindeki stratejik konumu ile ilgili olarak 1876’da Birecik’e gelmiş olan İngiliz askeri ve seyyahı Frederick Burnby’da yukarıdaki değerlendirmelere benzer tespitlerde bulunmuştur. İstikbalde Yakınoğu’nun kilidi

⁷⁹ BOA, HAT 20148, H. 1248.

⁸⁰ Karal, a. g. e, s. 141.

⁸¹ BOA, HAT 449/ 22346-A, H. 1250.

hükümünde olan Suriye'nin, İngiltere tarafından işgal edilebilmesi için, askeri manevralar bakımından en uygun üst yerinin Birecik olduğunu ifade etmiştir.⁸²

İbrahim Paşa'nın Birecik'in kendi yönetimine bağlanması talebinin reddedilmesindeki diğer bir gerekçe de, Rakka eyaletinin böylesi bir ilhakla birlikte sadece Urfa'dan ibaret kalmasıdır. Rakka'nın böyle bir durumda cesamet ve malîye bakımından eyalet statüsünü devam ettiremeyecektir.⁸³

Mısır hadisesi sonrasında Birecik'ten Urfa ve Diyarbakır'a kadar olan bölgede zirai üretim durma noktasına gelmiştir. Rakka ve Diyarbakır eyaletlerinin imarı için 1841'de zahire tohumluğu ve çift hayvanı verilmesi kararlaştırılarak, durma noktasına gelen üretimin artırılması hedeflenmiştir. Zahire tohumluğu tahsisinde sıkıntıların yaşanmaması için öncelikle ihtiyacın belirlenmesi ve sonrasında da ihtiyacın iki katı tahsisat yapılması amaçlanmıştır. Zahire tahsisinde kargaşanın yaşanmaması için, kaza mahkemelerinden verilecek olan tescil belgelerine göre tohumluk dağıtımı yapılacaktır. İhtiyaç sahibi çiftçilere çift hayvanı tahsisi de, alınacak önlemler arasındadır.⁸⁴

Bölgenin imarına yönelik yapılan çalışmaların neticesini henüz vermediği bir dönemde, 1843'te başlayan ve dört yıllık bir sürece yayılacak olan ağır bir kuraklık devresi yaşanmıştır. Kuraklık sebebi ile Barak, Suruç ve Harran'da hiç mahsul elde edilememiştir. Üretimin durması kamu gelirlerin de gerilemelere sebep olmuştur. Malîye Nazırı, Meclisi Vâlâ'ya takdim etmiş olduğu arz ile Rakka eyaletine 2.000 kilelik tohum talebinde bulunmuştur. Ödenek yetersizliğinden dolayı Rakka eyaletine yapılacak olan tohumluk ianesinin tamamen karşılanması ancak 1845 senesinde gerçekleşebilmiştir.⁸⁵

Çok uzun süreçte gerçekleşen zahire ianesi teşebbüslerinin sonucunda zahire üretimi henüz düzene girmeden, 1846'da tüm bölge yeniden ağır bir kuraklıkla

⁸² Frederick Burnaby, **At Sirtında Anadolu-Anadolu'da Bir İngiliz Subayı-1876**, Çeviren Meral Gaspiralı, İstanbul, MK yayın, 2007, s. 327.

⁸³ BOA, HAT 20486, H. 1250.

⁸⁴ BOA, İrade Meclisi Vâlâ 449, H. 1241.

⁸⁵ BOA, İradeler-Meclisi Vâlâ 2435, H. 1263

karşılaşmıştır. Bu sıkıntılı süreçte, Meclisi Vâlâ artık zahire ianesinin eyalet varidatından karşılanmasını istemiştir.⁸⁶

1.7.4.7. Zorunlu Askerlik Uygulamasına Tepkiler

Tanzimat'la birlikte yeniden yapılanmaya giren devlet, Mansure Ordusu teşkiline gitmiş ancak umulanlar elde edilemediği için yeni bir reform sürecine girilmiş ve 6 Eylül 1843'te askerlik yeni esaslara bağlanmıştır. Yeni uygulamada, askere alımlarda belirgin bir düzen olmadığı gerekçesiyle, vilayetlerden orantısız şekilde ve rastgele yakalanan gençlerin askere götürülmesi usulü terk edilecektir. 1844'teki düzenlemelerle uygulama somutlaştırılmış ve vilayetlerin nüfuslarına göre gönderecekleri asker listeleri hazırlanmaya başlanmıştır. Listeler için 20 yaşını aşan gençler arasında kur'a çekilecek, isteyenler de gönüllü olarak askere katılabileceklerdir. Askerlikle ilgili düzenlemeler sadece Müslümanları kapsamış, bu durum nedeniyle gayrimüslimler ve Müslümanlar arasında gerilim meydana gelmiştir.⁸⁷

Bu düzenlemelerde askere gideceklerin kur'a ile belirlenmesi esası getirilmesine rağmen, Halep'te tüm yetişkin erkeklerin askere alınacağı ve ayrıca baş vergisi alınacağı söylentisi ortaya çıkmış ve söylentiler 17 Ekim 1850'de kitlesel bir kalkışmaya dönüşmüştür. Galevana gelen halk Vali Mustafa Zaid Paşa'ya müracaat etmiş, ancak Valinin korkudan kışlaya sığınması olayları daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Olaylar kısa sürede askerlik hizmeti dışında olan gayrimüslimlere karşı bir tepkiye dönüşmüştür. Olaylar sırasında gayrimüslimlere ait 688 ev ve 36 dükkan yağmalanmıştır.⁸⁸ Bozulan asayişin tekrar sağlanabilmesi, ancak Şam'dan

⁸⁶ Aynı Belge.

⁸⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, Cilt 5, 4. Baskı, Ankara, TTK yayınları, 1983, s. 179; Zorunlu askerlik uygulamasının sadece Müslümanları kapsamaması sorunların çıkmasına sebep olmuş ve 1856 Islahat fermanı ile cizye uygulamasına son verilerek gayrimüslimlerde zorunlu askerlik uygulamasına dahil edilmişlerdir. Ancak bir süre sonra bu uygulamanın sakıncalı olacağı görüşü ile, Gayrimüslimler tekrar zorunlu askerlik uygulamasının dışına çıkarılmışlardır. Bu uygulamaya karşılık olarak "bedeli askeri" vergisi alınmaya başlanmıştır. Bk. Tevfik Güran, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi ve Hazine Hesapları (1841-1861)**, Ankara, TTK, 1989, s. 14.

⁸⁸ Bruce Masters, Halep; "Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti**, Çeviren; Sermet Yalçın, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, ss.19-88.

intikal ettirilen asker ile mümkün olabilmiş ve yakalanan elebaşları İskenderun iskelesine gönderilmiştir.⁸⁹

Londra Sefaretinden gönderilen bir yazıda, olayların patlak verdiği ilk anda diplomatik çevrelerden büyük bir tepkinin meydana geldiği belirtilmiştir. Ancak kısa sürede Osmanlı Devleti'nin olayların bastırılmasında gayreti görülmüş ve tepkiler yerini takdire bırakmıştır.⁹⁰

Halep'te olaylar patlak verdikten kısa bir süre sonra Birecik'e sirayet etmiştir. Olaylardan paniğe kapılan naip ve müftü şehri terk etmişlerdir. Galeyana gelen halk firari olan müftü ve naibi aramak bahanesiyle gayrimüslimlerin hanelerine girerek yağmaya girişmişlerdir. Birecik'teki olaylar hemen akabinde Rumkale'ye de sıçramış, ancak Urfa'dan gelen askerin Birecik'i kuşatma altına alması sayesinde asiler teslim olmuşlardır.⁹¹

Halep, Birecik ve Rumkale'de isyana karışan 420 kişi İskenderun üzerinden Girit adasına sürgüne gönderilmişlerdir. Birecik'ten sürgüne gönderilenler 25 kişi olup bunlar elebaşı durumundadır. Elebaşların evlerinde yapılan aramalarla, gasp ettikleri eşyalar sahiplerine tutanak ile teslim edilmiştir. Olaylar esnasında cinayete karışan üç kişi de tutuklanarak İstanbul'a yargılanmaya gönderilmişlerdir.⁹²

Halep, Birecik ve Rumkale'deki hadiselerde zarar görenlerin kayıplarını tazmin için gerekli olan 5.000 kise akçenin, vilayet vergisine zam ile karşılanması kararlaştırılmıştır. Halep vergisine yapılacak olan zam % 15 iken diğer sancaklardaki oran % 12,5 olarak belirlenmiştir. Zarar tazmini için üç yıllık bir zaman diliminin aşılmasına da dikkat edilecektir.⁹³ Ancak vergi yüküne getirilen % 12, 5'lik zam Birecik ve Urfa'da yoğun tepki ile karşılanmış ve uygulamada sıkıntılar meydana gelmiştir.⁹⁴

⁸⁹ BOA, A. MKT. UM 36/ 45-1, H. 1266.

⁹⁰ BOA, A. MKT. UM. 47/ 32 H. 1267.

⁹¹ BOA, İradeler Meclisi Vâlâ 13.325, H. 1267.

⁹² BOA, İradeler Meclisi Vâlâ 7085, H. 1267.

⁹³ BOA, A. MKT. UM 51/ 51 H. 1268.

⁹⁴ BOA, A. MKT. UM 137/ 68, H. 1269.

Zorunlu askerlik uygulamasında meydana gelen tepki örneğinde de görüleceği üzere Tanzimat sonrası süreçte halkın memnuniyetsizliği genelde ağırlaşan vergi yüküne ve sair yükümlülüklerle dayanmakta olup, isyanlar din ve millîyet esaslı bir yapının ötesinde genel bir mahiyete sahip olmuştur.⁹⁵

1.7.4.8. Çözilemeyen Aneze Aşireti Problemi

Rakka ve Birecik, 1791’de Millîzade Teymur isyanı ile başlayan ve 1839 Nizip Savaşına kadar devam eden asayişin bozulma devresi sonrasında, uzun süreli bir kuraklık dalgası ile karşılaşmıştır. Kuraklık devresinin, Mısır hadisesi sonrasında eyaletin imarı için yapılan tohumluk ianesinin hemen akabinde meydana gelmesi, yapılabilecek olan yeni bir iane fırsatının kaçırılmasına sebep olmuştur. Maruz kalınan bunca sıkıntı sonrasında bölge, uzun süre etkisini devam ettirecek yeni bir asayişsizlik sürecine girmiştir. Bu yeni dönem, Arap vilayetlerindeki bedevi aşiretlerin ve özellikle Aneze Aşireti’nin hemen her yıl faili olacağı yağma dönemidir.

Arap aşiretlerinden Aneze Aşireti’nin bölgedeki menfi etkisi üzerine Halep Valisi tarafından 1829’da bir layiha hazırlanmıştır. Layihada, aşiretin sebep olduğu asayiş sorunundan dolayı, Fırat Nehri sahillerinden Arabistan’a kadar olan geniş coğrafyada nüfusun ciddi manada az yoğunluğa sahip olduğu belirtilmektedir. Halep yakınlarında birkaç nahiyede yerleşim mevcut olmakla birlikte, eyalet gelirlerindeki yetersizlikten dolayı gerekli imar faaliyetleri yeterince yapılamamıştır. Aneze Aşireti’nin her sene tekrarlanan yağmalarına mani olmadan, buraların şenlendirilmesine imkan ve ihtimal ise bulunmadığı belirtilmektedir.⁹⁶ Aşiretin tasallutundan emin olmak için Bağdat, Musul, Rakka, Halep ve Şam’da bulunan sair aşiretler de, bunlara ilhak olarak şerhlerinden emin olma eğilimi taşımaktadırlar. Bundan dolayı Aneze Aşireti geçen zaman içinde kontrol altına alınamaz hale gelmeye başlamıştır.⁹⁷

⁹⁵ Ahmet Uzun, **Tanzimat ve Sosyal Direnişler**, İstanbul, Eren, 2002, s. 95.

⁹⁶ BOA, HAT; 48.006-İ, H. 1245.

⁹⁷ Aynı belge.

Aneze Aşireti sahip olduğu hayvan varlığından dolayı, genel olarak geliş ve gidişlerinde Fırat sahillerini kullanmaktadırlar. Aşiretin bu hareket anlayışından dolayı Fırat çevresinde hemen hemen hiç meskun köy kalmamıştır. Fırat sahillerinden uzak durmak bile sair reayanın can ve mal emniyeti için yeterli değildir. Çünkü Aneze Aşireti'nin her sene ilkbaharda Halep, Hama, Humus, Antep ve Rakka eyaletinde ekili tarlalara hayvanlarını otlamaları için bırakmaları ve dönüşlerinde de reayanın varlıklarını gasp etmeleri, artık neredeyse vaka-i adiyeden olmaya başlamıştır. Her geçen gün gidenleri asli vatanlarına geri getirmek daha da zor hale gelmiştir.⁹⁸

Cebelisaman ve Harim Nahiyelerinde birkaç mamur karye kalmışsa da, Aneze tarafından bunlardan “heva” olarak tabir edilen resm talep edilmiştir. Reaya bunların şerhlerinden kurtulmak için “heva” ödemeye artık alışmaya başlamışlardır.⁹⁹

Halep Valisi layihanın devamında Aneze eşkiyasının baskısından korunmak için, Urfa'dan Şam'a kadar olan bütün mıntikalarda süvari ve piyadelerden oluşan sürekli birlikler bulundurulması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü Aneze Aşireti'nin mızraktan başka silaha sahip olmamasına rağmen iyi süvari olmalarından dolayı (çölde hiç durmaksızın otuz saat gidebilirler) bunları doğru yerlere mevzilenmiş asker ile kontrol altına alabilmek mümkündür.¹⁰⁰

Halep Valisinin layihasında, Arap vilayetlerindeki tesirinden bahis olunan Aneze Aşireti, 1843-1846 seneleri arasında gerçekleşen ağır kuraklık devresi sonrasında daha verimli gördüğü Urfa ve Birecik tarafına da her baharla birlikte yağmaya gelmeye başlamışlardır. Aneze Aşireti 1847 senesinde Fırat Nehri havzasını kullanarak bu bölgedeki karyeleri yağmalayıp halkı haraca bağlamıştır.¹⁰¹

Aneze tasallutundan Arap vilayetleri ve Urfa'nın kurtarılması için Sadarettin Şam ve Halep valilerine 1847'de gönderilen yazı ile, Fırat Nehri boyunca kaleler yapılıp mevcutların onarılması (özellikle Zor'da) ve aşiret mensuplarının Bağdat

⁹⁸ Aynı belge.

⁹⁹ Aynı belge.

¹⁰⁰ Aynı belge.

¹⁰¹ BOA Sadaret Mektûbî Kalemi (A. MKT), 169/ 7, H. 1265.

civarında Fırat Nehri sahillerine yerleştirilmesi istenmektedir. Yerleşik düzene geçirilmesi gereken Aşiretin bir daha başıboş kalmamaları için bunlara zirai bilgi ve ekipman verilmesi de istenmiştir. Bu işler için gereken finansman için ise valilerin çaba sarf etmesi istenmiştir.¹⁰²

1.7. 4.9. Asayişin Sağlanmasına Yönelik Tedbirler

Urfa'nın Tanzimat'a dahil olması ile birlikte tesis edilen Urfa Liva Meclisi, Aneze eşkıyasına karşı alınabilecek tedbirler bakımından Meclisi Vâlâ'ya taleplerini 1848'de iletmişlerdir. Halep Valisinin 1829'da takdim ettiği layihanın adeta tekrarı olan bu talepler, geçen zamanda geçerli tedbirlerin alınıp uygulamaya geçirilmesi bir yana, mevcut durumun daha da derinleştiğinin bir göstergesidir.¹⁰³

Aneze Aşireti'nin eşkıyalığından dolayı, Birecik ve Suruç arasında 1848 senesi itibarı ile 100 civarında karye ve mezra tamamen boşalmıştır. Aneze Aşireti senede 30.000 guruş miri ödeme yapmak yükümlülüğünde olmasına karşın bu yükümlüğünü yerine getirmek bir yana vatani asliyelerinden her sene baharda gelerek, Urfa, Birecik, Suruç ve Harran'daki üretim yapısını dahi bozmaktadırlar.¹⁰⁴

Aşiret sahip olduğu hayvan mevcudundan dolayı hareketleri esnasında Fırat nehri sahillerini kullanmayı tercih etmektedir. Bundan dolayı Birecik kazasının Fırat sahillerindeki köylerde nüfusunu kaybedip boş hale gelmiştir. Aneze Aşireti'nin vilayete girmesine engellemek için Birecik ve Suruç arasında en az 150-200 nefer konuşlandırılması gerektiği belirtilmiştir.¹⁰⁵

Aşiretin hareket alanını daraltmak, zirai üretimi arttırıp vilayet varidatını arttıracığı gibi alınabilecek tedbirlere de kaynak teşkil edebilecektir. Bunun için, vilayet dahilinde yeni bir iskân politikası tatbik edilmelidir. Fırat Nehri sahillerinden olan sızmanın engellenmesi için boş olan Harmin karyesi civarına devlete muti olan Ben-i Said Aşireti'nin iskân edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Harmin ile Birecik

¹⁰² BOA, Mektûbî Kalemi Meclisi Vâlâ, bundan sonra (A. MKT. MVL). 9/ 13, H. 1264.

¹⁰³ BOA, Sadaret Dosya Usulü, bundan sonra (A. MKT) 169/ 7, H. 1265.

¹⁰⁴ Aynı belge.

¹⁰⁵ Aynı belge.

arasında iki köy kurulması gerektiği ve bu köylere en az 500 Türkmen'in yerleştirilmesi gerektiği de vurgulanmıştır.¹⁰⁶

Beni İsa Aşireti'nin, Şeyh İsa karyesi civarındaki boş yerlerde tesis edilecek yeni köylere yerleştirilmesi ve bu aşiretten 150 neferli bir süvari birliğinin teşkil edilmesi de istenmektedir. Suruç Kazası Parapara karyesi ve civarındaki sekiz karye boş kalmıştır. Çünkü Aneze Aşireti tasallutu sonrası Gökçeöyük cemaati topraklarını terk etmişlerdir. Gökçeöyük cemaatinden boşalan yerlere devlete muti Beni Kays Aşireti (Harran aşiretlerinden) mensupları iskân edilmesine de talep edilmektedir. Yeniden imar edilecek köyler için, bu köylerin geçmişten kalan 50.000 gurusluk bakayasının iptali, 25.000 gurusun hazineden tahsis edilmesi de gerekmektedir. Ayrıca teşkil edilmesi gereken süvari birliklerin finansmanı da hazineden karşılanması da talep edilmiştir.¹⁰⁷

Liva meclisinin taleplerinden biri olan yerel unsurlardan teşkil edilmesi talep edilen süvari birlikleri oluşturulamamıştır. Taleplerinin yerine getirilmemesi üzerine, en azından bahar aylarında yakın çevredeki vilayetlerden asker kaydırmalarının yapılması talep edilmiştir. Urfa'da 1850 senesi itibarı ile toplanan 93 süvari ve 40 piyade mevcuttur. Bunlardan 41 süvari ile 10 piyade Birecik'te bulunmaktadır. Liva meclisinin ilgili talebi, yakın çevredeki vilayetlerde de asayiş sıkıntısı olduğu gerekçesi ile kabul edilmemiştir.¹⁰⁸ Liva meclisi askeri tedbir ile birlikte malî tedbir namına boş köylere iskân edilecek olanların daha makul miktarlarda vergilendirilmesini de talep etmiştir.¹⁰⁹

Urfa Liva Meclisinin, asker konuşlandırılması talebi, yerele mahsus bir talep olduğu gerekçesi ile, Meclisi Vâlâ tarafından onaylanmamıştır. Meclisi Vâlâ sorunun vilayet nezninde alınacak askeri tedbirlerle aşılabileceği görüşünde olup, finansmanın da tamamıyla vilayetin malî imkanlarından bulunacak olan fonlarla karşılanması yönünde bir iradeye sahip olmuştur.¹¹⁰

¹⁰⁶ Aynı belge.

¹⁰⁷ Aynı belge.

¹⁰⁸ BOA, Mektûbî Kalemi Nezaret ve Devair, bundan sonra, (A. MKT. NZD). 34/ 26, H. 1276.

¹⁰⁹ BOA, A. MKT. MVL, 41/ 10, H. 1267.

¹¹⁰ BOA, A. MKT. MVL, 62/ 77, H. 1269.

Meclisi Vâlâ kararı sonrasında, ortadaki sorunun halli için meseleye vilayet bazında bakılmıştır. Halep Vilayeti genelinde 500 süvarinin Aneze tedibi için görev alması gerekmekte olduğu görüşü öne çıkmış ancak vilayetin malî kaynak sorunundan dolayı bu sayının ilk etapta 100 süvari ile sınırlandırılması kabul edilmiştir. Her nefer için aylık ödemesi yapılacak olup, belirlenen tutar 110'ar guruştur. Toplam aylık gider 11.000 guruş olacağından, bu gider Adana, Halep ve Urfa askerinin maaşlarından yapılacak olan 5'er guruşluk tenzilatla karşılanacaktır. Böylelikle sınırlı olan vilayet imkanları da zorlanmayacaktır.¹¹¹

Alınmak istenen bütün askeri tedbirlere rağmen, Aneze Aşireti'nin ortaya çıkardığı kaotik ortam gittikçe derinleşmiş, diğer Arap aşiretleri de durumdan istifade ederek, bunların namı hesabına yağmalar yapmaya başlamışlardır. Arap Türkanlı Aşireti 1855'te Birecik (Şeyhler ve Kullar karyelerinden) ve Suruç'tan 3.000'den fazla koyun ve sayısı belirtilmeyen Arap atlarını gasp edip Musul'da Aneze Aşiretine satmışlardır. Zor kaymakamı Yusuf Paşa'ya, bu aşiretin üzerine açıkça varmadan casuslar göndererek çalıntı hayvanların kimlerin elinde olduğunu belirlenmesi istenmiştir. Gasp ile edinilmiş emtianın alıcısının her zaman olduğu gibi Aneze Aşireti olduğu hatırlatılarak, üzerlerine açıkça varıldığı zamanlarda istenen neticelerin şimdiye kadar alınmadığı da belirtilmiştir.¹¹²

Aneze Aşireti'nin 1858'den itibaren baharla beraber Birecik ve Suruç kazalarını yağmalayıp geri dönme alışkanlıkları şekil değiştirmiştir. Bu tarihten itibaren daha içrelere, Siverek Karacadağ'a 2.000 çadırla gelip bir yıl boyunca burayı mesken tutmaya başlamışlardır.¹¹³ Aşiret mensupları yerleştikleri Karacadağ'dan güneye sarkarak 1859 senesi baharında, kadim yağma yerleri haline gelen Birecik ve Suruç kazalarını yine yağmalamışlardır. Aneze yağmasından sonra altı gün süren

¹¹¹ Vilayet genelinde kamu kaynaklarının yetersizliği problemi yaşanmıştır. Buna mukabil kamu yönetiminde ihdas edilmesi gereken makamların varlığı da bir realite olarak ortadadır. Nizip Nahiye Müdürlüğüne tayin edilecek olan Mekki Efendi'nin maaşı yetersiz bulunmuş, Berazi Aşireti müdürünün 1.500 guruş olan maaşı 1.200 guruşa tenzil edilerek, aradaki 300 guruşluk fark Nahiye Müdürünün maaşına zam olarak konulmuştur. Bk. **BOA**, A. MKT. MVL. 62/ 47, H. 1269.13. Ve Sadaret Mektûbî Kalemi Umum Vilâyet (A. MKT. UM), 187/ 57, H. 1271. C. 21.

¹¹² **BOA**, A. MKT. UM. 241/ 50, H. 1272. L. 25.

¹¹³ **BOA**, A. MKT. UM 363/ 57, H. 1276. S. 3.

çekirge afeti ile halk daha da sıkıntılı hale düşmüştür. Bu iki felaketin ardarda yaşanmasından dolayı 1860 senesi aşar iltizamı ihalesine rağbet olmamıştır.¹¹⁴

Asayişin bozulması ve çekirge afetinden dolayı da halkın elinde bir şey kalmaması üzerine Suruç Kazasının en büyük Aşireti olan Berazi Aşireti de yağmaya girmiş, bölgedeki köyleri ve hâlâ Halep-Diyarbakır arasında ticareti sürdürmeye çalışan tüccarları soymuşlardır. Berazi Aşireti'nin üzerine Urfa Valisi Ali Paşa, Harput'dan ve Halep'ten gelen asker ile vardıktan sonra olaylar bastırılabilmiştir.¹¹⁵

Aneze Aşireti'ne karşı Urfa askerinin dahili asayişi sağlamada bile yetersiz olduğu ve artık bu aşiretin uzun süreli barınmalarına rağmen müdahale edilemediği bir devrede, 1861'de Urfa askerinin Şam'daki Arabistan ordusuna kaydırılması emri gelmiştir. Ancak Urfa Defterdarı Fikri Beğ, mevcut askerinin sancaktaki kifayetsizliğine rağmen, askerinin Arabistan'a kaydırılması halinde bunların yerine yenilerinin istihdam edilmesi gerektiğini ancak varidatlarının yetersizliğinden dolayı ilgili emrin yerine getirilmesine imkan olmadığını ileri sürerek itiraz etmiştir.¹¹⁶

Aneze Aşireti'nin başını çektiği aşiretlerden kaynaklanan şiddet dalgasının önüne geçmek için, bunların hareketlerinin sürekli izlenmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu maksatla 1857'de Halep Vilayetinde Arap katibi Mehmed Urban Müdürlüğü denilen ve aşiretlerin kamu ve çevreleriyle ilgili eylemlerinin takip edileceği bu göreve 1.500 guruh maaşla tayin edilmiştir. İhdas edilecek her kadronun vilayet bütçesine yük getirmesi endişesi ile Halep Vilayet Meclisi bu kadro tahsisine karşı çıkmıştır. Meclis itirazının gerekçesinde, ilgili müdürün aşiret hareketlerini takip etmek bir yana, şehirde oturup taşraya da çıkmadığını ileri sürmüşlerdir.¹¹⁷

Halep meclisinin itirazlarına rağmen aşiret müdürlerinin atanması gerçekleştirilmiştir. 1869'da Aşairi Urban Kaymakamlığı kurularak 4.150 guruh maaş tahsisi yapılmıştır. Gerekli olan kaynak Maraş ve Urfa merkez kaymakamlıklarının ilgasıyla sağlanmıştır. Böylelikle aşiretlerin daha sistemli olarak

¹¹⁴ BOA, A. MKT. UM 476/ 3, H. 1277.

¹¹⁵ BOA, A. MKT. UM 220/ 55, H. 1277.

¹¹⁶ BOA, A. MKT. UM 541/ 58, H. 1278.

¹¹⁷ BOA, A. MKT. MVL. 98/ 20, H. 1274.

takip edilmeleri ve vergilerini zamanında ödemeleri mümkün olacaktır. Aşiret hareket ve eğilimlerinin sürekli takibi ile iskâna meyli olan aşiret mensupları belirlenip, niyetlerinin gerçekleşmesine yardımcı olunacaktır. Alınan tedbirler neticesinde Aneze Aşireti'nin de zamanla kontrol altına alınacağı umulmuştur.¹¹⁸

Alınmaya çalışılan askeri ve idarî tedbirler hiçbir netice vermemiştir. 1870'de Anaze Aşireti Urfa, Mardin ve Siverek'i tamamen yağmalamışlardır. Birecik, Mardin ve Siverek üçgeninde 600'e yakın köy tamamen boşalmıştır. Bu dönemde Birecik köylerinin sakinlerinin ekseriyeti Harput'a firar etmişlerdir. İskâna yönelik çalışmalarda halk, tohumluk ve çift hayvanı yardımı yapılacağı yönündeki vaatlere rağmen, Aneze Aşireti'ne karşı hiç bir somut tedbirin alınmadığını ileri sürerek bu emre itaat etmemiştir. Köylülerin yeniden iskânı için görevlendirilen Diyarbakır Valisi, ancak 16 köyün tamamen iskânını gerçekleştirebilmiş, bazı köylerde ise ancak birkaç hanenin iskânı ile yetinilmek zorunda kalınmıştır.¹¹⁹

1.7.5. Asayiş Sorununun Sona Ermesi

Aneze Aşireti 1843-1846 seneleri arasında yaşanan ağır kuraklık dönemi sonrasında, günümüzün Güneydoğu Anadolu Şehirleri ile Irak ve Suriye coğrafyasını kapsayan, etkisini 30 yıl sürdüren asayişsizlik dönemine sebep olmuşlardır. 1870 senesine gelindiğinde artık kırsal nüfus meskun mahallerinde bile barınamayacak hale gelmişlerdi.¹²⁰

Bu tarihten itibaren, Anaze Aşireti'nin iskânı yönündeki politikalara ağırlık verilmiştir. Aşiret mensuplarına Zor Livası ve Hille arasında, Fırat Nehri havzası boyunca arazi tahsisleri yapılmıştır. Aşiret şeyhleri, tapu tahsisleri sonrasında, iskâna riayet edileceği yönünde teminat vermişlerdir. İskânın başarısı için hem aşiretin takibi, hem de ziraat eğitimi verilmesi için Zor Mutasarrıflığına özel yetkiler verilmiştir. Alınan tedbirler kapsamında Urfa ve Birecik bölgesi dahilinde, Suruç ve

¹¹⁸ BOA, İrade Şûra-yı Devlet, bundan sonra (İ. ŞD),.4/ 194, H. 1285, s. 9.

¹¹⁹ BOA, İrade Dahiliye 41.825, H. 1286/ 1870.

¹²⁰ Aynı belge.

Birecik'te sürekli süvari birlikleri istihdamı vardır. Bu tedbirlerin netice verdiği, artık Aneze Aşireti'nin birkaç senedir Urfa'ya gelmedikleri gerekçesi ile, 1876'da süvari birliklerinin kaydırılabileceği yönünde Halep meclis azaları görüşlerini beyan etmişlerdir.¹²¹

Alınan tedbirler sonuç vermiş olmakla birlikte, bahsedilen tedbirler 1847 senesinde Sadaret tarafından alınması istenen tedbirlerdir.¹²² Ancak, tedbirlerin, vilayet gelirlerinden karşılanması talebi ve varidatların yetersizliği uygulamada gecikmelere sebep olmuştur.

1.7.6. Asayiş Sorunu ve Genel Sonuçları

Asayiş sorunu, XIX. yüzyıl boyunca bölgenin en önemli sorunu olmuştur. Devlet, malî yapının güçlendirilmesi, idarî yapının tanzimi bir yana, adeta bir fetret döneminin yaşandığı bölgede otoritesini dahi tesis edememiştir. Birecik ve Urfa arasındaki bölgenin, maruz kaldığı sıkıntının sebepleri ana hatları ile bir Hatt-ı Hümayunda şu başlıklar altında değerlendirilmiştir:¹²³

- Eyalet arazisinin ekseriyeti verimsizdir ve düşük nüfus yoğunluğuna sahiptir.
- Zahire üretimine elverişli araziler aşiret ve kabilelerin tasarrufundadır. Ancak aşiretler bu arazileri hakkıyla işleyememekte ve sonuçta malî gelirler arttırılamamaktadır. Malî gelirlerin yetersizliği idarî yapının da zaafa uğramasına sebep olmaktadır.
- Bölge, Halep'in çevresi ile ulaşımında önemli bir konumda bulunmasından dolayı, her zaman başıboş unsurlar buraları mesken tutmakta, eşkıyalığı daim kılmaktadırlar.

¹²¹ BOA, Halep Ayniyat Defterleri, no; 867, H. 1293, s. 1211.

¹²² BOA, A. MKT. UM. MVL. 9/ 13, H. 1264.

¹²³ BOA, HAT 7686, H. 1218 ve A. MKT. 169/ 7 H. 1265.

- Millî Teymur isyanından beri, idareciler iskân ve asayişte başarılı olamamışlardır.
- Birecik, iskelesinden dolayı tüccarların uğrak yeri ve zirai istihsalin de yüksek olduğu bir yerdir. Kasabanın bu konumundan dolayı Birecik, isyan ve eşkıyalık hareketlerinde her zaman için üst olarak kullanılmıştır.
- Asayiş problemlerinin 1785 senesinden beri süreklilik kazanmasından dolayı nüfus artışı sağlanamamıştır. Şehirdeki hane sayısı bile uzun süreler iki bin civarında kalmıştır. Şehirdeki nüfus kifayetsizliği, Birecik'in asayiş olaylarında mukavemetsizliğine sebep olan faktörlerdendir.

Birecik konumundan dolayı sürekli eşkıyalık ve asayişe mugayir olaylara maruz kalmış olup, 1850 Halep hadisesinde de olduğu gibi yakın çevresindeki olaylardan da etkilenen bir yapıya sahip olmuştur. Birecik'in düşük nüfus yapısından kaynaklanan mukavemetsizliğini tersine çevirmek için kapatılan yeniçeri artıklarının dahi şehre yerleşmesine göz yumulabilmiştir. Ancak sorunların çözümü için alabildiğine esnek politikalar uygulanmaya çalışıldığı halde, XIX. yüzyıl boyunca bölgenin en önemli sorunu asayiş meselesi olmuştur.

2. MALÎ YAPI

2.1. XVIII. Yüzyılda Rakka Eyaleti ve Birecik Sancağında Malî Yapı

2.1.2. XVIII. Yüzyılda Genel Olarak Osmanlı Maliyesi

XVII. yüzyıl, uzun süren savaşlar ve nihayetinde toprak kaybı ile neticelenen 1699 Karlofça Antlaşmasıyla sona ermiştir. Siyasî krizlerin yoğunluk kazandığı bu süreç Osmanlı malî yapısında sarsıntılara sebep olarak, bütçe açıkları sorununu doğurmuştur.¹

XVII. yüzyıldaki malî sıkıntılardan dolayı XVIII. yüzyıl, malî ıslahat çalışmalarının yoğunluk kazandığı bir dönem olmuştur. Islah faaliyetlerinin merkezinde malîkane sistemi bulunmuş ve yüzyıl boyunca artan bir yoğunlukla uygulama alanı bulmuştur. Malîkaneler esasen başlangıç dönemlerinde de mevcut olmakla birlikte, bunlar askeri hizmetler karşılığı verilen ve özel mülkiyet anlayışına da yakın birimlerdi. Yeni süreçteki malîkaneler, tamamen farklı bir anlayışa dayanıp, iltizam ile işletilen mukataaların tasarruf ilişkilerinin kaydı hayat esasına dönüştüğü bir yapıyı temsil etmiştir.²

Malîkane sistemi, devlet gelirlerini arttırıcı etkisi yanında vergi kaynağının korunması konusunda da önemli katkılar sağlamıştır. Bunda muaccele ödemeleri ile elde edilen kaydı hayat şartlı tasarruftan dolayı, yatırımcı bakımından özel mülkiyet gibi bir durumun algılanması belirleyici olmuştur.³ 1695'te uygulamaya giren malîkane sistemi en yoğun hali ile Halep'te ve kısa bir süre sonrada Rakka'da da

¹ 1645'te Girit kuşatması başlamış ve yaklaşık 25 yıl sürmüştür. Girit kuşatmasının akabinde 1663'te Avusturya Savaşları ve 1672 Lehistan Savaşları başlamıştır. Yavuz Cezar, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Malî Tarih)**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986, s. 32.

² Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1985, s. 129.

³ Murat Çizakça, **İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortaklıkları Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 144

uygulanmaya başlanmıştır. Malî gelirlerin arttırılmasına yönelik beklentilerin karşılık bulması üzerine, XVIII. yüzyıl boyunca malîkane sistemi artan bir yoğunlukta uygulanmıştır.⁴

Malî sistemin ıslahına yönelik yapılan çalışmalar ve bir dönem için yaşanan barış ortamı neticesinde, fazla veren bütçelerle karşılaşmıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde 1760-1800 arasında Rusya ile olan savaşların neticesinde, iktisadî yapı sarsıntı geçirmiş ve bu dönemde malların fiyatları % 200 artış göstermiştir. Artan harcama miktarı ve fiyatlara rağmen, malî gelirlerin arttırılmasında aynı başarı gösterilememiştir.⁵ Bütçe gelirlerinin tekrar yetersiz kalmaya başlaması üzerine, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbinin sonuna kadar da devam etmiş olan malîkane sistemi yerini esham uygulamasına bırakmıştır.⁶

Esham sistemi esasen malîkane sisteminin bir uygulama şekli olup, malîkanelerin hisselerle bölünerek ve senelik kâr mukabili satışı esasına dayanır.⁷ Esham sisteminde de istenen neticenin alınamaması üzerine 1813'te alınan bir kararla eyaletlerde bulunan tüm mukataaların, o bölgelerdeki vali ve sancakbeyi mutasarrıflarına ihale olunabileceği ilkesi benimsenmiştir. Benimsenen bu ilkeyle iltizam usûlünün lağvı yönünde bir adım atılmıştır. Bu karar aynı zamanda mahalli idarecilerin yerel güç unsurlarının karşısında konumunu da güçlendirecek bir mahiyette olmuştur. Eyalet mutasarrıflarının iltizam ihalelerini alabilmeleri için temsil ettikleri tüzel kişilikleri tek başına garanti unsuru olarak görülmemiş, ihalelerde muktedir bir sarrafın kefil olarak gösterilmesi yükümlülüğü de getirilmiştir.⁸

Bütçe gelirlerinin arttırılması için mukataaların işletim tarzındaki arayışlar, merkez hazinesinin yapılanma sürecinde de kendini göstermiştir. 1793 senesinden itibaren tek hazine ve defterdar dönemi sona ererek, çoklu hazine dönemine girilmiştir. III. Selim döneminde kurulan Tersane ve Zahire Hazinesi çoklu hazine sürecinde uygulamaya girmiştir. Aynı yöndeki yapılanma Sultan II. Mahmud döneminde

⁴ Erol Özvar, **Osmanlı Malîyesinde Malîkâne Uygulaması**, İstanbul Kitabevi, 2003, s. 102.

⁵ Genç, **a. g. e.**, s. 218.

⁶ Özvar, **a. g. e.**, 2003, s. 4.

⁷ Coşkun Çakır, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Malîyesi**, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, s. 21.

⁸ Cezar, **a. g. e.**, s. 242.

Mukataat, Mansûre, Redif, Darphane ve Malîye hazinelerinin kuruluşları ile devam etmiştir. Tanzimat'ın ilanına kadar devam eden çoklu hazine yapısı Tanzimat'ın ilanı ile 1839'da sona ermiştir.⁹

Tanzimat'ın ilanı ile malî alandaki en önemli değişimlerden biri iltizam sisteminin kaldırılmasına yönelik olan çalışmalardır. İltizam sisteminin kaldırılması öncelikle gümrüklerde başlamış ve daha sonra diğer malî birimlerdeki uygulamalarla devam etmiştir. Yeni süreçte kaldırılan iltizam usûlü yerine, kamu görevlileri olan muhassıllar vasıtası ile malî gelirlerin tahsil ve işletimi sistemine geçilmiştir. 1840'ta başlayan muhassıllık dönemi, kadim imtiyaz sahipleri olan sarrafların ve mültezimlerin başını çektiği grupların muhalefeti sonucu 1842'de lağvedilmiştir. Muhassılların yetkileri, sistemin kuruluş aşamasında teşkil edilmiş olan muhassıl meclisleri (veya memleket meclisleri) ve mülki idare amirlerine devredilmiştir.¹⁰

2.1.3. XVIII. Yüzyılda Rakka Maliyesi ve Hazinesi

XVIII. yüzyıl Osmanlı-İran ilişkilerinin gerilmeye yüz tuttuğu bir süreçle başlamıştır. Avşar Türklerinden olan Nadir Şah'ın İran'da Afgan hanedanlarının egemenliğine son vermiş olduğu 1730 senesi ve akabinde Kuzey İran'da, Osmanlı hakimiyetine son verme girişimleri ile ilişkilerdeki gerilim doruk noktasına ulaşmıştır.¹¹

Birecik Sancağı, Osmanlı İran savaşlarında, çalışmamızın üçüncü bölümünde de görüleceği üzere, lojistik ikmal üstü konumunda yer almıştır. Birinci bölümde görüldüğü üzere XVIII. yüzyıl, Rakka eyaletinin aşiret iskan sahası haline getirildiği bir sürece de tanıklık etmiştir. Rakka eyaleti ve Birecik Sancağının bu yüzyılda karşı karşıya kaldığı bu ağır sorumluluk neticesinde, ihtiyaç duyulan güçlü malî yapı arayışları kaçınılmaz hale gelmiştir.

⁹ Cezar, **a. g. e.**, ss. 151-152.

¹⁰ Çakır, **a. g. e.**, s. 41-47.

¹¹ Faruk Sümer, "Avşarlar", **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 41, İstanbul, Nisan 1986, ss. 125-133.

Malî yapının güçlendirilmesi için Rakka Hazinesi gelirlerinin arttırılması gerekmektedir. Malî gelirlerin artışı için ilk anda, eyaletin coğrafyasında yer alan, fakat başka eyalet hazinelerinin varidatındaki mukataaların¹² Rakka Hazinesine aktarımı gerçekleştirilmiştir. Rakka eyaletinin 1695'te gelirleri toplamı 55.397 guruş iken bu gelire 20.000 guruşluk bir zam yapılmıştır. Bu artışı 1702'de senelik mal geliri 22.500 guruş olan Suruç mukataası izlemiştir.¹³

Rakka Hazinesine yapılan gelir aktarımlarını Suruç Berazi Aşireti mukataası takip etmiştir. Berazi mukataasının senelik “mal” geliri 6.327,5 guruştur. Yapılan eklemelerle Rakka mukataasının 1704'te ulaştığı senelik gelir tutarı, tenzilat sonrası 94.385 guruş olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Rakka ve Birecik erbabı tımar ve zuemalarının cebelü bedelleri tutarları da 7.500 guruş olarak gerçekleşmiştir. Böylelikle toplam senelik gelir 101.885 guruşa yükseltilmiştir. Rakka eyalet gelirlerinin iskan hareketlerine bağlı olarak arttırılma eğilimlerine rağmen, aşiretlerde gerçekleşen firarlardan dolayı, bunların kayıtlı buldukları mukataaların muaccele ve senelik mal ödemelerinde 1695-1704 seneleri arasında 11.323 guruşluk bir bakaya söz konusu olmuştur.¹⁴

XVIII. yüzyıl başında eyalet gelirlerinin arttırılması yönündeki çabalar da, eyalet sınırlarında olan, ancak Halep Hazinesi ve muhassıllığına ait olan gelirlerin aktarımı belirleyici olmuştur. Ancak Rakka eyaleti sancağı olan Birecik'in iskele mukataası bu genel uygulamasının dışında kalarak, Halep muhassıllığı varidatında kalmıştır. İskele mukataasının, Rakka Hazinesine dahili ancak 1709'da gerçekleşmiştir. İskele gelirleri 1708'de senelik 20.596.386 akçe iken, 2.556.600 akçelik zam ile varidat 23.152.986 akçeye (19.295 guruşa) çıkarılarak intikal işlemi gerçekleştirilmiştir.¹⁵

Rakka Hazinesi gelirlerinin arttırılmasına yönelik uygulamalara rağmen, bu bölgedeki bazı mukataa birimlerinin kadim statüleri ise devam ettirilmiştir. Birecik

¹² Devlete gelir temin edebilecek her türlü sınai, ticarî ve zirai birim mukataa konusunu oluşturmaktaydı. Arapça “kat” kesme mastarından mukataa devlete gelir temin eden unsurları temsil eden bir kelimedir. Bk. Tabakoğlu, a. g. e, s. 120

¹³ BOA, Cevdet Malîye 18.206, H. 1114.

¹⁴ BOA, MAD 10.149, H. 1115, s. 79.

¹⁵ BOA, Cevdet Malîye3243, H. 1120.

Duhan Gümrüğü mukataası bunlardan biridir. Halep Gümrüğü gelir birimlerinden olan Rakka ve Biretülfırat Duhan Gümrüğü mukataası (Birecik duhan resmi, şehrin diğer ismiyle kayıtlarda değerlendirilmiştir), Rakka Hazinesi haricinde kalabilmiştir.¹⁶

Rakka Hazinesi varidatının artırılması için mukataa birimlerinin genişletilmesi yönünde izlenen politikayı, mukataaların malîkane statüsünde işletilmesi süreci takip etmiştir. Malîkane sisteminin yaygınlık kazandırılmasında, genel malî yapının ancak kaydı hayat esasına dayalı bir yapıyla ıslah olacağı beklentisi belirleyici olmuştur.¹⁷

Rakka eyaleti ve hazinesi adına ciddi bir dönüşümün gerçekleştirilmeye çalışıldığı XVIII. yüzyıl başında vali olarak atanan Yusuf Paşa, eyaletin malî durumu hakkında genel bir değerlendirmede bulunmuştur. Vali, yapmış olduğu değerlendirmenin hemen akabinde sistemin ıslahı için önerilerde de bulunmuştur. Eyaletin malî yapısı hakkında yapılan genel değerlendirme şu hususlara dayanmaktadır:

- Rakka aşiretlerinin, mukataalardaki yükümlülüklerini gerçekleştirmesinde genel olarak sorun çıkarmaktadırlar. Aşiretlerin bu tutumlarından dolayı malî hedeflerde sapmalar meydana gelmekte ve bu da valilerin azilleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Sürekli meydana gelen vali azilleri, eyalette yönetim sorunlarının yaşanmasına sebep olmaktadır.
- Valiler ve ehli örf taifesi hedeflerde meydana gelen sapmaları bertaraf etmek için, daha ziyade küçük cemaat ve oymaklar üzerinde baskı oluşturmaktadır. Küçük sosyal gruplar üzerinde baskılar, Rakka'dan reaya firarlarına sebep olmakta ve bunun sonucunda nüfus yetersizliği ile üretimin arttırılamaması sorunu ortaya çıkmaktadır.

¹⁶ Dönümü duhan mukataası senelik 250 guruşluk mal bedeli geliri olup, bu gelir seviyesi uzun süre artmaksızın devam etmiştir. Mukataanın 1765 senesi varidatı 250 guruş ve 1814 senelerindeki varidatı da 250 guruş olarak tahsil edilmeye devam edilmiştir. **BOA**, Cevdet Malîye 26117, H. 1125; **BOA**, MAD 10241, H. 1214, s. 88.; **BOA**, MAD 10263, H. 1230, s. 96.

¹⁷ **BOA**, Cevdet Malîye 2.855, H. 1210.

- Mukataalarda eyalet dışından tasarrufa sahip olanların artış eğilimi göstermesi de reaya üzerindeki baskıyı arttırmaktadır. Hariçten tasarruf edenler işlerini vekiller vasıtası ile yürütmekte olup, vekiller de zayıf olan reayadan defter dışı (kanunsuz) vergi taleplerinde bulunmaktadır. Güçlü olan reaya grupları da, vekillerin yetki alanlarını etkin kullanmalarını engellemektedir.
- Mukataalarda hariçten tasarruf edenlerin yoğunluk kazandığı Birecik Sancağının Çukur nahiyesi mültezimleri, senelik mal ödemelerini ödemekte yetersiz kalmaktadırlar. Bu bölgede, senelik ödemeler olan mal bedeli ödemelerinde bakaya kalan kısımlar yoğunluk kazanmakta olup, süreklilik arz etmektedir.

Vali, sorunları tespit ettikten sonra çözüm önerilerinde de bulunmuştur.

Bunlar:

- Mukataa ihalelerinde kaydı hayat esaslı (malîkane) ihalelere ağırlık verilmesi gerekmektedir.
- Valilerin mukataacılara yönelik, yetkilerinin artırılması ve özellikle senelik mal ödemelerini eda edemeyenlerin azledilmeleri için yetkilerinin artırılması gerekmektedir.
- Malîkane ihalelerinde valilere de yetki alanı bırakılması ve büyük malîkane ihalelerinin deruhtesinde kendilerine öncelik tanınması gerekmektedir.
- Valilerin büyük mukataaları deruhte etmesi halinde, ihale konusunun hisselerine ayrılarak üçüncü şahıslara devrinin önünün açılması gerekir.
- Malî hedeflerde meydana gelen sapmalardan dolayı vali azli yoluna müracaat edilmemesi ve bunun yerine senelik eyalet bütçesi ibrazlarına süreklilik kazandırılması şarttır.

Yusuf Paşa tespit ve önerilerde bulunduktan sonra, kendisinden talep edilen hususları gerçekleştirme ve taahhüt etmiştir. Bunlar; mukataaların senelik mal bedellerini üç taksit halinde toplamaya ve kalemiye bedelleri tahsiline özen göstermektir.¹⁸ Yusuf Paşa'nın Rakka mukataalarının malikane olarak, bu eyalet valileri tarafından deruhte edilmesi talebi uygulamada karşılığını bulmamıştır. 1711'de Rakka Valisi Yusuf Paşa, Birecik iskele mukataasını tasarrufunda bulduran Seyyid Hüseyin'in senelik mal ödemesi yükümlülüğünü yerine getiremediği gerekçesi ile malikanecilik statüsüne son vermiştir. Yusuf Paşa ilgili tasarrufun kendi namına devrini de talep etmiş, ancak malikane tasarrufu Birecik sipahilerinin başbuğu olan Şeyh Oğlu Hüseyin Ağa'ya senelik 8.500 guruş mal ödemesi karşılığında devredilmiştir.¹⁹ Bu uygulama Rakka eyaletinde, valilerin malikane sisteminde ağırlıklarını arttırmalarının devlet tarafından arzulanmadığının göstergesi konumundadır.

Birecik Sancağının malî durumunu ve üretim seviyesini belirlemek için, XVIII. yüzyıl başında 1706 senesinde "mahsulat" tahriri yapılmıştır (Bk. Tablo 34). Mahsulat; bad-i heva, bennak, mücerret, gümrük, boyahane, adeti ağnam, resmi kıslak, yaylak, asiyab, debbağhane, boyahane, kaçkun, yave, hamr ve iskele rüsumlarından oluşmuştur. Mahsulat tahriri, Rakka Valisinin mübaşir tayin ettiği, Birecik Tersane Emmini Murtaza Ağa tarafından yapılmıştır. Mahsulat tahriri Birecik iskelesinden Bağdat Kalesi muhafızlarının tayinatları mukabili yapılan zahire naklinin yapıldığı ve tersanenin tekrar faaliyete geçildiği bir dönemde gerçekleştirilmiştir. Murtaza Ağa, zahire naklinin yapıldığı dönemde, Birecik ve Urfa zahire mubayaasında da görev almıştır.²⁰

¹⁸ BOA, MAD 10.306, H. 1117, ss. 50-51.

¹⁹ Malikanenin deruhte edilmesinde, 8.500 guruşluk muaccelle bedelinden başka, 3.000 guruşluk kalemiye ile sair masraflarda ödenmiştir.. Malikaneyi deruhte eden Seyyid Hüseyin'in ailesi silahşör ailelerden olup, 1103 Avusturya seferine 100 asker götürmüştür." Bk. BOA, KK, nr. 182, s. 23, 107 ve 189, H. 1123; Yusuf Paşa'nın malikanecinin yerinde olmadığı gerekçesi ile bu tasarrufu sona erdirmeye girişimi ilgili dönemdeki uygulamaların bir sonucuydu. Malikane sisteminin başlangıcında malikanecinin mukataasının üzerinde bulunması ve zamanında ve yerli yerinde yapacağı müdahaleler ile verimlilikte sürekliliği devam ettirmesi arzulanmıştır. Ancak zamanla İstanbul'da ikamet eden ve adete "rantiar" bir zümre izlenimini veren bir malikaneci profili ortaya çıkmış ve bu profil malikane sisteminin yerine ihdas edilmiş olduğu iltizam sistemine yakınlaştırmıştır. Genç, a. g. e, s. 111.

²⁰ Aynı belge, s. 81.

Kazaların mahsulatlarında şehir ifadesine sadece Birecik ve Rumkale kazalarında yer verilmiştir. Birecik şehrinde tahsil edilen gelirler, ilgili sayfanın yırtılmış olmasından dolayı tespit edilememiştir. Diğer kazaların mahsulatı tamamen karye ve mezralardaki tekalifi örfiyeler ve badi heva tahsilatlarından oluşmaktadır. Suruç kazasında Berazi Aşireti mukataa gelirleri, kazanın köy ve mezraa gelirlerinden ayrı olarak değerlendirilmesi ile farklılık arz etmiştir.

Tablo 34 - Birecik Sancağı Mahsulat Sayımı, 1706

Yeri	Adeti	Geliri (Akçe)
Birecik Kazası ⁽¹⁾	165 karye ve mezra	730.940
Suruç Kazası	96 karye ve mezra	393.052
Suruç Berazi Aşireti ⁽²⁾	12 cemaat	119.523
Rumkale Şehir Hasılatı ⁽³⁾	10 birim	49.340
Rumkale Taşrası	52 köy ve mezra	138.206
Ank Nahiyesi	109 karye ve mezra	408.939
Araban Nahiyesi	48 karye ve mezra	228.630
Toplam		2.068.630

Kaynak: BOA, D. BŞM, 1076, ss. 1-8.

(1) Birecik kazası karye ve mezraları, Nizip kazasını da kapsayıp, ayrı olarak değerlendirilmemiştir. Bk. BOA, D. BŞM 1076, ss. 2-4.

(2) Berazi Aşireti 12 cemaat halinde tasnif edilmiş olup, adet-i ağnam, resm-i bennak, ve resmi mücerret ödedikleri belirtilmiştir. İsmi geçen cemaatler Dodanlı, Şedadi, Kabakablu, Bican, Numan, Aleddinli, Şeyhan-ı Abbasiyan cemaatlerinden oluşmaktadır. Cemaatlerden bazıları farklı kethüdaların isimleri ile belirtilmiştir. Mesela, Dodanlı cemaati Hasan, İbrahim ve Ahmed kethüdalar idarelerinde şubelere ayrılmıştır. Bk. Aynı belge, s. 6.

(3) Şehir varidatında görülen rüsumat şu birimlerden oluşmaktadır. Gümrük 15.000 akçe, Boyahane 6.000 akçe, Debbaghane 1.000 akçe, Adet-i Ağnam 4.000 akçe, Resm-i kışlak 1.000akçe, Hass-ı mukataa 1.280 akçe, Hamr 15.000 akçe, Yave- kaçkun 6.000 akçe. Bk. Aynı belge, s. 7.

Birecik Sancağı kazalarından en yüksek mahsulat bedeline haiz olan yer, en fazla köy ve mezraya sahip olan Birecik kazasıdır. Ancak mahsulat verileri Birecik'in tüm istihsal durumunu yansıtmamaktadır.

Birecik iskele mukataası, diğer şehir mukataaları olan boyahane, kapan, kantarı revgan ve pekmez gibi şehir mukataaları ile birlikte 1706 senesi itibarı ile Halep

muhassıllığının emvalinde kalmaya devam etmiştir.²¹ Rumkale Şehir mahsulatına tahrir neticesinde yer verilmesine rağmen, Birecik Şehir mahsulatına bu sebepten dolayı tahrirde yer verilmemiştir. Birecik iskele mukataasının, Halep muhassıllığı emvalinden Birecik mukataasına (dolayısı ile Rakka mukataasına) dahil olması ise ancak 1709'da, önceki senedeki mal bedeli olan 20.596.386 akçeye 2.556.600 akçelik zam ile 23.152.986 akçelik bedel ile gerçekteŐmiştir. Halep muhassıllığı yapılan devir işlemine rağmen, sabık mukataacı üzerindeki tasarrufu devam ettirmeye teşebbüs etmiştir. Halep muhassıllığı tarafından sabık mukataacı Abdurrahman Efendi'ye, belirtilen zam sonrası bedelle tekrar ihale edilmeye teşebbüs edilmiş, ancak Birecik başbuğu Őeyhođlu tarafından durum Divan'a bildirilmiştir.²²

2.1.4. XVIII. Yüzyıl Rakka Eyalet Gelir ve Giderleri

Birecik mukataaları ve bunların bağlı bulunduğu gelirler Başmuhasebe kalemi gelirleri üzerinden izlenebilmektedir. Başmuhasebe kalemi, bu birime bağlı olan gelir ve giderleri denetlemek görevini yüklenen ve ilgili bütçelerin yöneticisi durumundadır.²³

1698'de Birecik hasları Haremeyn muhasebesi varidatından olup, 1.599.960 akçe gelire sahiptir. Haremeyn muhasebesi gelirleri Güneydoğu Anadolu'da Mardin, Nusaybin, Kilis, Birecik, İskenderun ile, Batı Anadolu'da Aydın, Menemen ve Suğla'dır.²⁴

²¹ 1706 senesinde Birecik iskele mukataası geliri mal bedeli (senelik ödemesi) 21.370 guruşla Halep sakinlerinden Abdurrahman Ağa tarafından deruhte edilmişken, sabık malıkaneci Birecikli SipahibaŐı ve Başbuğ sıfatına sahip olan Őeyhođlu tarafından müdahale edilmiştir. Bk. **BOA**, MAD 10.151, H. 1118, s. 43.

²² **BOA**, Cevdet Malıye 2887, H. 1121.

²³ Tabakoğlu, **a. g. e.**, s. 83.

²⁴ Tabakoğlu, **a. g. e.**, s. 91.

Tablo 35 - Rakka Hazinesi ve Başmuhasebe Gelirleri

Hazine Gelir Seneleri	Rakka Hazinesi Geliri (Akçe)	Başmuhasebe Gelirleri (Akçe)	Rakka Hazinesi / Hazine Gelirleri Oranı (%)
1698-1699	9.379.020	567.924.256	1,7
1700- 1701	8.619.720	490.530.889	1,8
1710- 1711	10.934.460	515.760.850	2,1
1713	14.311.560	818.604.388	1,7
1716	12.946.440	666.707.859	1,9
1734-1735	12.893.280	1.371.404.694	0,9
1735	12.952.080	1.090.677.251	1,2
1739	14.110.440	1.265.653.582	1,1
1748	14.018.940	1.007.907.021	1,4
1762	23.757.120	-	-

Kaynak; Ahmet Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Malîyesi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985, ss. 84- 89 ile ss.322-357; **BOA**, DBŞM 16, H. 1125; **BOA**, D. BŞM. 1936, H. 1148; **BOA**, D. BŞM 1947, H. 1152, ; **BOA**, MAD 19.812, H. 1176.

Rakka Hazinesi gelirlerinin XVII. yüzyıl boyunca merkezi hazine gelirleri karşısındaki payının % 0,9 ile % 2,1 aralığında olduğu görülmektedir. Başmuhasebe Gelirleri, XVII. yüzyıldan XVIII. yüzyılın ortalarına kadar değişken bir eğilim takip etmiştir. Örneğin 1700-1701 dönemi gelirleri 1698-1699 dönemi gelirlerine göre %13,6 azalmıştır. 1713 yılında ise, yaklaşık 10 yıllık bir süre içinde %40'lık bir artış sağlanmıştır. 1716 yılında tekrar bir düşüş eğilimi gözlenmektedir. Yüzyılın ikinci çeyreğine geldiğimizde ise, 1734-1735 döneminde, 1713 rakamlarına göre yine % 40'lık bir artış gözlenmektedir. 1735'ten 1748 yılına kadar olan dönem inişli çıkışlı bir grafik sergilemektedir (Bk. Tablo 35).

Rakka Hazinesi gelirlerinde 1762'de ve bir önceki ulaşılan kayıt dönemi olan 1748'e göre yaklaşık olarak % 70'lik bir artış görülmüştür. Bu artış XVIII. yüzyıl başlarında başlayan ve 1768'e kadar, Rusya Savaşı dönemi öncesinde Osmanlı malîyesinde görülen genel bir iyileşme trendinin de sonucunu yansıtmaktadır.²⁵

²⁵ Cezar, a. g. e, s. 74.

Rakka Hazinesinin XVIII. yüzyılda genel seyrini belirleyebilmek için, eyalet bütçesi gelirlerine dayalı bir veri tabanının oluşturulması gerekmektedir. Ancak bütçelere senelik veya anlamlı olabilecek zaman aralıklarına göre ulaşabilmek mümkün değildir. Bu aşamada karşımıza belgelerin tasnif edilebilirlikleri sorunu çıkmaktadır. Eldeki verilerin sınırlılığına rağmen, mevcut olanlar üzerinden malî yapının genel özelliklerinin belirlenmesine çalışılmıştır.

2.1.4.1. 1713 Senesi Gelir ve Giderleri

XVIII. yüzyıl bütçelerinden en erken tarihli olanı 1713 senesine aittir. İlgili senenin bütçesinin değerlendirilmesinde öncelikle sabık hesap dönemi kapatılmıştır. Sabık hesabın kapatılması iki usulle gerçekleşmektedir. Bunlar, kıst-el-yevm ve müfredat defteri hazırlamak şeklindedir.²⁶ 1713 eyalet bütçesinde sabık mukataa gelirleri kıst el-yevm metodu ile tasfiye edilmiştir. Tasfiye edilen gelir, Hüseyin Paşa'nın 1713'te görevde kaldığı 100 günlük döneminin varidatına karşılık gelmektedir. İlgili döneme ait olan kıst-el-yevm tutarı toplam 31.665 guruş olup, bunun 3.899 guruşluk kısmı sabık Vali Hüseyin Paşa'nın 100 günlük mukataa gelirlerine karşılık gelmektedir.

Rakka Hazinesi mukataalarının genel eyalet hazinesindeki yerlerinin belirlenmesinde, eyalet varidat bütçelerine ihtiyaç duyulmaktadır. XVIII. yüzyılda ulaşılabilen ilk bütçe 1713 senesine aittir (Bk. Tablo 36). Rakka Valisi Hüseyin Paşa'nın vefatı sonrasında, eyalet malî durumunu ortaya koymak için bir eyalet bütçesi hazırlanmış ve ilgili senenin Rebiyülevvel ayının 25. Gününde, valinin kethüdarları El-Hac Mustafa Ağa ve Hazinedar Muhammed Ağa tarafından Başmuhasebe kalemine ibraz edilmiştir.²⁷

Mukataa gelirlerinden en yüksek gelir oranına sahip olan % 26 ile aşiret iskanı, % 21 ile iskele ve sonra sırası ile % 13 ile Suruç, % 12 ile gümrük ve % 8,5

²⁶ “Kıst-el-yevm sistemi iltizam bedelinin bir günlük bölümünün mukataanın deruhte edildiği gün sayısı ile çarpımının sonucu bulunan rakam ile muhasebenin görülmesidir.” Bk. Baki Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)**, İstanbul, Kitapevi, 2003, s. 68.

²⁷ BOA, D. BŞM 16, H. 1125, ss. 8-9.

ile Harran mukataalarıdır. Diğer mukataa birimleri ise oldukça düşük oranlarda gelir paylarına sahiptir. Bölgenin sosyal yapısı üzerinde önemli etkilere sahip olan iskan hareketleri, önemli bir mukataa birimi olan aşiret mukataalarını da arttırıcı bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

Tablo 36 - Rakka Hazinesi Gelirleri, 1713

Mukataa birimi	Tutarı (Guruş)
Gümrük	14.449,5
Birecik İskelesi (I)	25.639
İskele Mukataası Çukur Karyeleri	2.456
Suruç Mukataası	16.000
Harran Mukataaları	10.072
Karye Aşarları	10.997,5
İskan ve Saire	31.500
İspenç	2.000
Nüzul	150
Bazarı Deşte	60
Kirişhane	42,5
Şırahane	132
Kahve	255
Duhan	212,5
Şehri Subaşılık	12,5
Âidât	85
Suruç Zahire Bahası	1.500
Sair Zahire Bahası	3.700
Toplam	119.263,5

Kaynak; BOA, D. BŞM 16, H. 1125, s. 9.

(I) “Ömer Ağa tarafından Çukur nahiyesi ile birlikte deruhte edilmiş olup, gider öncesi senelik varidatı 30.000 gurus olarak tahakkuk etmiştir.” Aynı belge, s. 10

Yukarıdaki tabloda yer alan varidat birimleri senelik mal ödemelerini yansıtmakta olup, mukataaların ihaleleri esnasında tahsil edilen muaccele bedelleri ve muaccele üzerinden Rakka Hazinesi namına tahsil edilen kalemiye resmini kapsamamaktadır. Mevcut verilerde görülen Rakka Hazinesinin toplam 119.263,5 guruşluk gelirinin % 38'ni oluşturan 45.595 guruşluk kısmı doğrudan Birecik mukataalarından elde edilmiştir. Ancak Birecik gelirleri bunun daha üstündedir. Çünkü ispenç resminde de görüleceği üzere, bazı gelirler eyalet düzeyindeki tahsilatı yansıtmakta olmasına karşın, tahsilin yapıldığı yerleri yansıtmamaktadır.

Rakka Hazinesi muaccele varidatını başka bir belge üzerinde görebilmek mümkündür. Muaccele varidatı 1713'te 100.000 guruş iken muaccele bedeli ile birlikte toplam gelir ise 219.263 guruş olarak gerçekleşmiştir.²⁸ Muaccele bedeli toplamının toplam gelirlere oranı % 45 oranında gerçekleşmiştir. Bu genel oranda Birecik mukataasının payını belirlemek verilerin yetersizliğinden dolayı imkansızdır.

Rakka Hazinesi gelirlerinden sonra giderlerin tasnifine yer verilmiştir. Gerçekleşen harcamalarda, öncelikle tersane giderleri yer almıştır. Birecik tersanesinde istihdam edilen görevlilere yapılan ödemelerin toplam değeri 24.594 guruş olarak gerçekleşmiştir.²⁹ Bu ödeme birimi düzenli gerçekleşen masraf birimi olmayıp, sadece ilgili sene giderini yansıtmaktadır (Bk. Tablo 37). Personele yapılan ödemeler aşağıdaki tabloda gösterildiği gibidir.

İskele Emni ve Kethüdaya yapılan ödemeler toplamı 15.000 guruş olup toplam personel ödemelerinin % 60'ına karşılık gelmektedir. İskele giderlerinin verilmiş olmasına rağmen, tersane çalışanları, kereste temini gibi konularda verilerin olmaması bu hesap döneminde ilgili faaliyetlerin yapılmadığı anlamına gelmemelidir. Buradaki veriler sadece Rakka Hazinesinden yapılan harcamaları kapsamamaktadır.

²⁸ BOA, DBŞM, 1732, H. 1144, s. 8.

²⁹ Aynı belge, ss. 8-9.

Tablo 37- Rakka Hazinesinden Birecik İskelesi Personeline Yapılan Ödemeler, 1713

Harcama Birimi	Tutarı (guruş)
İskele Giderleri ve Emin'e Yapılan Ödeme	10.000
Kethüdaya	5.000
Kapu Hademelerine	950
Reis Efendilere	500
Reis Efendi Zevatınlarına	1.500
Çavuşbaşına	1.500
Vezir Kapucusuna	1.500
Mektubcu Efendilere	1.312,5
Kisedarlara	1.100
Millizade Alim Muhammed Efendiye	1.100
Âidât	131
Toplam	24.593,5

Kaynak; BOA, DBŞM, H. 1125, 16, s. 9.

Giderler arasında diğer bir birim ise Ruha (Urfa) ve Birecik'te alımı yapılan çuka ve kürk bedelleridir. Lüks eşyalar sınıfından olan bu eşyaların alımının kimlerden ve niçin yapıldığı hususunda açıklayıcı bir bilgiye ise yer verilmemiştir (Bk. Tablo 38).

Tablo 38- Urfa ve Birecik'ten Alınan Çuka ve Kürk Bedelleri, 1713

Emtianın Türü	Ödeme Tutarı (Guruş)
Alaca, Tilki, Sincap, Samur kürkleri (15 parça)	8.375
Kırmızı ve Siyah Çuka kesmesi	4.170
Simli Çuka ve Sahtiyan	5.130
Toplam	17.675

Kaynak; BOA, DBŞM 1732, s. 2-3.

Harcama birimlerinde yer alan emtiadan özellikle kürklerin soğuk bölge emtiası olmaları, bunların muhtemelen transit ticaret gerçekleştiren tacirlerden alınmış olduğunu göstermektedir.

2.1.4.2. 1733 Senesi Eyalet Hazinesi Gelirleri

XVIII. yüzyıl Rakka Hazinesi varidatı ile ilgili ilk veriler olan 1713 senesinden sonra ulaşılabilen müteakip veriler 1733 senesine aittir. Bu dönemde Basra'ya büyük bir zahire nakli gerçekleştirilmiş olup, 300 sefinenin yapımı için Rakka eyaleti ve Birecik kadılarına emir gönderilmiştir.³⁰ Bu dönemde Basra lojistiğinin önemli üstlerinden olan, Halep, Rakka ve Trablusşam bölgelerinin varidat icmalleri bir arada gösterilmiştir.³¹

Bu dönemde malikane gelirlerinin toplam gelir içinde aldıkları oranların yapısında değişme meydana gelmiştir. Mesela, aşiret mukataaları 1713'te yaklaşık % 20'lik bir paya sahipken, bu gelir döneminde ise % 2'ye gerilemiştir. Aşiret gelirlerindeki oransal düşüşün sertliğine karşılık, tutar bakımındaki gerilemede ise bu kadar sert bir düşüş gerçekleşmemiştir. 1713'te aşiret iskan mukataası 31.500 guruş iken bu dönemde 4.270 guruşa gerilemiştir. Bu duruma sebep olan faktörler hakkında açıklayıcı bir verimiz bulunmamaktadır.

Rakka Hazinesi gelirleri bu dönemde 93.549 guruştan 202.501,5 guruşa çıkarak radikal bir artış yaşanmıştır. Meydana gelen artış, zahire bahaları, aşiret mukataaları gibi daha önceki hesap döneminde görülmeyen bazı birimlerin dahil olması ve mevcut gelirlerdeki genel artışlar nedeniyle gerçekleşmiştir. Mesela Ruha gümrüğü gelirleri önceki dönemde 14.449,5 guruş iken 31.500 guruşa, Birecik iskele gelirleri 25.639 guruştan 41.500 guruşa çıkmıştır. Tersane faaliyetleri ve Basra'ya zahire naklinde eyalet reayasına şahsi mükellefiyetler yüklenildiği gibi malî mükellefiyetler de yüklenilmiştir. "Malî mukataa irsali azebâm Ruha" gelir kalemi, zahirelerin naklinde görevlendirilecek reyadan, malî bir ödeme ile bu yükümlülüklerinden muaf olmanın karşılığında tahsil edilmiştir (Bk. Tablo 39).³²

³⁰ Bu sene itibarı ile yapılan sefineler 18-24 zira uzunluğa ve 5, 5-7, 5 zira genişliğe sahiplerdir. **BOA**; Cevdet Askeriye, 39875, H. 1146, s. 2.

³¹ **BOA**, Cevdet Malîye 12487, H. 1146.

³² 1730-33 senelerinde arasında Rakka Eyaletinden 1000 neferin zahire irsalinde muhafızlık yapması validen talep edilmiştir Bk. **BOA**, MAD; 9.925, H. 1146, s. 352.

Tablo 39 - Rakka Hazinesi Gelirleri, 1733*

Mukataa adı	Tutarı (Guruş)
Ruha Gümriüğü, Bac, Damga, Ağnam, İhtisab vs. Rüsurları	31.500
Birecik İskele ve Çukur Kur'a	41.500
Suruç Kur'a Mezraa Mukataası, Berazi Aşireti ve Adeti Ağnam	20.000
Haneyi Avarız (Ruha, Birecik, Suruç, Nizip) (*)	5.167
Harcı Bab	186
İspençey-i Zimmiyan	2.200
Resmi Şıra-i	800
Resmi Şıra Harcı Bab	80
Resmi Şıra Mübaşeret	80
Resmi Şıra Buyuruldu	20
Rumkale Kur'a Mukataaları	600
Malı Mukataa İrsali Azebâni Ruha	250
Yoklamayı Kale'i Ruha	275
Yoklamayı Kale'i Birecik	165
İrsali Azaban Nefsi Ruha	250
Malı Mukataayı Arabı Benî Nîf	66
Malı Mukataayı Beni Tarif	88
Harc-ı Bab	2130
Hevass-ı Mirimiran	1468
Bedel-İ Mahsul ve Pişkeş	37.431
Emval-i Malîkane-i Kurâ	19.181,5
Malîkane-i Aşâyir	4.270
Zahire Bahaları	5.020
Mal-ı Şâvi Semek	7.500
Arabı Bekkâra	100
Kalemîyeler	1.950
Kışlakhâ	5.368
Bahâ-ı Hintta ve Şa'ir	8.000
Mal-ı Bedeliyye Zuema ve Erbabı Tımar (**)	6856
Toplam	202.501,5

Kaynak; BOA, D. BŞM 1827, s. 2 ve Cevdet Malîye 12.487.

(*) Avarız hanesi 425 olup, her avarız hanesine 12 guruş tahakkuk etmiştir.

(**) Mal-ı bedeliyye zuema ve erbabı tımar ödemelerinin 4.000 guruşluk kısmı Ruha, 2.856 guruşluk kısmı Birecik'ten tahsil edilmiştir. Rakka mukataası varidatı tahsilinde 4.000 guruşluk masraf gerçekleşmiştir. Bk. BOA, Cevdet Malîye 12487.

Hazine gelirlerinden olan 5.167 guruş bedelle gerçekleşen avarız, gerçekte olağandışı düzensiz vergilerden olup “avarızı divaniye”, “tekalifi örfiyye” veya kısaca “avarız” adı altında toplanmıştır. Bu vergilerin konulmasındaki başlıca amaç savaş harcamalarına kaynak oluşturmaktır. Ancak bunlar XVIII. yüzyıl’da artık düzenli vergilere dönüşmüşlerdir. Avarız türü vergilerin denetimi ve yönetimi mevkufat kaleminin altındadır.³³

Bu muhasebe dönemi verileri önceki döneme göre daha ayrıntılı verileri ihtiva etmektedir. Ruha ve Birecik sancakları malîkaneleri ödemeleri hakkında, malîkane karyesi, deruhteci (ihaleyi alan), senelik ödeme tutarı olan “mal” ödemeleri, mal ödemelerinin % 10 karşılığı alınan “kalemiye” ve kalemiye bedellerinin de % 50’si karşılığında “Âyide” ödemelerine yer verilmiştir.

Rakka aşiretlerinden Harran nahiyesindeki aşiretlerin mukataaları malîkane olarak ihale edilmemiştir. Şavi Aşiretinin oymakları olan “Meşafe”, “Sabanca” ve “Su’de”den 2.500’er guruş maktu bir vergi alınmıştır. Diğer aşiretlerden ise nakdi bir bedel yerine sade yağ ve koyun alınmıştır. Bu aşiretler “Na’am”, “Hudeydi” ve “El-Berri” aşiretleridir. Na’am Aşireti 5,5 kantar sade yağ ve 100 koyunla en yüksek yükümlülüğe tabi olmuştur.³⁴

Aşiret gelirlerinden kışlak resmi ödeyen aşiretler de malîkane uygulamasının dahil edilmişlerdir. Kışlak resmi ödeyen aşiretler konar göçerlik faaliyetlerine devam etmekte olup, bunlar Merdisi, İzolu, Perakende (konar-göçer) Oyumağaç, Milli, Cihanbeyli ve Barak aşiretlerinden oluşmaktadır. Kışlak resmi aşiretlerin büyüklüklerine göre alınmış olup, en yüksek ödemeyi Milli Aşireti 1.500 guruşla yapmıştır. Cihanbeyli Aşiretinden henüz tahsilat yapılamamış olup, her haneden üçer guruş alınacağı belirtilmiştir. Birecik aşiretlerinden kışlak resmi ödeyen ise sadece Barak Aşiretidir. Suruç kazasına kayıtlı olan Şeyhan-ı Abbasiyan Aşireti konar olmasına rağmen kışlak resmi ödemesi yapmamıştır. Aşiretlerden Merdisi,

³³ Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, s. 154.

³⁴ Anadolu’da bir kantar 56, 443 kilodur. Bk. Walter Hinz, **İslam’da Ağırlık Ölçü Sistemleri**, Çeviren: Acar Sevim, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 487, 1990, s. 33. **BOA**, D. BŞM. 1827, s. 17.

Oyumağaç, Barak ve Cihanbeyli aşiretlerinde 1734 senesi resminin bir kısmı 1733'te tahsil edilerek adeta bir peşin vergi uygulaması gerçekleştirilmiştir.³⁵

Barak Aşireti diğerlerinden farklı olarak iki ayrı kategoride rüsûm ödemektedirler. Bu ayrımın sebebi, Barak Aşiretinin Nizip nahiyesinin güneyinde (ve Fırat Nehrinin batısında) iskan olmaları ve buna rağmen aynı sancak dahilinde dahi olsa, sadece Fırat Nehrinin doğusuna geçen aşiret mensuplarından kışlak resmi talep edilmesidir.³⁶

Birecik Aşiretleri, Rakka'daki diğer aşiretlerden farklı olarak "zahire bahası" ödemişlerdir. Zahire bahası yanında bunun yaklaşık % 10 mukabilinde harcı bab ve mübaşeretle tahsil edilmiştir (Bk. Tablo 40).

Tablo 40- Nizip ve Birecik Aşiretlerinden Alınan Zahire Bedeli, 1733 (Guruş)

Zahire bedelinin yeri	Tutarı	Harcı bab	Mübaşeret
Nefsi Birecik	1.000	100	100
Nizip	800	80	80
Suruç	2.500	-	250
Ulaşlı (*)	200	20	30
Melekli	40	-	4
Begdili Kurdlar	40	-	4
Atmalu (**)	40	-	4
Hecyanlu	300	-	30
Toplam	4.920	200	502

Kaynak; BOA, DBŞM, 1827, s. 16.

(*) Ulaşlı cemaati yörük taifesinden olup, Rakka eyaletindeki mensupları Rumkale'de meskunlardır. Bk.Türkay, a. g. e, s. 746.

(**) Konar göçer Ekrad taifesinden olup, Rakka eyaletinde olanlar Siverek'te de meskunlardır. Bk.Türkay, a. g. e, s. 210.

Zahire bahaları tahsilatında en yüksek ödemeyi 3.300 guruşla sancak merkezi ve kazaların reayası ödemiştir. Kışlak resmi ödemiş olan Barak Aşireti zahire bahası

³⁵ BOA, D. BŞM. 1827, H. 1146, s. 18.

³⁶ Aynı belge, s. 18.

mükellefleri arasında görülmemektedir. Malî yapı içinde reyanın birden fazla mükellefiyetinin olması, malî gelir yüksekliğinden ziyade sosyal dengenin gözetilmesinin doğal bir sonucu olmalıdır.

2.1.4.3. 1735-1736 Seneleri Gelir ve Giderleri

Rakka Hazinesinin 1735 gelirleri, 1736 senesi harcamalarına imkan verebilecek bir gelir tabanını temsil etmektedir. Eyalet gelirleri 1733’de 202.501,5 guruş iken, 1735’de 113.666,5 guruşa gerilemiştir. Meydana gelen azalmada gelir kalemlerinin yirmi dokuz birimden yirmi üçe gerilemesi belirleyici olmuştur. Önceki bütçede yer alan Ruha gümrüğü ve İspenç gibi sürekliliği olan gelirler ile “malî mukataa irsali azaban” gibi sürekliliği olmayan gelirler bu dönemde bulunmamaktadır (Bk. Tablo 41).

Her iki dönemde mevcut olan gelirlerde de ciddi bir azalma söz konusudur. Mesela önceki dönemde 41.500 guruş olan Birecik iskelesi geliri 25.000 guruşa gerilemiştir. Gelir kalemlerinde azalmanın olmadığı tek kalem ise her iki dönemde de toplam 6.856 guruş olarak gerçekleşen Ruha ve Birecik tımarlıları yoklamalarıdır.

Gelir birimlerin azalması ile ilgili açıklayıcı bir bilgiye sahip olunmamakla birlikte, bu dönemde faal nüfusun, seferden dolayı azaldığı bilinmektedir. Aşağı tabloda yer alan “Medarı Maaş Şeyhü Urban Beni Kays” ödemesinin sebebi Beni Kays aşiretine, Birecik’ten Diyarbakır’a nakledilecek olan zahire naklinde Rakka eyaletinde genel emniyetin sağlanması görevinin verilmiş olmasıdır. Çünkü bu dönemde Kürt ve Türkmen aşiretleri zahire nakli, sefere nefer sağlama ve lojistik ulaşımı hizmetlerinde istihdam edilmektedir.³⁷

³⁷ BOA, D. BŞM. 1.947, H. 1149, s. 5.

Tablo 41- Rakka Hazinesi Gelirleri, 1735 (Guruş) *

Mukataa Adı	Tutarı
Birecik iskelesi	25.000
Suruç Berazi ve çevresi	15.000
Nizip ve çevresi	3230
Çukur nahiyesi	3.000
Ruha ve çevresi	2.056
Muhtelif karye muaccelesi	3.313
Ruha ağnamı	70
İrsali arpalık	200
Rumkale tımar yoklaması	500
Ruha şirahanesi	250
Ruha bacı	30
Rakka'ya iskan olan Recepli Avşar, Musacanlu ve Kucaklı aşiretleri	16.745,5
Haneyi avarız, zeamet, tımar yoklama	2.766
Perakende Ektrat	315
Adeti Milli aşireti	3.500
Adet, Mardin'de olan Rakka Ektratı	300
Kılıçbeğli, Melik Avşarı, vs.	300
Ruha Mahsulu bağçe	1.995
Ruha zuema ve erbabı tımarı cebelü bedeli	4.000
Birecik zuema ve erbabı tımarı cebelü bedeli	2.856
Malıkane kur'a ve mezraa	22.943
Âidât	4.797
Cemaleddinli aşireti mal bedeli	500
Toplam	113.666,5

Kaynak; BOA, D. BŞM 1.936, H. 1148.

(*) Rakka eyaleti mukataası Vali Ahmed Paşa'nın sorumluluğunda olup, eyaletin mukataasının durumu Paşa tarafından arz edildiği ifade edilmektedir

1735 Rakka Hazinesi gelirleri, 1736 senesi kamu harcamalarının kaynağını teşkil etmektedir. 1735 senesi gelirleri 113.666,5 guruş olmasına karşın, giderler 115.927

guruş olarak gerçekleşmiştir (Bk. Tablo 42). Bu dönemde Rakka eyaletinin en önemli yükümlülüğü olan zahire mubayaa ve irsali harcamaları eyalet gelirlerine uygun bir seviyede gerçekleşmiş olup, bu alanda yapılan harcamalar tüm giderlerin % 47'sine yakın bir orana sahip olmuştur. Hac organizasyonunda önemli bir konuma sahip olan Şam vilayetine gönderilen meblağ da tüm harcamalarda % 24'e yakın bir oranda bulunmuştur.

Harcamalar başlıca üç ana başlık altında toplanmıştır. Harcamalardaki en yüksek orana sahip olan “zahire mubayaa ve irsali” ve sonrasındaki “mevacibi yeniçeriyân” dönemin genel siyasî durumunun yansımasıdır. Vazifeyi duayan, seferde duaları ile manevi destekleri alınmak istenen şahıslara yapılan hediye mukabili harcamaları kapsamaktadır. Ancak bu başlık altında “vazifeyi katip ve tercüman mevacibi” ödemeleri de vardır. Bu göreve tayin edilen şahsa 40 para yevmiye ödenmiştir. Yevmiye ödemelerinden senede 354 gün hesabı ile mevacib hesaplamaları yapılmıştır.³⁸

Tablo 42- Rakka Hazinesi Giderleri, 1736 (Guruş)

Masraf Birimi	Tutarı
Kapucubaşı Osman Beğ'e Teslim Olunan (zahire mubayaa ve iskeleye irsali)	55.000
Mevacibi Yeniçeriyân	28.214,5
Hac'ı Şerif Masrafı için Şam Valisine	27.421
Medarı Maaş Şeyhü Urban Beni Kays	2.200
Mevacibi Müstahfazı Kal'ayı Ruha ve Birecik ile Bahayı Hintta	2.303,5
Vazifeyi Duayan	788
Toplam	115.927

Kaynak; BOA, D. BŞM 1947, H. 1149, s. 2.

³⁸ Aynı belge, s. 5.

2.1.4.4. 1739 Senesi Gideri

1739 senesinde Rakka Hazinesi senelik mal bedelleri ve rüsüm gelirleri 117.587, 5 guruş; giderleri 108.911 olarak gerçekleşmiştir (Bk. Tablo 43). Giderler 1736 yılı göre 1739 yılında % 6 oranında azalmıştır.

Tablo 43- Rakka Eyalet Giderleri, 1739 (Guruş)

Gider Birimi	Tutarı
Mevacibi Yeniçeriyen	20.000
Musul'dan zahire mubayaası	9.836
Mardin'den zahire mubayaası	10.000
Diyarbakır'dan zahire mubayaası	6.700
Zahire nakli ücreti	13.300
Bağdat'a irsal olunan zahire kelekleri masrafı	20.000
Silahdaran mevacibi	804,5
Bağdat yeniçeri mevacibine	5.000
Şevki Paşa hassına masraf	18.534
Medarı maaş Şeyhi Urban Beni Kays Kal'ayı Rakka	2.000
Kal'ayı Urfa ve Birecik müstahfazanı mevacib ve zahire bahası	1.576,5
Vazifeyi duayan-i Ruha	1.160
Toplam	108.911

Kaynak; BOA, DBŞM. 1947, s. 5.

Zahire alımı ve sevki ile ilgili harcamalar 1736'da gerçekleşen 55.000 guruştan 85.886, 5 guruşa çıkmıştır. Bağdat'a yapılan zahire irsalinin yapıldığı yer bu tarihte Birecik değil Diyarbakır vilayetidir. Mevacibi yeniçeriyen ödemesi de, zahire nakli işlerinde istihdam edilen yeniçerilere yapılan mevacib ödemelerini içermektedir. Musul, Diyarbakır ve Mardin'den yapılan zahire mubayaasına yapılan ödemelerde Rakka Hazinesinden de tahsisat yapılmıştır. Urfa'nın güneyinde, Harran'da meskun olan Beni Kays Aşireti şeyhine önceki muhasebe döneminde yapılan ödeme devam etmiştir. Devam eden ödemenin sebebi harabe olan Rakka Kalesi civarında asayişin bu aşiret

tarafından sağlanarak Mevali ve Aneze gibi Suriye Arap aşiretlerinin Rakka eyaletine sızmasını engellemektir.³⁹

Zahire işira ve irsalinde vazife almış olan aşiretlere yapılan ödemeler, eyalet hazinesi gelirlerinden düşülerek tasfiye edilmiştir. Cemaat ve aşiretlere yapılan ödemelere, masraflar kısmında yer verilmemiştir (Bk. Tablo 44).

Tablo 44- Birecik Aşiretlerinin Vergi İndirimleri, 1739 (Guruş)

Aşiret Adı	Tutarı
Mal-ı Salur Aşireti mukataasından	1.250
Mal-ı Tacirli Avşarı Aşireti mukataasından	1.938,5
Mal-ı Bahadırlı Aşireti mukataasından	2.855
Toplam	6.043,5

Kaynak; BOA, DBŞM 1947, H. 1152, s. 5.

Zahire mubayaası ve işirasında vazife almış olan cemaatler, Rakka eyaleti aşiretlerindendir. Aşiretlerin ödedikleri bad-i heva ve rüsumlarına mukabil, mukataalardan tenzil işlemi yapılarak gider tasnifi işlemleri tamamlanmıştır.

2.1.4.5. 1762 Senesi Geliri

XVIII. yüzyılda Rakka Hazinesinde gelirler ve giderlerin görülebildiği son bütçe 1762 senesine aittir (Bk. Tablo 45). Bu kayıtlarda gelir birimleri ayrıntılı olarak verilmesine rağmen, giderler için aynı şeyi söyleyebilmek mümkün değildir. Gider verileri sadece, mukataa gelirlerinin elde edilmesinde yapılan personel ödemeleri ve mahlûl (atıl ve kalan) mukataalarla sınırlıdır.

³⁹ Aynı belge, s. 5.

Tablo 45- Rakka Hazinesi Gelirleri, 1762 (Guruş) *

Varidat Birimi	Tutarı
Gümrük mukataası	39.000
Birecik Mukataası (*)	24.000
Suruç mukataası (**)	20.000
Rakka Eyaleti Avarızı (***)	4.912
Resmi şıra, yoklama ve irsalı azaban	1.400
Dürunu şehirde olan şehriyelü	745, 5
Aşiret malikaneleri mal bedeli	4.290
Hevası hümayun mukataaları	23.308
Anadolu'da perakende olan aşiret	500
Erzurum'da perakende olan Badıllı aşireti	1.200
Perakende olan Afşar ve Boz koyunlu	950
Milli aşireti mal bedeli	9.340
?	3.500
Türkmen aşireti mal bedeli	12.000
Rakka eyaleti İmdadı hazariye	17.500
Bedeli zuema, erbabı tımar (Birecik ve ruha)	6.856
Kurayı Has	9.000
Zahire bahası	4.680
Resmi kışlak	4.700
Ben-i Kays perakende	1.100
Ben-i Kays Cemaati	1.250
Kılıçlı perakende	200
Oyum Ağaç mülteziminden kalemiye	200
Kabileyi Sair Arap Uşağı	7.700
Toplam	198.331,5

Kaynak; BOA, MAD 19812, H. 1176, s. 22.

(*) Birecik mukataası başlığında verilen varidat iskele mukataası ve Çukur nahiyesi mukataalarından oluşmaktadır.

(**) Suruç mukataası, Berazi mukataası varidatından oluşmaktadır.

(***) Avarız haneleri, Ruha: 320, Birecik: 52.5, Nizip: 23.5, Suruç: 9.

Bu malî dönemde eyalet hazinesi gelirleri, şu ana kadar en yüksek gelir sahip 1733 senesi varidatı olan 202.501,5 guruş seviyesine yaklaşmıştır. 1735 senesinde 113.666,5 guruşa inen ve 1739'da buna yakın bir miktarla 117.587,5 guruş olarak

gerçekleşen düşük gelirlerin artışında, gelir birimlerindeki artış belirleyici olmuştur. Ruha gümrüğünde en yüksek gelirin elde edildiği dönemdeki 31.500 guruşun üzerine çıkararak 39.000 guruş olarak tahsil edilmiştir.

1733 senesi gelirlerine göre en belirgin düşüş iskele gelirlerinde gerçekleşmiştir. Mukayesenin yapıldığı ilk dönemde 41.500 guruş olan gelir, 24.000 guruşa gerilemiştir. Genel artış eğilimi sürekliliği olan gelirlerde olduğu gibi sürekliliği olmayanlarda da gerçekleşmiştir. Sürekliliği olmayan gelirlerden “irsali azaban” 1733’te 250 guruş olarak tahakkuk etmiş iken 1762’de 1.400 guruşa çıkmıştır. Bu artışın sebebi belirtilmemiş olup, Rakka’dan gönderilen azap sayılarından bağımsız bir şekilde salt kamu harcamalarını arttırmasından kaynaklanmış olabilir.

Gelirin edinilmesi sürecinde istihdam edilen kamu görevlilerine ücret mukabili yapılan ödemeler varidat genel hesabından karşılanmayıp, gelir kaleminde istihdam edilenler için reayadan tevziâtla sağlanmıştır.

Tevziât ve bu konudaki uygulamaların kaydedildiği tevziât defterleri Osmanlı bütçelerinde görülmeyen ve taşraya ait olan kaynaklardır. Ancak uygulama, genel ve somut kurallara dayanmamakta ve tekalifi şukka denilen vergilerin bölgesel farklılıklarına dayanmaktadır. Belirtilen faktörlerden dolayı yerel malî yapının genel malî yapı içindeki önemi görülebilmekle birlikte büyüklüğünü belirleyebilmek oldukça güçtür.⁴⁰

Hazinedar ve kethüdaların ücret ödemeleri, mukataa birimleri reayasından “baha” adı ile tahsil edilen fonlardan gerçekleştirilmiştir. Baha tahsilatlarında, mukataaların gelir dilimlerine göre maktu değerler belirlenmiş ve belirlenen değerler üzerinden Tevziât uygulaması yapılmıştır. Rakka Hazinesinin en yüksek geliri haiz olan; gümrük, iskele ve Suruç mukataalarında, 1.000’er guruş tevzii edilmiştir.

⁴⁰ Yavuz Cezar, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Malî Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum Ve Ekonomi**, Sayı 9, İstanbul, Nisan 1999, s. 89-143.

1762'de Rakka malîkanesi olan mukataa ve karyelerinde toplam 3.276 gurusluk mal bedelinin tahsilatı gerçekleştirilemeyerek mahlul kalmıştır. Mahlul kalan malîkane köylerin toplam eyalet gelirleri karşında % 0,016 gibi düşük bir seviyede kalmıştır. Malîkanelerin mahlul kalma sebepleri olan vefat, reaya direnmesi ve malîkaneci davranışlarına yönelik verilere ise yer verilmemiştir.

Eyaleti mukataası 1762 senesi gelirleri sadece yerel hazinenin varidatını göstermekte olup, eyaletin tüm malî sistemini yansıtmamaktadır. Eyaletteki tüm malî sisteminin belirlenmesi ise genel iktisadî ve sosyal yapının belirlenmesi bakımından önem arz etmektedir. Mesela reayanın ödemekte olduğu rüsûmlerden duhan (tütün) gümrük resmi her ne kadar istihsal Birecik ve Ruha'da gerçekleştirilmiş olsa da, Halep gümrük resminin varidatına dahildir (Bk. Tablo 46).⁴¹

Tablo 46 - Mukataalardan Yapılan Ücret Ödemeleri, 1762 (Guruş)

Baha Kalemi	Tutarı
Gümrük	1.000
Birecik iskelesi	1.000
Suruç mukataası	1.000
Avarız ve yoklama	562
Zahire bahası	218
Milli aşireti	1.700
Türkmen ve Ektrat aşireti iskanı	2.030
Malîkaneyi kur'a hası	961
Aşireti (?)	449
Toplam	8.920
Katibi iskan kullarına aidat	1.010

Kaynak; BOA, MAD 19812, H. 1176, s. 22.

⁴¹ “Birecik reayasının birkaç senedir duhan gümrük resmi ödemedikleri gerekçesi ile bakaya kalmış olan tahsilatın yapılmasını İstanbul Gümrük Emniyeti talep etmiştir. Ancak Birecik reyası rüsûmları ödediklerini ancak vali cenahından kendilerine makbuz ibra edilmediğini öne sürmüşlerdir. Birecik tütün üreticilerinden 300 guruş ödemeleri mukabilinde başkaca bir talep de bulunulmayacağı, içlerinde erbabi zuema, mirliya mütesellimlerin ve evkaf zabitelerinde bulunduğu ehli örf taifesinin, duhan dönüm resmine müdahale edemeyecekleri ve Birecik resmini yeni nizam gereği Enderun-u Hümayun nezareti hesabına tahsil edileceği belirtilmiştir.” Bk. BOA, Cevdet Malîye 5161.

2.1.5. XVIII. Yüzyılda Bütçe Performansı ve Bakayalar

Vali ve kadıların yetki ve sorumluk alanlarının önemli bir kısmını kamu gelirlerinin düzenli tahsili ve harcamaları aşan kısmın gösterilen yere veya Başmuhasebe'ye irsali oluşturmaktaydı. Valilerin sorumlulukları eyalet hazinesi performansı üzerinde, kadıların sorumlulukları ise malî kaynakların korunması ve bu kaynaklarla ilgili tasarrufların sürdürülebilmesi için tesis edilmiş olan hakların korunmasına da dayanmaktaydı. Tahsilatların ve gelir fazlalarının zamanında gönderilememesi ise kamu yönetimi ve hazine arasındaki en önemli sorunların başında gelmekteydi.

Kamu harcamalarında artışa sebep olan sefer senelerinde gelirlerin tahsilatında karşılaşılan güçlükler daha da artmaktaydı. Rakka Valisi ve kadılarından 1789 senesi seferi için 1.500 baş deve bedeli mukabili 90.000 guruş talep edilmiştir. Ancak 1789-1790 senelerinde bunun ancak yarısı tahsil edilmiş olup, 1793 senesine geldiği halde diğer yarısı tahsil ve irsal edilmemiştir.⁴²

Bozulan malî yapının ıslahı için Urfa'nın yerel tüccarından ve eşrafından Hamavizade Hacı Mehmed Beğ mütesellim olarak 1790'da tayin edilmiştir. Mütesellime yardımcı olunması için, Müftü İbrahim Efendi de görevlendirilmiştir. Ancak mütesellimlik görevi ile borçların tasfiyesi için mübaşir olarak tayin edilen şahıs gerekli etkinliği gösterememiştir. Mütesellim ve mübaşirlerin başarısızlıkları sonrasında, bakayaların tahsil ve irsali için Rumkale Voyvodası Halil Paşa biraderi Mehmed Beğ görevlendirilmiştir.⁴³ Rakka bakayası için mütesellim tayin edilen ve daha sonra azledilen Hamavizade Mehmed Beğ'in aslında tahsilat yapabildiği ve üzerinde 49.296 guruşluk zimmetin olduğu anlaşılmıştır. Sabık mütesellimin firarını engellemek için Birecik kadısına emir verilmiştir.⁴⁴

1791-92 seneleri arasında Rakka mukataası senelik varidatı 134.268 guruş olarak tahsil edilmişken, bölgede eşkıyalık hareketlerinin yoğunlaşmasından dolayı

⁴² BOA, MAD 8580, H. 1208, s. 345.

⁴³ BOA, Cevdet Malîye 2855, H. 1205.

⁴⁴ BOA, Cevdet Malîye 12039, H. 1207.

1792-93 senesinde ancak 104.134 guruş olarak tahsil edilmiştir. Müteakip iki muhasebe dönemi sonucunda, bakayaların ve deve bedelleri kalanları toplamının 198.794 guruşluk bir bakaya ile Rakka Valisi zimmetinde kalmış olduğu ifade edilmektedir. Bakaya kalan meblağın tahsili için Cebecibaşı Esbak İsmail Efendi tayin edilerek eyalete gönderilmiştir.⁴⁵

Bakaya sorunu asayişin bozulması gibi olağanüstü faktörlerden kaynaklanabileceği gibi, vergi kaynağının işletimindeki yapısal faktörlerden de kaynaklanabilmekteydi. Suruç kazası aşireti olan Berazi Aşireti reayası adına kethüdarları 1786'daki arzuhalinde, senede 20.000 guruşu Rakka Hazinesine eda etmekle mükellef olduklarını, ancak senelerdir yükümlülüklerini yerine getiremediklerini belirtmiştir. Üzerlerindeki bakaya yükünün kaldırılmasını, bunun yerine maktu ve makul bir vergiye bağlanıp, malikane sisteminin dışına çıkarılmaları gerektiğini de talep etmiştir.⁴⁶

Bakaya sorununda valilerin sorumlu görüldüğü durumlarda sorunun halli için azil yoluna müracaat edilebilmekteydi. Atanan yeni vali, sabık valinin mal ve emvalini belirleyip kayıt altına alarak, bakaya tahsiline başlamaktan sorumlu olmaktadır. Ancak sabık validen yapılacak olan tahsilat sürecinde, ilgili şahıs ve ailesinin bölgedeki nüfuz ve konumu da dikkate alınması gereken önemli bir husustur.⁴⁷

Bakaya tahsilinde sabık valinin mal ve emvalinin yetmediği durumlarda aile bireylerinin varlıkları da bakaya tasfiyesine konu olabilmekteydi. Rakka Valisi Mehmed Paşa'nın pederi Osman Paşa Şam Valisi iken 1774'te vefat etmiş, üzerinde kalan bakayanın tahsili için mal ve hayvanları satılmıştır. Yapılan satışlara rağmen

⁴⁵ BOA, Cevdet Malîye 15836, H. 1208.

⁴⁶ BOA, Cevdet Malîye 23080, H. 1201.

⁴⁷ 1784 senesinde bakaya sorunundan kaynaklanan bir azil de sabık valinin Urfalı olmasında dolayı işleminin daha ihtiyatlı yapılması istenmiştir. Rakka Valisi Osman Paşazade Mehmed Paşa'nın vefatı sonrasında Urfa Valisi olan Abdullah Paşa'dan, müteveffanın zimmetinde kalan 40.500 guruşun tahsilatında suhuletle hareket etmesi istenmiştir. İhtiyatlı hareket etme zorunluluğu bir gerekçeye dayandırılmıştır, bu da ahali ve eşrafın tahrik edilmemesidir Bk. BOA, Cevdet Malîye, 27452, H. 1199.

bakayanın tasfiyesi gerçekleşmediğinden dolayı, Mehmed Paşa'dan kalan tutarın edası istenmiştir.⁴⁸ Osman Paşazade Mehmed Paşa da 1781 senesinde vefat etmiş ve bunun da üzerinde 40.500 guruş bakaya kalmıştır.⁴⁹

Tablo 47 - XVIII. Yüzyıl Rakka Eyaleti ve Birecik Sancağı Bakayaları (Guruş)

Sene	Yer	Zimmet Sahibi	Tutar
1695-1704 ⁽¹⁾	Suruç mukataası	Sabık Rakka Valisi Bayramzade Mehmed Paşa	11.323
1758 ⁽²⁾	Tüm Eyalet Varidatından	Sabık Rakka Valisi olan İçili mutasarrıfı İbrahim Paşa	50.986
1765	Tüm Eyalet Varidatından	Sabık Urfa Valisi Hüseyin Paşa'dan kalan	68.750
1781-1821 ⁽³⁾	Surdepe (Birecik)	Mahalli sakini malikaneci	11.323
1780- 1822	Muhtelif kazaların Karyeleri	Mahalli sakini malikaneci	28.423
1784	Tüm Eyalet Varidatından	Sabık Süleyman Paşa zamanı	65.141, 5
1790-1793	Tüm Eyalet Varidatından	Divriği'de Mukim Mustafa Paşa	299.128, 5
1790- 1797	Gökçeöyük Cemaati	İskan Kapucubaşı	1.973
1802 ⁽⁴⁾	Eyalet Varidatından	Mütesellim Hamavizade Mehmed Beğ	49.296
1803 ⁽⁵⁾	Tüm Eyalet Varidatından	-	90.000

Kaynak; **BOA**, MAD 10149, s. 79; **BOA**, Cevdet Malîye 28.946, **BOA**, Cevdet Malîye 28.360; **BOA**, Cevdet Malîye 28.033; **BOA**, Cevdet Malîye 28.350; **BOA**, Cevdet Malîye 15.839; **BOA**, Cevdet Malîye 15.892; **BOA**, ŞD. Malîye 340/ 38; **BOA**, HAT 176/ 7685; **BOA**, Cevdet Malîye 29.719.

(1) Sabık Rakka Valisi Bayramzade Mehmed Paşa'dan bakaya tahsili için Yusuf Paşa'nın isteği ile mübaşir tayin edilmiş, ancak 5.027, 5 guruş tahsilat yapılmıştır. Bakaya kalmasının nedeni iskan edilen aşiretlerin henüz başarılı şekilde iskan edilmemiş olmasındandır. **BOA**, MAD 10149, s. 79.

(2) Sabık vali İçili mutasarrıfı olup, Rakka valiliği zamanından üzerinde bakaya kalmıştır. **BOA**, Cevdet Malîye 28360.

(3) Defterhaney-i Amire'den mübaşir olarak kahveci şakirdi Mehmed tahsilata görevlendirilmiştir. **BOA**, Cevdet Malîye 28946.

(4) Hamavizade Rakka mukataası varidatını tahsil ile görevlendirilmiş ancak yaptığı tahsilattan ödeme yapmamıştır. Kaçmasını engellemek için Birecik kadısından tedbir alması istenmiştir. **BOA**, Cevdet Malîye 29719.

(5) Milli Teymur isyanından beri (1215 senesi) asayiş ve malîyesi bozulan Rakka eyaletinde 90.000 guruş civarında bakaya kalmıştır. **BOA**, HAT 176/ 7685.

⁴⁸ **BOA**, Cevdet Malîye 27.313, H. 1188.

⁴⁹ **BOA**, Cevdet Malîye 27.452, H. 1199.

Bakayalar, valilerin azil veya vefat gibi sebeplerle görev dönemleri sonunda, Rakka Hazinesi üzerindeki sorumluluklarının doğal sonucunda olabileceği gibi, malîkaneci ve mültezimlerin faaliyet dönemlerinden de kaynaklanmaktadır. Bakayalar, faaliyet dönemleri sonunda tahsilat aşamasındaki gelirleri kapsadığından, malî performans bakımından malîkaneci bakayaları daha belirleyicidir (Bk. Tablo 47). Malîkaneci bakayaları Surdepe ve Gökçeöyük cemaati mukataaları ile sınırlı olmasına rağmen, uzun dönemli olması ile de dikkatleri çekmiştir.

Malîkane sistemi bakayaya yer bırakmayacak bir yapıda olduğundan, kamu gelirlerinde sürekliliği sağlayan bir yapıya sahip olarak kurgulanmıştır. Bu yapı, malîkane ihalesi aşamasında ödenen yüksek oranlı muaccele miktarı ve senelik ödemeleri olan düşük miktarlı mal ödemeleri üzerine kurgulanmış olan yapıyla, muhtemel aksaklıkları engelleyici mahiyettedir.⁵⁰ Ancak sistem kurgusu bakaya sorunun engellemeyi amaçlamışsa da tek başına yeterli olmamıştır. Bakaya sorunu esasen kamu yönetimi becerisi, sosyal yapının dengesi ve üretim üzerinde belirleyici olan doğal koşullar çerçevesinde sonuçlar doğuran bir sürecin tezahüründen ibarettir.

2.2. XIX. Yüzyılda Rakka Eyaleti ve Birecik Sancağında Malî Yapı

Birecik mukataaları 1830'a kadar Rakka Valilerinin yetki alanında kalmıştır. Rakka Valilerinin bu mukataanın idaresinde genel olarak başarısız kaldıkları gerekçesi ile 1835'ten itibaren Birecik mukataaları Halep Hazinesine geçmiştir. Gerekçede Birecik'in zahire ve sair ürünler bakımından mümbit bir yer olmasına rağmen senelerdir istihsal artışının gerçekleştirilememesi gösterilmiştir. Diğer bir eleştiri de, Birecik coğrafi konumundan dolayı Arabistan ile Anadolu'nun kilidine benzetilmiş, ancak Rakka Vilayeti idarecilerinin senelerdir bunun farkına varamadıkları da ileri sürülmüştür.⁵¹

⁵⁰ Çizakçe, **İslam Dünyasında ve Batı'da İş ortaklıkları Tarihi**, s. 145.

⁵¹ BOA, HAT 530/ 26132-G, H. 1251.

Rakka Hazinesi, Halep Hazinesine aktarıldıktan sonraki döneme ait herhangi bir bütçeye ulaşılammıştır. XIX. yüzyıl bütçe gelirlerinden ilkin Mansûre Ordusunun teşkili sonrasında oluşturulan, Mansûre hazinesi hesapları üzerinden ulaşabilmek mümkündür. Mansûre Ordusunun teşekkülü döneminde Birecik mukataaları Mansûre Hazinesi varidatına nakledilmiştir. Ancak, Birecik mukataalarının önemli gelir birimlerinden olan Berazi Aşiret mukataası ise Mansûre Hazinesi varidatına devredilmeyerek, Rakka Hazinesi varidatına kayıtlı olmaya devam etmiştir.⁵²

Birecik mukataasının Mansûre Hazinesine bağlandığı dönem, aynı zamanda Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı olan ve belgelerde Mısır hadisesi olarak da ifade edilen döneme rastgelmektedir. Mehmed Ali Paşa'nın Antep'i işgal ettiği 1835'te Paşa, Birecik, Rumkale, ve Antep'in malî defterlerine el koyup, Mısır'a göndermiş, buraların mukataa ve idaresinin kendilerine ait olduğunu da ileri sürmüştür. Ancak Osmanlı yönetimi talepleri kabul etmeyerek, mukataa gelirlerini üzerinde tutmaya devam etmiştir.⁵³

Birecik mukataasının, Mansûre Hazinesine bağlanmasıyla, en yüksek gelire sahip olan iskele mukataası, Diyarbakır Valisi Reşit Paşa'ya emanet usûlü ile bırakılmıştır. Ancak Reşit Paşa'nın 1835'te vefat etmesi üzerine aynı sene iskele mukataası Halep Valisi Ali Paşa'ya yine iltizam olarak ihale edilmiştir. İltizam bedeli 50.000 guruş olup, Dimos Ayıntab mukataaları ile birleştirilerek 85.000 guruşa ihale edilmiştir. Birecik mukataa gelirlerinde, şehirdeki mukataaların varidatı diğerlerinden ayrı olarak verilmiştir. Bunda şehir mukataalarının yüksek varidat yapısı belirleyici olmuştur.⁵⁴

⁵² BOA, D. BŞM. MLK. 14221, H. 1251, ss. 20-21.

⁵³ BOA, HAT 523/ 26254-D, H. 1251; HAT, 530/26132-C, H. 1251.

⁵⁴ İhale öncesi malî kaynakların birleştirilmesi, bunların "çürük" oldukları gerekçesine dayandırılmıştır. Çürük mukataalardan kastedilenin, gelir eksikliği olduğu da ifade edilmiştir. ; Bk. BOA, HAT 530/ 26132-G, H. 1251. İskele ihale bedellerinde XIX. yüzyılda meydana gelen artışta para değerindeki değişimi de dikkate almak gerekmektedir. XVII. yüzyıl boyunca para değeri genel olarak istikrarlı bir seyir izlemiş olup, bu dönemde bir Osmanlı guruşunda 5, 9 gram gümüş bulunurken, 1831'de bir Osmanlı guruşundaki gümüşün miktarı 0, 5 gram gibi bir değere gerilemiştir. Bk. Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 171.

Rakka eyaleti ve Birecik Sancağının Tanzimat'a dahil olma sürecinde, 1842, 1843 ve 1845 yılları gelir ve giderlerinin Meclisi Vâlây-ı Ahkâmı Adliye'nin talebi ile bu birime ibrazı gerçekleştirilmiştir.⁵⁵ Gelir gider tablosu mahiyetindeki ortalama bütçede, öncelikle gider birimlerinin sonrasında da gelir birimlerin tasnifi yapılmıştır. Askeri zümreden olan "Müstahdemi müretteban" ve "başı bozuk" askerlerin ücret ödemeleri, diğer kamu görevlilerinde olduğu gibi aylık maaş olarak gerçekleştirilmiştir.

Tanzimat döneminde ulaşılabilen bütçe, Rakka eyaletinin 1841 Martı ile 1842 senesi Şubatı sonuna kadar olan dönemi kapsamaktadır. Bu dönemin tüm varidatı 1.767.295 guruş olup, önceki sene bakayası da oldukça yüksek bir değer olan 660.122, 2 guruş olarak gerçekleşmiştir. Harcama faslı ile ilgili verilere ise yer verilmemiştir.⁵⁶

Tablo 48 - Birecik Şehir Mukataaları Bedeli, 1841-1842 (Guruş)

Mukataa Birimi	Tutarı
İskele; gümrük, emtia, duhan, bac'ı ağnam, İskele Ağalığı (*)	119.835
İskele tevabii arz	12.200
İskele cabbazan	4.700
İskele kapanı	1.050
İplik bazarı	1.350
Sabunhane Mukataası	4.290
Köhne Miri Sefine Tahta Satışı (**)	590
Toplam	144.015

Kaynak; BOA, Kâmil Kepeci 5935, s. 2.

(*) İskele mukataasının 9635 guruşluk kısmı Muharrem ayı boyunca emanet usûlü ile işletilmiş olan kısma aittir.

(**) Köhne miri sefine tahtaları satışı, tersane hakkındaki en son tarihli veriyi oluşturmaktadır.

⁵⁵ BOA, İ. Mesail-i Mühime 2077, H. 1260, s. 4.

⁵⁶ BOA, Kâmil Kepeci 5935, H. 1258, s. 5.

Birecik mukataasının en önemli kalemi olan iskele varidatı, Mansûre Hazinesi varidatında ve Diyarbakır Valisi tarafından emanet usûlü ile işletilirken senelik geliri 50.000 guruş civarında gerçekleşmişti. İskele mukataasının 1840'dan itibaren Rakka Hazinesine yeniden devredilmesiyle, senelik gelir 119.835 guruşla iki katına çıkmıştır. İskelenin tekrar iltizama verilmesi sonrasında gelir artışı dikkati çekmektedir. Şehir varidatında iskele mukataası sonrasındaki kalemler de, iskele mukataası kapsamında değerlendirilmiştir. İplik pazarı ve sabunhane gelirleri, düşük seviyeli olmalarına karşın sınai bir üretim unsuru olmaları bakımından önem arz etmektedir (Bk. Tablo 48).

Aynı dönemde Urfa şehir mukataaları; gümrük, iplik pazarı, kıptiyan mukataası, boyahane, hergele ve deve miriyesi, sabunhane ve ihtisap mukataalarından oluşup, senelik varidatı 343.897 guruş olarak gerçekleşmiştir. Urfa şehir mukataalarının gelirlerinde olduğu gibi mukataaların birim olarak da çeşitliliği, geleneksel bir şehir ekonomisinde olması gereken birimleri yansıtmaktadır.

Mansûre Hazinesinin 1840'da sona ermesi sonrası, Birecik Sancağı mukataası ve "sair emvali miriyeleri", Rakka Hazinesi varidatına devir olunmuştur.⁵⁷ Bu dönemle ilgili varidat kayıtlarının ilkine 1841 senesi Mart ayı başlangıcından, 1842 senesi Şubat ayı sonuna kadar olan dönemi kapsayan varidat kayıtlarında ulaşabilmek mümkündür.

Mukataa kalemlerinden kırsal kesim gelirleri; aşiret varidatları, adeti ağnam ile kışlak rüsûmlarını kapsamaktadır.

⁵⁷ BOA, ML. VRT. 26, H. 1255.

Tablo 49 - Birecik Aşiretlerinden Mal-ı Miri, 1841-1842 (Guruş)

Aşiret Adı	Yeri	Malı Miri Geliri
Berazi	Suruç	113.700
Barak	Nizip	21.200
Mersavi	Suruç	800
Müteferrik Aşiret (1)	Nizip, Suruç, Rumkale	15.000
Çakallı	Rumkale	500
Rişvan (2)	Rumkale-Ank nahiyesi	5.000
Afşarlı	Birecik-Rumkale	150
Halep Arap Aşiretleri	Birecik-Fırat Nehri- Akçakale	30.000
Toplam		186.350

Kaynak; BOA, Kâmil Kepeci 5935, s. 1.

(1) Müteferrik aşiretler, Nizip Reşi ve El-Aziz, Rumkale Baziki ve Suruç Gökçeöyük cemaatlerini kapsamaktadır.

(2) Bu kayıttaki Rişvan Aşireti, Rakka Rişvan aşiretlerinden olmayıp, Sivas cemaatlerindedir. Ank nahiyesine kışlamak için gelmişlerdir.

Rakka aşiretlerinin tamamından 339.200 guruş miri mahsulat talep edilmişken, Birecik aşiretlerinden tahsil edilen tutar ise 186.350 guruştur (Bk. Tablo 49). Fakat Halep Arap aşiretleri, Birecik'in güneyinden Akçakale'ye kadar olan vilayet sınırındaki sahaya yayıldıklarından dolayı, zaman zaman bu aşiretlerin vergilendirilmelerinde yetki paylaşımından kaynaklanan sorunlar yaşanabilmiştir.⁵⁸

Birecik Sancağının en büyük aşireti olan Suruç kazasındaki meskun Berazi Aşireti en yüksek gelir sağlayan aşirettir. Bölgeden olmayan konar-göçer aşiretlerden ise maktu tutarlı bir vergi, kışlak ve yaylak rüsumu olarak tahsil edilmiştir. Birecik Sancağının kuzeyinde yer alan Ank nahiyesi Doğu Anadolu aşiretleri bakımından kışlak iken, Birecik'in güneyindeki Fırat Nehri sahillerinin ise Arap aşiretleri için

⁵⁸ Halep reayasına kayıtlı olan Halep aşiretleri Birecik Fırat Nehrinden Akçakale'deki Belih Irmağı arsında sulak yerlere yaz aylarında gelmişlerdir. Bu aşiretler; El-Validan, Sebinha, Şam Beni-Said ve Ebu-Muhammed aşiretlerinden oluşmaktadır. Bu aşiretlerin her birinden 7500 guruşluk maktu bir malı miri tutarı tahsil edilmiştir. Bk. BOA, Kâmil Kepeci 5935, s. 1.

yaz aylarında yaylak yerine sığınacakları bir yer olma özelliği taşıdığı görülmektedir.⁵⁹

Birecik mukataası gelir kalemlerinden kışlak resmi, Sivas Rışvanlı aşireti örneğinde olduğu gibi, yakın çevrede kışlamak için gelen aşiretlerinden alınmaktadır. Siverek Karacadağ'da meskun olan Karakeçili Aşireti de kışlak olarak Birecik'in kuzeyindeki Ank nahiyesini tercih etmekteydi. Aşiretlerin Birecik'e vasıllarında, hayvan mevcutları üzerinden ödemekle mükellef oldukları adeti ağnam resminden dolayı sorunlar yaşanmaktaydı. Birecik'e 1696'da kışlamak için gelen Karakeçili Aşiretinden adeti ağnam talep edilmiş, aşiret mensupları adeti ağnamlarını deftere kayıtlı oldukları Diyarbakır Hazinesine ödediklerini, Birecik'teki yükümlülüklerinin ise sadece kışlak resmi olduğunu ileri sürmüşlerdi.⁶⁰ Kışlak için gelen aşiretlerin, yerlerine dönmeyerek Birecik'te kalmaların da vergi yüklerinden kaçınmak belirleyici bir unsurdu. Bu durumda malikane deruhte edenler de, mukataalarına kayıtlı aşiretleri takip ederek devletin iskan politikası uygulamalarına katkıda bulunmaktaydılar.⁶¹

Rakka Hazinesi varidatının bazı birimleri kazalara göre tasnif edilmeden verilmiştir. Bundan dolayı sancak ve kaza gelirleri herhangi bir tasnif yapılmadan, asıl kayıttaki usule göre verilmiştir.

Malikane gelirleri sadece yerel unsurların tasarrufunda olan mukataaları kapsamamaktadır (Bk. Tablo 50). Bunların senelik mal gelirleri oldukça düşük bir seviyede gerçekleşmiş olup, bir baş vergisi olan imdadı hazariye gelirine yakındır.

⁵⁹ Arap aşiretleri yaz aylarında geldikleri Fırat Nehri sahillerinde kalıp, meskun mahallerine avdet etmeyebilmekteydiler. Halep eyaletinin 1696'da yapılan avarız tahririnde, Halep aşiretlerinden külliyetli bir nüfusun yerlerinde olmadıkları, Birecik tarafına gidip, geri gelmediklerinin tespit edildiği ifade edilmektedir. Bk. **BOA**, MAD 3462, s. 37

⁶⁰ **BOA**, MAD 3.462, H. 1108, s. 39.

⁶¹ Diyarbakır Ekradı Reşi Mukataasına kayıtlı olan aşiret mensuplarından bir kısmı geri dönmeyerek, Nizip nahiyesinin kuzeyindeki aynı isimli aşiretin arasına karışıp, buranın reayası olduklarını öne sürmüşlerdir. Mukataayı malikane olarak deruhte eden Sadrazam kethüdası durumu belirlemiş, Diyarbakır Ekradından olanların iadeyi vatanları için emir çıkarılmıştır. Bk. **BOA**, Halep Ahkâm Defteri 1, H. 1156, s. 190.

Bölge dışı malîkaneciler, ayrı olarak ve Dersaadet'te meskun malîkaneciler başlığında değerlendirilmiştir.

Tablo 50 - Rakka ve Birecik Baş Vergileri; 1841-1842 (Guruş)

Gelir Birimi	Tutar
Eshabı Malîkaneden Malı Miri (*)	19.735
Urfa, Birecik ve Rumkale Mütemekkin Reaya Cizyesi (**)	74.737
Nefsi Urfa Mütemekkin Esnaftan	22.000
Rakka İmdadı Hazariyesi	17.000
Rakka Nüzul, Haneyi Avarız	4.500
Rumkale Pişkeş Bahası (***)	30.000
Toplam	167.972

Kaynak; BOA, Kâmil Kepeci 5935, H. 1258, s. 2.

(*) Malîkane mirilerinde Kirişhane, Boyahane mukataaları henüz hali olup henüz ihale edilmeklerinden dolayı, bu hesaba dahil değildir.

(**) Cizye gelirlerinin 9.578 guruşu yabancı reyalardan tahsil edilmiş olup, Halep Hazinesine gönderilecektir.

(***) Rumkale pişkeş bahası kadim bir gelir birimi olup, diğer adı da İkramiyedir.

Tablo 51 - İstanbul'da Meskun Birecik Mukataası SahibMalîkaneciler 1841-42 (Guruş)

Adı	Malîkane Adı ve Tasarruf Hissesi	Mal Bedeli
Osman Ağa	Cebelüferâş (üç tımandan müteşekkil)	15.000
Hüseyin Ağa	Mersavi Aşireti (Yarıkcurun, Taşbasan karyeleri), nısfı	6.050
Süleyman Beğ	Kurtoyuğu, nısfı	5.050
Urfalı Mehmed Said'e yeni tevcih yapıldı	Kökdepe, Halilkuyusu, nısfı	-
Sadık Beğ	Karaamud, sülüsü	1.900
Mehmed Şerif Efendi	Kökdepe, Halil kuyusu	7.400
(?)	Kur'an karyesi, nısfı	5.000
Toplam		40.400

Kaynak; BOA, Kâmil Kepeci 5935, H. 1258, s. 4.

Rakka malîkanelerinin 19.735 guruşu yerel ve bölgesel şahısların tasarrufunda olmasına rağmen, İstanbul'da meskun malîkanecilerin tasarrufundaki mukataaların senelik mal varidatları 40.400 guruştur (Bk. Tablo 51). Rakka mukataalarını tasarruflarında bulunduranlardan İstanbul'da ikamet edenlerin tamamı, Birecik malîkanelerini tercih etmişlerdir. Bu tercihte Birecik mukataalarının daha güvenli ve verimli olmaları belirleyici olmuş olabilir. Rakka eyaleti XVIII. yüzyıl başından itibaren yoğun bir iskan politikasına maruz kalmış, ancak Birecik Sancağı bu kapsamlı politikanın dışında yer almıştır. Aşiret iskanında uygulama dışı kalan sancak, bu özelliğinden dolayı, daha istikrarlı bir nüfus yapısına sahip olmuştur.

Rakka Hazinesi varidatında son birimi Tımar karyeleri oluşturmaktadır. Tüm Rakka'da 42 tımar ve zeamet mevcuttur. Tımarların en düşüğü 500 guruş gelir ile Halil'in Ayn Viran ve Köle İbrahim'in Bozabad nahiyesindeki Kantara karyesindeki tımarıdır. Tımarların en yüksek bedele sahip olanı Birecik Alaybeyinin tekaîd (maaş) tımarı olup 11.600 guruşluk gelire sahiptir.⁶²

Varidat birimleri sadece tahsili gerçekleşen birimleri kapsamakta olup, tek başına hazinenin kapasitesini yansıtmamaktadır. Hazine kapasitesinin ve işletimindeki verimlilik düzeyinin saptanabilmesi için, mahlul kalan mukataaların durumunun da belirlenmesi gerekmektedir.

2.2.1. Gelir Kaybı ve Mahlul Mukataalar

Mahlul kalan yani herhangi bir sebeple atıl kalmış ve işletilemeyen malî gelir birimleri bütçe performansı üzerinde geriletici etkisinden dolayı gelir azaltıcı veya gider benzeri olarak değerlendirilebilir.

⁶² BOA, Kâmil Kepeci 5.935, H. 1258, s. 5.

Tablo 52 - Birecik'te Mahlul Mukataalar, 1834-1842 (Guruş)

Mukataa Yeri	Kazası veya Bağlı Olduğu Mukataa	Mahlul Senesi	Senelik Mal Tutarı
Silsile, Havran, Yazgeçid (Rubları)	Birecik	1834	3.600
Karaamud (Nısfı)	Birecik	1835	4.700
Kabacık (1/5hisse)	Suruç	1835	700
Dimos Arus	Birecik iskelesi	1836	300
Şirvan (Rub'u)	Suruç	1837	3.500
Karacurun	Birecik	1839	
Gergis, Keferdaş (*)	Birecik	1842	1.500
Şeyhhöyük Sörük (**)	Birecik	1842	5.150
Şeyhler (***)	Birecik	1842	1.000
Toplam			20.450

Kaynak; BOA, Kâmil Kepeci, H. 1258, 5935, s. 3.

(*) Gergis ve Keferdaş tımar karyeleri olup, Hasan'ın tasarrufundadır.

(**) Sörük veŞeyhhöyük Molla Ahmed tasarrufunda olup, mukataa karyeleridir

(***) Şeyhler, Birecik Kalesi dizdarının tımarıdır

Birecik mahlul mukataalarından mahlul olanlar ortalama olarak 4-5 senedir ihale edilememiş olup, bunların senelik mal bedelleri toplamı 20.450 guruşluk meblağa sahiptir (Bk. Tablo 52). Rakka malîkaneleri 19.735 guruşluk gelire sahip olduğundan, sadece Birecik mahlul mukataalarından kaynaklanan kayıplar bile oldukça yüksek bir seviyededir. Mukataaların hali kalmasının sebebi olarak ise, ihalelere talipli çıkmaması belirtilmiştir.

Mahlul kalan mukataalardan Katırcı Ağazade Arif Beğ'in vefatı ile mahlul kalan mukataalar ayrı olarak değerlendirilmiştir. İlgili mukataaların işletim tarzı ile ilgili açıklama bulunmamaktadır. Ancak çok hisseli yapısı ile bir esham uygulaması olma ihtimalî yüksektir. Bu ayrımda mahlul kalan malî kaynağın büyüklüğü etkili olmuştur.

Katırcı Ağazade'nin tasarrufunda olan mukataaların tamamına yakını Birecik'te bulunmaktadır (Bk. Tablo 53). Malîkanelere hissedar olanlar genelde

yakın yerlerde ikamet etmekte olup, tek istisnası Musul Valisi kethüdası Kamil Efendi'dir.

Tablo 53 - Katırcı Ağazade Arif Beğ'den Kalan Mukataalar, 1842

Mukataa Adı	Diğer Hissedarlar	İkameti	Mal Bedeli (Guruş)
Karacurun ve Çaykuyu	a) Hasan Baba b) Şeyh Müslüm	a) Birecik b) Rumkale	-
Rumkale	a) Hacı Osman b) Mehmed c) Kamil Efendiler	a) Ayıntab, b) Birecik c) Musul (Musul Vali kethüdası)	52.000
Murç, Dibin, Til Köşker, Mezra Tımar, Curun, Termid	-	-	3.300

Kaynak; BOA, Kâmil Kepeci, 5935, s. 5.

2.2.2. Kamu Harcamaları ve Tevziât Uygulamaları

XIX. yüzyılda malî yapıda, Tanzimat sürecindeki hukukî ve idarî düzenlemeler belirleyici olmuştur. Urfa Vilayeti Tanzimat'a resmen 1849 senesinde dâhil olmuştur.⁶³ Ancak Tanzimat'a dâhil olma süreci fiili olarak 1846 tarihli yeni vilayet nizamnamesinin yürürlüğe girmesi ve eyalet bütçesinin Meclisi Vâlâ Ahkâmı Adliyyeye müzakere edilmek üzere arzı ile son şeklini almıştır. Böylelikle Rakka eyaletinin merkezi olan Urfa, Halep vilayetinin sancağı, Birecik de bu sancağın kazası haline gelmiştir.⁶⁴

Tanzimat'a geçiş sürecindeki bütçe ibrazı ile lağvedilecek olan Rakka Hazinesinin dört yıllık varidatının Hazineyi Celile'ye ibrazı da talep edilmiştir. Gelir fazlasının bir kısmı yeni idarî düzenleme sonrasında doğal olarak artacak ve ücret ödemelerinde kullanılacaktır. Birecik ve Rumkale kazaları memuru zabitan, teşkil

⁶³ BOA, A. MKT. MVL. 53/ 75., H. 1266.

⁶⁴ Aynı belge, s. 4.

olunacak liva ve kaza meclisleri azalarına, asayiş işlerinde istihdam edilecek olan neferat ve neferat başları maaş ve tayinatlarına sarf edilecektir. Giderleri aşan gelir fazlası ise Hazineyi Celile hesabına varidat olarak gönderilecektir.⁶⁵

Urfa Sancağı Tanzimat sürecine her ne kadar fiili olarak 1846'da dahil olsa da, aslında bu dahil olma süreci aşar tahsili gibi kamu gelirlerinin elde edilmesi ve halkın yükümlülükleri bakımından bir anlam taşımaktadır. Çünkü kamu harcamalarının tatbikinde yeni düzene hemen intibak edilmiştir. Mesela, Tanzimat dönemi ile kamu personeli ödemelerinde, giderler aylık bazda düzenlenmeye başlamıştır. Birecik'te 1842-1844 senesi arasında kamu görevlilerine yapılan ortalama ödemeler Tablo 54'te gösterilmiştir.

Tablo 54 - Birecik Kazası Personel Giderleri, 1842-1844.

Harcama Birimi	Ortalama Aylık Tutarı (Guruş)
Zabitan Memuru Osman Beğ	1.500
Zabitan Katibi	200
Kaza Meclisi Aza ve Sandık Emini ve Katibi	2.800
Odabaşı ve Tüfenkçi asakiri	750
Barak Nahiye Müdürü	200
Berazi NahiyeMüdürü	400
Nizip Nahiye Müdürü	120
Nüfus Mukayyedeni Nısf Maaşı	150
Birecik ve Urfa mürettebanı Müstahdem	251.376
Birecik ve Urfa Mürettebanı Müdürü	750
Birecik ve Urfa Mürettebanı Katibi	200
Birecik ve Urfa Mürettebanı Muavini	250
Birecik ve Urfa Mürettebanı Neferatı	1.300

Kaynak; BOA, İ. Mesail-i Mühime 2077, H. 1260, s. 5-6.

⁶⁵ BOA, İ. Mesalihi Mühime 2.077, s. 6.

Nahiye Müdürleri aynı işi yaptıkları halde farklı seviyelerde maaş almaktadırlar. Bunun sebebi yapılan işin niteliğinden ziyade yönettikleri aşiretin büyüklüğünün esas alınmasındandır. Personel giderlerinde Urfa ve Birecik müstahdemi giderleri ayrı ayrı olarak tasnif edilmemiş olup, toplam 250 neferden oluşmaktadır. Bu mevcuda tımar ehli dahil değildir. Tımar ehlinin henüz aylıklı statüye geçmemiş olması bunda belirleyici olmalıdır.

Kamu gelirleri bakımından, önemli olan bir hususta Tevziât uygulamasıdır. Tevziât, gerçekleşen kamu harcamasının, ahalinin vergi ödeme gücü ve nüfus miktarları üzerine dağıtılması ile uygulanmıştır. Birecik kazası masrafları ve halka Tevziâtı 1842’de 58.351 guruş, 1843’de 50.075 ve 1844’de de 66.884,5 guruş olarak gerçekleşmiştir.⁶⁶

Birecik halkı, yerleşim yerindeki kamu harcamaları Tevziâtına dahil edildiği gibi Urfa’daki harcamalara da dahil edilmiştir. Urfa Vilayeti kamu harcamalarına Birecik’in katkısı 1844 senesinde 157.320 guruş olarak gerçekleşirken, kazanın kendi harcamalarına katkısı 66.884,5 guruş olarak gerçekleşmiştir. Tevziât tahsilleri kamu bakımından bir gelir unsuru olmakla beraber, mukataa gelirlerinden farklılık arz etmektedir. Tevziât, yerinde harcanan kamu gelirlerini temsil etmesine karşın mukataa gelirleri, “hevası hümayun nev’inden” olmasından dolayı doğrudan hazine gelirlerini temsil etmektedir.⁶⁷

Birecik Hevass-ı Hümayun gelirleri yani bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesi ile hazineye gelir olarak bağlanan malî birimleri 1844’te sırası ile Urfa ve Birecik mukataa gelirleri 1.143.485 guruş, imdadı hazariye 17.000 guruş ve avarız vergisi gelirleri ise 4.500 guruş olarak gerçekleşmiştir.⁶⁸ Diğer bir kamu geliri olan fakat hazineye intikal etmeyerek yerinde harcanan Tevziâtlar ise 1842, 1843 ve 1844 senelerinde sırası ile 58.351, 50.075 ve 66.884,5 guruş olarak gerçekleşmiştir.⁶⁹

⁶⁶ BOA, İ. Mesail-i Mühime 2076, H1260.

⁶⁷ Aynı belge.

⁶⁸ BOA, İ. Mesail-i Mühime 2077, H. 1260, ss. 5–6.

⁶⁹ BOA, İ. Mesail-i Mühime 2076, H. 1260.

Kırsal kesim nüfusunu temsil eden aşiretler de Tevziât uygulamasında yer almış, ancak şehir ahalisi ile farklı olarak uygulamaya tabi tutulmuşlardır. Tevziât tahsilatları aşiretlerin her birinden ayrı olarak tahsil edilmişlerdir. Bunlar Berazi, Barak ve sair perakende aşiret Tevziâtlarından oluşmaktadır (Bk. Tablo 55).

Tablo 55 - Berazi Aşiretinden Yapılan Tevziât, 1842- 1844 (Guruş)

Tevziât Birimi	1842	1843	1844	Toplam
Valatı Azam pişkeşi	50.000	50.000	50.000	150.000
Muşarıleyh Dairesine	12.500	12.500	12.500	37.500
Kaymakam pişkeşi	15.000	15.000	15.000	45.000
Daireyi kaymakamlık Harcı bab-1	5.000	5.000	5.000	15.000
Rüsumamtı Vücuhiye	6.000	6.000	6.000	18.000
İskan KatibiAidiyatı	2.500	2.500	2.5000	7.500
Arabi Katibi Aidiyatı	1.000	1.000	1.000	3.000
Berazi Aşiret Müdürü maaşı	2.500	2.500	2.500	7.500
Aşireti beği maaşı	1.250	1.250	1.250	3.750
Tahsildar aidiyatı	4.000	4.000	4.000	12.000
Birecik'te vaki masraf hissesi	2.000	2.000	2.000	6.000
Aşiretin kendi masraflarına	10.000	15.550	63.000	88.550
Toplam	111.750	117.300	187.250	393.800

Kaynak; BOA, İ. Mesail-i Mühime 2076, H. 1260.

Berazi Aşireti, Birecik aşiretleri içinde en yüksek gelir seviyesine sahip olduğu için harcama tevziinde miktar ve birim itibarı ile en yüksek katılımı sağlamışlardır. Berazi Aşiretinin kamu harcamalarına katılımları üç sene içinde sürekli olarak artış eğilimi göstermiştir. Meydana gelen artışlarda en önemli gelir birimi “aşiret masrafları” kalemi oluşturmuştur.

Aşiret idaresi ile giderler, aşiret masraflarından ayrı olarak değerlendirilmiştir. Bu yönü ile ilgili kayıt, aşirete yapılan reel masrafı ayrı olarak görme eğilimi taşıyabileceği gibi, maaş ödemelerinin ayrıntılı olarak görülmek istenmesi eğiliminden de kaynaklanmış olabilir. Aşiret idaresi ile ilgili olanların maaş ödemeleri aşiret müdürü ve beği gibi iki farklı başlığı taşımaktadır. Bu farklı

yapılanma, aşiretlerin idarî ve malî yönetiminde bir oto-kontrol sisteminin kurulabilmesi amacının sonucu olmalıdır. Bu Tevziât birimi, tüm aşiretler için genel bir uygulama olmayıp, ilgili aşiretin büyüklüğüne bağlı olarak uygulama alanı bulmuştur.

Tablo 56 - Barak Aşiretinden Yapılan Tevziât, 1842- 1844 (Guruş)

Tevziât Birimi	1842	1843	1844	Toplam
Valatı Azam Pişkeş Bahası	7.500	7.500	7.500	22.500
Muşarıleyh Dairesine	2.500	2.500	2.500	7500
Canibi Hazineyi celileye ait Miri akçe tahsildarına	1.500	1.500	1.500	7.500
Aşiret de vuku bulan masraf Tevziâtı	6.450	7.500	8.000	21.950
Toplam	17.950	19.000	19.500	59.450

Kaynak; BOA, İ. Mesail-i Mühime 2076, H. 1260.

Barak Aşireti ile Berazi aşiretlerinin harcama birimlerine katkıları tamamen aynı birimler üzerinden gerçekleşmemiştir. İki aşiret arasındaki gelir farklılığı, Tevziât dağılımında da farklı düzeylerde katkıda bulunmalarına sebep olmuştur (Bk. Tablo 56).

Tablo 57 - Bazı Perakende Aşiretlerden Yapılan Tevziât, 1842-44 (Guruş)

Aşiret Adı	1842	1843	1844	Toplam
Korumcu Beğ	300	300	300	900
Halitanlı	1.000	1.000	1.000	3.000
Kuhbikli	100	100	100	300
Cihanbeğli	75	75	75	225
Gaytarlı	65	65	65	195
Toplam	1.540	1.540	1.540	4.620

Kaynak; BOA, İ. Mesail-i Mühime 2.076, H. 1260.

Perakende aşiretler gider Tevziâta en düşük seviyede katkıda buldukları gibi, katkıda buldukları özel bir gider birimi de bulunmamaktadır. Bu aşiretlerin konar göçer statülülere belirgin vasıfları olup bu vasıfları eyalet Tevziât katkısına katılımlarının alt düzeyde gerçekleşmesine sebep olmuş olabilir (Bk. Tablo 57).

Perakende aşiretlerin malî harcama sürecine dahil edilmeleri, Tevziât uygulamasının sadece yerel unsurlarla sınırlı olmadığı ve geçici sosyal statüde de olsa sair sosyal grupları kapsadığının bir göstergesidir.

Tablo 58 - Urfa Vilayet Masrafı İçin Kazalardan Yapılan Tevziât, 1844 (Guruş)

Kaza Adı	Tevziât Tutarı
Nefsi Urfa	149.756
Kazayı Birecik	157.320
Kazayı Rumkale	54.962
Bozabad Nahiyesi	104.200
Harran Nahiyesi	104.200
Oyumağaç Nahiyesi	34.259
Dügerlü Aşireti	29.160
Toplam	633.857

Kaynak;BOA, İ. Mesail-i Mühime 2076, H. 1260.

Urfa merkez, kaza, nahiyelerinden Urfa Vilayet giderlerinin Tevziâtında en yüksek katılımı Birecik Sancağı gerçekleştirmiştir. Tanzimat öncesinde eyalet statüsünde olan Rakka'nın Urfa sancağından sonra ikinci büyük sancağı olan Birecik, Tanzimat sonrasında vilayet nizamnamesi ile Rakka Vilayetinin yine ikinci büyük yerleşim yeri olarak kaza statüsüne dönüşmüştür. Birecik kazası vilayet merkezide dahil olmak üzere kamu harcamalarının üç yıllık ortalamasında en yüksek tevzii oranına sahip olduğu görülmektedir (Bk. Tablo 58).

Tevziât tablosunda diğer bir kaza olan Rumkale, vilayet nizamnamesi öncesinde Birecik Sancağının kazası durumundadır. Tevziât tablosunda kaza ve

nahiyeler haricinde Dügerli Aşireti yer almaktadır. Dügerli Aşiretinin bu tabloda yer alması sahip olduğu gelir seviyesinden kaynaklanmayıp, Tevziât dağılımında idarî maslahatın takdirinden kaynaklanmalıdır. Mevcut aşiret Tevziâtı içinde en yüksek paya Birecik aşiretlerinden Berazi Aşireti olduğu mevcut Tevziât katılımının üç senelik 401.800 guruş olduğu görülmektedir.

Birecik Sancağında yapılan kamu harcamalarının karşılanması için halkın katılımını temsil eden Tevziâtta, halkın katılımı, Urfa Vilayeti ve kaza merkezi namına ayrı ayrı tahakkuk etmiştir. Urfa Vilayeti kamu harcamalarına Bireciğin katkısı 1260 senesinde 157.320 guruş olarak gerçekleşirken, kazanın kendi harcamalarına katkısı 66.884, 5 guruş olarak gerçekleşmiştir. Tevziât, kamu açısından bir kamu harcamasının idare anlayışını temsil ettiği gibi, aynı zamanda bir kamu geliridir. Tevziâtın Birecik kazasındaki mukataa gelirlerinden başlıca farkı, mukataa gelirlerinin hevass-ı hümayun nev'inden olmasına karşılık, tevziâtın yerinde harcanacak bir kamu geliri olmasıdır. Birecik halkı için gerçek vergi yükünün temsilinde, hevass-ı hümayun varidatı yanında tevziât biriminin de hesaba alınması gerekmektedir.

Tevziât uygulamaları vergi yükünün kazalar arasında haksız dağıldığı gerekçesi ile itirazlara konu olmuştur. Şikayetlere konu olan bu durum karşısında Urfa Liva Meclisi vergi ödeme gücünün esas alınması halinde, tevziâta dair şikayetlerinin önünün kesileceğinin üzerinde durmuştur.⁷⁰ Urfa Liva Meclisi, kaza kaymakamlarından vergi ödeme gücünün belirlenmesinde, vergi mükelleflerinin tasarruflarındaki emlak ve arazinin durumlarına göre bir vergi mükellefi sınıflandırmasının yapılmasını da talep etmişlerdir.⁷¹

⁷⁰ BOA, A. MKT. MVL. 53/ 75, sene, 1268.9.3.

⁷¹ BOA, A. MKT 75/ 83, H. 1263,. 4.21; Tanzimat sonrası süreçte halkın vergi ödeme gücünü esas alan bir maliye politikasının uygulanacağı yönündeki taahhütlere rağmen uygulama kaynak yetersizliğinden dolayı bu yönde olmamıştır. Mesela Birecik kazasında mekteplerin açılması, yatırımı takvimine bağlanmış, yol inşaatlarının yapılabilmesi için, kaza meclisi yeni kaynak arayışına girmiştir. Bu aşamada zaten vergisini ödemekte olan ahalinin “masraf bahası” namı ile ek vergi yüküne tabii tutulmasına teşebbüs edilmiştir. Mal tevzii yöntemini hatırlatan bu uygulamaya, halkın şikâyeti üzerine 1861’de son verilmiştir. Bk. BOA, A. MKT. UM 526/ 43, H. 1278.

2.2.3. 1846 Senesi Gelirleri

Kamu gelirleri ile ilgili en ayrıntılı verilere ancak 1846'da ulaşmak mümkündür. Vilayet varidatı 1842'de 1.767.295 guruş iken 1846'da 1.050.084 guruşa gerilemiştir (Bk. Tablo 59). Geleneksel tarım ekonomisinin olduğu bir ortamda, bu düzeyde artış ve azalışları makul karşılamak gerekmektedir. Bölgenin her zaman için sosyal kargaşa ortamına açık olması malî gelirlerin tarh ve tahsilinin de belirsizliğini arttıran diğer bir faktördü. Mesela Birecik Berazi Aşiretinin 1848'de tedip edilmesi için Arabistan Ordusu Müşiri bölgeye gelmiştir.⁷²

Tablo 59 - Urfa Sancağı Gelirleri, 1846 (Guruş)

Gelir Birimi	Tutarı
İhale Olunan Mukataaların Aşar ve Rüsumat Bedeli (1)	435.793
Aşair Malı Miri	359.200
Esnaf...	22.000
Cizye Hâsılatı	73.290
Malikane Malı Miri	21.430
İспенç Rüsümü	765
Karantina Hâsılatı	76.205
Tapu Hâsılatı	300
İmdadı Hazariye	17.000
Nüzul Avarız Bedeli	4.500
Nüfus Memurları Maaşlarından Nısf Maaş Karşılığı	9.600
İkramiye Vergisi	30.000
Toplam	1.050.083

Kaynak; BOA, İradeler Meclisi Vâlâ 3.516, H. 1264

(1) İhale olunan aşar ve rüsümün varidatının aşar mukataa bedeli; 239.469 guruş, rüsümü varidat bedeli ise 196.325 guruştur.

Yukarı tabloda yer alan bütçe ibrazı, Urfa Sancağının Tanzimat'a geçiş aşaması öncesinde Meclisi Vâlâya ibraz edilmesi talep edilen gelirlerdir. Gelir

⁷² BOA, A. MKT. UM 36/ 45-1, H. 1266.

ibrazında 650.000 guruş gelir fazlası meydana gelmiş olduğu ve bunun 200.000 guruş tutarının eyalette Tanzimat hükümlerinin tatbik edilmiş olmasından kaynaklanmış olduğu Urfa kaymakamı tarafından ifade edilmiştir.⁷³

Urfa'dan talep edilen gelir-gider hesapları ibrazı aslında genel bir uygulamanın devamı mahiyetindedir. Vilayetlerden gelir ibrazı talepleri devlet bütçesinde 1841'de meydana 312.500.000 guruşluk bakayadan kaynaklanmıştır. Malîye Nazırı, Tanzimat'a geçişle birlikte ortaya çıkacak yeni harcama kalemlerinden dolayı, bakaya sorununun daha ciddi aşamaya geleceğini ileri sürmüştür. Vilayet ve kazaların gelir ve giderlerinin ayrıntılı olarak bilinmesi halinde bakaya sorunu için daha doğru politikalar gerçekleştirmek mümkün olacaktır.⁷⁴

2.3. Birecik Uygulamasında Malîkaneler

Artan askeri harcamalardan dolayı yetersiz kalan gelirler, devleti malî yapıda yeni arayışlara itmiş ve 1695'ten itibaren malîkane sistemine geçilmiştir. Malîkane sistemine geçişte malî birimlerin verimliliğini artırma çabaları etkili olmuştur. Kaydı hayat şartı ile mukataa birimlerini işleten şahısların, reaya ve araziye gerekli olan yatırımı ve yardımı gerçekleştirilebilmesi amaçlanmıştır.⁷⁵

Birecik uygulamasında malîkane sisteminin genel yapısı ve karşılaştığı genel sorunlar üzerinde değerlendirme yapılabilmesi için Başmuhasebe ahkâm defterleri ile beravat ahkâm defterlerinden istifade edilmiştir. Veriler, yer ve kronolojik esaslı bir tasnife dönüştürülerek, ilgili tablolar hazırlanmıştır. İlgili defterlerden elde edilen veriler, çalışmanın ek kısmında gösterilmiştir. Malîkane sistemi uygulaması ile ilgili çalışmada para birimi guruş olarak, sisteme yapılan müdahalelerde ise akçe olarak verilmiştir. Bu farklılığın sebebi, defter kayıtlarındaki verilerin yapısından

⁷³ Tanzimat sürecine geçişte “eshabı uhdelinde” bulunan mukataa ve tımar sahipleri, ihdas edilmiş olan kaymakamlık idaresine girmişlerdir. **BOA**, İ. Mesalihi Mühime 2.077, H. 1263, s. 5.

⁷⁴ Yavuz Cezar, “Tanzimat'ta Malî Durum”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Prof. **Dr. Cavit Tütengil'in Anısına Armağan**, 1984, ss. 291-309.

⁷⁵ Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, s. 105.

kaynaklanmaktadır. Para değerinin zamanla değişiminden dolayı, ilgili birimlere müdahale edilmeksizin olduğu gibi verilmiştir.

2.3.1. Malikanelerin Unvanlara Göre Dağılımı

Malikaneci unvanlarını esas alan bir tasnif, ilgili dönemde malikane tasarruflarının yapıldığı kesimler bakımından önemli verileri içermektedir. Unvana dair veriler, sosyal tabakalaşmada yer alan unsurların genel malî sistemde ve dolayısı ile genel iktisadî yapıda ağırlıklarının belirlenmesi bakımından da önem arz etmektedir.

Malikaneler hakkında yapılan değerlendirmeler için hazırlanan tabloda, ağırlıklı olarak Başmuhasebe beravat ahkâmılarından istifade edilmiştir. Verilerin düzenlenmesinde, ilgili defterlerin Osmanlı Arşivleri tarafından tasnif edilme durumları veya çürük olma halinden kaynaklanan araştırmacıya gösterilememesi gibi dışsal faktörlerle de karşılaşmıştır. Dışsal faktörlerden kaynaklanan durumdan dolayı, eldeki verilerin değerlendirilmesinde ihtiyat payını da saklı tutmak gerekmektedir.

Birecik malikanelerinde en çok dikkati çeken husus, senelik mal ödemelerinin, ihalenin peşin bedeli olan muaccele bedellerinin sadece % 80 nispetinde olmasıdır. Halbuki genel olarak muaccele bedeli, hazinenin daha önce belirlediği yıllık gelirin 2 ila 8 katı arasında değişen bir miktara karşılık gelmektedir.⁷⁶ Birecik Sancağı ve bu sancağın idarî tasnifte bağlı bulunduğu Rakka eyaleti ifade edilen genel yapının dışında bir yapı arz etmesinde bölgenin sosyal ve coğrafi konumu belirleyici olmaktadır. Rakka eyaleti 1695'ten itibaren aşiret iskan sahası olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak iklim koşullarından dolayı iskan edilen aşiretler sürekli firar etme eğiliminde olmuşlardır.⁷⁷ Bölgenin özgün koşullarından dolayı, mukataaların yüksek muaccele bedelleri ile satılması güçleşmiş, kamu açısından da gelirlerin sürekliliği daha öncelikli bir durum arz etmiştir (Bk. Tablo 60).

⁷⁶ Mehmet Genç, "18. Yüzyıla Ait Osmanlı Malî Verilerinin İktisadî Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanabilirliği Üzerine Bir Çalışma" **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Şubat 1981, İstanbul, ss. 33-77.

⁷⁷ Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı**, s. 46.

Tablo 60 - Birecik Malîkaneçilerinin Ünvanları ve Ödedikleri Muaccelle ve Mal Bedelleri 1841, (Guruş)

Malîkaneçilerin Ünvanı	Malîkane Sayısı	Muaccelle Bedeli	Mal Bedeli
Seyyid	17	4.160	4.155
El-Hac	10	4.140,5	3663
Şeyh	2	300	60
Vali	2	1.050	6395,5
İskan Çavuşu	1	2.000	200
Rikabı Hümayun Çukadarı	1	250	
Hassa Silahşoru	1	125	500
Vali Kethüdası	2	470	96,5
Defterdar	1		6.020
Defterdar Mektupçusu	1	300	540
Divanı Hümayun Katibi	5	862,5	2.561,5
Enderunu Hümayun Hazinesi Katibi	1	1.100	6.385,5
Ruznamçeyi Evvel Katibi	3	19.557,5	13.982,5
Sadırazam Silahdarı	1	750	260
Matbahı Amire Emîni	2		150
Sadırazam Mektupçusu	3	2.090	235
Kapıcıbaşı	1		
Bursa Valisi Sarrafı	1		1.000
Unvanı Olmayanlar	79	58.328	72.513,5
Toplam	134	95.483,5	118.718

Kaynak: Ek Tablo 5, H. 1111-1257.

Genel olarak malîkane sistemi mültezimler bakımından teorik olarak rekabetçi bir ortam sağlamaya matufsa da, mültezimlerin asker, bürokrat ve ilmiye mensupları ile sınırlanan doğal yapısından dolayı, malîye bakımından arz olunan rekabetçi ortama pek de yer bırakmamaktadır.⁷⁸ Ancak malîkaneçiler arasında kamu görevlilerinin oranı

⁷⁸ Genç, a. g. m, ss. 33-77.

Birecik'te % 20 seviyesinde gerçekleşmiştir. Yüksek unvanlılardan sadece valiler mevcut olup bunlar da sadece iki kişiden ibarettir. Bu valiler Rumkale mukataasını deruhte etmişlerdir. Kamu görevlileri genelde katiplik derecesinde istihdam edilmiş olan kamu görevlileridir. Bunlardan, diğerlerine göre en fazla dikkati çeken ise, çok da anlamlı bir yoğunlukta olmamak üzere Divanı Hümayun katipleridir. Bu veriler ışığında, yüksek oranda kamu görevlilerinin genel sistemde hakim olduğu bir yapıdan bahsedebilmek mümkün değildir. Birecik malikanelerinde en yoğun kesim unvanı belirtilmeyenler olup, malikaneci sayısı bakımından %58 olup, mali değeride yaklaşık %60'dır.

Malikane tevcihlerinde yüksek dereceli kamu görevlilerinin genel sistemde ağırlığının olmaması bölgede Rakka eyaletine münhasır bir yapı olup, bu eyaletin yakın çevresi ile farklılaşan bir konuma sahip olmasını sağlamıştır. Şam, Halep, Diyarbakır, Adana ve Mardin ile bu bölgenin yakın çevresindeki vali ve sancakbeylerine 1731'de gönderilen bir fermanla, mukataaların ekseriyeti rical-i devlet ve ayan tasarrufunda olduğu belirtilmektedir.⁷⁹

Rakka valilerinin kendi tasarruflarındaki eyaletlerinde yüksek oranlı mukataaları deruhte edememeleri devletin bölgeye münhasır malikane uygulamasının sonucudur. Halbuki 1706'da Rakka Valiliğine atanmış olan Yusuf Paşa, Rakka bakayalarının kronik bir hal alması üzerine hazırlamış olduğu layihada, malikane ihalelerinde önceliğin bölge valilerine ihale edilmesi yönünde görüş bildirmiştir.⁸⁰

Rakka valilerinin kendi eyaletlerindeki malikaneleri deruhteleri genel olarak Samsat, Harran ve Şehr nahiyelerinde gerçekleşmiştir. Malikane deruhteleri

⁷⁹ Bunlar bir akçe fazla verene iltizam ihalelerini vermektedirler. Malikane deruhte edenler de karyelerin imarı ile ilgilenmeyip reayadan bir akçe fazla mahsul alma sevdasıyla hareket etmektedirler. Malikanecilerin ve mültezimlerin keyfi davranışları, reayanın iskan yerlerini terk etmelerine ve perişan hale gelmesine sebep olmaktadır. Reayanın perişan durumuna son vermek, hazinenin de zaafa uğramaması için, vali ve muhassılların senelik malı mirileri üç taksit halinde tahsil ve irsal eylemeleri istenmiştir. Malikaneciler arasındaki devir ve ferağ işlemleri, hüsnü rızaya dayalı olarak, Asitaney-i Şer'iyeye de (İstanbul'da) gerçekleştirilmelidir. Mukataa devirlerinde yerinde yapılacak olan tasarruflar geçersiz sayılacaktır. Devir ve ferağlarda kasr-ı yed'in ödenmesi halinde, gerçekleşen tasarruf geçerli olabilecektir. Bk. BOA, Bab-ı Defteri Mâlikâne (D. BŞM. MLK) 1/ 49, H. 1143.12.5.

⁸⁰ BOA, MAD 10.306, H. 1117, s. 50-51.

doğrudan işletici olmaktan ziyade, vergi müteahhitliği ve taşeronlara tasarruflarının ücret mukabili devri şeklindedir.⁸¹ Bu nahiyelerden başka Urfa civarındaki aşiret mukataalarında da malîkane işletmelerine sahip olabilmekteydiler. Bu aşiretlerden Meleklü Cemaati (Rişvan aşireti oymaklarından) mukataası, Rakka Valisi Ali Paşa'nın tasarrufunda iken 1722'de, muaccele talep edilmeksizin ve yıllık mal ödemesi olan 60 guruşun düzenli ödenmesi şartı ile El-Hac İbrahim'e devretmiştir.⁸²

Rakka valilerinin, kendi tasarruflarındaki eyaletlerin tamamını kapsamayan malîkane ihalelerindeki konumları, malî güçlerindeki yetersizliğin değil, bölgeye yönelik devlet politikasından kaynaklanmalıdır. Rakka Valisi Pir Mustafa Paşa'nın mal varlığı 1750'de müsadereye konu olmuş, 50 milyon akçe gibi yüksek bir meblağ hazineye intikal etmiştir.⁸³ Böylesine yüksek bedelle gerçekleşen bir müsadere, valilerin eyalet genelinde mukataaları deruhte edebilecek malî yeterliliğe sahip olduklarının göstergesidir. Aynı şekilde bir eyalet valisine tüm malîkanelerin deruhte edilmesi ve bakaya sorunu ile karşılaşıldığında taşınan riskin büyüklüğü göstermesi bakımından da önemlidir.

Rakka valileri her ne kadar eyalet ölçeğinde olmasa da malîkane deruhtesinde bulunabilmişler ve bu mukataaları diğer şahıslara devredebilmişlerdir. Rakka Valisi Rızvan Ahmed Paşa'nın tasarrufunda olan Ruha iplik pazarı mukataası, 1740 senesi Şubatında Ömer isimli bir şahısa, senelik 80 guruşluk senelik mal ödenmesi şartı ile devredilmiştir.⁸⁴ Devir ve ferağ işlemi için muaccele bedelinin alınmaması hususu da belirtilmiştir. Ahmet Paşa'nın tasarrufundaki diğer bir mukataa olan Urfa Sancağı Kabahaydar nahiyesi karyeleri mukataası, yine muaccele bedelinin talep edilmemesi ve senelik mal bedeli olan 110 guruşun düzenli ödenmesi koşulları ile 1741'de Seyyid Hasan isimli şahsa devredilmiştir.⁸⁵

⁸¹ Bu malîkaneler Rakka Valisi Ali Paşa tarafından 1721'de muaccele bedeli talep edilmeksizin ve senelik mal bedellerini düzenli ödemek kaydı ile devredilmişlerdir. Deruhte edenlerin isimleri verilmesine karşın, şöhretleri ve unvanları verilmemiştir. **BOA**, KK. 187, H. 1134, s. 37, 69, 70, 202.

⁸² **BOA**, KK., 187, H. 1134, s. 115.

⁸³ Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, s. 298.

⁸⁴ Aynı belge, H. 1153, s. 184.

⁸⁵ Kabahaydar nahiyesi mukataası; Karacaviran, Kantara, Şeyhkuyusu ve Mahsunviran karyelerinden oluşmaktadır, Bk. **BOA**, KK 191, H. 1154, s. 205.

Her iki örnekte Ruha kadısı Mevlana Es-seyyid Abdulkerim'in arz ve ilanı mevcuttur. Malîkane devirlerinin İstanbul'da Meclisi Şeri'de yapılması hususu ise, vali tasarrufundaki malîkane devirlerinde görülmemektedir. Valinin tasarrufundaki malîkanelerin muaccele bedeli alınmaksızın devri, valilerin malî kaynakların dağılımında belirleyici olabilmesi hususuna örnek teşkil etmektedir.

Dini unvanlılar seyyid ve şeyhlerden oluşmaktadır. Seyyidler sayısal olarak % 12 gibi yüksek bir oranda olmalarına karşın, malîkanelerin maddi değerleri olan muaccele ve mal taksitlerindeki payları ortalama % 4 seviyesindedir. Sayısal olarak genel sistemde aldıkları paylar ile, malî sistemde aldıkları payların paralel oranları yansıtmaması, bu sosyal gruba yapılan ihalelerde malî önceliklerden ziyade sosyal faktörlerden kaynaklanan tercihlerin öncelikli olduğunun göstergesidir.

Unvanı belli olmayanların bölgedeki veya yakın çevredeki ticaret erbabından olmaları kuvvetle muhtemeldir. Bu kesimin vergi ihalelerine katılımı oranı % 60 ile en yüksek seviyede olmuştur. Kayıtlarda, kamu görevlilerinin unvanlarının belirtilmesinde gösterilen duyarlılık, bu kesimde yeterince gösterilememiştir. Verilerin sınırlılığında dolayı ihtiyat payını saklı tutmak kaydıyla, XVIII. yüzyıl boyunca ve Tanzimat'a kadar olan süreçte Birecik malîkanelerini işletenler bakımından bir sivilleşme eğiliminden bahsedebilmek mümkündür.

Unvanı belli olmayanlar; Mehmed Efendi, Halep sakinlerinden Abdullah, Hacı Ali, Hacı Mehmed, Rakkalı Ebubekir, Hocoğlu, Halep sakinlerinden Süleyman, Antep sakinlerinden Osman, Göncü Ali, Ömer Paşazade, Halil Paşazade, Urfalı Mir Halil, Daredevî Molla Mustafa, Ruhalı Hasan, Ruhalı Mehmed Gazi ile Antepli Mehmed gibi isimlerle anılmışlardır. Malîkane deruhte edenlerin meslekleri veya ait oldukları sosyal zümreler bakımından ise çok az malumata yer verilmiştir

Birecik ekonomisinde önemli bir yere sahip olan tersanenin başında bulunan eminlerin, Rakka Hazinesi üzerinden mültezimlik tasarruflarına dair bir örneğe tesadüf edilememiştir. Birecik tersane eminlerinin iltizam sistemindeki konumları ile

ilgili tek bir örneğe tesadüf edilmiş olup, bu da tersane eminlerinden Yusuf Efendi ile ilgilidir. Yusuf Efendi 1698'de vefat ettiğinde, Halep Muhassıllığı emvalinde olan malîkane tasarrufunun boş kalması sonucu Halep sakinlerinden İbrahim kendi namına tasarruf ilişkisini kanunsuz olarak üzerine almak istemiştir.⁸⁶

2.3.2. Malikanelerin Tek veya Çok Hisseli Olarak İhale Edilmeleri

Malîkane tasarruflarındaki hisselerle ilgili veriler, sistemin kolektif veya bireysel işletimindeki tercihleri belirlemek adına önem arz etmektedir. Birecik örneğine bakıldığında malîkane satışlarında, bireysel ve çok parçalı olarak ihalelerin yapıldığı görülmektedir (Bk. Tablo 61). Çok hisseli olarak tasarruf edilenler arasındaki mukataalardan Baziki Aşireti⁸⁷, Rumkale kazası⁸⁸, Berazi Aşireti⁸⁹, Silsile karyesi⁹⁰ gibi yüksek gelir seviyesine sahip olan mukataalar ön plandadır.(Bk.Ek 6) Hisseli tasarruf edilenlerin sayısal olarak karşılığı % 27 iken, senelik mal ödemelerinden aldıkları pay % 46 gibi sayısal tutarın oldukça üzerinde bir paya sahip olmuştur. Çok hisselilerin ihalelerin peşin bedeli olan ve senelik mal bedellerinin üzerinde olması gereken muaccele bedellerinden aldıkları pay ise % 25 gibi mal bedelleri ve katılım sayılarını temsil etmeyecek bir mahiyettedir. Muaccele bedellerinin mal bedelleri karşısında çok yüksek bir değere sahip olmaması, ihale anındaki yüksek gelir beklentilerinden ziyade düşük miktartlı fakat sürdürülebilir bir malî uygulamanın sonucudur. Bazı mukataalarda mal bedelleri, muaccele bedellerinden daha yüksektir. Mesela Gökçeöyük cemaati mukataasının muaccele bedeli 450 guruş olmasına karşın senelik mal bedeli 2.000 guruştur.⁹¹

⁸⁶ BOA, MAD 139, H. 1110, s. 17.

⁸⁷ BOA, KK. 191, H. 1158, s. 236.

⁸⁸ BOA, KK 187, s. 172, H. 1136.

⁸⁹ Aynı belge, s. 184, H. 1135.

⁹⁰ BOA, KK DBŞM. MLK. 14.120, H. 1158, s. 26.

⁹¹ BOA, KK 190, H. 1149, s. 148.

Tablo 61 - 1699-1841/1842 Yılları Arasında Birecik Mukataalarını Tek Başlarına veya Hisseli Olarak Deruhte Edenler

Tasarruf Biçimi	Malikane		Muaccelle Bedeli		Mal Bedeli	
	Sayısı	%	Guruş	%	Guruş	%
Hisseli Tasarruf	30	27	18.916	25	50.177,5	46
Tek Başına	81	73	55.819	75	56.016,5	54
Toplam	111	100	74.735	100	106.914	100

Kaynak: Ek Tablo 5.

Tek hisseli olarak yapılan ihalelerde, sisteme katılımı temsil eden sayısal tutar ile muaccelle oranları arasında bir paralellik bulunmasına karşın, senelik mal ödemelerinin daha düşük oranda gerçekleşmiş olması, malikane sisteminin genel mantığını yansıttığı bir mahiyettedir. Genelde düşük gelirli mukataalara sahip olan bu yapı, ihale edilebilme kolaylığından dolayı, çok hisseli mukataalara göre farklılaşmış olmalıdır.

2.3.3. Malikanelerin İhale Yerleri

Malikanelerin ihale yerlerinin belirlenmesi, malî yapıda merkez veya taşra bürokrasisinin yerini belirlemek bakımından önemlidir. Mahallinden yapılan ihalelerin miktar verileri % 18 gibi oldukça mütevazı bir seviyede gerçekleşmiştir. Muaccelle ve mal ödemeleri gibi, malî sisteme katılım değerini temsil eden malî veriler de paralel seviyelerde gerçekleşmiştir (Bk. Tablo 62). Divan-ı Hümayundan yapılan malikane tahsislerinin yoğunluk kazanmış olması, genel malî sistemde merkez bürokrasisinin ağırlığını belirleyebilmek bakımından önemli bir veri kaynağıdır. Bu bağlamda malikane sistemi uygulamasında, yerelleşme yönünde bir eğilimin ortaya çıkmadığını veya yerleşmenin sınırlı düzeyde olduğunu belirleyebilmek mümkündür.

Tablo 62 - 1699-1841/1842 Yılları Arasında Birecik ve Merkezden Satılan Malikaneler

Verildiği Yer	Malikane		Muaccelle Bedeli		Mal Bedeli	
	Sayısı	%	Guruş	%	Guruş	%
Mahallinden	22	18	19.170	30	20.981,5	20
Divanı Hümayundan	95	82	42.905	70	82.138	80
Toplam	117	100	62.075	100	103.119,5	100

Kaynak: Ek Tablo 5.

2.3.4. Malikanelerin Gelir Kaynakları

Malikanelerin uygulamasına konu olan vergi kaynağının belirlenmesi, iktisadî kaynakların ve bunların genel malî sistemdeki yerini belirlemek bakımından da önemlidir (Bk. Tablo 63).

Tablo 63 - 1699-1841/1842 Yılları Arasında Birecik Malikanelerinin Malî Kaynakları

Vergi Kaynağı	Muaccelle Bedeli		Mal Bedeli	
	Guruş	%	Guruş	%
Köy ve Mezra	21.397	27,8	16.246	15,3
Aşiret	15.503	20,2	21.754,5	20,5
Rumkale Mukataası	30.767,5	40,0	45.914	43,4
Gümrük ve Tevabii	2.358	3,1	-	0,0
Bac-ı Pazar, Kapanı Revgan	6534	8,5	21.880	20,7
Diğer	355	0,4	100	0,1
Toplam	76.915	100	105.894,5	100

Kaynak: Ek Tablo 5.

Malî yapıdaki iktisadî kaynaklar genel olarak kırsal kesimi temsil edilen köy, mezra ve aşiret mukataalarına dayanmaktadır. Rakka eyaleti hazinesinde iskele mukataasının ağırlığının ortalama % 20'ler civarında gerçekleşmesine karşın, malikane sistemi içindeki payı oldukça az olması şaşırtıcı bir sonuç olarak

görülmektedir. “Gümrük ve tevabii” başlığında yer alan veri, iskele mukataasının tamamını temsil etmeyip sadece bu mukataanın alt başlığını temsil eden “Çukur” nahiyesi mukataasını da kapsamaktadır. Birecik iskele ve gümrüğü mukataası yüksek gelirli ve tahsilatı kolay olan bir mukataa olmasından dolayı emanet usûlü ile idare edilen bir statüdedir.⁹²

Malikane gelirlerinde en yüksek geliri temsil eden mukataalar karye ve mezralara dayandığından, yapının belirlenmesi için daha ayrıntılı verilere ihtiyaç duyulmuştur.

Tablo 64 - 1699-1841/1842 Yılları Arasında Malikaneleri Oluşturan Köy/ Mezra Dağılımları

Vergi Kaynağı	Muaccelle Bedeli		Mal Bedeli	
	Guruş	%	Guruş	%
Bir Köy veya Mezra	4.218,5	19,7	3.269	20,1
İki Köy ve Mezra	2.872,5	13,4	4.095,5	25,2
Üç Köy veya Üstü	14.306	66,9	8.881,5	54,7
Toplam	21.397	100	16.246	100

Kaynak: Ek Tablo 5.

Karye gelirlerinde en yüksek dilimi, üç veya üstündeki karye ile mezraların birleşiminden oluşan mukataa birimleri oluşturmaktadır. Bu karye ve mezralar, Birecik’in farklı yerlerinde ve muhtelif oranlardaki hisseler karşılığında tasarruf edilmektedir. Bu uygulama, mukataa sistemindeki malîkaneçiler veya tımar ehlinin kontrol altında tutulması bakımında da önem arz etmektedir (Bk. Tablo 64).

Malikane tasarrufuna konu olan mukataa birimlerinin çok parçalı yapısı, malîkaneçiler bakımından da karşılaşılabileceği riski yaymak gibi önemli bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Parçalı mukataa tasarruflarının kamu yönetimi açısından önemi, malîkaneçinin toprakla ilgili tasarruflarında sadece iktisadî öncelikleri ön plana çıkarmak ve feodalleşme gibi sosyal ve siyasal sonuçların çıkmasının

⁹² BOA, HAT 1288/49993, H. 1250.

engellenmesi olmalıdır. Tablo Ek 6'da görüleceği gibi malîkane mukataaları Birecik'ten farklı yerlerdeki karye ile mezraların birleşiminden oluşan malî birimlere dayalı organizasyon yapılarıdır. Hatta bu organizasyon yapısında Birecik'e bağlı bulunan yerler olabildiği gibi, sancak harici yerleşim birimleri de yer alabilmişlerdir.

Malîkane ihalelerinde her ne kadar 1746'da eyalet ölçekli satışlar yaygınlaşmaya başlamış ve bu tür satışlarda Rakka eyaleti de bulunmuşsa da⁹³, bu durum uzun süre devam ettirilememiştir. Tablo Ek 6'da görüleceği gibi 1762'deki mukataa ihalelerinde parçalı satışlar yoğunluk kazanmaya başlamıştır.

Vergi müteahhitleri bakımından malîkane sistemi iltizamdan farklı olarak kaydı hayat şartı ile ihalelerin yapılmasından dolayı, daha güvenilir bir sistemdir.⁹⁴ Yatırımcılar bakımından daha güvenilir bulunan bir malîkanede, devlet bakımından çok dağınık yerleşim esasına dayalı olarak oluşturulan malîkane birimleri uygulaması da, devlet bakımından güvenilir bir yapının şekillenmesi bakımından elzem olmalıdır.

Barkan, her ne kadar malîkane sistemini, tımar sisteminin aleyhine ve özel mülkiyet lehine bir değişim süreci olarak değerlendirmişse de⁹⁵, Birecik örneğinde olduğu gibi çok parçalı mukataalardan teşkil edilmiş olan malîkanelerin yoğunluk kazanabildiği bir yapıda, sistem belirtilen risk karşısında da korunaklı bir hale gelmiş olmalıdır.

2.3.5. Malîkanecilerden Cebelü Tahsilatı

Rakka eyaleti sancak ve kazaları ile Birecik'in cebelü bedeli ödemelerine 1734 senesi kayıtları ile ulaşılmaktadır. Rakka malîkaneleri cebelü bedeli kayıtları sayesinde malîkane karyelerini belirleyebilmek mümkün olabilmektedir. Rakka eyaleti cebelü

⁹³ Eyalet ölçekli diğer satışlar Adana, Trablusşam eyaletleri ile Aydın, Kıbrıs, ve Mora muhassıllığında gerçekleşmiştir. Bk. Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Malîyesi**, s. 135.

⁹⁴ Genç, **"18. Yüzyıla Ait Osmanlı Malî Verilerinin İktisadî Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanabilirliği Üzerine Çalışma"**, ss. 33-77.

⁹⁵ Ömer Lütfi Barkan, **"Çiftlik" İslam Ansiklopedisi**, Cilt III., MEB, 1979, ss. 392-397.

bedelinin tamamının belirtildiği bu kayıtlarda, malikanelerin sadece bir kısmından cebelü alındığı görülmektedir (Bk. Tablo 65).

Tablo 65 - Birecik Mukataası Cebelü Bedeli Tahsilatı, 1734 (Guruş)

Malikane kazası	Malikane Adı	Deruhte Eden	Muaccele Bedeli	Cebelü Bedeli
Birecik	Yarımca Karyesi	El-Hac Halil	100	15
Birecik	Salur	El-Hac Ebubekir	240	36
Birecik	Til- Hinta	Hüseyin paşa veledi Mustafa ağa	500	75
Birecik	Köseler	Ahmed Efendi	250	37,5
Birecik	Kefer taş	El-Hac İbrahim	500	75
Birecik	Asman	İsmail Ağa	30	4,5
Birecik	İncirli	El-Hac Bekir ve Abdurrahman	500	75
Rumkal'a	Cemaati Baziki	El-Hac Musa Efendi	150	22,5
Suruç	Kantara	Hüseyin Ağa	200	30
Suruç	Cemaati Baziki	El-Hac Musa Efendi	150	22,5
Suruç	Gökçeöyük	İskan katibi	300	45
Toplam Cebelü (*)				438

Kaynak; BOA, D. BŞM 17.425, H. 1147, ss. 22-24.

(*) Toplam 66 malikanedan cebelü bedeli tahsil edilmiştir. Malikanelerden 3'ü cemaat ve aşair (Baziki, Baziki Şarki, Haymanalu) olup, diğerleri karye malikaneleridir.

Rakka vilayetinde tüm malikanecilerden yapılan cebelü tahsilatı ile verilere 1757 senesinde de ulaşabilmek mümkün olmuştur. Bu uygulamada, sefer hazırlıkları için ihtiyaç duyulan kaynağın temini için, üç seneyi aşan malikane tasarrufu sahiplerinden, malikanelerinin büyüklüğüne göre 1 neferden 3 nefere kadar tahsisat yapılması talep edilmiştir. Nefer başına 50 guruş cebelü bedeli hesabı üzerinden toplam 8.043,5 guruşluk tahsilat yapılmıştır. Bu dönemde cebelü ödemeleri muaccele bedelinin % 15'i gibi oransal bir değerden, malikane büyüklüğüne göre maktu bir miktara doğru dönüşmüştür.⁹⁶

⁹⁶ BOA, Cevdet Maliye 31.537, H. 1171.

Malîkaneecilerden olağan üstü dönemlerde talep edilen cebelü bedelleri geçen zamanda devamlılık arz etmiştir. Mısır seferi hazırlığı için 1801'de yine aynı malîkaneecilerden 9.355,5 guruş talep edilmiştir. 1799 senesinden beri 3.893,5 guruşluk cebelü bakayasının kaldığı hatırlatılarak Rakka Valisi Osman Paşa'dan bakaya kısmının tahsili talep edilmiştir.⁹⁷

2.3.6. Malîkane Uygulamasından Doğan Problemler

Bölgede malîkane uygulamalarını ve sonuçlarını belirlemede, Başmuhasebe Ahkâm defterleri ve Rakka Ahkâm defterleri önemli verileri içermektedir. Rakka Ahkâm defterleri iki ciltten ibaret olup, bu eyaletin idarî ve malî yetki sahasında bulunan Ruha ve Birecik sancakları ile Rumkale kazası ve Nizip, Suruç, Haran, Bozabad nahiyeleri ile ilgili hükümleri ihtiva edebilmektedir. Rakka Ahkâm defterleri 1741'de kaydedilmeye başlanmış ve 1876'ya kadar kayıtlar kronolojik olarak devam etmiştir. Ancak 1838'den sonra kayıtlar oldukça azdır. Defterdeki konular; tımar, mukataa, vakıf ile ilgili hak doğuran tasarruflar ve ihtilafları içermektedir. Az sayıda da, yerel kadı ve naibliklerce çözümlenememiş asayiş meselelerini de ihtiva etmektedir.

Rakka Ahkâm defterlerindeki verilerin konu başlıklarına ve yer tasniflerine uygun olarak değerlendirilmesi halinde, Osmanlı malî yapısının temel unsurlarının işleyişini ve genel sosyal yapıdaki konum ve etkinliğini belirleyebilmek de mümkün olmaktadır. İlgili defterlerdeki kayıtların yoğunluk durumundan dolayı 1741 ve 1838 senesindeki kayıtlar, veri tabanımızı oluşturmaktadır (Bk. Tablo 66).

⁹⁷ BOA, MAD 9.590, H. 1216, s. 149.

Tablo 66 - Birecik’te Malîkanecilere ve Mültezimlere Yapılan Müdahaleler, 1741-1838

Müdahale Eden	Yağma ve Gasp Sayısı	Tutarı (Akçe)	Malî Kaynağa Müdahale Sayısı	Tutarı (Akçe)
Aşiretler	-	-	5	6.020.000
Vali, Sancak Beyi	-	-	1	1.000.000
Kapucu Başı	-	-	2	15.969
İskan Katibi ve Çavuşu	-	-	1	
Vakf Ehli	-	-	2	31.500
Tımar Ehli	-	-	10	214.724
Unvanı Belirtilmeyenler	-	-	2	32.850
Reaya	1	1.500	8	153.571
Mütegalibe			3	1.323.200
Toplam	1	1.500	34	8.791.814

Kaynak: Ek: 1,2,3,4.

Malîkanelere yapılan müdahalelerde ağırlıklı müdahalenin, bölgenin önemli sosyal yapılarından olan aşiretlerden geldiği görülmektedir. Aşiretler tarafından yapılan müdahale tutar olarak yoğunluğuna karşın miktar olarak sadece 5 gibi oldukça mütevazı seviyede gerçekleşmiştir. Aşiretlerin kuramsal olarak malî yapı üzerinde tahrip edici bir etkiye sahip olmamalarına rağmen, konjktürel müdahalelerin gerçekleştiği dönemlerde de oldukça önemli sonuçlar meydana gelmektedir. Cemaati El-Aziz ve Suruç Berazi aşiretleri iskana muhalefet etmede öncelikli bir konuma sahip olup, bu aşiretler kendi üzerlerinde düzenlenmiş olan mukataa birimlerinin tahribine sebep olabilmişlerdir.

Aşiret ve sair reaya, malîkanecilere karşı yükümlülüklerini yerine getirmeme konusunda, eylemelerine yasal bir dayanak aramışlardır. Rumkale karyeleri reayaları 1743’te malîkanecilere karşı yükümlülüklerini yerine getirmemelerine, kendilerinden “defter harici” vergi ve rüsumların talep edildiği gerekçesini ileri sürmüşlerdir.

Kayıtlı vergi ile kastedilen, ilgili vergilerin Defter-i Hakani'de belirtilmesi zorunluluğudur.⁹⁸

Aşiret ve reayanın iskana muhalefetleri her zaman için vergi kaçakçılığı amacı ile olmamakta, bazı hallerde dışsal faktörlerin etkisi ile de meydana gelebilmektedir. Dışsal müdahalelerin merkezinde ise genel olarak bölge eşrafı yer almaktadır. İskana mugayir eylemlerle sonuçlanan bu müdahaleler, malîkaneci bakımından da vergi kaynağının aşınması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Rumkale mukataası reayası 1799'da Rumkale eşrafından Kürd Mehmed Paşa oğlu Bekir tarafından haraca bağlanmış ve neticesinde senelik 11.300 gurusluk Rumkale mukataası işleyemeyecek hale gelmiştir. Reaya Behisni ve Suruç gibi yakın çevrelere ve tamamen teaddiden kaçınmak için firar etmiştir.⁹⁹

Vergilerin tarhında, ahalinin vergi ödeme gücünün dikkate alınması gerekmektedir. Bu kuralın işleminde ahalinin şikayet mekanizması yolu ile yapacağı müracaatlar, sistemin düzenli işlemini şekillendiren bir yapı ortaya çıkarmaktaydı. Mesela avarız vergisinin ahalinin hal ve tahammülüne göre alınması gereği olmasına rağmen, buna riayet edilmediği gerekçesi ile Suruç Berazi reayası Alaybeyi hakkında şikayetçi olmuşlardır.¹⁰⁰

Malîkaneci bir iltizam tasarrufunu hak ettiğinde, ilgili tasarrufa ehli örf ve sair kişilerce müdahale edilmemesi için ilk etapta Rakka Valisi ve Birecik kadısı uyarılmaktadır. Ehli örf tarafından yapılan müdahaleler genel olarak malîkane tasarrufu ile ilgili "Ruznamçede" kayıt olmadığı şeklinde itirazlar şeklindedir. Bu durumlar karşısında verilen beratların dikkate alınması halinde, hakkı doğuran belgelendirme sorununun aşılacağı üzerinde durulmaktadır.¹⁰¹

Birecik şehir mukataalarına yapılan müdahaleler vergi kaçakçılığı teşebbüsü ve gasp olmak üzere iki grupta gerçekleşmiş olup, bunlarda da dikkati çeken bir

⁹⁸ BOA, Rakka Akam Defterleri 24, H. 1156, s. 16.

⁹⁹ BOA, MAD 9.586, H. 1214, s. 301.

¹⁰⁰ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1173, s. 107.

¹⁰¹ Kabağağaç karyesinde malîkane tasarrufu kazanan Seyyid Emin'in kazanmış olduğu haklar için hüküm gönderilmiştir. BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1249, s. 152

yoğunluk görülememektedir. Vergi kaçakçılığı teşebbüsleri, bazı iktisadî faaliyetlerin münhasır mahallerde yapılma zorunluluğuna yapılan muhalefetler şeklinde olmaktadır. Mesela Birecik kapanları ve bac'ı pazar mukataasını deruhte eden Es-Seyyid Mustafa, reyanın rüsûm ödemeleri mükellefiyetinden kaçınmak için, kapan dışında ticaret yapmalarından dolayı 1795'te 80.000 akçe zarara uğradığını ileri sürmüştür.¹⁰² Aynı yıl Birecik resmi Duhan mukataasını deruhte eden Divanı Hümayun Anadolu Muhasebecisi Seyyid Mustafa da tütün ticaretinin şehir dışında yapıldığından şikayetçi olmuştur. Malîkanecinin yıllık zararı 25.000 guruş civarında gerçekleşmiştir.¹⁰³ Boyahane varidatına Derviş Mehmed tarafından müdahale edilmiştir.¹⁰⁴

Malîkanelerin parçalı olarak ihale edilmeleri, aralarında oto-kontrol sisteminin kurulması bakımından önem arz etmektedir. Ancak, malî denetim ve verimliliği arttırmaya yönelik olan bu kontrol mekanizması, pek sık olmasa da birbirlerinin yetki alanlarına müdahale edilmesi sonucunu da doğurabilmektedir.¹⁰⁵

2.4. Birecik Uygulamasında Tımarlar

Osmanlı Devleti'nde toprak tasarrufu ilişkileri askeri ve malî organizasyonun karşılıklı ilişkisi esasına dayanır. Ortaçağ ekonomilerinin temel sorunlarından olan kıymetli maden kıtlığı, parasal ilişkilerin pek de yoğun olmadığı bir organizasyonu zorunlu kılmaktaydı. Geniş ölçekli askeri birliklerinin istihdamına ve hareket yeteneğine imkan sağlaması bakımından, izlenmiş olan toprak rejimi önem arz etmekteydi. Bu toprak sistemi sayesinde, köylülerin vergilendirilmesinde silahşorlar doğrudan üretim sürecinin etkinleştirilmesine müdahil olabilmekteydiler. Devletin

¹⁰² BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1210, s. 71 ve 76

¹⁰³ BOA, MAD 8586, s. 294

¹⁰⁴ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1156, s. 14

¹⁰⁵ Ayn-ı Fidan Karyesinde hisseleri ile tasarruflarını sürdürmekte olan malîkaneciler birbirlerinin hisselerine müdahale etmişlerdir. Müdahale sonrasında uğranılan maddi kayıp belirtilmemiş olup, Ayn-ı Fidan karyesinin malîkaneye dönüştürüldüğü 1193 senesindeki defter değeri belirtilmiştir. BOA, MAD 9637, H. 1242, s. 390

isyanlar ve savaşlar nedeni ile maruz kaldığı olumsuz etkilere rağmen Osmanlı toprak tasarrufu varlığını uzun süre devam ettirebilmiştir.¹⁰⁶

Tımar, asker ve memurların geçimleri karşılığı olarak belli bir arazi parçası tasarrufunun ilgili şahsa ve bunun da ötesinde gördüğü hizmete bağlanmasıdır. Tımarlar senelik gelirleri 200.000 akçeyi aşmayan genelde aynî olarak tahsil edilen vergilere dayanır. Parasal bir ekonominin yeterince yaygınlaşmadığı bir iktisadî ortama rağmen, devlet yönetiminin merkezileşme iddiasının da sağlanabilmesi arayışları, bu sistemin belirleyici unsurlarını ortaya çıkarmıştır.¹⁰⁷ Tımar kavramı, bu tasarrufun sürdürülebilmesi için bir çiftlik varlığını zorunlu kılmaktadır. Ancak tımar kavramı bizatihi çiftlik anlamına gelmez. Çünkü tasarruf reayadan olup, sipahide sadece mahsulün öşrünü almak ve kanunla belirtilmiş olan muayyen rüsumları almakla mükelleftir.¹⁰⁸

Askeri zümreden olan tımar ehli, kale neferleri tımarları ve eşkinici tımarlar olmak üzere başlıca iki kategoride yer almaktadırlar. Eşkinici tımarlılar, seferlere katılmada bireysel yükümlülükleri yanında, “cebelü” denilen istihdam ve techiz etmekle mükellef oldukları süvarilerin konumundan da sorumludurlar. Kanuni döneminde yapılan tapu tahrirlerine göre tımarlı sipahi ordusunun mevcudu 70-80 bin arasındadır.¹⁰⁹

Artan seferler, sipahilerin hemen her sene sefere gitmelerini zorunlu kılmaktaydı. Bu durum devletin nakit ihtiyaçlarını arttırmış ve devletin emek arzlı bir hizmet anlayışı yerine, bunun nakdi vergiye dönüştürülmüş bir yapıyı zamanla tercih etmiştir. Bu dönüşüm tımarlara zamanla sipahiler tarafından dolaylı olarak işletilen bir

¹⁰⁶ İnalcık, “Ottoman Social and Economic History”, ss. 1-8.

¹⁰⁷ Barkan, “Tımar”, **İslam Ansiklopedisi**, ss. 286-333.

¹⁰⁸ Abdurrahman Vefik Sayın, **Tarih-i Mâlî**, Ankara, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı yayınları, 2000, s. 18.

¹⁰⁹ Barkan, **a. g. m.**, ss. 286-333.

yapıya dönüşmüştür.¹¹⁰ Tımar sistemi, savaşıardan dolayı tarımsal istihsalin dışında kalabilecek olan faal nüfusu, üretim sürecinde tutacak bir yapıya sahipti.¹¹¹

2.4.1. Tımar Tevcihleri

Tımar tevcihleri, hak tesis eden ve yükümlülükleri somutlaştıran bir süreçtir. Tevcihlerin doğurduğu en önemli sonuç tımarlılar alaybeyinin sancağı altında sefere gitmeleridir. Sipahilerin birlikte seferi gitmek zorunda olmaları, aralarında ve bağılı buldukları alaybeyi ile uyumlarını zorunlu kılmıştır. Olabilecek hoşnutsuzluklar tımar ehlinden kaynaklanabileceği gibi, alaybeyinden de kaynaklanabilmekteydi. Uyumun bozulduğu durumlarda, sorunun giderilmesi eyalet valisinin sorumluluğuna verilerek, bölgedeki sorunun savaş alanlarına taşınmasının önüne geçilmesine çalışılmıştır.¹¹²

Sipahilerin sefere gitmeme halleri en ciddi yaptırım yolu olan azille sonuçlanmaktaydı. Bu gibi durumlarda sipahiler makul bir gerekçe ileri sürmek zorunda kalmışlardır. Birecik sipahileri 1731’de Hemedan kalesi muhafazasında görevlendirilmişlerdir. Sefere gitmeyenlerden Ahmed, harman vakti olması gerekçesi ile sefere gitmeyi reddetmiş ve nihayetinde beratı iptal edilmiştir.¹¹³

Tımarlar esasen askeri zümreden olan şahısların ücretleri karşılığı, belli bir gelir biriminin tahsis edilmesidir. Ancak askeri zümreden olduğu halde, faaliyet alanları tımara kayıtlı olduğu sancakta bulunanlara tahsis edilen tımar birimlerine “gedik” tımarı denilmiştir. Mesela Birecik Kale dizdarı ve muhafızlarının tımarları “gedikli” olup, görevleri gereği tımar köylerinde ikamet etmeyerek diğer tımar ehlinden farklılaşmışlardır. Gedik tımarlar, tımar ehlinin tımar köylerinde ikamet etmemesi,

¹¹⁰ İnalçık, a. g. e, s. 160.

¹¹¹ Cezar, **Osmanlı Malîyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat’a Malî Tarih)**, s. 30.

¹¹² Birecik tımarlılarının Alaybeyi Ömer, tabiiileri ile sürekli ihtilaf yaşayan bir mizaca sahip olduğu gerekçesi ile şikayetlere konu olup, Rakka Valisi tarafından da ikaz edilmiştir. Ancak şikayetlerin devam etmesi üzerine Vali İbrahim Paşa alaybeyinin görevden alınmasını talep etmek zorunda kalmıştır. Bk. **BOA**, Cevdet Tımar 5.794, H. 1193.

¹¹³ **BOA**, Cevdet Tımar 6277, H. 1144.

oluşturulan tımar birimi karyelerinin sadece bir vazifeye karşılık olarak tahsisi edilmesi ve diğer tımar ehline bu birimden tahsisat yapılması ile de farklılık arz etmekteydi.¹¹⁴

Tımar ehlinin ve zuemanın, sahip olduğu hakları belirten belgeye ihtiyaç duyulmakta olup, bu belgeye tahvil tezkeresi denilmekteydi. Tahvil tezkeresinin, alaybeyine ibraz edilmesi ile tımar tasarrufu uygulamaya geçebilmekteydi. Ank nahiyesi Argil karyesi tımarını tasarrufunda bulunduran Ali bin Mehmed tahvil tezkeresinin zayıf olmasında dolayı alaybeyi tarafından karyedeki tasarruflarını kullanmadığını belirterek, bir yeni tahvil tezkeresinin düzenlenmesini talep etmiştir.¹¹⁵

Bazı durumlarda tahvil tezkeresinin olması dahi olabilecek müdahaleleri tek başına engellemeye yeterli olmayabilmekteydi. Bu gibi durumlarda sahip olunan tezkiresinin varlığına atıfta bulunularak, mağduriyetin giderilmesini istenmekteydi. Mirimiran bayrağı altında sefere giden İsmail'in Suruç nahiyesi Abamori karyesindeki tımarı (Tımar bedeli 10.225 akçe), alaybeyi tarafından İstanbul sakinlerinden Seyyid Mustafa'ya berat tezkeresi olmadığı halde yapılmış, ancak şikayetin gerçekleşmesi ile öncelikle tezkerenin varlığı sorgulanmıştır.¹¹⁶

Köy ve mezraaların tımar olarak tahsisi için başka birinin tasarrufunda bulunmaması ön koşuldu. Arazilerin durumunu belirlemek için Başmuhasebe kaleminde bulunan Ruznamçe defterleri, hak tesisleri ve muhtemel ihtilafları engellemek bakımından özel bir öneme sahipti. Tımar tevcihlerinde öncelikle Ruznamçe kayıtlarına müracaat edilir, kayıtların sıhhatini teyit için de ilgili yerdeki ehli zuema ve erbabı tımara müracaat edilerek, arazinin mahlûl haline dair şahitlikleri istenirdi.¹¹⁷

¹¹⁴ Birecik Kale Dizdarının tımar karyelerinden biri Suruç nahiyesinin Til Hacib karyesi iken diğeri de Arat Dağı yakınlarındaki Kocaali karyesidir. Dizdar Seyyid İshak'a 1733'de gayriden tasarruf edilmek üzere adı geçen yerler gedik tımarın olarak bağlanmıştır. Bk. **BOA**, MAD 20.686, H. 1146, s. 27.

¹¹⁵ **BOA**, Bâb-İ Asâfi 1.384, H. 1159 s. 102.

¹¹⁶ Aynı belge, s. 104.

¹¹⁷ Diyarbakır sancakbeyine bağlı olan Osman veledi Mustafa'ya, Haydarahmed köyünde mahlûl olan tımar tevcihi müracaatta bulunulmuştur. Ruha ve Birecik zuema ve eli tımarı, karyenin mahlûl olmadığına müştereken şahadet ederek, ilgili tasarrufun tesisine itiraz etmişlerdir. Fakat aynı tımar ehli, İsmail veledi Abdullah'ın aynı nahiyenin Sarımkuşu köyünde tımar tevcihi talebinde ise, bu karyenin ve hatta Haydarahmed köyü tımarının mahlûl olduğunu yönünde de şahadette bulunmuşlardır. Bk. Aynı belge, H. 1159 s. 105.

Tımar olarak tesis edilecek yerlerin tasarruf ilişkileri kadar gelir seviyeleri de dikkat edilen hususlardan biriydi. Tımar ehlinin geliri önceden belirlendiğinden, zamanla tımarlarda meydana gelebilecek tahribatlar ve bunun sonucundaki gelir kayıpları da dikkate alınmaktaydı. Bu gibi durumlarda aşınmış olan tımarların birleştirilmesi yoluna gidilmekteydi. Bu uygulamaya çürük olanların birleştirilmesi denilmektedir. Çürük tımar kavramı yetersiz geliri haiz araziler anlamına geldiği gibi mahlul kalmış arazileri de kapsamayabilmekteydi.¹¹⁸ Çürük ve mahlul tımarların birleştirilerek yeni bir tımarın tesisi, atıl ve yetersiz bir kapasitenin, optimal bir seviyede genel üretim sürecine dahil edilmesi anlamına geldiğinden, bölge ekonomisi üzerinde genişletici bir etki yapması beklentisini de taşımaktaydı. Bu yöndeki bir uygulama Suruç nahiyesinde mahlul bir karyeyi de kapsayacak şekilde üç çürük karyenin birleştirilerek yeni bir tımar tesisi ile 1809'da gerçekleştirilmiştir.¹¹⁹

Tımar beratı tevcihlerinde alaybeyinin Meclisi Şer'i de hazır bulunması, meydana gelebilecek olan yolsuzlukları önleme bakımından da önem arz etmekteydi. Birecik kalesi dizdarının vefat ettiğini öne süren Başçukadar Hüseyin, tımarı nasıl olduysa üzerine çevirebilmiş, ancak kale dizdarı Mustafa oğlu Seyyid Mustafa'nın vefat etmediği anlaşıl原因 verilen berat iptal edilmiştir.¹²⁰

Tımar beratları, verilen diğer beratlarda da olduğu gibi padişahların tahta çıktıkları dönemlerde yenilenmek zorundaydı. Yenileme işlemine tecdidî berat denilmekte olup, bu işlem karşılığında cülûs rüsumu ödenmektedir. Berat sahiplerinden tahsil edilen cülûs bedelleri, padişahların dağıttıkları cülûs bahşişlerinin finansmanında önemli bir kalemdi. Cülûs rüsumları toplandıkları yerlerden toplu ve kaydedilmiş olarak gönderilmek zorundaydı.¹²¹ Birecik'te 1721'de cülûs rüsûmları tahsilatı toplanıp gönderilmiş ancak Suruç nahiyesindekilerde eksikler meydana gelmiştir. Kazanılmış hakların kaybedilmemesi için geri kalan meblağın tahsil ve irsali de talep edilmiştir.¹²²

¹¹⁸ Barkan, **a.g.m.**, ss. 286-333.

¹¹⁹ **BOA**, Cevdet Tımar 6.379, H. 11R. 1224.

¹²⁰ **BOA**, Cevdet Tımar 5.825, H. 1177.

¹²¹ Barkan, **a. g. m.**, ss. 286-333.

¹²² **BOA**, Cevdet Tımar 4470, H. 1134.

Tasarruf hakkının devamında beratın tek başına yeterli olamadığı durumlar da söz konusu olabilmekteydi. Sefer dönemleri özellikler, tımar tasarruflarına müdahale risklerinin artmasında potansiyel bir riski taşıyabilmiştir. Birecik ve Antep’de zeameti karşılığında tımarları olan Süleyman Ağa seferde olmasından dolayı, geçmiş dönemlerde olduğu gibi tımarlarının zarar görmemesi için berat kaydına şerh verilmesi istenmiştir. Süleyman Ağa şerh talebinde doğrudan bulunmayıp, Halep Valisi sancağı altında olduğundan, Halep Valisi Hüseyin Paşa imzasıyla ilgili şerh talebi yerine getirilmiştir.¹²³

Tımar mukabili olarak zeamete tahsis edilen karyelerde, tımar ehlinin hukukî statüsünü devam ettirebilmek için seferlere iştirak etmek veya devlet tarafından verilmiş bir görevin yerine getirilmesi gerekmektedir. Sefere katılmamak veya verilen görevi yerine getirmemek tımar ehli için azil sebebidir. Sefere gelmeme halinin göreve bağlı olduğu hallerde, sancakbeyinden tasarruf ilişkisinin bozulmaması hususu özellikle talep edilebilmekteydi.¹²⁴

Tımar berat intikalinin gerçekleştiği şahsın sefere gidemeyecek kadar küçük yaşta olması halinde ise berat kaydına şerh konularak, sahip olunan haklar güvence altına alınmaktaydı. Mesela Sipahi Hacı Ömer vefat etmesi ile tımarı 1769’da oğluna tevcih edilmiştir. Müteveffanın oğluna ait haklarının korunması için de Birecik başbuğu berata şerh düşülmesini talep etmiştir.¹²⁵ Sefere gidemeyecek kadar küçük olanların tımarlarında “cebelü bedeli” tahsilatına gidilerek, ilgili tasarrufun sürekliliği sağlanabildiği gibi, genel malî sisteme katkısı da sağlanabilmekteydi.¹²⁶

Yaşlılık halinde yükümlülüklerini yerine getiremeyenlerin yerine, yeni bir tımar ehli tayin edilmekteydi. Suruç nahiyesi Şeyh Çoban karyesinde tımara mutasarrıf Şerif Ali vefat etmiş ve yerine Birecik kalesi dizdarı Said imzası ile oğlu Es- seyyid Ahmed’e 1781 de intikal etmiştir.¹²⁷

¹²³ BOA, Cevdet Tımar 5776, H. 1186.

¹²⁴ BOA, MAD 18.463, s. 1.

¹²⁵ BOA, Cevdet Tımar 7031, H.. 1183.

¹²⁶ Barkan, a.g.m, ss. 286-333.

¹²⁷ BOA, Cevdet Tımar 4108, H. 1195.

Tımar tevcihlerinin verilmesi ile tesis edilmiş olan hakkın düzenli olarak kayıt altına alınması, muhtemel ihtilafları engelleyeceği gibi, aynı zamanda kamuya karşı sorumluluğu olan bu zümrenin izlenebilmesi bakımından da önem arz etmektedir. Berat tevcihi kayıtlarındaki veriler aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi olup, bunlardan zeamet bedelleri özel bir öneme sahiptir. Zeamet bedelleri kaydı, tımarlıların kazanmış oldukları hakkın parasal karşılığı olduğu gibi, olabilecek olan muhtelif kaynaklı müdahalelerin engellenmesi aşamasında da gerekli olan bir bilgidir.

Tablo Ek: 7 Birecik tımar tevcihi ile ilgili veriler 1695-1742 seneleri arasında kapsamaktadır. Bu zaman periyodunda tevcihlerinin sayısı 98'dir. Ancak kayıtların yoğunluk kazandığı dönem yaklaşık otuz yıllık süreçte gerçekleşmiştir. Yoğunlaşmanın sebebi Rakka sipahilerinin Hemedan kalesi muhafızlığına gönderilmiş olmasından dolayı, yeni tımar tevcihlerinin yapılmış olmasından kaynaklanmıştır.¹²⁸ Yapılan tımar tevcihlerinin zeametleri toplamı 788.177 akçe ve ortalama değeri de 8042 akçe olarak gerçekleşmiştir. En yüksek tımar bedeli 1740 senesine ait olup, 26.000 akçelik bir zeamet bedelidir. En düşük tımar bedeli ise 2.000 guruşla Birecik kazasının Kefredin, Tektaş, Sur, Mermer, Suruç kazasının Tilmian, Ank nahiyesinin Kızılöyük karyeleridir. Tımar tevcihleri 1718 ve 1719 senelerinde yoğunluk kazanmıştır. Muhtemelen bu dönem bir sefer sonrası dönemi kapsamaktadır.

Tımar tevcihlerinin sıklıkla el değiştirmesi veya tasarrufların sürekliliği, sistemin istikrarını belirlemek bakımından önem arz etmektedir. Karyelerin dokuzunda ikişer defa, üçünde üç defa tımar tevcihi yapılmışken, Sur karyesinde ise beş defa olarak gerçekleşmiştir. Tımar tevcihlerinin yaklaşık otuz yıl boyunca kesintisiz olarak sürdüğünü görebilmek mümkündür. Zeamet bedellerinde ise Kösüktaş, Yazur, Hanbulus ve Oğulbeğ karyelerinde artış söz konusu değilken, diğer karyelerin tümünde artış veya azalış yönünde bir ilişkinin olup olmadığı belirlenememiştir. Sur karyesi örneğinde olduğu gibi 2.000 ile 12.160 akçe gibi değişken zeamet bedelleri ile tımar tevcihleri yapılmıştır. Bunun sebebi aynı karyelerde farklı seviyelerde zeamet

¹²⁸ BOA, Cevdet Tımar 6277, H. 1144.

hisselerinin olmasından kaynaklanmaktadır. Tımar tevcihlerinin yapılış sıklığı ile ilgili veriler, tasarruf ilişkilerinin sürekliliği yönünde bir sonuç ortaya çıkarmıştır.

Berat işlemlerinin tamamında, babadan oğulla nesiller arasında intikal eden tasarruflara tesadüf edilmemiştir. Bu durumun tek istisnası Merzuman nahiyesi Kızılburç karyesinde tımarını tasarrufunda bulunduran Osman veledi Mehmed'in, Meclisi Şer'ide alaybeyinin de nezaretinde gerçekleşen müracaatıdır. Bu müracaatta, Mehmed artık yaşlanmış olmasından dolayı seferlere iştirak edecek durumda olmadığı öne sürerek, sahip olduğu tımarın oğlu Mustafa'ya tevcih edilmesini istemesidir. Talebin yerinde görülmesi üzerine oğlu namına berat ihdası gerçekleşmiştir.¹²⁹

XVIII. yüzyıl ilk yarısındaki tımar tevcihlerini müteakiben, yüzyılın son çeyreği ile ilgili tımar tevcihlerine de ulaşabilmek mümkün olmuştur. Bu dönemle ilgili tımar tevcihleri, sadece vefat ile boşalmış olanları içermesi ile daha spesifik bir mahiyettedir.

Tımarlı araziler esasen padişahın mülkü olup, dirlik sahiplerinin tasarrufları fetih döneminde tahrir çalışmaları esnasında tanzim edilmiş olan kanunlara uygun olarak tahsilatta bulunmakla sınırlıdır. Tımar tasarrufunun babadan oğullara geçebilmesi ise verilen gelen hizmetin sürdürülmesi hallerinde mümkün olabilmektedir. Evlatlara intikal eden tımar tasarrufları adeta bir miras mahiyeti taşımışsa da burada asıl amaçlanan arazi bütünlüğünün bozulmasının önüne geçilmesidir.¹³⁰

¹²⁹ BOA, Cevdet Tımar 788, H. 1168.

¹³⁰ Barkan, a.g.m, ss. 286-333.

Tablo 67 - Birecik'te Vefattan Boşalan Tımarların Berat Kayıtları, 1765-1780

Tımar Adı	Sabık Tımar Ehli	Yeni Tımar Ehli	Tımar Arz Yeri	Tımar Tutarı/ Akçe
Cemaati El- Aziz	Seyyid Mehmed	Oğlu Abbas	Alaybeyi	61.750
Cebelü Karaca karyesi	El-Hac Hüseyin	Kasım	Hattı Hümayun	40.837
Tevahini	Bilâ veled fevt olan	Hasan veledi Kasım	Miralay	3.378
Cemaati El-Aziz	Seyyid Mehmed	Oğlu Ahmed (iştiraken)	Alaybeyi	61.750
Hanbulus	Bilâ veled fevt olan	Seyyid Mustafa	Alaybeyi	7.035
Hanbulus	Bilâ veled fevt olan	Mustafa	Miralay	6.000
Heyzemoğlu (*)	Hacı Ömer	Oğlu Halil	Alaybeyi	20.000
Akçaviran	Bilâ veled fevt olan	Ömer	Miralay	4.399
Eski Suruç	Bilâ veled fevt olan	İbrahim	Eşkinci başı arzı ile	20.000
Barak	Bilâ veled fevt olan	Süleyman veledi Adullah	-	17.734
Fenkdepe	Mehmed Şakir	Mustafa	Hattı Hümayun	51.356
Sur	Yusuf	Oğlu	Alaybeyi	6.080
Karacaviran	Bilâ veled fevt olan	Yusuf veledi Ebubekir	Miralay	9.750
Sakit	Bilâ veled fevt olan	Hamza veledi Abdurrahman	Miralay	7.733
Vartavus	Bilâ veled fevt olan	Yusuf	Miralay	2.200
Keçili	Seferde fevt	Molla Hasan	Miralay	5.649
Kubluca	Bilâ veled fevt olan	Hac Ali	Miralay	12.250
Acemviran	Bilâ veled fevt olan	Seyyid Ali	Miralay	4.399
Mamuca	Bilâ veled fevt olan	Abdullah	Miralay	3.000
Molla Hüseyin	Bilâ veled fevt olan	Mustafa	Miralay	2.649
Sakit	Bilâ veled fevt olan	Hasan	Miralay	10.282
Hanbulus	Bilâ veled fevt olan	Abdullah	Miralay	7.035
Kabaağaç	Salih	Oğlu Süleyman	Hattı Hümayun	82.375
Keferbeğ	Ali	Oğlu Ahmed	Hattı Hümayun	10.500
Cemaat-i El-Aziz	Bennam Mustafa	Bennam Mustafa	Hatt Hümayun	29.375

Kaynak; BOA, A. NŞT 1392, H. 1194, 1- 64.

(*) Hacı Ömer sefer giderken vefat etmiş, alaybeyi arzı ile oğluna tevcih yapılmıştır. Alaybeyinden Halil'in küçük olmasından dolayı beratından doğan haklarının muhafaza edilmesi istenmiştir. Bk., **BOA**, Cevdet Tımar, 7031, Sene; 1183.

Birecik tımarlarından 1765-1780 seneleri arasında yirmi beşinde vefata bağlı olarak tımar tasarrufları sona ermiştir. Tımarlıların vefatları ile ilgili tasarrufun evlatlarına intikali söz konusudur. Ancak tımarlılardan on beşi evlatsız olarak vefat etmişlerdir. Vefat edenlerden sadece yedisinde tımar tasarrufları evlatlara intikal etmiştir. Geri kalan dört tımar ise doğrudan Hattı Hümayunla, uygun görülenlere tevcih edilmiştir. Tımar tevcihleri genelde, sipahilerin amiri konumundaki alaybeyi ve miralay arzı ile gerçekleştirilmiştir (Bk. Tablo 67).¹³¹ Tımarlılardan evlatsız vefat etmenin sebepleri hakkında ise açıklayıcı verilere yer verilmemiştir. Muhtemelen bu durum seferlere iştirak eden sipahilerin bu özel durumlarından dolayı evlenmek istememelerinden kaynaklanmıştır.

Vefat etme halinin doğal sebeplere mi yoksa seferde mi olduğu hususunda açıklamalar bulunmamaktadır. Bu konuda sadece sabık tımarlılardan Molla Hasan'ın seferde vefat ettiğine dair bir ibare bulunmaktadır. Diğerleri hakkında ise açıklayıcı bir veriye yer verilmemiştir. Tımarlılar hakkında önemli verilerden biride ortalama zeamet karşılıkları ile ilgilidir.

Tımarların zeamet bedellerinin artış veya azalış yönünde anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Mesela cemaati El-Aziz zeamet bedeli 1740'da 26.000 akçeye karşılık gelirken 1780'de 29.375 akçeye karşılık gelmiştir. Hanbulus karyesi zeamet bedeli 1730'da 9.900 akçe iken 1780'de 7.035 akçeye gerilemiştir. Zeamet karşılıklarının artış ve azalışlarının sebebine yönelik bir açıklamaya ise yer verilmemiştir. Karyelerin hisseli olarak tasarrufta bulundurulmasından dolayı aynı dönemde bile farklı zeamet karşılıkları ile karşılaşmak mümkündür. Yukarı tablodaki Sakıt karyesi bu duruma örnek teşkil etmektedir.

¹³¹ Tımar sistemini ıslah etmek için 1191/ 1799'da Sultan I. Abdülhamid bir nizamname yayınlamıştır. Nizamname ile; sancaklarda alaybeylerinin tımar atamalarında "arz akçesi" almamaları, tımar tayinlerinde liyakate dikkat edilmesi, kusuru olmayanların azledilmemesi ve tayin öncesinde diğer tımar ehli ve çeribaşılara meşveret yapılması esasları getirilmiştir. Her sancakta atanacak olan sipahilerin onda birinde sancakbeyleri yetkilendirilmiştir. Bk. Barkan, **a.g.m.**, ss. 286-333.

2.4.2. Tımar Ehlinin Malî Yükümlülükleri

2.4.2.1. Çift Resmi Tahsilatı

Osmanlı devlet yapısı, devlet ve reaya arasındaki ilişkilerde dengenin gözetilmesi esasına dayandığından dolayı, gelir arttırıcı uygulamalara bir sınırlama getirmekteydi. Gelir arttırıcı eğilimlerin gerisinde merkezi ordu teşkili ve buna sağlam kaynaklar bulma arzusu her zaman için varlığını sürdürebilmekteydi. Merkezi ordu teşkilinde hazine imkanlarının sınırlılığında dolayı, tımarlı araziler her zaman için daraltıcı yöndeki uygulamaların merkezinde yer almışlardır.¹³²

Tarihsel süreçte çözülme yönünde devam eden politik eğilimlere rağmen, bu aşamada asıl belirleyici olan sistemin ihtiyaçları karşılama düzeyi olmalıydı. Tımar uygulamalarında sistemin başarısı sosyal dengelerin gözetilmesini zorunlu kılmakta bu durum ise iyi işleyen bir kayıt sisteminin varlığını zorunlu kılmaktaydı. Tımarlılar malî yapıdaki hakları ve yükümlülüklerini, Defter-i Hakanî ile başlayan Ruznamçe üzerinden yoklamalarla güncelleştirilen, defterli olarak tanımlanarak hak ve yükümlülükleri sahip oldukları görülmektedir. Defter harici denilen yasa dışı talepler, sosyal dengeyi ve genel organizasyonunu bozabilme riski taşıdığı için bu kayıtlar özel bir öneme sahipti. XVII. yüzyıl sonu XVIII. yüzyıl başı itibarı ile tımar karyelerinde reayanın ödemekle mükellef olduğu çift resmini ve bu resmin mükellef birimleri olan çift hanesi sayıları düzenli olarak tutulmuştur (Bk. Tablo 68).

¹³² Cezar, **Osmanlı Malîyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy dan Tanzimat'a Malî Tarih)**, s. 31.

Tablo 68 - Birecik Tımar Köyleri ve Çift Resmi Tahsilâtı, 1690

Kaza	Karye	Çift Hane Sayısı	En Yüksek Çift Resmi Tutarı/Akçe	En Düşük Çift Resmi Tutarı/Akçe
Birecik	Koymat	2	1.500	1.500
Birecik	Han Gülbin	3	1.300	1.500
Birecik	Ömerli	7	1.300	1.700
Birecik	Til Musa	4	1.300	1.300
Birecik	Til Musa (Has)	3	1.300	1.300
Birecik	Deluce	2	1.300	1.300
Birecik	Eğirli	1	1.600	1.600
Birecik	Hallac el- Mağrub	5	1.373	2.000
Birecik	Tadımca	2	1.300	1.500
Birecik	Miyas!	6	1.300	1.500
Birecik	Til Habib	3	1.300	1.500
Birecik	Til Habib	5	1.500	3.200
Birecik	Göklü	5	1.500	1.620
Birecik	Til İsa	5	1.500	1.500
Birecik	Bozca	1	1.650	1.650
Birecik	Karaöyük	1	1.600	1.600
Birecik	Kubak	5	600	1.580
Birecik	Til İsa (Rumkale kethüdasına)	1	4.000	4.000
Birecik	Til İsa (Rumkale dizdarına)	1	5.300	5.300
Rumkale	Koçsalmaz	2	1.800	1.800
Rumkale	Bağruca	2	1.700	1.700
Rumkale	Ağırönü	6	1.500	1.600
Rumkale	Diktaş	3	1.500	1.500
Rumkale	Ömer Han	1	1.650	1.650
Birecik	Ayn	2	1.500	1.600
Birecik	Susan	3	1.300	1.500
Suruç (Has)	Şeyh Çoban	7	1.300	1.600
Suruç (Has)	Ağılönü	6	1.300	1.700

Kaynak; BOA, MAD 2.229, s. 6-11.

Çiftlik, bir çift öküz ile sürülebilecek büyüklükte ve ziraat yapmaya elverişli bir toprak parçası olup çiftlik büyüklükleri reyanın vergi ödeme kapasitesini sağlayacak şekilde tanzim edilirdi. Reyadan her 3,5 ile 10 dönüm arası değişen aralıklara isabet eden ve her aralığa mukabil birer akçe alınan ve adına “resmi dönüm” denilen bir bedel talep ve tahsil edilirdi. Dönüm resminin ve çift resminin gayrimüslimlerden alınması ise “ispenç” denilmekte olup, reyanın toprak tasarrufuna sahip olup olmamasına bakılmaksızın tahsil edilirdi.¹³³

Birecik’te XVIII. yüzyıl başında yirmi altı köyde çift hane sayımı yapılmıştır. Çift resmi birimlerinden Til-İsa karyesi dışında olanlarda çift resmi tutarları birbirlerine yakın seviyelerde değerlendirilmiştir. Karyelerden on dördünde çift resmi bedelleri eşit düzeyde belirlenmişken on ikisinde ise çok az seviyelerde olsa da farklılıklar bulunmaktadır. Çift resminin karyelere göre farklılaşmasında reyanın vergi ödeme gücünü temsil eden “hal ve tahammül” ibaresinden hareket edilmiştir.¹³⁴

Tımar ehlinin sefere gitmediği dönemlerde bazı malî yükümleri söz konusuydu. Bunlar tımar yoklama bedelleri ve cebelü ödemelerinden oluşmaktadır. Malî sisteme katkının olduğu diğer bir ödeme de bir mukataa birimi haline de getirilmiş olan yoklama mal bedelidir. Cebelü bedeli mukataaları 1738 İran seferinde esnasında da malîkaneye dönüştürülmüştür.¹³⁵

2.4.2.2. Cebelü Bedeli Tahsilatı

Cebelü bedeli, 1650 senesinden itibaren, tımar ve zeamet sahiplerinin sefere götürmek zorunda oldukları cebelüler mukabilinde tahsil edilmeye başlanmıştır. Tımar ehline yönelik olarak uygulama giren “cebelü bedeli,” 1711 Prut savaşından sonra artan kamu harcamalarını karşılamak için malîkane sahiplerine de uygulanmaya başlanmıştır. Cebelü bedeli malîkane sahiplerinden, muaccele bedelinin % 10 oranında tahsil edilmiştir.¹³⁶ 1738 İran savaşı sırasında da kaynaktan

¹³³ Barkan, **a.g.m.**, ss. 286-333.

¹³⁴ **BOA**, MAD 2.229, H. 1102, s. 5.

¹³⁵ Tabakoğlu, **a. g. e.**, s. 58.

¹³⁶ Çakır, **Osmanlı Mukataa Sistemi**, s. 168-169.

ihtiyacından dolayı malikane muaccellerinden her 1000 guruşundan 150 guruş cebelü bedeli alınmıştır. Böylelikle muaccele bedeline fiilen % 15 zam yapılmıştır.¹³⁷ 1768’de Osmanlı-Rus savaşının başlaması ile 1772’de de cebelü bedeli tahsiline müracaat edilmiştir. Cebelü tahsilinde, eski malikanelerin mukataaları üzerinden % 15, yeni ve yüksek bedelli malikane muaccelleri üzerinden ise % 5 oranında tahsilat da bulunulmuştur.¹³⁸

Urfa tımar ehli XVIII. yüzyıl başında cebelü ödemelerinde Rakka Hazinesine karşı sorumlu olmalarına rağmen, Birecik tımarlıları ise aynı eyalette bulunmalarına rağmen Halep Muhassıllığına karşı sorumlu olmuştur. Birecik tımar ehlinin Halep Muhassıllığına ödeyeceği cebelü bedeli senelik 7.500 guruş olarak belirlenmiştir. Birecik cebelü ödemelerinin Halep Muhassıllığına aktarılmasının gerekçesi, Rakka Hazinesi emvalinden olan Harran nahiyesine Kilis sancağı aşiretlerinden Acarlı ve Şeyhlü cemaatlerinin bu eyalete iskanıdır. Bu iskan ile Harran’daki atıl arazilerin üretime katılması ile Rakka Hazinesi gelirlerinin artması beklenmektedir. İstihsal hacminin genişlemesi ile Ruha’da bulunan 13 zeamet ehli ile 242 tımar ehlinin gelirlerinde artış olacağını hesabı da yapılmıştır.¹³⁹

Cebelü bedeli ödemeleri ile ilgili 1711 ve 1714 seneleri arasındaki dönemi kapsayan verilere ulaşmak mümkün olmaktadır. Tablo Ek 8’de yer alan cebelüler bu konudaki tüm ödemeleri kapsamayıp sadece sipahilerden tahsil edilenlerle sınırlıdır. Verilerin başlangıç yılı olan 1711 senesi Prut seferinin yapıldığı ve malikaneçilerden de cebelü bedeli talep edildiği senedir. Aşağı tabloda cebelü bedeli ödemelerinde tüm tımar ehli sorumlu olmayıp, “GedikTımar” mutasarrıfları bu ödemedan muaflardır.¹⁴⁰

Tımar karyeleri otuz dört senede toplam 81 defa cebelü bedeli ödemişlerdir. Senelik cebelü bedeli ödeme sayısı ortalaması 2.38 gibi tüm tımar ehlini temsil edemeyecek şekilde ve oldukça düşük bir seviyede gerçekleşmiştir. Bu veri ilgili

¹³⁷ Tabakoğlu, a. g. e, s. 134.

¹³⁸ Cezar, a. g. e, s. 75.

¹³⁹ BOA, MAD 9893, H. 1116, s. 157

¹⁴⁰ Gedik tımar kavramı hakkında ise açıklayıcı bir ifadeye yer verilmemiştir. Hazine Katibi olan Süleyman’a 1756’da gedik tımarı tahsis edilmiş olup, tımar bedeli 8.000 guruştur Bk. BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, s. 126.

ödemenin sadece sipahilerden sefere katılmayanların ödemelerini temsil etmektedir. Tablodaki verilerin sayesinde salt bir malî birim olmadığı anlaşılan cebelülerin dikkatleri çeken diğer bir özelliği de, ilgili ödemelerin yıllar itibarı ile dengeli bir dağılım göstermemesidir. Cebelü ödemelerinde yıllar itibarıyla giderek artan bir seyir söz konusudur. Seneler itibarı ile artan cebelü ödemeleri, ilgili dönemde sipahilerin sefer katılma düzeylerinin de gerilemeye başladığının göstergesidir.

Birecik'te sipahilerden yapılan cebelü ödemeleri otuz üç senede toplam 697.344 akçe olarak gerçekleşmiştir. Aynı dönemde Rakka Hazinesi gelirleri ise senelik ortalama 12.000.000 akçe olarak gerçekleşmiştir.¹⁴¹ Birecik örneğinde olduğu gibi cebelü ödemeleri yerel veya başka faktörlerden dolayı genel malî sisteme katkıları bakımından farklılıklar gösterebilmektedir. Birecik'te cebelü bedellerinin artma eğilimi 1732 senesinden başlamış olup, 1739'da on, 1743'de ise on bire kadar çıkarak en yüksek seviyelerine ulaşmıştır. İlgili dönem aralığında ödeme sayıları ise yıllık ortalama sekiz defa olarak gerçekleşmiştir. Cebelü ödemeleri, Birecik'te tersane faaliyetlerinin yoğun olduğu bir dönem ise yoğunluk kazanmıştır.

Cebelü bedeli ödemelerinin yerleşim yerlerine göre dağılımı, nahiyelerin büyüklükleri ile doğru orantılı olarak gerçekleşmiştir. Birecik'te 35, Suruç'ta 27, defa tahsilat gerçekleştirilmişken, diğerlerinde ise ortalama üçer defa gerçekleşmiştir. Cebelü ödemeleri ile ilgili verilere XIX. yüzyılda da ulaşabilmek mümkün olabilmiştir. Bu dönemde zeamet ve tımar ehlinde alınan 150'şer gurusluk cebelü bedeli, 1808 senesinde tahsil edilmiştir. Tahsilde Rakka mütesellimi görevlendirilmiş olup, mütesellimin yardımcılığını da alaybeyi, çeribaşları ve mübaşir olarak tayin edilen şahıslar yapmışlardır. Birecik Sancağında toplam 86 tımar ve zeamet den 150'şer guruştan toplam 12.900 guruş cebelü bedeli tutarı tahsil edilmiştir. Hazineye gönderilen meblağın seferde kullanılmak için talep ve tahsil edildiği belirtilmiştir.¹⁴²

Yoklama bedeli tahsilatları 1807-1808 ve 1812 senelerinde de yapılmış olup Rakka eyaletinin tahakkuk eden tutarı bu seneler için toplam 132.848 guruş olarak tahakkuk etmiş olmasına karşın toplam tahsilat ise 96.268 guruş olarak

¹⁴¹ Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi**, s. 84-89.

¹⁴² BOA, Cevdet Tımar 4.868, H. 1223.

gerçekleşebilmiştir. Tahsil aşamasında yaşanan % 30'luk kaybın sebebinin tımar ehlinin yerinde bulunamaması olarak açıklanmıştır.¹⁴³

1812'de tımar ve zeametlerin her birinden 150 guruşluk maktu bir bedelle toplam 33.600 guruş yoklama cebelü bedeli tahsili gerçekleşmiştir. Cebelü bedeli tutarının 150 guruşluk maktu bir bedele baliğ olması Rakka Eyaletine mahsus değildir. Aynı dönemde, Adana, Halep, Şam, Diyarbakır, Maraş ve sair eyaletlerde de aynı düzeyde tahsil edilmiştir.¹⁴⁴ En son cebelü bedeli tahsiline 1854 senesinde ulaşılmaktadır. Bu dönemde cebelü tarhında başlangıç döneminde olduğu gibi muaccelle bedeli üzerinden hesaplamaya gidilmiştir.

Halep ve Urfa'daki tımarlıların durumlarını belirlemek için 1850'de yoklama yapılması ve ilgili defterin gönderilmesi istenmiştir. Bu talep karşılığında Halep muhassıllığı tarafından ilgili defter hazırlanarak gönderilmiştir.¹⁴⁵ Hazırlanacak defterin cebelü bedeli ödemelerini de kapsayacak şekilde düzenlenmesi istenmiştir.¹⁴⁶

¹⁴³ **BOA**, Cevdet Tımar 8.049, H. 1235.

¹⁴⁴ **BOA**, A. DVN 858, H. 1227, ss. 2–3.

¹⁴⁵ “Halep ve Urfa eyaletlerinde bulunan eshabı uhdelerde bulunan bilcümle mukataat ve tımarat ve sairenin altmış yedi senesinden itibaren bil tetkik ile tahkik edecek ve bedelatının eshabı mezru uhdelere ihalesiyle icap eden müfredat defterinin sür'ati irsaline dair”. **BOA**, KK., H. 1267, s. 60

¹⁴⁶ “Halep Valisine ve Urfa kaymakamına ; Halep ve Urfa eyaletlerinde kâin eshabı uhdelerde bulunan bilcümle aşarı ve rüsumu mukataat ve tımarat vesaire ile gayri ez vakıfların dahi nizamına tevfikân 68 senesinden itibaren canibi miriyeden zabt ve tahkik edecek bedeliyeyle eshabı ziraii uhdelere ihale kılınarak lazım gelen müfredat defterinin irsali hususuna dair” **BOA**, KK, H. 1268, s. 71.

Tablo 69 - Birecik Tımarlarının Cebelü Bedeli Ödemeleri, 1851-1854, (Guruş)

Karye Adı	Senesi	Mutasarrıfı	Cebeli Bedeli
Kur'an	1851-1852	Şeyh Mehmed	1.416
Yazur	1851-1852	Şeyh Müslim	1.062,5
Kocaali	1851-1852	Ahmed oğlu Hacı Mehmed	3.973
Mescidlü (Suruç)	1851-1852	Mehmed Bin Mehmed	324
Küçükeşme (Barak)	1851-1852	Kilisli Hacı Ali	786
Kur'an	1852-1853	Şeyh Hacı Mehmed	1.532
Yazur	1852-1853	Şeyh Hacı Müslim	1.003
Kocaali	1852-1853	Ahmed oğlu Hacı Mehmed	4.289
Mescidlü (Suruç)	1852-1853	Mehmed Bin Mehmed	329
Küçükeşme (Barak)	1852-1853	Kilisli Hacı Ali	774
Çatak	1854-1855	Hacı Ahmed bin Mehmed	2.606
Üçdepe	1854-1855	Hacı Ahmed bin Hadi	3.212
Kefren	1854-1855	Hacı Mehmed bin Ömer	2.292
Kantara	1854-1855	Ömer veledi Hacı Mustafa	1.990
Kocaali	1854-1855	Ahmed veledi Hacı Mehmed	4.933
Sekdeman	1854-1855	Halil veledi Hacı Mehmed	2.849
Eskisuruç	1854-1855	Hacı Müslin veledi Ahmed Beğ	3.441
Tevahini	1854-1855	Hacı Tahir veledi Ahmed	6.465
Ekizce	1854-1855	Birecikli Mehmed Emin veledi Osman	4.434
Yazur	1854-1855	Hacı Müslim veledi Müslim	1.396
Argıl	1854-1855	Mustafa veledi İsa	3.905
Mescidli	1854-1855	Mehmed Bin Mehmed	468
Birecik Kale Tımarı	1854-1855	Mustafa	682
Küçükeşme	1854-1855	Kilisli Hacı Ali	450
Fazıl Şimal	1854-1855	Hüseyin veledi Hacı Mehmed	2.525
Cerablus	1854-1855	Şeyh Müslim veledi Mustafa	2.569
Çatak	1854-1855	Hacı Ahmed bin Mehmed	2.606
Karadepe	1854-1855	Urfalı Hacı Ali	6.583
Abamori	1854-1855	Eyüb veledi Mustafa	2.876
Günlüce	1854-1855	Kilisli Hacı Mustafa	2.518
Cerablus	1854-1855	Hacı Ali Veledi Müslim	4.109
Fazıl Şimal	1854-1855	Salih veledi Osman	2.525

Kaynak: BOA, ML. 781, H. 1272, s. 2-3.

1851-1854 arasında ortalama olarak on yerden cebelü tahsilatı yapılmıştır. Ancak 1854 senesi en fazla tahsilatın yapıldığı sene olup, gerçekleşen tahsilat sayısı 22'dir (Bk. Tablo 69). XVIII. yüzyıl cebelü ödemelerinin senelik ortalaması yaklaşık 2.5 iken 1854'te yirmiye çıkması, cebelü ödemesinin zamanla sürekli bir gelir birimine dönüştüğünün göstergesidir.

XVIII. yüzyıl cebelü bedellerinin para birimi akçe olmasına karşın XIX. yüzyıl verileri guruş birimi üzerinden verilmiştir. Bu farklılaşmanın sebebi tımar karyelerindeki ve dolayısı ile zeamet gelirlerindeki bir artıştan ziyade, para değerindeki değişimden dolayı kaynaklanmış olmalıdır.

2.4.2.3. Yoklama Bedeli Tahsilatı

Cebelü ödemeleri, tımar ehlinin malî sisteme katkıları bakımından önem arz etmektedir. Malî sisteme katkının olduğu diğer bir ödemede “yoklama mal bedelleri” üzerinden gerçekleştirilmiştir. Yoklama bedelleri, sipahilerin ilgili tasarruflarındaki sürekliliği kontrol altına tutmaya yaradığı gibi, eyalet hazinesi bakımından da bir mukataa birimi olmasından dolayı bir gelir unsurudur.

Rakka eyaleti, Birecik ve Ruha sancaklarının “yoklama mal bedelleri” 1738'de Rakka mukataasının gelinine dahil edilmiştir. Yoklama mal bedelleri, sipahilerin seferde olmadıkları durumlarda ödedikleri maktu bir vergidir. Sefer dışındaki hallerde bu vergiden muaf olma hali, tımar ehlinin müracaatı ve eyalet valisinin arzı sonrasında divanın onayı ile gerçekleşmiştir. Rakka Valisi Rıdvan Ahmed Paşa, Birecik ve Ruha tımar ehlinin Bağdat muhafazasına tayin oldukları gerekçesi ile 1741 senesinden itibaren bunların Rakka Hazinesine eda etmeleri gereken 6.856 guruşluk senelik mal ödemesinin eyalet hazinesi varidatından mahsup olmasını Başmuhasebe'den talep etmiştir.¹⁴⁷

Cebelü ve yoklama bedelleri arasındaki en önemli fark, cebelüde zeametın büyüklüğüne göre tahsilat yapılmasına karşın (% 15) gibi, diğerinde sabit bir

¹⁴⁷ BOA, Cevdet Tımar 7910, H. 1155.

verginin (150 şer guruş gibi) tahsil edilmesidir. Ancak zamanla her iki vergide de zamanla aynı miktarlı maktu vergi uygulamasına gidilmiştir.

2.4.3. Tımar Uygulamasının Geçirdiği Değişiklikler

Tımarların çözülme sürecinde hakim olan görüş, artan seferlerden dolayı, devletin nakit ihtiyacının arttırmış olması ve devletin emek arzlı bir hizmet anlayışı yerine, bunun nakdi vergiye dönüştürülmüş bir yapıyı zamanla tercih etmesi anlayışına dayalıdır. Bu dönüşüm, sipahilerin tımarları dolaylı olarak işlettikleri bir süreci ortaya çıkarmıştır.¹⁴⁸

Birecik'te XIX. yüzyıl tımar sisteminin çözülmeye başladığı bir dönem olmuş ve ancak bu süreç tedricen gerçekleşmiştir. XIX. yüzyıl Birecik tımarları hakkındaki ilk verilere 1812 senesi itibarı ile bir icmal tahrir defterinde tesadüf edilmektedir. Bu verilerle Rakka eyaleti ve kazalarındaki tımar ve zeametleri sadece sayısal düzeyde dahi olsa belirleyebilmek mümkün olabilmiştir.

Tablo 70 - Rakka Eyaleti ve Kazalarında Tımar ve Zeamet Dağılımı, 1812.

Liva Adı	Zeamet adeti	Tımar adeti	Toplam
Rakka	4	9	13
Ruha	13	94	107
Birecik	18	68	86
Samsad	2	15	17
Toplam	37	186	223

Kaynak; BOA, A. DVN 858, 1227, s. 2.

Birecik'in Osmanlı hakimiyetine girdiği XVI. yüzyılda yapılan son tahrir sayımı olan 1584'de Birecik tımar ve zeametlerinin sayısı 203 olarak belirlenmiştir (Bk. Tablo 70).¹⁴⁹ Geçen zamandaki tımarlıların sayısında ciddi bir azalma beklenmesine rağmen, XIX. yüzyıl başında tımar sistemi oldukça etkin ve yaygın bir şekilde varlığını devam

¹⁴⁸ İnalçık, a. g. e, s. 160.

¹⁴⁹ Yılmaz, a. g. e, s. 255.

ettirebilmiştir. Birecik tımarları toplamı, Rakka eyaleti genelinde % 38'lik bir paya sahiptir.¹⁵⁰

XIX. yüzyılda tımarlıların tasfiyesi zamana ve mekana yayılmış olarak tedricen devam eden bir süreç olmuştur. Tasfiye sürecinde sefere katılamayacak kadar yaşlı olan tımar ehlinin emekliliğe ayrılarak “tekaüd” denilen maaşın bağlanması ile muhtemel tepkileri önleyici bir anlayış benimsenmiştir.¹⁵¹

Tasfiye sürecini bölgesel ihtiyaçlardan dolayı tedrici bir şekilde yapılmasının delillerinden biri, vefat eden tımar mutasarrıflarının yerlerine sabibi bile evlatlarına ilgili tasarrufun aktarılmasına devam edilmesidir.¹⁵² Sürecin yapısı ile ilgili diğer örneklerde, cebelü istihdamı şartı ile kadim tımar üzerinde yeni tasarrufların kurulmasına devam edilmesidir.¹⁵³ Birecik tımarları XIX. yüzyıldaki Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa isyanı sırasında tasfiye sürecini hızlandırabilecek bir durumla karşı karşıya kalmışlardır.

2.4.3.1. Tımarlılar ve Mısır İsyanı

Belgelere “Mısır Hadisesi” olarak da geçen Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın isyanı, Birecik tımarlıları bakımından oldukça zor bir dönem olmuştur. Birecik'ten aralarında tımarlıların da bulunduğu 100 süvari Osmanlı hükümeti tarafından talep edilmiştir. Aynı dönemde Mısırlı İbrahim Paşa Antep ve Kilis'ten kendisine asker

¹⁵⁰ Tımar sayılarının azalmasında, malî sistem lehine ve mukataaya dönüşümü kolaylaştıran girişimler belirleyici olmuştur. İradı Cedit hazinesinde 1791-92'de yayımlanan kanun ile senelik gelirleri 500 gurusu geçmeyen dirliklerin parçalanmasının önü açılmış oldu. Böylelikle verimsiz dirliklerin parçalanması yolunun açılması ile hazine hesabına “hevass-ı hümayun” namı ile devredilerek dirliklerin mukataaya dönüşebilmesinin önü açılmış oldu. Bk. Cezar, **a. g. e.**, s. 177.

¹⁵¹ Karaburç karyesi tımarında mutasarrıf olan Payidarzade Mehmed, seferlere düzenli olarak katılmış bir sipahi olmasına rağmen yaşlılıktan dolayı seferlere çıkamayacak hale gelmiştir. Geçmişteki başarıları dikkate alınarak sipahi Mehmed'e 1831 de tekaüd bağlanmıştır. Yaşlılıktan dolayı sipahiye tekaüd bağlanması, dirlik ilişkisinin XIX. yüzyıl ilk çeyreğinde devam ettiğinin göstergesidir. Bk. **BOA**, Cevdet Tımar 3747, H. 1247.

¹⁵² Suruç kazası Tevahini karyesinde tımara mutasarrıf olan Seyyid Mehmed vefat etmesiyle tasarrufu 1835'te oğlu Mehmed'e intikal etmiştir. Benzer şekilde Öküzdepe karyesinde zeamet mutasarrıfı olan şahıs 1242 de vefat ettiğinde oğulları olan, 7 yaşındaki İsmail ve 5 yaşındaki Osman'a Miralay arzı ile berat tevcihi yapılmıştır. Tımarın zeamet bedeli, babaları döneminde olduğu gibi 6838 gurusu olarak takdir edilmiştir. Bk. **BOA**, Cevdet Tımar 1426, H. 1242.

¹⁵³ Hanbulus karyesinde tımarı olan şahıs 1236da vefat ettiğinde, 86.375 gurusu zeamet bedeli ile ve iki cebelü istihdamı karşılığında yeni bir tımar ehli tayin edilmiştir. Bk. **BOA**, Cevdet 1444, H. 1236, s. 37.

toplamakta olup, bu duruma riayet etmeyenler ise Barak ovasına ve Fırat kıyılarına firar etmişlerdir. Bu süreçte Birecik süvarilerine hareket emri verilmiş olmasına rağmen bu emirden vazgeçilerek hac yolunda da sıkıntıların ortaya çıkmaması için Sürre Alayına refakat etmeleri emri verilmiştir.¹⁵⁴

Mehmed Ali Paşa birliklerinin bölgeye nüfuz etmesi ile birlikte tımar ehli Mısır Valisinin yanında yer almışlardır. Bu eylemlerinden dolayı tımar tasarrufları sona erdirilmişler de, Arabistan da Harici isyanının bastırılması için tekrar göreve çağrılmışlardır. Verilen görevi başarı ile yerine getirmişler ve sona eren tımar tasarrufları yeniden iade edilmiştir.¹⁵⁵

Mısır birliklerinin komutanı olan İbrahim Paşa, kendisine ilhak etmeyen tımarlılardan mahlul kalanlarının tasarruflarının vekilleri namına tevcih edilmesi talebinde bulunmuştur. Bu yaklaşımı ile amaçlanan, aşamalı bir şekilde de olsa bölgedeki nüfuzunu genişletmeyi amaçlamış olmasıdır. Bu sorun karşısında Osmanlı hükümeti, bölge tımarlılarının hacıların güvenliğinde istihdam edileceği gibi makul olan bir karşı argümanla, İbrahim Paşa'nın girişimlerini engellemeye çalışmıştır.¹⁵⁶

2.4.3.2. Mansure Süvarilerinin Teşkili

Yeniçerililiğin 1826'da kaldırılıp Asakiri Mansûre Ordusunun kurulmasıyla birlikte Rumeli ve Anadolu'da 52 livadan 5.200 kadar tımarlı sipahi 1827'de Asakîr-i Mansûre süvarisi haline gelmişlerdir. Asakîr-i Mansûre süvarilerinin gelirleri eski tımar gelirleri olacak ancak tımar gelirlerinin yetersizliğinden dolayı, hazine hesabından ilave

¹⁵⁴ BOA, HAT 523/26254, s; 1251. "Ayıntab halkının muhtemelen firar ettikleri aziz topraklar olarak da belirtilmiş olan yer, bir zaviye çevresi olmalıdır. Bu bölgedeki en nüfuslu zaviye ise Hz. Ömer nesebinden gelen Şeyh Davut adına Memluklu Sultanı Kansu Gavrik tarafından vakfedilmiş olan zaviyedir." Vakıf kuruluşu hakkında Bk. BOA; Evkaf Defterleri, 1.1020, H. 1128.

¹⁵⁵ BOA, HAT 29388; A-B.

¹⁵⁶ Suruç kazası Tevahini karyesinde senelik 6.000 akçeli tımara mutasarrıf Osman veledi Mehmed görevi başında iken vefat etmiş, ancak vefat sonrası Mısır askerinden ve İbrahim Paşanın bölgedeki vekili Maho Beğ mahlûl kalan tımarın tarafına tevcihini talep etmiştir. Talep karşısında Urfa kaimakamı, adı geçen tımarın Mansûre Süvarisi tımarına tahsis edilmiş olduğunu ileri sürerek talebi ret etmiştir Bk. BOA, Cevdet Tımar 2.389, H. 1252.

tahsisat da yapılacaktır.¹⁵⁷ Hazine hesabından yapılan tahsisatlar, bazı mukataaların bu işe bağlanması ile ve Hazineyi-â Âmire'ye bağlı olarak Mukataat Hazinesinin II. Mahmut tarafından teşkili ile olmuştur. Mukataat Hazinesinin kısa süreli gelişimi sonrasında da 3 şubat 1827'de Mukataat nezareti kurulmuştur. 1 Ağustos 1834'te Mukataat Nezareti Defterdarlığa dönüştürülerek, buna bağlı olarak Mansûre Hazinesi kuruldu. Mansûre Hazinesi 1839'da Tanzimat Fermanı ilanına kadar devam etmiştir.¹⁵⁸

Birecik mukataalarından Mansûre hazinesi hesabına aktarılanlardan ilki bu sancaktaki en önemli gelir kalemi olan İskele mukataasıdır. İskele mukataası kara gümrükleri sınıfından olup, emanet usûlü ile işletilmek üzere Diyarbakır Valisi Reşit Paşa'nın tasarrufuna 1834'te bağlanmıştır.¹⁵⁹

Birecik tımar karyelerinden Mansûre hazinesi namına devir işlemleri ise 1836 senesinde gerçekleşmeye başlamıştır. Mansûre süvariliğine dönüşüm, tımar sistemindeki pek çok değişim örneğinde görüldüğü gibi aşamalı olarak gerçekleşmiştir.¹⁶⁰

Tablo 71 - Birecik Mansûre Süvarileri ve Gelirleri 1836 (Akçe)

Köy Adı	Süvari Adı	Tahsis Edilen Ücret Karşılığı
Sur	İbrahim Veledi El-Hac Osman	12.560
Sumak	Seyyid Osman Veledi Abdullah	31.530
Karaca (Ank)	İbrahim veledi Mehmed	25.464
Sabur	Osman veledi Mehmed	14.489
Girdavik	Seyyid Mahmud veledi Ahmed	15.358
Surdepe	Seyyid Şeyh Müslim	17.492
Tevahini	İbrahim veledi Mehmed ve Osman	6.000

Kaynak; BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1252, s. 246.

¹⁵⁷ Barkan, "Tımar", **İslam Ansiklopedisi**, MEB, Cilt 12, İstanbul, 1979

¹⁵⁸ Cezar, **a. g. e.**, s. 254-281.

¹⁵⁹ BOA, HAT 1288/49993, H. 1250.

¹⁶⁰ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1252, s. 246.

Mansûre alayları haricindeki tımar ehli ve tımar karyeleriyle ilgili olarak da bir tahrir çalışması yapılmıştır. Tahrirde, Tımar ehlinin almış oldukları ücret “hisse” olarak isimlendirilmiştir. Kayıt bölümünde “defter kayıt tutarı”, tımarın gelir belirtmekten ziyade, karyenin defter değerini temsil etmektedir. Karyelerin “defter tutarı” biriminin akçe cinsinden ve geleneksel formatta verilmesine rağmen, “hisse” tutarı guruş birimi ile tımar ehlinin ücreti mukabili aldığı “hisse” tutarının, hangi seneden beri alındığı belirtilmiş olup, düzenlenen tabloda ihmal edilmiştir. Tımarlılardan en kıdemlisi 1828 senesinden beri hisse ödemeleri alabilen; Sakıt, Matrabas ve Dibhisarı karyelerinin tımar ehlidir (Bk. Tablo 71).¹⁶¹

Mansûre hazinesine kayıtlı olmayan 28 tımar mevcut olmasına rağmen, Mansûre süvarisine kayıtlı olanlar 7 tımarlıdan oluşmaktadır. Birecik tımarlılarının sayımının yapıldığı 1812’de tımarlı sayısı 86 iken, 1838 senesi itibarı ile toplam tımarlı sayısı 35’e gerilemiştir (Bk. Tablo 72).

Tımarlıların tahrirleri neticesinde tımar ehlinin bulunamadığı bazı tımar karyeleri hazineye irad olarak kaydedilmiştir. Mansûre süvarisi dışında kalan tımar ehlinin, kayıtlı oldukları ikametlerinde sürekli olarak bulunmalarını temin etmek için yoklama yoluna müracaat edilmiştir. Urfa ve kazalarındaki süvarilerin ve tımar ehlinin yoklaması için 1841’de eyalet Valisinin daveti üzerine, Meclis-i Muhasebey-i Malîyeden tayin edilen “Süvari yoklama odası” katiplerinden iki yoklamacı Urfa’ya gönderilmiştir.¹⁶² Katipler 1841’de gönderildikleri tımar yoklamalarının sonuçlarını 1842 senesinde ibraz edebilmişlerdir. (Bk. Tablo 72)

¹⁶¹ BOA, MAD 15.671, H. 1254.

¹⁶² BOA, İradeler Meclisi Vâlâ 446, H. 1257.

Tablo 72 - Birecik Sancağı Tımar Köyleri Tahriri, 1838.

Nahiye	Köy	Tımar Ehli	Defter Tutarı (Akçe)	Tutarı (Guruş)
Suruç	Toruma	Seyyid Osman veledi İsmail	6.000	80
Suruç	Haydarcık (Avşar Ömer)	Seyyid Ali	6.000	80
Suruç	Mescitli	-	3.000	60
Suruç	Abamori	Abdurrahman	15.525	100
Suruç	Eski Suruç	-	2.000	150
Suruç	Kargın	Seyyid Ömer veledi El- Haç Mustafa	17.650	100
Suruç	Matrabas	Ebubekir veledi Ebubekir	21.800	100
Suruç	Hoca Ali	-	14.776	100
Suruç	Dib Hisarı	Mustafa veledi Hüseyin	29.675	300
Birecik	Karaali	Mustafa veledi Ali	11.250	120
Birecik	Şavi	Seyyid Halil veledi Seyyid Kasım	21.540	150
Birecik	Karaca	Mustafa veledi Abdullah	39.537	120
Birecik	Şaman	Hasan veledi--	11.182	150
Birecik	Keberlü	Hasan veledi--	5.999	30
Birecik	Kefer Beğ	Ömer veledi Hasan	10.500	80
Birecik	Yarımca	Seyyid Hasan	20.000	200
Birecik	Gümrük	Ali	14.800	50
Birecik	Sakıt	-	7.300	67
Birecik	Sucak	İbrahim	31.730	150
Birecik	Kadı (İnaplı)	Ökkeş	19.195	160
Birecik	Subad	Şeyh Müslim veledi Hasan	22.000	250
Birecik	Adluca	Mustafa	20.600	80
Birecik	Mirhan	El-Hac Süleyman	16.449	80
Birecik	Zekirce	Osman	20.200	150
Birecik	Tilmiyan	Salih veledi El-Hac Ali	5.776	80
Birecik	Sur	Osman Veledi---	14.489	60
Ank	Derece	İbrahim	25.464	160
Ank	Argıl	Mustafa veledi İsmail	20.000	60

Kaynak; BOA, MAD 15.671.

Tablo 73 - Birecik Tımar Sayımında Yerinde Bulunan Tımar Ehli, 1842

Tımar Karyesi	İkamet Yeri	Tımar Ehli Adı	Tevcih Tarihi	Tımar Tutarı/Akçe
Kara Ali	Orul Karyesi	Tekaidin oğlu Mehmed (Alaybeyi)	1831	11.250
Sakit	Sancak Mahallesi	El-Hac Halil oğlu Seyyid Mehmed	1836	21.591
Kubluca	Birecik	Mir Hüseyin oğlu Zekeriya	1836	5.998
Karaburç	Birecik	Mir Mehmed Oğlu Seyyid Mehmed	1836	20.000
Koruk	Birecik	Mir Mehmed Akil Oğlu Ali	1836	14.800
Çatak	Birecik	Mir İsmail oğlu Mehmed	1836	7.300
Mescitli	Suruç Mahkeme Mahallesi	Tekaidin oğlu Mehmed	1836	3.000

Kaynak; BOA, MAD 22.802, H. 1258, s. 8.

Birecik'te 1838'de toplam 35 tımar karyesi olmasına karşın, 1842'de yoklama sonrasında yerinde bulunanların sayısı 7'den ibarettir (Bk. Tablo 73). Bu tahrir döneminde tüm eyalet genelinde bulunan tımarlılar ise 42'dir.¹⁶³ Birecik tımarlılarının 1854'de ödedikleri "cebelü bedelleri" sayısına göre tımarlıların sayısı 22 olarak görülmektedir.¹⁶⁴ Bu sayı sadece sefere gitmek gibi özel görev alanları kapsamamış olmasından dolayı, toplam tımarlı sayısı hakkında mutlak bir veri olmaktan uzaktır. Tımarlı sayısındaki verilerin yetersizliğine rağmen, mevcut olan tımarlıların sayısında bir artış olduğu da belirlenebilmektedir.

¹⁶³ BOA, Kâmil Kepeci 5.935, s. 5.

¹⁶⁴ BOA, ML. 781, H. 1272, ss. 2-3.

2.4.3.3. Tımarlıların Zaptiye Hizmetine Alınmaları ve HücçacıMüstâhfız Alaylarının Teşkili

Tanzimat ilanı ile, zaten çoğu iltizama dönmüş olan dirlikler konumundaki arazi gelirlerinin de muhassıllar tarafından toplanmaya başlandığı bir sürece girilmiştir. Bu dönemde Asâkir-i Muntazama-î Şahane süvarileri istihdam edilmeye başlanmış ve ancak gerek zabıt ve gerekse neferlerinin tasarruflarında önemli miktarda tımar bulunmaya devam etmiştir. Bu süvarilerin tımar gelirleri muhassıllara devredilmeye başlaması süreciyle birlikte, senelik tımar öşürleri bölge meclislerine ve muhassıllarına devredilmeye başlanmış, ancak kadim tasarrufları yine bunların üzerinde kalmaya devam etmiştir.¹⁶⁵

Adana, Sayda, Maraş, Halep ve Urfa'da 1844 senesinde tımar mevcudunun belirlenmesi amacıyla tımar sayımları yapılmıştır. Tamamlanan tahrir çalışmaları 1.500 den fazla tımarı kapsamıştır. Mahlûl kaldığı tespit edilen tımar arazileri hazine varidatına dâhil olmuştur. Sayımlar esnasında bazı tımarların kanunsuz olarak bölgelerindeki devlet ricalinin tasarrufuna kanunsuz olarak geçtiği de belirlenmiştir. Tımarlıların tasarrufunda bulunan 500 kadar dirlik yerinin sefere gidemeyecek kadar ihtiyar ve iktidarsızların üzerine kayıtlı olduğu belirlenmiştir. Adı geçen yerlerin tımarlıları, 1845'te sayımların tamamlanması neticesinde kayıtlı buldukları yerlerde zaptiye hizmetine alınmışlardır.¹⁶⁶

Kadim tımarlılardan zabtiye alaylarına katılamayacak kadar yaşlı olanların tımar gelirlerinin yarısı ise Hazine hesabına transfer edilmesi ve burada oluşacak fonların öncelikle alay mensuplarının zahire ihtiyaçlarının teminine sarf edilmesi de kararlaştırılmıştır. Alayların buldukları yerlerde, valilerinin tımar varidat ve giderlerini senelik olarak defterlere düzenli olarak kayıt ettirmeleri ve Meclisi Vâlây-ı Muhasebe'ye onaylamak üzere arz etmeleri de talep edilmiştir. Alayın sevk ve idare yetkisi ise Arabistan Orduyu Hümayunu Müşirliğine verilmiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Cezar, a. g. e, s. 283.

¹⁶⁶ BOA, A. MKT 29/19, H. 1261.

¹⁶⁷ BOA, A. MKT. MVL 51/ 80, H. 1262.

Şam Valisi Ali Paşa hazırlamış olduğu bir layiha ile kadim tımarlılardan müteşekkil ve hac yolunda emniyetin sağlanmasına yönelik, Hüccâc-ı Müstahfız adı ile bir alay teşkil edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Bu alay Adana, Maraş, Sayda, Halep ve Urfa'da 600 süvariden teşkil edilmelidir. Alayların koruma faaliyetleri özellikle Hac güzergahı boyundaki Arap aşiretleri karşı yapılacaktır. Hacıları koruma faaliyetlerin kapsamında, hac güzergahını tehdit eden Arap aşiretlerinin uygun yerlere iskanları da bulunmaktadır. Ali Paşa'nın layihası değerlendirilerek 1845 senesinde 600 süvariden müteşekkil Eşkinci ve Tekaûd tımarlılardan müteşekkil bir alayın kurulmasına Meclis-i Vâlâ'da karar verilmiştir.¹⁶⁸

1845'de oluşturulan süvari alayı Ali Paşa'nın, daha önce layihasında da talep ettiği şekliyle 1851'de "Hüccâc-ı Müstahfız" adını almıştır. Alay mensupları ücretleri zaten var olan tımar varidatlarından karşılanması kararlaştırılmıştır.¹⁶⁹

Birecik'in hac yolunda olması ve kırsal kesimde bu yolu zaman zaman tehdit eden aşiretlerden varlığından dolayı, Tanzimat sonrası süreçte tımarlıların bir merkezi ordu lehine tasfiye süreçleri üzerindeki genel uygulamayı yavaşlatıcı bir etki meydana getirmiştir.¹⁷⁰

Zabitan birliklerinin ve sonrasında da Hüccâc-ı Müstahfız alaylarının teşekkülü sonrasındaki süreçte miri çiftlikler tedricen tasfiye edilmeye başlamıştır. Miri çiftliklerde, öncelikle ihtiyarların elinde kalan hisselerin % 50'si daha sonraki aşamada da kalan hisselerin tamamı Hazineyi Celile'ye aktarılmaya başlanmıştır. 1852 senesinde, sahibi tasarrufundan çıkmış çiftliklerin yeni bir ihaleye konu olunmaksızın hazineye devri ile ilgili düzenleme gerçekleştirilmiştir. Düzenleme ile 1854'de Urfa

¹⁶⁸ BOA, İradeler Dahiliye 4.562, H. 1262.

¹⁶⁹ BOA, A. MKT 29/19, H. 1268.

¹⁷⁰ Mesela, Ayıntab kazası civarında Kilis Ektratından Okçu, Tacirli, Kılıçlı, Bektaşlı, cemaatlerinden 12 piyade ve Süvari eşkıyası civarda dolaşıp, hacıların yollarına inip, emval ve mallarını gasp ve katl ettikleri, karyeleri basıp reayadan 150 şer 200 guruş (karyeden) reaya fukarasının zahiresini gasp, bağ ve bağçelerine hayvanlarını salıp halkın perakende ve perişan olmasına sebep olmuşlardır. Adı geçen aşiret mensubu eşkıyalarının yakalanıp tedip edilmeleri için Halep Valisi vezir Mehmed Paşa'ya emir verilmiştir. Bk. BOA, Cevdet Dahiliye 1285, H. 1184.

Tımarları iki ayrı grupta tasnif edilmiştir. İlk grupta Urfa, Bozabad, Çaykuyu ve Dügerli, ikinci grupta ise Birecik, Suruç, Nizip ve Rumkale kaza ve nahiyeleri yer almıştır.¹⁷¹

Hüccâc-ı müstahfız mensupları ücretlerini kendilerine tahsis edilmiş olan tımarların gelirlerinden almaya devam etmelerine karşın araziler üzerindeki doğrudan tasarrufları ise daraltılmıştır. Müstahfızların ücret karşılığının tahsilatı, 1852'den itibaren bunlar namına memâlik sandıkları vasıtasıyla tahsil edilmeğe başlanmıştır.¹⁷² Aynı yıl Urfa'da ücret ödemelerinde altı yük beş bin gurusluk açık meydana geldiği için tımar, zeamet ve malîkâne beratlarının yenilenmesine karar verilmiştir. Yapılacak berat tecditî ile muhafızların ücret ödemelerindeki aksaklıkların giderilmesi ve böylelikle meydana gelen suiistimallerin önüne geçilmek istenmiştir.¹⁷³

Beratları yenilenmesi çalışmalarında aksaklıkların olmaması için, öncelikle tahrir çalışması yapılması uygun görülmüştür. Halep eyaletinde berâvat yoklaması için Hazineyi Celile'den birinin tayin edilmesi ve 20.000 gurus ödenek konması da, Malîye Nezareti tarafından Meclisi Vâlâ'ya ita buyurulan bir kıt'a takrir ile belirtilmiştir.¹⁷⁴ Tahrir çalışmaları sonrasında mukataat ve zeamat karyelerinde yerinde işletilmeyenlerin belirlenmesi durumunda, bunların Hazineyi Celile namına emanet usûlü ile işletilmeleri de istenmiştir.¹⁷⁵

Beravat tecditî yoklaması 1856 senesine kadar sürmüş olup, yerinde işletilmediği belirlenen çiftlikler, Hazine Celile hesabına emanet usûlü ile işletmeye alınmıştır.

¹⁷¹ “Memaliki Mahrusaya kain çiftliklerden vuku bulan Egerce mahallerince bil müzayede taliplilerine fûruhatı olunmakla ise de bundan böyle ol mukavele çiftlikler satılmaksızın bir gün evvel hazineyi celileye ilave kılınmasının meclisi vâlâ dan..”. **1269-1282 Tarihli Urfa Şerriye Sicilleri**, H. 1271, s. 10.

¹⁷² Adana Valisi Hüccâc alaylarının vazifelerini tekmiyen ifa ettikleri halde, tımar bedellerinin zamanında ödenmediğini ve hatta 1851 ve 52 senesi ödemelerinin yapılmadığını belirtmiştir. Cevabi yazıda, sayıları 613 olan muhafızların, ücretlerine mukabil zaten var olan tımarlarının tahsil tahsis edilmiş olduğu, varidatın tahsilat ve tevziînden mahalli memâlik sandıklarının mesul olduğunu ve muhafız ödemelerinde gecikmelerin olmaması istenmiştir. Memâlik sandıklarının, sadece tahsili gerçekleşmiş varidatının tasfiyesiyle yetinmeyerek, geçen sene varidatlarının muvazenesinden hareket edip, sandık da mevcut olan nukut ile bazı giderlerin (varidat tahsili gerçekleşmeksizin) karşılanması gerektiği belirtilmiştir. Bk. **BOA**, A. MKT. MHM 57/ 87, H. 1269.

¹⁷³ **BOA**, A. MKT. MHM 57/ 88, H. 1269.

¹⁷⁴ **BOA**, İ. MVL. 14703, H. 1271.

¹⁷⁵ **BOA**, İrade Meclisi Vâlâ 13.290, H. 1271.

Birecik tımarlıları yoklama sonunda yerlerinde bulunmuş ancak Urfa'nın Colab nahiyesindeki tımarlılar yerinde bulunmadıklarından dolayı bunların tasarrufu Kazım Efendiye Emanet usûlü ile Hazineyi Celile namına devredilmiştir.¹⁷⁶

Birecik Kaza Meclisi, tahrirle birlikte uygulanan beravat tecdîti ihdası ve sonraki süreci değerlendiren bir yazı ile miri arazilerin genel olarak tasarruflarının tabii olduğu yeni süreçte, hâlî kalan miri arazilerin Hazineyi Celile'ye intikalinin önemi üzerinde durarak bu sürece destek olmuşlardır.¹⁷⁷ Hazine namına toprak tasarruf ilişkilerinin yaygınlaştırılması, yerel meclislerin sorumluluğunda olan malî gelirlerin artırılması üzerinde olumlu etki meydana getirecektir. Bu durum tımar sistemi aleyhindeki tasarruf ilişkisinin dönüşümünde mahalli meclislerce desteklenmeleri sonucunu doğurmuştur.

2.4.3.4. Alayların ve Tımarlıların Tasfiye Süreci

Hüccacı Müstahfız alaylarının genel durumu, 1857 senesinde teşkil edilen bir komisyon tarafından değerlendirilmiştir. Komisyon aynı yıl görevini tamamlayarak bir layiha hazırlamıştır. Layihada, alay mensuplarının beş memlekette buldukları, teşkil edildikleri dönemden beri hizmetlerini başarı ile eda ettikleri belirtilmiştir. Ancak bunların daha etkin olabilmeleri için, Hazineyi Celile'den düzenli maaş almalarının ve sürekli bir şekilde alay disiplini içinde istihdam ve talim edilmelerinin daha doğru olacağı belirtilmiştir. Bu hali ile layiha, tımarlıların bölgedeki son kalıntılarını, modern askeri zümrelere dönüştürme amacını taşımaktadır. Hac yolunda emniyetin sağlanmasında önemli başarılar elde edilmiş olmasına rağmen, asıl yapılması gerekenin, hac kervanlarının güvenliğini tehdit eden Arap aşiretlerinin iskân edilip, ziraata başlamaları ile mümkün olabileceği hususu da belirtilmiştir. Layihanın nihayetinde tımar tahrir çalışmasının yapılması da tavsiye edilmiştir.¹⁷⁸

¹⁷⁶ BOA, A. MKT. MVL 87/ 27, H. 1273.

¹⁷⁷ BOA, A. MKT. UM 311/ 38, H. 1273.

¹⁷⁸ BOA, A. MKT. UM 346/ 95, H. 1275.

Layihadaki tavsiyeye uygun olarak 1860'da tımar karyeleri tahriri yapılmıştır. Ancak Maliye nezaretine tahrir neticesi bir yıl sonra 1861'de intikal etmiştir.¹⁷⁹

Tablo 74 - Birecik Nahiye ve Tımar Köyleri Hane Mevcudu, 1861

Adı	Statüsü	Hane Sayısı
Nizip	Nahiye	725
Mizar	Nahiye	593
Cerablus	Karye	44
Kurab	Karye	38
Sörik	Karye	28
Zormağara	Karye	22
Hısnız	Karye	20
Kefre	Karye	20
Surdepe	Karye	18
Habib	Karye	16
Tilmusa	Karye	14
Aratdağı	Karye	14
Çiftlik	Karye	14
Keferşeyh	Karye	13
Karababa	Karye	13
Taşatan	Karye	12
Ağcakend	Karye	12
Merzin	Karye	11
Koyun	Mezra	9
Hizamoglu	Mezra	4
Depemiran	Mezra	3
Karakız	Mezra	2
Toplam Hane		1.645

Kaynak; BOA, MAD 20741.

Tahrir neticesinde 22 tımar biriminde toplam 1645 hane mevcuttur (Bk. Tablo 74). Halep Salnamesine göre Birecik'e bağlı Nizip, Barak ve Çukur nahiyelerinde

¹⁷⁹ BOA, MAD 20.741, H. 1278.

115 karye ve mezra bulunmaktadır.¹⁸⁰ Tımar karyeleri ortalama 15 haneden oluşmakta olup, Cerablus 44 hane ile en büyük, Karakız ise 2 hane ile en düşük hane sayısına sahiptir. Köylerinin büyüklükleri, tımar gelirlerinin seviyeleri üzerinde de belirleyici bir etkiye sahip olmakla birlikte bazı köylerin gelirleri birleştirilerek tek tımar birimi olarak tasarruf edilebilmektedirler.¹⁸¹

Alay mensubu tımarlılarından ölüm ve azil gibi süreçlerle Haziney-i Celile'ye intikal eden arazilerin tımar statüsünden çıkmaları yönündeki uygulamalar Urfa'da 1859'de, bağlı bulunduğu Halep Vilayeti ile birlikte uygulamaya girmiştir. Arazi kanunnâmesi ile miri arazilerin tasarruflarının, tımar karyeleri halkının eline geçmesi öngörülmüştür.¹⁸² Yeni süreçte yeni arazi mutasarrıflarına müdahalelere de başlamıştır. Birecik kazası Serban köyü ahalisinin ziraatına mahsus olan araziye Birecik eşrafından Mehmed Efendi tarafından müdahale edilmiştir. Köy halkı arazilerin tasarrufunun kendilerine intikal etmiş olduğunu ileri sürerek müdahalenin engellenmesini talep etmişlerdir.¹⁸³

Tımar ve mukataaların sahiplerinden hayatta olanların varidat tahsillerinin kendi tasarruflarından çıkarak Malîye Nezaretine intikal etmiştir. Malîye nezaretine tasarrufu intikal etmiş olan araziler emanet usûlü ile işletilmeye başlanmıştır. Bu uygulamanın sonucunda tımar ehline verilmesi gereken ve kayıt altına alınmış olan alacakları ise defter kayıt bedellerinin üçte biri ile sınırlandırılmıştır. Ancak üçte birlik kısmının intikalinde de sorunlarla karşılaşmıştır. Birecik ve Urfa tımar ehli, kadim tımar karyeleri hâsılatından kendi namlarına intikal etmesi gereken alacaklarının gerçekleşemediği yönünde itirazda bulunmuşlardır.¹⁸⁴

İtirazlar karşısında Nezaret, mevzuattaki düzenlemelerden dolayı bir kamu harcamasının gerçekleştirilmesi için, harcama mukabili bir kamu hizmetinin de

¹⁸⁰ **Salnameyi Halep, Matbaayı**, Vilayet, H. 1285, s. 177.

¹⁸¹ Mizar karyesi ile Eğirce ve Keferdaş mezraaları 20.200 akçe zeamaet bedeli ile tımar birimi olarak tasarruf edilmiştir. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1219, s. 96.

¹⁸² **BOA**, Halep Ayniyat Defterleri 867, H. 1289, s. 237.

¹⁸³ Aynı belge, s. 237.

¹⁸⁴ Aynı belge, s. 143.

görülmesi gerektiğini belirtmiştir. Ancak tımarlıların görmüş oldukları bir kamu hizmetinin açıkça görülemediği gerekçesi ile tımarlıların müracaatlarını reddetmiştir.¹⁸⁵ Malîye Nezareti tımar ehline ödemelerin yapılabilmesi için yasal bir karşılık bulunmadığı yönündeki cevabına rağmen Urfa ve Halep’ teki tımar ehli mevcudunu ve alacak taleplerinin somut bir hale getirilmesi için ehli tımar isimleri ve alacak tutarlarını kapsayan cetvellerin Halep Valiliği tarafından hazırlanmasını talep etmiştir.¹⁸⁶

Birecik’te tımar sistemin tasfiye süreci, bir bakıma Hüccâc-ı Müstahfız alaylarının tasfiyesi ile ilişkili bir süreçtir. Ancak bu tasfiye sürecinin XX. yüzyıla kadar uzanan ve oldukça tederici bir mahiyete sahip olduğu görülmektedir (Bk. Tablo 75).

Tablo 75 - Muhtelif Tarihlerdeki Birecik Tımarlı Kayıtları

Yer	Son Kayıt Senesi	Tımarlı Adı	Tımarlının İkameti	Net Gelir (Guruş)
Karacaviran	1885	Hacı Ahmed veledi Mehmed Emin	Urfa Hacı Yadigar Mah.	1.518
Abamori	1897	Hacı Ebuzer veledi Mustafa	Urfa Camii Kebir Mahallesi	4.845
Eski Suruç	1897	Mehmed veledi Mehmed	Birecik	735
Ank ve Argıl	1897	-	Birecik	1.078

Kaynak: BOA, EV; no; 24.404, H. 1317, s. 96.

Tımarlıların sıfatı olarak Hüccâc-ı Müstahfız ibaresi kullanılmaya devam edildiği görülmektedir. Sayıları oldukça azalmış olsa da tımarlıların varlıkları devam etmişlerdir. Birecik tımarlıları genel olarak bu kaza ile Urfa’da ikamet edenlerden oluşmaktadır. Gelirleri, Malîye Nezareti Hazineyi Celile tarafından tahsil edilip, “aşar ve “haraç” kesildikten sonra, kalan kısım tımarlıya tevcih edilmektedir. Alınan ücretin düzeyini geleneksel yapıya uygun olarak tahsis edilen dirliğin büyüklüğü belirlemiştir.

¹⁸⁵ Aynı belge, s. 143.

¹⁸⁶ BOA, MAD 8841, H. 1289, s. 19 ve 30.

Tımarlılar ilgili tasarruflarını 1885’de Şurayı Devlet’ten çıkan zeyl (ek karar) üzerine tasarruflarını devam ettirmişlerdir.¹⁸⁷ Şurayı Devlet Dahiliye Dairesi kataloglarının değerlendirilmesi halinde, tımarlıların XX. yüzyıla girilirken durumlarını genel olarak belirleyebilmek mümkün olacaktır.

2.4.4. Tımar Uygulamasından Doğan Problemler

Birecik Sancağı tımarlarının, genel yapı içindeki konumunun ve sistemin işleyişinde karşılaşılmış olunan sorunların belirlenmesi bakımından Rakka Ahkâm defterlerindeki veriler oldukça değerli kaynaklardır. Ahkam şikayet defterlerinin tutulmaya başlanması ile malikane ve tımar sistemi gibi kurumsal yapıların genel işleyişini tarihsel süreçte izleyebilmek mümkün hale gelmiştir. (Bk. Tablo 76).

Tablo 76 - Birecik’te Tımar ve Zeametlere Yapılan Müdahaleler, 1741-1838

Müdahale Eden	Yağma ve Gasp			Yetki Alanına Müdahale ve Hakların İhlali		
	Sayısı	Tutarı (Akçe)	%	Sayısı	Tutarı (Akçe)	%
Berazi Aşireti	1	7.500	1,1	-	-	-
El- Aziz ve Reşi Aşireti	-	-	-	4	133.075	3,0
Diğer Aşiretler	2	48.097	7,2	2	46.000	1,0
Vali	1	20.000	3,0	5	148.479	3,3
Alaybeyi Beyi veya Mütesellim	2	67.057	10,1	22	593.749	13,4
Subaşı	1	11.946	1,8	7	169.087	3,8
Kale Dizdarı ve Muhafızları	-	-	-	3	12.120	0,3
Vakıf Ehli	-	-	-	1	40.837	0,9
İskan Çavuşu ve Katibi	1	8.700	1,3	1	81.674	1,9
Malikaneci, Mültezim	4	44.270	6,7	14	2.253.090	50,8
Sair Tımar Ehli	-	-	0,0	12	420.621	9,5
Sabık Tımar Ehli veya Varisleri	-	-	0,0	4	55.854	1,3
Karye Halkı	2	34.550	5,2	4	125.350	2,8
Mütegalibe	10	396.590	59,7	1	87.000	2,0
Reaya	5	25.499	3,9	11	265.707	6,0
Toplam	29	664.209	100	91	4.432.643	100

Kaynak: Ek Tablo; 1, 2, 3, 4.

¹⁸⁷ BOA, EV 24.404, H. 1317, s. 96.

Birecik kadısına tımar tevcihlerinin tesisinde muhtemel müdahalelerin engellenmesi ve kazanılmış hakkın bildirilmesi için, verilmiş berat hakkında hüküm gönderilirdi. Hükümde, sipahi veya zeamet ehlinin adı, tasarrufa konu olan karye ve mezarlar ve senelik tımar alacağıın tutarı belirtilmekteydi. Tımar ehli, prensip olarak tahsis edilen karyede ikamet etmek zorundaydı. Ancak tımar tasarrufu yapan şahıs ile ikametgahı farklı olduğu durumlarda ise “gayriden” ibaresine yer verilerek, ilgili tasarrufun yerel idareciler tarafından korunması amaçlanmaktaydı.¹⁸⁸

Beratla dirliğine varan sipahiler öncelikle ikamet yeri sorununu çözmek zorunda kalabilmekteydi. Tımarlılar genel olarak, kendilerine tahsisi edilen dirliklerde inşaa ettikleri taş evlerde ikamet edebilirdi. Ancak XVIII. yüzyılda bu kuralın esneklik kazanmaya başladığı görülmektedir. Birecik’te oturan Tilharman karyesinin 20.000 akçeli sipahisi Birecik Sancak Mahallesinde ev inşaa etmeye teşebbüs etmiştir. Ancak mahalle kethüdası sipahi evinin, daimi konak statüsünde olamayacağı gerekçesiyle, inşaa faaliyetini engellemiştir. Sorunun yerinde çözülememesi üzerine olay Divana intikal etmiştir. Divan sipahi tasarrufuna müdahale edilmemesini Birecik kadısına iletmiştir.¹⁸⁹

Dirlik sahibine tımarın ocaklık olarak tahsis edilmesi durumunda, ilgili yerden oldukça uzakta oturabilmesi mümkün olabilmekteydi. Bu gibi durumlarda, uzakta olan tımar ehli, Birecik’te ikamet eden sipahiler tarafından hak ihlallerine maruz kalabilmekteydi.¹⁹⁰ Tımar ve zeamet ehlinin unvanı ne olursa olsun, zeamet gelirinin dışarıdan tasarrufu halinde, tahsilatlarda sıkıntılarla karşılaşılması kaçınılmaz olmaktadır. Buğdan Valisine, Cemaati El-Aziz Cemaati karyeleri ocaklık olarak tahsis edilmiş olmasına rağmen, reaya yükümlülüklerinin yerine getirmede imtina gösterebilmiştir. Reayanın yükümlülüklerini yerine getirmeleri için, iskan çavuşu ve subaşının daha özenli davranmalarını istenmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁸ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1189, s. 234.

¹⁸⁹ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1165, s. 117.

¹⁹⁰ Tımar ehlinin müşterek tasarrufunda olan Cebelüferâş karyesinde, Birecik’te ikamet eden Sipahi El-Hac Ali, aynı karyede ocaklığı olan Trabzon Valisi Ali Paşa’nın Kapu Kethüdası olan Ahmed’in hakkını ihlal etmiştir. Bk. BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1167, s. 98.

¹⁹¹ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1169, s. 120.

Birecik dışında ikamet eden ehli zuemanın tımar karyelerindeki gelir hisselerinin gönderilmesinden, aynı karyede iltizam mutasarrıfı da olan mültezimin mükellefiyeti bulunmaktadır. Veya benzer şekilde, bir malîkanede hisseli tasarrufun olduğu durumlarda, yerel olan hissedar dışarıdakinin haklarını korumak için sorumluluk sahibiydi. Fakat bu gibi durumlarda, dirlik veya malîkane üzerinde olanlar, uzakta olanların haklarını ihlal edebilmişlerdir.¹⁹² Ancak bu gibi ihtilaflar oldukça sınırlı düzeyde gerçekleşmiştir.

Tımar ehli bir veya birkaç karyeden oluşan zeamet gelirine sahiptir. Karyelerin birden fazla olması durumunda, karyelerinde biri “baş kalem”adı ile diğerlerinden ayrılmaktaydı. Baş kalem karyesi tasarrufu ilgili zuemaya münhasır olmasına rağmen, tımarın tamamlayıcısı hükmünde olan sair karyelerin tasarrufu ise mültezim veya sair tımar ehli ile birlikte yürütülmekteydi.¹⁹³ Yukarıdaki tabloda görüleceği gibi tımarlara yapılan müdahalelerden dolayı uğranılan gelir kayıplarının % 50’si malîkanecilerin yetki alanlarını aşmaktan kaynaklanmaktadır.

Tımarlıların askeri zümreden olmalarından dolayı, bunların haklarına müdahale edeceklerinden kudret sahibi olmaları gerekmektedir. Yukarı tabloda görüleceği üzere, tımarlı hakkının baskı mahiyetindeki en büyük müdahaleler bu zümreden gelmektedir. Mütetalibe ve eşraf tarafından tımar ehline yapılan müdahalelerin en önemlilerinden biri 1755 senesinde meydana gelmiştir. Rumkale eşrafından Sakıp Efendi, Hazine Katibi Süleyman Müteferrikanın 95.000 akçelik gayriden tasarrufunu kendi namına işletmiştir. Ank nahiyesi, Cibin karyesindeki bu tasarrufta, katibin Birecik’te ikamet etmemesi belirleyici olmalıdır.¹⁹⁴

Dirlik gelirlerinin aksamaması bakımından ilgili yere kayıtlı reayanın iskana riayet etmesi öncelikli bir öneme sahiptir. Reayanın bazı durumlarda

¹⁹² Birecik sakinlerinden El-Hac Ahmed 150 guruş muaccele bedeli mukabilinde Güllüce karyesi mukataasının deruhte etmiştir. Aynı karyede tımar geliri olan Enderun-u Hümayun Ağalarından Ahmed’in hissesine isabet eden 4.762 akçe, mültezim tarafından gasp edilmiştir. Bk. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1159, s. 40 Cebelüferaç karyesinde Mukataası Tilgeri karyesindeki mültezim, Hazinekar Sadrı Ali Müteferrikasının aynı yerdeki tasarrufundan kaynaklanan alacağının gasp etmiştir. Bk. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1168, s. 112

¹⁹³ **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1169, s. 125.

¹⁹⁴ **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1169, s. 123.

mükellefiyetlerini yerine getirmemek için firar etmeleri önemli bir sorundu. ¹⁹⁵ Bazı hallerde reaya firarları kuraklık gibi doğal sebeplerden kaynaklanmakta ve süreçte sipahi maruz kaldığı zarara tahammül etmek zorunda kalmaktaydı. ¹⁹⁶

Reaya müdahalelerinde, Tımar Ehlinin seferde olduğu dönemlerde veya tımarın işletimi için yapmış olduğu vekil atamasının yapıldığı dönemlerde artışlar meydana gelmekteydi. Diyarbakır Beği'nin sancağı altında seferde olan Sipahi Derviş Mehmed'in Cerablus karyesindeki zeameti Birecik'ten bazı şahısların müdahalesine maruz kalmıştı. ¹⁹⁷ Aynı seferde yer alan Sipahi Osman'ın geride bıraktığı vekile karşı Ank Nahiyesi Erah karyesinde reaya yükümlülüklerini yerine getirmemiştir. ¹⁹⁸

Tımarlıların gelir kazanımlarındaki ihtilaf konularından biri de, bazı karyelerde gelirlerinin bir kısmı malîkaneci tasarrufunda bulunmasına karşın bir kısmı da tımar ehli tasarrufunda olabildiği hallerde olmaktadır. Bu durum taraflar arasında zaman zaman çatışmaya sebep olabilmekteydi. Ekizce mukataasının tasarrufunu üzerinde bulunduran Halep Müftüsü, aynı karyedeki Divan-ı Hümayun Kapı Kethüdasının zeametine isabet eden 500 guruşluk kısmını gasp edebilmiştir. ¹⁹⁹ Malîkanecilerin tımarlara müdahalelerinde, yerel unsurlardan olmaları belirleyici bir faktördü. Mesela Rumkale Mukataacısı Ebubekir, zuema El-Hac Mehmed'in tımarına müdahale ederek 20.200 guruşluk zarara uğramasına sebep olmuştur. ²⁰⁰

Tımar ehline malîkaneciler tarafından yapılan müdahalelerde, hariçten tasarrufu olan zeamet karşılığında, yerel unsurlardan teşkil etmiş olan mültezimlerin varlığı belirleyici bir etkiye sahip olmaktadır. Zeamet geliri olarak tahsis edilen yerlerin

¹⁹⁵ Abamori karyesi reayası rüsumat mükellefiyetlerini yerine getirmemek için firar etmişlerdir **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1164, s. 51.

¹⁹⁶ Kefre karyesi reayası 1189 dan beri firarda olduklarından dolayı, bu tarihten beri Zuema Eşkinci başı Ali alacaklarından mahrum kalmaktaydı. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1191, s. 267

¹⁹⁷ **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1160, s. 44.

¹⁹⁸ **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1160, s. 49.

¹⁹⁹ Ekizce mukataası, Ekizce, Kantara, Sumakdanesi, Kadı, Üçpınar, Karacaviran, Burçhamam, Küçükmağara, ve Sekteriç mezarları ile Şeyhçoban karyelerinden oluşmaktadır. **BOA**, MAD 9.637, H. 1234, s. 10.

²⁰⁰ **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1219, s. 96.

birbirinden çok farklı yerlerden oluşturulması, feodalleşme yönünde eğilimleri engelliyici bir avantaj sağlamasına karşın, tımar ehli bakımından da işletim sorunlarına sebep olabilmekteydi.²⁰¹

Aşiret ve reayanın müdahaleleri yaklaşık olarak % 10'luk bir dilime sahip olup, mevcut yükümlülüğün yeterince veya gereğince yerine getirilmemesinden kaynaklanmaktaydı. Berazi ve Gökçeöyük cemaati 1764'te zuemaya ait zahirenin, subaşı nezareti ile en yakın pazara götürülmesi mükellefiyetlerini yerine getirmemişlerdir. Bundan sonra bu işi ancak ücret mukabili yapabileceklerini beyan etmişlerdir. Zahirenin naklinde her kilesi için 5'er para verilmesini talep etmişlerdir. Aşiret kethüdalarına, yapılan işin kanunsuz olduğu hatırlatılması yapılarak eylemlerini derhal sona erdirmeleri istenmiştir.²⁰²

Tımar karyelerinde, dirlik sahiplerinin reayadan kaynaklanan hak ihlalleri, vergilerin ödenmemesi, firar ve gerçek gelirin saklanması şeklinde olabilmekteydi. Gerçek gelirin saklanmasının önüne geçilmesinde Defteri Hakani'de tarımsal ürünlerin türlerinin kayıt altına alınmış olmaları önem arz etmekteydi. Reayanın defter dışında belirtilen ve daha yüksek katma değere haiz ürünlerin tarımına yönelmeleri halinde, tımar ehlinin yeni süreçten haberdar olmaması gerekmekteydi. Aksi takdirde tımar ehlinin gelir kaybı kaçınılmaz bir hal almaktaydı.²⁰³

Rakka Ahkâm defterlerinde, reayadan kaynaklanan parasal değeri en yüksek müdahalenin kaydı 1842 senesine aittir. Hamzabolus karyesi yerli tımarlılar tarafından

²⁰¹ Cerablus karyesinde 12.175 akçelik kısmı zeamet olarak tahsis edilmiş olan İstablı Âmire'den Mehmed'in tasarrufuna, aynı karyede malikane hissesi olan şahıs tarafından müdahale edilmiştir. Mehmed'e tahsis edilen toplam gelir senelik 86.375 akçe olup, Sivas, Ayıntab ve Maraş'ta da hisseleri haizdir. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1249, s. 151.

²⁰² **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1178, s. 203.

²⁰³ Müştereken idare edilen tımar karyesinde, reayadan bazılarının tarlaları, bahçe ve zeytinlik yapmaları neticesinde, mahsulden alınması icap eden aşarlarını subaşına eda etmemektedirler. Defteri Mufassalda yapılan incelemede Sucak reayasının üzerine yazılı olan mahsullerin, buğday ve arpa olduğu, karye ahalisinin bu kayda istinaden aşar yükümlülüklerinin bu ürünler üzerinden olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak reayanın defteri icmal ve mufassaldaki ürünleri ekmekle mükellef oldukları hatırlatılması yapılarak, ehli örf taifesinin de bu kuralın uygulanmasını gözetmekle mükellef oldukları belirtilmiştir. Bir şekilde zeytin dikilmiş olan tarlalardaki ağaçların sökülmemesi ve reayanın da zeytin aşarı ödemesi gerektiği emredilerek, ehli örf taifesinin daha dikkatli olması istenmiştir." **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1168, s. 102.

1842'de, hariçten tasarrufta bulunan İstablı Âmire Katiplerinden Mehmed'in 86.375 akçelik zeametine karşılık Birecik'ten tahsis edilen 35.300 akçelik tasarrufu ihlal edilmiştir.²⁰⁴ Reayadan kaynaklanan müdahaleler bu son örnekte olduğu gibi çok yüksek bir oranda olmasa da varlığını her dönemde devam ettirmiştir.

Tımar müdahalelerinde en önemli sorunlardan biri, tımar ehlinin birbirlerinin gelir birimlerine müdahalesi şeklindedir. Ancak bu müdahaleler % 0,12 gibi oldukça sınırlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Müdahaleler aynı konumdaki tımar ehli arasında olabileceği gibi farklı statüde olanlar arasında olabilmekteydi. Rakka Valisi 1821'de Sur Karyesi erbabı tımarının toplam 24.489 akçelik gelirini üzerine kaydettirebilmiştir.²⁰⁵ Rakka Valisi 1832'de erbabı tıardan El-Hac Mustafa ile El-Hac Ahmed'in Karaağıl karyesindeki tımarlarını, kanuna aykırı olarak Kapu Kethüdası olan Mehmed'e iltizama vermiştir.²⁰⁶

Tımar ehli arasındaki ihtilaflarda cebelü bedeli ödemelerinden kaynaklanan ihtilaflar ortaya çıkabilmekteydi. Cebelüferaş karyesi ve mezraları zuemasından Muhammed Hâdi, diğer zuema ehli olan Hüseyin ile Küçük Hüseyin'in birbirleriyle anlaşamayarak cebelü bedelini ödememeleri ile 40.435 akçelik bir yükü karşı karşıya kalmıştır.²⁰⁷

Sipahiler veya ehli örf arasında ihtilaf konusu olabilecek konulardan biri de sefere gitmeme hali olması gerekmektedir. Sipahiler XVIII. yüzyıl başında topraklarını iltizama vererek şehirlerde başka meslekler tutup, sefere de gitmemeye başlamışlardır. Bu eğilim toprakların verimsizleşmesine de sebep olmaktadır. 1713'te aralarında Rakka eyaletinin de bulunduğu eyaletlerde bu eğilim giderek artmıştır.²⁰⁸ Ancak ilgili tablomuzda ve çalışmamızın ekinde de görüleceği üzere 1741 senesinden Tanzimat'a kadar devam eden süreçte bu konu hakkında tek belgeye bile tesadüf edilmemiş olması,

²⁰⁴ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1258, s. 175.

²⁰⁵ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1237, s. 140.

²⁰⁶ Karaağıl karyesi, Toprakhan, Parapara ve Bozabad nahiyesinin Kalecik karyelerinden oluşmaktadır. BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1240, s. 142.

²⁰⁷ Cebelüferaş zeameti, bu isimli karye ile birlikte Kasımiye, Kızılöyük, Parapara ve Tilanter karyelerinden oluşmaktadır. BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1181, s. 223.

²⁰⁸ Tabakoğlu, **Gerileme Dönemine Girenken Osmanlı Malîyesi**, s. 127.

bu sorun karşısında etkin bir yönetim anlayışının uygulamaya başladığının da göstergesi olması gerekmektedir.

Tımarlılar arasında görülen bir ihtilaf konusu da, yeni tımar tevcihlerinde, kadim tımarlıların müdahalesi şeklinde olmaktadır. Sipahiler bakımından sefere gitmemek ve kayıtlı olduğu yerde bulunmamak azil sebebi ise de, bu gibi durumlarda yeni yapılan atamalara karşı muhalefetleri de ortaya çıkabilmekteydi. Rumkale kazası sipahilerinden Sipahi Mustafa belirtilen sebeplerden dolayı tımarından azledilmiş ve yerine Şeyh Ahmed 1819'da tayin edilmiş olmasına rağmen, kadim tımarındaki tasarrufunu devam ettirmek istemiştir. Yeni atanan sipahinin uğramış olduğu zarar 15.000 akçedir.²⁰⁹

Dirlik sahiplerinin gelir kayıplarında dolaylı müdahalelerde etkili olabilmekteydi. Bu gibi müdahaleler, sancakbeyi, vali ve kale dizdarının oluşturduğu ehli örf taifesi tarafından yapılmaktaydı. Bunların oranı ikinci en büyük dilim olan yaklaşık % 20 seviyesinde etkiye sebep olmuştur.

Ehli örf taifesi müdahaleleri genelde malî karakter taşımaktaydı. Tımar karyesi sakinleri, zirai istihsalde bulunmak ve üzerlerinde kayıtlı olan rüsum ve vergileri ödemekle mükelleflerdi. Ancak tımar karyesinde ikamet etmek, ilgili yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde tek başına yeterli bir koşul değildi. Reayanın yükümlülükleri haiz olmasında deftere kayıtlı reaya olması ön koşuldu. Fazıl El-Şimal karyesi reayasından bazıları 1808'de, sipahi Abdullah'ın talep ettiği vergi ve rüsûmları “defterli reaya” olmadıkları gerekçesi ile eda etmemişlerdir.²¹⁰

Ehli örf müdahaleleri, zahire alımlarında da meydana gelmiştir. Basra askerinin zahire ihtiyacı için Birecik'ten yapılan alımlarda cari fiyatlarla alım esastı. Zahire tedarikinde müracaat edilen yollardan olan sürsât alımlarından ise tımar

²⁰⁹ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, s. 138.

²¹⁰ Fazıl El-Şimal tımar karyesi aynı isimli karye ile birlikte, Güllüce, Karaburç, Mamuca (Orul) ve Karaali karyelerinden oluşmaktadır. Adı geçen karyelerde toplam 38 nefer bulunmaktadır. Halbuki sadece Fazıl El-Şimal deki nefer sayısı 50 yi aşmaktadır. Defterli olmadıklarını iddia eden reayanın itirazları üzerine, Defteri Hakani ve Ruznamçeyi Hümayunlar incelenmiştir. İncelemeler sonucunda itiraz sahibi reayanın haklılığı onaylanmıştır. Sipahi Abdullahın reayanın deftersiz olmasından kaynaklanan gelir kaybı ise 45.457 akçedir. BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1223, s. 102

karyelerinden bazılarının muaf olduğunu, Cebelüferaç karyesi örneğinde olduğu gibi görebilmek mümkündür. Bu karyede sürsât alımlarından muaf olduğu halde, Birecik mütesellimi subaşı reayası vasıtası ile alım yapmıştır. Bu alımdan dolayı reaya müşkül duruma düşerek zeamet ehli olan Hazinedar Müteferrika Ahmed Efendiye karşı mükellefiyetlerini yerine getirememiştir.²¹¹

Nüzul ve sürsât alımları dışında, barış dönemlerinde alınan hazariyeler ve sair isimlerle alınan vergiler, tımar gelirleri üzerinde daraltıcı etki meydana getirebilmekteydi. Rakka Valisi 1764'te tahsil edilen hazariyelerin üzerinden "yemlik" namı ile kanunda yeri olmayan bir vergi tahsilatını yapamamasından dolayı, bazı tımar ehlinin zeamet alacakları sıkıntıya düşebilmiştir. Susak karyesinde tımarı olan zaim Şakir'in maruz kaldığı gelir kaybı 63.460 akçedir.²¹²

Ehli örf tarafından gerçekleştirilen müdahale alanlarından biri de Tımar karyelerinin mukataaya dönüştürülmesine teşebbüs edilmesiydi. Valilerin performanslarını göstermede, eyalet hazinesi gelirlerinin arttırılması teşebbüsleri bu süreçte oldukça önemli bir etkiye sahip olmalıydı. Bu durum karşısında reayadan gelecek olan itirazlar, ehli örfün kanun dışı tasarruflarının sınırlandırılmasında önemli bir etkiye sahiptir. Suruç kazası Sur has tımar karyelerinden olduğu halde 1821'de Ruha mütesellimi tarafından iltizama dönüştürülmek istenmiştir. Bu durum Sipahi Es-seyyid Mehmed Veledi Osman ile Sipahi Mehmed tasarruflarında olan bu karyelerin iltizama dönüştürülmesine itiraz etmişlerdir.²¹³

Birecik tımarlıları 1836'dan Mansûre Ordusuna Süvari olarak tayin edilmişlerdir. Bu yeni düzenleme aslıdan ismi değişmiş olsa da statülerinin devamı anlamına gelmiştir. Mansûre süvarilerinin geçmişte tımar geliri sağladıkları karyelerin isimleri ve senelik tımar gelirlerinin tutarı belirtilerek, bunların tımara dönüştürülmemesi için vali uyarılmıştır.²¹⁴

²¹¹ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1160, s. 53.

²¹² BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1178, s. 187.

²¹³ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1237, s. 140.

²¹⁴ Tımar karyesi olarak statüsü devam eden karyeler ve senelik tımar tahsisatlar (akçe) : Sur; 12.560, Sumak; 31.530, Karaca; 25.464, Sabur;14.489, Girdavir; 15.358, Surtepe; 17.492, Tavahini; 6.000. Bk. BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, H. 1252, s. 156.

Şu ana kadar tımarlara yapılan müdahalelerin genel özellikleri belirtilmiş olmakla birlikte, bu eylemlerin her zaman için yoğunluk derecesinin aynı olmadığı da dikkate almak gerekmektedir. Birecik'te 1742-1766 seneleri arasında tımarlara yapılan müdahaleler en üst seviyeye çıkmıştır. Birecik ve Suruç'ta en fazla müdahale, ehli örf taifesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Müdahil olan ehli örf taifesi Sancakbeyi, kale dizdarı, kapucu başı, iskân katibi ve subaşından oluşmuştur. Ehli örf taifesinin ilk 25 yıllık periyotta yoğun olarak tımar karyeleri ve tımarlılara müdahil olmalarının başlıca sebebi Osmanlı-İran ilişkilerindeki gerilimden dolayı tımar ehli ekseriyetinin sancak dışında yer almasıdır. Ehli örf taifesinden yapılan müdahaleler, tımar gelirlerine müdahale ile sınırlı kalmıştır. Ehli örften tımar sistemine müdahalelerde belirli bir zümre ön plana çıkmamaktadır.

3. TERSANE VE NEHİR ULAŞIMI

3.1. Birecik Tersanesi

3.1.1. Osmanlı Döneminden Önce Tersane ve İskele

Fırat Nehri, kuzey-güney istikametinde akmakta olup, Birecik'in kuzeyinden itibaren nehir, sarp yamaçlar arasındaki derin vadileri aşmak durumundadır. Coğrafi koşullar dolayısıyla hızlı bir debiye sahip olan nehrin su rejimi, zeminde her sene değişimlere sebep olmaktadır. Ulaşım ve taşımacılık için Birecik'in kuzeyinde zorlu olan Fırat Nehri, Birecik'ten Basra'ya kadar olan güzergahın da ise azalan su debisi ve genişleyen yatağı nedeniyle daha elverişli hale gelmektedir.¹

Ulaşım bakımından Birecik'in sahip olduğu avantajlı konum, Fırat Nehrinin geçişi bakımından da geçerlidir. Bu şehir, konumundan dolayı bölgede hakimiyet mücadelesi veren uygarlıklar bakımından her zaman için önemli olmuştur. İskele hakkındaki en eski veriler ise Asurlular zamanına kadar uzanmaktadır. Fırat Nehrinin keleklerle² geçildiğine dair bu devirlere ait çivi yazılı tabletler bu konuda en önemli somut verileri oluşturmaktadır.³ Evliya Çelebi'ye göre ise, Birecik iskelesinin geçmişte Geldaniler zamanına kadar uzanmaktadır. İskelede mevcut olan ve inşaa edilen gemilerin isimleri ise Geldaniler zamanından beri değişmeksizin devam etmiştir.⁴

İlk tarihçilerden olduğuna inanılan Herodot, Asurluların merkezi olan Babil'e, Birecik bölgesinden teknelerin işlemekte olduğunu bildirmektedir. Tekneler, koyun ve keçi derisinden elde edilen tulum ve ahşap malzemeler kullanılarak inşaa edilmiştir. İnşaa edilen tekneler, Babil'in ihtiyaç duyduğu kalay, bakır ve kereste gibi

¹ BOA; HAT 373/ 20404-A, H. 1241.

² Kelek, tulum haline getirilmiş koyun ve keçi postlarının şişirilip yan yana dizilmeleri ve üzerlerinin dallarla örtülmesi ile yapılan sallardı. Bk. Cengiz Orhonlu, **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım**, Derleyen, Salih Özbaran, İzmir, 1984, s. 124.

³ Cahit Kürkçüoğlu, **Birecik Monografisi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, s. 5.

⁴ Evliya Çelebi, **Tam Metin Seyahatnâme**, C. III – IV., s. 114.

emtiyanın, Anadolu'dan naklinde kullanılmaktadır. Nehir taşımacılığı suyun akış yönüne uyguna olarak kuzey-güney istikametinde ve tek yönlü olarak gerçekleşmiştir. Babil'e ulaşan tekneler emtialarını boşalttıktan sonra genel olarak parçalanmaktadır. Orman ürünleri yönünden yoksul olan Babil'de parçalanmış gemilerin ahşap aksamı satılmakta, tulumlar ise yük hayvanları vasıtası ile tekrar gemi inşaatında kullanılmak üzere Birecik'e gönderilmektedir.⁵

Roma İmparatoru Julian, Irak'a yaptığı seferde 1.100 adet civarında tekneyi Birecik'te inşa ettirmiştir. Teknelerin 1.000 kadarı kargo, 50'si asker ve kalan 50'side Fırat'ta geçişin sağlanacağı köprü inşaatında kullanılmıştır.⁶

Roma hakimiyeti döneminde Güney Hazar ile Birecik arasında canlı bir ticaret varlığını devam ettirebilmiştir. Ticarî faaliyetlerin yoğunluğu beraberinde nehir taşımacılığını da olumlu olarak etkilemiştir. Ancak bu faaliyetlerin devamlılığı Roma-İran siyasî ilişkilerinin seyri tarafından belirlenmiştir.⁷

Urfa'nın 1098'de Haçlıların eline geçmesi Doğu-Batı ticaretinde daha da genişletici bir etki meydana getirmiştir. Yakınoğu'da Haçlıların hâkimiyetinden dolayı Avrupalı tüccarların bölgedeki varlığı hızla artmaya başlayarak, uluslar arası ticareti canlandırmıştır.⁸ Haçlılar döneminde gelişen Doğu-Batı ticareti sonrasında, Birecik'te nehir taşımacılığının belirgin bir yer edindiğini tahmin edebilmek mümkündür.

Osmanlı öncesinde bölgenin hakimiyeti Memluklu Devletinde olup, bu dönemde tersanenin varlığına dair bulgulara ulaşılamamıştır. Josaphant Barbora isimli Venedikli bir tüccar 1436'da Birecik'ten geçmiştir. Fırat Nehri, 16 baş at alabilen bir salla geçilmiştir. Nehirdeki sallar Memluklu Sultanlığına aittir.⁹

⁵ W. D. Andrew, **Memoir on the Euphrates Valley Route to India with Official Correspondance**, London, 1857, s. 15.

⁶ Andrew, **a. g. e.**, s. 16.

⁷ Turhan Atan, **Türk Gümrük Tarihi**, Ankara, TTK, 1990, s. 19.

⁸ Atan, **a. g. e.**, s. 99.

⁹ Salih Özbaran, **Portekizli Seyyahlar**, İstanbul, Kitap yayınevi, 2007, s. 79.

Nehir ulaşımı ve tersanenin tarihi gelişimi hakkındaki mevcut veriler oldukça sınırlı kaynaklara dayanmakta olup, en önemli verilere, bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesi ile ulaşılmaktadır.¹⁰

3.1.2. Osmanlı Döneminde Tersane ve İskele

Tersane, Birecik'in XVI. yüzyılda Osmanlı hakimiyetine geçmesi ile faaliyete geçmiştir.¹¹ Osmanlı devrine ait kayıtlar iskele ile ilgili olup, iskele mukataası üzerinedir. İskele gelirleri 1536–1552 seneleri arasında ortalama olarak 180.000, 1571–1585 seneleri arasında 200.000 akçe olarak gerçekleşmiştir.¹²

Birecik tersanesi ile ilgili Osmanlı Arşivindeki en eski belge 1549 senesine ait olup, bir sandal inşaatı ile ilgilidir.¹³ Bu ilk kayıttan sonra tesadüf edilen ve artık daha geniş bir faaliyet dönemine ait veriler ise 1559 senesine aittir.¹⁴ Tersanede gemi yapım faaliyetlerinin devam ettiği sırada Halep Valisi Mehmed Paşa'dan, tayin edeceği uzman kimseler vasıtası ile, nehrin ulaşımına elverişli olan ve olmayan yerleri ve ulaşımına elverişli olduğu dönemler hakkında tahkikat yapması da istenmiştir.¹⁵ Birecik'e kalafatçı, marangoz ve mimarların gelmesinden sonra yirmi yeni geminin inşasına başlanabilmiştir.¹⁶

İnşaatı devam etmekte olan sekiz gemiden başka, on iki geminin inşaatı için de gerekli olan kerestelerin kesimi yapılırken, kesime nezaret eden Maraş Valisine Basra için talep edilen keresteler için de kesim yapması gerektiği hatırlatılmıştır. Kerestelerin tersaneye ve Basra'ya ulaştırılmasında, kesim yerlerinden Fırat Nehrine kadar

¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, TTK, 1984, s. 404.

¹¹ Uzunçarşılı, **a. g. e.**, s. 404

¹² Yılmaz, **a. g. e.**, s. 27.

¹³ Orhonlu, **a. g. m.**, s. 117.

¹⁴ **3 Numaralı Mühimme Defteri (H. 966-968/ M. 1558-59)**, BOA Daire Başkanlığı Yayın no; 12, Ankara, 1993, s. 338.

¹⁵ **3 Numaralı Mühimme Defteri (H. 966-968/ M. 1558-59)**, **a. g. e.**, s. 344.

¹⁶ Birecik'te bir miktar kerestenin stoklarda bulunmasından dolayı ilk etapta sekiz geminin inşasına başlanmıştır. İnşaa dönemi devam ettiği sırada Maraş dağlarında ağaç kesimleri devam etmiş, nereden gönderildiği belirtilmeyen reis ve kürekçilerin bir an önce Birecik'e varmaları da istenmiştir. Bk. **3 Numaralı Mühimme Defteri (H. 966-968/ M. 1558-59)**, s. 378.

develerden yararlanılması da istenmiştir.¹⁷ Gemilerin yapımında Birecik Alaybeyine Hazine-i Amireden para gönderilecektir. Ancak harcamaların denetlenmesinde, alaybeyine nezaret etmesi için defterdarın uygun göreceği birinin gönderilmesi de ayrıca istenmiştir.¹⁸

Birecik tersanesi sadece bu bölgede gemi inşaa faaliyetleri ile sınırlı bir yer olmayıp, Fırat Nehrinin son noktasında olan Basra Tersanesine de lojistik destek verecek bir konuma sahip olmuştur. Basra tersanesi, aynı isimli körfezin Portekizliler başta olmak üzere diğer güçlerin kontrolüne girmemesi ve bunun da ötesinde Hint Okyanusunda Osmanlı varlığının cari olabilmesi için stratejik bir konuma sahip olmuştur.¹⁹

Basra, 1546'da Osmanlı hakimiyetine girmesi ile birlikte tersane faaliyetleri, Hint Okyanusundaki Portekiz varlığını sona erdirmek maksadı ile harekete geçirilmiştir.²⁰ Tersanenin faaliyete geçirilmesi ile ilk etapta 1563'te beş kadirga, 1571'de 5 kalyon, 1573'te ise on beş kadirga inşaaı gerçekleşmiştir. Tersanede kullanılmış olan kerestelerin temini Birecik üzerinden, Maraş, Besni, Antep, Kahta ve Elbistan dağlarından karşılanmıştır.²¹

Basra'da adaların Osmanlı hâkimiyetinden çıkıp, yerel güçlerin kontrolüne girmesi üzerine, kontrolün tekrar sağlanabilmesi için 1565'te Birecik'te zahire ve cephane naklinde kullanılmak üzere gemi yapımına karar verilmiştir. Birecik Alaybeyinin bu dönemde geçici olarak Rodos Sancakbeyi görevinde bulunmasından dolayı Kilis Alaybeyi ve aynı zamanda eşraftan olan Canbolat Beğ gemi inşaaının

¹⁷ 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/ 1558-59), a. g. e, s. 385.

¹⁸ 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/ 1558-59), a. g. e, s. 279.

¹⁹ Hint Okyanusunda Osmanlı-Portekiz rekabeti, Basra'nın fethinden önceki dönemlerde de cari olmuştur. 1513'te Kızıldeniz'i abluka altına almak isteyen Portekizlilere karşı Osmanlı Devleti Memluklu Devletini desteklemiştir. Yardım amacı ile Süveyş tersanesinde Sultan Kansu Gavrik'in yaptırmış olduğu 20 gemi için teknik ve malzeme yardımında bulunulmuştur. Bk. İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilatı; XVIII. Yüzyılda Tersâne-yi Âmire**, Ankara, TTK, 1992, s. 20.

²⁰ Orhonlu, a. g. e, s. 133.

²¹ Bostan, a. g. e, s. 22.

organizasyonunda görevlendirilmiştir. Birecik kadısı da gemi inşasında Canbolat Beğ'e yardım edecektir.²²

Bu faaliyet döneminde Birecik'e 1565- 66'da gelen ve Portekizli hekim ve cerrah Mestre Afonso'nun naklettiğine göre, 300-400 kadar çok iyi yapılmış gemi sahilin iki yakasında karaya yerleştirilmiştir. Gemiler Basra'ya asker ve mühimmat götürmek için hazır tutulmaktadır.²³

Gemi inşaa faaliyetlerinin devam ettiği sırada, Trablus'da barut ve güherçile ihtiyacı ortaya çıkmış, ihtiyacın karşılanması için Birecik'teki stokların gönderilmesi vazifesi de alaybeyine verilmiştir. Alaybeyinden Birecik ve Rumkale çevresinde bol miktarda güherçile olduğu belirtilerek, temin edilecek güherçilenin Halep'e barut imalında kullanılması için gönderilmesi istenmiştir.²⁴

Birecik Alaybeyinden güherçile talebi ile birlikte, Basra Tersanesinde gemilerin onarımı için kereste talebinde de bulunulmuştur.²⁵ Kilis ve Birecik sancak beylerinden gemilerin inşası tamamlandıktan sonra, emir almaksızın gemileri suya indirmemeleri istenmiştir.²⁶ Birecik'ten Basra'ya gönderilecek olan zahirelerin 1565 Nisan ayında toplanması üzerine gemilerin suya indirilmesi emri verilerek yola çıkmaları sağlanmıştır. Yolculuk boyunca, gemilerin geçtiği eyaletlerin beylerbeyleri gerekli koruma tedbirlerini almakla da mükellef kılınmışlardır.²⁷

Basra'da bulunan Şat Donanmayı Hümayununda ihtiyaç duyulan kerestelerin Birecik üzerinden nakline dair en son gerçekleşen organizasyon 1777'de olmuştur. Bu dönemde Birecik'te toplanan Maraş bölgesi kerestesi, Fırat Nehri üzerinden Basra'ya gönderilmiştir. Basra'ya gönderilen kereste, yirmi parça firkate ile beş parça kebir firkate inşasında kullanılacaktır.²⁸

²² **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-66)**, BOA Daire Başkanlığı Yayın no; 21, Ankara, 1994, s. 72.

²³ Afonso, Van, Tatvan, Diyarbakır, Halep, Hama ve Trablusşam üzerinde, Birecik'e gelmiştir. Portekizli Hekimin seyahati Birecik, Halep ve Hama üzerinden Trablusşam'a doğru devam etmiştir. Bk. Salih Özbaran, **a. g. e.**, s. 79

²⁴ **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-66)**, s. 117.

²⁵ **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-66)**, s. 124.

²⁶ **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-66)**, s. 193.

²⁷ **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-66)**, s. 224.

²⁸ **BOA**, MAD 9925, H. 1152, s. 221.

Gemilerin yapımı ve zahire alımı için gerekli olan masraflar Halep Hazinesinden karşılanmış olup, 50.000 altınlık bir açık meydana gelmiştir. Açığın karşılanması için Amid (Diyarbakır) Beylerbeyinden, eyaleti hazinesinden 50.000 altının tertip edilerek, Halep Hazinesinden göndermesi istenmiştir. Halep Valisinden, paranın intikali mukabilinde beklemezsizin tekrar gemi inşasına başlaması da istenmiştir.²⁹

Tersanenin ilk eminlerinden olan Canbolat Beğ, Kilis Sancakbeyidir. Canbolat Beğ, Birecik Alaybeyinin seferde olan Rodos Alaybeyinin yerine vekâleten baktığı esnada tersane eminliğini yürütmüştür.³⁰ Birecik Alaybeyi Ahmed Beğ, Rodos Sancak Beyinin görevine avdet etmesi üzerine Birecik'e dönmüş, kendisinden devam etmekte olan gemi inşaa faaliyetlerinde Canbolat Beğ'e yardımcı olması istenmiştir.³¹

XVII. yüzyılda Birecik'te iskelenin faaliyetine devam ettiğini ve bununda ötesinde çok sayıda mavna ve kelekin sefere hazır şekilde tutulduğunu Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesin'de görebilmek mümkün olmaktadır.³² Bu yüzyıl İran tarafından Bağdat Kalesinin ele geçirilmesi ile iki ülke ilişkilerin gerilmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde Birecik, Bağdat'ın tekrar fethedilmesi için gerçekleştirilen seferlerin hareket ve ikmal üstlerinden biri haline gelmiştir.³³

XVIII. yüzyıldaki tersane faaliyetleri, bir önceki dönemde olduğu gibi, yine Osmanlı- İran ilişkileri bağlamında genel bir seyir izlemiştir. 1700 yılının Ocak ayında başlayan tersane faaliyetlerinin tamamen sona erdiği 1777 senesine kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Tersane faaliyetlerinin sürekliliğinden dolayı bu dönem diğerlerine göre oldukça farklı bir yapı arz etmektedir. Bu dönem faaliyetleri, tersanenin

²⁹ **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-66)**, s. 316.

³⁰ Canbolat Beğ Eyyübi komutanlarından Mened'in soyundan gelmektedir. Kilis'in Osmanlı hakimiyetine girmiş olduğu Mısır seferi esnasında, Sultan Yavuz tarafından küçük yaşta İstanbul'a götürülüp, Sarayın Gulam ocağına kaydedirilmiştir. Sarayda kara ve deniz savaşlarıyla ilgili eğitim almış, Kanuni döneminde de müteferrika sıfatı ile seferlerde yer almış ve savaşlarda gösterdiği başarılarından dolayı, Kilis ve çevresi ocaklık olarak kendisine bağışlanmıştır. Bk. İbrahim Hakkı Konyalı, **Kilis Tarihi**, İstanbul, Fatih Matbaası, 1968, s. 444

³¹ **5 Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-66)**, s. 95.

³² İskele emini olarak da Karamankulu ağalarından biri istihdam edilmektedir. Bk. Evliya Çelebi, **Tam Metin Seyahatnâme**, Cilt 3 – 4, s. 114.

³³ Lütü Güçer, **Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1075, 1964, s. 116.

tamamlayıcısı mahiyetinde olan zahire organizasyonu ile birlikte, çalışmanın ilerleyen aşamalarında ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

Birecik Tersanesi sadece bu bölgede gemi inşaa faaliyetleri ile sınırlı bir sanayi birimi olmayıp, Fırat Nehrinin son noktasında olan Basra Tersanesine de lojistik destek verecek bir konuma sahip olmuştur. Basra Tersanesi, aynı isimli körfezin Portekizliler başta olmak üzere diğer güçlerin kontrolüne girmemesi ve bunun da ötesinde Hint Okyanusunda Osmanlı varlığının cari olabilmesi için stratejik bir konuma sahiptir.³⁴

3.1.2.1. Tersane Faaliyet Dönemleri ve Yapısal Konumları

Tersane faaliyetleri, süreklilik arz etmeyen ve ihtiyaca binaen faaliyete geçirilen bir sanayi işletmesidir. Her ne kadar mevcut bulgularımıza göre XVIII. yüzyıl boyunca faaliyetleri süreklilik kazanmışsa da, her inşaa döneminin muhasebe kayıtlarına ulaşabilmek mümkün değildir. Tersane faaliyetlerinin faaliyet dönemleri ve genel özellikleri Tablo 77’de gösterilmektedir

Değişik ölçülerde inşaa tamamlanan tekneler genel olarak Tuna Tersanesinde yapılanlara yakın ölçülere sahipti. Bu tekneler aynı zamanda açık denizlerde kullanılacak niteliğe de sahiptiler.³⁵ Fakat genel olarak tersanede inşaa edilen tekneler “zehair sefinesi” olarak isimlendirilmiş olup, Bağdat ve Basra kalelerine zahire sevkinde kullanılmışlardır. Zahire tekneleri her sevkıyat dönemi için yeni olarak inşaa edilmişlerdir.³⁶ Birecik, Rakka eyaletinin zahire ambarı olarak isimlendirilecek düzeyde bir üretim kapasitesine sahip olmasından dolayı, zahireye ihtiyacın arttığı dönemlerde bu özelliği ile ön plana çıkmaktadır.³⁷

³⁴ 1513’te Kızıldeniz’i abluka altına almak isteyen Portekizlilere karşı Osmanlı Devleti Memluku Devletini desteklemiştir. Yardım amacı ile Süveyş Tersanesinde Sultan Kansu Gavrik’in yaptırmış olduğu 20 gemi için teknik ve malzeme yardımında bulunulmuştur. Bk. Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilatı; XVIII. Yüzyılda Tersâne-yi Âmire**, s. 20.

³⁵ Cengiz, **a. g. e.**, s. 16.

³⁶ **BOA**; Cevdet Bahriye, 14395, H. 1143.

³⁷ **BOA**; A. MKT. 29/3, 1272.

Tablo 77 - Birecik’te İnşaa Edilen Sefineler

Sene	Sefine Türü	Hedeflenen (Adet)	Gerçekleşen (Adet)	Finansman Yeri
1552	Sandal	-	1	Hazine-i Âmire
1559	Askeri Sefine	-	20	Hazine-i Âmire
1560	Kereste Sefinesi	-	60	Halep Hazinesi
1565	Zahire Sefinesi	-	300	Halep Hazinesi
1566	Bakır Sefinesi	-	10	Halep Hazinesi
1571	Askeri (250), Zahire (150) Sefinesi	-	400	Halep Hazinesi
1699	25 filika, 5 kayık, 8 üstü açık	38	38	Hazine-i Âmire
1700	60 Sefine, 20 Fırkata-İ Cermiye, 40 Fırkata-İ Göçürek	300	120	Halep Hazinesi ve ve Muhassıllığı
1701	60 Firkate (*), 25 Filika (**), 5 Muhafız Kayığı (***), 8 Üstü Açık	-	123	Halep Muhassıllığı
1702	Zahire Sefinesi	-	85	Halep Muhassıllığı
1726	Zahire Sefinesi	300	120	Rakka Hazinesi ve Halep Muhassıllığı
1733	Zahire Sefinesi	300	122	Rakka Hazinesi ve Halep Muhassıllığı
1734	Zahire Sefinesi	300	120	Rakka Hazinesi ve Halep Muhassıllığı
1743	Zahire Sefinesi	-	60	Rakka Hazinesi ve Halep Muhassıllığı
1744	Zahire Sefinesi	300	120	Rakka Hazinesi ve Halep Muhassıllığı
1746	-	-	124	Rakka Hazinesi ve Halep Muhassıllığı
1777	Zahire Sefinesi, Basra Tersanesine Kereste Temini, Asker Sevki	300	150	Rakka ile Halep Hazineleri

Kaynak: Kaynak; İdris Bostan, **Osmanlı Bahriye Teşkilatı; XVIII. Yüzyılda Tersâne-yi Âmire**, TTK, 1992, Ankara, s. 21; Cengiz Orhonlu, Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım, Derleyen Salih Özbaran, İzmir, 1984; **B0A**; MAD, 10.016, Syf, 234; MAD 966, s. 181; Cevdet Bahriye 4305; MAD 5433, s. 21; Bahriye, 9047; D. B. Ş. M, 1868; Cevdet Maliye, 30834; Cevdet Adliye, 145; Cevdet Askeriye 41.826; HAT; 7/217; 6/212 ; 6/214; MAD 966, s. 65; **3Numaralı Mühimme Defteri** (966- 968/ 1558-59), s. 338.

(*) Firkatelerin uzunlukları 21 ile 27 zira, enleri ise 4.5 ziradır. Firkatelerin her birine 32 nefer yüklenilmiştir. Firkatelerin hareketi esnasında seferin komutası Birecik’e gönderilen Tuna kaptanlarından birinde olacaktır. ;

(**) Kayıklar piyade taşımakta kullanılmaktaydı. Uzunluğu 13 ziradır.

(***) Filikalılar 9 zira uzunluğundadır.

Zahire sefineleri dışında asker ve mühimmat nakli için de inşaa faaliyetleri gerçekleşmiştir. Asker nakli için en fazla sefine yapımı, öncelikle 1571’de 250 sefine

olarak yapıldığı görülmektedir. En son faaliyet dönemi olan 1777'de inşaa edilen 150 sefinden 60'ı için 70 nefer levent temin edilmesi Rakka Valisinden istenmiştir. Rakka'dan talep edilen levent sayısı toplam 4.200'dür.³⁸ Sefine inşaa dönemleri, Birecik'in Osmanlı hakimiyetine girdiği XVI. yüzyıl ile başlamıştır. Tersanenin faaliyete girdiği XVI. ve XVIII. yüzyılda, en yoğun faaliyet dönemlerini yaşamıştır. Tersane faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı dönemler müşterek bir sebebe dayanmakta olup, bu da Osmanlı İnan ilişkilerindeki kriz dönemleridir. İnan'la ilişkilerin gerildiği dönemlerde, Birecik zahire ve cephaneye ikmal üstü olarak kullanılmıştır.

Genel olarak tersanede tekne üretim miktarı ve niteliği, ilgili senelerdeki ihtiyaçların doğrultusunda gerçekleşmiş ve seneler itibarı ile farklılık arz eden bir yapıya sahip olmuştur. Ancak yukarı tabloda görüleceği gibi XVIII. yüzyıldaki faaliyet dönemlerinde ortalama 120 sefine inşaaası tamamlanmıştır. XVIII. yüzyılda hemen hemen her faaliyet dönemi öncesinde tersaneye ortalama 300 sefindenin yapılması için emir verilmesine karşın yaklaşık olarak hedeflerin yaklaşık % 35'i gerçekleştirilebilmiştir.

Faaliyet dönemlerinin finansmanında, ilk yıllarda Haziney-i Amire'den nakit tahsisatı uygulaması yapılmış, ancak 1565'ten itibaren Halep Hazinesi'nin bu işi üstlenmiştir. Sefine inşaaalarının en fazla yoğunluk kazandığı dönem olan XVIII. yüzyılda, inşaa giderleri ve zahire mubayaalarında (alımları) ise Rakka Hazinesi ve Halep Muhassıllığı finansmanı tamamen üstlenmiştir. Finansman organizasyonlarında yeri olan Rakka Hazinesi ve Halep Muhassıllığı aslında, bağımsız hazineler olmayıp, Baş Muhasebe Kaleminin alt birimleridir. Esas itibarı ile eyalet hazinelerinin, genel finansmana katkıları ilgili eyaletlerin mali performanslarının belirlenmesinde ve belki de eyaletlerdeki reayanın karşılaşılabileceği mali yükler bakımından önem arz etmekteydi.

³⁸ BOA; MAD 10.016, H. 1191, ss. 234-235.

Tersane faaliyetlerinin yoğunlaşmaya başladığı dönemin başlangıcı olan 1699'da inşası gerçekleşen 38 sefine için Hazine-i Âmire'den tahsisat yapılmıştır.³⁹ Ancak müteakip inşaa dönemlerindeki tahsisatlar doğrudan yerel hazine ve muhassıllıklardan yapılan tahsisat emirleri ile gerçekleşmiştir. Ortaya çıkan bu farklılık, XVIII. yüzyıl başında uzun zamandır faaliyette olmayan tersanenin harekete geçirilmesinden kaynaklanmış olmalıdır.

3.1.2.2. XVIII. Yüzyılda Tersane Faaliyetleri

Basra ve Korna kaleleri 1701'de Arap aşiretlerinin eline geçmiş, isyanın bastırılması için Birecik'te büyük bir filo inşasına girişilmiştir. Kereste nakli gemi inşası kadar, tahrip edilen kalelerin onarımı bakımından da önem arz etmiştir.⁴⁰ Basra'daki Arap isyanının bastırılmasını takip eden süreçte İran'la ilişkilerin gerilmeye başlamasıyla XVIII. yüzyıl boyunca tersane faaliyetleri yoğunluk kazanmıştır.⁴¹

Bazı Arap aşiretlerinin belirtilen kaleleri ele geçirmelerini müteakiben, İran seferleri de başlamıştır. Osmanlı Devletinin doğu sınırındaki sıkıntılı sürecin yaşandığı bir aşamada Hint Okyanusunda Portekiz ile mücadele de yoğunluk kazanmıştır. 1730'da Basra donanması için gemi yapımına ihtiyaç duyulduğundan, yaklaşık 20.000 parça kerestenin Maraş dağlarında kesimi yapılarak bunlar Birecik'te depolanmıştır. Basra Tersanesi faaliyet dönemi, nehirde su seviyesinin yetersiz olduğu bir döneme denk gelmiş ve su seviyesinin makul olacağı dönem beklenilmiştir.⁴²

Basra'da bazı adaların kontrolünün bölgedeki bazı Arap aşiretlerinin eline geçmesi üzerine, 1699'da sefer düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Seferde Birecik bir hareket üstü olarak yerini almıştır. Bu amaçla Birecik'te 25 filika, 8 üstü açık ve 5 kayık

³⁹ BOA; MAD 5433, H. 1110, s. 21.

⁴⁰ Orhonlu, a. g. e, s. 119.

⁴¹ BOA, MAD 5433, H. 1113, s. 21.

⁴² Cengiz Orhonlu, a. g. e, s. 119.

yaptırılmıştır.⁴³ İnşaa faaliyetleri için 92.270 guruş Başmuhasebeden nakden tahsis edilmiştir. Ancak yapılan tahsisat yetersiz kalmış ve 24.924, 5 guruşluk bir hesap açığı meydana gelmiştir. Teknelerin yapımında Halep Hazinedarı Abdurrahman Ağa müteahhit olarak tayin edilmiştir.⁴⁴

Yapılan tahsisat, İstanbul Tersaneyi Amire’de inşaa edilen aynı evsiftaki tekne maliyetlerine göre yapılmıştır. Aradaki farkın sebebi Abdurrahman Ağaya sorulmuştur. Müteahhit aradaki farkın Asitane’ye oranla malzeme tedariklerinin daha yüksek maliyetlere mal olmasından kaynaklandığını ileri sürmüştür. İstanbul’da 1.255 guruşa mal olan bir adet firKate Birecik’te 516 guruş fark ile 1.771 guruşa mal olmaktadır. Aradaki farkın sebebi olarak, inşaa malzemelerinin tamamen Birecik dışından getirilmesi olduğu ifade edilmiştir. Gerekli malzemelerden olan, don yağı, zeytinyağı, çuka ve demir verilen fermanla Adana Beylerbeyinden karşılanmıştır. Yapılan alımlardan dolayı Adana tüccarına 22.500 guruş borçlu kalınmıştır.⁴⁵

Teknelerin Tersaneyi Amire ölçülerine göre t inşaaı istenmişse de, nehirdeki su rejiminden dolayı yapılan teknelerden istenilen performans alınamamıştır.⁴⁶ Bu teknik sorun karşısında Tersane eminliği tarafından suyun kifayetsizliğinin dikkate alınarak yeni baştan planlanmış ölçülerde sefinelerin inşaaı için girişimde bulunulmuştur. Bu amaçla Abdurrahman Ağa Donanmayı Hümayundan teknik eleman gönderilmesini de talep etmiştir. Abdurrahman Ağa’nın talep ettiği gibi İstanbul’dan teknik eleman gönderilmiş ve bu iş için uygun görülen eleman ise Tuna kethüdası Osman olarak takdir edilmiştir. Kethüda Osman ile Kapudanbaşı İbrahim’in, neccarların (marangozların) ve sefine kaptanlarının her birinin önerilerine müracaat etmiş ve tekne ölçülerinde yapılacak tadilatlar bu öneriler doğrultusunda yeniden belirlenmiştir.⁴⁷

⁴³ BOA, Cevdet Bahriye 4305, H. 1111.

⁴⁴ BOA, MAD 5433, H. 1111, s. 21.

⁴⁵ BOA; MAD. 5433, H. 1111, s. 21.

⁴⁶ İnşaa edilen sefinelerde Birecik’ten Şattıllarap’a uzanan güzergah boyunca suyun yetersizliği problemi ile karşılaşmıştır. Teknelerden kapasite olarak en önemlileri olan firKataler, suyun yetersizliğinden olumsuz olarak en çok etkilenen tekneler olmuşlardır. Birecik ile Şattıllarap arası bazı yerlerde küçük ölçekli sefinelerin bile sıhhatle işlemesine müsait olmamaktadır. Bk. BOA; Cevdet Adliye 1457, H. 1111.

⁴⁷ BOA; Cevdet Bahriye, 4305, H. 1111.

Tekne planlarının yenilenmesi sürecinde, kereste olarak kullanılacak olan ağaçların seçiminde de önemli sorunlarla karşılaşmıştır. Ancak, yerel malzemeleri tanımlarından dolayı belli tür ağaçların kullanılmasına yönelik bir dayatmaya gidilmeksizin doğrudan neccarların tercihlerine müracaat edilmesi kararlaştırılmıştır. Mesela neccarlar, makara ve direk başlarında kullanılmak için karaağaç, dut, ceviz ve dişbudak ağaçlarını tercih etmişlerdir. Ara bölmelerde ise katran ağacı kullanımından yana tercihte bulunmuşlardır.⁴⁸

Tersane girdilerinden olan çivi Halep'ten getirilmekte olup, bu durum maliyet artııcı bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Tasarruf sağlayıcı bir tedbir olarak, Birecik yakınlarındaki bir mağaranın demir atölyesi haline getirilmesi kararlaştırılmıştır. Atölyenin faaliyete geçirilmesi ile dışarıdan artık çivi ve sair demir aksam yerine sadece demir cevheri alımı yapılmaya başlanacaktır. Bu mağaranın kadim zamanlarda da tophane olarak kullanıldığı ifade edilmektedir.⁴⁹

3.1.2.3. Tersaneye Kereste Temini

Abdurrahman Ağa marifeti ile tersanede yeni bir faaliyet dönemine geçilmiştir. Birecik'te bu dönemde inşaa edilen tekneler; 60 adet firkate, 30 adet piyade sandalı ile filika, 8 adet de açık sefineden oluşmaktadır.⁵⁰

Kereste temininde en öncelikli yer olarak, tersane neccarlarının taleplerinin sonucu olarak Maraş dağları belirlenmiştir. Ağaçlar kereste haline getirildikten sonra bir çift kereste bir yük hesabıyla, toplam 1.072 yük olarak gönderilmiştir. Ağaç

⁴⁸ Neccarlar şeyhi Muhammed, Seyyid Muhammed, Ömer Efendizade Mehmed, Dülger Mustafa, Gergerlizade Ali Ağa, Devcezade Hüseyin Ağa, Mirza Bekir, Serraç Bekir ve Kulak İbrahim istihdam edilmişlerdir. Mesela sefinelerdeki ara bölmelerin yapımında kullanılacak kerestelerin belirlenmesini Antep'i neccarlar yapmışlardır. Antep'li neccarlar bölmelerde tercihlerini katran ağacından yana kullanmışlardır. 1200 parça katran tahtası için 1350 Esedi guruş ödenmiştir Karaağaç Antep'dan İsmail Ağa marifetiyle 28 adet ve toplam 28 Esedi guruşa alınmıştır. Birecik'ten de 4 parça ceviz ağacı ile 10 dut ağacı satın alınmıştır. Satın alınan ceviz ağacı 4 adet olarak belirtilmiş olup, bir kıtanın kaç ağaçtan oluştuğu ifade edilmemiştir. Birecik'te satın alınan dut ve ceviz ağaçlarının yapılan ödeme 150 esedi guruş gibi yüksek bir bedelle gerçekleşmiştir. Bk. BOA; D. BŞM 14.598, H. 1111, s. 9.

⁴⁹ Aynı belge, s. 4.

⁵⁰ Aynı belge, s. 8.

kesimi faaliyetleri Maraş Valisinin sorumluluğuna, nakli ise Rakka Valisinin sorumluluğuna verilmiştir. Nakliye esnasına kullanılacak olan hayvanların tür ve evsafı ilgili fermanla önceden belirlenmiştir. Yük hayvanları öküz ve deve olarak belirlenmiştir. Hayvanlar aşiret ve cemaatlerden sağlanacaktır. Aşiretlerden temin edilecek olan hayvanların türleri ve sayıları hakkında tafsilatlı bir defter Rakka Valisine önceden gönderilerek, organizasyonda aksaklıkların önüne geçilmek istenmiştir.⁵¹

**Tablo 78 - Kereste Temin Edilen Yerler ve Giderleri,
19.1.1700-15.8.1700 (Esedî Gurusı)**

Sancağı	Nahiyesi	Ağaç türü	Kesim Giderleri
Maraş	Gökçemağara	Karaçam	30.563
Malatya	Karabahtlu (Karanludere Mevki)	-	9.244,5
Maraş	Yenicekale (Cihan Suyu Üzerinde)	Kökner	2.628
Maraş	Aslanili Mevkisi (*)	Karaçam	4.673
Antep	Zilişu dağı	Dişbudak	28
Birecik	-	Ceviz-dut	150
Toplam			47.286,5

Kaynak; BOA; D. BŞM 14.598, H. 1112, ss. 7-8.

(*) Bağdat'ta inşası ferman buyurulan fırkateler için gönderilen 1000 adet kürek.

Ağaç kesiminin en yoğun yapıldığı Maraş'ta Gökçemağara öncelikli bir konumda yer almıştır. Gökçemağara'da yapılan kesimlerin giderleri, tüm yerlerdeki giderlerin yaklaşık olarak % 65'i seviyesinde gerçekleşmiştir. Gökçemağara kerestesi öküz arabaları ve develerle Fırat Nehri kenarındaki Rumkale kazası, Merzuman Nahiyesinin Süpürgeç⁵² karyesine nakledilmiştir. Kereste nakli dağlardan, Fırat sahiline kadar üç dört günlük zamanda gerçekleşmiştir. Ağaç kesiminde baltacı, mutemet ve yemek bedeli olan ta'amiye ödemeleri de yapılmıştır. Ancak bu gider

⁵¹ Belgede ifade edilen deftere ulaşabilmek mümkün olmamıştır. BOA, MAD 966, 1702, s. 200.

⁵² Moltke, Nizip Savaşı esnasında Süpürgeç üzerinden Birecik'e keleklerle mühimmat nakli yapıldığını ve keleklerin 10 millik bu mesafeyi ortalama beşer saatlik zamanda aldıklarını ifade etmektedir. H. Von. Moltke, **Türkiye Mektupları**, Çeviren; Hayrullah Örs, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1969, s. 254.

birimlerine karşılık gelen harcamalar, birimler arasında tasnif edilmeksizin verilmiştir (Bk. Tablo 78).⁵³

Maraş Gökçemağara'daki ağaç kesim masrafları sekiz aylık ağaç kesim dönemini kapsayacak şekilde aylara düşen masraflara göre yapılmıştır. Bunlar: Cemâziye'l âhir, 1.529,5; Recep; 5.698; Şaban, 3.349; Ramazan, 4.557,5; Şevval, 6.246; Zi'l-kade, 4.557,5; Zi'l-hicce; 2.643,5; Muharrem, 1618 esedi guruştur. Karaçam kesimi için 364 guruş, nakliye için ise "ücreti mekkari" namıyla 15.450 esedi guruş ödenmiştir. Nakliye için yapılan ödeme, kesim için yapılan ödemenin % 50'si gibi yüksek bir oranda gerçekleşmiştir.⁵⁴

Yenicekal'a kazası kesimleri diğer yerlerden göre, farklı bir ağaç türü olan köknar kesimi ile farklılaşmıştır. Yenicekal'a'da kesimi yapılan köknar ağaçları çift öküzleriyle çekilerek Fırat kenarındaki Merzuman nahiyesinin Süpürgeç karyesine nakledilmiştir. Süpürgeç'ten sallara yüklenerek Birecik'e gönderilen köknarlar, orta ve baş direk yapımlarında kullanılmıştır.⁵⁵

Kereste temin edilen yerlerden Malatya Sancağının Karabahtlu Nahiyesi yakınlarındaki Karanludere'de kesimi yapılan ağaç türü hakkında açıklayıcı bir veriye yer verilmemiştir. Karabahtlu kesimlerine Maraş Sancak Beği Rişvanzâde Halil Paşa doğrudan nezaret etmiştir. Sancakbeyinin doğrudan nezaretinde, bu bölge kesimlerinde gecikmelerin olacağı yönündeki endişeler belirleyici olmuştur. Karanludere keresteleri Fırat kenarında Kızılın ve Zeküreç isimli mahallere, diğer yerlerde olduğu gibi mekkari davarları olarak isimlendirilen ve ancak türleri belirtilmeyen yük hayvanlarıyla taşınmıştır.⁵⁶

Maraş sancağı Aslanili mevki Hodayi dağında kesimi yapılan karaçam. keresteleri kürek yapımında kullanılmıştır. Ağaçların kesimine Maraş sakinlerinden

⁵³ BOA; D. BŞM 14.598, H. 1112, s. 5.

⁵⁴ Aynı belge, 14.598, s. 7.

⁵⁵ Orta direk 18 zirâ, baş direk ise 14 zirâdır. Bk. Aynı belge, s. 8

⁵⁶ Aynı belge, s. 7.

tezkireci Mehmed Efendi mutemet sıfatı ile nezaret etmiştir.⁵⁷ Aslanili mevkiinden keresteler, diğer yerlerden farklı olarak, Birecik'e doğrudan doğruya yük hayvanları sırtındagönderilmiştir. Küreklik kerestelerin bir kısmı tersanede inşa edilen teknelerde kullanılmış, bir kısmı ise Bağdat ve Basra'ya gönderilmiştir. Karadan yapılan bu nakliyatta 300 civarında amele ve hamal istihdam edilmiştir.⁵⁸

Keresteler tersaneye ulaştırılmadan önce Fırat Nehri kıyısında belirtilen bu yerlerde stoklanarak, buralardan toplu olarak tersaneye sallarla nakledilmiştir. Kerestelerin stok mahallerinden tersaneye sallarla nakillerinde Birecik'ten temin edilen salcılar ve sefineciler; kerestenin sallarla nakli için mutemet ve katip ve sallarin onarımı için de Birecik'ten gelen neccarlar istihdam edilmiştir.

Tablo 79 - Tersaneye Kereste Nakli İçin Ödenen Katiplik Ücretleri, 19.1.1700- 15.8.1700 (Guruş)

Hizmetin türü	Hizmet Mahalli	Ödeme Türü	Tutarı
Mutemet	Süpürgeç	Ta'amiye	150
Katip	Süpürgeç	Ta'amiye	84,5
Mutemet	Rumkale	Ta'amiye	40
Mutemet	Kızılın	Ta'amiye	40
Mutemet	Zükurce	Ta'amiye	38
Neccar-ı katiban	Yukarıdaki yerler	Ta'amiye	14
Yekun			366, 5

Kaynak; BOA, A. DVN. DVE 6/ 11, H. 1112.

Katiplere “ta'amiye” adı ile ücret ödemesi yapılmış olup, 4 mutemet, 1 katip ve 1 neccarı katiban istihdam edilmiştir. Mutemetlerin hepsi farklı seviyelerde ücret alıp bunda ilgili yerlerden yapılan kereste miktarının farklılığı belirleyici olmalıdır. En fazla kesim giderinin gerçekleştiği Gökçemağara kerestesi, Birecik Merzuman nahiyesi Süpürgeç karyesine gönderilmiştir (Bk. Tablo 79).

⁵⁷ Aynı belge, s. 8.

⁵⁸ Aynı belge, s. 8.

Kereste naklinde kullanılan sallar, Birecik'e kereste naklinin yapılacağı mahallerden kiralanmıştır. Sallara ve sefayinlerine kereste yüklemesi yapılacak olan mahallere gönderilen Birecikli marangozlar, kereste nakli öncesinde teknelerin tamiratlarını yapmakla mükellef tutulmuşlardır. Tamirat sırasında genellikle tekne ve sallarda yalıtımı sağlayıcı işlemler yapılmakta olup, yalıtımda kullandıkları kendirler ile gerekli diğer malzemeler tersane eminliği tarafından karşılanmaktaydı.

Tablo 80 - Tersaneye Kereste Nakleden Sal ve Sefinelere Yapılan Ödemeler, 19.1.1700- 15.8.1700 (Guruş)

Masrafın Birimi	Ödeme Türü	Miktarı	Birim Tutarı	Toplam
Sefâyini Kebir	Kira	96 kıt'a	-	100
Sefâyini Sağır	Kira	41 kıt'a	-	
Sefâyini İntihab	Kira	6 kıt'a	-	
Hamâl, Reis, Kürekçi, Dümenci	Ücret ve Taamiye	-	-	977
Reis ve Dümenciler	Ücret	-	-	91
Reis ve Kayıkçıyan (*)	Ücret	-	-	900
Sefayinlere Kendir	Kendir bedeli	200 okka	-	41
Sal-ı Kızılın	Kira	70 kıt'a	5	350
Sal-ı Rumkale	Kira	10 kıt'a	3,5	35
Sal-ı Süpürgeç	Kira	156 kıt'a	4	624
Sal-ı Kazıklı	Kira	48 kıt'a	4	192
Sallara Kendir	Kendir Bedeli	700 kıyye	-	148

Kaynak; BOA, DBŞM; 14.598, s. 4.

(*) Birecik'e sefine ve kayıkların kereste getirmesinden sonra ödenen ücret.

Kerestelerin ilgili yerlerden tersaneye nakli için 284 sal kiralanmıştır. Kira bedelleri 3,5 ile 5 guruş arasında gerçekleşmiş olup, kira bedellerinin farklılığında tersaneye olan uzaklık belirleyici olmuştur. Sallara yapılan kira bedeli ödemesi toplam 1201 guruşla en yüksek gider kalemini oluşturmuştur (Bk. Tablo 80).

Gemilerde kullanılan keresteler, kullanıldıkları yerlere göre de isimlendirilmekteydi. Bunlar bakırta, bellut tahtası, verdinar tahtası, kızak fülenk, elvahi varil, gönder, çubuk-ı çam, tomruk-u çınardır.⁵⁹

Birecik'ten yola çıkarılan sefineler, Fırat Nehrinin akış yönünün tersi olan, kuzeye doğru gönderilmekteydiler. Sefinelerin kereste toplama mahallerine ulaşmalarında, tekneleri karadan çekecek olan Birecik'li hamallar istihdam edilmekteydi. Bunlara verilen ücret ta'amiye olarak isimlendirilip, nakliye süresince gerçekleşen en yüksek harcama birimlerinden olan 977 guruşa karşılık gelmekteydi.

Kereste naklinde en yüksek ikinci ödeme birimini de reis ve kürekçilere verilen ücretler oluşturmaktaydı. Reis ve kürekçiler ücretlerini, keresteler Birecik'e vasil olduktan sonra almaktaydılar. Ancak Birecik'ten ilgili mahallere gitmeden önce de, sefer sonunda aldıkları ücretin % 10'u oranında bir peşin ödeme de yapılmaktaydı.

Kereste naklinde istihdam edilen amele ücretleri sekiz aylık bir zaman dilimine ait olup, aylar itibarı ile farklı bir dağılım göstermiştir. Amele ücretlerinde aylık toplam yevmiye adeti ve faaliyet dönemi sonunda da toplam olarak yapılan ödeme tutarına yer verilmiştir. Aylar itibarı ile yevmiye tutarları şöyle gerçekleşmiştir: Recep, 1021; Şaban, 1287; Ramazan, 1338; Şevval, 1581; Zi'l-ka'de, 1694, Muharrem, 723; Safer, 296 olarak toplam 9.153 yevmiye tutarı olarak gerçekleşmiştir. Sekiz aylık dönemde gerçekleşen faaliyet döneminde Zi'l-ka'de ayına kadar artan ve bu aydan sonra da azalan bir trendde yevmiye tahakkukları gerçekleşmiştir. Aylar itibarı ile istihdam seviyesi değişkenlik göstermiş olup en düşük seviye ortalama 10 kişi olmasına karşın en yüksek seviye ise ortalama 50 kişi olmuştur. Yevmiye tutarlarının aylar itibarı ile kümülatif olarak verilmesi, ilgili muhasebe defterinin icmal mahiyette olmasından kaynaklanmaktadır.

⁵⁹ Orhonlu, a. g. e, s. 119.

Birecik'ten gönderilen usta ve amelelerin aldıkları ücretler mesleklerine göre sınıflandırılmıştır. Bunlar; bıçkıcı, dülger, kömür taşıyıcıları ve kendirle yalıtım işlemini yapanlardan oluşmaktaydı. Tersane dışında faaliyet gösteren bu işgücü, Birecik'e gönderilecek olan keresteleri götürecek sefinelerin onarım veya yapımlarında yedi ay boyunca çalışmışlardır.

Tablo 81 - Kereste Nakil Yerlerinde Görevli Mutemetler ve Mahiyetlerine Yapılan Ödemeler, 19.1.1700- 15.8.1700 (Esedi Gurus)

Birimi	Nefer sayısı	İşgünü	Tutar
Fırkate Kurma	10	1770	590
Boya, Tefrişat	5	625	208
Kereste Bekçiliği	4	768	128
Fırkate Bekçisi	3	360	60
Demirci Mutemeti	1	195	65
Demirci Katibi	1	195	65
Teymur Mahzeni Emini	1	195	65
Teymur Mahzeni Katibi	1	195	65
Kömür Ahz Ve Taksimi Mutemeti	1	195	97,5
Mahzen Emini	1	195	195
Usta Takımlarının Mutemeti	1	270	70
Kalafat Emini	1	195	195
Bıçkıcı Mutemeti	1	180	45
Kürekçiler Mutemeti	1	165	41,5
Naib	1	210	105
Başkatip	1	210	280
Kantarcı Mutemeti	1	180	60
Yekun	35		2.335

Kaynak: BOA, D. BŞM 14.598, s. 6.

Kereste naklinin aktif olmayan işgücü giderleri ise ayrı olarak değerlendirilmiştir. Hizmet erbabı olan bu işgücünün amiri konumunda “kapudan kethüdası” yer almıştır. Kapudan kethüdasının aldığı ücret olan 379, otuz beş personele yapılan toplam 2.335 gurusun yaklaşık % 13'üne karşılık gelmektedir.

İşgücünde iş görme bakımından en fazla sürekliliği olan firkate bekçisidir (Bk. Tablo 81).

3.1.2.4. Tersane Personeli

Birecik Tersanesinde istihdam edilen personelden kalifiye olanların beratlı olmaları zorunluluğu bulunmaktadır. Berat tevcihlerinin yapılmasında iş standartizasyonunun teminine katkıda bulunmak amacı belirleyici bir unsur olmalıdır. Beratlar, tersane çalışanları bakımından da iş güvencelerinin teminine katkıda bulunmaktadır. Beratın, çalışanlar bakımından diğer bir avantajı da alınan ücretin, önceden belirtilmesi sayesinde güvence altına alınmasıdır. Ücret bakımından diğer bir avantajı da, ücretin alınacağı merciinin önceden belirlenmesidir. Birecik iskelesinde mimar olarak istihdam edilen Mimar Ahmed Ağa tersanede beratsız çalışanların olduğunu, tersane eminin de buna göz yumduğunu ileri sürerek Divana şikayette bulunmuştur.⁶⁰

Tersanenin ilk faaliyet dönemlerinden olan 1559'da ihtiyaç duyulan uzman işgücü genel olarak Birecik dışından temin edilebilmiştir. Tersanede istihdam edilecek olan 50 kalafatçının İstanköy ve Rodos adalarından gönderilmesi için, adı geçen yerlerin kadılarına emirler gönderilmiştir. Tersanede kullanılacak olan “zift”in temini içinde Antakya kadısına, tertip ve malzemenin gönderilmesi yönünde emirler gönderilmiştir.⁶¹

Birecik'ten ihtiyaç duyulan işgücünün tamamı karşılanamadığından, muhtelif yerlerden işgücü transferine ihtiyaç duyulmuştur. İşgücü tedarikinde önceliğin, yerel kaynakların istihdamına dayanmasına mukabil, her işkolunda nitelik ve nicelik bakımından gerekli tedarikin sağlanabilmesine imkan bulunamamıştır. Hariçten işgücü tedariki, yerel işgücünden farklı olarak bazı ilave ödemeleri de gerektirmiş ve

⁶⁰ Mimar Ahmed Ağanın beratı gereği alması gereken ücret yevmiyesi 5 akçedir. Berat 1141'te alınmış olup, 1143'de de Cülusu Hümayun ile yenilenmiştir. Mimarın ücreti Birecik Mukataası üzerinden ödenmektedir. Bk. BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1156, s. 17.

⁶¹ 3Numaralı Mühimme Defteri (966-968/ 1558-59), s. 338.

farklı bir maliyet unsurunu ortaya koymuştur. Bu maliyet unsurlarından birisi harcırah ödemeleridir.

Tersanede istihdam edilmek üzere dışarıdan gelen toplam işgücü 139 kişidir. En fazla işgücü Maraş'tan gelmiş ve bunu Ruha takip etmektedir. En fazla harcırah ödemesi İstanbul'dan gelen mimarlara yapılmış olup, kişi başı 6.000 akçe ödeme yapılmıştır. En düşük ödeme ise Birecik'e en yakın yer olan Rumkale'den gelenlere yapılan ödemedir. İstanbul'dan gelen 4 mimara yapılan harcırah ödemesi toplam harcırah ödemelerinin % 21'ine karşılık gelmektedir. Harcırah ödemeleri için yapılan toplam ödemenin gürüş olarak karşılığı yaklaşık 916 gürüştur (Bk. Tablo 82). Aynı dönemde tersane mutemet ve katiplerine yapılan toplam ödeme ise 2.335 gürüştan ibarettir.

Personel tedarikinde, işgücü transferinin meydana getireceği ek maliyetlerden dolayı, öncelikle Birecik'te ikamet edenler veya yakın çevrede bulunanlar istihdam edilmeye çalışılmıştır. Antep sancağından 1702'de tersaneye gelen işgücünde bir artış meydana gelerek 100 mismar, 20 bıçkıcı, 40 marangoz, 20 kalafatçı, 10 burgucu, 1 burgucu başı ve 20 kalafatçı tersanede çalışmak için gelmişlerdir. Gelen 20 kalafatçı, Birecik'te bu işkolunda yeterli işçinin temin edilebilmesinden dolayı geri gönderilmişlerdir.⁶²

Harıçten gelen işgücü tamamen inşaa faaliyetlerine doğrudan katılanlardan olmayıp, tekne imalının farklı aşamalarında istihdam edilen katipleri de kapsamıştır. Katipler ve mahzen emini, zift, katran, don yağı, halat, kendir, zeytinyağı ve sair mühimmat gibi genelde sal ile sefinelerin yalıtımında kullanılan şeylerin depolanması ve dağıtımını işini görmüşlerdir.

⁶² BOA, MAD 966, H. 1114, s. 193.

Tablo 82 - Tersaneye Birecik Dışından Gelenlere Ödenen Harcırahlar, 19.1.1700- 15.8.1700 (Akçe)

Geldiği Yer	Hizmet Birimi	Personel Miktarı	Harcırah Tutarı	Toplam Harcırah Tutarı
Adana	Teymur Getirmek	5	1.000	5.000
Adana	Demirci, Marangoz Göndermek	20	300	6.000
Maraş	Bilumum (*)	40	300	12.000
Karsı Maraş	Mekkari Getirmek	4	500	2.000
Malatya	Bilumum (**)	5	800	4.000
Karanlıdere, Behisni	Mekkariyle Kereste Getirmek	10	500	5.000
Diyarbakır	Bilumum (***)	-	-	1.500
Gökçemağara	Kereste Getirmek	10	500	5.000
Rumkale	Bilumum (****)	5	150	750
Elbistan ve Karanlıdere	-	3	1.000	3.000
Ağçekoyunlu Türkmen Ağasından	Deve Getirmek	1	1.000	3.000
Riştvanlı Ağasından	Deve Getirmek	1	1.000	1.000
İskenderun Kapudan Paşasından	İstanbul'dan Gönderilen Mühimmatı Nakletmek	1	1.000	1.000
İstanbul Tophaneyi Hümayundan	Mimarın Göndermek	4	6.000	24.000
Ruha	Bilumum (*****)	30	250	7.500
Toplam		139		80.750

Kaynak; BOA, D. BŞM 14.598, s. 7.

(*) Maraş'tan gelenlerin yaptıkları işler; demirci, dülgeran, mekkarici, Maraş'tan ham bez getiren, kürek ustası, zift, katran, don yağı, getirenler.

(**) Malatya'dan gelenlerin yaptıkları işler; bıçkıcı, demirci, mekkarici, ham bez getirenler.

(***) Diyarbakır'dan mekkari getirenler, dülgeran, demirci ve sair levazım.

(****) Rumkale'den; ham bez mübayaası, mekkari ihracı, kazıklık kat'ı.

(*****) Ruha'ya Mustafa Paşa, Ali Paşa ve Hasan Paşa tarafından gönderilen mekkariciler (zahire ve sair şeylerin naklinde kullanılmak için) ile Ruha'ya gelip Birecik'e gönderilen demirciler.

Ustaların kullandıkları iş aletleri olan; çivi, kendir, varyoz (balyoz), zenbil, köski, balta, kazma, kürek ve benzerlerinin bakımı ve muhafazası da kâtiplerin sorumluluğunda yer almıştır. Kâtiplerden “kalafat emini”, teknelerin yalıtımında kullanılan ziftleme işlemleri olan ziftin kaynatılması ve kaplanmasına nezaret etmiştir. Bütün işçilerin yevmiyelerinin kaydını tutmak, gelen giden kerestenin katipliğini yapmak için de bir “başkatip” tayin edilmiştir. Kantarcı, gelen giden ve ağırlığının ölçümü gereken şeylerin tartılmasından sorumlu olup, en düşük ücret seviyelerinden birine sahiptir.

Katiplerin almış oldukları yevmiye yekûnu müteakibinde, bunlara verilmiş olan yiyecek ianelerinin de gider kayıtları verilmiştir. Nafaka başlığı ile verilen iane yardımı, bahâ-i nan (ekmek bedeli), lahm (et), revganı zeyt (zeytin yağı), revganı sade (sadeyağ) başlıklarından oluşmaktadır.⁶³

3.1.2.4.1. Marangozhane Giderleri

Tersanenin en önemli faaliyet alanlarından olan marangozhane faaliyetleri genel olarak farklı ve birbirini tamamlayıcı atölyelere göre organize edilmişlerdir. Ancak bazı işkolları atölye içi ve dışı faaliyetleri olmak üzere iki ayrı birimde çalışabilmişlerdir. Mesela bıhçıcı esnafının ağaç kesim faaliyetleri atölye dışı bir “faaliyet iken, ağaçların keresteye dönüştürülmesi ise atölye dahilinde gerçekleşen faaliyetlerdendir.

Tersanede en fazla istihdamın olduğu atölye marangozhane olup toplam istihdam 283 kişidir. Bireciklilerden bu atölyede istihdam edilenler 18 kişidir. Birecikli ustalar farklı işkollarında yer almışlardır. İstihdama en fazla katkıyı 48 kişi ile tersaneyi amire yapmıştır. Tersane-i Âmire’den gelenlerin en yoğun olduğu işkolu 33 kişi ile kalafatçılardır. Tersanenin en önemli teknik birimlerinden olan mimarbaşılarının yaptıkları işin niteliğine uygun olarak tekne inşaalarındaki işgünleri

⁶³ BOA, D. BŞM 14.598, s. 7.

farklılık göstermiştir. Mesela, firkatelerde 183 gün üstü açıklarda 17 gün çalışmışlardır (Bk. Tablo 83).

Tablo 83 - Marangozhane Giderleri, 19.1.1700- 15.8.1700 (Guruş)

Geldiği Yer	Sınıfı	Toplam İşçi Sayısı	Kişi Başına İşgünü	Toplam İşgünü	Ücret Tutarı
Halep	Dülgeran	22	203	4.466	2.613,75
Trablus, Sayda	Dülgeran	24	161	3.864	
İstanbul	Dülgeran	18	99	1.782	
Diyarbakır	Dülgeran	16	157	2.512	4.269
Maraş	Dülgeran	22	142	3.168	
Kilis	Dülgeran	4	-	204	
Birecik	Neccaran	5	-	735	
Harput	Neccaran	1	150	150	
Harput	Neccaran	1	150	150	
Girit	Neccaran	1	199	199	
Girit	Neccaran	1	150	150	
Diyarbakır	Neccaran	3	112	336	
Muhtelif yerler	Bihçıcıyan	90	-	6.146	
Sayda, Trablus	Marangoz	5	-	4.095	2.960
Sayda, Trablus	Kalafatçıyan	8	-	233	
Tersaneyi amire	Dağ Mimarı	1	200	200	3.018,13
Tersaneyi amire	Dağ Mimarı	1	156	156	
Tersaneyi amire	Mimarbaşı	1	200	200	
Tersaneyi amire	Marangoz	17	200	2.985	
Halep	Marangoz	1	217	217	
Birecik	Marangoz	2	23+12	35	
Tersaneyi amire	Burgucu (12)	2	203+240	443	
Tersaneyi amire	Kalafatçı	19	177	2.798	1.497,5
Tersaneyi amire	Kalafatçı	2	110+ 660	660	
Birecik	Kalafatçı	3	57+73+58	208	
Tersaneyi Amire	Makaracı	5	170+160+159+168+25	682	
Birecik	Çıkrıkçı	5	137+135+135+131+30	568	142
Birecik	Küreççi	3	266+190+196	652	239,5

Kaynak; BOA, A. DVN. DVE 6/ 11, H. 1112.

Aynı işkolunda faaliyet gösteren işgücü farklı alanlarda uzmanlıklaşılabilmişlerdir. Mesela Halep'ten gelen dülgerler üstü açık sefinelerin inşasında çalışmışlardır. Üstü açık dülgerlerinde görülen yerel bazlı uzmanlaşma eğilimleri, tüm işkollarında geçerli değildir. Ağaç ve kereste kesiminde istihdam edilen bıhçı esnafı muhtelif yerlerden tedarik edilmiştir. Bıhçıları, Antep, Halep, Kilis, ve Malatya'dan ikişer nefer olarak istihdam edilmişlerdir. Bıhçı esnafı örneğinde görüleceği gibi, muhtelif yerlere dağıtılmış emek talebi ile, ilgili yerlerin iktisadî faaliyetlerinin, bu süreçte zarar görmemesi yönünde bir eğilim taşınmış olmalıdır.

İşkollarından genel olarak uzmanlık gerektirenler hakkında açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Mesela makaracı esnafı sadece yirmi beş güç çalışarak, ahşap makara aksamalarının imalını gerçekleştirmişlerdir. Makaracılar toplam beş kişi olup, biri gayrimüslim iken diğerleri Müslüman'dır. Çıkrıkçı esnafı, “makara-i çarmuk”, “makara-i âbli”, “makara-i kandaliç”, “makara-i pupa” ile “orta direk” ve “tirenkete” direkleri imalında çalışmışlardır. Makaracıların tamamı Müslüman esnaftan oluşmaktadır.

İşkollarının faaliyetleri genel olarak kendi atölye faaliyetleri ile sınırlı olmakla birlikte, bazı işkollarının ise birlikte çalışma zorunluluğu olmuştur. Mesela yaptıkları iş hakkında açıklama bulunmamakla birlikte burgucu esnafları faaliyetlerini dağ mimarları ile birlikte yapmışlardır.

İşkollarında yoğun olarak Müslümanlar istihdam edilmiştir. Gayrimüslimler ise az olmakla birlikte farklı işkollarında bulunmuşlardır. Bunların tamamı İstanbul'daki Tersane-i Âmireden gelmiş olup, dağ mimarı Sakızlı Uzun Mike, mimarbaşı kalfası Nikola, burgucu Yanaki ve ismi belirlenemeyen bir makaracı ustasıdır. Gayrimüslimler kendi işkollarında tek olmayıp, bir grup Müslüman ile birlikte ilgili atölyelerde çalışmışlardır.

3.1.2.4.2. Demirhane Giderleri

Bu faaliyet döneminde imal edilen 60 adet sefineye yapılan demir aksam harcamalarına dair verilere Ek Tablo-9'da yer verilmiştir. Demir aksamın muhasebeleştirilmesinde birim maliyetler ihmal edilmişlerdir. Üretilen aksamın ticarî emtia olmaması bu kayıt sisteminde belirleyici bir unsur olarak görülmektedir. Demirhane giderlerinin muhasebeleştirilmesinde öncelikle demirhanenin faaliyete geçirilmesi için yapılan masraflar yer almıştır. Demirhanenin faaliyete geçebilmesi için Adana valisi tarafından demir çubuklar ve kurşun levhalar gönderilmiştir. Demir çubukların kantarı 21 kurşun levhaların kantarı ise 28'er guruşa mal olmuştur. Mal oluş bedellerine nakliye ücretleri dahil olup, tutarı belirtilmemiştir. Demirhanenin hazırlanması için Birecik çevresinden köşetaşı, demirci polatı gibi demirbaşlar satın alınmış ve yine bu birimde kullanılmak üzere 50 merkep satın alınmıştır. Demirhanenin hazırlanması için satın alınan demirbaşlar ile hammaddeye yapılan ödeme toplam 5.441 guruş olarak gerçekleşmiştir.

Demirhanenin faaliyete geçmesi ile hemen faaliyete geçilmiş olup, faaliyet dönemi 19.1.1700'de başlamış olup, 15.8.1700'e kadar devam etmiştir. Bu dönemde sefine başına ortalama 42'er guruşluk demir aksam yapılmıştır. Kaptan Paşa ve sefine kethüdarları teknelerine ise 227,5'er guruşluk demir aksamı imalı gerçekleştirilmiştir. Aradaki farkın sebebi ikinci grupta yer alan sefinelerin daha nitelikli olmasından ve daha fazla aksesuarla teçhiz edilmesinden kaynaklanmaktadır. Mesela Kaptan Paşa ve sefine kethüdarlarının teknelerine top yerleştirilmesine karşın diğer teknelere yerleştirilmemiştir.

Demirhane faaliyetlerinde diğer bir önemli girdi birimi de, teknelere yüklenmiş olan demir aksamdır. Bu demir aksam kazma, kürek ve balyoz gibi ile, çividen oluşmakta olup, Bağdat yakınlarındaki Rıdvaniye iskelesine gönderilmek için imal edilmişlerdir. Rıdvaniye iskelesine gönderilecek olan demir aksamın tutarı 4.530 guruşa mal olmuştur. Bağdat'a demir aksam gönderilmesi, Birecik tersanesi imalat faaliyetlerinin sefine inşaalara münhasır olmanın ötesinde bir üretim

yapısına sahip olunduğunun da göstergesidir. Demirhanede imalı yapılan aksamı ayrıntılı olarak Ek-Tablo 9’da görebilmek mümkündür.

3.1.2.4.3. Sair Giderler

Tersanenin temel faaliyet alanı dışındaki giderler, muhasebe kaydında ayrı bir grupta fakat bir isimlendirmeye tabi tutulmadan değerlendirilmiştir (Bk. Tablo 84).

Tablo 84 - Faaliyet Dışı Giderler 19.1.1700- 15.8.1700

Masraf yeri	Masraf Türü	Tutarı (Guruş)
Birecik	Mahzen Konağı	130
Birecik	Mağduriyet Tazmini (*)	27
Birecik	Kurban Bahası (**)	7,5
Birecik	Sair Bahşışler (***)	15
Yakın Çevreler	Mühimmelerin Gönderilmesi	150
Birecik	Çivi ve Mühimmeler İçin Zembil	8
Toplam		337,5

Kaynak; BOA; D. BŞM 14, 598, s. 7-8.

(*) Birecik’te ikamet eden dul bir kadına ait olan dut bahçesinin hırdavat sahası olarak kullanılmasından dolayı, bu kadına tazmin mahiyetinde ödeme yapılmıştır

(**) Konak yerleri giderlerinden başka, faaliyet dışı giderlerden biri de sefinelerin kızağa konulması ve suya indirilmesi sırasında yapılan kurban kesim giderleridir. Kurban merasimleri dört defa gerçekleşmiş olup, sefinelerin kızağa konması ve suya indirilmeleri esnasında gerçekleşmiştir.

(***) Sefinelerin suya indirilmesi esnasında, amele ve ustalara bahşış verilmiştir. Bahşış giderleri, personele yönelik dolaylı giderler içinde en düşük birimi temsil etmektedir.

Sair giderler, tersane faaliyetlerindeki ritüellerden, tazminat bedellerine kadar farklı ve birbirinden bağımsız birimleri içermektedir. Mesela inşaat faaliyetlerinin başlangıç dönemi başında ve teknelerin suya indirilmelerinde kurban kesilmektedir. Kurban kesim merasimleri dört defa gerçekleşmiş olup, faaliyet dönemi başlangıç ve sonunda ikişer defa gerçekleşmiştir.

Sair giderlerden en ilginç olanlarından biri, dul bir kadına ait dut bahçesine kira mukabili ödenen “mağduriyet tazminidir”. Kadına kira mukabili olarak ödenen tutar 27 guruş gibi oldukça yüksek bir bedele haizdir. Bu ödeme, tersane faaliyetleri sırasında reaya sıkıntı vermemek üzere gösterilen ihtimamında göstergesidir.

3.1.2.5. 1733-34 Azerbaycan ve Irak Seferinde Tersane Faaliyetleri

Şah Tahmasb’ın İran’da Osmanlı varlığına son vermek için Revan’ı ele geçirmeye teşebbüs etmesi ile iki devlet bir anda savaş ortamına girmiştir. Bu durum üzerine Osmanlı ordusu 1730’da Irak ve Azerbaycan üzerinden karşı harekete geçmiştir. Osmanlı ordusunun hareketi sonrasında iki ordu 1731’de Hemedan kalesi civarında karşılaşmış ve İran ordusu bozguna uğratılmıştır.⁶⁴ Hareketin devamında Tebriz de fetih edilmiştir. Bundan dolayı Sultan Mahmut’a Gazi unvanı verilmiştir. Ancak İran’la yapılan anlaşma ile Tebriz tekrar İran’a terk edilmiştir. Şah Tahmasb’ın mağlubiyetinden dolayı İran’da kargaşa meydana gelmiş ve Şah Tahmasb Nadir Şah tarafından tahttan indirilmiştir. Tahmasb’ın küçük oğlunun, Nadir Şah tarafından tahta çıkarılması ile İran’da fiili yönetim bu şahsın eline geçmiştir. Nadir Şah iktidarı ele geçirdikten sonra, 100.000 kişilik bir kuvvetle Bağdat’ı kuşatma altına almıştır. Ancak Topal Osman paşa tarafından 1733 senesi Temmuzunda mağlup edilmiştir. Aynı yılın Kasım ayında Nadir Şah karşı bir saldırıda bulunarak, Osmanlı birliklerini Kerkük yakınlarında bozguna uğratarak Şehrizar, Kerkük, ve Derne’yi işgal etmiştir. Bu durum üzerine Osmanlı Ordusu karşı harekete geçmek için Bağdat’a zahire takviyesi yapılması yönünde karar vermiştir.⁶⁵

Osmanlı Devletinin Irak’ta İran varlığına son vermek arzusu, bölgedeki birliklerin ihtiyaç duyacağı zahire stoklarının oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Basra’ya zahire gönderilmesi için 300 sefinenin yapımına dair 1733 senesinde

⁶⁴ Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, s. 219-220.

⁶⁵ Uzunçarşılı, **a. g. e.**, s. 224-2.

ferman gönderilmiştir. İnşaa dönemi 1733 senesi Mayıs ayında başlayıp, 1733 senesi Ekim kadar devam etmiştir. Faaliyet dönemi sonunda inşası gerçekleşen sefine sayısı 123 ile sınırlı kalmıştır.⁶⁶

İskele nazırlığına 25.5.1734-14.10.1734 faaliyet döneminde Abdurrahman Ağa tayin edilmiştir. Maiyetindeki “dağ mimarları” vasıtası ile kereste tespit çalışmasına başlanmıştır. Dut ve ceviz ağaçları için Birecik çevresi, çam için ise Maraş Sancağının Karacabey ile Gökçemağara nahiyelerinin dağlarında bulunan bölgeler uygun görülmüştür (Bk. Tablo 85).⁶⁷

Tersanenin tekrar faaliyete geçtiği 19.1.1700- 15.8.1700 faaliyet dönemlerindeki Antep- Ziluşi, Maraş- Aslanini ve Yenicekal’a ve Malatya- Karabahtlu nahiyelerinde kesim için emir çıkmamış sadece Maraş Gökçemağara’da ve Karacabey kesimleri ile yetinilmiştir.⁶⁸ 1726’da gerçekleşen faaliyet döneminde ise ilk faaliyet döneminde olduğu gibi inşası gerçekleşen 300 sefine için yapılan kesim için, Maraş, Antep ve Malatya dağlarından ağaç kesimi istenmiştir.⁶⁹

Dağ mimarları, Sakızlı Mebki ile Yusuf kalfa Maraş’taki kesim alanlarını yetersiz görerek, Malatya’daki Karakludere’yi de eklemiştir. Maraş’tan yapılan kereste sevkiyatlarda Rumkale’ye yapılan nakil zamanı olarak altı günlük bir zaman planlanmış olup, bu sürenin önceki senelerdeki zaman standartları olduğu belirtilmiştir.⁷⁰

Tersane muhasebesinde görülen “dağ mimarı” ifadesine ilk olarak 1702 senesine ait bir belgede tesadüf edilmektedir. “Mimaran-ı Dağ” kesim işine nezaret edenler için kullanılmıştır. “Mimaran-ı Dağ” marifeti ile yapılan kesimler sonrasında,

⁶⁶ Bu sene itibarı ile yapılan sefineler 18-24 zira arası uzunluğa ve 5.5-7.5 zira genişliğe sahiplerdir. Bk. BOA; Cevdet Askeriye, 39.875, H. 1112, s. 2.

⁶⁷ BOA; Cevdet Bahriye, 9047, H. 1147.

⁶⁸ BOA; D. BŞM 14.598, H. 1112.

⁶⁹ Cemil Cahit Güzelbey-Hulusi Yetkin. **Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri Örneği-Cilt IV**, Gaziantep, Kültür Derneği Yayınları, 1970, s. 12.

⁷⁰ BOA; Cevdet Bahriye, 9.047, H. 1147.

“ehli hibre mimarlar” devreye girerek ağaçlardan kereste olmaya uygun olanları belirleyerek tersaneye sevklerine müsaade etmişlerdir.⁷¹

Tablo 85 - Kereste Temin Edilen Yerler ve Kereste Miktarları:
25.5.1734-14.10.1734

Kerestenin Yeri	Türü	Miktarı (Adet)
Maraş	Zivit	3830
Maraş	Kefş	5550
Maraş	Meşan	4550
Maraş Toplamı		13.930
Antep	Zivit	1200
Antep	Kefş	6500
Antep	Meşan	5700
Antep Toplamı		13.400
Rumkale ve Birecik	Meşan	1500
Nihai Toplam		28.830

Kaynak; BOA; Cevdet Askeriye, 39875.

Faaliyet döneminin başlangıcında, Hüseyin Ağa marifetiyle mühimmat ve levazimat mubayaası ile ilgili olan muhasebe kaydında toplam 6.330 adet kereste alındığı da ifade edilmiştir. Bu aşamada temin edilen kerestelerin muhasebeleştirilmesinde, öncekinden farklı olarak kereste miktarları ve giderlerine yönelik daha ayrıntılı verilere yer verilmiştir.

Kerestelerin temin edildiği yerler ve harcama tutarı ile birlikte Halep'ten yapılan sair hammadde tedariki de birlikte verilmiştir. Bu durum, giderlerin tasnifinde yapılan harcamaların aynı mubayaacı başı vasıtası ile yapılmasından kaynaklanmaktadır.

⁷¹ BOA, MAD 966, H. 1114, s. 201.

Mühimmat giderlerinden, kereste alımlarında Birecik'ten alınan kerestelerin birim giderleri 9,6 akçe ile en yüksek maliyet değerine sahip olmuştur. Mesafe ile ters orantılı olarak gerçekleşen maliyet tahakkukunda, kerestenin türü belirleyici olmalıdır. Ağaç türlerini veren kayıtlarda Birecik'ten temin edilen kereste her ne kadar meşan (meşe) olarak verilmişse de bu hesap başlığı altında dut ve ceviz gibi ağaçlar da bulunmaktadır. Ceviz ve dut kerestelerinin, çam ve meşe gibi orman ağaçlarına göre daha yüksek maliyetlere sahip oldukları önceki faaliyet dönemi muhasebe kayıtlarında da görülmektedir (Bk. Tablo 86).

Tablo 86 - Kereste Giderleri, 25.5.1734-14.10.1734 (Akçe)

Tedarik Yeri	Mühimmat Türü	Birim Gideri	Miktarı	Tutarı
Elbistan	Kereste	6	13.930 adet	83.580
Antep	Kereste	4,75	13.400 adet	63.650
Birecik	Kereste	9,6	1.500 adet	14.400
Gerger ^(*)	Kereste	7,5	6.630adet	49.725
Halep ^(**)	Ham Demir, Penbeyi Atik, Zift, vs.	600	301 Halep Kantarı	180.600
Toplam				391.955

Kaynak; BOA; Cevdet Askeriye, 39875.

(*) Mübayacı başı Hüseyin Ağa marifeti ile satın alınmıştır.

(**) Halep'ten alınan; ham demir, penpeyi atik, zift ve sair levazımatın tahakkuk etmiş girdi tutarları ayrı ayrı verilmemiştir.

Kesilen ağaçlar vali veya sancakbeyinin vekili olarak atanan zaimle teslim edilmiştir. Zaim muhafazası altına aldığı kütüklerden kereste olmaya elverişli olanların belirlenmesi için, ehli hibreyi mimarı davet etmiştir. Ehli hibre mimarları sefine ve sair ustalardan oluşup, kütüklerden kereste olmaya müstahak olanları belirlemişlerdir.⁷²

⁷² 1157/ 1744 senesinde Kızılın'de kesilen ağaçlar, Mübayacıbaşı Mustafa Ağa tarafından, Maraş Valisi Rışvanzade Süleyman Paşa'nın tayin ettiği Zaim Mustafa Ağa'ya teslim edilmişti. Zaim Mustafa Ağa'ya teslim edilen kerestelerin evsafını belirlemek için, yine vali tarafından tayin edilen Amil Ağa başkanlığında ve içlerinde sefine mimarı olduğu ehli hibre ustaları bir araya gelmişlerdir. Ehli hibre,

Bu faaliyet döneminde belirtilen yerlerden yapılan kesimlerden başka Gerger'den Mübayaacı Baş Hüseyn Ağa marifeti ile 6.630 adet kereste alınmış olup karşılığında 50.300 akçelik bir ödemede bulunulmuştur.⁷³

Tersane ve bu bağlamdaki organizasyonlarda, reaya ile idareciler arasında muhtemel ihtilafların önüne geçmek için, gönderilecek fermanların muhatabı olan reayanın önceden belirlenmesi yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Rakka Valisinden 1777'de kesim ve nakil işleminin kimler tarafından yapılacağına deftere kayıt edildiğini belirtilerek, validen defterdeki kayıtlara uygun olarak baltacı ve mekkarici istihdam etmesi istenmiştir. Defter kayıtlarına göre hareket edilmesi ile reayanın mağduriyete uğramasının da engelleneceği ifade edilmiştir.⁷⁴

3.1.2.6. Üretim Girdileri ve Tedarik Yerleri

Sefine inşasında ihtiyaç duyulan demir, zift, urgan, kömür ve post gibi girdiler satın alım yolu ile karşılanmış olup, bu iş için Mübayaacı tayin edilmektedir. Fiyatı cari ile hammadde tedarikine tayin edilmiş olan mübayaacı alımlarda her türlü öncelik ve imtiyaza sahiptir. Tersaneye 1734'de atanmış olan Hüseyn Ağa marifeti ile alımlar yapılmış olup, ilgili şahıs dönem sonunda alım hesabını Başmuhasebeye ibraz etmiştir (Bk. Tablo 87). Aynı yıl 1726 senesine ait bakaya ödemeleride gerçekleştirilmiştir.⁷⁵

mevcut olan 2.270 kerestenin 320'sinin kerestede aranan vasıflara haiz olmadığına kanaat ederek, bunların Birecik'e nakil edilerek, gereksiz yere masraf yapılmaması gerektiğini bildirmişlerdir, Bk. **BOA**; Cevdet Bahriye, 5049, H. 1157.

⁷³ **BOA**; Cevdet Askeriye, 39875, H. 1157.

⁷⁴ Rakka Valisinin Maraş'tan yapılacak kesimlerde doğrudan sorumluluğu olmayıp, esasen tersane faaliyetleri ile ilgili sorumlu olduğu hatırlatılarak, kendisinin inşaa edilecek olan 150 sefinden bazıları için 70 nefer levent temin edilmesi istenmiştir. Levent istihdamında tecrübe sahibi olanlara öncelik verilmesi gereği de hatırlatılmıştır. Talep edilen levent sayısı toplam 4.200 olup, bu da ortalama 60 sefine lewendine tekabül etmektedir. Levent temini ilgili çalışmanın yapılarak sonucun derhal bildirilmesi istenmiştir. Zira Birecik ve çevresinden temin edilemeyen leventlerin, deftere kayıtlı Tuna defterinden karşılanacağı ifade edilmiştir. **BOA**; MAD 10.016, H. 1191, ss. 234-235.

⁷⁵ **BOA**; Cevdet Askeriye, 39.875, H. 1157, s. 1.

**Tablo 87 - Mubayaacı Aracılığıyla Yapılan Mühimmat Alım Bedelleri
25.5.1734-14.10.1734 (Akçe)**

Türü	Geldiği Yer	Miktarı/Birimi	Nakliye Tutarı	Tutarı
Ham Demir	Halep	223 Halep Kantarı	5880	669.000
Pembeyi Atık	Halep	30 Halep Kantarı	3300	81.000
Zift	Halep	50 Halep Kantarı	1.500	45.000
Ürgan ve Resen	Halep	11 Halep Kantarı	3.300	29.700
Kömür	Halep	400 Halep Kantarı	-	96.000
Post (Koyun-Keçi)	Birecik	123 Adet	-	3.690
Kazgan	Halep	400 Halep Kantarı	-	5.400
Toplam				929.790

Kaynak; BOA; Cevdet Askeriye, 39875.

Tersanenin 19.1.1700- 15.8.1700 döneminde, ağaç işlerinde çalışanlar marangoz, dülgör ve neccar olarak tasnif edilmişken, 25.5.1734-14.10.1734'te sadece marangoz kaydı olup, diğerlerine yer verilmemiştir (Bk. Tablo 88). Birecik'te ikamet edenlerden ilk faaliyet döneminde ağaç işlerinden çalışma sürecine katılanlar 10 kişi ile sınırlı olup bunlardan sadece 2 kişi marangozdur. İkinci faaliyet döneminde ise Birecik'ten katılanlar 120 kişiye çıkmıştır. Aynı işkolunda İstanbul'dan katılanlar 18 kişi iken (tamamı dülgör) bu faaliyet döneminde, küçük miktarda bir azalma ile 15 kişiye gerilemiştir.

**Tablo 88 - Marangoz ve Kalafatçılara Yapılan Ödemeler,
25.5.1734-14.10.1734**

İş gurubu	Tedarik yeri	Toplam işgücü	Toplam işgünü	Birim ücret (Akçe)	Toplam ödeme (Akçe)
Marangoz	İstanbul	15	720 ^(*)	-	43.900
Marangoz	Birecik	122	-	30	378.690
Kalafatçı/ Burgucu	İstanbul	10	465	-	30.080
Kalafatçı	Birecik	12	-	-	38.400
Toplam Ödeme					491.070

Kaynak; BOA; Cevdet Askeriye, 39.875.

(*) Marangozlar uzmanlıklarına, sayılarına ve çalışma günlerine göre tasnif edilmişlerdir. Buna göre; mimar (2 kişi) ; 120 gün, Ser marangoz (1kişi) ; 60 gün, Kalfa-i marangoz (1kişi) ; 60 gün, Marangozan (12kişi) ; 480 gün olarak verilmiştir. İş gruplarının çalışma günleri üzerinden ortalama çalışma günü de belirlenmiştir. Bu da 103 gün olarak hesaplanmıştır.

Uzman işgücünden olan kalafatçılar, teknelerin izolasyonunda istihdam edilmişlerdir. İlk faaliyet döneminde toplam 31 kalafatçı istihdamına karşın, ikinci faaliyet döneminde istihdam 22 kişiye gerilemiştir. İlk dönemde kalafatçıların 21'i Tersaneyi Amire'den, 8'i Sayda ve Trablus'tan, 3 kişi ise Birecik'ten temin edilmiştir. İkinci faaliyet döneminde Tersaney-i Amire'den gelenler 10 kişi olmasına karşın, Birecik'ten katılanlar 12 kişiye çıkmıştır. Kalafatçı ve marangoz işkollarında, işgücü piyasasında Birecik'ten istihdam edilenler lehine bir gelişme olduğu görülmektedir. İstihdam seviyesinde şehir lehine olan gelişmede vasıfsız işgücünün geçen zamanda uzmanlaşmasının veya bu şehre uzman işgücü akımının etkisi olabilir.

Demirci ve kerestecilerin temin edildikleri yerler hakkında bilgi verilmemiş olup, bunların önemli bir kısmının Birecik ve yakın çevresinden olması kuvvetle muhtemeldir. Bu faaliyet döneminde harcırah ödemelerine ayrı bir kayıt başlığı açılmamasında, dışardan gelen işgücünün miktarı belirleyici olmalıdır (Bk. Tablo 89).

Tablo 89 - Demirciler ve Kereste Temin Edenlere Yapılan Ödemeler, 25.5.1734-14.10.1734

Mesleği	İşgücü Sayısı	Toplam Yevmiye	Yevmiye (Akçe)	Toplam İşgücü Gideri (Akçe)
Demirci	154	11.392	30	341.760
Mimarını Dağ	3	170	30	5.100
Daltaban	6	-	30	21.240
Katiban	3	-	40	14.160
Toplam Gider				384.360

Kaynak; BOA; Cevdet Askeriye, 39.875, s. 2.

3.1.2.7. Personel Ücretleri

Tersane çalışanlarının satın alma gücünün belirlenmesi, bu geniş organizasyonun bölge refahına sağladığı katkının belirlenebilmesi bakımından önem arz etmektedir. Refah artışının belirlenmesinde, faaliyet dönemleri arasındaki ücret farklılaşmasının belirlenmesi de özel bir anlam taşıyacaktır. Ücret miktarlarında değişimin belirlenebilmesi bakımından her iki dönem verilerinin karşılaştırılması gerekmektedir. Ancak ilk faaliyet döneminde ücret ödemelerini toplu olarak verilmesi, böyle bir karşılaştırmaya imkan vermemektedir.

Ücretler karşısında satın alma gücünün belirlenmesi için Birecik şer'iyeye sicillerindeki narh fiyat verilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak XVIII. yüzyıl ile ilgili hiç defter mevcut olmadığından, Birecik'e en yakın yer olan Antep Sancağı verilerinden yararlanılabilmektedir (Bk. Tablo 90).

Demirci, kalafatçı ve mimaranı dağ gibi işkollarında yevmiyeler 30 akçedir. Bu işkolları günlük yevmiyeleri karşılığında 1, 3 batman et 5 kıyye üzüm ve 30 kıyye kabak alabilmeleri mümkündür.⁷⁶

Tablo 90 - Antep Sancağında Bazı Ürünlerin Narh Fiyatları, 1734 (Akçe)

Mal Adı	Ölçü Birimi	Narh Fiyatı
Koyun Eti	Batman	22
Keçi Eti	Batman	16
Kuyruk Yağı	Batman	3,5
Yoğurt	Kıyye	8
Üzüm	Kıyye	6
Kavun	Kıyye	5
Karpuz	Kıyye	6
Patlıcan	Kıyye	3
Kabak	Kıyye	1
İncir	Kıyye	6

Kaynak; Güzelbey, ve Hulusi Yetkin. **age**, Cilt IV, s. 14.

⁷⁶ 1kantar= 30 batman, 1 batman= 6 kıyyedir. Kile İstanbul kilesi ölçütündedir. **Salnameyi Vilayeti Halep**, Matbaayı Vilayet, sene; 1286, s. zeyl.

3.1.2.8. Tersanenin Finansmanı

Tersane faaliyetlerinin finansmanında, muhtelif kaynaklardan oluşturulmuş olan bir bütçeden yararlanılmaktaydı. 25.5.1734-14.10.1734 senesi faaliyet döneminde, tersanenin de bulunduğu Rakka Eyaleti Hazinesinden 10.000 guruş, Hazine-i Âmire'den ise 15.000 guruş ve Ordu Defterdarlığından ise 10.000 guruş üzerinde olmak üzere toplam 35.000 guruşluk ödenek konmuştur. Bu ödenek sadece, tersanenin asli faaliyeti olan sefine inşaa giderlerine yapılan tahsisatı kapsamaktadır. Tersanenin diğer bir faaliyet alanı zahire alımları ise bu finansman kaynağının karşılığında bulunmamaktadır.⁷⁷

Faaliyet dönemi sonunda, Birecik Kadısı Mevlana Veliyüddin'ün huzurunda, iskele emini tarafından faaliyet döneminin hesabı verilmiştir. Hesabın kadı tarafından onaylanması ve onay işlemini temsil eden belge olan hüccetin verilmesi ile, muhasebe kaydı Başmuhasebe kaleminin tasdikine hazır hale gelmiştir. İskele emininin takdim etmiş olduğu bütçenin ibrazı, fermanla belirtilen hedeflerin gerçekleşmiş olduğunun teyidi bakımından önem arz etmektedir. Bu dönemde tersanede toplam 4.387.880 akçe harcanmıştır. Yapılan harcamanın 1.218.030 akçesi tersane dahilindeki ücretlere, 1.666.260 akçesi ise tersane faaliyetlerinde doğrudan yer almayan ve ağaç kesimi ile naklinde istihdam edilen personele ödenmiştir. Demir, kurşun, kömür gibi hammadde ve sair girdi kalemlerine yapılan toplam harcama ise 1.503.590 akçeye karşılık gelmektedir. Genel maliyet yapısında en yüksek birim tersane haricinde istihdam edilen işgücüne yapılan ödeme olmakla birlikte maliyet birimlerinin genel dağılımları birbirlerine yakın seviyelerde gerçekleşmiştir.⁷⁸

Bu faaliyet döneminde sefinelere sarf edilen hammadde girdilerinin toplam ve birim imalat başına düşen oranları, fiziki girdi ve parasal karşılığına göre belirlenmiş ve muhasebeleştirilebilmiştir. Verilerin muhasebeleştirilmesinde uygulanan bu yöntemle, etkin bir kontrol sisteminin kurulması amaçlanabileceği gibi, sefine inşaa

⁷⁷ BOA, Cevdet Askeriye, 39875, H. 1146/ 47.

⁷⁸ Aynı belge, s. 1.

dönemleri arasındaki maliyet farklılaşması ile sair yerlerdeki inşaa faaliyetlerindeki gider yapılarının karşılaştırılabilmesi de mümkün olmaktadır.

Tablo 91 - Toplam ve Birim Sefine Başına Sarf Edilen Hammadde, 25.5.1734-14.10.1734 (Halep Kantarı/kıyye)

Adı	Türü	Sefine Başına Sarf Edilen	Toplam Harcanan Miktar	Kalan Miktar
Kereste	Kefş	108 Adet	13.284 Adet	-
Kereste	Meşan	120 Adet	14.760 Adet	-
Kereste	Zivit	60 Adet Adet	7.200 Adet	-
Ham Demir	Mıh (Çivi)	220 Adet	150 Kantar	72Kantar, 150Kıyye
Penbe-i Atik	-	26 Kıyye	17,5 Kantar	12,5 Kantar
Urgan	-	16 Kıyye	11Kantar (Tamamı)	
Zift	-	65 Kıyye	43,5 Kantar	6,5 Kantar
Kömürü Ahenger	-	3 Kantar	369 Kantar	31 Kantar

Kaynak;BOA; Cevdet Askeriye, 39.875

Tablo 91’de görüleceği gibi, hammadde girdilerinin birim sefine başına dağılımı sayesinde doğrudan girdilerin yanında, dolaylı girdilerin de ağırlığını belirleyebilmek mümkün olabilmektedir. Mesela doğrudan girdi birimlerinden olan mıhın bir sefinede adet ve ağırlık olarak sarf edilen miktarı görülebilmektedir. Aynı şekilde dolaylı bir girdi kalemi olan ve demirhanede sarf edilen kömürün dahi sefine başına düşen girdi miktarı görebilmek mümkün olabilmıştır. Tekne başına sarf edilen ortalama fiziki girdi miktarının muhasebe kayıtları üzerinden değerlendirilmesi sayesinde bu faaliyet döneminde bir maliyet muhasebesi tekniğinin uygulamaya girdiği görülmektedir.

3.1.2.9. Demirci Esnafı Örneğinde Genel İstihdam Yapısı

Tersanede istihdam edilen uzman işgücünden demirci esnafı hakkında verilere ulaşabilmek mümkün olabilmektedir. Demirci esnafı hakkındaki verilerin değerlendirilmesi, en azından bir sektör düzeyinde dahi olsa uygulanmış olan istihdam politikasının belirlenmesine katkıda bulunacaktır. Tüm işkollarında istihdam, işgücüne

verilmiş olan beratlar ile mümkün olabilmiştir. Tersanesinde faaliyet gösteren ve aralarında bir demircinin de olduğu dört şahıs 1749 senesinde aldıkları beratları ile faaliyetlerini devam ettirmelerine karşın, beratsız bazı şahıslarda tersanede buldukları gibi bunların çalışma haklarını da ihlal etmektedirler.⁷⁹

Demir, tersanede önemli girdi kalemlerinden olan çivi ve sair levazımın imalında önemli bir hammadde girdisidir. Tersane faaliyetlerinin başlangıç dönemi olan on altıncı yüzyılda kullanılacak olan demir aksamı Halep'te imal edilmiştir. Halep'te ihtiyaç duyulan cevher demir ise Kiğı madenlerinden temin edilmiştir.⁸⁰ Tersane faaliyetlerin tekrar yoğunlaşmaya başladığı 1700'de, tersane yakınlarında bir mağara "Demirhane" olarak hazırlanarak ihtiyaç duyulan çivi ve sair demir aksam artık Birecik'te imal edilmeye başlamıştır.⁸¹

Demirhanenin kurulması ile Birecik'te bulunan demirciler üretim sürecine katılabilmiş, ancak yeterli elemanın temin edilememesinden dolayı yakın çevreden getirilen işgücü de istihdam edilmiştir. Tersanede 1743'te yapılması ferman buyurulan 120 kıt'a sefinenin yapımı için, Urfa, Halep ve Antep'den teymur ustaları (demirciler) istihdam edilmiştir. Demirci esnafı en yoğun olarak çivi imalında istihdam edilmiştir.

Tablo 92 - Demirci Esnafı İstihdamı, 1744

Geldiği Yer	Usta	Nefer	Toplam istihdam	Sarf Edilen Demir (Kantar)	Ücret (Kantar/Guruş)	Toplam Ödeme/ Guruş
Urfa	5	15	20	21	12,5	250
Birecik	6	-	6	35,5	12,5	420
Halep	7	-	7	30	12	360
Antep	5	24	29	29,5	12	354
Toplam	23	39	62	116		1.384

Kaynak; BOA; Cevdet Adliye, 1457.

Sefine inşasında kullanılan demirin miktarı 120 birim sefine için 116 kantar olarak tahakkuk etmiştir (Bk. Tablo 92). İki yıl sonra 1746'da gerçekleşen 124 kıt'a

⁷⁹ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1163, s. 115.

⁸⁰ Orhonlu, a. g. e., s. 120-121.

⁸¹ BOA, A. DVN. DVE 6/ 11, H. 1112.

sefine inşasında ise 120 kantar demir kullanılmıştır. Sefine inşalarında tekne başına sarf edilen demirin miktarı ortalama bir kantara yakın olmuştur. Yüz yirmi kantar demirin beher kantarına 42 guruş ödenmiştir. Tersanenin ihtiyaç duyduğu demir, Antep, Adana ile Halep üzerinden karşılanırken, 1746'da tamamen Halep üzerinden karşılanmaya başlamıştır. İhtiyaç duyulan demirin miktarını ve tedarik yerini belirlemek Birecik Demircileri şeyhinin yetkisine bırakılmıştır. Demirci şeyhine satın alım önceliği tanınmış, ancak gerekli hammadde temininde verilmiş olan yetki dahi her zaman için yeterli olamayabilmiştir. 1746'da, 1731'de olduğu gibi Demirci Şeyhi Şeyh Mustafa, demir almak için Halep'e gitmiş, ancak ihtiyaç duyulan 120 kantara mukabil ancak 22,5 kantar demir bulabilmiştir.⁸²

Ustaların almış oldukları ücret, işledikleri demirin kantarı başına 12 ile 12,5 guruş arasında tahakkuk etmiştir. Buradaki kantar başına isabet eden meblağ, demirin fiyatı olmayıp ücretin mukabilidir. 1746 senesinde inşası ferman edilen 124 kıt'a sefayinde, demirin fiyatı kantar başına 42 guruş olarak belirtilmiştir.⁸³

Çivi yapımında istihdam edilen ustaların tamamı Müslüman isimleri taşımaktadırlar. Birecik'teki ustalar; Şeyh Mustafa, Şeyh Ömer, Seyyid Hacı Mustafa, Usta Hüseyin, Usta Muhammed ve Seyyid Salih'dir. Ustaların dışında, isimleri belirtilmeyen fakat ustalara bağlı olarak çalışan ve nefer olarak isimlendirilen 15 Demirci daha vardır. Esnaftan Şeyh Mustafa Birecik Demirci esnafının şeyhi olup, işin başında bulunmak ve eminle ilişkileri düzenlemekle de mükellef olmuştur. Demirci esnafının ücretleri, ağırlık birimi olan kantar ölçüsüyle işledikleri demirin miktarına göre belirlenmiştir. Tersane tarafından verilen iş tamamlandıktan sonra, ayrı yerlerden gelen esnafın Demirci şeyhleri, verilen işin tamamlandığını belirten yazı ile hak ettikleri ücretlerinin verilmesini talep etmişlerdir.⁸⁴

⁸² BOA; Cevdet Bahriye, 3188, H. 1159.

⁸³ 1111/12 ve 1146/47 senelerinde 300 sefine inşası ferman edilirken, 1159'da bu sayı 124'e gerilemiştir. Daha önceki fermanlarda, fiili kapasitenin ortalama 120 civarında gerçekleşmesi, gönderilen fermanların fiili kapasiteye uygun olarak yeniden revizyonunu zorunlu kılmış olabilir. Bk.

BOA; Cevdet Bahriye 3118, H. 1159.

⁸⁴ BOA; Cevdet Adliye, 1457, H. 1146.

Demirci esnafının, demirhane ocaklarında ihtiyaç duydukları kömür, tersane eminliği tarafından karşılanmıştır. Emin tarafından verilen kömürün miktarı, beher demir kantarına üç kantar kömür tahsisi şeklinde olmuştur. Tersane tarafından verilen kömür, Rumkale dağlarındaki meşe ormanlarından sağlanmış olup, kömürün yapımı ve nakli Reşi Aşiretinin yükümlülüğüne verilmiştir. Reşi Aşireti Nizip nahiyesinin kuzeyindeki köylerde meskun olup, zahire mubayaasından ve verdikleri kömür hizmetinden dolayı tekalifi örfiye denilen vergilerden muaf olmuşlardır.⁸⁵ Ekradı Reşi Aşireti 1734'te verilmiş olan bir fermanla, Rumkale nahiyesi mubayaacısı hesabına eda etmeleri gereken 247 Ruha kilesi buğday ile 617 kile arpayı, tersaneye kömür temini ile mükellef olmalarından dolayı muaf olmuşlardır.⁸⁶

Demirci esnafının ücret tahakkuklarında, kendilerine tahsis edilen demiri işledikten sonra, işledikleri hammaddenin miktarıyla sabit bir ücretin çarpımı ile hak edişleri belirlenmekteydi. Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi Halep'ten gelen 7 Demirciya karşılık Antep'ten 31 usta gelmiş, aldıkları ücret ise işledikleri kantar biriminden demirin 12 guruşla çarpımıyla hesaplanmıştır.⁸⁷

Demircilerin yaptıkları iş karşılığı ücret hak edişlerinin benzeri, diğer işkollarında da görülmektedir. Birecik'ten Rıdvaniye iskelesine zahire nakliyle mükellef sefine personelinden, her sefinede istihdam olunan reisler 30 guruş, dört kişiden ibaret olan kürekçilerden her biri ise 15'er guruş ücreti almışlardır. Verilen işin tamamlaması sonrasında ise 15'er guruşluk bir ödeme daha yapılmıştır. Ayrıca bu ücrete ilave olarak bu kişiler yine kişi başına 2,5'er guruş da nafaka bahası namıyla bir iaşe bedeli almışlardır.⁸⁸

3.1.2.10. Tersane Faaliyet Dönemlerinde Değişim

Tersane faaliyetlerinde yönetim, üretim teknolojisi, personel yapısı ve faaliyet dönemlerinin genel yapısını belirlemek önemli bir sorun olarak ortadadır. Tersane

⁸⁵ Aynı belge.

⁸⁶ BOA; Cevdet Bahriye, 3978, H. 1146.

⁸⁷ Aynı belge.

⁸⁸ Aynı belge.

faaliyetlerinin dönemler itibarı karşılaştırılmasında muhasebe defterleri en önemli verileri içermekle birlikte XVIII. Yüzyıl öncesine ait defterlere ulaşabilmek mümkün olmamıştır. İlgili dönemlere ait en önemli veri sadece 1648 senesi faaliyet dönemine ait bir belgeden oluşmaktadır.

1648 senesi inşaa faaliyet döneminde 124 kıt'a sefine inşaa için toplam 165 işgününde tamamlanmıştır. İnşaa süresi boyunca toplam 173 kişi tersanede istihdam edilmiştir. İstihdam edilen işçilerin geldikleri yerler belirtilmediği için Birecik'in istihdama doğrudan katkısını belirleyebilmek güçtür. Tüm iş birimleri 165 gün faal olarak çalışmaya katılmışken bunun tek istisnası "kalafat" taifesidir. Kalafat taifesi ahşap ziftlemede istihdam olunup, tersanenin 44. İşgününde çalışmaya başlamışlardır. Bu dönemde istihdam edilen personel şeyh, mimaran, kalafat ustası, hızarıcı, neccar ve ırgattan oluşmaktadır. 1648 senesi inşaa döneminde atölye faaliyetleri marangozhane ile sınırlıdır.⁸⁹ Teknelerin teknik özelliklerini arttıran demirhane faaliyetlerine ise yer verilmemiştir. Bu durum 1700 senesinde inşaa dönemine göre daha iptidai teknelerin yapılmış olduğunun da göstergesidir.

Tersane faaliyetleri ile ilgili en ayrıntılı verilerin olduğu XVIII. yüzyılda faaliyet dönemlerinde maliyet yapısındaki değişimi belirleyebilmek mümkün olmaktadır. 1730 ile 1743 faaliyet dönemlerinde ücret yapılarındaki değişimi tek belgede belirleyebilmek mümkün olmaktadır Bu durum tersane faaliyet dönemlerindeki yönetim etkinliğinin belirlenebilmesi için özel bir çabanın sarf edildiğinin göstergesidir. 1730'da Dümenci ücretleri 35 guruş-nafaka bahası 15 guruş, kürekçi ücretleri 15 guruş- nafaka bahası 10 guruş olmasına karşın, 1743'de dümenci ücretleri 45-nafaka bahası 2,5, kürekçi ücreti 30-nafaka bahası ise 2,5 guruştur. Ücret ödemelerinin ücret ve nafaka bahası olarak iki ayrı kalemden oluşması, ücret politikasının sosyal bir mahiyeti de içermiş olduğunun göstergesidir. İki faaliyet dönemi mukayesesinde dümenci ücretlerinde artış olmasına karşın, daha niteliksiz işkolu olan kürekçi ücretlerinde ise artış daha yüksek bir seviyede gerçekleşmiştir.⁹⁰ Personel ödemelerinde ücretin seviyesi bakımından ödeme zamanında emek piyasasında arz yapısının sürekliliğini sağlamak bakımından önem arz etmektedir.

⁸⁹ BOA, DBŞM. 2855, H. 1059.

⁹⁰ BOA, MAD 9925, H. 1156, s. 201.

1700'de Birecik'ten Şattularab'a ulaşıldıktan sonra reis ve kürekçilerinin yevmiye mukabili ücretlerinin iş bitimi ile defaten ödenmesi ferman edilmiştir.⁹¹

Tersane faaliyetleri ve bunun devamındaki sefine işletmeciliğinde istihdam edilen personel bakımından ücret ödemeleri kadar, vergilerden muafiyetler de ücretler üzerinde gelir arttırıcı bir etkiye sahiptir. Tersane personeli, her ne kadar ücret mukabili istihdam edilmiş olsalar da yapılan işin kamu hizmeti olmasından dolayı tekalifi örfiyeden de muaf tutulmuşlardır. Muafiyetin sonucu olarak kürekçi esnafı gibi meslek grupları da bu uygulamanın sonucu olarak avarız vergilerinden muaf tutulmuşlardır.⁹²

Tersane faaliyet dönemlerinde, faaliyetlerin şehir ekonomisine yansımaları bakımından dolayı, emek arzının yerleşim yeri esaslı durumu ve zaman içindeki değişim yönünde önem arz etmektedir. 1726'da inşası yapılacak 300 sefine için demirci ustaları Halep ve Urfa'dan temin edilirken, İstanbul'dan 15 marangoz, 5 kalafatçı, 5 burgucu gönderilmiştir. Antep'e kadar gelen ameleler, kadı tarafından kiralanmış ve mekkariler ile Birecik'e gönderilmişlerdir.⁹³ Tersane faaliyetlerinde emek arzının zamanla yakın yerlerden tedarik edilmesi yönünde bir eğilim ortaya çıkmıştır. Yakın çevreden işgücü arzı tersane açısından tasarruf sağlayıcı bir etkiye sahipken, faaliyet dönemlerinde tedarik yapılan yerler bağlamındaki emek piyasası bakımından ise daraltıcı bir etkiye sahip olmalıdır.

XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. başı sefine inşaa dönemlerinden ilki 1700'ocak ayında başlamış ve 1700 senesi Ağustos ayında sona ermiştir. Bu inşaa dönemi yaklaşık olarak dokuz ay sürmüştür. 25.5.1734-14.10.1734'de ise toplam inşaa süresi 103 gün yani 3,5 ay olarak gerçekleşmiştir. Tersane girdilerindeki düşüşün yanında inşaa süresi de başlangıç dönemine göre oldukça gerilemiştir. Aradan geçen zamanda

⁹¹ BOA, Cevdet Bahriye 4305, H. 1112.

⁹² Osmanlı donanması için kürekçiler esas itibarı ile avarız mukabili temin edilirdi. Avarızla temin edilen kürekçiler, zamanla ocaklık temin edilir hale gelmişlerdir. XVI. Yüzyıl ortalarında mahkumlardan, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren ise ücretlilerden yararlanılmaya başlanılmıştır. Ücretli kürekçilere hodgirifte denilmiştir. Bk. İdris Bostan, "Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri", **İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, İstanbul, 2002, s. 59-76.

⁹³ Cemil-Hulusi Yetkin. Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri Örneği, Cilt IV, s. 12.

bir inşaa dönemi için, başlangıç dönemindeki sürenin üçte biri kadar süre yeterli olabilmiştir.

1700 senesinde tersaneye Başmuhasebe hesabından 92.370 esedi guruş tahsisat yapılmış olup, 106.586,5 esedi guruş gider tahakkuk etmiştir. Aradaki açık ise 24.924,5 esedi guruş olarak gerçekleşmiştir.⁹⁴ 25.5.1734-14.10.1734 senesi faaliyet döneminde irad olarak 35.000 esedi guruş konmasına karşın gerçekleşen harcamanın miktarı 36.665 esedi guruş olmuştur (Bk. Tablo 93).⁹⁵

İnşaa faaliyet döneminde toplam harcama içindeki girdi kalemleri; hammadde alımları (kereste temin maliyetleri hariç), tersane dahilinde tahakkuk etmiş olan ücret ve giderleri ile tersane haricinde tahakkuk etmiş ücret ve giderleri (kereste temini ve nakli) kapsamaktadır.

Tablo 93 - İnşaa Dönemlerinde Gider Kalemlerinin Değişimi (Guruş)

Gider Birimi	19.1.1700- 15.8.1700		25.5.1734-14.10.1734		Açıklama
	Tutarı	(%)	Tutarı	(%)	
Hammadde ve Ara Malı Alımı	24.924,5	24	12.630	34	Bez, Çuka, Zeyt, Tun Yağı, Demir
Tersane Ücretleri	22.005	20	10.150	28	Neccaran, Ahengeran, Marangozan, vs.
Tersane Dışı Ücretler	59.657	56	13.885	38	Reis, Dümenci Kürekçi, Baltacı, Mekkaran

Kaynak; BOA, MAD 5433, s. 22; BOA, Cevdet Bahriye 9047.

Tersane ve nakliyat giderlerinin birlikte muhasebeleştirildiği faaliyet dönemi sonunda, giderlerin yaklaşık yarısı nakliye ücretlerine sarf edilmiştir. Hammadde alımları ile işçilik giderleri ise birbirlerine yakın oranlarda gerçekleşmiştir. Hammadde alımlarında miri fiyatlardan alımlar yapıldığı için, reaya üzerinde vergi benzeri bir etki meydana getirmiştir. Tersane ve nakliye personelinin aldıkları ücretler ise, reel gelir transferi doğuracak etkiler meydana getirmiştir. Ücretlerin

⁹⁴ BOA, MAD 5433, s. 18, H. 1112.

⁹⁵ Aynı belge.

toplam girdiler içindeki payı ilk dönem için % 76 iken ikinci dönemde bu oran % 66'ya gerilemiştir.

Tersane ve nakliyat giderleri ikinci faaliyet dönemi sonunda 106.586,5 guruştan 36.665 guruşa gerilemiştir. Gider birimlerinde en radikal düşüş tersane dışı ücretlerde gerçekleşmiştir. Her iki faaliyet döneminde yapılan tekne sayıları sırası ile 122 ve 123 gibi yakın değerlere sahip olmasına rağmen, tekne kapasitelerinde düşüş yönünde farklılaşma olmuştur. Bunun göstergelerinden biri, ilk faaliyet döneminde dokuz ay olan faaliyet döneminin ikinci dönemde üç buçuk aya gerilemesidir.

Söz konusu ücretler 1730'da, dümenciler için 35'er, kürekçiler için ise 15'er guruş olarak tahakkuk etmiştir. 1743'de nafaka bahasının dümenci ve kürekçiler için 2, 5'er guruş olmasına karşın, 1730'da dümenciler için 15, kürekçiler için ise 10'ar guruştur. 1743'te nafaka bahalarındaki düşüşe karşın, dümenci ve kürekçilerin ücretlerine yapılan 15'er guruşluk ilave tahsisatlarla, bu iş grubundakilerin gelir kaybının önüne geçilmiştir.⁹⁶

Tersane faaliyetlerinden olan taşımacılık alanında istihdam edilen kürekçilerin ve dümencilerin, 33 senelik bir zaman zarfında ücret düzeylerinde bir miktar artış gerçekleşmiştir. Dümencilerin ücret artışı % 6 civarındayken, kürekçilerin ücret artışları daha yüksek bir oranda % 30 civarında gerçekleşmiştir. Ücret düzeyindeki artışların kürekçiler lehine gelişimi sonucunda bu grubun gelir düzeyi dümenci ücretlerine daha yakın bir seviyeye gelmiştir. Dümenci ve kürekçilerin, ücret düzeylerindeki artış eğilimi, sair elemanlar olan tersane personeliyle farklılık göstermiştir.⁹⁷

Kerestelerin temin edileceği mahaller, fermanlarda ve muhasebe kayıtlarında sıklıkla belirtilmekle birlikte, kesilmesi emredilen kereste miktarında standart bir miktarı belirleyebilmek her sefine yapım dönemi için mümkün olmamıştır. Temin edilen kerestenin miktarı ile ilgili en belirgin sayısal veri 1777 senesine aittir. Bu tarihte Birecik Tersanesinde inşaa edilecek olan 150 parça zahire sefinesi için gerekli olan

⁹⁶ BOA, MAD 9925, H. 1156, s. 201.

⁹⁷ Aynı belge, s. 201.

kerestenin temini için, Maraş Valisi ve Malatya Mutasarrıfı olan Rişvanzade Ömer Paşaya 15.000 parça ağacın kesilerek tersaneye nakledilmesini ve burada iskele nazırı olan Mehmed Ağa'ya teslim olunması emredilmiştir. Kerestelerin Maraş'tan yük hayvanları ile Fırat kıyısındaki Rumkale nahiyesine naklinden Ömer Paşa sorumlu tutulmuştur. Mekkari (yük hayvanları) katırlarına tahakkuk eden giderler,⁹⁸ Maraş mukataası emvalinden karşılanıp ve mekkari başı tayin olunan Ahmed'e gerekli olan ödemeler gecikmeye mahal verilmeksizin yapılacaktır

3.1.3. Mühimmat Nakli ve Zahire Organizasyonu

3.1.3.1. Mühimmat Alımı ve Nakli

Birecik XVIII. yüzyılda İran'la yaşanan gerilimin sonucunda, Bağdat ve Basra'daki askeri birliklerin iâşe üstlerinden biri olmuştur. Basra'da 1699 yılında 32.205 nefer yeniçeri bulunup, her 1.000 nefere 12.500 guruşluk zahire ianesi tahsisatı yapılmıştır. Yerli nefere yapılan tahsisat 123.483 guruş, kapukulları mevacibi ise 117.113,5 guruş olarak tahsis edilmiştir.⁹⁹

Basra'da toplam asker ianesi olarak 146.382 kile buğday, 32.168 kile arpa tahsisatı yapılmıştır. Asker ianesi olarak 1700'de yapılan zahire tahsisi ise 134.436 kile buğday, 29.760 kile arpadan oluşmaktadır.¹⁰⁰ Birecik'ten asker ianesi için gönderilen zahire 50.000 kile buğday, 15.000 kile arpadan oluşmaktadır. Zahireler iki tertip halinde Bağdat yakınlarındaki Rıdvaniye iskelesine gönderilmişlerdir.¹⁰¹

Asker ianesi için Halep Hazinesinden 65.000 guruş, Bağdat gümrüğünden 20.000 guruş, Diyarbakır hazinesinden ise 12.300 guruşluk tahsisat yapılmıştır. Ancak Halep hazinesinden 12.500 guruş, Bağdat gümrüğünden ise 8.400 guruş bakaya kalarak gönderilememiştir.¹⁰²

⁹⁸ BOA; MAD, 10016, H. 1191, s. 234.

⁹⁹ BOA, MAD 966, s. 63, H. 1111.

¹⁰⁰ Aynı belge.

¹⁰¹ Aynı belge.

¹⁰² Aynı belge.

1702'de Birecik'ten 51.552 kile zahire Bağdat miri ambarına teslim edilmiştir. Zahirenin nakli için 85 sefine inşaa edilmiştir. Sefine inşaaası, ağaç kesimi, nakli, kürekçi- dümenci ücretleri, ikişer aylık ulufe-bahşişler ve nafaka bahalarına toplam 77.293 guruş ödenmiştir. Zahire sevki sırasında 8 adet sefine inşaaasına daha ihtiyaç duyulmuş ancak 4.350,5 guruş açık meydana gelmiştir. Toplam giderler 81.343,5 guruş olup, bunun 65.343,5 guruşu Rakka Hazinesinden, 15.000 guruşu ise Maraş Mukataaları senelik mal tahsilatlarından karşılanmıştır.¹⁰³

Birecik İskelesi, Bağdat- Basra askeri zahiresinin lojistik üstü olması yanında İstanbul'dan gönderilen cephanenin sevkinde de, cephanenin toplanma ve aktarma merkezi olmuştur. Birliklere İstanbul Tophaneyi Amireden gönderilen mühimmat İskenderun Payas iskelesine deniz yoluyla gönderilmiştir. Bu iskeleden Bağdat veya Basra'ya gönderilecek olan mühimmat kara yoluyla Birecik'e gönderilmiş ve buradan da ilgili yerlere nehir yoluyla aktarımı gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁴

Cephane sevkinde Halep mütesellimi görevlendirilmiş olup, mütesellim 80 çift manda temin etmiştir. Mandaların çekeceği 70 adet cephane kağınsı Adana ve Tarsus'tan karşılanmış, topların çekimi için de Adana'da 10 adet top arabası yaptırılmıştır. Payas ile Birecik arasında kullanılacak olan develer ise, Adana, İskenderun ve Antakya'dan temin edilmiştir. Cephane nakli için ihtiyaç duyulan hayvanların temini için ise bölgedeki Türkmen Ağalarına fermanlar gönderilerek, Halep Muhassılına yardımcı olmaları istenmiştir. Belirtilen işler için yapılan harcamaların sorumluluğu ise Halep Muhassıllığına verilmiştir.¹⁰⁵

Nakil işleminin aksamaması için Adana ve Halep valileri ve yol boyundaki menzillerin bağlı bulunduğu kadı ve naiplere alınması gereken tedbirler hakkında fermanlar gönderilmiştir. 1730'da Adana Valisine gönderilen fermanla, Adana eyaletine isabet eden camus, katır ve develerin temin edilerek Payas iskelesinde hazır bulundurması emredilmiştir. Bu iş için gerekli olan masrafların Halep Muhassılı

¹⁰³ Aynı belge.

¹⁰⁴ Aynı belge.

¹⁰⁵ Aynı belge.

tarafından karşılanacağı, bundan dolayı reayaya teaddi ve rencidede bulunulmaması hatırlatılmıştır.¹⁰⁶

Payas'tan Birecik'e 1720'de sevkıyata konu olan mühimmat 30 kebir top kundağı, 10 havan kundağı ile toplardan atılan 15.000 yuvarlak güllesinin sevkıyatı yapılmıştır. Birecik cephaneye sevkinde ara menzile olup, nihai aşamada cephaneye Bağdat kalesine sevk edilmiştir.¹⁰⁷ Rakka Valisine mühimmatın nakli için sefine inşaatı emri verilmiş ve icap eden giderlerin (dümenci ve kürekçi ücretleri dahil) Rakka Mukataası malından karşılanacağı belirtilmiştir.¹⁰⁸

Mühimmatın sevkine Şahî topları ve havanlar konu olmuş, silahları kullanacak olan askerler de bu sürece refakat etmişlerdir. Askeri personelin başında da "çorbacılar" yer almışlardır. 1720'de gönderilen mühimmatların Birecik'e naklinde 3 çorbacı ve bunların mahiyetinde 300 nefer gönderilmişti. Yani bir çorbacıya 100 nefer isabet etmiştir. Taşıma işinin finansmanı Halep Muhassıllığına verilmiştir. Payas'tan Birecik'in Nizip Nahiyesine gelindiğinde bu işin maliyeti 1.261 guruş ve 80 akçeye karşılık gelmiştir. Bu tutarın 270 guruşu mekkarecilere yapılan ödemeleri oluşturmuştur.¹⁰⁹

Mühimmat naklinde önemli bir yere sahip olan aşiretler tekalif ödemelerinden muaf tutulmuşlardır. Aşiretlerin vermiş oldukları bu hizmetlerin yürütülmesinden Maraş Mutasarrıfı ve Antep Kadısına sorumluluk yüklenilmiştir. Ancak tekalif muafiyetliğinin uygulamasında bunlara verilen sorumlulukla yetinilmeyerek, Halep Muhassıllığının da denetlemesi usulü getirilmiştir. Aşiretlerin temin edecekleri hayvanlar ilgili yerlere önceden bildirilmiştir. Mesela 1726'da olduğu gibi¹¹⁰ 1730'da Antep ve Maraş aşiretlerinden 300 mekkari davarı olarak adlandırılan yük hayvanlarını temin etmeleri

¹⁰⁶ BOA, DBŞM 2552/23, H. 1143.

¹⁰⁷ BOA; MAD 9925, s. 154, H. 1133.

¹⁰⁸ Aynı belge.

¹⁰⁹ BOA, C. AS; 5273, H. 1133.

¹¹⁰ 1139/ 1726 da Payas iskelesinden Birecik'e kadar olan mühimmat naklinde Akçakoyunlu cemaati istihdam edilmişti. Mühimmatın bir kısmının Birecik iskelesine bir kısmının da Musul kalesine kara yolu ile nakli de emredilmiştir. Birecik'e kadar olan taşımanın sorumluluğu Rakka Valisi Ahmed Paşa'ya verilmişti. Bu sevkıyatın da finansmanı bir önceki dönemde olduğu gibi Halep Muhassıllığı emvalinde karşılanmıştır. Bk. BOA, C. AS; 1758, H. 1139

istenmiştir. Aşiretlerin hayvan tedarikindeki konumları ise bölge yöneticileri tarafından kargaşa ve şikayetlere mahal vermeyecek bir şekilde yürütülecektir. Hayvan temini ile ilgili aşiretlerden, Rakka iskanından olan yegane aşiret ise Halep Yeniil Türkmenlerinden Akçakoyunlu cemaatidir.¹¹¹

Mühimmat ve zahire nakliyle mükellef olan cemaat ve reaya, yükümlülüklerine karşın miri fiyat üzerinden ücret de almaktaydılar. Miri fiyatla yapılan ödemelerin, cari fiyatların altında gerçekleşmesi durumunda, reaya bakımından vergi benzeri bir yükü karşılanması sonucu meydana gelmekteydi. Ulaştırmanın aksamaması bakımından, valilere gönderilen fermanlarla reyanın yasal yükümlülük altına alınması bakımından önemlidir. Rakka Valisi Hüseyin Paşa'ya 1729'da gönderilen bir fermanla, Rakka iskanına tabi olan Türkmenler ve Kürtlerin zahire ve mühimmat ihracına memur oldukları ve valinin ferman gereğinin yerine getirilmesinden imtinada bulunmaması istenmiştir.¹¹²

Yük hayvanlarını temin etmekle mükellef olan aşiretler, sevkıyat boyunca gerekli işgücünü de istihdam etmek zorundaydılar. Ücretler "fiyatı miri" olarak önceden belirlenmiş olan maktu bir bedel üzerinden ödenmiştir. Mesela Rakka eyaleti aşiretlerinden olan Rişvanlı, Çakallı Avşarı ve sair Rişvan olarak isimlendirilen aşiretlerden 1724'de 300 deve kiralanmıştır. Develer için 25'er akçe yevmiye ödenmiş olup, faaliyet dönemi üç ayda gerçekleşmiştir. Yapılan toplam ödeme 5.325 guruşa mal olmuştur. Devecilerin istihdamında düzenin sağlanması için içlerinden biri başbuğ olarak da atanmıştır.¹¹³

Ödemelerin miri fiyatlardan yapılmasından dolayı, cari fiyat düzeyi ile aradaki oluşan fark reaya bakımından vergi benzeri bir yük getirmektedir. Bu durum organizasyonun devamlılığı bakımından önem arz eden bir konudur. Bu konuda diğer bir sorunda, yapılması gereken ödemelerin zamanında yapılıp yapılamamasıdır.¹¹⁴

¹¹¹ BOA, Cevdet Dahiliye 5663, H. 1147.

¹¹² BOA, C. AS. 981, H. 1142.

¹¹³ BOA, MAD 3606, H. 1137, s. 177.

¹¹⁴ Birecik iskelesine 1726'da zahire, kereste ve mühimmat nakli yapan mekkarecilere yapılması gereken ödemelerin mahsubu ancak 1734'te yapılabilmektedir. Bk. BOA, C. AS. 39875, H. 1139.

Zahire naklinde, yük hayvanlarının ve işgücünün temini kadar önemli olan bir hususta yol emniyetinin sağlanması meselesidir. Mesela 1717’de Rakka, Halep, Maraş eyaletleri, Hama, Malatya, Antep’ten zahire ile peksimetin mubayaa ve tertibi gerçekleştirilmiştir.¹¹⁵ Birecik iskelesine nakil ve ondan sefinelere yüklenilmesi aşamasında Rakka Beylerbeyi Süleyman Paşa’dan her bir zahire sefinesine gerekli muhafızı yerleştirmesi de emredilmiştir. Ancak, Paşa’nın ve kapu halkının seferde olmasından dolayı bunu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Fırat boyunda Birecik’in aşağı kısımlarında Arap aşiretlerinden olan Mevali, Mandavi ve Hamid El-Abbas, gemileri kollamak için pusuda bekledikleri yönünde istihbarat alınmıştır. Gerekli muhafızın temini için İskan Naibi oğulları Firuz ve Şahin Beğler başbuğ tayin edilmişlerdir. Ben-i Kays Arap cemaatleri de (her iki haneden bir hane) başbuğun emrine gireceklerdir. Baskın yapmasından şüphelenilen Mevali aşireti ile Mandavi aşireti Fırat Nehrinin iki yanından uzaklaştırılmak için, Halep yakınlarında Balis sancağının muhafazasına tayin edilmişlerdir.¹¹⁶

Zahire mubayaası sonrasında miri ambarın bulunduğu iskeleye yapılan nakliyelerde, ücret ödemelerinde uzun zamanlı gecikmeler olmasına rağmen cephaneye naklindeki ödemeler daha düzenli yapılmaktaydı. Payas iskelesinden yapılan cephaneye ve mühimmat nakillerinde mekkarecilere Halep Muhassıllığı hesabından, mühimmat naklinden hemen sonra ödemeler yapılırken, zahire mubayaa ve nakli bedellerini ödemekle mükellef olan Rakka Hazinesi ödemelerinde ise sıkıntılar yaşanabilmekteydi. Mali ödemelerde reyanın sıkıntılarının hafifletilmesinde, “tekaliften” muafiyet veya geçmiş senelere ait vergilerin affı, idarî tasarrufla yapılabilen önemli düzenlemelerdi. Birecik iskelesine 1700’de gönderilecek olan Malatya zahiresinin naklinde görevlendirilen Samsat Kazası reayasından Baziki konar-göçer cemaatinin 1694’ten 1697 senesine kadar bakaya kalmış olan tekalifi örfiyeleri, reyanın fukara ve perakende

¹¹⁵ Bağdat ve Basra askerine gönderilen peksimet organizasyonu genel olarak Halep Muhassıllığının sorumluluğundadır. 1700’de Birecik üzerinden 11.000 kantar zahire gönderilmiş olup, bu işin organizasyonu Halep Muhassılı Osman Ağa’ya tevcih edilmiştir. Peksimetler çuvallarda muhafaza edilmiş olup, bu dönemde 2.350 adet çuvala ihtiyaç duyulmuştur. Çuvalların temini için Osman Ağa, Mustafa Ağa isimli bir şahsı görevlendirmiştir. Bk. **BOA**, D. MKF 619/195, H. 1130.

¹¹⁶ **BOA**, Cevdet Hariciye 1732, H. 1130.

(dağılmış) olmaları gerekçesi ile af edilmişti. Tekalifi örfiyeden olan borçları; “bedel-i belderan”, “nüzul”, “sürsat” ve “avarızdan” oluşmaktadır.¹¹⁷

3.1.3.2. Zahire Organizasyonu

3.1.3.2.1. Zahire Temini ve Naklinde Birecik’in Konumu

Bir bölgenin Osmanlı idaresine girmesi ile düzenlenen tapu tahriri ile, sayımın yapıldığı yerin istihsalı de kayıt altına alınır. Zirai istihsalde önemli paya sahip olan tımarlı arazilerde bütünlüğün ve devamlılığın sağlanabilmesi için bunların satışları, temlikleri, rehin edilmeleri ve vakfedilmeleri gibi hususlar yasaklanmıştır. Miras yolu ile arazi bütünlüğünün bozulmasının önüne geçilmesi de müracaat edilen diğer tedbirlerdendi. Tapu tahriri sırasında, bölgede yetiştirilen ürünler de kayıt altına alınır ve bu tasarrufla istihsal durumu belirlenebilirdi.¹¹⁸

Ürünlerin ve mali yapıdaki konumlarının kayıt altına alınmasının diğer bir sonucu da, geleceğe yönelik istihsal yapısının belirgin kurallara bağlanmasıdır. Mesela Defter-i Hakaniye’ye hınta aşarı olarak kaydedilen yere ağaç ekimi veya bağ kurulması halinde, aşar artık ilgili yeni ürünle anılmaya başlanılmakla birlikte kadılardan defter harici ekim ve dikimlere müsaade etmemeleri de emredilmekteydi.¹¹⁹

Zahire üretimi ve mubayaasında Birecik ile nahiyeleri olan Nizip ve Suruç, Rakka eyaleti genelinde en önemli yerlerdendi. Tersaneye zahire teslimi ile mükellef olan diğer yerler Fırat Nehri sahilinde yerleşik olan Samsat ile Birecik’e yakın yerleşim yerleri olan Antep ve Halep’tir. Bir emin vasıtasıyla yönetilen Birecik iskelesi, ismi

¹¹⁷ Baziki aşiretinin toplam 416 guruş borçları olup, bunun ancak 250 guruşunu ödeyebilmişlerdir. **BOA**, DBŞM. 607/19, varak; 5, H. 1112.

¹¹⁸ Ömer Lütfi Barkan, “Tımar”, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, MEB, Cilt XII, 1979, ss. 287-333.

¹¹⁹ Şeyh Zeyran Mezrası reayası mültezimin aşar tahsili yaptığı tarlalara reaya zeytin ekmiştir. Bundan dolayı aşar ödemeyi reddetmemektedirler. Birecik Kadısından, reayanın bundan böyle “zeytin aşarı” ödemesi gerektiği, ancak defteri hakanide kayıtlı olan yerler dışına ağaç dikilmemesi ve bağ yapılmamasına karşı dikkatli olması istenmiştir. Bk. **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1168, s. 102.

belirtilen yerlerden zahire mubayaası, ambarlanması ve zahirenin Birecik'ten Diyarbakır'a sevkiyatından da sorumluluğuna sahipti.¹²⁰

Sultan IV. Murat zamanında gerçekleştirilen seferde de, iaşe ve tekmil üstü olarak hizmet veren Birecik'ten Bağdat'a, Bağdat Kalesinin kuşatması esnasında ordunun ihtiyacı için 21.194 kile buğday unu, 77.323 kile de arpa gönderilmiştir. Gönderilen zahire Üsküdar ile Birecik hattı üzerinden iştirah edilen tüm zahireleri kapsamaktadır. Birecik'te toplanan zahirenin toplam miktarı ise, 34.185 kile un 507.928 kile arpadan oluşmaktaydı.¹²¹ Aynı seferde Birecik'ten yapılan alım, 4.000 kile buğday ile 5.000 kile arpadan müteşekkildi. Birecik'in nahiyesi olan Nizip'ten de 2.500 kile buğday, 2.500 kile arpa satın alınmıştır.¹²²

İran seferi hazırlığı için 1730 senesinde Bağdat kalesine gönderilmesi emredilen zahirenin miktarı ise şöyle gerçekleşmiştir; 60.000 kile (İstanbul) buğday, 120.000 kile arpa, 12.500 kile un ile, 5.000 kantar peksimet. Gerçekleşecek olan masraflar 1731 senesi emvalinden karşılanacak olup buna karşılık gelecek olan meblağ ise 40.000 guruşa karşılık gelmiştir.¹²³ 40.000 guruşluk zahire bedelinin 15.000 guruşu Halep Muhassıllığının 1730 senesi bakayasından, 15.000 guruşu Halep mukataasının 1730 senesi emvalinden, 2.500 guruşu Siverek mukataasının 1730 senesi bakayasından, 2.500 guruşu Antep Mukataası ile 2.500'er guruşluk kısmı da Mukataayı Dimos Antep Mukataası ile Antep Hassından karşılanmıştır.¹²⁴

Zahire alımı ve nakli Bağdat ve Basra garnizonlarının ihtiyacı ve sefer dönemlerinde yoğunluk kazanan bir organizasyondur. Bağdat vilayeti zahire üretim kapasitesi olan ve hatta Basra Körfezi üzerinden Hicazın iaşesini bile karşılayabilen bir eyaletti. Kıtık dönemleri gibi olağanüstü dönemlerde ise iaşenin temin için Musul veya Diyarbakır zahiresi devreye sokulmaktaydı.¹²⁵ Ancak XVIII.. yüzyıl boyunca Birecik

¹²⁰ BOA; Cevdet Bahriye, 14395; H. 1151; Cevdet Bahriye; 3978, H. 1156.

¹²¹ Güçer, a. g. e, s. 141.

¹²² Güçer, a. g. e, s. 127.

¹²³ BOA, D. MKF 28751, H. 1144, s. 131.

¹²⁴ Aynı belge, s. 132.

¹²⁵ Hicaz bölgesi zahire üretim bölgesi olmadığı için, Bağdat ve Basra'dan tertip edilen zahireler, gemi ile Cidde'ye gönderilmekteydi. Hicaz'da kıtlığa ve kargaşaya meydan vermemek için bölgeye yapılacak

üzerinden gerçekleşen ve askeri kaygıların merkezde yer aldığı bir organizasyonda, Bağdat ve Basra eyaleti reayasının işesine de katkıda bulunulmuştur. İran seferi hazırlığı için 1730’da yapılan zahire mubayaa ve irsalinde askerin işesi kadar fukaranın ianesinin de hedeflendiği ifade edilmiştir.¹²⁶

Zahire alımları için belirtilen yerlerden başka, yine Fırat havzasında yer alan Siverek de Birecik iştirasına dahildir. Ancak zaman zaman buraların zahire üretimleri Diyarbakır’a da gönderilirdi. Birecik üzerinden Bağdat’a en son zahire sevkiyatı olan 1777’de toplam 335.000 İstanbul kilesinin gönderilmesi istenmişti (Bk. Tablo 94).¹²⁷ Zahire alımlarını reaya açısından bir mükellefiyet ve külfet getirdiğinden dolayı tepki ile karşılaşabilecek olan bir süreçti. Reayanın tepkisini ve direncini azalmak için alım fiyatlarının önceden belirlenmesine gidilmekteydi. Önceden belirlenen alım fiyatına “narh-ı cari” denilmekte olup, bu fiyata riayet edilmesi konusunda mubayaacıbaşı ve valinin her alım döneminde uyarılması yoluna gidilmekteydi.¹²⁸

Tablo 94 - 1777’de Birecik İşkelesine Gelen Zahire Miktarı ve Geldiği Yerler

Mubayaa Yeri	İdarî Statüsü	Buğday (Kile)	Birim Fiyatı (Akçe)	Arpa (Kile)	Birim Fiyatı (Akçe)
Birecik	Sancak	20.000	50	10.000	30
Siverek	Sancak	20.000	50	5.000	30
Samsat	Sancak	20.000	50	5.000	30
Halep	Eyalet	30.000	50	30.000	30
Rakka	Eyalet	60.000	50	55.000	30
Malatya	Sancak	30.000	50	50.000	30
Toplam		180.000		155.000	

Kaynak; BOA; MAD 10016, s. 108.

zahire nakillerinin miktar ve zaman itibarı ile naklinde aksaklıkların meydana gelmemesi, ilgili yerlerin valilerinin sorumluluğundaydı. Bk. BOA, AMKT. MHM. 256/ 43. A. MKT. MHM. 373/ 24, H. 1283; BOA, DH. MKT. 1327/ 2, H. 1296.

¹²⁶ BOA, D. MKF 28751, H. 1191, s. 11.

¹²⁷ BOA; MAD 10016, H. 1191, s 234.

¹²⁸ BOA, D. MKF 28751, H. 1191, s 132.

Birecik, yukarıda belirtilen yerlerden gelen zahirelerin her zaman için toplanma ve fermanla belirtilecek olan yerlere de sevkıyatın yapılacağı bir üst konumundaydı. Bu özelliği ile Birecik, Bağdat, Şehri Zor ve Basra'nın lojistik ikmal üstü konumuna sahip olmuştur.¹²⁹

Bağdat Kalesine yapılan mühimmat ve zahire nakillerinde birkaç alternatif yol aynı zamanda kullanılabilirdi. Birecik'ten Bağdat'a gerçekleştirilen zahire naklinde, Bağdat eyaletinin nahiyesi olan Ana'ya kadar nehir yolu kullanıldığı gibi, Diyarbakır da diğer bir güzergahtı. Ana üzerine yapılan sevkıyatlarda, Ana'dan itibaren sefinelerden keleklerle aktarma dışında bir aktarma yapılmamaktadır Diyarbakır'a gönderilen zahirelerde kara yolu kullanıldığı için, mekkare esnafından yararlanılmaktaydı. Mekkare esnafının bu işte istihdamı, aşiretlerin mükellefiyetlerini azaltıcı bir mahiyete haiz olduğu gibi, genel ekonomi açısından da gelir transferi anlamına gelmekteydi. Birecik'ten kara yolu ile Diyarbakır'a gelen zahire, keleklerle Dicle Nehri vasıtası ile Bağdat'a gönderilebilmekteydi. Üçüncü bir yol olarak da Birecik sahiline İskenderun'dan gönderilen mühimmatın kara yolu ile Musul'a, buradan da Bağdat'a nakilleri ile gerçekleştirilmekteydi. Bu üçüncü yol, sadece mühimmat naklinde kullanılmakta olup, zahire naklinde kullanılmamaktaydı. Musul üzerinden yapılan nakliyatlarla genel olarak Diyarbakır güzergahı tercih edilmekteydi.¹³⁰

XVIII. yüzyıl boyunca gerçekleşen zahire nakli, geçen zaman aralığında artış eğilimi göstermiştir. Birecik iskelesinde 19.1.1700- 15.8.1700 döneminde gönderilmesi istenen zahire miktarı 50.000 kile iken¹³¹, en son 1777 senesinde gerçekleşen sevkıyatta ise 330.000 İstanbul kile ile en yüksek seviyeye ulaşmıştır. 1734'te de Rakka Valisi Rızvan Ahmed Paşa sefîne yapımı ile zahire alımı ve Halep'e nakline memur kılınmıştır. Verilen ferman üzerine 17.000 kile buğday ile 93.060 kile arpanın iştirasını yapıp Halep'e göndermiştir.¹³²

¹²⁹ BOA; MAD 10016, H. 1191, ss. 16-44.

¹³⁰ BOA, Cevdet AS., 41826, H. 1152.

¹³¹ BOA, MAD 139, H. 1112, s. 88.

¹³² BOA; D. BŞM, 1868, H. 1147.

3.1.3.2.2. Diyarbakır'dan Zahire Sevki ve Birecik'in Konumu

Genel olarak Bağdat ve Basra'ya zahire nakli Birecik üzerinden gerçekleştirilmekle birlikte bazı durumlarda Birecik'te mubayaa edilen zahirede, Diyarbakır üzerinden Bağdat'a nakledilebilmekteydi. Birecik üzerinden gönderilecek olan zahirenin Diyarbakır üzerinden Bağdat'a nakli valinin sorumluluğundaydı.¹³³ Bu aşamada Birecik tersanesinin konumu, zahire ikmal üstü olması ve tekmil edilen zahirenin mekkare davarları denilen, hayvan katarlarıyla Diyarbakır'a ulaştırılmasıydı.¹³⁴

Bağdat'a Rızvaniye iskelesi üzerinden yapılan sevkıyatlarda Birecik'teki sefinelerden yararlanılırken, Diyarbakır Dicle Nehri üzerinden yapılan sevkıyatlarda ise keleklerden istifade edilmekteydi. Dicle Nehrinde sefineden ziyade keleklerin tercih edilmesi, ilgili nehrin su rejiminden kaynaklanmaktaydı.¹³⁵ Kelek, tulum haline getirilmiş koyun ve keçi postlarının şişirilip yan yana dizilmeleri ve üzerlerinin dallarla örtülmesi ile yapılan sallardı. Eni 8 Boyu ise 18 tulum genişliğinde idi.¹³⁶ Birecik'ten gönderilen zahirenin 1731'de Diyarbakır üzerinden Bağdat'a gönderilmesi için gereken keleklerin hazırlanması için validen yirmi bin tulum hazırlaması istenmiştir.¹³⁷

Diyarbakır üzerinden gerçekleşen zahire mubayaa ve nakillerinde ayrıntılı ve karmaşık bir yönetim şekli uygulanmaktaydı. Mubayaanın yapıldığı, ambarlamanın gerçekleştiği ve sevkinin yapıldığı yerler aynı yerde bile farklı yapılanmaları birlikte barındırabilmekteydi. Diyarbakır Eyaleti 1731'de Birecik Tersanesinde işira olunan Bağdat zahiresinin sevkinin yapıldığı yer olmasına karşın¹³⁸, bu eyaletten mubayaa olunan zahire ise Tebriz Kalesi neferinin iaşesi için Tatvan İskelesine tahsis edilebilmiştir.¹³⁹

¹³³ BOA, C. ML., 30.834, H. 1144.

¹³⁴ BOA; MAD 10.016, H. 1156, s. 234.

¹³⁵ Aynı belge, s. 44.

¹³⁶ Cengiz Orhonlu, **a. g. e.**, s. 124.

¹³⁷ BOA, D. MKF 28.751 H. 1144, s. 11

¹³⁸ BOA; MAD 10.016, H. 1156, s. 16

¹³⁹ Diyarbakır valisine 1144 de gönderilen bir fermanla 15.000 İstanbul kilesi buğday ile 25.000 İstanbul kilesi arpanın, mubayaacı başı olarak tayin edilen Ahmed Ağa marifetiyle alımların gerçekleştirilmesi ve müteakibinde, mekkareci başı vasıtasıyla kiralanacak olan katırlarla Tatvan iskelesine nakli emrini

Mardin Sancağı ve buranın nahiyesi olan Nusaybin'den mubayaa olunacak zahire ise Diyarbakır'ın olduğu gibi Tebriz Kalesine değil, Bağdat Kalesine gönderilmiştir. Bağdat'a gönderilecek olan zahire 30.000 kile buğday ile 50.000 kile arpadan müteşekkildir. Buralardan Bağdat askeri ve reayası için gönderildiği ifade edilen zahire, Musul'a kadar naklinden Diyarbakır Valisi sorumlu olmuştur.¹⁴⁰

Zahire nakli ile ilgili arşiv belgelerinde, genel olarak bu organizasyonda sürekliliğin olduğuna dair seri verilere ulaşılamamakla birlikte Bağdat kalesine zahirenin nakli 1777'ye kadar geçen zamanda yaklaşık olarak elli yıllık bir zaman diliminde kesintisiz olarak devam ettiğine dair bir ahkâm kaydına ulaşılabilmektedir.

İskele emini zahirenin mubayaası, ambarlanması, ve fermanla emredilen yerlere gönderilmesinden sorumluydu. Bu sorumluluk koordinasyon düzeyinde olup, mubayaa ve nakliyatta divandan tayin edilen mubayaacı başı sorumluydu. Birecik'in idarî maslahatta sorumlu olduğu Rakka Valisi ise organizasyon sürecinde yetki sahiplerine yardımcı olmak ve mali düzenin sağlanmasından sorumluydu. Maraş, Adana ve Rakka'dan 1730'da yapılan zahire alımına mubayaacı başı olarak Antep'li Ahmed tayin edilmişti. Ahmed Ağa'ya belirtilen yerlerin mülki amirleri mubayaalarda yardımcı olmakla mükellef iken, Birecik İskele Emini de zahirenin zamanında miri ambara gelmesini sağlamak için mubayaacıbaşına gerekli uyarıları yapmakla mükellefti.¹⁴¹

3.1.3.2.3. Zahire Organizasyonunda Devlet ve Reaya İlişkisi

Zahire organizasyonlarında, mubayaa işlemleri için bir yetkili atanmakta olup, bu şahıs “Kapucubaşı” ve “İskan-ı Âli Gediklisi” gibi sıfatlara haiz olan “mubayaacıbaşıydı”. Mubayaacıbaşılığına atanacak olan şahıs, valinin emrinde çalışmak üzere atanmakla beraber özerk bir statüye de sahipti.¹⁴²

Mubayaacıbaşısı valiye karşı olan sorumluluğu yanında, tersane eminine karşı da sorumluydu. İskan-ı Âli Kapucubaşı sıfatına haiz olan İbrahim 1743'te, 60 adet sefayin

almıştır. Nakil edilen zahire Tatvan ambar emini olan Hüseyin Ağa'ya teslim edilecektir. **BOA**, D. MKF 28.751, H. 1144, s. 11.

¹⁴⁰ Aynı belge, s. 126.

¹⁴¹ **BOA**, D. MKF 28.751, H. 1144, s. 133.

¹⁴² 1143 senesi Rakka eyaleti zahire mubayaasına Antep'li Ahmed Ağa tayin edilmişti **BOA**, D. MKF 28751, H. 1143, s 132.

inşasına tersane emini olarak tayin edilmiştir. Eminin zahire mubayaasındaki yetkileri daha sınırlı olup, bu iş için Rakka zahire mubayaacısı olan Çavuşbaşı Murtaza Ağa atanmıştır. Murtaza Ağa, Rakka, Samsat gibi miri ambar olan yerlerde faaliyetlerini gerçekleştirip, topladığı zahireyi isticar yani kiralama yolu ile mekkarelerle Musul'a nakletmekle yükümlüdür. Tersane emini İbrahim Ağa'nın yetkisi ise faaliyet döneminde gecikmelere meydan vermeyecek şekilde mubayaacıyı denetlemesi ve gerekirse ona yardımda bulunmasıdır.¹⁴³

Mubayaacıbaşı her ne kadar eyalet valisinin mahiyetinde istihdam edilse bile, sorumluluğun önemli kısmını üstlenmekteydi. Kamu görevlilerinin fermanla atanmaları ve birbirlerine karşı sorumlulukları ile, organizasyonda güçlü bir oto kontrol sistemi kurulmasına çalışılmaktaydı. Kamu görevlilerin birbirlerinin yetki alanlarına girmemesi için, atama fermanlarında görev ve yetkiler ayrıntılı olarak belirtilmekteydi. Rızvaniye iskelesine zahire nakli için verilen 1734 tarihli ferman üzerine, Yahya Efendi Mubayaacı başı olarak Birecik iskelesine gönderilmişti. Yahya Efendi zahire alımlarında, daha önceden nerelerden ve ne miktarda alınacağı belli olan yerlerde faaliyetlerini sürdürecektir. İştirâ edilen zahirelerin Birecik'te Tersane bünyesinde olan "ambar emini" Abdullah Efendi'ye teslim edilmesi emredilmiştir. Abdullah Efendi sefinelere zahirelerin yüklenmesi, mühürlenmesi ve deftere kaydıyla da mükellef kılınmıştır. Verilen işlemlerin yapılmasından sonra kayıtların bir suretinise Rakka Valisine ve Birecik Kadısına ibraz etmesi gerektiği de hatırlatılmıştır.¹⁴⁴

Zahirelerin yüklenmesinden sonra, emredilen mahale nehir yoluyla nakliyat ise reis kethüdasının göreviydi. Reis kethüdası zahireyi gecikmelere ve mühürlerin bozulmasına meydan vermeden ilgili menzile götürmekle mükellefti. 1734'te Bağdat yakınlarındaki Rıdvaniye iskelesine yapılan zahire sevkinde, sabık reis kethüdası Mustafa Ağa atanmıştır. Zahirenin nakli sırasında yükleme esnasında kayıtların tutulmasından ise "rüesa katibi" denilen reis katibi sorumluydu. Rızvaniye İskelesine 1734'te yapılan sevkıyat da Abdullah Efendi rüesa katibi olarak tayin edilmiştir.¹⁴⁵

¹⁴³ BOA; C. ML., 30834, H. 1156.

¹⁴⁴ BOA, DBŞM 1868, H. 1147; MAD 10016, H. 1147, s 108.

¹⁴⁵ BOA; DBŞM 1868; H. 1147.

Rakka Aşiretlerinin hayvanlarını kiralama mükellefiyetleri sadece fermanlarla emredilen yerlere zahirenin ulaştırılması ile sınırlı kalmayabilmekteydi. Bağdat'ta bulunan zahirelerin nakillerinde kullanılmak üzere 1730'da deve ve katırdan mürekkep 4.000 yük hayvanının Bağdat Valisi Ahmed Paşa'nın emrine verilmesi istenmiştir. Valinin emrine tahsis edilecek olan hayvanların 500'ü Rakka Eyaletinden gönderilmiştir. Rakka'dan gönderilen hayvanların tamamı deveden ibaret olmasına karşın Bolu ve İçeli gibi dağlık yerlerden de katır gönderilmiştir. Rakka'dan gelen develer için üç aylık kira bedelli tahakkuk etmiş ve 9.375 guruş ödenmiştir. Bunun 2.328 guruşluk kısmı Birecik aşiretlerinden olan Reşi Aşiretine yapılan ödemeyi oluşturmuştur.¹⁴⁶

Zahirelerin sevki sırasında valiler, yük katarlarının kendi eyaletlerinin sınırında karşılayıp, müteakip eyaletin valisine de teslim etmekle mükelleflerdi. Van Kalesindeki neferin iaşesini temin için, 1730'da 20.000 kile buğday ile 40.000 kile arpa Birecik'te mubayaa edildikten sonra, Diyarbakır'a ve buradan da Van'a nakledilmiştir. Diyarbakır'a kadar sorumluluk Rakka Valisinde iken, Diyarbakır ile Van arasında ise sorumluluk Diyarbakır Valisinin üzerinde olmuştur.¹⁴⁷

Valilere zahire mubayaası ile ilgili gönderilen fermanlarda, yapılacak olan işin niceliği kadar, faaliyetin gerçekleştirilmesi gereken zaman birimi de önceden belirtilmekteydi. Rakka Valisine 1777'de gönderilen ferman da, Rakka, Halep Malatya'dan yapılacak olan zahire alımlarının 30 günü aşmaması ve mubayaacıbaşı olarak tayin edilen nüzul eminini de faaliyet yerlerinin gösterilmesi emredilmiştir.¹⁴⁸

Zahire alımlarında konulan zaman kriterleri yanında, mubayaacıbaşının bir diğer görevi de zahirenin ilgili menzile nakledilene kadar, menzil veya konak yeri denilen yerlerde yük katarlarının ve muhafızların istirahat yerleri önceden hazırlamaktı. Konak yerlerinin birbirlerine olan mesafesi mekkare davarlarıyla 35 saatten daha uzak

¹⁴⁶ BOA, D. MKT 28752, H. 1143, ss. 142-143.

¹⁴⁷ BOA; MAD 9925, H. 1143 s. 347.

¹⁴⁸ BOA; MAD 10016, H. 1191, s. 235.

olmayacak şekilde düzenlenmeliydi. Birecik-Musul zahire sevkinde validen belirtilen hususlara riayet etmesi istenmiştir.¹⁴⁹

Aşiretlerin, organizasyonun emniyeti açısından konumları iki boyuta sahipti. Bunlardan ilki, güvenlik açısından tehdit unsuru olmaları veya tesis edilecek olan tedbirler sürecine aktif olarak katılmaları şeklindeydi. Zahire alımı ve nakli öncesinde, bölgede bulunan Kürt ve Arap taifelerinin eşkıyalık hareketlerinde bulunma ihtimallerine karşı vali, kadılar ve aşiret ileri gelenleri fermanlarla uyarılmaktaydı. Zahrenin Bağdat ve Basra'ya ulaştırılması sürecinde de, aşiretlerin genel güvenlik sisteminde belirgin bir konumları Birecik'ten Ana'ya kadar olan güzergahta, sefinelere karadan refakat ederek güvenliklerini sağlamak için Rakka aşiretlerinden 1.000 süvarinin istihdamı 1730 senesi boyunca emredilmişti.¹⁵⁰ Aşiretlerin genel olarak, insan ve sair kaynakları ile tersane organizasyonu sürecine aktif katılımları, bölge ekonomisi üzerinde, faal bir nüfusun bölgesel üretim sürecinden çekilmesi sonucunu doğurmaktaydı.

Birecik İskelesinden yapılan zahire sevkıyatlarında ve sefineler inşaaı için mutlaka ferman gönderilirdi. Fermanların doğrudan muhatabı Rakka valileri olup, fermanı aldıktan sonra sorumluluklarını titizlikle yerine getirmeleri istenirdi. Her faaliyet dönemi sonunda sonrasında da verilen görevin gerçekleştiğinin bildirilmesi, tahriratlar eklenmiş muhasebe kayıtları ile gerçekleştirilmekteydi. Muhasebe kayıtları Başmuhasebe kaleminde, önceki faaliyet dönemi kayıtları ile mukayeseli olarak tahlil edilen hesaplar sayesinde, genel performans kritiğinin yapılması sağlanmaktaydı.¹⁵¹

Faaliyet raporu niteliğindeki tahriratların gönderilmesi sayesinde, kullanılan kereste başta olmak üzere yatırım mallarının muhtevası, miktarı ve sefine reislerinin kimliklerini belirleyebilme mümkün olmaktadır. Rakka valilerinin belirtilen mükellefiyetlerine uygun olarak, Rızvaniye iskelesine 1734'de, Rakka Valisi Ahmed Paşa tarafından zahire naklinin gerçekleştirildiğini bildiren tahrirat gönderilmiştir.

¹⁴⁹ BOA; HAT, 6/214, H. 1192.

¹⁵⁰ BOA; MAD 10016, H. 1143, s. 44-45, MAD; 9925, s. 352.

¹⁵¹ BOA; Cevdet Bahriye, 14395, H. 1151.

Tahriratta, zahire sevkini gerçekleştiren gemilerin taşıdıkları zahirenin türü, reislerin isimleri ve sefayinlerin yük kapasiteleri mevcuttur. Sefinelere arpa taşıyanlara 200 İstanbul kilesi yüklenmişken buğday taşıyanlara ise 170'şer kile yüklenmiştir. Sefinelerin seyri seferlerinde sorumluluk Reis Başı Mustafa Ağa'nın sorumluluğundadır.¹⁵² Zahirenin sefinelere yüklenmesindeki yük tahditleri, hayvan taşımacılığı için de geçerliydi. Her deveye yüklenecek olan zahire 20 kile olarak belirlenmiştir.¹⁵³

Zahirelerin sefine yüklemelelerinde, hesapta kargaşanın meydana gelmemesi için her sefineye aynı türden zahirelerin eşit miktarlarda yüklenilmesi zorunluluğu getirilmiştir. 96 adet Sefayin 200'er İstanbul kilesi arpa taşımışlardır. Reis isimleri baba isimleriyle belirtilirken, Fatma oğlu Muhammed beşe ve Emine oğlu Ali gibi annelerinin isimleri ile tanımlanan iki örnek de mevcuttur. Reislerin memleketlerine dair veriler ise oldukça sınırlı kalmıştır. Ancak Birecik'in hemen karşı kıyısında yer alan Kefre ve Turlu karyelerinden ikişer kişinin memleketleri belirtilmiştir. Günümüzde Suriye'de yer alan fakat Birecik'e de yakın olan Bab ve Der kasabalarından da birer reisin ismi zikredilmiştir.¹⁵⁴

Birecik'te 1700'de 60'ı zahire sefinesi olmak üzere toplam 120 sefine inşaatı gerçekleştirilmiştir. Sefinelerde istihdam edilen dümencilerin 80'inin isimleri önünde reis sıfatı yer almıştır. Belgede reis sıfatı ile ilgili bir açıklama olup, Birecik'te dümenci erbabına "reis" denildiği belirtilmektedir. Sefere gönderilen 120 sefinden 80'inde reis sıfatı varken, geriye kalan 40'ında ise dümenci ifadesi yer almaktadır. Metindeki açıklama dikkate alındığında, dümencilerin 80'ni Birecik'ten istihdam edilmiştir. Sefineleri idare eden personel, Donanmay-ı Hümayunda dümenci olarak isimlendirildiği de ifade edilmiştir. Reis ve dümencilerin tamamı, yukarıdaki örneğe benzer şekilde Müslüman isimleri taşımaktadırlar.¹⁵⁵

¹⁵² BOA, DBŞM. 1868, H. 1147, s. 4.

¹⁵³ Orhonlu, a. g. e, s. 131.

¹⁵⁴ Sabık Musul Valisi ve Rakka Eyaleti Mutasarrıfı Vezir Ali Paşa ile Donanmayı Hümayun sefineleri, emine her sefineye aynı türden ve eşit miktarlarda zahirenin yüklenilip yüklenilmediği sorulmuştur. Bk. BOA, MAD 966, H. 1112, s. 65.

¹⁵⁵ BOA; Cevdet Bahriye;4305, H. 1112.

Her zahire sefinesinin personeli birer nefer dümenci ile dörder nefer kürekçi olmak üzere 5 kişiden oluşmaktaydı. 1730'da dümencilere 30'ar dümencilere de 15'er guruş ücret ile, 10'ar guruştan nafaka bahası tahsis edilmiştir.¹⁵⁶

Kürekçilerin almış oldukları ücretler, ilgili faaliyet dönemi sonunda muhasebe kayıtlarında tasfiye edilmekle birlikte, ödeme zamanında bu duruma riayet edilemeyebilmekteydi. Bu durumda tersaneye yapılan gelir tahsisleri kadar, ödemelerin zamanında yapılmasında önem arz etmekteydi. Birecik kürekçilerinden Todari'nin 1.576 guruşluk miri alacağı olmasına rağmen ödemeyi yapmakla mükellef olan Rakka Valisi Kapu Kethüdası El- Hac Mustafa Ağa yükümlülüğünü yerine getirmemiştir. Mağduriyete konu olan meblağın kethüdadadan tahsil edilerek bedelin tahsil edilerek Todariye'ye ödenmesi için Birecik kadısına emir verilmiştir.¹⁵⁷

Basra'daki kürekçiler ise avarız mukabili istihdam edilmesine karşın Birecik sefinelerinin kürekçileri ücretli olmuştur. Kürekçiler, zaten var olan ticarî taşımacılıkta çalışmakta olup¹⁵⁸, iş tecrübeleri olan bir kesimdi. Kürekçilerin en yoğun temin edildikleri yer Birecik-Palu arasındaki Fırat havzası kaza ve karyeleridir. Ücretlerini ise Halep Muhassıllığından almışlardı. Basra'da istihdam edilen kürekçiler ise avarız mukabili istihdam edilmekte idi.¹⁵⁹

Zahire naklinin belirli zaman periyotlarında yapılması gerekmektedir. Bu durum zahirenin mubayaası, depolanması ve sefine inşaa dönemleri bakımından zaman uyumunu gerekli kılmaktaydı. 1777'de ihtiyaç mevcut sefinelerden başka on kıt'a sefinenin daha yapılması istenmiş, sefinelerin yapımı için gerekli olan kerestenin, seyri sefer dönemi geçmeden yetiştirilmesi gerektiği Maraş valisine hatırlatılmıştı. Zamansız

¹⁵⁶ BOA; MAD 9925, H. 1143, s. 201.

¹⁵⁷ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1176, s. 178.

¹⁵⁸ XVI. yüzyılda tapu tahrirlerinde en kalabalık esnaf gurubunu sayıları 38 ve 54 arasında değişen kürekçiler oluşturmaktadır. Bk. Yılmaz, a. g. e, s. 32.

¹⁵⁹ Orhonlu, a. g. e, s. 122.

gönderilecek kerestelerin, zahire naklini aksatmasından dolayı bir anlam taşımayacağı ifade edilmiştir.¹⁶⁰

Zahire alımlarında, belirlenen hedeflere ulaşılması için, her kaza ve nahiye kadısına, teslim edilecek olan miktarlar önceden belirlenmekteydi. Ancak tersane hizmetlerinde istihdam edilenlerden dolayı, bazı yerlerin yükümlülüklerinde indirimler veya muafiyetlikler tanınmaktaydı. Birecik ve Nizip'in 1743 senesindeki mubayaa yükümlülüklerinin 1.702 İstanbul kilesi buğday ile, 11.852 İstanbul kilesi arpaya mukabil, yükümlülükleri, verilen tersane hizmeti mukabilinde mubayaadan muaf tutulmuştu.¹⁶¹

Reyanın, yükümlülükleri kanun veya fermanla belirtmek zorundaydı. Haklarından ve yükümlülüklerinden haberdar olan reaya, kamu görevlilerinin haddi aşan tasarruflar karşısında derhal şikayet yoluna müracaat etmekteydiler. Birecik zahire mubayaasından 1700'de Suruç Kazası payına isabet eden tutar 5.000 kile olup, zahire mükellefiyetinin tamamı yerine getirilmiştir. Suruç reayası miri mubayaadaki sorumluluklarını yerine getirmelerine rağmen, kendilerine hüccet ibrazı ise yerine getirilmemiştir. Zahire mubayaasında ferman buyurulan miktarı denkleştirmede zorlanan Rakka valisi Suruç'ta mükerrer bir alımın yapılması için teşebbüste bulunmuştur. Suruç reayasının divana arzuhali üzerine Rakka valisi uyarılırken, ahaliden de hüccet talebini ihmal etmemeleri de hatırlatılmıştır.¹⁶²

Rakka valisinin haddi aşan muamelesi zahire mubayaası ile sınırlı kalmamıştır. Vali, Bağdat askeri ile tersane personelinin iaşesi için 1.600 baş koyun almış ve Suruç halkından kişi başına 3'er akçe "iane bedeli" ve "zahire bahası" tahsil etmeye teşebbüs etmiştir. İane bedeli tahsilatı karşısında Berazi Aşireti reayasının önemli bir kısmı Antep'e kaçmışlardır.¹⁶³

¹⁶⁰ BOA; HAT 6/214, H. 1191.

¹⁶¹ BOA, Cevdet Bahriye 3978, H. 1156.

¹⁶² BOA, MAD, 139, H. 1111, s. 88.

¹⁶³ Aynı belge, s. 88.

Vali, Suruç Berazi Aşiretinden belirtilenden başka 30 kantar revgan (yağ), 125 baş deve, 20 baş hecin devesi de alıp bedelini ödememiştir. Valinin baskısından dolayı Berazi reayası başta Antep olmak üzere muhtelif yerlere dağılmışlardır. Reayanın kayıtlı olduğu Berazi Mukataasının senelik geliri olan “mal bedeli” 5.725, 5 guruş olmasına rağmen, reayanın dağılmış olmasından dolayı Rakka Hazinesi belirtilen gelirden mahrum kalmıştır. Vali geride kalanlara kalan meblağın tevziine teşebbüs etmesi üzerine durum Divana intikal etmiş, reaya valinin kanunda karşılığı olmayan bir tasarrufta bulunamayacağını ileri sürmüşlerdir. Divandan çıkarılan emirle validen ihkakı hak bağlamında reayanın zararını tazmin etmesi ve bir daha kanun dışı tasarrufta bulunmaması istenmiştir.¹⁶⁴

Rakka Eyaleti aşiretlerinin zahire ve tersane organizasyonda mali yükümlülüklerinden dolayı firar etme eğilimleri zamanla yapısal bir soruna dönüşmüştür. 1744 senesinden beri muhtelif aşiretlerden yaklaşık 1.100 hane, Rakka'dan yapılan buğday mubayaasından dolayı firar etmiştir. Aşiret firarları Rakka Hazinesinde sıkıntılara sebep olmuştur. Firarlardan dolayı, aşiret hanelerinden resmi kışlak ve sair akçeler tahsil edilemeyecek hale gelmiştir. Rakka Hazinesinin mali kaybı hane başına ortalama olarak yirmi yedişer akçe olup, meskun olan aşiretleri dahi bu düzeydeki mükellefiyetlerini yerine getirmekte zorlanmaktadırlar.¹⁶⁵

Geride kalanların üzerine gidilmesi halinde aşiret ve sair reaya firarlarının daha da artacağından endişe edilmiştir. Rakka eyaleti mukataalarını malikane olarak deruhte etmiş olan Rakka Valisi Vezir Ragıb Mehmed Paşa, iskan katibi vasıtası ile firar eden aşiret reayalarının ekserinin Hama ve Humus'da olduğunu, Şam valisinin ise gerekli tedbiri almakta zorlandığı da ifade edilmektedir. Rakka Hazinesi aleyhine gelişen firar olaylarından dolayı, geride kalan reayanın daha da mağdur olmaması ve bir bakımından gerekli tedbirleri almayan Şam valisini zımnen sorumlu tutarak, valinin sorumluluğunda olan Şam Hazinesine namına, Hama ve Humus reayasın emvali miriyelerine 7.500 şer

¹⁶⁴ BOA, MAD 139, H. 1113, s. 43.

¹⁶⁵ BOA, DBŞM 3.232, H. 1166.

guruş zam yapılmıştır. Aynı tutardaki meblağ ise Rakka Hazinesinden tenzil edilmiştir.¹⁶⁶

3.1.3.2.4. Zahire Organizasyonunun Finansmanı

Tersane ve beraberindeki zahire organizasyonun finansmanında yerel mali kaynaklar olan Rakka Hazinesi emvali ile Halep Muhassıllığı emvalinden yararlanılmıştır. Birecik'in yakın çevresinde güçlü mali yapıya sahip olan Halep Muhassıllığı, hemen her organizasyonda yer almaktaydı. Halep Kalesine yapılan mühimmat sevki için 1777'de gönderilen bir hükümlerle, Halep Valisi, kadısı ve muhassılının gerekli olan 115.000 guruşluk bedeli gecikmeksizin temin etmesi istenmiştir. Birecik'ten Diyarbakır'a gönderilen zahirenin mekkare kiralarını karşılamak için Halep Muhassıllığı emvalinden ödemelerin yapılması emredilmiştir.¹⁶⁷

Birecik'ten Diyarbakır'a 1739'da yapılan zahire sevkıyatında, Rakka Hazinesinin bu dönemdeki mukataa bakiyesinin kullanılması emredilmiştir. Aynı Senede Rakka Eyaletinden gerçekleştirilen 40.000 guruşluk mubayaa bedelinin tamamı Suruç (2500 guruş) mukataası hariç Halep Muhassıllığı ile birlikte Rakka Hazinesinden karşılanmıştır.¹⁶⁸

Rakka Hazinesi ve Halep Muhassıllığı üzerinden yapılan ödemelerde, gecikme sorunu yaşanmaması için birbirlerinin hesabına kaynak aktarımları yapılabilmekteydi. İran'a 1730'da yapılan sefer hazırlığından dolayı, Rakka Mukataalarının 1729 senesi bakayaları Halep Muhassıllığının hesabına aktarılmıştır.¹⁶⁹ Aktarılan bakaya miktarı önceki sene bakayası olan 53.393,5 guruştur.¹⁷⁰

¹⁶⁶ Aynı belge.

¹⁶⁷ BOA; MAD 9.925, H. 1144, s. 147.

¹⁶⁸ BOA, D. MKF 28.751, H. 1144, s. 132.

¹⁶⁹ BOA, ; MAD 9925, H. 1144, s., 352.

¹⁷⁰ Aynı belge, s. 353.

Mali kaynakların etkin kullanımı için, harcama birimleri dikkatle takip edilmekteydi. Kanunda veya fermanlarda karşılığı olmayan harcamaların yapılmasına kesinlikle müsaade edilmemekteydi. Halep Muhassılı Hünkar oğlu Hacı Ahmed oğlu Muhammed'e mühimmat nakli için gerekli meblağı hazır hale getirmesi ve bu meblağa Halep Valisinden tanzim etmesi gereken 15.000 guruşun eklenmesi de istenmiştir. Çünkü Halep Valisi, Paşa Konağının tadilatı için muhassıllık malından harcamıştır. Bu harcamanın kanunda yeri olmadığı hatırlatılarak, tahsil edilecek miktarın Birecik İskele Eminliği emrine gönderilmesi istenmişti.¹⁷¹

Finansmanda genel olarak Halep muhassıllarının görevlendirilmelerine karşın zaman zaman, Halep hazinedarları da görevlendirilmekteydi Birecik'ten Bağdat yakınlarındaki Hille'ye 1700 senesinde yapılan zahire naklinde Halep Hazinedarı Abdurrahman Ağazade nazır olarak tayin edilmiştir.¹⁷² Hazine-i Âmireden tahsisat yapılması, istisnai bir durum olup, bölgesel hazineleri destekleyici mahiyetteydi. İran seferi hazırlığı için 1730'da Rakka ve Halep Hazinesi ile muhassıllığı emvaliyle birlikte Hazine-i Âmire tarafından gönderilen paranın kullanılması istenmiştir.¹⁷³

Bölgesel hazinelerinde gelirlerin sağlanması ve harcanması valilerin sorumluluğundaydı. Valilerin performanslarında en önemli göstergelerden biri, eyalet bütçesinin durumu ile ölçülmekteydi. Mali harcamaları arttığı, gelirlerin yetersiz kaldığı durumlarda valiler değişik adlar ile muhtelif kaynak arayışlarına girebilmekteydiler. Mesela Suruç Kazası reayası 1700'de kendilerine isabet eden 5.000 kileyi eda etmelerine karşın "iane bedeli" namıyla başka bir mükellefiyetle de karşılaşmışlardır. Rakka Valisi, tersane çalışanları ve Bağdat askeri iaşesine karşılık gelmek üzere toplam 3.900 guruşluk bir ödeme ile karşı karşıya kalmıştır.¹⁷⁴

¹⁷¹ BOA; MAD. 10.016, H. 1156, s. 17.

¹⁷² BOA; Cevdet Bahriye 4325, H. 1112.

¹⁷³ BOA, MAD, 9925, H. 1144, s. 352.

¹⁷⁴ Suruç Berazi Aşireti reayası Rakka Valisi Mustafa Paşa'nın cari fiyatla 1.300 baş koyun aldığını, ve buna karşılık hesaplara 3'er guruştan 3.900 guruş gider gösterdiğini ileri sürmüşlerdir. Halbuki Suruç ve Birecik'te koyunlar 40'ar akçeden ibarettir. Vali zulüm ve haksız kazanç peşindedir. BOA, MAD 139, H. 1112, s. 88.

3.1.4. Tersane ve Haberleşme Organizasyonu

3.1.4.1. Birecik Menzilhane Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri

Asya'daki imparatorlukların çoğu, modern zamanlar öncesinde oldukça gelişmiş bir haberleşme sistemine sahip olmuşlardır. Askeri haberleşme ihtiyacı için kurulan ulak sisteminin varlığı Osman Gazi zamanına kadar uzamakla birlikte, daha gelişmiş bir haberleşme sistemi olan menzilhane XVI. yüzyıl ortalarında Sultan Süleyman zamanında ortaya çıkmıştır. Menzilhanelerde ulakların ve kullanılan atların ihtiyaçlarını karşılayacak olan hizmetler verilirdi. Bu hizmetlerin karşılanabilmesi için bir miri gelir birimi buranın masraflarına tahsis edilirdi.¹⁷⁵

Tersane faaliyetleri ve bu faaliyetlerin nihai maksadı olan zahire mubayaası ile naklinde haberleşme organizasyonuna ihtiyaç duyulmuştur. Birecik, Rakka ve Maraş arasına, tersane ile ilgili gelen mühimme emirlerinin iletilmesinden 19.1.1700-15.8.1700 faaliyet döneminde tersane eminliği sorumlu olmuştur. Mühimmelerin iletilmesinde ulaklara ödemeler yapılmış olup 150 esedi guruş ile bu faaliyet döneminde en yüksek harcama birimlerinden birini temsil etmiştir.¹⁷⁶ Rakka Hazinesi giderlerinde 1713 senesinde “mektupçular” diye bir kayıt vardır. Burada gerçekleşen gider ise 1.500 guruş olarak gerçekleşmiştir.¹⁷⁷ Mühimme hükümlerinin ilgili yerlere ulaştırılması işinde tesis edilmiş olan menzil teşkilatları ve bu teşkilatlarda istihdam edilen menzilhanelerden yararlanılması gerektiği halde, Birecik'te bu teşkilatın olmamasından dolayı tedrici bir tasarrufta bulunulmuştur. Birecik menzil teşkilatının kurulması 1730-1736'da gerçekleşen İran seferi sırasında mümkün olabilmıştır.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Colin J. Heywood, “*The Ottoman Menzilhane and Ulak System In The Eighteenth Century*” **Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Editörler; Osman Okyar-Halil İnalçık, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1977, ss. 179-186.

¹⁷⁶ BOA; D. BŞM 14.598, H. 1112, s. 9.

¹⁷⁷ BOA, DBŞM 1732, H. 1125, s. 9.

¹⁷⁸ BOA, KK, Mevkufat Ahkâmı 2883, H. 1141, s. 258.

Urfa Naibi Es-Seyyid Mevlana 1728’de Nadir Şah döneminde İran’a yapılan sefer hazırlığı öncesine kadar haberleşme ihtiyacının tedricen oluşturulan menzilciler vasıtasıyla karşılandığı ifade etmiştir. Tedrici düzenlemelerden dolayı menzilcilikte istihdam edilen ulakların ücret ödemelerinde Rakka Hazinesi ile bu hazinenin birimlerinden olan Birecik Mukataası arasında yetki kargaşasının yaşandığı, belirsizliklerden reayanın mağdur olduğu ve bundan dolayı menzilciliğin idaresinde sıkıntılarla karşılaştığı ifade edilmektedir.¹⁷⁹

Naibin, sorunun giderilmesi için Divana yapmış olduğu müracaat yerinde görülerek, 1731 senesinde Birecik kazasının nahiyesi olan Nizip’te üç beygirli bir menzil teşkilatının kurulması uygun görülmüştür. 1731’de kurulan menzil teşkilatının giderlerini karşılamak için, Birecik İskele Gümrüğü emvalinden senelik 317 gurusluk ocaklık statüsünde tahsisatın yapılması takdir edilmiş olup, teşkilatın organizasyonu öncesinde verilmiş olan hizmetlerden 1728 senesine kadar olan kısmının da ödenmesi emredilmiştir.¹⁸⁰

Aynı yıl içinde Nizip Nahiyesindeki 3 beygirli menzil teşkilatına Birecik’ten yapılan 12 baş ilave beygir tahsisi ile toplam menzil teşkilatı beygir sayısı 15’e çıkarılmıştır. Genişletilen menzil teşkilatı için Birecik Gümrüğü Mukataasından senelik 1087, 5 ocaklık ilave tahsisat yapılmıştır.¹⁸¹

Urfa Naibi Es-Seyyid Mevlana Ali benzer şekilde Rakka Vilayetinde de menzil teşkilatının kurulmasını talep etmiş ve bu talebe uygun olarak, Urfa’da 15 beygirlik bir menzil teşkilatının kurulması da 1731 senesi itibarıyla kabul edilmiştir. Urfa’da kurulan menzil teşkilatı için Rakka Mukataasında senelik 2.212,5 gurus, ocaklık olarak menzil teşkilatına tahsis edilmiştir. Urfa menzil teşkilatında Birecik’ten farklı olarak geçmişe yönelik olarak 1727 senesinden itibaren ödemelerin yapılması istenmiştir.¹⁸²

¹⁷⁹ Aynı belge, s. 258.

¹⁸⁰ Aynı belge, s. 258.

¹⁸¹ **BOA**, Cevdet Nafia; 1.019, H. 1191.

¹⁸² **BOA**, KK, Mevkufat Ahkâmı 2.883, H. 1144, s. 277.

Halep Vilayeti ile, Birecik ve Urfa arasındaki haberleşmede Halep Menzilhanesi'nin sorumluluğunda olup bu teşkilatın sadece Halep-Birecik ve Urfa arasında kullanılmak üzere sekiz beygirden oluşan bir menzil teşkilatı oluşturulmuştur. Halep menzircilerine Halep-Birecik arası takdir edilen süre yirmi altı saat olup, emirlerin zamanında ulaşması için bu zamana riayet etmeleri istenmiştir.¹⁸³

İran seferinin 1736'da sona ermesi üzerine, iskele gümrüğü mukataasından yapılan ocaklık tahsisatı sona erdirilmiştir. Ocaklık tahsisatının kesilmesi, menzil teşkilatının ilgası anlamına gelmesine rağmen, Birecik'e gelen ulakların gelmeye devam etmelerinden dolayı, Rakka valileri menzirci teşkilatını fiili olarak tasfiye edememişlerdir. Rakka Valisi Mehmed Paşa, 1776 Basra seferi esnasında 1736'dan beri devam ettirilen menzil teşkilatının mağduriyetlere sebep olduğunu ileri sürerek, fiili olarak devam eden menzil teşkilatına yeniden ocaklık tesisi için talepte bulunmuştur. Mehmed Paşa'nın tahriratu üzerine 1777'de, daha önceki düzenlemede 15 baş beygirden oluşan teşkilat, 10 beygire' düşürülerek ve yine iskele mukataasından yapılan 725 gurusluk tahsisatla menzil teşkilatı yeniden kurulmuştur.¹⁸⁴

Birecik Menzilhanesi'nin tam olarak ne zaman lağvedildiği belirlenememiş olmakla birlikte, genel olarak menzilhaneler 1826'da kaldırılmıştır. Menzil teşkilatlarını eyalet hazinelerine yük getiren ve aynı zamanda da sürekliliği gereken bir organizasyondur. Haberleşme hizmetinin kesintiye uğramaması için, Antep Menzilhane'sinin tasfiyesi örneğinde olduğu gibi menzillerin şahıslara kiralanması uygulamasına geçilmiştir.¹⁸⁵

Birecik menzil teşkilatı, tersane eminliğinin yakın çevresi ile haberleşme ihtiyacının sonucu ortaya çıkmış bir organizasyondur. Menzil teşkilatı kurulana kadar, bu kamu harcamasının reayaya tevzi edilmesi politikası izlenmiştir. Uygulanan mali tevziat politikası, reaya üzerinde yük olarak yansımış ve genel bir hoşnutsuzluğa sebep olmuştur. Tedrici bir ihtiyaçtan kaynaklanan bu kamu harcaması, Rakka Hazinesinden yapılan tahsisat ile daha kurumsal bir karaktere dönüşmüştür. Eyalet hazinesinden

¹⁸³ BOA, KK, Mevkufat Ahkâmı 2.920, H. 1144, s. 200.

¹⁸⁴ BOA, Cevdet Nafia 1019, H. 1191.

¹⁸⁵ Cemil Cahit Güzelbey, ve Hulusi Yetkin. **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicillerinden Örnekler, Fasikül III**, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, 1966, s. 10.

yapılan mali tahsisat, genel kamu gelirleri bakımından ise azaltıcı bir etki meydana getirmiştir.

3.2. Birecikte Nehir Taşımacılığı

Tersane devlet tasarrufunda olup ihtiyaca binaen faaliyete sokulan ve sürekliliği olmayan bir sınai faaliyettir. Birecik'ten itibaren Fırat Nehri'nin ulaşım elverişli olması ve kolay geçilebilecek bir coğrafi yapıda bulunmasından dolayı bölgede sivil taşımacılığın olması kaçınılmaz bir süreçtir. Ancak, nehir boyunca sivil ulaşım dair arşiv kaynaklarına ulaşabilmek mümkün olmamıştır. Bu konuda ulaşılabilen tek arşiv kaynağı Malatyalı bir tüccarın Samsat'tan hareket eden zahire yüklü teknesine yapılan eşkıya müdahalesi hakkındadır. Bu belgeye göre Birecik ve Samsat arasında sürekliliği olan zahire ticareti mevcuttur.¹⁸⁶

Nehir boyunca gerçekleşen taşımacılıkla ilgili en önemli verilere Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nden ulaşabilmek mümkün olmaktadır. Çelebi, Birecik'in Halep ve Bağdat'ın iskelesi konumunda olduğunu ve geniş ambarlarla bol çeşitleri olan dükkanlara sahip olduğunu ifade etmektedir. Birecik'ten her sene binlerce tulumla, kıymete haiz eşyalar Caber ve Rakka'ya gönderilmekte ve buradan da Bağdat yakınlarında yer alan Muşlar kalesine kadar ticaret devam etmektedir.¹⁸⁷

Ulaşım dair arşiv verileri, sadece nehrin bir yakasından diğer bir yakasına geçmek için tesis edilmiş olan “kayık inhisarı” ile ilgilidir. Nehir ulaşımına dair önemli bilgilere ulaşmamıza imkan verecek olan Birecik mahkeme sicillerinin kapsadığı zaman ve miktar olarak yetersizliği de önemli bir sorun olarak ortadır.

¹⁸⁶ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1160, s. 49.

¹⁸⁷ Evliya Çelebi, **Tam Metin Seyahatnâme**, Cilt III – IV, s. 116.

3.2.1. Fırat'ta Kayık İşletmeciliği

Birecik'te Fırat Nehrinin, diğer yerlere göre kolay aşılabilir su debisine ve coğrafi koşullara sahip olmasından dolayı, sal veya kayıklarla gerçekleşen faaliyetlerin çok eski zamanlara kadar uzanması gerekmektedir. Asurlar zamanında Fırat Nehrinin tulumlarla geçildiği dair bu devirlere ait çivi yazılı tabletlerden anlaşılmaktadır.¹⁸⁸ Osmanlı hakimiyeti öncesinde kayık organizasyonun, Memluklu egemenliği döneminde de olduğuna dair Josaphant Barbora isimli bir tüccar bilgi vermektedir. Birecik'e 1436'da gelen bu tüccar, Fırat Nehrini Memluklu Sultanlığı'na ait miri bir sal ile geçmiştir. Sal 16 at alabilecek kapasitededir.¹⁸⁹

Osmanlı hakimiyetinin başladığı 1518'den beri sal veya kayıklarla geçişlerin olabileceğini tahmin edebilmek mümkündür. Ancak, Sultan IV. Murad'ın 1638'de Bağdat Seferi sırasında on üç kayığa inhisar vermesiyle nehirden geçişler nizama bağlanmıştır.¹⁹⁰

Birecik'in Hac güzergahında olması, kayıkçı esnafı faaliyetlerinin sürekliliğini zorunlu kılmıştır. Faaliyetlerin sürekliliği ve düzeni bakımından esnafa tevcih edilmiş olan inhisar hakları özel bir öneme sahip olmuştur. Kayıkçıların sahip oldukları inhisar imtiyazları, faaliyete başlayan esnafa verilen beratlar ile somut bir hale gelmiştir. Esnafın sahip olduğu diğer bir imtiyaz alanı da, mali teşvik anlamına gelebilecek olan vergi muafiyetleridir. Vergi muafiyetleri uygulamada avarız ve sair tekaliften muafiyet olarak karşılığını bulmuştur. Bu bağlamda 1761 tarihli bir belgede, Birecik'te 6 reis, 54 sefineci ve sefine inşasında da imtiyaz alanı oluşturulmuş olan 3 neccarın, avarız ve sair tekalifi örfiyeden muaf tutuldukları görülmektedir. Ancak ilgili muafiyetlikler, tecditen tesis edilmiş olmayıp, fetih dönemi tahrir kayıtları olan Defter-i Âtikte'de mevcut olup, imtiyazlar geçen zamanda sürekliliğini muhafaza ettirebilmiştir.¹⁹¹

¹⁸⁸ Kürkcüoğlu **Birecik Monografisi**, s. 5.

¹⁸⁹ Salih Özbaran, **Portekizli Seyyahlar**, İstanbul, Kitap yayınevi, 2007, s. 79.

¹⁹⁰ **BOA**; AMKT. MHM 457 / 57, H. 1282.

¹⁹¹ **BOA**, Rakka Ahkâm Defteri 24, H. 1174, s. 150

Hukukî olarak hakları güvence altına alınan esnafa karşı¹⁹², muhtemel müdahaleler ancak nüfuzlu kişiler tarafından meydana gelebilmekteydi. Bu gibi durumlarda, esnaf şikayet yoluna müracaat ederek haklarını korumaya çalışmıştır. Bu konuda bir örnek Birecik ve Antep müftülerinin ortaklaşa bir kayık yaparak, işletmeye teşebbüs etmeleridir. Toplum içinde itibar sahibi olan bu kişilerin teşebbüsüne karşı esnafın itirazlarına rağmen ticarî faaliyetlerine devam etmişlerdir. Urfa Kaymakamının bölgede ticaretin gelişimine katkıda bulunacağı gerekçesi ile müftüleri kayırıp, esnafı mevcut durumu kabullenmeye zorlaması üzerine, şikayetler Sadarete kadar intikal etmiştir.¹⁹³

Kayık işletmeciliğindeki devamlılık, iktisadî hayat ve mali yapı üzerinde meydana getireceği olumlu etkiler kadar sosyal ve siyasî faydaları bakımından da önem arz etmektedir. İranlı hacılardan Tebriz bölgesinden gelip giden hacılar Birecik'ten geçmekteydiler. Osmanlı kadar İran devleti de konuya verdiği önemin bir sonucu olarak Birecik'te bir şehbender bulundurmayı talep etmiştir.¹⁹⁴

Tanzimat sonrası süreçte inhisarın kaybedilme endişesi esnaf arasında yaygın bir kanaat haline gelmiştir. Yeni sürecin belirsizliğinde inhisar harici şahısların kayık inşaa etmesi ve esnafın şikâyetlerine rağmen Urfa Valisi Bican Paşa'nın gerekli tedbirler almaması ilgili kanaatin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Ancak esnaf 1855'te Urfa Mal Müdürüne ödemeleri gereken senelik 20.000 guruşluk miri borçlarının % 25 i olan 5.000 guruşu ödeyerek tavırlarını ortaya koymuşlardır. Geri kalan 15.000 guruşun namlarına tevcih edilecek cedid bir fermanla ödeyecekleri belirtmişlerdir. Bican Paşa ilgili sene varidatını takdim ederken, gelir noksanlığının sebebi olarak durumu derkenarda ifade etmiştir.¹⁹⁵

¹⁹² Esnafın, faaliyet alanlarına yapılabilecek olan müdahaleleri engellemeleri, bunların hukuktan kaynaklanan haklarındandır. Bu hak esnafa üretim veya hizmet faaliyetinde sürekliliğin sağlanabilmesi bakımından bir tekel hakkı da sağlamaktaydı. Bk. Ahmet Kal'a, **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-I**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1998, s. 166.

¹⁹³ BOA; A. MKT. UM 299 / 39, H. 1297.

¹⁹⁴ BOA, İ. HR. 282/ 17.450, H. 1299.

¹⁹⁵ BOA, A. MKT. UM 241/50, H. 1272.

Birecik kayıkları inhisarı 1869'da ilga edilmiştir. İnhisar ilgasında kayıkların hazineye senelik 2.000 guruştan toplam 26.000 guruşluk katkıları vardı. İnhisarın ilgası ile miriye ödenen gelen rüsumat bedelleri Birecik Belediyesinin gelirlerini arttırmak maksadıyla, Halep Meclisi vilayeti nezaretinde buraya bağlanmıştır. Kayık sahipleri yapılan bu yeni düzenlemeyle kadim olan haklarının ihlal edildiğini ileri sürmüşlerdir.¹⁹⁶

Belediyenin 2.000'er guruşluk rüsum miktarını kabul etmemesi halinde, son 3-4 yıl içinde gerçekleşen gelirlerine göre, her kayık için ayrı bir bedelin belirlenmesini talep etmişlerdir. Maliye Nezaretinin kayıkçıların arzuhali üzerine verilen cevapta, kayıkların rüsumat bedellerinin her bir kayık için ayrı ayrı belirtilmesi hususunun dikkate alınmasını istemiştir. Ayrıca kayıkçıların üç dört senelik ortalama gelirin rüsumat miktarının belirlenmesinde dikkate alınması talepleri de Nezaret tarafından makul bir talep olarak değerlendirilmiştir.¹⁹⁷

Kayıkların Birecik'te kullanımı bölge ticareti için hayati bir role sahip olduğundan dolayı, bunların faaliyetleri esnaf ve tüccar tarafından gözetim altında tutulmaya devam etmiştir. 1914 tarihinde Bağdat demiryolunu Cerablus istasyonu inşasının da kayıklar buraya yönelmişlerdir. Kayıkların yokluğundan dolayı Birecik'te iktisadî hayat zarar görmüştür. Şehir tüccarlarından Kendirci Hasan, Koca Halil, Mirkelamzade Abdülkadir Efendi ve Sadi Ağalar Dahiliye Nezaretine telgrafla arzuhallerini bildirerek kayıkların Birecik'e getirilmesini talep etmişlerdir. Nezaret ilgili talep doğrultusunda kayıkçıların kendi arzuları dışında Birecik'e gelmelerinin mümkün olmadığını, çünkü nehirlerdeki inhisarların ilga edilmiş olduğunu, artık kayıkçıların bir imtiyaza sahip olmamalarından dolayı mükellefiyetlerinin de olmadığını bildirmişlerdir.¹⁹⁸

Kayıkçılar bakımından inhisar hakkı ilga edilmiş olmasına rağmen, kadimden beri ödeye geldikleri resimleri artık belediye namına ödemeye başlamalarından dolayı,

¹⁹⁶ BOA; ŞD. 2213 / 43, H. 1286.

¹⁹⁷ BOA; AMKT. MHM. 457 / 67; H. 1286; BOA, Halep Ayniyat Defteri 867, H. 1286, s. 175.

¹⁹⁸ BOA; DH. UMVM. 127 / 47, H. 1332.

bu durumu kadim haklarının devamı şeklinde anlamışlardır. Fakat bu yeni düzenleme sadece kurulmakta olan belediye teşkilatına kaynak bulmaktan ibaret olup, kadim hakların tanınması anlamına gelmemiştir.¹⁹⁹

Geçit resminin belediye bağlanması, Birecik Belediyesinin şehirde yol ve kaldırım yapımına başlanmıştır. Şehirde lağım sistemi kurulmasında önemli ilerlemeler kaydedilip büyük kısmı tamamlanmıştır. Fırat Nehrinin yaz ve bahar aylarındaki su rejiminin düzensizliğinden dolayı şehre yakın çevrelerde oluşan bataklıkların ıslahına yönelik çalışmalara başlanabilmıştır.²⁰⁰

3.2.2. Birecik-Basra Taşımacılık Girişimleri

3.2.2.1. İngiltere'nin Teşebbüsleri ve Chesney Projesi

İngiltere'nin sömürgesi durumunda olan Hindistan'daki ticarî faaliyetleri yürüten Doğu Hint Kumpanyası, XIX. yüzyıl ikinci çeyreğinde buraya daha kısa zamanda ulaşabilmek için, Kızıldeniz ve Ümitburnu'na alternatif yol bulmak için teşebbüse geçmiştir. Mısır üzerinden Kızıldeniz güzergahı önemli bir alternatif olmasına rağmen, Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın İngiltere'nin Yakındoğu'daki varlığına muhalefetiyle ilgili yola alternatif arayışlar gündeme gelmiştir.²⁰¹

Doğu Hint Kumpanyası'nın girişimi öncesinde, İngiltere ile Hindistan arasındaki bağlantıyı en kısa mesafede sağlayacak bir güzergahın belirlenmesi için İngiliz Hükümeti tarafından bir komite kurulmuştur. Komite çalışmaları sırasında Fırat ve Dicle nehirleri üzerinden Akdeniz ve Basra Körfezi'nin bağlanabilmesi fikri, komisyon üyelerinden Palmerston tarafından öne çıkarılmış ve diğer üyeler tarafından da tasvip görmüştür. Palmerston'un proje önerisinin temelini İngiltere'nin Rusya'ya karşı Yakındoğu'da bir üstünlük arayışı da bulunmaktaydı.²⁰²

¹⁹⁹ BOA, ŞD. 2213 / 43, Sene 1290.

²⁰⁰ BOA, DH-UMUM, 129/ 20, H. 1330.

²⁰¹ Andrew, a. g. e., s. 18.

²⁰² Orhonlu, a. g. e., 1984, 137.

Şirketin Hindistan yolunda uygun güzergah arayışının neticesinde, Akdeniz ile Basra Körfezi'ni Fırat Nehri üzerinden birbirine bağlayacak olan bir projeyi uygulamaya koymuşlardır. Proje uyarınca İskenderun Körfezine deniz yolu ile gelen emtia, buradan kara yolu ile Birecik'e nakledilecektir. Birecik'ten Basra Körfezi'ne kadar da şirketin imtiyaz hakkını aldıkları vapurlar işletilecektir. Hindistan üzerinden gelen gemiler de, Basra'da yüklerini şirket vapurlarına aktararak Birecik'e nakledip, buradan da yine İskenderun Körfezi üzerinden İngiltere'ye nakliyat süreci tamamlanacaktır.²⁰³

Doğu Hint Kumpanyası almış olduğu imtiyazın uygulanabilirliği üzerine araştırma yapmak ve projeyi yönetmek için Colonal Chesney'i tayin etmiştir. Chesney, jeolog, denizci ve haritacıardan oluşan bir ekiple incelemelerde bulunmuştur. Ekipte yer alan James Taylor 1830'da iki adamını Birecik'ten Basra'ya kadar Fırat Nehri'nin haritasını çıkarmaları için görevlendirmiştir. Çalışmaları sonunda Fırat Nehri'nde derinlik, genişlik, debi ölçümlerini yaparak araştırma verilerine dayalı olan haritaları hazırlamış ve Chesney'e takdim etmiştir. Aynı dönemde Chesney de Birecik'in kuzeyinde yer alan Samsat'a nehir yolu ile gitmiş, bölgedeki araştırmalarını müteakiben Urfa'ya geçmiştir.²⁰⁴

Urfa dönüşünde de incelemeleri sonucunda hazırlamış olduğu harita ve raporları İngiliz Hükümeti'ne takdim etmiştir. Harita ve raporlar, hükümetin projenin uygulanmasına onay vermesi bakımından önem arz etmiştir. Chesney'in kişisel olarak hazırladığı rapora ilave olarak, araştırma ekibinden teğmen R. F. Cleaveland, E. P Charlewood, Jas. Fitzjames, kaptan J. B Bucknall ve jeolog William Ainswort, yaptıkları incelemeler sonucunda Fırat Nehrinin yılın tüm aylarında vapurla ulaşımaya elverişli su rejimine sahip olduğunu raporlarında belirtmişlerdir.²⁰⁵ Bölgenin jeolojik yapısının dünyaya ilk defa tanıtılması nedeniyle Ainswort'un çalışmaları da özel bir anlam taşımıştır.²⁰⁶

²⁰³ Andrew, a. g. e, s. 21.

²⁰⁴ Andrew, a. g. e, s. 22.

²⁰⁵ Andrew, a. g. e, s. 55-56

²⁰⁶ Andrew, a. g. e, s. 45

Chesney bireysel düzeyde ölçüm ve gözlemlerde bulunmak amacıyla 1840'da bir sene müddetle Birecik'te kalarak diğer raporlardaki verileri teyit etme gereğini duymuştur. Yıl boyunca nehrin durumunu gözlemlemiş ve suyun en düşük seviyede olduğu dönemde Birecik'ten kiraladığı yerel bir sal ile Bağdat ve Basra'ya gitmek için yola çıkmıştır. Birecik'ten itibaren nehir yatağı, geniş çanak havzaları ihtiva ettiğinden dolayı, suyun az olduğu dönemlerde bile bu havzaların doğal havuzlar gibi işleve sahip olduğunu belirlemiştir. Bu durum taşımacılık için her zaman yeterli suyun nehir yatağında mevcut olmasını sağlıyordu.²⁰⁷

Chesney ve ekibi suyun en az olduğu dönemleri dikkate alarak, yaklaşık üç fit derinlikte işleyebilecek bir vapurun nehirdeki su rejimine uygun olarak her zaman işleyebileceğini düşünerek yaptıkları tasarımı şirkete önermişlerdi. Ancak, önerileri doğrultusunda hazırlanan, İngiltere'de parçaları yapılarak gönderilen ve Birecik'te montajları gerçekleşen vapurlar verimli bir şekilde çalışmamışlardır. Meydana gelen hesaplama hatasının nehir yapısının karakteristik yapısından kaynaklandığını ileri süren Kaptan Charlewood, derinlik hesabının iki fit üzerinden hesaplanması halinde, Birecik ve Basra arasında sorun yaşanmayacağını ileri sürmüştür.²⁰⁸

Doğu Hint Kumpanyası'nın Fırat üzerinde iki vapurdan müteşekkil olan nehir taşımacılığı imtiyazı, sadece teknik sorunlarla karşılaşmamıştı. Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın bölgede İngiliz varlığına yönelik muhalif tavrı, bu imtiyazın işletiminde ciddi sıkıntılarla karşılaşılmasına sebep olmuştur. Sıkıntının giderilmesi için İngiliz Hükümeti Osmanlı Devletinden, valisini ikna etmesi için devreye girmesini talep etmiştir. 1834'te kaleme alınan bir hattı hümayunda bu durumun değerlendirilmesi yapılmıştır. Zikredilen hattı hümayunda İngiliz sefiri;

“... işbu vapur imtiyazı alanlar, vapur mühimmatı ve aksamının Londra'dan tanzim ile İskenderun İskelesine ve andan Halep tarikiyle Birecik'e nakl olunacağından, ol bab da Mısır Valisi tarafından dahi ianeyi muktezayı icra olunmak üzere bir kıt'a fermanı ali veyahut mektubu üzere talep olunmasını” rica ederek, vapur

²⁰⁷ Andrew, a. g. e, s. 50.

²⁰⁸ Andrew, a. g. e, s. 51.

işletmeciliğine müdahale etmemesi için bir ferman verilmesi veya mektupla valinin bilgilendirilmesi talep etmişti. Osmanlı Hükümeti tarafından Mısır Kapukethüdasına bu hususla ilgili olarak daha önce bir mektup gönderildiğinin ifade edilmesine rağmen, Mehmed Ali Paşa'nın, vapur işletmeciliği ile ilgili olarak İngiliz Hükümetinin neyin peşinde olduğunun açıkça anlaşılamadığı yönünde cevap verdiği belirtilmiştir.²⁰⁹

Paşanın endişe duyduğu hususlardan biri de, şirketin Asi Nehri ile Fırat arasında açılacak olan bir kanal vasıtasıyla Basra Körfezi ile Akdeniz'i birleştirmeye matuf bir imtiyazın verilip verilmediğidir. Böylesi bir kanalın açılması durumunda İngiliz Hükümeti ve imtiyazı alan şirketin, Fırat Nehrinde sadece iki vapur işletmeciliği ile yetinmeyeceği ve buradan Suriye ve Irak coğrafyasına her an için müdahale etmesi mümkün olabilecektir. Paşaya gönderilecek olan mektupta bu hususun ortaya konularak, kanal açmak için ruhsat verildiği, ancak kanalın açılmasının şu an için mümkün olmadığı bildirilmesi istenmektedir. İngiltere'nin yegane maksadının sadece bölgede ticarî faaliyetlerin canlanmasından beklediği gelirler ve Akdeniz üzerinde Basra'ya, ve nihayetinde Hindistan'a kısa bir yoldan ulaşmak olduğunun açıkça belirtilmesinin, gönderilecek mektupla alenen ifade edileceği belirtilmektedir.²¹⁰

Asi Nehri ile Fırat Nehrinin bir kanal ile birleştirilmesinin, Mehmed Ali Paşa'nın idarî tasarrufunda olan Antakya başta olmak üzere tüm bölgede iktisadî gelişimine katkıda bulunacağı ifade edilerek, kanalın açılması ihtimaline karşın teskin edici bir tavır ortaya konulmuştur.²¹¹

İngiliz elçisinin talebini yerine getirmek üzere Mehmed Ali Paşa'ya, mektup gönderilmesi kararlaştırılmakla birlikte, Mehmed Ali Paşa'nın da ferman gönderilmesi hususunda ısrar etmesi üzerine, iki suretten müteşekkil bir fermanın

²⁰⁹ BOA, HAT 1171/ 46332, H. 1250.

²¹⁰ BOA, HAT 1171/ 46.332, H. 1250.

²¹¹ BOA, HAT 635/ 31.308-E, H. 1251.

gönderilmesinin daha isabetli olduğuna karar verilmiştir.²¹² Söz konusu talep nedeniyle Osmanlı Hükümeti, valisine bile hükmedememe gibi bir vakıyyla karşılaşarak zor durumda kalmıştır. Paşa'nın İngiltere'ye muhalif bir politikanın peşinde olduğunun tespiti yapılarak, verilecek olan fermana rağmen bununla amel edip etmeyeceğinin belli olmadığına üzerinde durulmuş ve fermanla birlikte Mehmed Ali Paşa'yı ikna edici mahiyette bir mektubun yazılmasının da yerinde olacağına karar verilmiştir. Kaleme alınacak olan mektupta İngiltere'nin ticarî kaygılar dışında, Mehmed Ali Paşa'nın kendi şahsına yönelik bir politika izlemesi yönünde bir endişe duyması halinde, fermanla belirtilecek olan yardımcı olma hususunda (mani olmamak anlamında) serbest olduğu hususunun belirtilmesi kararlaştırılmıştır.²¹³

Mehmed Ali Paşa, vapur taşımacılığı imtiyazında Doğu Hint Kumpanyası'nın salt ticarî faaliyetleri ile yetinmeyeceğini ileri sürerek, imtiyazın devamında İngiliz Hükümetinin Birecik'te bir konsolosluk açacağı ve yine Birecik'te ileride kurulabilecek olan bir tersanenin Altyapısı mahiyetinde büyük bir havuz inşasına da girişeceği yönünde duyumlar aldığını ileri sürmüştür. Adı geçen şirketin ticarî faaliyetlerini güvence altına almak iddiasıyla İngiliz Hükümetinin Fırat Nehri boyunca karakolhaneler inşaa edeceği yönünde duyumların da alındığını belirterek, karakolhane inşaatları ile İngiliz Hükümetinin asıl maksadının Fırat havzası boyunca askeri bir varlığa ulaşmak olduğunu ifade etmiştir. Paşa'nın itham mahiyetindeki bu ifadelerine karşın Osmanlı yönetimi bunların gerçekleri yansıtmadığını, ne imtiyaz sözleşmesinde böylesi maddelerin olmadığını ve ne de İngiliz Hükümetiyle yapılmış başka bir sözleşmenin bulunmadığını belirterek, aksi yönde bir tasarrufun oluşumuna imkan ve ihtimal olmadığını ifade etmişlerdir.²¹⁴

Proje üzerinden İngiltere'nin bölgede askeri varlığını oluşturmayı hedeflediği şeklindeki Paşa'nın yaklaşımı aslında oldukça akılcaydı.. Zira, 1880 senesinde İskenderun ile Basra'yı bağlaması öngörülen Fırat Demiryolu projesi hakkında Mojel

²¹² BOA, HAT 1178/ 46.565, H. 1251.

²¹³ BOA, HAT 1179/ 46.587, H. 1251.

²¹⁴ BOA, HAT 635/ 31308 E., H. 1250.

Bey tarafından hazırlanan bir layihada, İngiltere'nin bu Altyapı projesiyle (demiryolu), senede 12.000 ile 15 000 arasında askerinin Güney Hindistan'a bu coğrafyadan gönderileceği belirtilmektedir. Mojel bu ifadesinin devamında, İngiltere bakımından bu hususun, ticarî ve mali beklentilerden daha az ehemmiyete haiz olmadığına üzerinde durmuştur.²¹⁵

1880'de Fırat vadisi boyunca faaliyet göstermek isteyen İngiliz Fırat Demiryolu Şirketi, İskenderun-Basra arasında ulaşımı sağlamayı hedeflemiştir. Doğu Hint Kumpanyası'nın daha önceki girişimden farklı olarak demiryolu şirketi, Fırat vadisinde başlangıç noktası olarak Caber Kalesi'ni uygun görmüştür. Osmanlı Hükümeti bu talep karşısında, İngilizlerin daha önceki projede olduğu gibi başlangıç noktası olarak Birecik'i seçebileceklerini ve önceki imtiyaz sözleşmesinden kaynaklanan haklarının baki olduğunu belirtmiştir.²¹⁶

Osmanlı Hükümeti imtiyazın bir şirkete değil de, doğrudan İngiliz Hükümetine verilmesi şeklinde bir yaklaşım tarzı ortaya koymuştur. Demiryolu imtiyazı, önceki uygulamadan ön hazırlıkları ve finansman noktalarında farklılıklara sahiptir. Bu yeni imtiyaz talebinde fizibilite raporunun hazırlanarak somut verilerin ortaya konulması, şirketten ve Ticaret ve Nafia Nezaretin'den talep edilmiştir. Nezaretten talep edilen rapor Mojel Bey'e hazırlanmıştır. Mojel Bey İngiltere ile Hindistan arasında gerçekleşen fiili ticaretin % 20'sinin Fırat Demiryoluna kayması halinde bile, kısa zamanda projenin kendisini amorti edebileceğini ileri sürmüştür. Ancak her ne kadar İmtiyaz bir şirkete verilmiş ve sonuçları da öncelikle bu şirkete bağladığı halde, Osmanlı Hükümeti proje hakkında endişeler taşımıştır. Endişeler başlıca iki temel sebebe dayandırılabilir. Bunlardan ilki daha önceki imtiyazdan farklı olarak, demiryolunun gelir beklentilerinin gerçekleşmemesi halinde verilmiş olan kilometre başına verilen garantidir. Diğeri ise Suriye ve Irak coğrafyasında yoğun olarak ziraat yapılabilen Fırat vadisi boyunca, yüz bin hektardan fazla arazinin istihsalinden ve aşar vergisinden mahrum olunmasıdır.²¹⁷

²¹⁵ BOA, HR.T.O. 465/9, H. 1297.

²¹⁶ Aynı belge.

²¹⁷ Aynı belge.

Birecik'te inşaa edilmek için Süveydiye İskelesine, İngiltere'den gönderilmiş olan gemi parçalarının geldiği yönündeki Rakka Valisinin tahriratında, nakliyat esnasında ve vapurların montajı aşamasında da ciddi güvenlik sıkıntılarıyla karşılaşılacağı yönünde endişeler taşındığı ifade edilmektedir. Asayişin temini meselesinin vapurların işlettirilmesi kadar önemli olduğu belirtilerek, bu konuya kamu otoritesinin dikkati çekilmektedir.²¹⁸

Bölgedeki nakliye faaliyetlerinde, her zaman için asayiş sıkıntısının olabildiği yönünde Rakka Valisi tarafından verilmiş olan tahrirata benzer şekilde Halep Valisinin 1829'da Fırat havzasında ticaretin canlandırılması için hazırlamış olduğu layihada da, asayiş sorunun çözülmemesi halinde bölgesel ticaretin ve ziraatın canlanmayacağına üzerinde durulmuştur. Layihada, Emevi ve Eyyübî dönemlerinde Fırat havzasının çok mamur olduğunu fakat Tatar (Moğol) istilasından beri bölgenin bir daha mamur olamadığı şeklinde bir değerlendirme yapılmıştır. Bölge aşiretlerinden Rişvanlı Ektrat ile Aneze Urban aşiretlerinin her sene yapa geldikleri yağmacılığa son vermek için özellikle Urfa'da süvari ve piyade birliklerinin istihdamlarıyla ilgili talepte bulunulmuştur. Aşiretlerin bölgeye geldikleri zamanlarda Fırat havzasını kullandıkları belirtilerek, bu durumun sonucu olarak nehir taşımacılığının da bir türlü gelişemediği şeklinde tespit edilmiştir. Nehir taşımacılığının ihyası ile zirai istihsalin artırılması ve ticaretin gelişmesi için alınması gereken asayiş tedbirleri yanında bu aşiretlerin müsait olan yerlere iskan edilmeleri tavsiye edilmiştir. Halep Vilayeti özelinde de yeterli nüfus yoğunluğuna sahip olmadığı belirtilen Amik Ovasının iskan sahası olabileceği şeklinde de talepte bulunulmuştur.²¹⁹ Asayişe yönelik kaygıları içeren bu yaklaşımlar Mehmed Ali Paşa'nın, İngiliz Hükümetinin karakolhaneler inşası teşebbüsleri yönünde taşınmış olduğu endişelerin, aslında uygulamada yer bulabilecek bir Altyapıya sahip olduğunun göstergesidir.

²¹⁸ BOA, HAT 457/ 22357 A, H. 1245.

²¹⁹ BOA, HAT 48006 İ, H. 1245.

Mehmed Ali Paşanın endişelerine ve muhalefetine rağmen, İngiltere’de hazırlanarak 1835 tarihinde İskenderun’a gönderilen geminin parçaları montaj edilmek üzere Birecik’e gelmekte olduğu Birecik mütesellimine bildirilmiştir. Mütesellimden, Birecik’te amele, araba ve yük hayvanlarının temini için yardımcı olunması hususu Hatt-ı Hümayun ile bildirilmiştir. Verilecek ücretlerin “ruhsat-ı seniyyeye” uygun olarak şirkete ait olduğu ve mütesellim tarafından ücret ödemelerine müdahale edilmemesi de bildirilmiştir.²²⁰

İnşaa edilerek sefere başlayacak olan vapurların düzenli olarak işleyip işlemeyeceği yönünde Osmanlı Hükümeti derin kaygılar taşımıştır. Taşınan endişelerden dolayı 1836’da Birecik’ten Basra’ya sevk edilen vapurların sefer durumları Bâb-ı Âli’ye tarafından gün be gün takibe alınmıştır. Vapurlardan biri Irak’ta Anâ yakınlarında iken diğerinin de Hille’de olduğu sırada, Hille’den itibaren nehir yatağının yayvanlaşması sebebi ile ve mevsim itibarıyla suyun azlığı probleminin yaşanmasından dolayı vapurların faaliyetlerine su seviyesinin yeterli olacağı zamana kadar faaliyetlerin tatil edildiği Bâb-ı Âli’ye bildirilmiştir.²²¹ Seferlerine devam edemeyen vapurların tayfaları da gitmiş olduklarından, terkedilmiş olan vapurların gözetimiyle Bağdat’taki İngiliz Konsolosu ilgilenmeye başlamıştır.²²²

Vapurların düzenli olarak seferlerine devamı hususu, Osmanlı Devletinden ziyade işletici firmanın sorunu olması gerektiği halde, Bâb-ı Âli tarafından da derin bir endişe ile izlenmesinin başlıca nedeni, verilmiş olunan imtiyazdan dolayı meydana gelen siyasî gelişmelerdir. Bir İngiliz gazetesinin (gazete ismi belirtilmemektedir) 24 muharrem 1835 tarihli yazısından yapılan tercümede; Rus hükümetinin, bir İngiliz firmasının almış olduğu bu imtiyazdan dolayı, bölgenin İngiltere’nin nüfuz sahasına gireceğini yönünde endişeler taşıdığı ve bu durumun kabul edilemeyeceği ifade etmektedir.²²³

²²⁰ BOA; HAT 1172/ 46395, H. 1251.

²²¹ BOA, HAT 1264/ 48951, H. 1252.

²²² BOA, HAT 46413/ A, H. 1252.

²²³ Aynı belge.

Rusya'nın açık ve sert muhalefeti yanında Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa da, İngiliz Hükümetinin niyetinin ticarî maksatlarla sınırlı olmadığını ileri sürerek, şirketin faaliyetlerine muhalefet edeceğini açıkça bildirdiği de belirtilmektedir. İngiltere'deki Rus büyükelçisi Osmanlı Hükümetinin projenin uygulanması ve bunun üzerinden İngiltere ile ilişkilerin geliştirilmesine istediklerinin belirtmektedir. Büyükelçi, Rusya'nın Osmanlı Devletinin üzerindeki baskısını somutlaştırmak için Karadeniz'e donanma çıkarma hazırlığında olduğunu ifade etmiştir. Hatta, Sultanın tereddütlerini izale etmek ve hatta karşılaşılan baskılar karşısında cesaretini arttırmak için, İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazına gönderilmesini İngiliz Hükümetinden talepte bulunduğunu da iddia etmiştir.²²⁴

The Times gazetesinde 26 Mayıs tarihli olduğu belirtilmiş olan fakat senesi belirtilmeyen bir yorum yazısında; Doğu Hint Kumpanyası'nın vapur işletmeciliği için gereken teknik çalışmaları tamamlayıp, rapor hazırlamak için gönderilen Chesney'in Antakya'dan Halep'e giderken, Mehmed Ali Paşa tarafından durdurulduğu bildirmektedir. Paşa bu tasarrufunun gerekçesi olarak, Sultandan bu konu hakkında bir ferman almadığını ve şifahi malumatlarla da hareket edemeyeceği şeklinde ifade etmiştir. Colonal Chesney'in, Paşanın gözetimi altında bulunduğu sürede, İngiliz bilim adamlarından oluşan bir heyetin inceleme çalışmalarına ise müsaade edilmiştir. Bilimsel heyet dağlarda yükseklik ve eğim ölçümleri, jeolojik veriler için numune taramaları, jeolojik oluşum tarihi araştırmaları yapmış ve inşaaı öngörülen İskenderun Körfezinde de derinlik ölçümleri yapmışlardır. Sekiz dokuz günlük bir zamanı kapsayan Fırat Nehri ölçümlerinde, vapur işletmeciliğinin olabileceği yönünde de kanaate sahip olmuşlardır.²²⁵

Yine adı geçen gazeteden kesilen ve önceki yazıdan, yaklaşık olarak bir hafta sonraki bir tarihi taşıyan çıkan yazıda ise (3 Haziran) Mehmed Ali Paşa'nın İngiltere ve Osmanlı hükümetleri tarafından kendisine güvence verilmesini ve taraflar arasında daha önce yapılmış olan imtiyaz sözleşmesi hakkında tarafına ayrıntılı malumat verilmesini talep ettiği ifade edilmiştir. Aynı yazıda Pertev ve Reis

²²⁴ BOA; HAT 1186/ 46759 B, H. 1251.

²²⁵ BOA; HAT 11876/ 46759 C, H. 1252.

efendilerin, tarafların iknasından önce Sultanın ikna edilmesi gerektiği şeklinde İngiliz elçisine fikir verdikleri belirtilmektedir. Projenin merkezinde yer alan Birecik'in, bir liman kenti olmadığı ve sadece Akdeniz ile Suriye'yi bağlayan bir konumda olduğunun belirtilerek, tarafların makul bir şekilde iknalarının mümkün olacağı şeklinde de yaklaşımları olmuştur. Aynı yazıda Osmanlı Hükümetinin baskılar karşısında bekle gör politikası izleyerek zaman kazanmaya çalıştığını ve böylelikle tarafları tahrik etmekten kaçındığının üzerinde durulmaktadır. Osmanlı Hükümetinin üzerinde oluşan baskılardan dolayı İngiltere ile izleyeceği politikanın belirlenmesinde, imtiyaz sahibi Doğu Hint Kumpanyası vapurları suya indirip faaliyete geçirebilmesinin önemli olduğu konusu da belirtilmektedir. Çünkü Osmanlı Hükümeti teknik yönden akıbeti meçhul bir projeden dolayı tarafları karşısına almak istememektedir. Elçi Porsonby'de Osmanlı Hükümetinin bu endişelerini paylaşmaktadır. Çünkü alınan istihbarat bilgilerine göre müdahale etmek için 40.000 askerden müteşekkil bir birliğin takviyesinde Rus donanması Odesa limanında konuşlandırılmıştır. Bu yığınağa karşı Osmanlı donanması da Beşiktaş açıklarında demirlemiştir. Büyükelçi bu aşamada Osmanlı Hükümetinin İngiltere ile ittifakının gerçekleşmesine yardımcı olmada ve Türklerin iknası için İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı açıklarında bulunmasının yerinde olacağını belirtmiştir.²²⁶

Taraflar arasındaki bütün çekişmelere rağmen 1835'te vapurlardan ilkinin parçaları İngiltere'den Süveydiye İskelesine ve buradan da montajı için Birecik'e gönderilmiştir. Bu konu hakkındaki bir hattı hümayunda konu şöyle ifade edilmektedir;

“... vapur-u mezkur evrâdının Bireciğe vürûduyla nehri Fırat'a va'zı olunmuş olunduğu beyanıyla bu babda istilamı idar-ei seniyyeden ve tercüme-yi mezkurenin hülâsa-i mefhûmu dahi kendülerine iktizâ eden amele ve hayvanâtın ücret-i lazımleri taraflarından verilmek üzere Birecik mütesellimi (kaymakamı) tarafından

²²⁶ Aynı belge.

*kendülerine ianey-i muktezâsının icrâsı iltimasından ibaret olmağla iş bu seyr-i vapur maddesi mukaddema mutalaasınca..”.*²²⁷

Bu metinden de anlaşılacağı üzere her ne kadar vapurun nakli ve montajı Doğu Hint Kumpanyasının sorumluluğunda ise de Birecik mütesellimi amele ve hayvan temininde şirkete yardımla mükellefti. Vapurların montajını müteakiben 1836’da sefere çıkan iki tekneden birisi Âna yakınlarında suyun yetersizliğinden dolayı karaya vurmuştur. Diğer vapur ise Basra’ya kadar ulaşmış ve oradan da Bağdat’a avdet edebilmiştir. Ancak bu vapurun tayfaları vazifelerini terk etmiş olup, vapur Bağdat İngiliz konsolosunun gözetimine terk edilmiştir.²²⁸ Vapurların seyrü seferlerine devam edememelerinin sebebi mevsim itibarı ile suyun yetersiz kalmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir.²²⁹

Osmanlı Hükümetinin İngiliz firmasına vermiş olduğu imtiyaza rağmen, Mısır Valisi ve Rus hükümetinin muhalefetleri karşısında, imtiyazın uygulanmasında tereddüt yaşamıştır. Tereddüde mevzu olan durumlardan birinin de Fırat Nehrinin vapur taşımacılığına elverişli olup olmadığı belirsizliği karşısında, karşılaşılan riskin taşınmasında zorunluluk olup olmadığıdır.²³⁰

Vapurların daha ilk seferlerindeki başarısızlıkları Osmanlı Hükümetinin endişelerini teyit eder bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Kaptan Charlewood’un raporuna göre; Euphrates ve Tigris isimlerini taşıyan bu vapurların, ilk seferlerindeki başarısızlığına etki eden en önemli sebep olarak kaptan Colonal Chesney yönetimindeki araştırma ekibinin derinlik hesaplarında suyun en az olduğu dönemleri dikkate alınarak üç fit derinliğinin verilmiş olmasıdır. Fakat kaptana göre Fırat Nehrinin sahip olduğu topoğrafik karakterden dolayı derinlik hesabının 2 fit olarak hesaplanması gereğidir.²³¹

²²⁷ BOA, HAT; 1172/ 46395, H. 1252.

²²⁸ Aynı belge.

²²⁹ BOA, HAT; 1264/ 48951 E, H. 1252.

²³⁰ BOA; HAT; 11876/ 46759 C, H. 1252.

²³¹ Andrew, a. g. e., s. 50.

Cengiz Orhonlu'nun ilgili makalesinde İngiliz firmasının başarısız olan bu ilk seferinden dolayı faaliyetlerini sona erdirdiği bilgisi mevcuttur.²³² Ancak Chesney'in araştırma ekibinde de yer almış olan teğmen R. F. Cheaveland'ın bireysel beceresi sayesinde vapurlar faaliyetlerine devam edebilmişlerdir. 1840'da iki gemiye "Nitocris" ve "Neumrout" adlı vapurların da katılmasıyla İngiliz vapurları Bağdat önlerinde ülkelerinin flamaları ile boy göstermişlerdir.²³³ Teğmenin başarısına rağmen 1825'te Mısır Valisi Mehmed Ali Paşanın Kuzey Suriye'de (Birecik'in Nizip nahiyesinde) Osmanlı ordusuyla savaşından dolayı şirkete ait vapurlar faaliyetlerini tatil ederek Belis'te demirlemişlerdir. Bu kısa süreli tecrübeye rağmen Doğu Hint Kumpanyası bölgenin ticarî potansiyelini keşfetme imkanına sahip olmuştur.²³⁴ Faaliyetleri sona ermesine rağmen 1856'da bile şirkete ait olan vapurların Bağdat ve Basra da bulundurulmalarına devam edilmiştir.²³⁵

Chesney projesi, Fırat Nehrinde vapur taşımacılığı olabileceğini göstermiş ancak uluslararası rekabete mahkum olmuştur. Ancak Osmanlı bürokratları açısından, bölgenin dünya ticareti ile bütünleşerek kalkınması anlayışının yerleşmesi sonucunu doğurmuştur.

Erkanî Harbiye'den Binbaşı Ahmed Muhtar, Ahmed Cevdet Paşa'ya 1880'de bölgenin kalkınması için bir tezkire sunmuştur. Tezkirede, Birecik ile Basra arasında nehir taşımacılığının her iki yönden de yapılabildiğinin tecrübelerle sabit olduğu hatırlatılması yapılmıştır. Zahire istihsal bölgeleri olan Maraş, Antep, Nizip ve Birecik bir demiryolu inşaatı vasıtasıyla, Birecik-Basra arasında işleyecek bir vapur işletmesi ile bütünleştirilmesi gerektiği bildirilmiştir. Böylesi bir projenin gerçekleşmesi halinde, büyük bir pazar olan Hindistan'a zahire başta olmak üzere pek çok şeyin satışı mümkün olabilecek, karşılığında değerli emtiaya en ucuzundan ulaşabilmek mümkün olacaktır.²³⁶

²³² Orhonlu, a. g. e., s. 124.

²³³ Andrew, a. g. e., s. 44.

²³⁴ Andrew, a. g. e., s. 45.

²³⁵ Andrew, a. g. e., s. 49.

²³⁶ Cevdet Paşa, **Tezakir 21-39**, Hazırlayan Cavid Baysun, Ankara, TTK, 1986, s. 195.

Fırat Nehrinde, Chesney projesinden dolayı sıkıntılarla karşılaşan hükümet, yüzyılın sonunda yeni krizlerle karşılaşma endişesinden olsa gerek, Birecik'ten itibaren başlayan nehir yolu taşımacılığı imtiyazını Hazine-i Hassa'ya devrederek millileştirici bir politika izlemiştir. Musul Vilayet meclisinin 1897 tarihli bir tahriratla, talep ettiği nehir taşımacılığı imtiyaz talebinde bu durumun değerlendirilmesi yapılmaktadır.²³⁷

Osmanlı ekonomisi bakımından büyük umutların taşındığı, ancak her aşaması sancılı ve tartışmalı olan bu proje hakkındaki soru işaretleri her zaman canlılığını korumuştur. Büyük devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa, seneler sonra bu proje hakkında yaptığı değerlendirmesinde, “Chesney projesi hakkında okuduğu raporlar neticesinde, Süveydiye'nin liman itihaz olunmasından sonra, Süveydiye'yi Fırat'a kavuşturacak demiryoluna teşebbüsünün sebebini anlayamadığını ifade etmektedir. Çünkü İskenderun, bataklık bir yer olup buraların kurutulup iskana açılmadan, böylesi pahalı bir demiryoluna (Vapur işletmesi ile bütünleşecek olan demir yolu) teşebbüs etmek, müteşebbisine ne menfaat temin ettiğini anlayamadığını ifade etmiştir.²³⁸

3.2.2.2. Diyarbakır Üzerinden Yapılan Taşımacılık Teşebbüsleri

Diyarbakır vilayetinin iktisadî gelişimi için düzenlenen 1845 tarihli layiha ile Fırat'ta yapılabilecek imar faaliyetlerinin değerlendirilmesi yapılmaktadır. Layihada, Fırat Nehrinde taşımacılığının gelişimi kısmının değerlendirilmesinde, Doğu Hint Kumpanyası'nın Süveydiye-Birecik demiryolu ve Basra'ya kadar vapur işletmesinin bölgenin İktisadî gelişimi üzerindeki muhtemel etkisi üzerinde durulmuştur. Karşı karşıya kalınan bu süreçten Diyarbakır Vilayetinin de istifade edebilmesi için girişimlerde bulunulması gerektiğinin değerlendirilmesi yapılmıştır.²³⁹

²³⁷ Zor Vilayet Meclisi ticaretin gelişimi için, Zor, Meskene ve Birecik arasında vapur işletmeciliği talebinde bulunmuştur. Ancak Hazine-i Hassa'ya ait olan imtiyazın kısmen dahi olsa devri memleketin menfaatlerine aykırı olacağı gerekçesi ile ret edilmiştir. **BOA**; HAT 204/ 1, H. 1315.

²³⁸ Cevdet Paşa, **a. g. e.**, s. 233.

²³⁹ **BOA**; A. MKT 29/3, H. 1261.

Diyarbakır valiliği, Doğu Hint Kumpanyası'nın projeden büyük bir beklentisi olduğunu, bundan dolayı büyük bir ciddiyetle hazırlık safhasını tamamladıklarının değerlendirilmesini yapmışlardır. Şirketin mühendisleri araştırma çalışmalarına başlamadan önce öncelikle Arapça öğrenerek, buldukları yerlerde halkın sempatisini ve güvenini sağlamışlardır. Nehir haritasının çıkarılması aşamasında, halkın takdir ve desteğini alabildiklerinden dolayı çok önemli sorunlarla karşılaşmadan çalışmalarını kısa sürede tamamlayabilmişlerdir.²⁴⁰

Ekibin İngiltere'ye dönüşlerini müteakiben Fırat Nehrinin koşullarına uygun bir vapur tasarımını gerçekleştirebilmişlerdir. Birecik'te montajı yapılan, vapurların sefere başlamasıyla olumlu sonuçların kısa sürede etkisini gösterdiği ve Birecik'ten Basra'ya kadar olan Fırat sahillerindeki yerleşim yerlerinde Avrupa tüccarlarının sıklıkla görülmeye başlanmasından da bahsedilmektedir.²⁴¹

Layihada belirtildiği veçhile İngiltere'nin Hindistan'daki menfaatleri bakımından bu projenin sürekliliği elzemdir. Proje yürürlüğe girdikten bir süre sonra yaşanan adli bir olaydan dolayı vapur faaliyetleri bir süre için faaliyetleri tatil edilmiş olsa da bu gibi hadiseler münferit mahiyetlidir. Meydana gelen adli olay, kültürel farklılıktan meydana gelmiş olup, bu gibi şeyler kısa sürede aşılabilecektir. Şirketin seyri sefere başlaması İngiltere'nin ve Osmanlı Devletinin âli menfaatlerine uygun olmasından dolayı faaliyetlerin kısa zamanda başlamasının beklendiği de ifade edilmektedir.²⁴²

²⁴⁰ Aynı belge..

²⁴¹ **BOA**; A. MKT 29/3, ŞD; 31/ 98, H. 1261.

²⁴² Bahsedilen olayın sebebi vapur güvertesinde şapkalı olarak görülen hanımlara tepki olarak bazı bedevilerle personel arasında tartışma çıktığı, ve bunun sonucu olarak, personelden bazılarının Bedevileri darp etmeye teşebbüsleridir. Bir gayrimüslimin bir Müslüman'a el kaldırmasının Osmanlı Devleti ve tebaası bakımından kabul edilemez olduğunu ifade edilerek, bu menfi durumdan dolayı şirket faaliyetleri hükümet tasarrufu ile tatil edilmiştir. Bk. **BOA**; A. MKT 29/3, H., ŞD; 31/ 98, H. 1286.

Fırat Nehrinde vapur ulaşımının başlamış olmasından dolayı, bu faaliyeti tamamlayıcı mahiyette Diyarbakır Vilayeti de bu sürece katılmalıdır. Diyarbakır istihsalinin Arap coğrafyasına ve dünya pazarlarına açılabilmesi için, Malatya'ya bağlı Gerger kazası ile Birecik arasındaki nehir yatağının ıslah edilmesi gerekmektedir. Fırat yatağının Gerger ile Birecik arasındaki güzergahın tanzim ve ıslahına daha önce Diyarbakır Valisi ve Sivas Müşiri Hafız Paşa'ya teşebbüs edilmiştir. Bu çalışmada Orduyü Hümayun mühendislerinden Miralay Halil Beğ görevlendirilmiştir. Nehir ıslahı çalışmalarının sonrasında Keban Madeninden Birecik'e, yüzer adet tulumdan yapılan yüz adet kelekle zahire gönderilmiştir. Birecik'e gelen zahire Rakka Sancağına da hayvan sırtında nakledilmiştir. Bu görevin başarıyla tamamlanması üzerine, Hafız Paşa Birecik ile Bağdat vilayeti arasında bu organizasyonun daimi surette yapılmasını hükümete tavsiye etmiştir.²⁴³

Birecik ile Gerger arasındaki mıntikanın taşlık olmasından dolayı en azından salların ve keleklerin geçebileceği genişlikte bir koridor açılmış ve bu koridordan Birecik'e Keban Madeninden de hububat ve mühimmat nakledilmiştir.²⁴⁴ Bu bölgede Fırat Nehrinin sarp yamaçlar arasındaki derin vadilerden akmasından dolayı kış aylarında meydana gelen heyelanlar ile açılmış olan koridor işlevini yeniden kaybetmiştir. Nehir yatağının ıslahı ancak yamaçlarında hafriyat çalışmalarının yapılması halinde mümkün olabilecektir. Böylesi bir proje için harcanması gereken miktar 6.000 kise olarak hesaplanmıştır. Bu meblağın Diyarbakır Vilayet bütçesinden karşılanma imkanı bulunmamaktadır.²⁴⁵

Altı bin kiselik yatırıma karşın Diyarbakır Vilayeti ticaret hacminden yüz bin kiseye kadar çıkması beklenmektedir. Bu durum vilayetin mali yapısına katkı sağlayacağı gibi Osmanlı Devleti açısından da önemli sonuçlar doğuracaktır. Bundan

²⁴³ Projenin hazırlanmasındaki asıl gaye, Diyarbakır ile Bağdat arasında gelip gitmekte olan kervanlara ve tatar postalarına karşı yağmacılık faaliyetlerine girişen Sincar Aşiretinin eşkıyalık faaliyetlerinin sonlandırmak için Rakka'da konuşlandırılmış olan askerinin ve zarar gören bölge halkının zahire ve mühimmat ihtiyacının karşılanmasıdır **BOA**; HAT 373/ 20404-A, H. 1261.

²⁴⁴ Aynı belge.

²⁴⁵ **BOA**; A. MKT. MHM 380/61, H. 1262.

dolayı proje ya merkezden yapılacak olan tahsisatla yapılmalıdır veya en azından devlet tarafından ıslah ve hafriyat işleri gerçekleştirilmelidir. Islah ve tanzim çalışmaları devlet tarafından gerçekleştirildiği takdirde, en azından elli kadar taş kirişçi ustası tahsis edilmelidir.

Sadarettin kaleme alınan 1866 tarihli bir yazı ile, Ergani bakır madeninde 146.000 batman ham bakır ile 86.101 kantar cevher mevcut olduğu ifade edilmiş olup, 150.682 kantar cevherin Ergani'den Tokat Kalhanesi üzerinden İngiltere'ye ihraç olunacağı belirtilmektedir. Bunlardan 3.165.840 kıyyelik kısım ise ham bakır olarak Fırat Nehri üzerinden İskenderun'a nakledilerek, buradan da İngiltere'ye ihracı emredilmiştir. Yapılacak olan nakliyat için nehir yatağının ıslahının gerektiği ve bunun Nafia Nezaretinin sorumluluğunda olduğu ifade edilmiştir. Nakliyatın nasıl yapılacağı hakkında ise ayrıntılı bir malumat verilmemiştir.²⁴⁶

Fırat'ta taşımacılık nehir yatağında meydana gelen heyelanlardan dolayı ulaşımına açık tutulamamıştır. Ergani-Birecik arasında nehir vasıtası ile taşımacılığın başarısızlığından dolayı 1869'da Şurayı Devlet Nafia Dairesi kararı ile Birecik ile İskenderun arasında demiryolu, Birecik ile Ergani arasında da tramvay hattının inşaa edilmesine karar verilmiştir. İhracın mukadderatı için bu projenin elzem olduğunun da altı çizilmiştir. Bu projenin gerçekleşebilmesi için Ergani madeni ihracatı imtiyazının kapsamına demiryolu ve tramvay hatlarının da dahil edilmesine karar verilmiştir.²⁴⁷ Şurayı Devlet kararı sonrasında bu proje uygulama şansı bulamamıştır ve sebepleri hakkında ise gerekli olan verilere ulaşabilmek mümkün olmamıştır.

²⁴⁶ BOA; A. MKT. MHM 380/61, H. 1283.

²⁴⁷ BOA, ŞD; 495/25, H. 1286.

3.3. Tersane İşletmeciliği ve Nehir Ulaşımının Genel Değerlendirilmesi

Birecik'in Osmanlı hakimiyetine girmesiyle, Fırat Nehrinin geçtiği Doğu Anadolu yaylalarından, Basra Körfezine kadar uzanan bölgenin tamamında siyasî bir birlik kurulabilmiştir. Birecik'te tersane faaliyetlerin gerçekleşmesini belirleyen coğrafi koşullar ancak siyasî birliğin sağlanabilmesiyle birlikte anlam kazanabilmiştir. Osmanlı dönemi öncesinde, Birecik ve Fırat Nehrinden önemli bir geçit noktası olması ile bahsedilmesine rağmen, kapsamlı organizasyona sahip tersaneden bahsedebilmek mümkün olmamıştır.

Birecik Tersanesi kamu merkezli bir tersane olup, sivil taşımacılığa yönelik faaliyet gösterdiğine dair bulgulara tesadüf edilmemiştir. Tersanedeki faaliyet dönemlerinin varlığı, kriz dönemlerinin neticesinde tezahür etmiştir. Kriz dönemlerini belirleyen faktörler Osmanlı Devletinin Irak'ta İran'la olan mücadelesi, Hint Okyanusunda Portekiz ile olan rekabetidir. Birecik Tersanesi İran'la olan mücadelede, sefine imalı ve zahire irsali ile doğrudan bir aktör olarak yerini almıştır. Portekiz ile olan rekabetteki konumu ise daha tali bir konumda olup, Basra Tersanesine sevk edilecek kerestelerin toplanma ve aktarma merkezi olması ile sınırlı kalmıştır.

Tersane genel olarak sürekliliği olan bir sanayi olmamasına karşın, XVIII. yüzyıl en fazla sürekliliğin gerçekleştiği bir dönem olmuştur. Faaliyet dönemlerinin süreklilik arz etmesinin doğal sonucu olarak, Birecik Sancağın emek piyasasına katkısı, artan uzman işgücü arzının zamanla ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Bu etki şehir halkı bakımından refah arttırıcı bir etki ortaya koymuştur.

Tersane faaliyetlerinin tamamlayıcı faktörü olan zahire alımları ve nakilleri ile olan organizasyon ağırlıklı olarak kırsal nüfusun, mükellefiyetleri üzerinde gerçekleşmiştir. Mükellefiyetlikler cari fiyattan zahire satmak ve miri fiyattan taşıma faaliyetlerine katılmak şeklinde olmuştur. Zahire alımlarında cari fiyatlar üzerinde alım yapılması, genel üretim düzeyi üzerinde genişletici bir etkiye sahip olması gerekirken

daraltıcı bir etki meydana getirmiştir. Bunun en önemli göstergesi aşiret iskan politikalarının yoğun olarak yaşandığı bölgede karşılaşılan firar olaylarının sıklığıdır. Aşiret firarlarının gerekçeleri arasında, zahire alımları ve tersane personeli ianesi için talep edilen iane bedelleri ve zorunlu işgücü arzı mükellefiyetleridir.

Tersane faaliyetleri Birecik Sancağında, şehir ölçeğinde genişletici bir etkiye sahip olmuşken kırsal kesimde ise daraltıcı bir etki ortaya koymuştur. Bu durumu teyit edecek nüfus yapısı ve zamanla değişimi üzerine veriler mevcut olmadığı halde, tersanede artan uzmanlaşma eğilimi ve kırsal kesimde çözümlere dair ahkâm kayıtları mevcut durumun belirlenmesine katkıda bulunmaktadır.

Tersane faaliyetleri en son büyük organizasyonunu 1777 senesinde gerçekleştirmiştir. Bu dönemde zahire sevki ve gemi yapımında en yüksek düzeyde hedeflerin konmasına rağmen, hedeflerin oldukça gerisinde kalınmıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında, Maraş dağlarında tersane faaliyetlerinde sürekliliğin neticesinde azalan kereste varlığı ve artan maliyet yapısıdır. Ancak en belirleyici faktör kamu yöneticilerinin etkinliklerini kaybetmiş olmasıdır.

Birecik Sancağı, nehir taşımacılığı eksenli bir iktisadî büyüme problemağının merkezindeki “miri tersane” sürecini yaşadıkdan sonra, uzun süreli bir durgunluk dönemi yaşamıştır. Birecik nehir taşımacılığı XIX. yüzyılın birinci çeyreğinden sonra, ticarî mahiyetli ve aynı zamanda bölgeler arası bütünleşmeyi sağlayabilecek yeni bir süreçle karşılaşmıştır. Bu yeni süreç, Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmeye başladığı bir dönemin doğal tezahürü olarak ortaya çıkmıştır.

Ticarî taşımacılığa yönelik bu yeni sürecin temel aktörü İngiltere olmuştur. Bu süreç Chesney projesi ile başlayıp ve Ergani bakırının dünya ekonomisine sunulması arayışları ile devam etmiştir. Ancak, Birecik'te iktisadî büyümeyi sağlayabilecek olan bu arayışlar, İngiltere ile Rusya'nın bölgedeki rekabeti ve Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa isyanı ile akim kalmıştır. Bölgedeki iktisadî büyüme ve mali yapının kuvvetlendirilmesinde, nehir taşımacılığının önemi Osmanlı yönetimi tarafında da fark edilmesine rağmen, devletin Avrupa devletlerinin bölgedeki rekabetinden

ekinmesinden dolayı nehir taşımacılığı millileştirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Devletin malî ve teknik imkanlarının yetersizliği ise gerekli yatırımların tamamlanmasına imkan vermemiştir.

Birecik, Halep gibi önemli bir sınai merkezin hinterlandında yer almasına ve önemli bir ziraî istihsal merkezi olması yanında, coğrafi konumu bakımından da Anadolu'nun Ortadoğı'ya açılan kapısı konumunda yer almıştır. Ancak, iktisadî büyüme bakımından sahip olduğu olumlu koşullar, aynı zamanda etkin bir siyasî altyapı tarafından desteklenemediğinden dolayı, bu şehrin yeterince iktisadî olarak gerekli gelişmeyi gösterememesinde belirleyici bir unsur olmuştur.

SONUÇ

Birecik, sahip olduğu ulaşım imkanları ve tarım potansiyeli bakımından tarih boyunca önemli bir yerleşim merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Bölgedeki yerleşim neolitik çağdan başlayıp, Asur, Hitit, Pers, Kommagene ve Roma'yı kapsayacak şekilde kesintiye uğramadan devam etmiştir. Roma sonrası Arapların hakimiyetine giren bölge, Haçlı seferleri döneminde de Urfa Haçlı kontluğunun kurulmasıyla bu idareye dahil olmuştur. Haçlı hakimiyetine Eyyübîler tarafından son verilmiş ve bu dönemi de Memlüklü hakimiyeti takip etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in 1516'da yaptığı Mısır seferi sonrasında Memlüklü hakimiyeti son bulmuş ve Birecik Osmanlı idaresine girmiştir.

Osmanlı hakimiyetinin ilk yıllarında şehir bir gelişim trendi yakalamış olup bu trendin belirlenmesinde nüfus miktarındaki değişim önemli bir gösterge mahiyetindedir. XVI. yüzyıl boyunca nüfus hareketlerindeki değişimi tapu tahrir çalışmaları ile belirleyebilmek mümkün olmaktadır. Bölgede ilk tahrir çalışmasının yapıldığı sene olan 1520'de nüfus yaklaşık olarak 3.900 iken, 1585 tarihli son tahrirde ise 4.500'e çıkmıştır. Birecik günümüze göre mütevazı olan bu nüfus verilerine rağmen XVI. yüzyılda Güneydoğu Anadolu'nun önemli yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Bu dönemden Tanzimat'a kadar nüfusu belirleyebilmek oldukça güçtür. İlgili dönemde nüfus verilerine ancak, dönem dönem bölgeye gelmiş olan seyyah hatıratlarından veya bir şekilde arşiv belgelerine intikal etmiş olan nüfus tahminleri üzerinden ulaşılabilmektedir. Bu verilere göre, XVIII. yüzyıl boyunca Birecik şehir nüfusu ortalama 2.000 hane ve 10.000 nüfus ile durağan bir seyir arz etmiştir.

Birecik nüfusu ile ilgili en somut verilere, bölgede Tanzimat sürecinden itibaren uygulanan hane sayımları ile ulaşılmaktadır. Hane sayımlarına göre şehrin nüfusu bir önceki yüzyıldaki değerler seviyesinde değişmeksizin devam etmiş olup yaklaşık olarak 10.000 kişiden ibarettir. Gayrimüslim nüfusuna ilişkin verilere ise bir cizye tahriri üzerinden ulaşmak mümkün olmuştur. Cizye, vergi mükelleflerinin vergi ödeme gücüne göre tahsil edildiğinden, mükelleflerin gelir ve mesleki durumlarının belirlenmesi de mümkün olmuştur. Cizye tahririndeki verilere göre Birecik gayrimüslimleri

Ermenilerden ibaret olup, mükellefl sayısı 111 kişi ve tahmini nüfusları da 400-500 kadardır.

Sultan II. Abdülhamit döneminde bölgenin kırsal kesimini de kapsayan bir çalışma yapılmış olup, bu çalışmada aşiretlerin durumu da yerleşim yerlerine göre değerlendirilmiştir. Birecik, Nizip ve Mizar'da Türk nüfusu daha yoğunken, Suruç, Rumkale ve kırsal kesimde Kürt nüfusunun yoğunluğu dikkat çekmektedir. Yapılan bu tasnifte konuşulan dil esas alınmıştır. Ancak yalnız dil kriterinin esas alınması yapılan tahminin sıhhatini azaltmaktadır. Mesela, bölgenin en büyük aşireti olan Berazi aslında muhtelif aşiretlerin bir araya gelmesinden oluşan karma bir yapılanma olması ve içinde Türk veya Arap kökenli aşiretleri de barındırmasına rağmen bu aşiret, ilgili belgelerde doğrudan Kürt aşireti olarak değerlendirilmiştir.

Şehrin gelişme trendinin belirlenmesinde önemli olan diğer bir gösterge de, sahip olunan kurumlar ile bunların tarihi süreçteki fiziki miktar ve mali yapıları ile göstermiş oldukları değişimdir. Kurumsal yapıların önemli birimlerinden olan vakıfların tamamına yakını XVI. yüzyıl fetih dönemi öncesine ait olup, Memluklu döneminden intikal etmiştir. Birecik vakıfları, fetih döneminden itibaren sayısal anlamda ciddi bir artış kaydetmemişse de, zamanla vakıf gelirlerini arttırıcı yönde uygulamalarla mali yapıları güçlendirilmiştir. Birecik ve kazalarındaki vakıfların mali yapılarında kırsal kesim gelirleri en yüksek paya sahip olmuşlardır. Şehir vakıflarında önemli bir yere sahip olması gereken dükkan ve ticarethane gelirlerinin toplam gelir içinde aldıkları düşük pay, geleneksel bir şehrin vakıf karakterini yansıtmaktan uzaktır. Bu durum iktisadî gelişme adına durağan bir yapının sürmüş olmanın göstergesi olduğu gibi, şehirli halkın tarım faaliyetleri ile olan ilişkilerini yansıtmak bakımından da önem arz etmektedir.

Malî yapıları genelde kırsal kesim gelirlerine bağlı olan vakıfların iltizam ihalelerini Tanzimat sonrası süreçte izleyebilmek mümkün olmaktadır. Bu imkanın sağlanmasında, bu dönemde kurulan Evkaf Nezareti ve sonrasında daha düzenli tutulmaya başlanan kayıtlar belirleyici olmuştur. Birecik vakıfları aşar ihalelerini

genelde bölge eşrafının almış olması ve bu kişilerin birbirlerine kefil olması nedeniyle vakıflar kapalı bir yapı arz etmişlerdir. Bu yapının ortaya çıkmasında, sermaye birikiminin belirli ellerde toplanmış olması ve mali ilişkilerin bu kesim üzerinden yürütülmesi etkili olmuştur. Vakıf gelirlerinin genelde kırsal kesime dayanmış olması, gelirlerinin miktarında seneler itibarı istikrarsızlığa sebep olmuştur. Üretim yapısının istikrarsızlığında kuraklık ve çekirge afeti gibi zirai üretimi olumsuz etkileyen doğal faktörler belirleyici olmuştur. Vakıf gelirlerinde önemli ağırlığı olan aşarların ihalelerine, genelde mültezim olarak vakıf ehli katılmıştır. Çekirge, kuraklık gibi olumsuz doğal faktörlerin olduğu ve aşar ihalelerinin rağbet görmediği senelerde dahi, vakıflar belirtilen farklı konumlarından dolayı aşar ihalelerinde katılım sorunu ile karşılaşmamışlardır.

Vakıflaşma hareketleri XIX. yüzyıl sonuna doğru yaygınlaşma eğilimi göstermiştir. Bu dönemde tesis edilmiş olan vakıf idareleri, mevcut vakıfların gelirlerine katkıda bulunmak ve küçük çaplı hayrî faaliyetlerin sürdürülmesi eğilimini taşımaktadır. Vakıflar mali ve iktisadî sistem içindeki konumları kadar, sosyal hayata yönelik oynadıkları rol ile de önemli bir konumda bulunmuşlardır. Halkın gündelik yaşama ilişkin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetlerde buldukları gibi kriz dönemlerinde de sosyal huzurun sağlanabilmesine katkıda bulunmuşlardır. Mesela Mısır isyanında, isyan birliklerinin komutanı İbrahim Paşa 1839'da Antep'i işgal ettiğinde, halkın bir kısmı Nizip ve Birecik'teki zaviyelere sığınmışlardır.

Şehrin iktisadî yapısının temel unsurlarından olan ticarî hayata yönelik veriler oldukça sınırlı düzeyde bulunmaktadır. Ancak Birecik coğrafi konumundan dolayı yerel ölçekli üretim yapısının ötesinde, yakın çevresine yönelik ticarî faaliyetleri sürdürecektir üretim alt yapısına sahip olmalıdır. Sınırlı olan veriler bu yöndeki düşünceleri teyit edici mahiyettedir. Mesela Birecik'ten Antep'e taze sebze, Urfa'ya da kendir, pamuk gibi sınai bitkiler gönderilmiştir. İran-Halep transit ticaretinin üzerinde bulunmasının avantajıyla, bölgeler arası ticarete konu olan kahve ticaretinde Birecikli tüccarlar en azından yakın mesafeli ticarete yer alabilmişlerdir.

Birecik, bölgelerarası ticarete konu olabilen zirai ürünlerden zeytin, Antep fıstığı ve üzüm gibi ürünlerin yetiştirilmesine uygun iklim yapısına rağmen bunların tarımı sınırlı düzeyde kalmıştır. Mesela, Birecik ve Nizip'te 1839'da 50.000 civarında olan zeytin ağacı sayısı, XIX. yüzyıl sonunda da aynı miktarda kalmıştır. Ticarî değeri yüksek olan bir üretim alanında karşılaşılan durağan yapı, mali sistemin tarımsal üretim üzerindeki kontrolünden kaynaklanmaktadır. Bölgenin Osmanlı fethine girdiği dönemde yapılan tapu tahrir defterlerinde, köylerin üzerine kaydedilmiş olan ürünler esas alınarak mukataa veya tımar birimleri oluşturulmuştur. Tapu ve mahsulat tahrirleri ile mukataa birimlerine kaydedilmiş olan ürünler, tarımsal üretim bakımından da belirleyici olmuştur. Deftere buğday aşarı olarak düşülen bir kayıttan dolayı geçen zamana rağmen aynı ürünün ziraatı devam etmiştir. Malî sistemden kaynaklanan bu üretim ilişkisi üretim politikası üzerinde de belirleyici olmuştur.

Birecik ticarî hayatı ile ilgili ayrıntılı veriler cizye kayıtlarında görülmekte olup, bir şehrin geleneksel ihtiyaçlarını karşılayabilecek olan bütün sınai faaliyetlerin gerçekleştirildiği görülmektedir. Şehir ticareti genelde Halep-Urfa ve Diyarbakır arasındaki ticaretle, bölgede ve Doğu Anadolu'daki aşiretler üzerinden Şam'a gerçekleşen hayvan ticaretinden oluşmaktadır. Bu konuda iskele-gümrük ve karantina defterleri açıklayıcı mahiyettedir.

Şam ile gerçekleşen hayvan ticaretinde önemli yeri olan aşiretler, İran seferleri dönemlerinde nakliyat, güvenlik ve bölgesel zahire organizasyonlarında da önemli bir konumda bulunmuşlardır. Güvenlik sistemine de katkıları olan aşiretler, Bağdat ve Basra'ya gönderilen zahire teknelerinin karadan güvenliğini sağlamış ve adı geçen yerlerdeki kalelerde geçici olarak istihdam edilmişlerdir. XVIII. yüzyıl ortalarına doğru gerçekleşen sefer dönemlerinde Birecik ve Rakka eyaletinden güvenlik hizmetlerinde istihdam edilenlerin sayısı zaman zaman bini bulabilmiştir. Tersane faaliyetlerinin tamamlayıcısı mahiyetinde olan, miri zahirenin cari fiyatla satışı ve iskeleye taşınması da aşiretlerin sorumluluğunda olmuştur. Oldukça iyi yönetilmesi gereken böylesi sefer dönemlerinde Rakka Hazinesi gelirlerine ek kaynakların bulunması konusunda, aşiretler önemli bir gelir kaynağı olarak görülmüşlerdir. Aşiretlerin geleneksel organizasyona

dayalı yapıları devlet tarafından muhatap alınmalarını kolaylaştırmış, bunların üzerindeki mali ve askeri beklentileri de arttırmıştır. Reaya açısından kamu tarafından beklentilerin arttığı dönemlerde Birecik aşiretlerinin firar etme eğilimleri yoğunluk kazanmıştır.

Bölgeye yakın yerlerde gerçekleşen seferin olduğu dönemlerde nüfus azalması sorunu ile karşılaşabilen Rakka eyaleti, XVIII. yüzyıl boyunca yoğun bir iskan politikasının uygulandığı yer olmuştur. Nüfus yetersizliği problemi olan eyalette iskan sonrası atıl olan tarım arazilerinin üretim sürecine dahil edilmesi ve böylelikle mali gelirlerin artırılması hedeflenmiştir. Bu dönemde aşiret iskanı Urfa'nın yakın çevresinde yoğunlaşmış ve Birecik bu uygulamanın dışında kalmıştır. Birecik aşiretlerinin konumları, aşiretlerin firar güzergahında bulunmalarından dolayı, iskan edilmiş aşiretlerin bölgeden kaçışlarını engellemektir.

Birecik'in durağan olan nüfus yapısına rağmen, iskan politikasında atıl durumda bulunmasında, buradan gerçekleşebilecek olan firarların eyaletin içi kesimlerine göre daha kolay gerçekleşebilmesi belirleyici olmuştur. Aşiret iskanına kapalı olan Birecik, diğer nüfus artırıcı eylemlerde ise teşvik edilir mahiyette olmuştur. Yeniçeri ocağının kaldırıldığı XIX. yüzyıl ilk çeyreğinde Antep başta olmak üzere yakın çevredeki ocak mensupları yoğun olarak Birecik'e yerleşmişler ve bu sürece en azından müdahale edilmeyerek zımnî bir teşvik politikası izlenmiştir.

Rakka iskan politikasına rağmen durağan yapılarını sürdürebilen Birecik aşiretleri bölgenin kadim unsurları olup, yerleşik tarım ile konar-göçerliğe dayalı hayvancılığı bir arada yürütmüşlerdir. Sancağın en büyük aşireti olan Berazi'nin oymaklarından Şeyhân-ı Abbasiyan yaz aylarında Erzurum'a yaylaya çıkarken, diğer oymakların yaylaları ise genelde Siverek'teki Karacadağ'dır. Nizip nahiyesindeki Barak ile Rumkale kazasındaki Baziki aşiretleri ise genelde Malatya ve Sivas yaylalarına çıkmaktaydılar. Ancak, zaman zaman bu aşiretlerin izlerine Kırşehir, Kayseri ve Ankara'da da tesadüf edilmiştir. Baziki aşiretinin meskun olduğu Rumkale kazası ve Ank nahiyesi de Güneydoğu Anadolu genelindeki aşiretlerin kışlağı konumunda olmuşlardır.

Bölge aşiretleri belirtilen yerlerdeki yaylalara çıkarken Suriye'deki Arap aşiretleri de bahar aylarında Birecik'in Güneyindeki Fırat sahillerine gelmekteydiler. Arap aşiretlerinin her sene tekrar eden bu hareketleri, bölgede XVIII. yüzyıl sonunda başlayacak olan ve XIX. yüzyıl boyunca devam edecek olan asayiş sorununda önemli bir role sahip olmuştur. Bozulan asayiş ortamı ve XVIII. yüzyılın üçüncü çeyreğinde başlayan Rusya savaşlarından sonra eyalete yönelik yeni mali talepler bölgedeki asayiş sorununu giderek artan bir oranda derinleştirmiştir. XIX. yüzyıl ortalarına doğru bölgenin kırsal nüfusu hızlı bir azalma süreciyle karşılaşmıştır. Suriye'deki Arap aşiretlerinin başını çektiği bu gelişmede, Birecik-Mardin ve Diyarbakır arasında yaklaşık 600 köy ve mezraa tamamen boşalmıştır. Birecik halkı genelde Harput, Antep ve Halep'e firar etmiş olup, bunların önemli bir kısmı yapılan girişimlere rağmen tekrar iskan edilememiştir. Mesela bu süreçte Birecik'in kadim aşiretlerinden olan Gökçeöyük aşireti tamamen bu bölgeyi terk etmiştir.

Bölgenin mali yapısı, sosyal yapısına uygun olarak şekillenmiştir. Mesela, Aşiret iskanı Osmanlı-İran savaşları döneminde yoğunluk kazanmış olup, bu dönemin hemen öncesinde Rakka Hazinesine Halep muhassıllığına bağlı mukataaların aktarımı ile adı geçen hazine gelirleri yaklaşık 60.000 guruştan 100.000 guruşa çıkarılarak güçlü bir mali ve idarî alt yapının kurulması da amaçlanmıştır. Bu yapılanma süreciyle, XVIII. yüzyıl boyunca Rakka Hazinesi gelirleri senelik olarak yaklaşık 100.000 guruş seviyesinde devam etmiş olup, bu gelirlerin yaklaşık yarısını Birecik mukataaları oluşturmuştur. Her ne kadar Rusya savaşları öncesinde eyalet hazinesi 190.000 guruş seviyesine çıkabilmişse de, savaşın etkisi ile yine önceki seviyelere gerilemiştir. Birecik mukataalarından İskele ve Gümrük mukataası Rakka Hazinesi gelirlerinin yaklaşık % 20 ila 30'unu oluşturmuştur.

Mukataaların işletimi, XVIII. yüzyıl boyunca malikane sistemi üzerinden gerçekleştirilmiş olup, bu yapı Tanzimat'a kadar devam etmiştir. Küçük mukataa birimlerinin ihalesi genelde Rakka hazinesi tarafından ve valinin arzı ile gerçekleştirilirken, büyük mukataa ihaleleri ise İstanbul'da yapılmıştır. Büyük mukataalar, küçük mukataa birimleri olan köy ve mezraların birleştirilmesinden teşkil

edilmiştir. Nüfus azalması ve kuraklık gibi sebeplerle tahrip olmuş malî kaynakların ihalelerinde çoğu zaman muaccele bedelleri ihmal edilerek, senelik ödemler olan “mal” taksitleri ile yetinilmiştir. Bu tür malikane tevcihleri genelde yerel eşrafa yapılmıştır. Malikanelerin ihale bedelleri olan muaccele ödemeleri genel uygulamada, senelik mal ödemelerinin birkaç katı olması gerekirken, eyalet ve Birecik’te bu yönde bir ilişki bulunmamaktadır. Bölgedeki uygulamada muaccele ve mal ödemeleri birbirlerine yakın seviyelerde gerçekleşmiştir. Bu durum bölgedeki mali önceliğin sürdürülebilir bir gelir yapısını hedeflemesinden kaynaklanmaktadır.

Malî gelirlerin sürdürülebilirliği yönündeki yaklaşım mukataa birimlerinin büyüklüğünde de karşılığını bulmuştur. Mukataaların malikane olarak ihale edilmelerinde XVI. yüzyıl Defter-i Hakanî kayıtları esas alınmıştır. Mali birimde zamanla meydana gelmiş olan nüfus artışları ve sonrasında ekilebilir alanların genişlemesi gibi vergi kaynağını genişletici faktörler ihmal edilmiştir. Belirtilen duruma yönelik malikanecilerin reaya artışı ve ekilen arazilerin genişlemiş olduğu yönündeki müracaatları karşısında ise, kanun-ı kadim ve Defter-i Hakanî kayıtlarıyla yetinilmesi gerektiği yönünde bir tavır ortaya konulmuştur.

Malikaneler genelde parçalı hisselerle sahip ve pek çok köy ve mezranın bileşiminden oluşturulmuştur. Malikaneciler genelde unvanları belirtilmeyen şahıslar tarafından ve bireysel müteşebbislerden oluşmuşlardır. Bu yapı malikaneciler arasında otokontrolü ve rekabeti her zaman için canlı tutan ve hatta feodalleşme yönündeki eğilimlerini de engelleyici amaçlar taşımıştır. Rakka eyaletinin yakın çevresi olan, Malatya, Maraş, Mardin, Diyarbakır ve Halep’teki malikane tasarrufları genelde eyalet valileri ve sancakbeyleri üzerinde olmasına karşın, Rakka’da bu yönde bir uygulama oldukça sınırlı kalmıştır. Bunda zaman zaman gerçekleşmiş olan büyük ihalelerde valiler üzerinde kalan yüksek bakayalar belirleyici olmuştur.

Malikane sistemi genelde sivil şahıslar üzerinden yürütülmüş olup, bu uygulama ile bölgenin sosyal yapısı üzerinde devletin kontrolü de sağlanmaya çalışılmıştır. Aşiret vergilerinin mukataa birimine dönüştürülüp malikane sistemine dahil edilmeleri bu süreci desteklemiştir. Aşiretlerin hareketleri, malikaneci bakımından bu mali kaynağın

korunması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Malikaneciler bu durumdan dolayı ihalesini aldıkları aşiretleri sürekli izleyerek, iskan politikasının uygulanmasına da katkıda bulunmuşlardır. Malikanecilerden İstanbul'da ikamet edenler, muhasebe kayıtlarında ayrı bir kategoride yer almış olup, genelde Birecik mukataalarını deruhte etmişlerdir. Bu yaklaşımlarında, bölgedeki mukataa gelirlerinin sürekliliği ve istikrarı belirleyici olmuştur. Ancak bunların genel malikane sistemindeki katılımları oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır.

Bölgenin XIX. yüzyıldaki mali yapısı ile ilgili verilere ancak bölgenin Tanzimat'a dahil olma sürecinde ulaşılabilmektedir. Bu durumun sebebi Tanzimat'a geçiş öncesinde valinin bütçeyi sunması zorunluluğudur. Bu dönemde senelik gelir her ne kadar yaklaşık 1.000.000 guruş seviyesine çıkmışsa da, bu artışın tamamen reel olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir. Çünkü bu artış guruşun değer kaybındaki gerilemeden bağımsız değildir.

Osmanlı idarî ve malî yapısında önemli yeri olan tımar sistemi XVII. yüzyıldan itibaren bozulma sürecine girmiş olsa da, Birecik uygulaması farklı bir özellik göstermiştir. Birecik tımar yoklamalarında 1584'te 203 olan tımarlı sayısı, XVIII. yüzyıl boyunca da aynı seviyelerde seyretmiştir. XIX. yüzyılda da varlığını sürdüren tımar mevcudu 1812 senesi yoklamasına göre 86 kişi iken, 1838'de ise mevcut 35'e gerilemiştir.

Birecik tımarlıları XVIII. yüzyıl başında Avusturya, yüzyılın ortasında İran, sonuna doğru da Rusya seferlerine katılmışlardır. Tımarlılardan sefere gidemeyenlerden, "cebelü bedeli" denilen ödemeleri gerçekleştirmeleri talep edilmiş ve zamanla bunlar sürekliliği olan mali gelirlere dönüşmüş olmasına rağmen Birecik'te farklı bir yapıyla karşılaşılmıştır. Birecik'te tımarlıların sefere düzenli katılmalarından dolayı, cebelü bedeli ödemeleri XVIII. yüzyıl boyunca senede ortalama 2-3 kişinin ödemesi ile sınırlı kalmıştır. Sefere düzenli katılmalarından dolayı, genelde evlatsız olarak vefat etmişler ve dirlikler evlattan olmayan şahıslara intikal etmiştir.

Tımarlılar XIX. yüzyılda öncelikle kurulan Mansure ordusuna süvari olarak kaydedilmişlerse de, çok geçmeden bu askeri birliklerin lağvedilmesini müteakiben Arabistan Ordusuna bağlı olarak kurulan Hüccac-ı Müstahfız Alaylarına dahil olmuşlardır. Tımarlıların ücretlerine karşılık olarak tahsis edilmiş dirlikler, bunların üzerinde kayıtlı olarak devam etmişse de, dirliklerden doğrudan tahsilat süreci sona erdirilmiştir. Tahsilatların memleket sandıkları tarafından gerçekleştirilmesi uygulamasına gidilerek, ücretli bir personel olmalarına doğru yumuşak bir geçiş süreci yaşanmıştır. Tımar sistemindeki dönüşümün oldukça geç gerçekleşmesinde, bölgesel faktörler belirleyici olmuştur. Bunlar, bölgenin Arap aşiretlerinden dolayı sürekli olarak ağır bir asayiş sorunu yaşaması ve Hac güzergahının yakınlığı ve korunması gerekliliğidir. Birecik'te tımar uygulaması ile ilgili en son veri 1897 senesine ait olup ilgili tımarın üzerine kayıtlı bir dirlikte bulunmaktadır. Hazineye vefat ile intikal etmiş olan bu dirliğin varlığı, ihtiyaçlardan kaynaklanan bir uygulamadan ziyade geleneklere bağlılığın göstergesi olmalıdır.

Birecik iktisadî ve sosyal yapısında, dönemi ölçeğinde bir sanayi birimi olmasıyla tersane önemli bir yere sahip olmuştur. Tersane faaliyetleri Birecik'in Osmanlı hakimiyetine girmesiyle, devletin Yakındoğu egemenlik politikasına uygun olarak şekillenmiştir. Askeri amaçla faaliyete geçen tersane, İran'a yapılan seferlerin lojistik ve ikmal üssü konumunda yer almıştır. Bu seferlerde ordunun ana hareket merkezi Erzurum- Tatvan eksenine olmasına karşın, Birecik-Basra eksenine sol kol olarak tanımlanan bir konumda yer almıştır.

Tersane faaliyetleri sürekli olmayıp, ihtiyaca binaen aktivite kazanmasına rağmen 1699-1777 seneleri arasında sürekliliği olan bir yapıya kavuşmuştur. Bu dönüşümde Basra'da zaman zaman yerel unsurların tekrarlanan isyanları ve İran'da Nadir Şah hakimiyeti sonrası yaşanan gerilim süreci etkili olmuştur. Bu dönemde gönderilen fermanlarla başlanan faaliyetlerde, her seferinde muhtelif ebatta 300 geminin yapımı emredilmiş, ancak senede ortalama 120 geminin inşası tamamlanabilmiştir. Bu durum inşaa faaliyet dönemlerinin bir yıllık zaman periyotlarını aşan yapısından ve faaliyetlerin sürekliliğinden kaynaklanmaktadır.

Tersane faaliyetleri XVIII. yüzyıl başında Maraş ve Malatya dağlarından kesilen keresteler ve muhtelif yerlerden gelen levazım ile gerçekleştirilmiş olup, bir faaliyet dönemi yaklaşık sekiz ay sürmüştür. Tersane faaliyetlerinde istihdam edilen vasıflı veya vasıfsız işgücü aralarında İstanbul'un da bulunduğu muhtelif yerlerden temin edilmiştir. Ancak XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar, faaliyet dönemleri senede 3,5 aya düşerken, vasıflı elemanlar da dahil işgücü yoğun olarak Birecik'ten tedarik edilmeye başlanmıştır. Tersane faaliyetleri ve bunun tamamlayıcısı olan zahire tedariki organizasyonunda aksaklıklara meydan vermemek için iyi işleyen bir haberleşme organizasyonuna ihtiyaç duyulmuş ve bölgede ilk kez menzilcilik teşkilatı bu dönemde faaliyete geçmiştir.

Kereste temininde Maraş ve Malatya dağlarından tedarik devam etmiş, ancak zaman zaman kesim yerleri değiştirilerek ormanların tahrip olmasını önleyici bir politika izlenmiştir. Gemi inşaa toplam maliyetlerinde bir gerileme olmuşsa da, farklı özellikteki gemilerin aynı anda inşaa edilmesinden dolayı birim maliyet yapısındaki değişimi belirleme imkanı bulunmamaktadır. Ancak muhasebe kayıtlarında zamanla tekne başına birim fiziki girdi miktarı ve tutarı örneklerine tesadüf edilmeye başlanmıştır. Ana başlıklarıyla belirtilen değişim süreci tersanede artan genel ihtislaşma sürecinin sonucudur. Tersane faaliyetleri Osmanlı-İran ilişkilerinin normalleşmeye başlamasıyla 1777'de sona ermiştir.

Tersane faaliyetleri genel olarak şehir ekonomisinde genişletici bir etki meydana getirirken, bu etki kırsal kesim için daraltıcı olmuştur. Tersane faaliyetlerinin gerçekleşmesindeki temel unsur, Bağdat ve Basra askeri garnizonlarının zahire ihtiyacını temin etmek olup, bu organizasyonda kırsal kesimin mükellefiyetlerini arttırıcı sonuçlar meydana getirmesi, aşiretler başta olmak üzere bu kesimde nüfus azalmasına sebep olmuştur.

Nehir taşımacılığı sadece tedrici olarak gerçekleşmiş olan askeri tersane faaliyetlerinin ötesinde de değerlendirilmesi gereken bir konudur. Sivil taşımacılık faaliyetlerinin yapısı şehrin iktisadî faaliyetleri üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olmalıdır. Sivil taşımacılık faaliyetleri sadece nehrin geçilmesi faaliyetlerine

dayanmakta olup, nehir boyunca gerçekleşen bir faaliyete dair bulgulara ulaşılamamıştır. Sefineciler olarak isimlendirilmiş olan bu sektör mensupları, Osmanlı fethi döneminde esnaf kesiminde en çok istihdama konu olan birim olmuştur. Sultan IV. Murad'ın Bağdat seferi sırasında sefinecilerin faaliyetleri berata bağlanmıştır. Sefinecilere yapılan tımar tevcihleri, kürekçi ve marangozları da kapsayan 63 kişi olarak belirlenmiş ve böylelikle inhisara dayalı bir faaliyet alanı ortaya çıkmıştır. Bu faaliyet alanının ortaya çıkışı hayrî bir gaye ile izah edilmiş olup, bu gaye bölgeden seyahat eden hacıların Fırat geçişlerinde sıkıntıya düşmemeleridir.

Sefinecilik faaliyetlerinin inhisara bağlanması, bu faaliyet alanında yeni girişimcilerin sektöre katılımını engelleyici mahiyette olsa da, kamu açısından bir mali gelir kaynağının güvence altına alınmasına olumlu katkıda bulunmuştur. Sefineciler yolculardan geçit resmi tahsil etmekle mükellef olup, yaptıkları tahsilatı İskele mukataasına aktararak vergi kaynağının işletiminde aracı yükümlü statüde bulunmuşlardır. Ancak Tanzimat'a geçiş süreci ile kamu harcamalarının çeşitlenmesinden dolayı yeni kamu kaynaklarına ihtiyaç duyulması ve bu alanda istenen sonuçların alınamaması, mevcut kaynakların idarî birimlerce paylaşımı sorununu ortaya çıkarmıştır. Kamu harcamalarında tahsisat prensibinin uygulanmaya başladığı bu süreçte, istikrarlı bir gelir kaynağı olan geçit resminin idarî birimlerce paylaşımı sorunu da ortaya çıkmıştır.

Halep gibi önemli bir sanayi ve ticaret merkezinin ulaşım bakımından hinterlandında olan Birecik'te, sefinecilik faaliyetlerinin inhisara bağlanmış olması, bu sektörün Yakındoğu eksenli taşımacılık faaliyetlerinin gelişimi aleyhine sonuçlar doğurduğu şeklinde değerlendirilebilir. Ancak bu yönde şekillenecek olan bir faaliyet alanı, sadece geçiş odaklı bir faaliyetin ötesinde ve yeni bir inhisar alanı olacak mahiyette olmasıyla hukukî olarak engellenemeyecek durumdadır. Ticarî hayat üzerinde, sefine inhisarları daraltıcı olmanın ötesinde, sağlamış olduğu hizmet istikrarı ile olumlu etkilere sahiptir. Birecik sefinecilerinin Bağdat Demiryolunun inşaa edildiği XX. yüzyıl başında, Cerablus köprüsü ve hattın inşasına malzeme taşımaya başlamaları üzerine şehrin iktisadî hayatı olumsuz etkilenmiştir. Birecik esnafı, sefinecilerin geri getirilmelerini Dahiliye Nezaretinden talep etmişler ancak nezaretten verilen cevapta

inhisar hakkının kaldırılmasından dolayı, sefinciler üzerindeki tasarrufların da artık sınırlı hale geldiği belirtilmiştir.

Nehir taşımacılığının sadece geçişlerle sınırlı kalmasında teknoloji yetersizliği ve nehir havzasını hayvancılık için kullanan Arap aşiretlerinin sebep olduğu asayiş sorunları belirleyici olmuştur. Bu olumsuz süreci tersine çevirecek bir şans XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde, İngiliz Doğu Hint Kumpanyası'nın girişimi ile yakalanmışsa da, istenilen sonuçlar alınamamıştır. Bu proje İskenderun-Birecik arasında demiryolu inşası ile Birecik-Basra arasında çalıştırılacak olan teknelerle sağlanacak olan bir ulaşım alt yapısına dayanmaktaydı. Projenin işletimi sayesinde İngiltere-Hindistan arasında en kısa güzergahın kazanımı amaçlanmış ve ilk etapta iki teknenin Birecik'te montajı tamamlanarak sefere de başlanmıştır. Ancak teknik sorunlardan dolayı bu teknelerin seferleri başarısızlıkla sonuçlanmış, fakat alınan tedbirler ile teknik sorunlar aşılabilmiş ve tekne sayısı bir anda dörde çıkabilmiştir.

Şirketin faaliyete geçtiği dönemde bölgede hakim bir unsur haline gelen Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın muhalif tavrı projenin devamını imkansız hale getirmiştir. Mehmed Ali Paşa, Yakınoğu'da bu şirket üzerinden gerçekleşen İngiliz varlığının zamanla aleyhine sonuçlar doğuracağı yönündeki endişeleri ve Rusya ve Fransa'nın da bu konudaki destekleri bu süreci sona erdirmiştir. Sonraki aşamada, Avrupa devletlerinin bölgeye olan ilgileri ve aralarındaki rekabetten dolayı, Osmanlı Devleti taşımacılık faaliyetlerini kurulan Hamidiye Vapur Şirketi'nin tekeline almışsa da, bu şirketin faaliyetleri Bağdat ve Basra arasındaki ulaşım faaliyetleri ile sınırlı kalmış ve Birecik'e kadar hattın uzama imkanı bir türlü sağlanamamıştır.

Birecik, XVIII. ve XIX. yüzyılda, idarî, malî ve sosyal problemlerden dolayı gelişme trendini yakalayamamış ve bunun sonucu olarak durağan bir iktisadî yapı ortaya çıkmıştır. İktisadî ve sosyal yapıda durağanlığa sebep olan faktörler gelişim ve değişim sürecinin oldukça yavaş seyretmesi sonucunu doğurmuştur.

KAYNAKÇA

1- ARŞİV KAYNAKLARI

A) Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B. O. A)

a) Belge Fonları

Hatt-ı Hümayûn (HAT)	: 6/212, 6 / 214, 7 / 217, 80/ 3329, 93/ 3802, 176/ 7685, 204/ 1, 260/ 15013, 290/ 17399, 373/ 20404-A, 386/ 20677-İ, 449/ 22346-A, 457/ 22357 A, 523/ 26254- D, 528/ 25977, 530/ 26132-G, 635/ 31308 E, 1172/ 46395, 1178/ 46565, 1179/ 46587, 7686, 1288/ 49993, 20148, 20486, 20707-A, 21155-B, 29388; A ve B, 48006-İ, 1171/ 46332, 1172/ 46413 A, 1172/ 46395, 1186/ 46759 C, 1264/ 48951 E, 46413/ A, 64332.
İradeler Hariciye (İ. HR)	: 11157.
İrade Dahiliye (İ. DH)	: 4562, 6365, 8595, 41825, 162/ 8434, 28509, 101217.
İrade Meclisi Vâlâ (İ. MV)	: 446, 449, 2435, 3516, 7034, 7062, 7085, 7316, 8407, 10480, 13290, 13325, 14703, 16531, 21873, 22423.
İrade Mesâil-i Mühimme	: 432, 2076, 2077.
Cevdet Maliye	: 2855, 2877, 2887, 3243, 3381, 4300, 4683, 5161, 8214, 8217, 9655, 10962, 12039, 12401, 12487, 13171, 14311, 15836, 15839, 15892, 18206, 23080, 26117, 27313, 27452, 28033, 28350, 28360, 28946, 29486, 29719, 30693, 30834, 31537.
Cevdet Adliye	: 155, 1457.
Cevdet Askeriye	: 981, 1758, 5049, 5273, 39875, 41826,
Cevdet Bahriye	: 3118, 3978, 4305, 9047, 14395.
Cevdet Dahiliye	: 4512.
Cevdet Malîye	: 18206, 3243, 26117, 2855, 2877, 5161, 12487, 2855, 5161
Cevdet Nafia	: 1019
Cevdet Tımar	: 788, 1426, 2389, 3747, 4108, 4470, 4868, 5776, 5825, 6277, 6379, 7031, 7910, 8049, 8779.
Dahiliye Mektubi (DH. MKT)	: 6/ 92
Meclisi Vükela Mazbataları	: 4/22

Sedaret Mektûbî Kalemî (A. MKT)	: 29/3, 29/19, 56/ 94, 73/12, 75/ 83, 152/ 23, 169/ 7, 220/59, 225/ 93,
Mektûbî Kalemî Meclisi Vâlâ (A. MKT. MVL)	: 9/ 13, 14/ 40, 41/ 10, 51/ 80, 53/75, 62/ 77, 87/ 27, 98/ 20, 187/57,
Mektûbî Kalemî Nezaret ve Devair (A. MKT. NZD)	: 34/ 26,
Sedaret Mektûbî Kalemî Umum Vilâyet (A. MKT. UM)	: 36/ 45-1, 47/ 32, 51/ 51, 85/89, 137/ 68, 158/ 96, 220/ 55, 222/ 99, 227/ 86, 234/33, 241/ 50, 299 / 39, 324/6, 311/ 38, 346/ 95, 352/ 84, 363/ 57, 406/21, 413/ 40, 417/ 42, 476/ 3, 493/ 32, 526/ 43, 541/ 58,
Sedaret Mektûbî Kalemî Umum Vilâyet (A. MKT. UM. MHM)	: 57/ 87, 57/88, 272/7, 269/ 56, 380/61, 457 / 57, : 457/67,
Düvel-i Ecnebiye Kalemî (A. DVN. DVE)	: 6/ 11
Divân-ı Hümayûn (Beylikçi) Kalemî (A. DVN)	: 858.
Şûra-yı Devlet (ŞD)	: 31/ 98, 495/ 25.
Şûra-yı Devlet Maliye (ŞD. M)	: 340/ 38, 453 / 48, 495/ 25.
Şûra-yı Devlet Halep (ŞD. Haleb)	: Cilt; 1, 2, 3, 4, 2239/ 14, 2246/ 10, 2235/ 12, 2246/6.
İrade Şûra-yı Devlet (İ. ŞD)	: 561, 4/ 194, 2212/ 49, 2212/ 61, 2213/43, 2216/ 5.
Mevkufât Kalemî (D. MKF.)	: 28751, 28752.
Yıldız Esas Evrakı (YEE)	: 35/ 90, 37/14, 37/40, 37/46,
Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât (DH-UMUM)	: 47/5, 129/ 20
Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti (DH. UMVM)	: 127 /47
Defterhâne-i Âmire Kalemî Belgeleri (A. DFE.)	: 300.
Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri (MVL.)	: 10/ 20, 53/75.
Tahvil (Nişan) Kalemî Belgeleri (A. NŞT.)	: 1392, 1444.
Zabtiye Nezareti	: 329/140.
Hariciye Tercüme Odası (HR. TO)	: 465/ 9.
Maarif Nezareti Evrakı (MF. VRK)	: 1308. Ra. 16

b) Defterler

Maliyeden Müdevver (MAD)	: 120, 139, 701, 2229, 2801, 2857, 3434, 3462, 5433, 8580, 8841, 9590, 9586, 9625, 9637, 9893, 9925, 10016, 10149, 10151, 10241, 10263, 10306, 15671, 18463, 19812, 20686, 20741, 22802.
Evkaf Defterleri	: 11020, 16306, 17135, 17493, 18274.
Halep Ayniyat Defterleri	: 867.
BEO Halep Vilayet Gelen-Giden	: 293.
Bab-ı Defteri (D. BŞM)	: 16, 1076, 1732, 1827, 1832, 1868, 1936, 1947, 2855, 10296, 14120, 14221, 14598, 17425.
Bab-ı Defteri Mâlikâne (D. BŞM. MLK)	: 1/49, 607/19, 2552/23.
Kâmil Kepeci (KK)	: 182, 189, 2761, 2883, 2920, 5935, 6195.
Halep Ahkâm Defteri	: 1, 2, 3, 4.
Maraş Ahkâm Defteri	: 1, 2.
Mühimme Defteri (MHM)	: 221
Rakka Ahkâm Defteri	: 24, 25.
Bâb-î Asâfi	: 1384
Cizye Defterleri (ML. VRD. CMH.)	: 586, 587, 1071.
Maliye Nezareti Varidat Defterleri (ML. VRD)	: 26, 187, 191, 1627, 1497.
Maliye Kısım-ı Müteferrik Defterleri (ML.)	: 781.

B) Şer'îye Sicilleri

1269-1282 Tarihli Urfa Şer'îye Sicili

1299-1308 Tarihli Birecik Şer'îye Sicili

1290-1292 Tarihli Birecik Şer'îye Sicili

2- YAYINLANMIŞ ÇALIŞMALAR

Acar, Meryem-Ceren Erel, **The Cultural Haritage İn the Towns Of Birecik, Halfeti, Suruç, Bozova and Rumkale, Gap Regional Development Administration**, Ankara., Başbakanlık GAP idaresi, 2005.

Akdağ Mustafa, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası- Celali İsyancıları**, İstanbul, Barış, 1999.

Akgündüz, Ahmet. **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, İstanbul, OSAV, 1996.

Akyıldız, Ali, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-56)**, İstanbul, Eren, 1993.

Ahmed Refik, **Anadolu’da Türk Aşiretleri (H. 966-1200 Mühümme Defteri Kayıtları)**, İstanbul, Enderun Kitapevi, 2. Baskı, 1989.

Andrew, W. P.. **Memoir On The Euphrates Valley Route To India**; With Offical Correspondence and Maps, London, 1857.

Atan, Turhan, **Türk Gümrük Tarihi**, Ankara, TTK, 1990.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No; 42, İkinci Baskı, İstanbul. 2000.

Baykara, Tuncer, **Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I**, Ankara, TTK, 1988.

Barkan, Ömer Lütfi, “Çiftlik” **İslam Ansiklopedisi**, Cilt III., MEB, 1979.

Barkan, Ömer Lütfi, “İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, **Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler- Makaleler**, C. II., Yayına Hazırlayan Hüseyin Özdeğer İstanbul,, İstanbul Üniversitesi, 2000, 996-1053.

Bayrak, Orhan, **Türkiye Tarihi Yerler Kılavuzu**, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1979.

Behar, Cem, **Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’nin Nüfusu (1500-1927)**, Ankara, DİE, 1996.

Beş Numaralı Mühimme Defteri (973/ 1565-66), **Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın no; 21**, Ankara, 1994.

Bostan, İdris, “Birecik”, **DİA**, C. VI, 1996.

Bostan, İdris, **Osmanlı Bahriye Teşkilatı; XVIII. Yüzyılda Tersâne-yi Âmire**, Ankara, TTK, 1992.

Bostan, İdris, “Osmanlı Donanmasında Kürekçi Temini ve 958 (1551) Tarihli Kürekçi Defterleri”, **İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, 2002.

Burnaby, Frederick, **At Sirtında Anadolu- Anadolu’da Bir İngiliz Subayı- 1876**, Çeviren Meral Gaspıralı, İstanbul, MK yayın, 2007.

Cevdet Paşa, **Tezahir 21-39**, Hazırlayan Cavid Baysun, Ankara, Ankara, TTK, 1986.

Cezar, Yavuz, **Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII.. Yüzyıl dan Tanzimat’a Mali Tarih)**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1986.

Cezar, Yavuz, “XVIII. ve XIX. Yüzyılda Osmanlı Taşrasında Oluşan Yeni Malî Sektörün Mahiyet ve Büyüklüğü Üzerine”, **Dünü ve Bugünüyle Toplum Ve Ekonomi**”, Sayı 9, İstanbul, 1999.

Cezar, Yavuz, “Tanzimat’ta Malî Durum”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Prof. Dr. Cavit Tütengil’in Anısına Armağan**, 1984

Çadırcı, Musa, **Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Ankara, TTK, 1991.

Çakır, Baki. **Osmanlı Mukataa Sistemi**, İstanbul, Kitapevi, 2003.

Çakır, Coşkun, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Malîyesi**, İstanbul, Küre Yayınları, 2001.

Çakır, Coşkun, “Osmanlı Ekonomisinde Bir Hesaplama Ünitesi/Birimi Olarak Hane”, **Ekonomik Hesaplamalarda Bir Birim Olarak Aile**, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, 1998.

Çizakça Murat, **İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

Davis, Ralp, **Aleppo and Devonshire Square**, London, Macmillan, 1967.

Demirkent, Işın, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1098- 1118)**, Cilt I, Ankara, TTK, 1987.

Demirkent, Işın, **Urfa Haçlı Kontluğu Tarihi (1118- 1146)**, Cilt II, Ankara, TTK, 1990.

Evliya Çelebi, **Tam Metin Seyahatnâme**, Hazırlayan; Mehmed Zıllıoğlu, Cilt 3–4, İstanbul, Üçdal, 1986.

Faroqhi, Suraiya, **Hacılar ve Sultanlar 1517- 1638**, Çeviren; Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1990.

Faroqhi, Suraiya, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik yaşamı**, Ç. Elif Kılıç, İstanbul, 5. Basım, Tarih Vakfı, 2005

Frederick, Burnaby, **At Sirtında Anadolu- Anadolu’da Bir İngiliz Subayı- 1876**, Ç. Meral Gaspıralı, İstanbul, MK yayın, 2007

Genç, Mehmet, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken, 2.000.

Genç, Mehmet, “18. Yüzyıla Ait Osmanlı Malî Verilerinin İktisadî Faaliyetin Göstergesi Olarak Kullanabilirliği Üzerine Bir Çalışma” **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Şubat 1981, İstanbul.

Görkay, Kutalmış. “Zeugma/ Seleukeia- Apameia”, **Gaziantep “Dört Yanı Bağlar Dağlar**, Hazırlayan: Selahattin Özpallabıyıklar, İstanbul, YKY, 2007

Gökalp, Ziya, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Hazırlayan; Şevket Beysanoğlu, İstanbul, Sosyal Yayınlar, 1992.

Göyünç, Nejat, “XVI. Yüzyılda Güneydoğu Anadolu’nun Ekonomik Durumu, **Türkiye İktisat Tarihi Semineri**, Ankara. 1983.

Güçer, Lütfi. **16.17 Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi Ve Hububattan Alınan Vergiler**, İstanbul, İstanbul, Üniversitesi Yayınları No: 1075, 1964.

Güçer, Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Ticaret Politikası”, **Türk İktisat Tarihi Yılığı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, 1987, ss. 6-101.

Güran, Tefvik, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı**, İstanbul, Eren, 1998.

Güran, Tefvik **Ekonomik ve Malî Yönleriyle Vakıflar, Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları**, İstanbul, Kitapevi, 2006.

Güran, Tefvik, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi ve Hazine Hesapları (1841-1861)**, Ankara, TTK, 1989, s. 14.

- Gülsoy, Ufuk, **Hicaz Demiryolu**, İstanbul, Eren, 1994.
- Görkay, Kutalmış “Zeugma/ Seleukeia- Apameia”, **Gaziantep**, Hazırlayan: Selahattin Özpallabıyıklar, İstanbul, YKY, 2007, ss. 55- 85.
- Güzelbey, Cemil Cahit. **Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri**, Fasikül I, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, 1966.
- Güzelbey, Cemil Cahit ve Hulusi Yetkin. **Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicilleri Örneği**, Fasikül II, Gaziantep, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, 1966.
- Güzelbey, Cemil Cahit ve Hulusi Yetkin. **Gaziantep Şer’i mahkeme Sicillerinden Örnekler**, Fasikül III, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep. 1966.
- Güzelbey, Cemil Cahit ve Hulusi Yetkin. **Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicillerinden Örnekler**, Fasikül IV Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep. 1970.
- Hallaçoğlu, Yusuf, **18. YY’da Osmanlı İmparatorluğunun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara, TTK, 1997.
- Heywood, Colin J., “The Ottoman Menzilhane and Ulak System In The Eighteenth Century”, **Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Editörler; Osman Okyar- Halil İnalçık, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1977
- Hinz, Walter, **İslam’da Ağırlık Ölçü Sistemleri**, Çeviren: Acar Sevim, İstanbul, Marmara Üniversitesi Yayınları No: 487, 1990.
- Holt, p. M, **Haçlılar Çağı**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Çeviren; Özden Arıkan, İstanbul, 2003.
- İnalçık, Halil. **Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomik ve Sosyal Tarihi (1300-1600)**, Cilt 1, Çeviren, Halil Berktaş, Eren, İstanbul. 2000.
- İnalçık, Halik, “Ottoman Social and Economic History” **Türkiye’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)**, Editörler; Osman Okyar- Halil İnalçık, Ankara, Hacettepe Üniversitesi, 1977.
- Karadeniz, H. Basri, “XVI. Yüzyılda Rumkale”, **Bellekten**, Sayı; 234, Ankara. 1999.
- Karadeniz, Bahri, “XVI. yüzyılda Karye-i Nizib” Türk Dünyası Araştırmaları, İstanbul, 1996.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt IV, 4. baskı, Ankara, TTK, 1983.
- Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi**, Cilt V, 4. Baskı, TTK yayınları. Ankara 1983.

Kal'a, Ahmet **İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları-I**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı, 1998

Kılıç, Orhan, "1597 Tarihli Mufassal Yörük Defterine Göre Halep Türkmenleri", **Türk Dünyası Araştırmaları**, 105, İstanbul, Aralık 1996.

Konyalı, İbrahim Hakkı, **Kilis Tarihi**, İstanbul, Fatih, 1968.

Kurtkan, Amiran, **Malî Sosyoloji**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, 1968.

Kürkçüoğlu, Cahit, **Birecik Monografisi**, Ankara, KTY, 1996.

Maden, Ahmet Mümtaz, **Olivier'ye göre Anadolu (Birecik, Şanlıurfa, Mardin, Nusaybin)**, İstanbul, İ. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2001.

Masters, Bruce, "Halep; Osmanlı İmparatorluğu'nun Kervan Kenti", **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti**, Çeviren; Sermet Yalçın, TV, İstanbul, 2000.

Masters, Bruce. **The Origins Of Economic Dominance in the Middle East**, New York, New York University, 1988.

Moltke, Von, **Türkiye Mektupları**, Ç. Hayrullah Örs, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1969.

Mumford, Lewis, **Tarih Boyunca Kent**, Ç. Gürol Koca- Tamer Tosun, İstanbul, Ayrıntı Yayınları., 2007.

Orhonlu, Cengiz-Turgut İşksal, "Osmanlı Devrinde Nehir Nakliyatı Hakkında Araştırmalar", **Tarih Dergisi**, Sayı; XXIII, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul. 1968.

Orhonlu, Cengiz, **Osmanlı İmparatorluğunda Aşiretlerin İskanı**, İstanbul, Eren Yayınları, 1987.

Ortaylı, İlber, **Tanzimat Döneminde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, Ankara, TTK, 2000.

Özbaran, Salih, **Portekizli Seyyahlar**, İstanbul, Kitap yayınevi, 2007.

Özvar, Erol, **Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması**, İstanbul Kitabevi, 2003, s. 102.

Raşid Efendi, **Tarih-i Raşid**, Cilt II., İstanbul. 1928.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi, 1500-1914**, İstanbul, İletişim, 2005.

- Raşid, **Tarihi- Raşid**, C. II, Matbaa-i Amire, Dersaadet, H. 1289.
- Runcıman, Steven, **Haçlı seferleri Tarihi**, Cilt I, Çeviren; Fikret Işıltan, Ankara,, TTK, 1986.
- Sarıyıldız, Gülден, **Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)**, Ankara, TTK, 1996.
- Sevinç, Necdet, “Gaziantep’de Yer Adları ve Türk Boyları, Türk Aşiretleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, sayı 26, İstanbul, 1983, ss.8-17.
- Sevim, Ali, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, Ankara, TTK, 1983.
- Streck, M-V. J. Parry. “Biredjick”, **Encyclopedia of Islam**, Vol. I, London, 1960.
- Salnameyi Vilayeti Halep**, Matbaayı Vilayet, H. 1285.
- Salnameyi Vilayeti Halep**, Matbaayı Vilayet, H. 1286.
- Salnameyi Vilayeti Halep**, Matbaayı Vilayet, H. 1288.
- Salnameyi Vilayeti Halep**, Matbaayı Vilayet, H. 1293.
- Salnameyi Vilayeti Halep**, Matbaayı Vilayet, H. 1315.
- Salnameyi Vilayeti Halep**, Matbaayı Vilayet, H. 1317.
- Streck, M. ve V. j. Parry. “Biredjick”, **Encyclopedia of Islam**, V.I, London. 1960.
- Streck, M. “Birecik”, **İslam Ansiklopedisi**, C. II, MEB, İstanbul, 1961.
- Sayın, Abdurrahman Vefik. **Tarih-i Mâli**, Maliye Bakanlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayınları, Ankara. 2000.
- Sümer, Faruk, “Avşarlar”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Sayı 41, İstanbul, 1986, ss. 125- 133.
- Şahin, İlhan, **Osmanlı Döneminde Konar- Göçerler**, İstanbul, Eren, 2006.
- Tabakoğlu, Ahmet, **Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Malîyesi**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1985.
- Tabakoğlu, Ahmet, “İpek Yolu ve Selçuklu- Osmanlı Ekonomileri”, **Toplu Makaleler İktisat Tarihi**, İstanbul, Kitapevi, 2005.
- Tabakoğlu, Ahmed, “Klasik Dönem Osmanlı Vakıf Sistemi,” **İktisat Tarihi Toplu Makaleler 1**, İstanbul, Kitapevi, 2005, s. 373- 383.

Turan, Osman, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, TTK, 1993.

Türkay, Cevdet, **Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler**, İstanbul, Tercüman, 1979.

Türkdoğan, Orhan, “Kabile ve Aşiret Yapısı; Doğu- Güneydoğu Modeli”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, 1993-Aralık, Aralık 1994, ss. 1- 44.

Urfa Salnamesi, Vilayeti Urfa, İstanbul, İlhami Matbaası, 1927.

Üner, Mehmet Emin, **Osmanlı Klasik Dönemi Sonlarında Bir Güneydoğu Anadolu Şehri: Urfa (1700-1800)**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.

Uzun, Ahmet, **Tanzimat ve Sosyal Direnişler**, İstanbul, Eren, 2002.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı**, Ankara, TTK, 1984.

Üç Numaralı Mühimme Defteri (H. 966- 968/ M. 1558-59), **Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın no; 12**, Ankara, 1993.

Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf”, **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yay., İstanbul. 1989.

Yediyıldız, Bahaeddin-Nazif Öztürk, “Tanzimat Dönemi Vakıf Uygulamaları”, **V. Milletlerarası Türk Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi**, Ankara, TTK, 1989, ss. 572- 575.

Yediyıldız, Bahaeddin-Nazif Öztürk, “Tanzimat Dönemi Vakıf Uygulamaları”, **V. Milletlerarası Türk Sosyal İktisat Tarihi Kongresi**, TTK., Ankara. 1989.

Yılmaz, Ali, **XVI. Yüzyılda Birecik Sancağı**, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1156 ¹	Birecik Livası	İsmi Belirtilmeyen Bir Vakıfta Cibayet Vazifesine Tayin Olunan Şahsın Beratına Müdahale Edilmesi	Molla Osman	Birecik Sakinlerinden Mehmed	-
1156 ²	Birecik İskelesi	İskelede Mimarın Olarak İstihdam Edilen Şahsın Beratına Müdahale (Beratlı Haklarından Feragat İçin)	Hariçten Bazı Şahıslar	Mimar Ahmed	Yevmi 5 Akçe
1156 ³	Cebelüferâş	Zeamet Gelirine Müdahale	Subaşı	Ali Paşa Haznedarı Ahmed	-
1157 ⁴	Beydili Aşireti	İskan Başının, Aşiret Reayasından Zahire, Koyun ve Deveden Oluşan 30.000 Guruşluk Emvalini Gaspı.	Ruha Mütegalibesinden ve İskan Başlarından İsmail	Beydili Aşireti Mensupları	30.000 Guruş
1157 ⁵	Reşi Aşireti Karyeleri	Sipahi Alacağına Kethüda ve Reayanın Muhalefet Etmesi	Ekradı Dineli ve Reşi Reayaları ve Kethüdaları	Erbabı Tımarıdan Ali Veleği El-Hac Ali Sipahi	16.700 Akçe (Gayriden) 4.700 Akçe

¹ Muallim-i cibayet vazifesi beratına müdahale eden Molla Osman, yapmış olduğu müdahaleye gerekçe olan Şeyh'ül İslamlık makamından daha önce almış olduğu bir beratın mevcudiyetini ileri sürmektedir. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 24, s. 16.

² Mimarın Ahmed'in yevmiyesi Birecik Hass-ı mukataası malından ödenmekte olup, yevmiyesi 5 akçedir. Mimarın yevmiyesini Beratı Şerife ile ve Haremeyn-i şerif muhasebesine düşülen kayıt üzerine almaktadır. Beratın alınma tarihi 1141 senesi olup, 1143 senesinde de Culus-u Hümayun esnasında beratı tecdit edilmiştir. Bu veriler çerçevesinde Mimarın almış olduğu yevmiyenin süreklilik arz ettiği görülmektedir. Bk., Aynı belge, s. 17.

³ Gayriden 74.720 akçe zeamete mutasarrıf Hazinedar Ahmed'e tevcih olan yerlerin tahvil tarihine düşen mahsul ve rüsumatın, İskan-ı Ali müteferrikasının Subaşı tarafından müdahale edilmesi. Bk., Aynı belge, s. 18.

⁴ Nizip reayasından olan Beydili Aşireti'nin Rakka İskanbaşı tarafından uğramış olduğu mağduriyetin giderilmesi için, Rakka Valisi veya Birecik Mütessellimine emir verilmeyip, Birecik'de sefine inşasına memur olan Dergah-ı malum kapucu başlarından Hüseyin'e emir verilmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında Beydili aşiretinin tersaneye olabilecek muhtemel mükellefiyetleri belirleyici olmaktadır. Bk., Aynı belge, s. 24.

⁵ Tımar karyeleri ve Mezrasında Ekradı Dineli ve Reşi reayası meskun olup, Kethüdalarnın da marifeti ile ödemeleri gereken aşar ve resimleri ödememektedirler. Bk., Aynı belge, s. 24.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1158 ⁶	Antep-Birecik Arası	Pelit Ticareti İçin Birecik'e Gelen Şahsın Gaspa Maruz Kalması	Birecik Ektradından Şakiler	Tüccardan, Mehmed	-
1159 ⁷	Erdil Karyesi civarı	Tüccar Kervanının Yağmalanması	Birecik-Antep Arasındaki Ektrad Taifesinden Şakiler	Tüccar Taifesinden Halil	-
1159 ⁸	Güllüce Karyesi	Ehli Tımarın Tahvil Tarihine Düşen Mal ve Mahsulatına Mültezim Müdahalesi	Birecik Sakinlerinden El-Hac Ahmed	Enderun Ağası Ahmed	4.762 akçe (Gayriden)
1159 ⁹	El-Aziz Cemaati	Zuemanın Malını Gasp	Cemaat Sakinlerinden ve Yeniçeri Ağası İbrahim	Zuemadan E-Hac Mustafa	26.000 akçe (Gayriden)
1159 ¹⁰	Gümrük, Baç ve Duhan Mukataası	Malikaneci Tasarrufu 1160 Senesi Muharreminde Başlayacak Olup, Tasarruf Yetkisine Beratla Haiz Olan Şahısla Vekiline Müdahale Edilmemesi	Rakka Valisi ve Birecik Kadısının Uyarılması	Malikaneci Halep'li Mehmed Bey	-
1160 ¹¹	Ank Nahiyesi, Erah Karyesi	Diyarbakır Beğinin Bayrağı Altında Seferde Olan Sipahinin, Zeamet Karyesi Gelirine Alaybeyi ve Çeribaşının Müdahalesi	Ruha Alaybeyi ve Çeribaşı	Zuema Mustafa Veledi Osman	20.000 akçe (Gayriden)

⁶ Pelit ticareti için Ayıntab'dan Birecik'e gelmekte olan Mehmed karındaşı Hüseyin ve ammizadesi İskender ile Kemal, 46 neferden müteşekkil eşkıyanın darp ve gaspına maruz kalarak 7 kise akçelerinden olmuşlardır. Bk., Aynı belge, s. 35.

⁷ Halep'ten Erzurum'a giden kervanda tüccardan Halil, kervanın yağmalanması üzerine, kendi namına 1.100 guruş değerindeki malı gasp edilmiştir. Tüccar uğramış olduğu zarar üzerine zararının tazmini için müracaat etmiştir. Bk., Aynı belge, s. 40.

⁸ Sadriazam Enderun ağalarından Ahmed'e, Berat ile Güllüce karyesinden 1150 senesinde tımar tevcihi yapılmıştır. Birecik sakinlerinden Ahmed temessük ile mültezim olup, Enderun ağasının hissesini göndermekle mükelleftir. Mükellefiyetini yerine getirmeyen mültezimin 150 guruş muaccele ile karyede tasarruf yetkisine haiz olduğu da ayrıca ifade edilmektedir. Bu ahkam kaydı, Birecik dışındaki tımar ehline sadece bir karye gelirinin bağlanması bakımından önem arz etmektedir., Bk., Aynı belge, s. 40.

⁹ Aynı belge, s. 40.

¹⁰ BOA, Halep Ahkam Defteri 1, s. 137.

¹¹ Miralay arzı ile 1158 senesinde berat almıştır. Diyarbakır muhafızı bayrağı altında iken Çeribaşı ve Alaybeyi İbrahim tarafından karyenin gelirine müdahale edilmiştir. Bk., BOA, Rakka Ahkam Defteri 24, s. 44.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1160 ¹²	Cerablus Karyesi	Sipahi Zeametine ve Atamış Olduğu Vekile Müdahale	Birecik Sakinleri (İsim ve Şöhretleri Belli Değil)	Erbabı Tımdan Sipahi Derviş Mehmed	19.900 Akçe (Gayriden)
1160 ¹³	Cebelüferas Karyesi	Aşar ve Resmi Sipahisi Tarafından Alınmaktayken, Cıvardaki Havası Hümayun Zabitaları Karye'nin Aşar Ve Rüsümüne Müdahale Etmişlerdir.	Cıvardaki Havası Hümayun Zabitaları	Erbabı Tımdan (...) Nam Sipahi	-
1160 ¹⁴	Tilhacer Karyesi	Tımara Müdahale.	Hariçden Şahıslar	Emin Veledi Ahmed	3.000 Akçe (Gayriden)
1160 ¹⁵	Fırat Nehri	Malatyalı Bir Tüccarın Sefine İşleticileri ve Sefinelerine Zarar Vermesi	Malatyalı Tüccar Karagöz Oğlu Ebubekir	Sefine İşleticileri Süleyman ve Mehmed	-
1160 ¹⁶	a) Beşmağara b) Karacaviran Karyesi	Tımara Müdahale	İsimleri Belirtilmeyen Şahıslar	Erbabı Tımdan Zuema İsmail	a) 15.990 Akçe b) 6.000 Akçe
1160 ¹⁷	Birecik	Mahmut Paşa Camii'nde Beratlı Olarak Vazifelendirilen Vaizin Hakkına Müdahale	Tevliyet Vazifesini İfa Eden Şahıs	Şeyh Ali	-

¹² Sipahi aharda bulunmaktadır. Karyenin harap halde bulunmasından dolayı Birecikli Çukadar Mehmed'i tayin etmiştir. Vekil tayinine rağmen Birecik reayasından bazılarının karye varidatlarına müdahalesinin önüne geçilememiştir. Bk. Aynı belge, s. 44

¹³ Aynı belge, s. 49.

¹⁴ Erbab-ı tımdan sipahi Osman, 1159 senesinde beratla tımar mutasarrıflığına haiz olan şahsın, berattan doğan haklarına müdahale olduğunu bildirmektedir. Bk. Aynı belge, s. 49.

¹⁵ Ortaklık statüsünde sefine işleyen iki şahıs Samsad ile Marye arasında taşımacılık faaliyeti ile iştiğal etmektedir. Bu şahısların sefinelerinin değerinin 300 gurus olduğu ifade edilmiştir. Malatya tüccarından Ebubekir Samsad'dan Marye'ye mal naklettirmiş ancak nakliye bedelini ödemediği gibi, sefineye de zarar vermiştir. Sorunun çözümü için, Rakka Valisi, Maraş Valisi ile Maraş, Malatya ve Ruha kadılarına emir verilmiştir., Bk. Aynı belge, s. 49.

¹⁶ Aynı belge, s. 49.

¹⁷ Birecik Mahmud Paşa Camii'de yevmi 5 akçe ile verilen berat üzerine vaizlik vazifesini yürüten şahsa vazifesini yapmış olmasına rağmen vakıf mütevellisi tarafından ücreti ödenmemektedir., Bk. Aynı belge, s. 51.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1164 ¹⁸	İsmi Belirtilmeyen Karyeler	Zeamet Ehlinin Tasarrufuna Müdahale	Hamamcıoğluzade Ali	Zueman Seyit Mehmed Emin	-
1165 ¹⁹	Harmut Karyesi	Mütegalibenin Berat Tecditine Yapılmasına Rağmen, Gedik Tımar Tasarrufuna Müdahale Etmeleri	Birecik Mütegalibesi	Birecik Kalesi Dizdarı Seyit Mehmed	5.710 Akçe
1166 ²⁰	Rakka Vilayetinin Sancak ve Nahiyeleri	Ruha'da Satın Alınan 1.800 Baş Koyunun Gaspı	Milli Aşireti Kethüdası Halil	Salat-ı kiramdan Seyyid Mustafa	-
1165 ²¹	Kefredin Karyesi	Miralay Arzı İle 1165 Enesinde Berat Tevcihi Yapılan Sipahinin Tasarrufuna Birecik Alaybeyinin 1263 Senesine Malı Bedeliye Talebi İle Muhalefet Yapması	Birecik Alaybeyi	Sipahi Mehmed Veledi Ali	2.000 Akçe (Gayriden)
1165 ²²	Alagöz Karyesi Kefradin Havas (Suruç)	Zeametın Aşar ve Rüsumatına Müdahale	Mütegalibeden Bazı Şahıslar	Zuema Kasımzade	29.250 Akçe (Gayriden)
1165 ²³	Kadı Karyesi (İnaplı) İbrahimkuyusu	Sipahinin Aşar ve Rüsümüne Müdahale (Kadı Karyesindeki)	Birecik Mütessilimi	Sipahi Eyüp	6.500 Akçe (Gayriden)

¹⁸ Zuemanın gayriden 37.000 akçe ile tasarrufunda olan yerlerin 1163-1164 senelerine ait olan mahsul ve rüsümüne livada meskun şahıs tarafından müdahale edilmesi. Bk. Aynı belge, s. 82.

¹⁹ Mütegalibe, gedik tımar sahibinin tasarruf yetkisine beratın müddetin bittiği gerekçesi ile müdahale etmişlerdir. Bk. Aynı belge, s. 82

²⁰ Salat-ı kiramadan Seyit Mustafa Ruha'da Milli aşiretinde satın aldığı 1.800 baş koyunu Şam'a götürürken, Milli aşiretinin kethüdası ve İskanbaşısı olan Halil ile adamları tarafından koyunları gasp edilmiştir., Bk. Aynı belge, s. 84.

²¹ Aynı belge, s. 89.

²² Aynı belge, s. 90.

²³ Tilsur karyesinin defteri mufassaldaki isminin İbrahimkuyusu olduğu, ancak son zamanlarda yapılan berat tecditlerinde ise bu kadim ismin artık kullanılmadığı ifade edilmiştir., Bk., Aynı belge, s. 90.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1166 ²⁴	Kadı Karyesi (İnaplı) İbrahim Kuyusu (Tilsur)	Sipahinin Aşar ve Rüşumuna Müdahale (Kadı Karyesindeki)	Birecik Mütessellimi	Sipahi Eyüp	6.500 Akçe (Gayriden)
1166 ²⁵	Tılmağara Karyesi	Zeamet Ehlinin Tasarrufuna Müdahale	Birecik, Sancak Beği, Ehl-i Örf Taifesi ve Karyenin Subaşı	Dergah-ı Malum Mütferrikalarından Mehmed Emin	27.998 Akçe (Gayriden)
1166 ²⁶	Tilviran Karyesi	Sipahinin Tayin Ettiği Vekile Alaybeyinin Müdahalesi	Birecik Alaybeyi	Sipahi Mehmed Veledi Abdullah ve Vekili	5.000 Akçe (Gayriden)
1166 ²⁷	a) Kefrekaryesi b) Eğirce Karyesi	Zeamet Gelirine Müdahale	Mehmed Çavuş	Sipahi İsmail	a) 17.000 Akçe (Gayriden) b) 20.200 Akçe (Gayriden)
1167 ²⁸	Arat Dağı Karyesi	Unvanı ve Şöhreti Belirtilmeyen Osman Ağanın, Kale Dizdar ve Yardımcının Da, Ocak Hakkından Dolayı Olan Alacağı Tahsil Edememesi	Kale Dizdarı Mehmed Ağa ve Hacı Ömer Ağa	Osman Ağa	1.220 Guruş (Ocak Hakkı)
1167 ²⁹	Tılmağara Karyesi Kefertaş Mezraası	Zeamet Gelirine Müdahale	Tılmağara ve Kefertaş Mezrası	Zuema Ahmed	21.990 Akçe (Gayriden)

²⁴1165 senesindeki mütessellimin müdahalesi devam etmektedir. Bk., Aynı belge, s. 91.

²⁵ Dergah-ı malum mütferrikalarından Mehmed Emin'e gedik zeamati olarak toplam 83.910 akçelik yer 1165'de tahsis edilmiştir. Birecik dışında gedik tımar yerleri; Erzincan, Sultanönü ve Ayıntab sancaklarıdır. Birecik Alaybeyi ve tımar ehli ile Tılmağara Subaşı, mütferrika Mehmed Emin'in tereke tarihine düşen mahsulatları bedeliye mutaasıyla tahsil ederek, Mütferrikanın hakkını gasp etmişlerdir. Bk., Aynı belge, s. 75.

²⁶ Bk., Aynı belge, s. 91.

²⁷ Eğirce karyesinin zeametine mutasarrıf Süleyman veledi Mehmed Çavuş, kendisine tahsis edilen karye geliri ile yetinmeyip, Kefre karyesinin Sipahi İsmail'e tahsis edilen aşar ve mahsulüne müdahale etmiştir. Bk. Aynı belge, s. 93.

²⁸ İlk defa bu hükümde para birimi olarak guruş kullanılmıştır., Bk. Aynı belge, s. 96.

²⁹ Bk. Aynı belge, s. 98.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1167 ³⁰	Cebelüferas (Suruç) Kubluca Mezrası	Zeamet Gelirine Müdahale	Tilgeri Mezrasında Zeameti Olan Ali Veledi El-Hac Ali	Trabzon Valisi Ali Paşa'nın Kapu Kethüdası Ahmed	81.374 Akçe (Gayriden)
1168 ³¹	Sucak Karyesi	Reayanın Defter Dışı Ziraat Yaparak, Aşar Ödemekten Kaçınması ile Zuemanın Zarara Uğraması	Sucak Reayası	Divanı Hümayun Katiplerinden Mehmed Salih Veledi Mustafa	63.460 Akçe (Gayriden)
1168 ³²	Şeyh Zeyran Mezrası	Şeyh Zeyran (Ağzai-Gaziler Kiramadan) Zaviyesi Zaviyedarının, Vakıf Mezrasındaki Aşar ve Rüsümlarını Tahsil Edememesi	Şeyh Zeyran Mezrası Civarındaki Karyelerin Zuema Ve Sipahileri	Zaviyedar (Şeyh Mehmed Safı)	-
1168 ³³	Cebelüferas Karyesi ve Mezraları	Karye ve Mezralarındaki Zeamet Varidatına, Malikaneci Müdahalesi	Malikaneci Mehmed (Tilgeri Karyesi)	Zuema Ahmed (Hazinedar Sadrı Ali Müteferrikası) ile Erbabı Tımar Hüseyin	81.374 Akçe (Gayriden)

³⁰1160 senesinden beri beratlı olarak tasarruf edilen karye ve mezrada, ahaliden bazı kimselerin aşar ve rüsümlarını ödememeleri "Müştereken tasarruf edilen karyelere, Tilgeri karyesinde 16.700 akçeli zemet sahibinin Kubluca mezrası mahsul ve rüsmüne müdahale etmesi (Subaşından gasp ederek)" Bk. Aynı belge, s. 98.

³¹ Müştereken idare edilen tımar karyesinde, reayadan bazılarının tarlaları bahçe ve zeytinlik yapmaları neticesinde, mahsulden alınması icap eden aşarlarını subaşına eda etmemektedirler. Defteri mufassalda yapılan incelemede Sucak reayasının üzerine yazılı olan mahsullerin, buğday ve arpa olduğu, karye ahalisinin bu kayda istinaden aşar yükümlülüklerinin bu ürünler üzerinden olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Ancak reayanın defteri icmal ve mufassaldaki ürünlerin ziraatını yapmakla mükellef oldukları hatırlatılması yapılarak, ehl-i örf taifesinin de bu kuralın uygulanmasını gözetmekle mükellef oldukları belirtilmiştir. Bir şekilde zeytin dikilmiş olan tarlalardaki ağaçların sökülmemesi ve reayanın da artık zeytin aşarı ödemesi gerektiği emredilerek, ehl-i örf taifesinin defter harici muamelelere karşı daha dikkatli olması istenmiştir., Bk. Aynı belge, s. 102.

³² Şeyh Zeyran mezrası civarındaki karyeler olan Giralı, Susat (Harisat) ve Kadı (İnaplı) 'nın zuema ve sipahileri ile gayriden tımar tasarrufuna haiz olan Müteferrika Ahmed ve namına subaşılı vasıtası ile aşar ve rüsümların eda edilmesine karşın, kendi hakları ile yetinmeyip, Şeyh Zeyran mezrası varidatına da müdahale etmektedirler. Mezra sınırlarının yeniden tanımlanması ile sorunun giderilmesi talep edilmiştir. Talep üzerine Birecik kadısından, kaza sakinlerinden ehli vukuf kimseler tarafından bir heyet kurulması talep edilmiştir., Bk. Aynı belge, s. 104.

³³ İştiraken tasarruf edilen karye ve mezraların, Tilgeri karyesini malikane olarak tasarruf eden Mehmed isimli şahıs, yetki sahasını aşarak zuema karyesi ve mezralarının aşar ve rüsümlarını tahsile yeltenmiştir. Bk. Aynı belge, s. 112.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1169 ³⁴	Birecik	Kaplamacı Esnafının Faaliyetlerine Müdahale	Hariçten Şahıslar	Kaplamacı Esnafı	-
1169 ³⁵	Cemaati El-Aziz	Buğdan Valisi Kapu Kethüdasına, Birecikden Tımar Tevcihi Üzerine İskan Çavuşunun ve Subaşının, Gelirlerin Zamanında Tahsili İçin Uyarılması	-	-	24.000 Akçe (Gayriden)
1169 ³⁶	Cebelüferaş Karyesi	Müteferrika Ahmedin Vefatı ile, Zeamet Gelirlerinde Ortaya Çıkan İhtilaf	Birecik Serdarı El-Haç Ömer	Mültezim Mustafa ile İsmail	400 Guruş
1169 ³⁷	Çatak Karyesi	Erbabı Tımarın Tasarrufuna, Birecik Mütesellimi ile Çevre Yerlerin Tımar Ehillerinin Müşterek Müdahalesi	Erbabı Tımarıdan, Abdullah İle Kara Ali	Birecik Mütesellimi Oğlu.	2.162 Akçe
1169 ³⁸	Birecik Kalesi		Birecik Sakinlerinden Ömer Ağa ile Seyit Mehmed	Birecik Ahalisinden Mustafa ve Ali	2.000 Guruş
1169 ³⁹	Kürek ve Kadı (İnnaplı) Karyeleri	Tımar Gelirine Müdahale	Sipahi Mustafa Veleli Ali	Erbabı Tımarıdan Ali Veleli Mehmed Sipahi	9.168 Akçe

³⁴ Dört şahıs 1163 senesinde aldıkları berata rağmen, hariçten şahısların müdahale etmeleri üzerine, sahip oldukları beratların tecdidi ile mevcut durumlarının güçlendirilmesini talep etmektedirler., Bk. Aynı belge, s. 115.

³⁵ Zeamete mutasarrıf Buğdan Valisi Kapu kethüdası Mehmed'e 1168 senesinde görevi müddetince cemaat karyelerinin aşar ve rüsum geliri tahsis edilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 120.

³⁶ Mültezim Mustafa ve İsmail, gayriden zeamete mutasarrıf Müteferrika Ahmed'in 68 senesinde vefatı ile tımar hissesini iltizama dahil etmelerine itiraz., Bk. Aynı belge, s. 120.

³⁷ Tilkuyu karyesinden Abdullah ile Güllüce karyesinden Kara Ali birbirleriyle anlaşarak, Birecik mütesellimi Hamza oğlu Hüseyin Beğ'in Çatak karyesindeki tımar tasarrufuna müdahale etmeleri., Bk. Aynı belge, s. 120.

³⁸ Hücetü şer'iyeye mucibince ve Müteveffa Pir Mustafa Paşa arzı ile kalebent olmuş olan ve daha önceden ocak hakkına sahip olan şahısların Ocak haklarından dolayı tahsil ettikleri 2.000 guruşun tanzimi gereğidir. Bk. Aynı belge, s. 121.

³⁹ Kürek karyesi, sipahinin "baş kalemidir". Kürek karyesinde sahip olduğu tımar hakkının 2.000 guruş olmasına karşın defteri icmalde ki kayıtlı değeri 9.168 akçedir. Kadı karyesinin 5.299 akçelik tımar bedeli defteri icmalde 2.000 akçe olup 3.300 akçesi Kürek karyesi tımar varidatına dahildir. Kadı karyesinde müştereken tasarrufunu sürdüren sipahi Mustafa veledi Ali, hakkı olan tımar hissesi ile yetinmeyip Mehmed'in Kürek karyesindeki hissesine müdahale etmiştir. Bk. Aynı belge, s. 122.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1169 ⁴⁰	Birecik	Birecikli Şahsın Rumkale’li Tımar Ehli Olan Şahıstan 3.000 Guruşluk Alacağıın Tahsili Talebi	Tımar Taifesinden Rumkale’li Ali	Birecikli El- Hac Ali Ağa	-
1169 ⁴¹	Ank Nahiyesi Cibin Karyesi	Zeamet Gelirine Müdahale	Rumkale’li Muhterem Sakıp	Hazine Katibi Süleyman Müteferrika	87.000 Akçe (8.000akçe Gayriden)
1169 ⁴²	Eğirce Karyesi	Tımarlının Sefere Eşmemesi	-	“Seferi Haneden” Sipahi Seyit Hüseyin	20.200 Akçe (Gayriden)
1170 ⁴³	Ank Nahiyesi Cibin Karyesi	Kanunsuz Olarak “Cebelü Bedeli Talebi”	Birecik Alaybeyi	Hazine Katibi Süleyman	87.000 Akçe (8.000 Akçe Gayriden)
1170 ⁴⁴	İnnaplı ve İncirli Karyeleri	Eski Sipahin Rızası İle Devredilen, Zeamet Beratına Diğer Bir Sipahinin Muhalefeti	Salih Veledi Abdullah	Erbabı Tımarlardan Sipahi Yusuf	17.734 Akçe (Gayriden)
1171 ⁴⁵	Cemaati El- Aziz	Zeamet Geliri Kaybı	İşkana Uymayan Reaya	a) Dergahı Ali Çavuşu Hüseyin b) Osman Bin Mustafa	a) 32.300 Akçe b) 26.000 Akçe

⁴⁰ Alacak hakkının hangi tasarruftan kaynaklandığı bildirilmemiştir., Bk. Aynı belge, s. 123

⁴¹ Katip Süleyman’ın zeamet gelirleri Kastamonu, Çorum, sancaklarında da mevcuttur. Katip Süleyman’ın Ank nahiyesi Cibin Karyesinde de olan zeamet geliri hissesine, eşraftan biri tarafından müdahale edilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 125.

⁴² İlgili karyedeki zeamet, sipahinin muhtemel bir sefere katılmaması durumunda, zeamet karyesinin müteferrika veya çavuşluk gediğine ilhak olacağı ifade edilmiştir., Bk. Aynı belge, s. 125

⁴³ Müteferrika, tımara gedikli zeameti olarak tasarrufunda bulundurmasına rağmen, müteferrika zeametinden cebelü bedeliyesinin alınması kanuna mugayir olduğu belirtilmiş olmasına rağmen, Birecik Alaybeyi gedikli zeametten, gedikli olmağını ileri sürerek talep de bulunmaktadır. Miralayın talebi üzerine zeamatın gedikli olup olmadığının tespiti için, Defterhaneyi Amire’deki kayıtlar incelenerek, sorunun giderilmesi gerçekleşmiştir., Bk. Aynı belge, s. 126.

⁴⁴ 1162 senesinde beratı verilen, 1168’de de Cülusu Hümayun ile teccidi yapılan tımar Ebubekir üzerinde olup, 1170 senesinde de Sipahi Yusuf’a berat devri gerçekleştirilmiş olup, Salih veledi Abdullah isimli sipahi yeni tesis edilen beratın doğurduğu sonuçlara müdahale etmektedir., Bk. Aynı belge, s. 128.

⁴⁵ Cemaat mensuplarından bazıları meskûn yerlerini terk ederek, Hacıların menziline girerek, menzil güzergâhında yer alan han, mescit, kalenin bulunduğu bölgeye ve Haremeyn Evkafı yerlerine dağılmışlardır. Cemaatten bazılarda Halep Sancağının Cebelüsan Nahiyesinin bazı karyelerine dağılarak, karyelerdeki Subaşlarının mesailerine mani olarak, tahsil edilmesi gereken mahsulat ve rüsumat hasılatına mani olmuşlardır. Defter-i Hakani’de 149 nefer reaya olarak kayıt edilen cemaat mensuplarının Halep’te bulunmalarından dolayı, Hac menziline güvenliği tehlikeye girdiği gibi, kayıtlı buldukları yerlerin rüsum ve mahsulâtı tahsil edilemediğinden dolayı, burada ki zeamet varidatında da sıkıntıya düşülmüştür. Bk. Aynı belge, s. 132.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1171 ⁴⁶	Cibin Karyesi	Alacak Tahsili	Mütegalibeden İsmi Belirtilmeyen Şahıs	Cibin'li Turan	-
1171 ⁴⁷	Cerablus Karyesi	Gedik Karyelerin Sakinlerinden Sürsat Talebi İle, Zeamet Gelirlerinde Sıkıntıya Düşülmesi	Ehli Örf Taifesi	Sadr-I Azam Çavuşlarından Mustafa İbni Osman Çavuş	61.199 Akçe (Gayriden)
1173 ⁴⁸	a) Kadı (İnaplı) Karyesi b) Kürek Karyesi	Zuemanın Hakkına Razı Göstermemesi İle Reayayı Sıkıntıya Sokması	Zuamedan Mustafa Veledi Ali	Karyeler Reayası	a) 23.495 Akçe (Gayriden) b) 9.178 Akçe
1173 ⁴⁹	Gergis Karyesiebu Cafer Mehmed Bin İlyas Vakfına	Vakıf Beratına Müdahale	Hariçten Kimseler	Mütevelli Tayin Edilen Mevlana Mustafa	-

⁴⁶ Cibin karyesi bu hükümde Birecik kazasına bağlı bir karye olarak zikredilmiştir. Cibin karyesi ile ilgili daha önceki hükümlerde ise, bu karye Ank nahiyesinin ismi zikredildikten sonra, Ank'a bağlı yer olarak belirtilmektedir. Bu karye reayasından biri 61 gün vade ile mütegalibeden olduğu belirtilen ancak ismi belirtilmeyen bir şahsa 800 guruş gibi önemli tutarda borç vermiştir. Bk. Aynı belge, s. 133.

⁴⁷ Zeametın baş kalemi olan karyede, Kara Ali, Sucak, ile Ank nahiyesinin Kubluca karyesi de zeamete dahil olup, bu karyeler gedik tımarı olduklarından dolayı bunlardan sürsat alınması kanunen yasak olduğu halde ehli örf taifesi, ehli örf taifesi yetki alanlarını aşarak karyeleri reayasını sıkıntıya sokmuşlardır., Bk. Aynı belge, s. 134.

⁴⁸ Kadı karyesinin zeamet mutasarrıflığını berat üzerinden yapılmaktadır. Zuema beratla hakları açıkça belirtilmiş olmamasına rağmen, defterde yazılı olan hakları ile yetinmemiştir., Bk. Aynı belge, s. 146.

⁴⁹ Gergis karyesinin tamamı vakfa tahsis olduğu defteri hakanide belirtilmiştir. Bu karye vakfın baş kalemi olup, mezralarında vakıf akarına tahsis edilmiştir. Bu vakfın muhasabesi Anadolu ve Haremeyni Şerifeyn ve Küçük Evkaf muhasebesinde görülüp, Divanı Hümayunun Askeri rüznamçesinde de kayıtları mevcuttur., Bk. Aynı belge, s. 146.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1174 ⁵⁰	Birecik İskelesi	İskele Çalışanları Avarız ve Tekâlifi Örfiyeden Muaf Olmaları Avantajlarından Deftere Kayıtlı Olmayan Şahıslarında, Dâhil Olma Çabaları	Ehl-i Örf Taifesi ile Dışardan Şahıslar	Tersane Çalışanları	-
1174 ⁵¹	Diyarbakır ile Antep Arasında Ticaret	Ruha'nın Karaköprü Karyesi Yakınlarında, Ayıntablı Bir Tüccarın 6.000 Guruşluk Malının Yağmalanması	Halep Reyhanlı Aşireti Mensupları	Antep Tüccarından Seyyid Ahmed	-
1174 ⁵²	Arat Dağı	Ayıntab Tel-Başer Nahiyesi Sakinlerinden Bazılarının, Arat Dağındaki Geçici İkametlerinden Dolayı Ehl-i Örf Taifesi Tarafından Sıkıntıya Düşürülmeleri	Birecik Kalesi Dizdarı ile Sancak Mütesseslimi	Til- Başer Reayasından Arat Dağında Geçici İkamet Edenler	-
1174 ⁵³	Gerkis Karyesi Kefertaş Karyesi	Birecik Mütetalibesinden Olup, Vakıf Akarını İşleyen Şahısların, Ebu Cafer Bin Abbas Vakfının Aşarını Ödememeleri	Mirkelamzade Mehmed, Ömer, Mustafa	Vakıf Mütvellisi Muhammed Halife	-

⁵⁰ Birecik kadısı Mevlana Mustafa Efendi; İskelede 6 reis, 3 neccar ve 54 toplam 63 nefer sefinciyanın hizmet edip, hizmetleri mukabelesinde avarızı divaniyeden ve tekalifi örfiyeden muaf ve müsellemler olduklarını, bu durumun defteri atikte de kayıtlı olduğunu, defteri cedide de kaydın teyit edildiğini bildirmiştir. İskeleyi Birecik Hassı olarak, sefinciyandan senede 2, 5 akçenin defteri mufassıla kayıt edilmiş olup, has karşılığında 63 adet sefincinin mürur ve uburlarına devam etmektedir. Bu faaliyetin sonucunda Hüccacı Müslümin istifade etmesinden dolayı, sefinciyandan 63 neferden fevt olanlar olduğunda, bunların yerlerine berat alabilen şahıslar istihdam edilmektedirler. Yeni beratları ile göreve başlayan hizmet erbabı, beratsız olarak istihdam edilmek isteyen kişilerin müdahaleleri veya ehli örf taifesinin tekalif talepleri ile karşılaşmaktadırlar., Bk. Aynı belge, s. 147.

⁵¹ Gerçekleşen bu gasp olayı bölgede gerçekleşen ticaretin muhtevası bakımından örnek teşkil etmektedir. Gasp'a maruz kalan Ayıntablı tüccar Seyyid Ahmed (1171 senesinde) toplam 6.000 guruşluk bir mağduriyete maruz kalmıştır. Toplam değeri verilen malların, toplam miktarları da belirtilmiş olmasına rağmen, birim fiyatları belirtilmemiştir. Bunlar; 35 yük pirinç, 5 yük safran, 6 yük kahve, 4 yük harir (ipek) den oluşmaktadır. Failler Reyhanlı aşireti mensuplarından yaklaşık yüz nefer olup ele başlarının isimleri belli olup, içlerinde aşiret kethüdasının oğlu olan Tatar namı şahıs da bulunmaktadır., Bk. Aynı belge, s. 148.

⁵² Til-Başer nahiyesi Ayıntab sancağına bağlı olup, buranın reayalarından belirlenmeyen bir sebeple bazıları geçici olarak Arat dağına gelip ikamet etmişlerdir. Arat dağı, kale dizdarının tımar karyelerinden olmasından dolayı, dizdar Til- Başerli reayadan tekâlifi örfiye talep edebilmek için, bunların Rakka iskanına dâhil olmaları yönünde, Birecik mütessesliminin de yardımı ile baskıda bulunmuştur. Bunlarda İskanda Defter-i Hakani kayıtlarının esas olduğu gerekçesi ileri sürüp, Rakka İskanına dahil olamayacaklarını bildirmişlerdir. Tekalifleri Halep Muhassıllığına ödemeye de devam ettiklerinden dolayı, Rakka ehli örf taifesinin müdahalesine karşı çıkmışlardır., Bk. Aynı belge, s. 148.

⁵³ Bu karyelerin aşar gelirlerinin bazıları, Ebu- Cafer bin Abbas Evladı Vakfının akarına tahsis edilmiş olup, buraları işleyen mütetalibeden şahıslar vakıf hissesine isabet eden aşarı alıkoymaktadırlar., Bk. Aynı belge, s. 149.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1174 ⁵⁴	Birecik	Divan Çavuşu ile Alaybeyinin, Zeamet Alacağından Dolayı İhtilafları	Birecik Alaybeyi ve Sakinlerinden Ahmed	Divanı Hümayun Çavuşlarından ve Odabaşı Olan El-Haç Hasan	235 Guruş
1174 ⁵⁵	Sur Karyesi	Tımar Gelirine Müdahale	1162'den Beri Birecik Alaybeyi	Basra ve Bağdat Valilerinin Kapu Kethüdası Sipahi İsmail	7.989 Akçe
1175 ⁵⁶	a) Cemaati El- Aziz b) Alagöz Karyesi	Dergah Çavuşunun Zeamet Gelirlerine Müdahale	Birecik'li Recep Oğlu Ahmed	Çavuş Hüseyin	a) 61.750 Akçe b) 29.250 Akçe (Gayriden)
1175 ⁵⁷	Birecik	İsmi Belirtilmeyen Vakfın Aşar Gelirlerine Müdahale	Birecik Sakinlerinden Seyyid Mehmed	Mütevelli Seyit Mehmet	-

⁵⁴ Divanı Hümayun çavuşunun 1167 senesinden beri 235 guruşluk zeamet alacağının, Birecik Alaybeyi tarafından henüz ödenmemiştir. Alacağın tahsili için çavuş tarafından Ebubekir isimli bir şahıs tayin edilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 150.

⁵⁵ 1162 senesinden beri Bağdat ve Basra da mutasarrıfı olan Süleyman paşanın arzı ile tımar tevcihi yapılan Kapu kethüdasının alacağına Alaybeylerinin müdahalelerde bulunmuşlardır. Alaybeyleri sırasıyla; 1163'de Ahmed, 1165'de Mehmed Emin., 1167'de yine Ahmed ve 1170'den itibaren yine Mehmed Emin, 1172-73 senelerinde ise yine Hasan veledi Hasan Alaybeyi olarak istihdam edilmişlerdir. Bunların ardışık olarak görev almalarının sebebi ise, Alaybeylerinin seferlere katılmalarıdır. Alaybeylerinin haksız fiillerinin engellenmesi için gerekli emirler verilmiş ise de arzulanan netice alınamamıştır. Sipahi İsmail'in vefatı ile tımar, Hasanın üzerine geçmiş olup, bu vesile ile Rakka tımar ehlinin durumu da değerlendirilmiştir. Rakka Eyaletinde eşkinci zuema ve erbabi tımarının malı bedeliyesi senelik 50.856 guruştur. Eyalet askeri sefere veyahut hizmeti muhafızıya memur oldukları senelerde cebelü, gedikli ve salyaneden oluşan kaynaktan, her birine 1.000 akçe yazılmaktadır. 500 akçelik bedeli miri, 40'ar akçelik tahsildar maaşı yerli halktan tahsil edilmektedir. Belirtilen şartlarda tımar ehlinin hakları ve yükümlükleri hatırlatılarak, Rakka Valisi vezirinin daha dikkatli davranması için, Başdefterdar tarafından ihtarda bulunulmuştur., Bk. Aynı belge, s. 160.

⁵⁶ Çavuş Hasan'a zeamet yeri 1164 senesinde bağlanmış olup, zeamet gelirleri iki ayrı yerden bağlanmıştır. Zeametın işletilmesi için Ruha sakinlerinden Ömer Ağayı vekil tayin etmiştir (temessük ile). Birecik'li Ahmed, 1173 senesinde zuhur ederek Alagöz karyesi gelirinden 16.200, Cemaati El-Aziz den ise 13.000 akçelik malı gasp etmiştir. Bu fiili işlerken, vekil Ömer Ağa adına hareket ettiğini ileri sürmüştür. Bk. Aynı belge, s. 165.

⁵⁷ Birecik'te ismi belirtilmeyen vakfın, yine ismi belirtilmeyen karyelerde aşar akarı olup, aşarın tasarrufu Mütevelli Seyit Mehmet'in üzerindedir. Birecik'de aynı isimli bir şahıs beratı olmadığı halde karyelerdeki aşar mahsulatını mütevelli gibi davranarak tahsil etmiştir. Bk. Aynı belge, s. 166.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1175 ⁵⁸	Ayran Pınarı Erdil Karyesi (Araban Nahiyesi) Rumoruk (Merzuman Nahiyesi)	Vakıf Akarı Mukataaya Müdahale	Halep Muhassılı	Rumkale Malikanecisi	4000 Akçe
1176 ⁵⁹	Ruha	Tersane Çalışanın Gelirine Müdahale	Sabık Kapu Kethüdası El-Hac Mustafa Ağa	Birecikli Zamni Kürekçi Todari	-
1177 ⁶⁰	Üçdepe Karyesi	Tımar Ehlinin Üç Seneden Beri Dışarıda Olması ve Tımar Karyesine Hariçten Müdahalelerin Olması Sebebi ile Zeametın Abdullah'a Tevcih Edilmesi.	-	Sipahi Abdullah	7.200 Akçe (Gayriden)
1178 ⁶¹	Üçdepe Karyesi	Tımar Ehlinin Üç Seneden Beri Dışarıda Olması ve Tımar Karyesine Hariçten Müdahalelerin Olması Sebebi İle Zeametın Abdullah'a Tevcih Edilmesi.	-	Sipahi Abdullah	-
1178 ⁶²	Susak Karyesi	Rakka Valilerinin Bir Süredir Reayadan Tahsil Ettikleri Hazariyeler Üzerinden "Yemlik" Namı İle Kanunsuz Talepte Bulunmaları Üzerine, Zuemadan Birinin İtirazı	Rakka Valisi	Zuema Mehmed Veledi Şakir	63.460 Akçe (Gayriden)

⁵⁸ Halep Muhassıllığından Rami Mehmed Paşa Vakfı ve tevabii mukataası, Rumkale Mukataasına tabii Ayranpınarı Karyesinin Mukataasına müdahale etmiştir Malikanecinin arzuhali ile ortaya çıkan sorun Defter Emını Numan'ın arzı ile de teyit edilmiştir. Başmuhasebe' de yapılan incelemede, 1140' da Rami Mehmed Paşa vakfının varidatına terk edilen Birecik Sancağındaki mukataaların 1146' da terk edilmiş olduğu anlaşılmıştır. Bk. Aynı belge, s. 170.

⁵⁹ Aynı belge, s. 178.

⁶⁰ Zeamet karyesi, Hüseyin veledi Hasanın tasarrufunda olup, Hasan'ın 1173 den beri diyarı ahardadır. Berat tevcihinin Alaybeyi arzı ve miralay oluru ile Abdullah'a tevcih edilmesi talebi., Bk. Aynı belge, s. 179.

⁶¹ Sipahi Abdullah'a Alaybeyi arzı ile berat tevcihi talep edilmişse de, önceki sipahinin hayatta ve seferde olduğunun; erbabı tımar, zuema ve çeribaşı tarafından bildirilmesi üzerine Alaybeyi arzının dikkate alınmaması. Bk. Aynı belge, s. 179.

⁶² Rakka Valileri, tımar ehlinen yemlik namı ile ve subaşları marifetleri ile senede 600 guruşluk mahsulatlarını cebren tahsil etmektedirler. Defterhaney-i Amire' de mahfuz olan Ruznamçeyi Hümayunda yapılan tetkikler neticesinde, bu namla bir mükellefiyetin olmadığı görülmüştür. Ruznamçe-i Hümayun' da görülen kayıtlarda, sefer senelerinde Rakka ve Birecik reayasının hazariyeden hisselerine düşen kısmı Rakka Valisine eksiksiz olarak eda ettiklerini ancak valilerin hazariye ile yetinmeyip, defterde karşılığı bulunmayan yemlik namı ile talepte buldukları ileri sürülmüştür. Bk. Aynı belge, s. 180.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1178 ⁶³	Halep Yeniil Türkmeni	Bahadırılı Aşiretinin Gasp ve Yağmaya Maruz Kalması.	Kimlikleri Belli Olmayan 50 Kadar Eşkîya	Halep Yeniil Türkmenlerinden Rum Kalede Meskûn Olanlar Adına Yusuf	
1178 ⁶⁴	Cebelüferâş, Sörik, Kasımiye, Parapara (Fevkani ve Tahtani), Tilfar, Kadı (İnnaplı)	Reyanın Tımarlıya Karşı Sorumluluğunu Yerine Getirmemesi	Adı Geçen Karyelerin Reayaları	Zuemadan; Mehmet, Hadi Ve Diğer Mehmet	
1178 ⁶⁵	Üçdepe Karyesi	Miralay Arz ile 1177 Senesinde Tevciye Verilen Tımara, Alaybeyi Ömer Emri ile Diğer Bir Sipahi Tarafından Müdahale Edilmesi.	Erbabı Tımarдан Hille'li Ali	Sipahi Abdullah	7.200akçe (Gayriden)
1179 ⁶⁶	Birecik- Divriği	Divriği Sancağını Yağmalayan Rişvanlı Aşireti Mensuplarından Eşkîyanın Birecik Sancağında Dolaştıklarının Belirlenmesi Üzerine, Mütessellimden Eşkîyanın Yakalanmasını Talebi	Rişvanlı Aşireti Mandallu ve Tabur Bozan Oymakları	Divriği Reayası	-

⁶³ Halep Hassına kayıtlı Yeniil Türkmeni aşiretinin, Rumkale Kazası yakınlarındaki karyelerde meskun olanlardan Bahadırılı Cemaati mensupları, 1175'de 50 kadar eşkıyanın saldırısına uğramışlardır. Baskın sonucunda malları ve nakitleri yağmalanan cemaat mensuplarından Mehmed ve İbrahim de katledilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 200.

⁶⁴ Adı geçen zeamet karyelerinde ziraat eden defterli raiyet ve raiyet oğulları, hasil eyledikleri terekelerin aşarları karşılığını, mültezim ve subaşalarına nezaretinde karyelerde olan ambarlarına nakil etmeleri gerekmektedir. Ancak reaya aralarında anlaşarak zahirenin beher kilesine beşer pare verilmesini talep edip ve akrep (yakın) pazara da mahsulün götürülmesi mükellefiyetlerini yerine getirmemişlerdir., Bk. Aynı belge, s. 203.

⁶⁵ Aynı belge, s. 203.

⁶⁶ Rişvanlı aşiretinin; Mandallu, Taburbozan oymaklarından şakiler Divriği Sancağı ve çevresinde 50 ay müddetle bulunup, bu sancağın reayasına ait olan mal ve emvali yağmalayıp. 1000 guruşluk nakitlerini de gasp etmişlerdir. 1179 senesi itibar ile aşiret mensuplarının Birecik çevresinde dolaştıkları belirlenmiş ve mütessellimden bunların yakalanması istenmiştir., Bk. Aynı belge, s. 208.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1180 ⁶⁷	Cebelüferas Karyesi	Ayrı Beratlar ile Zeametlerini Tasarrufunda Bulunduran Tımar Ehlinin Tasarrufuna, Vakıf Ehlince Müdahale	Molla Mehmed Şeyh Zeyran Vakfı Mütevellisi ve Zaviyedarı	Zuemadan; Mehmet, Hadi, Diğer Mehmet	40.837'şer Akçe (Gayriden)
1181 ⁶⁸	Rumkale Mukataası	İki Malikânecinin Anlaşarak Yetki Sınırlarını Aşıp, Rumkale Malikanecisini Zor Durumda Bırakmaları.	Rişvan Mukataası ile Siverek Baziki Mukataası Malikânecileri	Rumkale Malikanecisi Tersane Emni El-Hac Mehmed	1.000 Guruş
1181 ⁶⁹	Üçdüpe Karyesi	Miralay Vefatı ile İntikal Eden Tımara Müdahale Etmiştir.	Miralay Mehmet	Tımar Mutasarrıfı Abdullah	7.200 Akçe (Gayriden)
1182 ⁷⁰	Rakka Malikânesi	Mısır Valisi Mehmet Paşa'ya Rakka Mukataasının Malikane Olarak Tevcih ve İhsan Buyrulması	-	-	-

⁶⁷ Aynı belge, s. 218.

⁶⁸ Tersaneyi amire Emni olan El-Haç Mehmet Rumkale ve tevabii mukataasını Malikane olarak deruhte etmiştir. Ancak reyadan bazıları üzerlerinde kayıtlı miri bir nesne olmadığına öne sürerek mali yükümlülüklerini yerine getirmemişlerdir. Malikaneci tarafından tayin edilen mübaşir ise reyadan 1.000 guruş değerinde kanunsuz tahsilatta (zahire ve odun bahası) bulunmuştur. Malatya Sancağı Rişvan mukataasını deruhte eden Rişvanzade'de, Siverek Sancağı Berazi mukataası malikanecisi ile anlaşarak, reaya üzerine mübaşir salıp kanunsuz vergi taleplerinde bulunmuştur. Aynı belge, s. 221.

⁶⁹ Miralay Ahmed, zuema, erbabı tımar ve çeribaşları şahadetleri ve miralay Ömer'in arzıyla, Mehmed'in 77 senesinde vefat etmesinden dolayı, Abdullah'a berat tahvil edildiği ancak, sabık miralay Mehmet Emin'in, Abdullah'a intikalden sonrada kanunsuz olarak kendi tasarrufu da bulundurmaya devam ettiği. Bk. Aynı belge, s. 224.

⁷⁰ Rakka Mukataaları Mısır valisi Mehmed Paşa'ya ihsan nevinden tevcih edilmiştir. Paşanın vekili eyalete varıncaya kadar, Ruha sakinlerinden Hamalizade Mir Ömer mütesellim tayin edilmiştir. Mir Ömer'in kapu kethüdası olan Mustafa'da durumun gereği ile amel edecektir. Rakka mukataalarının Mısır Valisine tevcihi, II. Mahmut Dönemindeki Mısır valisinin Birecik'i kendi tasarrufuna bağlanması talebi ile örtüşmektedir. Bk. Aynı belge, s. 227.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1182 ⁷¹	Meydan Mahallesi Mahmut Paşa Camii	Hitabet Vazifesine Müdahale	Hariçten Bu Vazifeye Müdahale Olanlar	Hatip Şeyh Ali	-
1183 ⁷²	Mirzan Karyesi (Baziki)	Armudluca, Mescidli ve Kara Ali Karye ve Mezralarının Aşar ve Rüsumatına Mütegalibenin Müdahalesi (Müşterek Tasarruf Edilen Tımar Karyeleri)	Mütegalibeden Gözcü Oğlu Yusuf	Sipahi Mehmet Veledi Ahmet	7.500 Akçe (Gayriden)
1188 ⁷³	Birecik Alaybeyi Ömer ve Birecik Eşrafından Mir İsmail	Erbabı Tımar ve Zuemana Arzı ile Rakka Valisi Osman Paşa Üç Seneden Beri Seferde Olduğundan Hasları Perişan Duruma Düşen Haslarının İdaresi İçin Mir İsmail Görevlendirilmiştir	-	Rakka Valisi Osman Paşa	-
1189 ⁷⁴	Tilgeri Karyesi	Sipahinin Seferde Olmasından Dolayı El Değiştiren Zeamet Karyesine Birecik Eşrafından Birinin Müdahalesi	Hamaloğlu Ömer Faiz	Miralay Ali Veledi Abdullah Arzı ile Ömer Veledi Mehmet	16.700 Akçe (Gayriden)
1189 ⁷⁵	Ayran Pınarı Karyesi	Ayran Pınarı Karyesi Sakinlerinden Bazıları, Üzerlerine Kayıtlı ve İşledikleri Arazileri Olmadığı Halde, Ehl-i Örf Taifesi Tarafından Avarız Talep Edilmesi.	Ehl-i Örf Taifesi	Ayran Pınarı Sakinlerinden Bazıları	-

⁷¹ Bu hüküm Antep naibinin yetki alanında olmayan Birecik'deki bir camiinin hitabeti için arz takdim etmesi bakımından dikkati çekmektedir. Hitabet vazifesi için Antep naibinin arzı ile Şeyh Ali'ye berat verilmesi talep edilmiştir. Şeyh Ali'nin ilim sahibi olmasının belirlenmesi ve ikamet ettiği Camii Kebir mahallesinden kefalet alması ile 1178'de berat verilmesi uygun görülmüş olmasına rağmen, hitabet vazifesi için hariç den müdahaleler olmaktadır. Bk. Aynı belge, s. 235.

⁷² Mirzan Malikanesi, Armudluca (Merzuman nahiyesi), Kara Ali, Karaöyük ve Mescitli karyelerini de kapsamaktadır. Bk. Aynı belge, s. 234.

⁷³ Birecik Alaybeyi Ömer'e Rakka Valisinin has varidatı ile ilgili emir verilmesinin sebebi, Paşa Hassının yönetimi için görevlendirilen Mir İsmail'in tayininin tebliğ edilmesi ve bu görevinin hizmetinde yardımcı olunmasıdır. Bu hükümlerle dikkati çeken bir hususta 1183-88'e kadar ani bir geçişin gerçekleşmesidir., Bk. Aynı belge, s. 236.

⁷⁴ 1183'de Ömer veledi Mehmed'den 1183 senesinde yapılan tevcihin gereği olarak Miralay Abdullah bayrağı altında sefere gitmiştir. Sipahinin seferde olmasından yararlanan Ömer veledi Mehmed tımarı talep etmiştir. Bu şahsa tımar tevcih talebi yerine getirilmiş olup, Birecik sakinlerinden birisi tımar karyesi gelirine müdahale etmiştir. Bk. Aynı belge, s. 235.

⁷⁵ Ayranpınarı karyesi daha önceki hükümlerde Rumkale kazası Ank nahiyesine bağlı olarak kayıt edilmişken, bu hükümde doğrudan Birecik Sancağına bağlı olarak kayıt edilmiştir., Bk. Aynı belge, s. 236.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1189 ⁷⁶	Birecik	Alaybeyinin Tayin Ettiği “Harçlıkçı Vekili Olan Şahısla Bazı Sipahilerin Anlaşarak, Alaybeyinin Vefat Ettiği İleri Sürecek Üzerlerine Zimmet Geçirmeleri.	Sipahi Ömer’in Vekili Sipahi Kör Hüseyin	Alaybeyi Alacağı	400 Guruş
1189 ⁷⁷	Erah Karyesi	Sucak Karyesi Muzafaatının, Erah Reayasından Birini Kendi Karyesine Kaydetme Teşebbüsü	Sucak Karyesi Subaşısı	Erahlı Mehmed	-
1189 ⁷⁸	Sur Karyesi	500 Gurusluk Rüsüm ve Aşar Bedelini Gasp Edilmiştir.	Ruha’lı Keleşçioğlu Abdurrahman Ağa	Sur Kethüdası	-
1189 ⁷⁹	Üçdüpe Karyesi	Sipahiye Berat Tavecihî Yapılan Zeamet Karyesinin Tahvil Tarihinde Tahsil Etmesi Gereken Mahsulât ve Rüsümata Müdahale Edilmemesi	-	Sipahi İsmail	7.200 Akçe (Gayriden)
1190 ⁸⁰	Birecik	Birecik’te. İki Şahıs Arasında Meydana Gelen Dolandırıcılık.	Ömer (Birecik Sakinlerinden)	El-Hac Mustafa (Birecik Sakinlerinden)	2.000 Guruş
1190 ⁸¹	Arat Dağı	Kale Dizdarı Tımarı Olan Karyeye, Bazı Deftersiz Olan Reayanın İskân Edilme Teşebbüsleri	Birecik Kalesi Dizdarı ve Mütessellimi	Mustafa Kethüdanın Arzı ile İsmi Belirtilmeyen Bazı Reaya	-

⁷⁶ Birecik Alaybeyinin “harçlıkcılık” vazifesine tayin ettiği sipahi Ömer’in vekili olan şahsın Sipahi Kör Hüseyin ile anlaşarak 400 gurus değerindeki miri alacağı, Birecik Alaybeyi’nin vefat etmiş olmasını gerekçe göstererek, sipahiye eda etmeyip zimmetlerine geçirmeleri.” Bk. Aynı belge, s. 234.

⁷⁷ “Erah Karyesi, önceki hükümlerde Rumkale kazası Ank nahiyesi muzafaatından olmasına karşın, bu kayıta doğrudan Birecik Sancağı ve kazasına bağlı olarak gösterilmektedir. Karye reayasından olan şahıs, resmi raiyetini karye muzafaatına (subaşına) eda ettiği halde Sucak karyesi muzafaatı bu şahsı kendi karyesine reaya kaydetmeye teşebbüs ederek resmi raiyet talep etmiştir., Bk. Aynı belge, s. 234.

⁷⁸ Aynı belge, s. 235.

⁷⁹ Bu hükümle, zeamet karyesine bir müdahale olmaması için Birecik Kadısına ikazda bulunulmuştur., Bk. Aynı belge, s. 234.

⁸⁰ Şahıslardan biri Şeyhülislamdan fetva aldığı ve fetva gereği ehli örf taifesinden olduğunun ileri sürerek, diğer bir şahsın bir miktar nakdini gasp etmiştir. Bk. Aynı belge, s. 235.

⁸¹ Cülûs-u Hümayun münasebeti ile beratların tecdidi için gerekli olan tahririn gerçekleştirilmesi için ferman verilmiştir. Mustafa Kethüda, isimleri belirtilen şahısların 30 seneden beri Antep Sancağının ismi belirtilmeyen bir karyesinde de ikamet ettiklerini, ancak Birecik Kalesi dizdarı ile mütesselliminin birbirleri ile anlaşarak bu şahısları Arat Dağı’ndaki aynı isimli karyeye iskana teşebbüs ettiklerini belirtmektedir. Hâlbuki iskana teşebbüs konu edilmek istenen şahıslar defterli reayadan olmadıklarından dolayı, dizdar ve mütessellimin teşebbüslerinin gayri kanuni olduğu belirtilmiştir.” Bk. Aynı belge, s. 235.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1190 ⁸²	Sucak Karyesi	1189'da Berat Tevcihi Yapılan Karyenin Mahsulat ve Rüşumuna Müdahale Edilmesi	Birecik Sakinlerinden Abdurrahman	Sipahi Mehmed	7.633 Akçe (Gayriden)
1190 ⁸³	Ayranpınarı Karyesi	İskân Çavuşluğu'da Yapan Malikanecinin Gelirini Arttırmak İçin Keyfi İskan Uygulamasında Bulunması	Ayranpınarı Karyesi Sakinlerinden İskâna Tabii Olmamakta Direnenler	Malikâneci Olan İskân-ı Ali Kapucularından El-Hac Mehmed	-
1190 ⁸⁴	Vartavus Karyesi	Tımarın Baş Kalemi Olan Karyeye, Antep Alaybeyinin Ayan, Mütegalibe Desteği ile Adı Geçen Mezranın Aşar ve Rüşumuna Müdahale Etmesi.	Antep Alaybeyi Mehmed Emin	Erbab-ı Tımarıdan Mehmed Veleli Musa	2.200 Akçe (Gayriden)
1191 ⁸⁵	Sucak Karyesi	Zeamet Ehlinin, Bedel-i İltizam Namı ile Alacağı Tahsil Edememesi.	Bedeli İltizam Alan Ruha Sakinlerinden Seyyid Mehmed	Zuemadan Mehmed	720 Guruş (Bedel-i İltizam)
1191 ⁸⁶	Kerzin Karyesi	Kerzin Karyesinde Metfun "Şeyh İsmail Zaviyesi" Zaviyedarının Zirai Faaliyette Bulunduğu Toprağı Olmağı Halde, Bundan Avarız Talep Edilmesi	Karye Sakinlerinden Abdullah	Zaviyedar ve Mütvellî Şeyh Mehmed	-
1191 ⁸⁷	Şeyh Abdullah Zaviyesinin Bulunduğun Karye	a) Tahsis Edilmiş Olan Karye Varidatı Hissesine, "Has" Hissedarının b) Hevası Hümayun c) Mutasarrıfının (Mültezimin) Müdahaleleri	Has Sahibi Ehl-i Örf İle, Mültezim	Salat-ı Kiramdan Seyyid Mehmed	a) 8.256 Akçe b) 6.192 Akçe c) 3.312 Akçe

⁸² Sipahi Mehmed Mir alay arzı üzerine berat almıştır. Bk. Aynı belge, s. 236.

⁸³ Ayranpınarı Karyesi Halep Muhassıllığına bağlı olup malikâne olarak tasarruf edilmektedir. Malikâne, İskân-ı Alî kapucu başlarından El-Haç Mehmed'in tasarrufunda bulunmaktadır. El- Hac Mehmed karye sakinlerinde dağılık olanları iskana tabii tutmak istemişse de bu muameleye muhalefet edenler olmuştur. Rakka Valisinden aynı zamanda iskân çavuşa da olan malikâneciye yardımcı olunması istenmiştir. Bk. Aynı belge, s. 237.

⁸⁴ Aynı belge, s. 250.

⁸⁵ Tımar ehlinin, bedeli iltizam namıyla Ruha'lı Seyyid Mehmed isimli şahıstan 1184 senesinde kalan 300 guruş ile toplam 720 guruşluk alacağını tahsil edememesi., Bk. Aynı belge, s. 250.

⁸⁶ Aynı belge, s. 264.

⁸⁷ Karyede ilgili birimlere tahsis edilen varidat miktarları, Defter-i Hakâmî de belirtilmiş olan oranları ifade etmektedir. Bk. Aynı belge, s. 265.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1191 ⁸⁸	Karaca Mezrası (Ank Nahiyesi)	Valinin Defterli Müretteplerinin, Paşadan Tezkire Aldıklarını İleri Sürerek, Zeamet Varidatına Müdahale Etmeleri	Maraş Valisi Müşir Ali Paşanın 5 Nefer Mürettep Defterlisi	Zuema Hüseyin	25.630 Akçe (Gayriden)
1191 ⁸⁹	Kefre Karyesi	1189 Senesinin Aşar ve Rüsümünün, Karyenin Hali (Boş) Olmasından Dolayı Tahsil Edilememesi	-	Zuema Eşkinici Başlı Ali Beşe	-
1191 ⁹⁰	Birecik	Mütevelli Evladi Olan Pir Davut Paşa Vakfının Mütevelli Vazifesini Beratla Üzerinde Bulunduran Kadının Akar Gelirlerinden Olan 35 Guruşluk İcar Bedelinin Ödenmemesi	Kara Hüseyin, Yüncü Mehmed	Mütevelli Hadiye Hatun	35 Guruş (Senelik)
1191 ⁹¹	Alagöz Karyesi	Abdi Kethüdan Sahip Olduğu Mülk Hissesi Üzerinden Vakıf Kurması ve Vakıf Akarına Müdahale Edilmesi	Sipahi Mustafa	Salatı Kiramdan Seyyid Mehmed Arzı ile Abdi Kethüda	8.235 Akçe (% 25 Hisse Karşılığı)
1194 ⁹²	Üçdepe Karyesi	Mültezimin Tahsilâtına Müdahale	Sipahi Ömer	Mültezim Hasan (Birecik Reayasından)	500 Guruş
1194 ⁹³	Birecik	Mirasa Müdahale	Mütegalibeden Bazı Şahıslar	Müteveffanın Eşi ve İki Kızı	-
1194 ⁹⁴	Birecik	Miras İhtilafı	Diğer Mirasçılar	El Hac Abdurrahman	-

⁸⁸ Zeamet ehlinin üzerine kayıtlı olduğu beratın mevcudiyetini belirlemek amacıyla, Defterhane-i Hümayunda mevcut olan Ruznamçeyi Hümayun'daki kayıtları tetkik edilerek, beratın varlığı tespit edildiğinden, müdahalenin men edilmesi emredilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 265.

⁸⁹ Eşkinicibaşı zeamet karyesini beratla tasarrufunda bulundurmaktadır. Karyenin 1189 senesinde half olması sebebi açıklanmamıştır. Bk. Aynı belge, s. 266.

⁹⁰ Tahsil edilmesi için öngörülen meblağ, vakıf menziline sarf edilecektir. İcar bedelinin ödenmesinde yükümlülüklerini yerine getirmeyen şahıslar, ellerinde Şeyhülislam fetvası olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bk. Aynı belge, s. 267.

⁹¹ Abdi Kethüda, karye gelirinin % 25'lik hissesine mülk olarak sahiptir. Sahip olduğu mülk hissesini kurmuş olduğu vakfa devretmiştir. Ancak aynı karyede tımar hissesi olan sipahi, mütegalibe ve mültezim ile işbirliği yaparak vakfedilen vakıf hissesine müdahale etmektedirler. Bk. Aynı belge, s. 267.

⁹² BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, s. 5.

⁹³ Aynı belge, s. 13.

⁹⁴ Tüccardan Abdurrahman'ın kendi ticaret ve kârından olan mal ve emvalinden diğer mirasçılar ilgili malın terekeye naklini talep etmişlerdir. Bk. Aynı belge, s. 13.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1195 ⁹⁵	Birecik	Bil Faal Arazisi Olmayan Reayadan Avarız Talebi	Ehl-i Örf Taifesi	Tutcu Mehmed	-
1195 ⁹⁶	Tilerah	Zuemanın Miri Alacaklarına Yapılan Müdahale	Birecik Alaybeyi	Zuema Hacı Yusuf	32.276 Akçe
1195 ⁹⁷	El-Aziz Cemaati Karyeleri	Mültezime Müdahale	Mültezim Vekili Kahve Emimi Hüseyin Ağa	Zuemadan Seyit Ve Mustafa	29.375 Akçe (İki Zuemanın Tasarrufunda Olan)
1195 ⁹⁸	Tiloser ve Küçükeceği	Alaybeyinin Tımara Müdahalesi	Birecik Alaybeyi	Erbab-ı Tımardan Abdurrahman	16.700 Akçe (Gayriden)
1195 ⁹⁹	Sakıt Karyesi	Sipahi Tımarına Müdahale	Miralay Ömer ve Reaya	Erbab-ı Tımardan Abdullah	10.276 Akçe (Gayriden)
1195 ¹⁰⁰	Kefre	Mültezimin Ve Ehli Tımarın Tasarruflarına Müdahale (Mustafa'nın Temessük Ve Beratı Olmadığı Halde)	Birecik Sükanından Hacı Mustafa	Mültezim ve Tımar Ehli	600 Guruş
1196 ¹⁰¹	Birecik	Ayıntab Sukanından Bir Tüccarın Birecik Den Almanın Zahirelerin Gasbı (1190 Senesinden)	Antep Sukanından El-Hac Mehmed	Ruhalı Mahsunoğlu Taifesinden Biri	2.010 Guruş
1196 ¹⁰²	Cerablus Karyesi ve Mezraları	Sipahi Tımarına Müdahale	Zuema Abdullah	Erbab-ı Tımardan Mehmed ve Ahmed	80.800 Akçe

⁹⁵ Zuema karyesinde 1181 senesinde tevcih edilen ve 1188'de sefere giden zuemanın miri alacaklarına yapılan müdahale. Bk. Aynı belge, s. 14.

⁹⁶ BOA, Rakka Ahkâm Defteri 25, s. 14.

⁹⁷ Mültezim vekilinin subaşına ait olan rüsumata müdahale etmesi (1194'de iltizamı alınmış) ve reayanın nüzul ödemeye direnmesi. Bk. Aynı belge, s. 15.

⁹⁸ Alaybeyinin iki sipahi vasıta erbabı tımarın mutasarrıf olduğu karyelerin rüsumat ve mahsulüne müdahalesi., Bk. Aynı belge, s. 17.

⁹⁹ 1189 senesinde teccidi berat olan karyenin mahsul ve rüsumunu ele geçirmek için reaya ile işbirliği yapan Miralay Ömer'in, vekili de bertaraf ederek mal ve rüsumu zapt etmesi. Bk. Aynı belge, s. 17.

¹⁰⁰ Mültezim taifesinden Antep'de sakin Abdülfettah ile ehli tımardan Abdurrahman veledi Ahmed" Bk. Aynı belge, s. 19.

¹⁰¹ "Kilesi 10 ar guruşdan 94, 5 kile arpa, kilesi 12 guruşdan 15 kile darı, kilesi 25 şer guruşdan 38 kile buğday, kilesi 20 şer guruş dan 1, 5 kile küncü ve 225 guruşluk ketan ve behr kantarı 20 şer guruş dan olmak üzere iki kantar pelit, cem'an 2.010 guruş'luk mahsul. Bk. Aynı belge, s. 20.

¹⁰² Gayriden 20.900 akçe zeamete mutasarrıf zuemanın, 1188 senesinde tevcih ve beratına rağmen, hakkıyla yetinmeyerek, müşterek tasarruf da olan sipahinin hakkına müdahale. Bk. Aynı belge, s. 23

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1197 ¹⁰³	Birecik	Miras İhtilafı	Abdülkadir Efendi (Müteveffanın Oğlu)	Mehmed Şerif (Müteveffanın Damadı)	-
1197 ¹⁰⁴	Birecik Şehir Bahçesi (Urfa Kapısı Mevkiin)	5 Adet Değirmenin Alması Gereken Suya, Bahçeci Taifesinin Müdahalesi ile Gerekli Suyun Verilememesi.	Bahçeci Taifesi	Şeyh Abdülkadir (Halveti Tekkesi Şeyhi) Oğlu Şeyh Abdülkadir	-
1197 ¹⁰⁵	Birecik	Birecik Şeyh Abdülkadir Helvati Sultaniye Vakfının Akaratına Müdahale (Varidatı Kendi Namlarına Tahsil)	Şeyh Mehmed Şerif, ve Müteveli Şeyh Abdülkadir	Nizipli Seyyid Ebubekir ve Seyyid Mehmed İle Seyyid Hasan. Ruha'lı Seyyid Abdurrahman	1800 Guruş
1197 ¹⁰⁶	Birecik	Kanunsuz Avarız Talebi (Birecik Sukabaşı Camii Ehli Vakfından)	Ehl-i Örf Taifesi İle Tabisi Buldukları Suruç Aliler Reayası	Aliler Cemaatinden Birecik'de Mukim Mustafa ve Salih	-
1199 ¹⁰⁷	Hamzabolus Karyesi, Kabağağaç Mezrası Düpecik ve Sinit Kuyusu Karyeleri	Zeamet Karyeleri Mahsulatına Müdahale	Birecik Kalesi Müstahfızları	Erbab-ı Tımardan Mustafa Veledi Hacı Hasan Sipahi	5.300 Akçe

¹⁰³ Müteveffa Şeyh Ahmed isimli şahsın mutasarrıfı olan 5 adet değirmen ve 1 dükkanın tasarrufunda varisler arasında ihtilafın oluşması. Bk. Aynı belge, s. 28.

¹⁰⁴ Beş değirmenin Kehriz suyundan alması gereken suya, bahçeci taifesinin müdahalesi ile gerekli su verilmemiştir. Dörtgöz pınarından suyun yeterli olmasından dolayı, arazinin engibeli olmasına rağmen teraslı bahçeler oluşturulmuştur. Teraslı bahçeler birer sulama havuzuna sahip olup, suyun bahçe havuzlarına dağıtımı sıralı olarak gerçekleştirilmekteydi. Bk. Aynı belge, s. 32.

¹⁰⁵ Suruçdaki akrabaları tarafından Salih ile Mustafa'nın Birecik'te mukim ve beratlı işleri olmasına rağmen, ehli örf taifesine avarız vergisi mükellefi olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. Sonuçta Mustafa ile Salih den avarız talep edilmemesi gerektiği yönünde karar verilmiş olup, gerekçesinde de bunların üzerine kayıtlı arazi olmaması ve beratla Birecik'te ismi geçen vakıf da istihdam olunmaları gösterilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 33.

¹⁰⁶ Birecik Sukabaşı (Çarşı Başı) Mescidinin ferrası ve müezzini olan şahısların doğdukları karyeden dolayı avarız talebi. Bk. Aynı belge, s. 39.

¹⁰⁷ Birecik Kalesi müstahfızları, sipahilerle müştereken gedik olarak tasarruflarında bulunan karye gelirlerinden, sipahilerin payına düşeni de gasp etmişlerdir. Bk. Aynı belge, s. 45.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1200 ¹⁰⁸	Birecik-Ruha	Ruha'lı Bir Şahsın, Birecik'li Bir Şahıstan Ortak Bir Tasarruflarından Dolayı Alacak Talepleri	Birecik Sakinlerinden Seyyid İsmail	Ruha'lı El-Hac Mehmed	1380 Guruş
1200 ¹⁰⁹	Cemaati El-Aziz	Zeamet Karyeleri Mahsulatına Müdahale	Cemaati El-Aziz Reayası ve Subaşı	Zuemadan Seyyid İbrahim	29.375 Akçe
1202 ¹¹⁰	Hangülbün Karyesi	Kale Dizdarı ve Müstahfızlarının, Sipahi Hissesine Tecavüzleri	Kale Dizdar ve Müstahfızları	Sipahiden Hacı Hasan	5.600 Akçe (Gayriden)
1202 ¹¹¹	Birecik- Ruha	Tüccarlar Arasında Alacak İhtilafı	Ehli Sukadan Seyyid İsmail Efendi	Ehli Sukadan El- Hac Mehmed	644 Guruş
1201 ¹¹²	Kocaali Karyesi	Tımara Müdahale	Birecik Alaybeyi Ömer İle Mütegalibe Küçük Ali Oğlu Mehmed	Erbabı Tımardan Abdullah Veledi Ahmed Nam Sipahi	16.500 Akçe (Gayriden)
1203 ¹¹³	Birecik	Alacak Davasından Dolayı Vefat Etmiş Olan Borçlu Şahsın Terekesine Müracaat Edilmesi	Birecik'li El-Hac Mehmed	Ruha'lı El-Hac Mehmed	1380 Guruş
1206 ¹¹⁴	Birecik	Alaybeyinin Birecik Serdarını Katletmesi ve Sipahi Malını Yağmalaması	Birecik Alaybeyi Osman	Sipahi El- Hac Mustafa	1.500 Guruş

¹⁰⁸ Ruha'lı bir şahsın Ocak hakkı alacağından dolayı (zemini nısfı) Birecik'li bir şahıstan alacağının talebi. Bk. Aynı belge, s. 49.

¹⁰⁹ Zuema Mustafa, El-Aziz cemaatinin akaratinin tasarrufuna sahip olmasına rağmen, subaşı tarafından mahsul ve rüsumatın zapt edilmesi. Bk. Aynı belge, s. 49.

¹¹⁰ Aynı belge, s. 52.

¹¹¹ Birecikli tüccar ile Ruha'lı tüccar arasında 1.196'da gerçekleşen zahire ticaretinden kaynaklanan alacak ihtilafı. Bk. Aynı belge, s. 52.

¹¹² 1195 senesinden beri tımar karyelerinin varidatını kendi namlarına tahsil eden Birecik Alaybeyi ile mütegalibeden bazı şahısların müdahaleleri. Bk. Aynı belge, s. 51.

¹¹³ İki tüccarın da vefat etmiş olmalarından dolayı Birecikli El-Hac Mehmed'in terekesine kadı tarafından el konularak, tereke üzerinden borcun tasfiyesi. Bk. Aynı belge, s. 53.

¹¹⁴ Birecik Alaybeyi, sipahiye öldürmüş ve 1.500 gurusluk mal varlığını yağmalamıştır. Alaybeyinin yağma ve cinayetinde yönetimi altında bulunan ehli örf taifesi ile işbirliği yapmıştır. Bk. Aynı belge, s. 53.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaf H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1207 ¹¹⁵	Cemaati El-Aziz	Zeamet Karyeleri Mahsulatına Müdahale	Rakka'lı Tüfenkçi Seyid Ebubekir ile Subaşı	Zuema Hasan ile Nişanı Hümayun Dergahı Müteferrikalarından İsmail	29.375 Akçe
1207 ¹¹⁶	Cerablus	Zeamet Karyeleri Mahsulatına Müdahale	Subaşı Ahmed	Nişanı Hümayun Çavuşlarından Ahmed Veledi Süleyman	86.375 Akçe (Gayriden)
1207 ¹¹⁷	Serkasrı	Zeamet Karyeleri Mahsulatına Müdahale	Mültezim Abdurrahman Veledi Ahmed	Sipahi El-Hac Mustafa	16.700 Akçe (Gayriden)
1207 ¹¹⁸	a) Bamluca Karyesi b) Karaamud Karyesi	Sipahi İle Mültezimin İhtilafa Düşmemesi İçin Uyarı (Karaamud Reayasının Arzuhali ile)	Karaamud Sakinlerinden Mehmed ve Sair Reaya	Deruhde Eden Ahmed ile Osman ile Hacı Sultan	a) 4713 Akçe b) 4.820 Akçe
1208 ¹¹⁹	Sörük Karyesi	Zeamet Gelirlerine Müdahale	Birecik Mütessellimi Selim Ağa	Divan-ı Hümayun Kalemi Katiplerinden Es-Seyyid İbrahim	19.750 Akçe (Gayriden)
1208 ¹²⁰	a) Rıdvan Mezrası b) Köse Hasan Mezrası	Zeamet Gelirlerine Müdahale	Malikaneci Rumkale'li Seyyid Mehmed	Zuemadan Mustafa Veledi Mehmed	a) 9.000 Akçe b) 6.400 Akçe (Gayriden)

¹¹⁵”Zeamet geliri, Hasan ile Nişan-ı Hümayun Dergahı Mutasarrıflarından İsmail tarafından yarı yarıya tasarruf etmektedirler. Bk. Aynı belge, s. 53.

¹¹⁶ Subaşının zeamet mahsulatını kendi namına işletmesi 1205 senesinden beri devam etmiş olup, zuemanın ihtarına rağmen haksız fiiline devam etmiştir. Bk. Aynı belge, s. 58-59.

¹¹⁷ Mültezim Sipahi Abdurrahman veledi Ahmed 1206 senesi Recep ayından beri haksız tasarruf da bulunmaktadır. Bk. Aynı belge, s. 63.

¹¹⁸ Bamluca karyesinin 6 kırat hissesi Hacı Sultan Vakfının, 18 kırat hissesi de malikaneciler Ahmed ile Osman'ın tasarrufundadır. Bk. Aynı belge, s. 65.

¹¹⁹ Divanı Hümayun Katiplerinden Esseyyid İbrahim'in Birecik, Halep, Erzurum ve Ruha sancaklarında toplam deftere kayıtlı olan varidatı 70.096 akçedir. Birecik mütessellimi Selim Ağa kayıttaki ismi belirtilmeyen karye veya karye gelirlerinden İbrahim'in hissesine düşen meblağı tahsil edip, İbrahim'in vekiline teslimle yükümlü olduğu halde, 1206 senesinden beri yapması gereken teslimatı gerçekleştirilmemiştir Bk. Aynı belge, s. 69.

¹²⁰ Rumkale'li malikaneci zuemanın hakkını iki senedir gasp etmektedir. Bk. Aynı belge, s. 70.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1209 ¹²¹	Kefre ve Karşıyaka Karyesi	Mültezimin Terekesi Üzerinde Çıkan İhtilaf	Yerel Askeri Zümreden Şahıslar ile Eski Mukataa İştirakçileri	Mültezimim Kızı	6.170 Guruş
1209 ¹²²	a) Bend Kasrı b) Maden Mezrası c) Bend Bahçesi d) Güllüce e) Karakovan f) Küçükeceği	Zeamet Karyelerinin Gelirine Müdahale	Seyyid Oğlu Mustafa	Erbabı Tımarıdan El-Haç Mustafa	a) 16.700 Akçe b) 29.192 Akçe c) 800 Akçe d) 1.700 Akçe e) 2.050 Akçe f) 9.700 Akçe (Gayriden)
1210 ¹²³	Birecik Kapanları Ve Bac'ı Pazarı	Birecik Pazarları Dışında Gerçekleşen Kayıt Dışı Ticaret Den Dolayı Maruz Kalınan Mali Kayıp	Tüccar Taifesinden	Esseyit Süleyman	13.200 Akçe
1210 ¹²⁴	Bacı Bazar	Malikane Tasarrufuna Devlet Ricalinin Müdahalesi	Rakka Valisi Süleyman Paşa	Malikaneci Süleyman	80.000 Akçe
1210 ¹²⁵	Birecik Resmi Dönümü Duhan	Malikanecinin Nısf Hissesine Müdahale Edilmemesi	-	Divan-ı Hümayun Anadolu Muhasebecisi Seyyid Mustafa	250 Guruş

¹²¹ Birecik. ve karşı yakasındaki karyelerinin mukataasını. Müştereken tasarrufunda bulunduran müteveffa El-Hac İbrahim'in kızı Hasibe Hatun aynı zamanda sadriazam mektupçusu İbrahim'inde eşidir. İştirakçilerden Seyyid Ebubekir ve oğulları ile sabık Birecik Alaybeyi İsmail oğlu Abdurrahman ve Birecik Kale ağası Seyyid Ali bu mukataayı 1200 senesinden beri haksız olarak tasarruflarına geçirmişlerdir. Toplam 6.170 guruş sabık mukataacı El- Hac İbrahim'in hakkına tahakkuk etmiş olup, Rakka mirimiranından mübaşir tayin ederek bu meblağın tahsil ve irsali emredilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 74.

¹²² Kırk iki nefer reaya kayıtlı olup, mali kaynakları; hınta, şair, resmi çift, resmi arus ve badi hevadan oluşmaktadır. Güllüce karyesinde ise 9 nefer reaya kayıtlıdır. Karakovan karyesi Suruç nahiyesine bağlı olup, 11 reaya deftere kayıtlıdır. Küçük Hakkı karyesinin deftere kayıtlı reaya adeti ise 5 neferden oluşmaktadır. Mali birimler bu üç karyede, Bend kasrında olduğu gibidir. Bend Bahçesi reayası Ekradı Dabanlı cemaatindedir. Güllüce ve Karahakkı karyelerinin reayalarının Reşi Aşiretinden oldukları da belirtilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 75.

¹²³ Birecik Sancağı ve nahiyesinin bacı bazar, revgan ve pekmez kapanı ve bacı ağnam Birecik hası mülhakatından olup, Rakka Hazinesi varidatındandır. Es-seyyid Süleyman ismi geçen bağların 3 rub hissesini Malikaneci olarak tasarrufunda bulundurmıştır. Tüccarın Birecik pazarında ticaretini yaptıkları önemli ürünlerden biride pelit ticaretidir. Bk. Aynı belge, s. 76.

¹²⁴ Mahsulü bac'ı bazar mukataası, kapanı revgan, bac'ı bazar siyah, bac'ı ağnamdan oluşmaktadır. Bk. **BOA**, MAD 9586, s. 294.

¹²⁵ Birecik duhan resmi, bu tarihte İstablı Amire hesabına mahsup edilmektedir. Bk., Aynı belge, s. 294.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1211 ¹²⁶	Rakka, Rumkale ve Birecik Emlalı Miriyesi	Rakka, Birecik ve Rum Kalede Emlalı Miriyenin Tahsil Edilememesi Üzerine Tahkikat Yapılması	-	-	-
1212 ¹²⁷	Rumkale Mukataası	Rumkale Mukataasını Malikane Olarak Tasarrufunda Bulunduran Şahsın, Azledilmesi	Kürd Mehmed Paşazade Bekir Beğ	Hazine	50 Kise
1213 ¹²⁸	Rakka Mukataası Bakayası ve Birecik Mukataaları	Rakka Mütessilimi Hamavizade Mehmed Beyin Tahriratında, Rakka Mukataalarından Bakaya Kalan Tutarlar Ve Yerleri.	Birecik, Rumkale ve Suruç Reayası	Hazine	65.409 Guruş
1217 ¹²⁹	Cemaati El-Aziz ve Hama Sancağı	İskana Muhalefet Edilerek, Zeamet Varidatı ile Şam Yolundaki Hac Güzergahında Emniyetin Bozulması	El-Aziz Cemaatinden 212 Nefer	Mehmed Ağa Vakfı Mütvellisi ile Zuema Alemdar İsmail Ağa	29.375 Akçe (Gayriden)

¹²⁶ Rakka eyaletinde bir müddetten beri emvali miriyenin tahsilinde yaşanan sorunlar Rakka Valilerince görülmesine rağmen gerekli tedbirleri alınmasında sıkıntı çekmişlerdir. Sorunun aşılması için Ruha eşrafından Hamavizade Hacı Beğ, Ruha müftüsü İbrahim Efendi ile sadrı azam vekili Mustafa Beğ den oluşan bir komisyon görevlendirilmiştir. Kurulan komisyon çalışmalarını bağımsız olarak yürütecek, ihtiyaç halinde Rakka Valisi Seyyid Ali Paşadan yardım talep edebilecektir. Sabık Rakka Valisi Mustafa Paşanın kapucu başlarından Mir Mehmed efendi vali adına komisyonda görev yapacaktır. Kurulan tahrir heyetinin, Birecik ve Rumkale'deki emvali miriye bakayasının oluşması, ahalinin eşkıya tasallutundan dolayı bazılarının firar etmeleri bazılarının da eşkıya kontrolüne girmiş oldukları hususlarına dikkat etmeleri de istenmiştir. Bk. **BOA**, C. ML. 2855.

¹²⁷ Birecik'deki sosyal kargaşadan dolayı asker ve ahalinin ihtiyaç duyduğu zahire giderlerine karşılık olarak Rumkale mukataası gelirinden 50 kise akçe Hatt-ı Hümayunla tahsis edilmiş ancak bu meblağ tahsil edilemediği için mukataacı Kürd Mehmed Paşazade Bekir Beğ azledilmiştir. Bu göreve Rakka Valisi İbrahim Paşanın Kapu kethüdası ve defter emini olan Seyyid Mehmed Efendi tayin edilmiştir. Bk. **BOA**, C. ML. 3381.

¹²⁸ Rakka Mütessilimi olarak tayin edilen Hamavizade Mehmed Beğ tarafından gönderilen tahriratta, 1213 senesi sonunda mukataalardan bakaya olarak görülen meblağ 65.409 guruş; Birecik mukataalarından bakaya kalan tutar ise 19.016 guruştur. Birecik mukataalarından Barak Mukataasının 8.000 guruş (Barak bölgesinin harap ve hali (boş) olması bakaya miktarını arttırmıştır.), İskele Mukataasının 6.875 guruş, Rumkale Mukataasının 593.5, Berazi aşireti Mukataasının 114, Baziki Mukataasının 287, Çukur Nahiyesi Mukataasının 3.000 guruş bakayası vardır. Barak Mukataa bakayasının 8.000 guruşla ilk sırada olmasının sebebi, Bk., **BOA**, C. ML., 8214.

¹²⁹ Cemaati El-Aziz den 212 nefer, iskan nizamına aykırı olarak Halep vilayeti Hama sancağında, 1001 senesinde Şam yolu üzerinde Mehmed Ağa tarafından

hacıların konaklama ve güvenliklerinin sağlanması için, inşaa edilen kale ve menzil hanenin giderlerini karşılamak için kurulan vakfın akarı olan karyelere yerleşmişlerdir. Meskun reaya mahallini terk etmek zorunda kalmıştır. Bu durum vakfın gelirlerinin azalttığı gibi hacılara verilen hizmet, in aksamasına ve El-Aziz karyelerinde de mali yapının bozulması sebep olmuştur. Bk., **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 87.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1219 ¹³⁰	Antep-Birecik Arası	Bir Tüccarın Halep Den Gelirken Eşyası ile, Altınının Gasp Edilmesi	Rişvanlı Aşireti Mensupları	Tüccardan Hacı Osman	20 Kise Akçelik Eşya 6 Kise Akçelik Altın
1219 ¹³¹	Eğirce Karyesi Kefertaş Karyesi Mizar Karyesi	Zeamet Gelirine Mukataacının Müdahalesi	Rum Kaleli Mukataacı Ebubekir	Zuema El-Hac Mehmed Emin Veledi Hacı Mustafa	20.200 Akçe (Gayriden)
1220 ¹³²	Silsil Karyesi	Malikanecinin Gelirlerine Müdahale	Karye Sakinlerinden Bazıları	Halilzade Seyit Mehmed (Malikaneci)	8.951 Akçe (Gayriden)
1223 ¹³³	a) Fazıl Eş- Şimal b) Güllüce c) Karaburç d) Mamuca (Orul) e) Karaali (Suruç Nahiyesi)	Karye Ahalilerinin Defteri Hakanide Üzerlerine Kayıt Bulunmadığı Gerekeşi ile Mali Yükümlülüklerini Yerine Getirmemeleri	Karye Reayası	Sipahi Mehmed Veledi Sipahi Abdullah	a) 15.307 Akçe b) 4.800 Akçe c) 4.000 Akçe d) 2.532 Akçe e) 6350 Akçe (Gayriden)
1223 ¹³⁴	Birecik	Ocak Hakkının İhlali	Birecik Sakinlerinden Seyyid Mehmed ve Seyyid Hasan ve Odabaşı Olarak Bilinen Şahıs	Dergah-ı Malum Gediklilerinden Seyit Hasan	641 Guruş

¹³⁰ Aynı belge, s. 92.

¹³¹ Rumkale'li mukataacı Ebubekir, zaim El-Hac Mehmed'in zeamet karyelerini gayriden tasarrufunda bulundurmasından istifade ederek, karyelerin tahvil tarihine düşen mahsul ve rüsumatını gasp etmiştir. Bk. Aynı belge, s. 96.

¹³² Silsil karyesi 27 nefer reaya, vergi konusu olarak da hınta, şair, resmi tapu, ve asiya ile defteri hakani defterine kayıtlıdır. Silsil karyesinin, defteri icmalde hassı hümayun karyelerinden olduğu da belirtilmektedir. Karye ahalisi ziraatleri ile hasıl eyledikleri terekelerinden yedide biri aşarlarıyla ile sair rüsumlarını ödemeleri gerekirken bundan imtina etmelidir. Bk. Aynı belge, s. 102.

¹³³ Fazlı El- Şimal karyesi deftere 11 nefer, Güllüce karyesi 4 nefer (50 neferden sipahiye tahsis edilen), Karaburç karyesi (Reşi ekradı karyelerinden) 5 nefer, Mamuca (Oruç), Suruç nahiyesinin 18 nefer reaya'nın defteri hakanide kayıtlı olduğu belirtilmektedir. Karye gelirleri ve nefer adetleri, fetih döneminde gerçekleştirilen tapu tahriri çalışması olan Defteri Hakan-i kayıtlarına dayandığı ifade edilmektedir. Defteri Hakan-i defterinde belirtilen toplam gelir kapasitesi ve nefer adetleri, ehli zuemaya tamamen tahsis edilebildiği gibi kısmen de tahsis edildiği görülmektedir. Bk. Aynı belge, s. 108.

¹³⁴ Ocak hakkının kaynağı belirtilmemiş olup, ocak hakkından doğan alacağın 1221 senesinden beri tahsil edilemediği belirtilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 109.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1224 ¹³⁵	Telgeri Karyesi	Tımar ehlinin beratına müdahale	Mütegalibeden El-Hac Ömer	Ehli timardan El-Haç Mustafa	16.700 akçe (Gayriden)
1222136	Birecik	Halep Haremeyn-i Şerifeyn Evkafı'nın Rakka ve Birecik'deki akarları üzerinde, malikaneci ile mütevellî ihtilafı	Haremeyn vakfı mütevellisi	Mehmed Nuri ile El-Hac Mustafa	315 guruş (Mal bedeli)
1225137	Cemaati El- Aziz	Zeamet gelirine müdahale	Mültezim	Ehli zuema	29.375 akçe (Gayriden)
1230138	a) Rumork b) Ayranpınarı c) Maden Karyeleri	Karyelerde mevcut olan Mahmut Paşa Vakfı ile mülk arazi gelirlerine malikanecinin müdahalesi	Vakıf mütevellisi ve mülk sahipleri	Hassı hümayun mutasarrıfı malikaneci	-
1231139	Zorel-mağara ve İncirli Mezraları	Nısf nısf tasarruf olunan mezraların, iştiraken tasarruflarında bulundurulmuş malikaneden, Birecik'te yakın ikamet edenin, diğerinin hakkına müdahalesi	Antep sakinlerinden Aynacızade Mehmed	Matbahı amire emini El-Hac Mehmed bin Mehmed	7.500 akçe (Senelik)
1231140	Çukurviran Karyesi	Malikane gelirine müdahale	Hariç den kimseler	Es-seyyid Ali ve Mehmed	1.500 akçe

¹³⁵ El-Hac Mustafa serdar bayrağı altındadır. 1220 senesi Recep ayında miralay arzıyla, üzerine berat tevcihi yapılmıştır. Bk. Aynı belge, s. 111.

¹³⁶ Müderris Mehmed Şakir ile Hazineyi Enderun hizmetkarlarından Mehmed Nuri, Rikabı Hümayuna takdim ettikleri arzuhalleri ile, Darülsaade ağası yönetiminde olan Halep Haremeyn-i şerif Evkafı mukataalarından Küçük Mirza ve Büyük Mirza karyeleri ile Biretülürat dükkanları, bahçeleri ve bostanlarının mal bedeli olan 315 guruşun mültezimler tarafından olan 1210 senesinden 1219 senesine kadar Hale Haremeyn vakfı mütevellisine edalarını gerçekleştirmelerine rağmen mütevellisi, alması gereken mal bedelinin tamamını almadıklarını ifade etmiştir. Bk. Aynı belge, s. 105.

¹³⁷ Rikabı Hümayuna verilen arzuhal ile 1218 senesinde beratla tasarruf hakkı saklı olan zuemanın, El-Aziz karyelerinden alması gereken resim ve vergilerin tahsilime mültezimin müdahale ettiği bildirilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 113.

¹³⁸ Merzuman nahiyasının Rumoruk (Mübarek) mezrası Hassı Hümayun mülklerinden olup, Ank Nahiyasının Ayranpınarı karyesi ile birlikte 4.070 akçe bedel ile deftere kayıtlıdır. Bunların 12 kırat 2.037 akçesi Mahmud Paşa Vakfına, 12 kırat 239 akçası da Hassı Hümayun mülhakatındadır. Araban Nahiyesindeki Maden mezrasının 8.000 akçen defter kaydının 7 kırat 232 akçesi Hacı Ahmed ve Hacı Mehmed in mülkleri olup, 7 kırat 232 akçesi de Mahmud Paşa vakfının akarıdır. Bk. Aynı belge, s. 125.

¹³⁹ El-Hac Mustafa serdar bayrağı altındadır. 1220 senesi Recep ayında miralay arzıyla, üzerine berat tevcihi yapılmıştır. Bk. Aynı belge, s. 111.

¹⁴⁰ Malikanenin sadece Defteri Hakaniye kayıtlı olan bedeli belirtilmiş olup, malikanenin mal bedeli ve gaspa maruz kalan kısmı belirtilmemiştir. Bk. BOA, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 127.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1231 ¹⁴¹	Cemaati El-Aziz	Zuemadan Birine Kayıtlı Olan Zeamet Karyelerinin Haksız Olarak, Diğer Bir Zuemaya Tevcihi	Zuemadan Hasan Veleli Ali	Zuema Halil	29.375 Akçe (Gayriden)
1232 ¹⁴²	Gümrük Karyesi	Mülk Araziye Mukataacı Müdahalesi	Mukataacılar	Salatı Kiramadan Esseyid Mehmed	2 Kırat 2.903 Akçe
1232 ¹⁴³	İskele Mukataası Has Karyeleri	Sumak, Şamran, Namazlı ve Yağlı Karyelerinin Malikane Olarak İhaleleri Üzerine Muhtemel Müdahalelerin Engellenmesi	Eyalet Reaya ve Müteğellibesinden Muhtemel Şahıslar	Ayıntablı Mehmed Oğlu Mehmed Gazi ile Ruha'lı Mehmed Oğlu Mehmed	16.535 Akçe
1233 ¹⁴⁴	Telarik Karyesi	Tımar Karyesinde Sipahi Tasarrufuna Müdahale	Mütesellim Murtaza Beğ ile Ali Beğ	Zuema Ömer Veleli Mehmed	20.300 Akçe (Gayriden)
1233 ¹⁴⁵	Gelincikeşmesi, Asman Karyeleri	Rumkale Sakinlerinin Muaccesesi Ödenmiş Olan Mukataanın İşletimi İçin Tayin Edilen Vekile Müdahale Etmesi	Rumkale'li Bekir Beğ'in Oğulları Mehmed, Ali, Mustafa	Sadırazam Çukadarı Hamavizade	1.800 Guruş

¹⁴¹ Zuemadan Hasan veledi Ali'ye 1231 senesinde Şeyhan-ı Abbasiyan aşireti mahsulat ve rüsumatları tevcih edilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 127.

¹⁴² Gümrük Karyesinin deftere kayıtlı mahsul değeri 12 kırat 3.870 akçedir. Bunun 10 kırat 967 akçelik kısmı Hevass-ı Hümayunundan olmasına rağmen Hevass-ı Hümayun mutasarrıfları hakları ile yetinmeyerek, Mehmed'in özel mülküne müdahale etmektedirler. Bk. Aynı belge, s. 130.

¹⁴³ Birecik has karyelerinden Sumak (3.000 akçe), Şamran (3.972 akçe), Namazlı (Tımarlı-2.261akçe), Yağlı (3.302akçe) karyeleri üzerlerine yazılı olan toplam kayıtlı bedelleri 12.535 akçedir. Rakka Valisi Ebubekir Paşa olup, Rakka Hazinesi miri katibi de Seyit Ramazan Efendidir. Seyit Ramazan Efendi adı geçen karyelerin Hassı Hümayundan olduklarını ancak bir süreden beri halî ve harap olan adı geçen karyelerin ve Rakka Hazinesinin imarı için bunların malikane olarak ihale edilmeleri gerektiği arz etmiştir. Hazine katibinin arz üzerine 12.535 akçe yazılı bu dört karye, 4.000 akçe zam ile 16.536 akçeye ihale edilmiştir. Malikane olarak ihale edilen Hassı Hümayun karyeleri iştirak halinde tasarruf edilmek üzere Ruha sakinlerinden Mehmed oğlu Mehmed ile, Ayıntab sakinlerinden Mehmed oğlu Gazi Mehmed taraflarından deruhte edilmişlerdir. Bk. **BOA**, C. ML, 13.171.

¹⁴⁴ Şipahinin müracaatı üzerine arazi üzerindeki tasarrufun ortaya çıkarılması için Defteri Hakani'den başlamak üzere, Rüznamçey-i Hümayun defterleri incelenmiştir. Mali verilerin tarihi bir süreç içindeki kayıtlar üzerinden değerlendirilmesi, ilgili merciinin verdiği kararlarda hata riskini en aza indirmek kaygısı taşıdığını göstermektedir. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 132.

¹⁴⁵ **BOA**, MAD 9625, s. 323.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1235 ¹⁴⁶	a) Telarık b) Bakır (Suruç) c) Minarecik (Suruç) d) Kösetaşı e) Eğirce Karye ve Mezraaları	Eğirce Karyesinde Zuemanın, Diğer Bir Zuema Tasarrufunda Olan Yerlerin Mahsulatına Müdahalesi	Zuema Seyyid Osman	a) El-Hac Mustafa ile El- Hac Mehmed b) Seyyid El-Haç Mehmed c) Müslim Veledi Mehmed ve Seyyid Halil Veledi Abdurrahman e) Seyyid Osman Veledi Hacı Emin	a) 20.300 Akçe b) 10.785 Akçe c) 12.915 Akçe d) 5.500 Akçe e) 20.200 Akçe
1235 ¹⁴⁷	Kösetaşı Karyesi	Tımara Müdahale	Alaybeyi	Es-Seyyid Halil Veledi Abdurrahman	5.500 Akçe
1235 ¹⁴⁸	a) Alagöz Karyesi b) Sumakiye Mezrası (Telbaşer Nahiyesi)	Abdi Kethüdayı Yalvaç'ın Torununa Miras Kalan, Mülk Nev'inden Hisselerine Müdahale	Hassı Hümayun Mutasarrıfı	Salatı Kiramadan Es-Seyyid Mustafa (Abdi Kethüdanın Torunu)	a) 2.058, 5 Akçe b) 200 Akçe
1236 ¹⁴⁹	Birecik Bac-I Bazar, Kabanı Revgan Ve Pekmez Ve Sair Rüsüm	Malikane Varidatına, Berat Tevcihinin Yapıldığı Zamandan Beri Müdahale Edilmesi	Birecikli Hacı İbrahim	Malikaneyi İştiraken Tasarruflarında Bulunduran Çukadar Zade Mehmed, Emir Zade Seyit Mehmed, Köroğlu Zade Mehmed	13.200 Akçe (Defteri İcmale Yazılı)
1236 ¹⁵⁰	a) Birecik Ahalisi b) Suruç Beydili Türkmeni c) Suruç Öküzli Aşireti	Birkaç Senedir Bakaya Kalan Miri Alacaklar	Vergi Borçlarını Ödemeyen Reaya	Anadolu Muhasebesi	a) 10.000 Akçe b) 27.279 Akçe c) 10.000 Akçe
1237 ¹⁵¹	a) Sur Karyesi b) Has Mezrası (Suruç)	Suruç'ta Mezranın İltizamına Kattığı İddiası ile "Hassı Ulufe" Talebi	Liva Mutasarrıfı	Erbabı Tımardan Es-Seyyid Mehmed Veledi Osman ile Sipahi Mehmed (İştiraken)	a) 14.489 Akçe (Gayriden) b) 10.000 Akçe

¹⁴⁶ Zuema ve amirleri olan zaim arasındaki ihtilafı konu edinmesi bakımından defterdeki ilk örnektir. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 132.

¹⁴⁷ 1232 senesinde miralay arzı üzerine berat tevcihi yapılmıştır., Bk. Aynı belge, s. 136.

¹⁴⁸ Alagöz Karyesinin deftere kayıtlı olan değeri 8.235 akçe olup, 2.058, 5 akçelik kısmı Birecikli Abdi Kethüda Yalvaç'ın mülkünde. olup, 6.176, 5 akçelik kısmı da Rakka ve Birecik sancağındaki Cemaati El-Aziz ve gayriden 29.375, 5 akçelik değerle deftere kayıtlı olan zemat tasarrufuna dahil olup, Hazineyi Hümayun varidatındandır. Antep Sancağının Telbaşer nahiyesine bağlı 1.200 akçe bedelle kayıtlı Sumakiye (Simakiye) mezrasının 200 akçelik (rub'u) Abdi Kethüdanın mülk olarak tasarrufundadır. Bk. Aynı belge, s. 137.

¹⁴⁹ **BOA**, MAD 9637, s. 124.

¹⁵⁰ Suruç'daki Beğdili Türkmeni Cemaati" ilk defa bu belgede yer almaktadır. Bk. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 139.

¹⁵¹ Aynı belge, s. 140.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1240 ¹⁵²	a) Harmit Karyesi b) Kocaali c) Telviran (Suruç)	Kale Dizdarının Gedik Tımarının Suruç Nahiyesi Harmit Mezrasındaki Mahsulatına Müdahale	Hariçten Ve Eshabı Ağrazdan Kimseler	Birecik Kalesi Dizdarı Ahmed Veledi Esseyid Ali	a) 5.310 Akçe (Gayriden) b) 2.500 Akçe (Gayriden) c) 300 Akçe (Gayriden)
1240 ¹⁵³	Cemaati El- Aziz	Alaybeyinin Zeamet Karyelerini İltizama Çevirme Arzusu Ve Zuemadan Cebelü Mütalaasıyla Kanunsuz Talepte Bulunulması.	Birecik Alaybeyi	Dergahı Malum Müteferrikalarından İsmail	29.375 Akçe (Gayriden)
1240 ¹⁵⁴	a) Sakıt, Kızıltaş Karyeleri b) Rahlan (Merzuman Nahiyesinde) c) Karadere d) Rahdiye (Birecik)	Malikanecilerin, Müştereken Zeamet Karyelerinde Tasarruf Da Bulunan İki Sipahinin Gelirlerine Müdahale Etmeleri	Seyit Ali Veledi Seyit Mehmet Seyit Yusuf Seyit Hasan	Zuema El-Hac Halil Veledi Seyyid Mehmed	21.591akçe (Gayriden)
1242 ¹⁵⁵	Haydarcık (Avşar Ömeri)	Havası Hümayundan Silsil Karyesi Malikanecisinin, Zuemanın Başka Karyedeki Tasarrufuna Müdahalesi	Malikaneci Mehmed	Cebelüden Mehmed Emin İlyas	3.300 Akçe (Gayriden)

¹⁵² Aynı belge, s. 141.

¹⁵³ El-Aziz cemaati karyeleri zuema karyelerinden olup, Birecik Alaybeyi tarafından hilafı kanun iltizama dahil edilmek istenmiştir. Mahsulat ve rüsumat tımar ehlinin tasarrufunda olması gerekirken, Alaybeyi cebelü talebiyle teaddide bulunmuştur. Rakka Valisinin Kapu Kethüdası Mehmed Emin'e meselenin halli için görevlendirilmiştir. Sonuçta iltizama dahil edilecek yerlerin defteri mufassalda ilam edildiği gerekçesiyle, iltizama sonradan dahil edilecek yerlerin de ancak zeamet ehlinin yerlerinde bulunmamaları halinde olabileceği hususu belirtilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 143.

¹⁵⁴ Rahlan karyesinde deftere 6.400 akçe yazılı karyede, tımar ehli Mustafa veledi Mehmed ile müşterek mutasarrıftır. Karadere Karyesinde de sipahiler aynı şekilde tasarruflarını devan ettirmektedirler. Bireciğin Rahdiye karyesi Hassı Hümayun mülhakatındandır. Aynı karyenin sakinlerinden olan Seyyid Ali veledi Seyyid Mehmet, Seyyid Yusuf Seyyid Hasan beratla uhdelerinde olan malikane tasarruflarında, hisselerine isabet eden kısma kanaat etmeyip, müştereken tasarruflarının sürdürmekte olan zuemanın 6.000 akçe yazılı Başdere karyesi ile Karadere deki tasarruflarına müdahale edilmiştir. Malikanecilerin müdahalelerindeki haksız tasarruf, Defterhaneyi Amire de mahfuz olan Ruznamçeyi Hümayuna ve defteri icmal ve mufassalda yapılan tahkikatla belirlenmiştir. Defter emini olan Mir Ali'nin arzı ile durumun tespit edilmesi sonrasında, Rakka Valisi olan vezirin Kapu Kethüdası marifetiyle malikanecilerine durumun tebliği ve meselenin takibi emredilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 144.

¹⁵⁵ Avşar Ömeri karyesi, defteri mufassalda 3, 300 akçe ile yazılı olup, 7.530 akçe hasılatı sahip olup bunun 3.760 akçelik kısmı Mehmed Emin ile İlyas'a gelir olarak kayıt edilmiştir. Silsil karyesi 9.950 akçe ile defteri mufassalda Hassı Hümayuna kayıtlıdır. Silsil karyesi Mal ve muaccesi ile malikane olarak Mehmed e ihale edilmiştir. Avşar Ömeri karyesi Silsil karyesi ile aynı statüde olmadığı halde Malikaneci Mehmed tasarruf hakkı ile kanaat etmeyip, tımar ehlinin tasarrufuna müdahale etmiştir. Defterhaneyi Amire'deki Ruznamçeyi hümayundan yapılan tahkikatla durum tespiti yapılmıştır. Bk. Aynı belge, s. 148.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1242 ¹⁵⁶	Ayn-ı Fidan Mezrası	Mezranın Nısfı Hissesinde Tasarrufunda Bulunduran Malikaneciye Diğerlerinin Hissedarların Müdahalesi	Diğer Malikane Mutasarrıfları	Çukadarzade Ayıntabi Mehmed	1.300 Akçe
1242 ¹⁵⁷	Cinfelek Karyesi	Malikanecinin Muaccele Bedelinden Bakaya Kalan Kısmı Ödememesi	Silsil Karyesi Malikanecisi de Olan Defterhane Emini Numan	Hazine	1.300 Akçe
1245 ¹⁵⁸	Barak (Nizip Nahiyesi)	Ayıntab Dan Bireciğe Kervanla 1240 Da Kervanla Gelmekteyken, Eşkıya Baskınına Maruz Kalan El-Hac Mustafa'nın Varislerince Mağduriyetlerinin Karşlanması Talebi	Barak Aşiretinden Şeyh Ahmed ile Ali ve Kara Şeyhli Seyit Tabileri	Birecikli Seyit İbrahim, Seyit Taha, El-Hac Mustafa	10.000 Guruş
1246 ¹⁵⁹	Silsil Karyesi Mukataası	Sülüs Hissesi Malikane Olarak Tasarruf Edilen Karyede, Geri Kalan Hissesi Tımar Olarak Tasarrufunda Bulunduran Tımar Ehlinin Müdahalesi	Tımar Ehli Halil	Malikane Ehli Ömerzide Kadruhi	5.950 Akçe
1249 ¹⁶⁰	a) Cinfelek b) Şeyh Bekir c) Silsil	Malikane Tasarrufu Başlanan Karyelere Müdahale Edilmemesi İçin Rakka Valisi Kapu Kethüdasına İkazda Bulunulması	-	Malikaneci Esseyid El-Hac Halil	a) 1.300 Akçe b) 5.445 Akçe c) 8.951 Akçe

¹⁵⁶ Aynı belge, s. 141.

¹⁵⁷ “*Malum ol miktar mal ve muacceleli*” ibaresine yer verilmiş ancak ilgili birim tutarları verilmemiştir. Bk. Aynı belge, s. 390.

¹⁵⁸ Birecik ile Antep arasındaki kervanın yağmalanması olayı Rakka Ahkam defterinde sıklıkla yer almayan bir olaydır. Ancak, Ahkam defterine intikal eden olay 1240 senesinde gerçekleşen ve failleri belli olduğu halde yerel kazaî ve idarî tahkikat da arzulanana neticenin alınmamasındandır. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 150.

¹⁵⁹ **BOA**, MAD 9637, s. 363.

¹⁶⁰ Yukarıda isimleri verilen karyeler Hass-ı Hümayun karyelerinden olup, Defteri hakaniye kayıtlı değerlerden başka bir değer belirtilmemiştir. Ahkam defterlerindeki hükümlerde, Defter değeri ile birlikte verilen ikinci değer kayıtları, zuema karyeleri ile ilgili hükümlerde görülmektedir. Bu kayıt anlayışının sebebi, Malikane olarak ihale edilen karyelerde, malikanecilerin ihaleyi almak için açık arttırmaya girmeleri ve ihale bedeli olan muaccele ile seneli mal ödemelerinin açık arttırmayla piyasa koşullarında belirlenmesindedir., Bk. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 150.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1249 ¹⁶¹	Cerablus Karyesi	İştiraken Tasarruf Edilen Zeeamet Gelirine Müdahale	-	İstabl Amire'den Mehmed	12.175 Akçe (Gayriden)
1249 ¹⁶²	Kabaağaç Karyesi	Malikaneye Müdahale Edilmemesi	-	Seyit Mehmed Emin Veledi	4.757 Akçe (Nısf Bedel ile)
1249 ¹⁶³	Birecik	Evladi Ebu-İlyas Vakfının Akararı Olan Değirmene Yapılan Müdahalenin Men Edilmesi	Birecik Sakinleri	Mütevelliden Süleyman ve Değirmen Kiracısı Mustafa	-
1252 ¹⁶⁴	a) Sur b) Sumak c) Karaca (Ank Nahiyesi) d) Sabur e) Girdavik f) Surdepe g) Tavahini (Suruç) Karye ve Mezraları	Birecik Tımar Karyelerinin Tasarruflarında Bulunduran Zuemanın, "Mansure Süvari Askeri" Olarak Görevlerine Devam Edecekleri ve Bu Karyelerin İltizam Karyeleri Olmadığının Hatırlatılarak, Buralara İdarî ve Mali Müdahalelerde Bulunulmaması	-	a ve b) İbrahim Veledi El-Hac Osman ve Seyit Osman Veledi Abdullah c) İbrahim Veledi Mehmed d) Osman ile Mehmed Veledi Mehmed e) Es-Seyyit Mahmud Veledi Ahmed f) Seyit Şeyh Müslüm g) İbrahim Veledi Mehmed ve Osman	a) 12.560 Akçe b) 31.530 Akçe c) 25.464 Akçe d) 14.489 Akçe e) 15.358 Akçe e) 17.492 Akçe g) 6.000 Akçe (Gayriden)

¹⁶¹ İstabl Amire'den Mehmed Birecik ve Ayıntab'dan bir şahıs iştiraken Cerablus nahiyesindeki 86.375 akçelik zeamet gelirini beratla tasarruf etmektedir. Cerablus karyesinin Defteri Hakani de kayıtlı olan nefer adeti 58 olup, reaya; resmi bostan, resmi çift, hınta ve şair mahsulatı ve malı seyfi ödemekle mükelleflerdir. Zeametın defter değeri ise 12.175 akçedir. Hevass-ı Hümayından olmamasına rağmen bu karyeler, malikanecilerin müdahalesine maruz kalmaktadır. Bk. Aynı belge, s. 151.

¹⁶² Karyenin nısf hissesine Seyyid Mehmed Emin malikane beratı ile uhdesinde olup, defteri Hakani ve ruznamçade iltizama kayıtlı olmadığı gerekçesi ile malikane tasarrufuna müdahale edilmemesi için Kapu Kethüdasının uyarılması istenerek, Defterhane'den yapılan tasarrufun geçerliliğini teyit edilmesidir. Bk. Aynı belge, s. 152.

¹⁶³ Aynı belge, s. 152.

¹⁶⁴ Birecik zueması, Mansure Ordusunun kurulması ile "Mansure Süvarisi" unvanını almalarına dair, ilk Ahkam kayıdır. Bu kayıt Sivas ve Rakka Valisi Vezir Reşid Mehmed Paşa'ya ilam edilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 156.

Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1252 ¹⁶⁵	Geriz Karyesi	Müstakil Mülk Üzerinden Tesis Edilen “Esseyid Ahmed Vakfı” Nın Hayat Da Olan Kurucusuna Ve Evlatlarının Tasarruflarına Müdahale	İsimleri ve Yerleri Belirtilmeyen Şahıslar	Vakıf Kurucusu Es-Seyyid Ahmed ve Oğulları; Seyyid Ömer, Seyit İsmail, Davud, Seyyid Mehmed, Seyyid Abdullah,	-
1257 ¹⁶⁶	Kefre Karyesi	Aşarı Ve Rüsumatları Verilen, Hudutları Belli Tarlaların Sahiplerine Tapu Ve Temessükleri Olduğu Halde Müdahale Edilmesi	İsimler Belirtilmeyen Ve Arazilerle Hukukî Bağları Olmayan Şahıslar	Tarla Sahipleri Namına Mahmud	-
1258 ¹⁶⁷	Birecik	Hazreti Zeynel Abidin Sülalesinden Olan Şahıslardan Tekalifden Muaf Olduklarını Belirten Temessükleri Rağmen, Bunlardan Avarız Talep Edilmesi	Ehli Örf Taifesi ile Resmi Raiyet Mükellifi Olan Diğer Şahıslar	Hazreti Zeynel Abidin Sülalesinden Esseyid Hasan Veledi Esseyid Ali, Esseyit Ali Veledi Cafer, Esseyit Mehmed	-
1258 ¹⁶⁸	Hamzabolus Karyesi	İki Nefer Cebelü Deştarı Şartıyla 1236 Tarihli Berat ve Diğer Bir Zuema ile Müstereken Tasarruflarında Olan Zeamet Karyesinde, Diğer Züemanın Hak İhlali	Müşterek Tasarrufta Bulunan Mehmed Emin	İstablı Amire Tekaidlerinden Mehmed	35.300 Akçe (Hissesine İsbet Eden)

¹⁶⁵ Bu hükümde Birecik Diyarbakır sancağının bir nahiyesi olarak görülmektedir. Mansure Hazinesinin teşkili ile Birecik Sancağı mukataası Mansure Hazinesinin Diyarbakır mukataasına bağlanmıştır. Mali yapıda meydana gelen bu yeni yapılanma, idarî tasnife de yansımıştır. Bk. Aynı belge, s. 161.

¹⁶⁶ Aynı belge, s. 171.

¹⁶⁷ Zeynel Abidin Sülalesinden olan ve tekalif den muaf olan şahıslardan, tekalif alınmaması ile ilgili olan yukarıdaki hüküm, her ne kadar Birecik naibine yazılmışsa da, bu sülale esasen Suruç’a kayıtlıdır. Bk. Aynı belge, s. 175.

¹⁶⁸ Aynı belge, s. 175.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaf lar, H. 1156-1258

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1156 ¹	Cebelüferraç Karyesi	Zeamet Gelirine Müdahale	Subaşı	Ali Paşa Haznedarı Ahmed	7.200 Akçe
1157 ²	Berazi Aşireti	Kanunsuz Aşar ve Rüsüm Talebi	Berazi Kethüdarları (Osman Ve Halil)	Berazi Reayalarından İshak ve Osman	-
1168 ³	Berazi Aşireti	Kanunsuz Avarız Talebi	Birecik Mütessellimi	Aşiret Mensupları	1000 Guruş
1155 ⁴	Eski Suruç, Şeyh Çoban, Karakuyu.	Zeamet Gelirlerine, Zuemanın Seferde Olmasından Dolayı Müdahale	Berazi Aşireti	-	-
1155 ⁵	Hallaç Elmağruf	Gedikli Tımara Müdahale	Urfa Tımar Ehlinden Sipahi Ahmed	Birecik Kalesi Müstahfızı Mustafa	1.500 Akça (Gayriden)
1156 ⁶	Harir Karyesi	Resim ve Mahsulata Müdahale	Birecik Boyahane Mukataası Mültezimleri Şeyh Ömer ve Şeyh Hasan	Derviş Mehmet	8.850 Akçe
1155 ⁷	Ferraç Karyesi	Zahire Gasbı	Berazi Aşireti Mütetalibesi Ali	Ahmed ve Ali	Kilesi 4'er Guruşdan 100 Kile (Bağdadi) Buğday
1160 ⁸	Telharman Karyesi	Vakıf Varidatına Müdahale	Zuemadan Süleyman	Zuemadan Süleyman Şeyh Müslim Vakfı Mütevellisi	-

¹ “Gayriden 74.720akçelik zeamete ve Hazinedar Ahmed’e tevcih edilen yerlerin tahvil tarihine düşen mahsul ve rüsumatına, İskanı Alî müteferrikasının Subaşısı tarafından müdahale edilmesi”. Bk. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 24, s. 13

² Aynı belge, s. 82.

³ Aynı belge, s. 109.

⁴ “Zuemanın yokluğundan yararlanarak zeamaet karyelerine müdahale”. Bk. Aynı belge, s. 10.

⁵ Aynı belge, s. 4.

⁶ Aynı belge, s. 14.

⁷ Aynı belge, s. 13.

⁸ Arazi müdahalesi (elli kilelik) ile aşar ve rüsüm geliri kaybı., Bk. Aynı belge, s. 51.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaf lar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1160 ⁹	Gökçeöyük Cemaat Karyeleri	Zeamet Gelirlerine Müdahale	Urfa Gümrükçüsü	İskan-ı Alî Müteferrikalarından Ahmed	8700 Akçe
1160 ¹⁰	Til Harman Karyesi (Gökçeöyük)	Zeamet Karyesi Tasarrufuna Müdahale	Birecik Alaybeyi ve Kardeşleri	Halep Zuema ve Erbabı Tımarlılarından Süleyman Zide Kadruhi	20.000 Akçe
1162 ¹¹	Gökçeöyük Karyeleri	Malikane Tasarrufuna Müdahale	Zuema Ahmed'in Vekili	Malikaneci Hasan, Mustafa ile Vekilleri	8.000 Akçe
1161 ¹²	Abamori Karyesi	Zeamet Gelirlerine Müdahale	Sipahi Ahmed	Zuemadan Kasım	320 Guruş
1163 ¹³	Cebelüferas	Malikane Mahsul ve Rüsümuna Müdahale	Kılıçlı Hüseyin (Zuemanın Vekili)	İskan-ı Alî Müteferrikalarından Ahmed (Gayriden Beratla Mutasarrıf)	-
1164 ¹⁴	Abamori Tevabii Karyeleri	Rüsumat Mükellefiyetinin Yerine Getirilmemesi İçin Fırar	Reaya ve Reaya Oğulları.	Zuemadan İsmail	-
1165 ¹⁵	Hoca Ali Karyesi	Zeamet Gelirlerine Müdahale	Mütegalibeden Mehmed Emin ile Alaybeyi	Erbabı Tımarlardan Sipahi Ahmed	5.350 Akçe

⁹ “Gökçeöyük cemaati karyeleri mukataalar; a) Parapara ve b) karaviran nahiyeleri c) Halil kuyusu, Tilhharman, Bk. s. 52.

¹⁰ 1159 senesinden beri seferde olan Sipahinin karyedeki zeamatine, Alaybeyi tarafından zeamatın terk edildiği gerekçesi, tasarrufuna el konulmuştur. Alaybeyi

sipahinin zeamatine el koyduktan sonra, kardeşleri olan Hacı Mehmed ile Mustafa'nın namlarına berat verilmesi için arz vermiştir. Erbabı tımar ve zuema, mağdur olan sipahi Süleyman lehine şahadet de bulunarak, mağduriyetin doğruluğunu teyit etmişlerdir. Bkz, Aynı belge, s. 183.

¹¹ Aynı belge, s. 64.

¹² Aynı belge, s. 58.

¹³ Malikane mahsulüne müdahale 1161 senesinden beri devam etmektedir. Bk. Aynı belge, s. 68.

¹⁴ Aynı belge, s. 51

¹⁵ 1158 senesinde Mirimiran tezkiresi ile mutasarrıf olunan arazi., Aynı belge, s. 83.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1165 ¹⁶	Aligör Karyesi	Zeamet Gelirlerine Müdahale	Karye Halkı	Zuemadan Kasım	29.250 Akçe
1165 ¹⁷	Telharman Karyesi ve Birecik Sancak Mahallesi	Sipahinin Birecik Sancak Mahallesinde Ev İnşası	Birecik Sancak Mahallesi Kethüdası	Zuemadan Süleyman	20.000 Akçe
1165 ¹⁸	Suruç İbn-i Aliyül İslam Zaviye Vakfı	Zaviyedarlık Vazifesine, Akarına Müdahale	Bölge Reayası	Zaviyedar Mehmed	-
1166 ¹⁹	Cemaati Gökçeöyük	Malikane Tasarrufuna Müdahale	Zuema Ahmed'in Vekili	Malikaneci ve Vekili	8.000 Akçe
1168 ²⁰	Şeyh Kalem Zaviyesi	Zaviyedarın Deftere Kayıtlı İşleyecek Arazisi Olmadığı Halde, Tekalif Nev'inden Avarız Talep Edilmesi	Suruç Ahalisi	Şeyhanı Abbasiyan Aşireti Mensuplarını (Zaviyedarlık Bu Aşiretde)	-
1168 ²¹	Şaman Karyesi	1160 Senesinde Karyenin Yağmalanmasına Rağmen Faillerin Firarları	Suruç Sakinlerinden Yuşa ve Taifesi	Karye Kethüdası Ahmed	-
1169 ²²	Karaburç Karyesi	1146'dan Beri Kale Dizdarı Olan Şahsın Tımar Karyesine Müdahale (Dizdarlık Talebi ile)	Ruhalı Ebubekir ve Avenesi	Seyyid Ahmed	1.500 Akçe

¹⁶ Aynı belge, s. 85.

¹⁷ Til Harmin Karyesini tasarrufunda bulunduran Sipahinin kendi imkanlarıyla ile yaptırdığı eve, Birecik Sancak Mahallesi kethüdasının inşa edilen evin daimi mesken statüsünde olmadığı gerekçesiyle itirazı. Bk., Aynı belge, s. 87.

¹⁸ Aynı belge, s. 88.

¹⁹ “Gökçeöyük cemaati karyeleri; Parapara fevkani, tahtani, Halil kuyusu olarak belirtilmiştir.”Bk. Aynı belge, s. 93.

²⁰ “Zaviyedarın deftere kayıtlı işleyecek arazisi olmadığı halde, tekalif nev'inden avarız talep edilmiştir. Zaviyedarlık vazifesi Şeyhan-ı Abbasiyan aşiretindedir.”Bkz, Aynı belge, s. 94.

²¹ Aynı belge, s. 96.

²² Aynı belge, s. 118.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1170 ²³	Cebelüferaş	Mültezimin, Beratı Tecdidî Olan Züemanın Tasarrufuna Müdahalesi	Mültezim Zaim Hüseyin	Müteferrika Ahmedin Oğulları Osman	2.500 Guruş
1171 ²⁴	Cebelüferaş	Mültezim Vekilinin, Zeamet Ehlinin Aynı Karyede Hakları Olan Varidatları ile Cebelü Bedellerine Müdahalesi	Mültezim Zaim Hüseyin'in Vekili Ali	Müteferrika Ahmed'in Oğulları (Zeametin Yeni Mutasarrıfları)	2.500 Guruş
1173 ²⁵	Suruç Kazası	Tekaliften Olan Avarızın Hal ve Tahammüle Göre Alınması Kuralının İhlali	Kaza Ahalisi	Kale Taifesinden Kasımın Oğulları Mehmed, Seyyid, ve Hasan	-
1178 ²⁶	Mizar	Karye Kethüdası Gibi Davranarak Köylüyü Gasp	Karyeden Bekir	Mizar Ahalisi	350 Guruş
1178 ²⁷	Aligör Oğlu Değirmeni	Halep'ten Diyarbakır'a Gitmekte Olan Tüccarların Ali Gör Değirmeninde Gaspa Maruz Kalmaları	Berazi Aşireti Mensuplarından Aligör Oğlu Şakisi ve Tabiiileri	İstanbullu Tüccarlar Ahmed ve Osman Ağalar	7.000 Guruş
1178 ²⁸	Cebelüferaş, Kasımiye, Kızılöyük, Parapara, Tiltar	Reayanın Akrep Pazara Zahire Nakletme Mükellefiyetlerini Yerine Getirmemeleri	Berazi ve Gökçeöyük Reayası	Zuemadan; Muhammed, Hadi, Diğer Muhammed,	-

²³ “553 guruşluk zimmet gerçekleşmiştir”. Bk. Aynı belge, s. 135

²⁴ “Müteveffa müteferrika Ahmed'in oğulları Ömer, Mehmed ve Osman'dır. 1170 senesinde senelik 2500 guruşluk iltizam bedeli ile Zaim Hüseyin mültezim olmuştur. Zeamet ehlinin senelik olarak alması gereken meblağ ise 601 guruş olup, bunun 353 guruşluk kısmı da zeametın cebelü bedeli olmasına rağmen, zeamet ehline isabet eden karye geliri Zaim Hüseyin vekili Ali tarafından mültezim namına tahsil edilerek, zeamet ehli mağdur duruma düşmektedir. Bk. Aynı belge, s. 135.

²⁵ Aynı belge, s. 107.

²⁶ Aynı belge, s. 129.

²⁷ Aynı belge, s. 195.

²⁸ Reaya birbirleriyle anlaşarak, subaşı gözetiminde olan karyelerde mevcut olan zahire ambarlarından, akrep pazara olan nakil yükümlülüklerini yerine getirmedikleri gibi, akrep pazara götürmek için kile başına 5'er para nakliye ücreti talep etmektedirler. Bk., Aynı belge, s. 203.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1180 ²⁹	Cebelüferraş, Kasımiye, Kızılıöyük, Parapara, Tiltar.	Birlikte Tasarruf Olunan Zuema ile Şeyh Zeyran Vakfı ve Mahsulatının Kanunsuz Olarak Talebi ve Subaşını Kovmaları	Milli Aşiretinden Mehmed ve Tabiiileri	Zuemadan; Muhammed, Hadi, Diğer Muhammed,	45.387 Akçe (Gayriden)
1180 ³⁰	Eski Suruç Karyesi	1177 Senesinde Beri Defter Harici Kimsece Toprağı Tasarruf Hakkı Olan Şahısların Haklarının Gasbı	Ruha'lı Hacı Ömer Ağa	Karyeden Ali, Hasan, Mehmed, Ahmed, İbrahim.	-
1181 ³¹	Cebelüferraş, Kasımiye, Kızılıöyük, Parapara, Tiltanter	Zuemann Cebelü Bedelini Ödememek İçin Vekilleri Vasıtası ile Birbirlerine Zarar Vermeleri	Zuema Mahsulatını Tahsil İçin Birbirlerine Kefil Olarak Vekil Sıfatlı Hüseyin Ve Küçük Hüseyin	Zuemadan; Muhammed, Hadi, Diğer Muhammed.	40.835 Akçe
1181 ³²	Karaöyük, Karaali	Malikaneci Tarafından Zuemaya Müdahale	Mütegalibeden Gürcü Oğlu Yusuf	Sipahi Ahmed	7.500 Akçe (Gayriden)
1182 ³³	Molla Hasan Camii	Eshabı Mirinin Araziye Müdahalesi	Zuema Yusuf	İmam Molla Hüseyin	-
1182 ³⁴	Eski Suruç Karyesi	Eski Zuema Veleinin Yeni Zuema Tasarrufuna Müdahalesi	Zuema Veledi	Zuema Ali Ve Eşkinici Başlı Ali	20.000 Akçe

²⁹ “1178’den beri tasarruf olunan zeamet ile Şeyh Zeyran Vakfı ve mahsulatının kanunsuz olarak talebi ve subaşı ile işbirliği yapmaları”Bk., Aynı belge, s. 218.

³⁰ Arazi 1177’den beri zabt edilmiştir. Fakat yapılan müdahale, aradan henüz on sene geçememiş olmasından müdahale edilecek konumdadır. Bu durumdan dolayı dahilden yapılmış olunan müdahalenin men edilmesi gerekmektedir. Bk., Aynı belge, s. 215.

³¹ Aynı belge, s. 223

³² “Mismar (Merzuman nah.), Armudluca (Merzuman nahiyesi), Karaali (Birecik), Mescitli, Giroğlu ve Karaöyük, karyeleri bir malikane birimidir. Bu malikane iştirak halinde tasarruf edilmekte olup malikaneci vekili olan Hacı Hüseyin’e müdahale edilmektedir. Bk. Aynı belge, s. 221.

³³ Aynı belge, s. 226.

³⁴ Aynı belge, s. 235.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1182 ³⁵	Karaöyük ve Karaali	İlgili Karyelerin Gasp ve Yağmaya Maruz Kalması	Millizade Teymur ve Tabiiileri	Zuema Ali, Subaşı, Karyelerin Reayası	-
1183 ³⁶	Abamori Karyesi Ali Gör Değirmeni Til Musa	Zeamet Geliri Olan Asiyab Resminin Ödenmemesi	Ali Gör Oğlu ile Berazi Aşireti Beği Mustafa Bey	Zuema Mehmed Haşim	-
1183 ³⁷	Cebelüferaş	Babadağ Dan Birecik'e Gelerek Zuema Olarak Tayin Edilenlere Karşın, Yapılan Muhalefet	Birecik Alaybeyi ve Kale Dizdarı	Zuema Ömer ³⁸	47.307 Akçe
1190 ³⁹	Suruç	Ambar Olunmuş 300 Kile Buğday ile 800 Kile Arpanın Gasbı	Birecik Sakinlerinden Şeyho ve Süleyman	Zuema Ali	-
1191 ⁴⁰	Şeyh Müslim Karyesi	Şeyh Müslim Zaviyesine Ait Olan Caminin Tamire Muhtaç Olması ve Vakıf Gelirlerinin Ancak İmarete Kafi Gelmesi	-	Müştereken Zaviye Vakfı Mütevellileri Abdurrahman, Seyyid Müslüm,	-

³⁵ Suruç nahiyesi Karaöyük zeamet karyelerinden olup, 1182 senesi itibarı ile zeamet bedeli de 35.285 akçedir. Zeamaetin bu tarihteki mutassırrı ise Ali'dir. 1182'de Siverek de mukim olan Milli Aşireti İskanbaşı olan Milli Teymur Ömer 130 nefer reayalarıyla Karaöyük karyesini basıp, subaşısına ve reyaya teaddide buldukları gibi, ilgili senenin istihali olan sekiz bin kilelik zahire ile yirmi bir bin akçelik mal ve emvallerini gasp etmişlerdir. Bk., Aynı belge, s. 229.

³⁶ “Abamor Karyesi baş zeametın baş kalemi olup, Til Musa karyesi de aynı zeamete tabidir. Til Musa karyesi zeamet gelirine tabi olan üç gözlü Ali Gör Oğlu değirmeni mutasarrıfı Berazi Beği Mustafa Beğin de desteğini alarak, zuemeye eda etmesi gereken asiyab Resmini ödememektedir. Zuema Mehmed Haşim sorunun giderilmesi için Orduy-u Hümayuna arzda bulunmuştur.”Bk. Aynı belge, s. 237.

³⁷ Birecik Sancak Beğinin arzı üzerine berat verilerek tayin edilen yeni zuemaya karşın, Alaybeyi ve kale dizdarı, gelenlerin varlığını tasvip etmeyerek tasarruflarına müdahale etmişlerdir., Bk. Aynı belge, s. 238.

³⁸ Miralay arzı ile berat tevcihi bu şahıslara yapılmıştır. (1183 senesi şabanında), Bk. Aynı belge, 239.

³⁹ Aynı belge, s. 240.

⁴⁰ Aynı belge, s. 264.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1191 ⁴¹	Abamori ile Tilmusa	Ali Gör Değirmeni Asiyab Resmine Mutasarrıf Olan Zuemanın Gelirine Müdahale	Ali Gör Oğlu Eşkıyası ile Berazi Beyi	Zuemadan Mehmed Haşim	-
1191 ⁴²	Şeyh Müslim Karyesi	Malikanecilerin Karyede Olan Mahsulatlarının Yağmalanması	Abdülkerim ve Ali	Karye Malikanecileri Adına Hüseyin ve Karye Reayası	5.300 Akçe ⁴³
1191 ⁴⁴	Karaöyük Karyesi	Zeamet Karyelerin Müdahale	Karyenin Eski Tımar Mutasarrıfı Abdurrahman'ın Veledi Mehmed	Divanı Hümayun Kâtibi Seyit Mustafa (Mültezim) ile Eski Tımar Sahibi Abdurrahman Veledi Mehmed	17.800 Akçe
1191 ⁴⁵	Şeyh Muhammedi Kuddûsi Evkafı Karyelerinden Dabanlu Karyesi	Kanunsuz Resmi Otlak ve Sulak Namındaki Resim Talepleri	Ruha Mütesellimi ve Subaşı	Dabanlu Cemaati	-
1192 ⁴⁶	Şeyh Müslim Karyesi	1187 Senesinde Hilafı Kanun Olarak Reayadan Nakit Cebren Tahsili	Suruç Mütegalibesinden Davud	Selavatı Kiramadan Şeyh Seyit Ali (Karye Halkı Adına)	400 Guruş

⁴¹ Aynı belge, s. 237.

⁴² Aynı belge, s. 264.

⁴³ Maasara Karyesinin aşar buğday, arpadan, resmi ise bostan gelirlerinden alınmaktadır. Aşar 4.393 akçe olarak tahakkuk etmiştir. Bk. Aynı belge, s. 265.

⁴⁴ 1183 senesinde tımar tevcihi ve 1190'da da malikane tevcihi yapılan karyenin tasarrufu vekil Birecikli Kasım Efendi tarafından yürütülmektedir. Tımar ehlinin seferde olmasından yararlanan Birecikli Şeyh Ebubekirzade İsmail tımar vekili tasarrufuna müdahale etmiştir. Bk., Aynı belge, s. 265.

⁴⁵ "Dabanlu cemaatinden, otlak ve sulak resmi mütesellim ve subaşı tarafından talep edilmektedir. Ancak reayanın itirazı üzerine adı geçen resimlerin divanı kanunsuz olduğu Divan-ı Hümayunda yapılan inceleme ile belirlenmiştir. Yapılan müdahalenin men edilmesi Rakka Valisine emredilmiştir." Bkz, Aynı belge, s. 264.

⁴⁶ Hilafı kanun olarak gerçekleşen talep 400 guruş gibi yüksek bir meblağda gerçekleşmiş ve tahsilatta yapılabilmektedir. Bkz, Aynı belge, s. 264.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1194 ⁴⁷	Akçaviran Karyesi	Timar Karyesinde Sipahinin Kiracılarına ve Vekil Olarak Tayin Ettiği Kardeşinin Mahsulatına Müdahale	Birecik Sakinlerinden	Sipahi Ali Veledi Ahmed ile Vekil Tayin Ettiği Kardeşi Hacı İsmail	4.399 Akçe (Gayriden)
1194	Boyluca Karyesi	Birecik Alaybeyi Karyesine Alaybeyi Bayrağı Altında Olmayan Şahsın Timar Ehli Gibi Davranması	Tatar Ahmed	Alaybeyi Recep	6.000 Akçe
1196 ⁴⁸	Şeyh Müslüm Karyesi	Vakfın Cibayet Tevcihine Müdahale (Yevmi 3 Akçe Ücret ile) ve Zaviye Şeyhi Eşşeyh Ömerin Katline Teşebbüs	Suruç Reayasından Hüseyin	Mütevelli Ali Zide Kadruhi, Eşşeyh Ömer Efendi	-
1197	Til Hasır Mezrası	Birecik Kalesi Silahşörlerinden Esseyyit Mustafa Bila Veled Fevt Olduktan Sonra, Gedikli Timar Olan Mahsulat ve Rüsümata Müdahaleleri	Yakın Çevrede Arazi Tasarrufu Olan Reaya	Kale Müstahfızı Mustafa	1.500 Akçe (Gayriden)
1207 ⁴⁹	Cebelüferaş	Timar Karyeleri Ve Sipahiye Müdahale	Subaşı ve Sair Reaya	Zueman Muhammed Hadi	45.387 Akçe (Gayriden)
1207 ⁵⁰	Eski Suruç ile Malatya Da Bazı Karyeler	Timar Karyelerine Müdahale	Subaşı ve Sonrasında Alaybeyi	Dergahı Hümayun Müteferrikalarından Hüseyin	52.844 Akçe (Gayriden)

⁴⁷ BOA, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 5.

⁴⁸ Aynı belge, s. 25.

⁴⁹ Subaşı, karyelerin akarını gasp etmeye yöneldiği esnada hariç den kimselerde yağmaya yönelmişlerdir., Bk. Aynı belge, s. 54.

⁵⁰ “Karyeleri zeamete tahsis edilmiş olan El –Aziz cemaatine Birecik Alaybeyi subaşı tarafından müdahalede bulunulmuştur. Müdahale mahsulün gaspı şeklinde olup zeamet karşılığının tahribi sonucunu doğurmuştur. Bkz, Aynı belge, s. 58.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaf, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1208 ⁵¹	Tilharman Boztepe, Tilhalil	Zeamet Gelirlerine Müdahale	Rakka Sakinlerinden Abacı Oğlu Ali	Erbabı Timardan Mehmed Sipahi	31.800 Akçe (Gayriden)
1208 ⁵²	Taşan Karyesi	Beratlı Vakıf Ehlinden Tekalif Talebi	Ehli Örf Taifesi	Mustafa ve Kardeşi	-
1210 ⁵³	Karabulus Cemaati Taban Karyesi	Malikanecinin Birbirlerine Müdahaleleri	Hissedarlar Hacı Ömer Ve Hacı Ali	Ben-i Aliyül İslam Vakfı Zaviyadarı Derviş Mehmed Emin	-
1217 ⁵⁴	Berazi Aşireti Mukataası	Mukataacının Senelik Mal Bedellerinin Tahsil Edememesine Karşın Bakaya Talebi	Rakka Valisi ile Berazi Reayası	Molla Mustafa	1000 Guruş
1221 ⁵⁵	Suruç	Mukataacının Ocak Hakkından Doğan Borcunu Ödememesi	Suruçlu Hacı Ahmed	Reayadan Müslim	240 Guruş
1223 ⁵⁶	Taşan Karyesi	Taşan Karyesindeki Camiinin İmam ve Hatiplerinden Tekalifi Şukka Talebi	Suruç Ehli Örf Taifesi ve Karye Taifesi	Caminin İmam ve Hatipleri Olan, Osman ve Molla Hamza	-

⁵¹ Tımar biriminin Til Harman karyesi baş kalem olarak isimlendirilmiştir. Boztepe karyesi mahsulatı 35 nefer reaya, hınta, şair, badi heva ve resmi arus ile 14.797 akçeden oluşmaktadır. Halil karyesi mahsulatı 12 nefer reaya, hınta, şair ve resmi tapu ile toplam 6.091 akçeden oluşmaktadır. Ank nahiyesinde (?) karyesinin mahsulatı 57 nefer reaya ile hınta, şair ve badi heva ve resmi arustan oluşup, toplam defter değeri 10.912 akçedir. Bkz, Aynı belge, s. 71.

⁵² Ehli örf taifesi, beratlı olarak hizmet ifa edenlerden tekalifi şukka namıyla resim almaları yasaktır. Buna rağmen Taşan Karyesi Camiinde imam ve hatiplik yapan şahıslardan beratlı oldukları halde tekalif talep edilmiştir. Üstelik bu şahısların işleyecek ve deftere kayıtlı arazileri de bulunmaktadır. Bk. Aynı belge, s. 71.

⁵³ Malikanecinin aşar hissesine diğer iştirakçilerin 1207'den beri müdahaleleri. Bk. **BOA**, MAD 9586, s. 293.

⁵⁴ Malikaneciye aşar ve rüsumu ödemekle mükellef olan reaya yükümlüklerini yerine getirmemektedir. Hilafı kanun olan bu eylemden dolayı senelik mal bedellerinin tahsilatında sıkıntıya düşülmektedir. Rakka valisi Berazi reayasına karşı tedbir almaya teşebbüs etmemesine karşılık, mal bedellerinin bakaya kısmını talep ederek sorumluluğu malikaneciye havale etme eğilimi taşımaktadır. Bk. **BOA**, MAD 9586, s. 304-305.

⁵⁵ 1210 senesinden beri toplam 240 gurusluk ocak hakkı, tahakkuk etmiş olmasına rağmen bu bedel malikaneciye ödenmemektedir. Ocak hakkı tahsilatının yapılmaması için reayayı kışkırtan Müslime karşı gerekli tedbirin alınması gereği malikaneci tarafından talep edilmektedir. Bk. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 99.

⁵⁶ Aynı belge, s. 109.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1228 ⁵⁷	Sehrek (Kızılkuyu) Karyesi	Malikane Varidatı Tahsilinin Muhalefetten Dolayı Gerçekleştirilememesi	Karyelerin Reayaları	Malikaneci Hasan	167 Guruş
1230 ⁵⁸	Ekizce Malikanesi	Malikanecinin Senelik Mal Ödemeleri İçin Yaptığı Tahsilata Muhalefet	Üçpınar Reayası	Malikaneci Abdurrahman Bin El-Hac Hasan	16.887 Akçe
1230 ⁵⁹	Zor el-Maara	Malikanenin Nısfı Ortağının 3 Yıldır Diğer Hisseye Müdahalesi	Malikanenin İştirakçisi Antepli Mehmed Bin Mehmed	Matbahı Amire Emini El-Hac Mehmed	7.500 Akçe
1231 ⁶⁰	Şeyhanı Abbasiyan Cemaati	Kanunsuz Olarak Tekalifi Şukka Talebi	Ehli Örf Taifesi	Şeyhanı Abbasiyan Konar- Göçer Reayası	5.000 Akçe
1231 ⁶¹	Cebelüferas Bağlı Karain Namı Diğer Harik Mezrası	Tımar Karyesinde Sipahilerin İhtilafı	Sipahi Abdurrahman	Sipahi Halil Veledi Hüseyin	6.120 Akçe (Gayriden)

⁵⁷ Sehrek (Kızılkuyu) ile Pınarbaşı karyeleri, Sehrek malikanesini oluşturmaktadır. Bkz, **BOA**, MAD 9.625, s. 321.

⁵⁸ Ekizce malikanesi; Ekizce, Kantara ve Üçpınar karyelerinden oluşmaktadır., Aynı belge, s. 321.

⁵⁹ Zor el- Maara malikanesi; Zor El- Maara karyesi ve İncirli mezralarından oluşmaktadır. Aynı belge, s. 321.

⁶⁰ Defter-i Hakaniye 96 nefer olarak kayıt edilen Şeyhanı Abbasiyan cemaati, mali yükümlülükleri bakımından Hevass-ı Hümayun türündendir. Hevass-ı Hümayundan olan konar göçer Şeyhan-ı Abbasiyan cemaati yaylak ve kışlak resimlerini ödemek zorundadırlar. Yaylak ve kışlak resminin ödenebilmesi için aşiretin belli bir mahalde konması gerektiği belirtilmektedir. Aşiretin resimlerini düzenli olarak ödedikleri Başmuhasebedeki defterlerin incelenmesi ile tespit ve teyit edilmiş olmasına rağmen, göç güzergahlar olan Erzurum'a gidiş ve dönüşlerinde geçici olarak kondukları yerlerdeki ehli örf taifesi tarafından, bunlardan kanunsuz olarak yaylak ve kışlak resmini kanunsuz olarak talep ettikleri ve bu keyfi muameleye son verilmesi emredilmiştir. 1159 senesinde ve 1197 senelerinde Şeyhanı Abbasiyan cemaatinin ödemeler gereken resimler, Defteri Hakaniye'deki ilk yapılan kayıtlara sadık kalınarak tecdit edilip, emri ali hak ve mükellefiyetleri kayıt altına alınmıştır. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 172.

⁶¹ Sipahi Abdurrahman Cebelüferas da deftere kayıtlı bedeli 62.010 'in, 34.050 akçelik kısmını sipahi Hüseyin ile iştiraken tasarruf ettiği ve Hüseyin'in tasarrufu 6.120 akçe ile sınırlı olmasına rağmen, Abdurrahman hakkı ile intifa etmeyerek, Hüseyin'in hakkını da gasp etmiştir. Bk., Aynı belge, s. 128.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1231 ⁶²	Şeyhanı Abbasiyan Cemaati	Kanunsuz Olarak Tekalifi Şukka Talebi	Ehli Örf Taifesi	Şeyhanı Abbasiyan Yerleşik Reayası ve Zuema Hasan Veledi Ali	5.000 Guruş
1232 ⁶³	Ayn Karyesi	Kale Müstahfızı Tımarının Feshi	Müstahfız Mehmed Veledi Abdurrahman	Mutasarrıf Ebubekir Veledi Ebubekir	750 Akçe (Gayriden)
1234 ⁶⁴	Berazi Mukataası	Berazi Mukataasını Malikane Olarak Tasarrufunda Bulunduranların Tımar Ehline Müdahalesi	Bursa Valisi Vezir Ahmet Paşanın Vekili ile Ali İsimli Malikaneci	Tımar Ehlinde Hasan Veledi Ali ile Mehmed Veledi İbrahim	1000 Guruş
1234 ⁶⁵	Ekizce Mukataası	Malikane Gelirinden Tımara Tahsis Edilen Kısımın, Malikaneci Tarafından İhlali	Malikaneci Haleb Müftüsü Abdurrahman	Divanı Hümayun Kapu Kethüdası Salih Zide	500 Guruş
1235 ⁶⁶	a) Kızıloyuk Karyesi b) Cebelüferraş	Sabık Sipahinin, Yeni Sipahiye Muhalefeti	Sipahi Mustafa (Seyit İsmail Veledi)	Şeyh Ahmed	a) 6.500 Akçe (Gayriden) b) 8.500 Akçe

⁶² Şeyhan-ı Abbasiyan cemaati adeti ağnam, badi heva ödemekle mükellef olup, mükellefiyetleri Defter-i Hakaniye yapılan kayıttan kaynaklanmaktadır. 1159 ve 1197 senelerinde mali yükümlülükleri tecdit ederek, mevcut statünün devamı sağlanmıştır. Cemaatin konar göçer olmayanlarından da bu resim ve vergiler dışında mali yükümlülüğe maruz kalmamaları istenmiştir. Bk., Aynı belge, s. 129.

⁶³ Kale müstahfızı 5 yıldır Birecik'te bulunmamaktadır. Bu durumdan dolayı gedik tımar hakkının fesh edilmesi talep edilmektedir. Bk., Aynı belge, s. 129.

⁶⁴ Berazi Ekradı Mukataasının ½ tutarındaki hisselerini Bursa Valisi Vezir Ahmed Paşa ile Ali isimli şahıs malikaneci olarak tasarruflarında bulundurmaktadırlar. Tasarrufları karşılığında senelik mal bedeli olarak 1.000 guruş ödemekte mükellef olup, bu mal bedeli bir asırdır değişmeden aynı miktarda ödenmektedir. Malikane tasarrufunda Berazi oymaklarından Mir cemaatide bulunmakta olup, Mir aşireti karyelerinde tımar ehli olan Hasan veledi Ali ile Mehmed veledi İbrahim'in sırasıyla 5553 ve 5556 akçelik deftere kayıtlı tımarları da mevcuttur. Ancak malikaneci Ali ile Ahmed Paşanın vekili bunların tımar hisselerine müdahale etmektedirler.”, Bk. **BOA**, C. ML. 4683.

⁶⁵ “Ekizce mukataası, Ekizce, Kantara, Sumakdanesi, Kadı, Üç pınar, Karacaviran, Burculhaman, Küçükmağara, Sekteriç mezarları ile Şeyh Çoban karyesinden oluşmaktadır., Bk., **BOA**, MAD 9637, s. 123.

⁶⁶ 1232 senesinde Mülazım İsmail veledi Şeyh Ahmed'e, Miralay Mehmed arzı ile tımar tevcihi yapılmıştır. Kızıloyuk karyesi (6.500 akçe ile tımar tasarrufuna haiz olan Sipahi Seyyid İsmail veledi Mustafa'nın tımarında olmamasından dolayı) ile Cebelüferraş karyesinin 8.500 akçelik defter tutarına tamamlanmıştır. İlgili tımar tasarrufunu elinde bulunduranlar sefere katılmak zorundadırlar. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 138.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1235 ⁶⁷	Berazi Mukataası	Emanet Usulü ile Tasarruf Edilen Mukataada, Tahsilat Güçlüğü	Gelir Mukabili Zahire Toplamaya Yetkili Olan Şahıslara Ödeme Yapmayanlar	Humus Sancağı Mutasarrıfı El-Hac Halil Paşa	10.200 Guruş
1236 ⁶⁸	a) Birecik Ahalisi b) Suruç Beydili Türkmeni c) Suruç Aşiretleri	Marifeti Şer'ie Tahsiline Muhalefet	Vergi Borçlarını Ödemeyen Reaya	Anadolu Muhasebesi	a) 10.000 Guruş b) 27.279 Guruş c) 10.000 Guruş
1237 ⁶⁹	Sur Karyesi	Suruç'daki Mezradan "Hassı Ulufe" Talebi	Liva Mutasarrıfı (Mezrayı İltizama Katma İddiasıyla)	Erbabı Tımarıdan Esseyid Mehmed Veledi Osman ile Sipahi Mehmed (İştiraken)	a) 14.489 Akçe (Gayriden) b) 10.000 Akçe
1237 ⁷⁰	a) Harmit Karyesi b) Tilyan Mezrası c) Hubuk ve Tilviran Karyeleri	Kale Dizdarının Gedik Tımarı Müşterek Olarak Tasarruf Olunurken, Birecik Müteselliminin Müdahalesi	Birecik Mütesellimi	Kale Dizdarı Şeyh Ahmed Veledi Esseyid Ali	5.710 Akçe (Gayriden)

⁶⁷ Mukataa gelirinin nısfı (1/2) si Humus sancağı masrafına emanet olarak tahsis edilmiş olup, gelire mukabil toplanması gereken zahire ferman tarihinden beri görevlilere eda edilmemiştir. Bk., **BOA**, MAD 9637, s. 136.

⁶⁸ Suruç'taki Beydili Türkmeni cemaati" ilk defa bu belgede yer almaktadır."Bk., **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 139.

⁶⁹ Aynı belge, s. 140.

⁷⁰ Gedik tımarı olarak; Harmita karyesi 5.310, Suruç da ki Tilyan mezrası 2.500, Hubuk ile Tilviran karyeleri de 600 akçelik değerler ile tahsis edilmişlerdir. Bunların toplam deftere yazılı bedeli 8.710 akçe olup, 5.710 akçesi Birecik kalesi dizdarına gedik tımarı olarak tahsis edilmiştir. Bk., Aynı belge, s. 140.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1240 ⁷¹	a) Karaağıl b) Toprakhan c) Parapara'da Cemaati Gökçeöyük d) Kalecik (Bozabad Nahiyesine Tabii)	Vali Tarafından Tımar Karyesinin İltizama Verilmesi.	Dergahı Malum Kapucu Başlarından ve Rakka Valisi Hüseyin Paşanın Kapu Kethüdası Olan Mehmed	Erbabı Tımdardan El-Hac Mustafa Veledi El-Hac Ahmed	a) 17.650 Akçe b ve c) 7.950 Akçesi d) 3.500 Akçe
1252 ⁷²	Şeyh Müslim Karyesi	Malikaneci Tasarrufuna Zaviyedarı Müdahalesi	Zaviyedar	Malikaneci Şeyh Şerif	-
1253 ⁷³	Şevkan Karyesi	Vakıf Ehlinden Haksız Avarız Talebi	Şevkan Karyesi Ahalisi	Zaviyedar Derviş Şaban ve Derviş Abdulkadir	-
1256 ⁷⁴	Şevkan Karyesi	Vakıf Ehlinden Haksız Avarız Talebi	Şevkan Karyesi Ahalisi	Zaviyedar Molla Mehmed ile Vakfın; Müezzini, Bevvabı, Ferraşı ve Müezzinleri.	-

⁷¹ Bozabad nahiyesinin Kalecik karyesi Rakka eyalet iltizamına dahil olmadığı halde Rakka Valisi Hüseyin Paşa'nın, Kapu kethüdası olan Mehmed'e 1239 senesinde kadı oluru ile iltizama verilmiştir. Yukarıda adı geçen yerleri tasarruflarında bulunduran Sipahiler El-Haç Ahmed ile El-Haç Mustafa tarafından bu yerlerin ulufe ve rüsumlarının iltizama dahil olmamasını gerekçe göstererek yaptıkları itiraz üzerine, Defterhaneyi Amire'deki kayıtlar incelenmiş ve Kalecik karyesinin (Bozabad Karyesi) tımar karyesi olduğu tescil edilerek, iltizam tasarrufu sone ermiştir.. Bk. Aynı belge, s. 142.

⁷² Şeyh Müslim zaviyesi, Defter-i Hakani kayıtlarına göre aynı ismi de taşıyan karyenin 5 kıt'a arazisi vakfın akaratına tahsis edilmiş olup, geri kalan kısmı da Hevass-ı Hümayun nevi'ndendir (Hazineye gelir olarak kaydedilmiş). Zaviyedar, vakfa tahsis edilmiş olan arazi gelirleri ile yetinmeyerek, malikanecinin Şeyh Müslim Karyesi ve mezraasından deruhte etmiş olduğu malikaneye, ilgili arazilerin Rakka Hazinesi iltizamından olmadığı gerekçesi ile itiraz etmiştir.. Bk. Aynı belge, s. 158.

⁷³ Evkafı Hümayun Nezaretinden verilen berat ile zaviyedarlık görevi tevcih edilmiştir. Ben-i Âli'esselam Vakfı zaviyedarları Şevkan karyesinde ikamet etmekte olup, Avarız ödemelerini gerektirecek emlak ve arazileri olmadığı halde, hisse'î tekalif talep edilmektedir. Bk. Aynı belge, s. 167.

⁷⁴ Şevkan karyesindeki vakıf çalışanlarının üzerlerinde kayıtlı arazi ve emlakları olmamasından dolayı tekaliften muaf olduklarına dair 1251'de ferman verilmiş olmasına rağmen, fermanın gereğinin yerine getirilmemesi. Bk. Aynı belge, s. 168.

Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1256 ⁷⁵	Suruç	Aşiretin Artık Yaylaya Çıkmadığı Halde Otlak ve Sulak Resmi Talebi	Hass-ı Hümayun Mutasarrıfı	Şeyhan-ı Abbasiyan Cemaati	5.000 Akçe
1257 ⁷⁶	Suruç	Kadılık Makamı Tarafından, Ruha Reayası Olarak Deftere Kayıtlı Olmayan Berazi Reayasından Resmi Raiyet Talep Edilmesi	Ruha Kadısı Zabiti	Berazi Cemaatinden; Şeyh Abdulkadir, Numan, Osman, Mustafa, Ali, Mahmud, Mehmed Şahin, Halil vs.	19.066 Akçe
1257 ⁷⁷	Birecik-Suruç Yolu	Halep ile Diyarbakır Arasında Katırcılık Yapan Şahsın Ruha'ya Bir Saat Mesafede 4 Adet Katırı ile 2.000 Guruşluk Mal ve Emvalinin Gasp Edilmesi	Kimliği Belirsiz Eşkîyalar	Katırcı Eğinli Mustafa	-
1258 ⁷⁸	Birecik	Hazret-i Zeynel Abidin Sülalesinden Olan Şahıslardan, Ellerinde Tekalifden Muaf Olduklarını Belirten Temessükleri Bulunmasına Rağmen, Bunlardan Tekalif Talep Edilmesi	Ehli Örf Taifesi ile Resmi Raiyet Mükellifi Olan Diğer Şahıslar	Esseyyit Hasan Veledi Esseyyit Ali, Esseyyit Ali Veledi Cafer, Esseyyit Mehmed	-
1258 ⁷⁹	Hamza Bolus Karyesi	İki Nefer “Cebelü Deştari” Şartıyla 1236 Tarihli Berat ile Diğer Bir Zuema ile Müştereken Tasarruflarında Olan Karyede, Diğer Züemanın Hak İhlali	Müşterek Tasarrufta Bulunan Mehmed Emin	İstab-ı Amire Tekaidlerinden Mehmed	35.300 Akçe

⁷⁵ Defterhane-i Amire'deki Hass-ı Hümayun kayıtlarında resmi yaylak, ve resmi kışlak vergisi mükellefi olarak kaydedilmiş olan Şeyhanı Abbasiyan cemaatinin artık yaylaya çıkmamalarına rağmen bunlardan yaylak ve kışlak resminin talep edilmesi üzerine, yaylaya çıkıp çıkmadıklarının Suruç naibi tarafından teftiş edilmesi emri. Bk. Aynı belge, s. 168.

⁷⁶ Cemaati Berazi, defteri Mufassal ve İcmalde 330 nefer kayıtlıdır. Bk. Aynı belge, s. 170.

⁷⁷ Aynı belge, s. 171.

⁷⁸ Zeynel Abidin sülalesinden olan ve tekalif den muaf olan şahıslardan, tekalif alınmaması ile ilgili olan yukarıdaki hüküm, her ne kadar Birecik naibine yazılmışsa da, bu sülaile esasen Suruç'a kayıtlıdır., Bk. Aynı belge, s. 175.

⁷⁹ Aynı belge, s. 175.

Ek 3: Rumkale Kazası ve Mali İhtilaflar, H. 1155-1235

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1155 ¹	Ank Nahiyesi	Rumkale Mukataaca'sının Kanuni Tasarrufuna, Rakka Müteselliminin Mani Olması	Rakka Mütesellimi	Malikaneci El-Hac Abdi	-
1155 ²	Çukurlu Nahiyesi	Hane Baskını ve Gasp	Rumkale Sakinlerinden Ali Tusan	Çukurlu Sakinlerinden Osman	-
1156 ³	Ank Nahiyesi Eram Karyesi	Aşiret Kethüdası ve Aynı Zamanda Rumkale Subaşlarından Olan Şahsın, Rüsumat, Raiyet ve İskan Talepleri ile Eram Karyesi Reayasını Rendice Etmesi	Mühirmeli Aşireti Kethüdası Süleyman ve Mahiyeti	Baraklı Uzun Ömer, Süleyman Bin Cuma ve Hasan (Eram Karyesi Sakinlerinden)	-
1157 ⁴	Rumkale	Rumkale Camii Kebir Vakfı Tevliyetine Beratı ile Nezaret Eden Şahsın Haklarına Müdahale	Rumkaleli Halid	Mütevelli Seyyid Abdullah	-
1157 ⁵	Rumkale	Müşterek Tasarruf Edilen Bahçe Varidatına Müdahale	Rumkaleli Ebubekir ve Hasan	Rumkaleli Hasan ve Yusuf	-
1159 ⁶	Rumkale Karyeleri	Rumkale Mukataasını Malikaneci Olarak Tasarrufunda Bulunduran Şahsın Alması İcap Eden Aşarları ile Deftere Kayıtlı Rüsumların Ödenmesinde Reayadan Bazılarının Mükellefiyetlerini Yerine Getirmede İmtina Etmeleri	Rumkale'de Ziraat Eden Reayadan Bazıları	Malikaneci Abdi	-

¹ Malikane olarak işletilen Rumkale ve çevresi mukataasının reayası aşarlarını ödedikleri ve karyedeki ambarda muhafaza edip Rumkale'ye de pazara taşımak için malikaneciye yükümlülüklerini yerine getirdikleri halde Rakka mütesellimi, Ank reayasının nakliye faaliyetlerini engelleyerek malikanecinin zararına sebep olmaktadır. Bkz, BOA, Rakka Ahkam Defteri 24, s. 8.

² Aynı belge, s. 14.

³ Aynı belge, s. 14.

⁴ Aynı belge, s. 18.

⁵ Aynı belge, s. 24.

⁶ Malikaneci El-Haç Abdi Divanı Hümayunda Tezkire-i Evvel olarak görev yapmaktadır. Abdi'nin tahsil etmesi gereken aşar ve resimlere karşı itiraz meydana gelmiştir İtirazın gerekçesinde defteri atik de gerekli olan kaydın mevcut olmamasını ileri sürülmüştür. Aynı belge, s. 16.

Ek 3: Rumkale Kazası ve Mali İhtilaflar, H. 1155-1235 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1160 ⁷	Baziki Karyeleri	Baziki Aşireti Mensuplarından, İşleyecek Arazi ile ve Üzerlerine Kayıtlı Bir Emlak Olmamasına Rağmen Avarız ve Tekalif Talep Edilmesi	Mir Aşireti ve Kethüdası	Baziki Aşiretinden Murad ve Ramazan	-
1161 ⁸	Baziki ve Bahadırlı Aşiretleri	Rumkale Mukataasın Malikaneci Olarak İşleten Şahsın, Gerekli Olan Tahsilat Yapamaması	Baziki ve Bahadırlı Aşiretleri	Divanı Hümayunda Tezkireyi Evvel Olan El-Hac Abdi	-
1162 ⁹	Baziki ve Bahadırlı Aşiretleri	Rumkale Mukataasın Malikaneci Olarak İşleten Şahsın, Gerekli Olan Tahsilat Yapamaması	Baziki ve Bahadırlı Aşiretleri	Divanı Hümayun Tezkireyi Evvelcisi El-Hac Abdi	-
1164 ¹⁰	Rumkale Kazası	Terekeye Konu Olan Bağ, Bahçe ve Arsaya Müdahale	Amcaları Taha	Kaza Sakinlerinden Mustafa ile Mehmed	-
1167 ¹¹	Cibin Karyesi	Zeamet Hissesi Olan Zuema, Aşar ve Rüsumatdan Olan Alacağımı Tahsil ile Mükellef Olan Subaşıya, Reayadan Bazıları Ödemelerinde Direnmişlerdir.	Cibin Reayasından Bazıları	Dergahı Malum Müteferrikalarından Deve Mehmed Veledi Bayram	10.500 Akçe

⁷ Aynı belge, s. 49.

⁸ El-Hac Halil Rumkale ve tevaii mukataasının nısf hissesini malikaneci olarak tasarrufunda bulundurmaktadır. Malikaneci Rumkale'nin 1160-61 senelerine mahsuben alması gereken Baziki aşireti aşarlarını ise alamamaktadır. Baziki Aşireti ile birlikte Bahadırlı Aşireti aşar ve rüsumları da aynı malikanenin kapsamında olup, Bahadırlı aşiretinden de miri alacaklar tahsil edilememiştir. Aynı belge, s. 58.

⁹ Bir sene önceki ahkam kaydında mali yükümlülüklerini yerine getirmemek de direnen Baziki ve Bahadırlı aşiret mensupları, bir sonraki senede de kadim yerlerini terk ederek Ayıntab sancağına firar ederek yükümlülüklerini yerine getirmekten kaçınmışlardır. Malikaneci Abdi bu yeni durum karşısında, reayasını defteri atik de kayıtlı oldukları yerlere yeniden iskan edilmelerini talep etmiştir. Aynı belge, s. 60.

¹⁰ Aynı belge, s. 78.

¹¹ Ank nahiyesi bu hükümde doğrudan doğruya Birecik Sancağının nahiyesi olarak belirtilmiştir. Ank Nahiyesinin Cibin Karyesinde zeamet sahibi olan kamu görevlisi aynı zamanda Kastamonu, Çorum ve Sinop sancaklarında da zeamatının mukabilinde tımar sahibidir. Aynı belge, s. 97.

Ek 3: Rumkale Kazası ve Mali İhtilaflar, H. 1155-1235 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1168 ¹²	Kerbuş Karyesi Karaburç Karyesi	Kerbuş Karyesinde Oturan Şahsın Karaburç Karyesinden Ocak Hakkı Alacağını Talep Etmesine Rağmen Tahsil Edememiş, Aşiret Oymaklarının Kethüdarları Da Hakkın Ödenmesine Kefil Olmuşlardır.	Karaburç Karyesi Ahalisi	Ocak Hakkı Sahibi Ve Kerbuş Karyesi Sakilerinden El- Hac Abbas	1.000 Guruş
1169 ¹³	Rumkale Mukataası	Eşkıya Tasallutundan Dolayı Reyanın Meskun Mahallerinden Fırarları ve Malikane Tasarrufunun Sıkıntıya Düşmesi	Rumkaleli EşkİYalar	Rumkale Malikanesinin % 50 Hisse ile Ortağı Olan Hacı İsmail	-
1169 ¹⁴	Ank Nahiyesi Cibin Karyesi	Ank Nahiyesi Cibin Karyesinde, Zeamet Olarak Tahsis Edilen Hisseye, Eşraftan Birinin Müdahalesi	Rumkale Eşrafından Sakıp Efendi	Hazine Katibi Süleyman	8.000 Akçe (Gayriden)
1170 ¹⁵	Ank Nahiyesi Cibin Karyesi	Ank Nahiyesi Cibin Karyesinde, Katip Müteferrikadan Kanun Dışı Olarak "Cebelü Bedeli Talebi"	Birecik Alaybeyi	Hazine Katibi Süleyman	8.000 Akçe
1171 ¹⁷	Cibin Karyesi	Bir EşkİYanın Karye Halkına Teaddide Bulunmasından Dolayı, Reyanın Subaşına Eda Etmeleri Gereken Mükellefiyetlerini Yerine Getirememeleri.	Rumkale Sakinlerinden Musa	Hazine Katibi Süleyman	-

¹² Ocak hakkının karşılığı olan hizmet belirtilmemiştir. Rumkale Reşi Aşireti oymaklarının kethüdarları olan Kibran oymağı kethüdası Derviş, Keliş ve Zoraklı oymağı kethüdası Osman, Fernan oymağı ve Cubur oymağı kethüdası Osman, Zadar oymağı kethüdası Kurbaş ve Balu oymağı kethüdası Çavuş, 1000 guruşluk meblağın ödenmesine kefil olmuşlardır. Bk. Aynı belge, s. 103.

¹³ Aynı belge, s. 122.

¹⁴ Katip Süleyman'ın zeamet gelirleri Kastamonu, Çorum, Sancaklarında da mevcuttur. Bk. Aynı belge, s. 125.

¹⁵ Müteferrika tımarının gedikli olmasına rağmen, kanuna muğayir olarak Birecik Alaybeyi bu zeametten cebelü bedeli talep etmektedir. Alaybeyinin ilgili talebi zeametın gedikli olmadığı ileri sürmesine dayanmaktadır. Miralayın talebi üzerine zeamatın gedikli olup olmadığıın tespiti için, Defterhane-i Amire'deki kayıtlar incelenerek, sorun giderilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 126.

¹⁶ Karye sakinleri subaşına; aşar, sair rüsumlar, avarız, imdadı seferiye ile imdadı hazariye ile emri şerif gereği sair tekaliflerini ödemekle de mükelleflerdir. Bk. Aynı belge, s. 132

¹⁷ Karye sakinleri subaşına; aşar, sair rüsumlar, avarız, imdadı seferiye ile imdadı hazariye ile emri şerif gereği sair tekaliflerini ödemekle de mükelleflerdir. Bk. Aynı belge, s. 132

Ek 3: Rumkale Kazası ve Mali İhtilaflar, H. 1155-1235 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1175 ¹⁸	Ank Nahiyesi Ayranpınarı Karyesi	Malikaneci ile Vakıf Mütevellisinin İhtilafları	Mehmed Paşa Vakfı Mütevellisi	Malikaneci El-Hac Halil	4.074 Akçe
1175 ¹⁹	Araban Nahiyesi	Malikaneci Malına Araban Eşkiyasının Gaspı	Kör Süleyman, Kör Ali, Kara Mehmed	Malikaneci El-Hac Halil	-
1176 ²⁰	Oyumağaç, Göklü, Ömerli, Susak, Asman Karyeleri.	Malikanecinin Yetki Sınırnı Aşarak, Adı Geçen Karyelerdeki Baziki Aşireti Reayasından Aşar Talep Etmesi	Malikaneci Halil ve İştirakçileri	İsmi Geçen Karyelerdeki Baziki Aşireti Reayası	6.485 Akçe
1178 ²¹	Rumevlek Ayran Pınarı Erdil (Araban Nahiyesi) Karyeleri	Malikaneciler Zabitanı Tarafından Reyanın Zulme Uğraması Sonucu Firar Etmeleri Sonucu, Mehmed Paşa Vakfı ile Malikanecilerin Zarara Uğramaları	Rumkale Mukataası Zabitanı Halil	Hassa Silahşorlarından El-Hac Mehmed ile Müderrisi Es-Seyyid Abdurrahim Arzı ile Mehmed Paşa Vakfı ve Rumkale Malikanecileri	-
1181 ²²	Rumkale Mukataası	İki Malikâneçinin Anlaşarak Yetki Sınırlarını Aşarak, Rum Kale Malikanecisini Zor Durumda Bırakmaları	Rişvan Mukataası ile Siverek Baziki Mukataası Malikâneçileri	Rumkale Malikanecisi Tersane Emni El-Hac Mehmet	1.000 Akçe

¹⁸ Rumkale Mukataasına dahil olan Birecik sancağı Ank nahiyesine tabii Ayranpınar karyesi (47 nefer kayıtlı), deftere 4.074 akçe olarak kayıtlıdır. Mehmed Paşa vakfının aynı karyede olan akarı vakıf tesisinde 1.037 akçe olarak kaydedilmiştir. Defteri icmalde hisseyi miri 12 kırat olup, ilgili senede bunun karşılığı 4.000 akçedir. Geri kalan kısmı Hevass-ı Hümayuna kayıtlıdır. Vakıf, deftere kayıtlı olan aşar miktarına kanaat etmeyip, Hevass-ı Hümayun hissesine de müdahale ederek, malikâneçinin tasarrufuna müdahale etmiştir. Aynı belge, s. 164.

¹⁹ 1160 senesinden beri mukataa işleticisi olan şahsın, iki senedir mahsulünün ve ambar olunan zahirenin gasp edilmiştir. Failler yakalanarak Rakka Kalesine kalebend edilmiş olup, sonrasında da Rakka'da iskan edilmeleri emredilmiştir. Aynı belge, s. 166.

²⁰ Baziki Aşireti oymaklarının karyelerinden olan ismi geçen yerler, Rumkale toprağındadırlar. Fakat mukataa gelirleri açısından ise Siverek mukataasına dâhillerdir. Bk. Aynı belge, s. 177.

²¹ Rumevlek karyesi hasılatının 240 akçelik hissesi Mehmed Paşa Vakfına, 506 akçelik kısmı rüsumu örfiye ye aittir.. Rumkale mukataasını müştereken malikane olarak tasarrufunda bulunduranların zabitanı olan şahsın zulmünden dolayı, reaya firarı gerçekleşmiş ve bunun sonucunda vakıf ile malikane gelirlerinde sıkıntı meydana gelmiştir. Aynı belge, s. 199.

Ek 3: Rumkale Kazası ve Mali İhtilaflar, H. 1155-1235 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1181 ²²	Rumkale Mukataası	İki Malikânecinin Anlaşarak Yetki Sınırlarını Aşarak, Rum Kale Malikanecisini Zor Durumda Bırakmaları	Rişvan Mukataası ile Siverek Baziki Mukataası Malikânecileri	Rumkale Malikanecisi Tersane Emine El-Hac Mehmet	1.000 Guruş
1183 ²³	Göklü Karyesi	Göklü Karyesinin Bağlı Bulunduğu Mukataanın % 50 Hissesini Tasarrufunda Malikanecinin Reayadan Aldığı Eşyaların Bedelini Ödememesi	Mukataacı, Rumkaleli Hacı Halil	Göklü Reayası	80 Kise Akçe
1183 ²⁴	Rumkale Mukataası	Devlet Ricalinin Kanunsuz Vergi Talepleri ile, Bölgenin Sosyal Ve İktisadî Yapısının Bozulmasına Sebep Olmaları..	Çevrede Olup Da İsimleri Belirtilmeyen Mirimiran Ve Mütessellimler	Malikaneci Mehmed	8.000 Guruş
1183 ²⁵	Rumkale Mukataası	Reayadan Bazılarının 1181 Ve 82 Senelerine Ait Olan Aşarlarını Ödemekte Direnmeleri	Rumkale Reayası	El-Hac Halil	-
1189 ²⁶	Ayranpınarı Karyesi	Ayranpınarı Karyesi Sakinlerinden Bazıları, Üzerlerine Kayıtlı Ve İşledikleri Arazileri Olmadığı Halde, Ehli Örf Taifesin Tarafından Avarız Talep Edilmektedir.	Ehli Örf Taifesi	Ayranpınarı Sakinlerinden Bazıları	-

²² Tersaneyi Amire Emine olan El-Haç Mehmed Rumkale ve tevabii mukataasını malikane olarak deruhte etmiştir. Ancak reayadan bazıları üzerlerinde kayıtlı miri bir nesne olmadığını öne sürerek mali yükümlülüklerini yerine getirmemişlerdir. Malikaneci tarafından tayin edilen mübaşir ise reayadan 1000 guruş değerinde kanunsuz tahsilat da (zahire ve odun bahası) bulunmuştur. Malatya Sancağı Rişvan mukataasını deruhte eden Rişvanzade de, Siverek Sancağı Berazi mukataası malikanecisi ile anlaşarak, bunların üzerlerine mübaşir salıp reayadan kanunsuz vergi taleplerinde bulunmuştur. Aynı belge, s. 221.

²³ Mukataacı Hacı Halil tasarrufunu 1170 senesinde beri sürdürmektedir. Reaya, Hacı Halil den olan şikayetleri için de Orduyu Hümayun'a arzda bulunmuşlardır. Aynı belge, s. 235.

²⁴ Çevredeki mirimiran ve mütessellimler, birkaç yıldır Rumkale ve çevresi reayasından aba bahası namı ile defterde karşılığı olmayan (kanunsuz) bir vergi almaktadırlar. Bundan dolayı reaya zulme maruz kalmış olup, yakın çevreye firar etmişlerdir. Firarlar neticesinde karye ve mezraların harap olması sonucu ortaya çıkmıştır. Aynı belge, s. 235.

²⁵ Malikaneci sorunun giderilmesi için, Orduyu Hümayuna arzda bulunmuştur. Aynı belge, s. 236.

²⁶ Ayranpınarı karyesi daha önceki hükümlerde Rumkale kazası Ank Nahiyesine bağlı olarak kayıt edilmişken, bu hükümde doğrudan Birecik sancağına bağlı olarak kayıt edilmiştir. Aynı belge, s. 236.

Ek 3: Rumkale Kazası ve Mali İhtilaflar, H. 1155-1235 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1190 ²⁷	Rumkale Mukataası	Rumkale ve Tevabii Mukataasını Malikane Olarak Tasarrufunda Bulunduran Malikanecinin, Tayin Etmış Olduğu Vekile, Reayanın Eda Etmeleri Gereken Aşar ve Rüsmların Gereğini Yapmamaları.	Ank Nahiyesi Reayasından Baziki Aşireti Mensupları	Şıkkı Evvel Defterdarı Olan Malikâneci Mehmet Emin ile Bunun Vekili Olan Abdullah	-
1194 ²⁸	Keferkab Karyesi	Tapulu Bostana Müdahale	Mütegalibeden Bazıları	Reaya Osman	-
1194 ²⁹	Çardak Karyesi	Has Karye Kethüdasının 1180 Senesinden Beri 100 Guruş Olan Ocak Hakkı Talep Ederek (Senede) Reayaya Teaddisi	Karye Kethüdası ve Yandaşları	Köy Reayası	1.000 Guruş
1196 ³⁰	Eğirce Mezrası	Rumkale Mukataasına 1194’de İlhak Olan Araban Nahiyesi Said Bin Vakkas Vakfı (Aynı İsimli Mezrada), Aynı Nahiyenin Eğirce Karyesi Şarkındaki Varidatın Akarat Olarak Tahsisi (95 Senesinde)	Vakıf Akarının Mukataa’ya Devri	Mütevelli El- Hac Mustafa	14.136 Akçe
1197 ³¹	Rumkale	Rumkale’de Sakin Olan Şahıslardan İsmail ile İştiraken Tasarrufunda Bulunulan Bahçenin, Hissedarlardan İsmail’in Vefatıyla, Hissesinin Diğer Ortak Tarafından Gasbı	Molla Hasan	Rumkale Sakinlerinden Osman	-

²⁷ Ank nahiyesi Birecik sancağı nahiyesine tabii olarak belirtilmiştir. Malikânecinin deruhte etmiş olduğu mukataa ise Rumkale mukataasıdır. Aynı belge, s. 236.

²⁸ Aynı belge, s. 5.

²⁹ Aynı belge, s. 5.

³⁰ “.Said Vakkas. sahabeyi kiramadan vakfının akarı olan vakfın Rumkale mukataasına ilhak ve zaviyedarlık beratı kadimini terkin ile...” Aynı belge, s. 25.

³¹ Aynı belge, s. 27.

Ek 3: Rumkale Kazası ve Mali İhtilaflar, H. 1155-1235 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1207 ³²	Ank Nahiyesi Çibin Karyesi	Zeamet Karyelerine Müdahale	Subaşı	Enderun-u Hümayun Gediklilerinden Mustafa ile İstablı Amire Katiplerinden Mustafa	11.946 Akçe (Gayriden)
1212 ³³	Baziki Karyeleri	Reayadan Haksın Vergi Talepler	Mukataacılar ile Mirimiran ve Mütesellimler	Ank Nahiyesindeki Baziki Reayası	1000 Guruş
1212 ³⁴	Rumkale Mukataası	Rumkale Mukataasını Malikane Olarak Tasarrufunda Bulunduran Şahsın, Azledilmesi	Mukataacı Bekir	Rumkale Reayası	-
1212 ³⁵	Rumkale Mukataası	1193'de Sülius Hisseyi Deruhte Eden Fakat Aynı Sene Vefat Eden Malikanecinin Mali Bakayasının Tahsili	Malikanecinin Oğlu Bekir	Rumkale Reayası	1050 Guruş
1213 ³⁶	Rumkale Mukataası	Devlet Ricalinden Malikanecinin Vekilinin Kefil Gösteremediği Gerekçesi ile Diğer İştirakçilerin Tasarrufa Müdahale Etmeleri	Rumkaleli Malikaneciler	Ruznamçeyi Hümayun Katibi Mehmed Emin Bey	6.580,5 Guruş

³² Enderunu Hümayun gediklilerinden Mustafa ile İstablı amire katiplerinden Halife Mustafa, iştiraken zeamet tasarrufları olup, zeamet değeri toplam 45.387 akçedir. Zeamet karyeleri Çorum, Kastamonu, Birecik ve Antep sancaklarında olup, Birecik'deki karye Cibin'dir. Cibin 105 nefer reaya ile 11.946 akçe deftere kayıtlı hasılat dan oluşmaktadır. Cibin karyesindeki subaşı araziye kendi namına işlemektedir. Aynı belge, s. 54.

³³ Malatya Sancağında bulunan Rışvan aşireti üzerinden alınan vergilerin ihalesini alan mukataacılar, Malatya mirimiranı ve mütesellimi ile anlaşarak, kendi idarî sınırlarına girmeyen Ank nahiyesi Baziki cemaatinden, her haneden 2'şer gurusluk "aba bahası" ile toplam 1.000 gurusluk talep etmişlerdir. Bu olayın daha önce 1181 senesinde de gerçekleştiği hatırlatması yapılarak, Rumkale, Birecik, Ruha ve Siverek'de bulunan kadırlara verilen emir ile mevcut mağduriyetin giderilmesi ve tekrarlanmaması istenmiştir. Aynı belge, s. 81.

³⁴ BOA, C. ML. 3381.

³⁵ 1193'de malikane hissesi deruhte eden Kürdi Mehmed Paşa müteakip senede vefat etmiş olmasına rağmen, Nizip nahiyesi Mizar karyesinde ikamet eden Bekir babasının bakaya kalan mal bedelini ödememiştir. Aradan geçen dokuz senede Rumkale malikanesinde iştiraken tasarrufta bulunmuş ancak reayaya zulmü ve diğer iştirakçilerle ihtilafından dolayı azledilmiştir. Azil sonrası babasından intikal eden bakaya tutarı da talep edilmiştir. Bk. BOA, MAD 9586, s. 299.

³⁶ Reayanın Suruç ve Behisni'ye firarlarına karşın mukataacılar da Birecik'e gitmişlerdir. Bk. BOA, Rakka Ahkam Defteri 9586, s. 300.

Ek 3: Rumkale Kazası ve Mali İhtilaflar, H. 1155-1235 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1213 ³⁷	Rumkale Mukataası	Devlet Ricalinden Malikanecinin Vekilinin Kefil Gösteremediği Gereçesi ile Diğer İştirakçilerin Tasarrufa Müdahale Etmeleri	Rumkaleli Malikaneciler	Ruznamçeyi Hümayun Katibi Mehmed Emin Bey	6.580,5 Guruş
1214 ³⁸	Rumkale Mukataası	Malikane Varidatına Ve Reayasına Müdahale Edilerek Reayanın Suruç Ve Behisni'ye Firarlarına Sebep Olunması	Rumkaleli Bekir Bey	Mukataacı Halil Paşa Biraderi Hacı Sadık ve Oğlu Mustafa	11.300 Guruş
1230 ³⁹	İncirviran Mezrası	Rumkale Sıddıkı el-Din Vakfının Gelirine Müdahale	Merzuman Sakinlerinden Hüseyin Bin Mehmed, El- Hac Mehmed	Vakıf Mütevellisi	300 Akçe
1231 ⁴⁰	Rumkale	Tımar Ehlinin, Voyvoda Gadrına Maruz Kalması	Rumkale Voyvodası	Cebelü Mir Mustafa	-

³⁷ Reayanın Suruç ve Behisni'ye firarlarına karşın mukataacılar da Birecik'e gitmişlerdir. Bk. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 9586, s. 300.

³⁸ **BOA**, MAD 9586, s. 301.

³⁹ Merzuman Nahiyesi 1230 senesi itibarı ile Birecik sancağı, Rumkale kazası nahiyesine bağlı olarak görülmektedir. Meydana gelen sorun çözüme kavuşturulmadan ilgili vakfın devletle olan ilişkilerinin değerlendirilmesi yapılmıştır. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 126.

⁴⁰ El-Hac Abdülgafur, İstanbul'daki Hazreti Ebu Ensari vakfının türbedarı, Halilpaşazade Mir Mustafa'nın kardeşidir. Malikane işletmek için geldiği Rumkale de Voyvodanın gadrına uğrayarak miktarı belirtilmemiş olan mal ve emvali gasp edilmiştir. Aynı belge, s. 129.

Ek 3: Rumkale Kazası ve Mali İhtilaflar, H. 1155-1235 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1231 ⁴¹	a) Balak Karyesi (Ank Nahiyesi) b) İncirli (Birecik) c) Kızılsu d) Akçavıran (Suruç)	Hasılatları Belirtilen Karye ve Mezraların Toplam Kayıtlı Değerinin 7.700 Akçelik Kısmı Seyyid Mustafa Veledi Abdurrahman Tımar Yeri Olarak Bağlanmasına Rağmen Hariçten Müdahale Olunmuş.	Hariçten Şahıslar	Erbabı Tımarıdan Seyyid Mustafa Veledi Abdurrahman	a) 6.000 Akçe b) 500 Akçe c) 4.000 Akçe d) 4.000 Akçe
1233 ⁴²	Rumkale	Mülk Bahçe Tasarrufuna Müdahale	Rumkaleli Abdullah	Bahçeci Mustafa	-
1234 ⁴³	Rumkale Mukataası	Malikane Gelirinin Yarısı Tımara Tahsis Edilmiş Olmasına Rağmen, Malikaneci Buna Riayet Etmemiştir	Malikaneci Hacı Sadık ve Oğulları	Divanı Hümayun Kapu Kethüdası Salih Zide	7.632 Guruş
1235 ⁴⁴	a) Kızıloyuk Karyesi (Ank Nahiyesi) b) Cebelüferas (Suruç Nahiyesi)	Sefere Katılmayan ve Tımarının Başında Da Bulunmamasından Dolayı Azledilen Sipahinin, Yerine Atanmış Olan Sipahiye Muhalefeti	Sipahi Mustafa (Seyyid İsmail Veledi)	Şeyh Ahmed	a) 6.500 Akçe (Gayriden) b) 4.250 Akçe

⁴¹ Aynı belge, s. 136

⁴² Aynı belge, s. 131.

⁴³ BOA, MAD 9637, s. 121.

⁴⁴ 1232 senesinde Mülazım İsmail veledi Şeyh Ahmed'e, Miralay Mehmed arzı ile timar tevcihi yapılmıştır. Kızıloyuk karyesi (6.500 akçe ile timar tasarrufuna haiz olan Sipahi Seyyid İsmail veledi Mustafa'nın tımarında olmamasından dolayı) ile Cebelüferas karyesinin 8.110 akçelik defter değerinin nısfı tutarından, toplam 8.500 akçelik defter tutarına tamamlanmıştır. Şeyh Ahmed'e yapılan timar tasarrufunun halefi olanın sipahi Mustafa'nın muhalefeti üzerine yapılan değerlendirmede, Eşkinci zuema ve erbabı tımarıdan seferi hazıradan bulunmayanlarının, tımarlarına el konulacağı kuralı hazırlanmıştır. Bk., BOA, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 138.

Ek 4: Nizip, Merzuman ve Araban Nahiyeleri ve Mali İhtilaflar, H. 1116-1231

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1116 ¹	Rakka Eyaleti ve Nizip Nahiyesi	Malatya Reayasından Bazıları Rakka Eyaletinde Başboş Dolaşıp, Buraların Reayalarına Zulüm Edip Mali Yapıyı Bozmaktadırlar	Zorkanlı Aşireti	Nizip, Birecik Başta Olmak Üzere Rakka Eyaleti Reayaları	
1118 ²	Reşi Aşireti (Nizip)	Reşi Aşireti Mukataası Malikane Olarak İhale Edilmiş Olmasına Rağmen Ehli Örfün Müdahale Etmesi	Bölgedeki Ehli Örf Taifesi	Malikaneci Kapucubaşı Ali Paşazade İbrahim Beğ	-
1125 ³	Reşi Aşireti (Nizip)	Aşiret Mensuplarının Meskun Mahallerini Terk Ederek Şekavede Sebep Olmuşlardır.	Reşi Reayası	Rumkale Reayası	328 Guruş
1156 ⁴	Çardak-i Tahtani (Nizip)	Rişvan Aşiretinin Nizip Nahiyesi Karyelerinden Çardak Tahtani ve Oylum Karyelerini Yağmalamaları	Rişvan Aşireti Dabanlı Oymağı Mensupları	Hamza Bin Mehmed (Oylum Karyesi Sakinlerinden)	-
1160 ⁵	Kefredin (Nizip)	Tımar Tasarrufuna, Eski Tımar Ehlinin Müdahalesi	Eski Tımar Sahibi Mustafa	Zuema İsmail Bin Abdullah	17.000 Akçe (Gayriden)

¹ Zorkanlı aşiretinin Malatya Sancağının; Gerger ve Kahta kazalarında 26 köyde meskun oldukları ve birkaç senedir Rakka Eyaletinde dolaşıp, zulüm ve teaddide bulunmanın yanında, üzerlerine yazılı olan avarız ve tekalifi ödemedikleri ifade edilmektedir. Bk. **BOA**, MAD 2942, s. 61.

² Reşi aşireti, mukataadan olup, Halep muhassıllığına tabidir. Reşi aşireti mukataasını 1118'de malikane olarak tasarrufunda bulunduran İbrahim Beğ, aşiret mensuplarından alması gereken vergi ve rüsumları düzenli olarak tahsil edip, hazineye göndermesi gereken senelik mal bedellerini de düzenli olarak eda edebilmektedir. Ancak, Malatya Beylerbeyi, Birecik ve Ayıntab Sancak beyleri ile birlikte, reayadan kanun dışı vergi taleplerinde bulunmaktadır. Ehli örf taifesi olarak tanımlanan kamu görevlilerinin talep ettikleri kanunsuz vergiler odun ve kömür bahasından oluşmaktadır. Bu durum Reşi reayasını rencide ettiği gibi, malikanenin selameti bakımından da mahzurlara matuf bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bk. **BOA**, KK. 2.482, s. 135.

³ Reşi Mukataasını malikane olarak Ali Paşazade İbrahim deruhte etmiştir. Ancak Reşi reayasının karyelerini terk ederek Rumkale karyelerinde yağmacılığa gitmelerinden dolayı İbrahim, Rakka hazinesine senelik olarak eda etmesi gereken mal bedelinin gereğini yerine getirememiştir. **BOA**, MAD 3.434, s. 232.

⁴ Oylum karyesinde reayası Rişvan aşiretinin Dabanlu Oymağındandır. Dabanlu Oymağı Kaba Halil oğlu mahiyetindeki diğer aşiret mensupları tarafından yağmalanmış olup, bölgede bu tür olayların sıklıkla tekrar ettiği de belirtilmektedir. Bk. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 24, s. 13.

⁵ Verilen hüccet mucibince 1154 senesinde Mustafa aldığı berat ile sahip olduğu tımarı, Mustafa'nın rızası ve Birecik Alaybeyinin arzı ile Hacı İsmail'e tevcihi edilmiş olmasına rağmen, eski tımar sahibi devrettiği tasarruf yetkisini devam ettirmek istemektedir. Bk. **BOA**, Aynı belge, s. 49.

Ek 4: Nizip, Merzuman ve Araban Nahiyeleri ve Mali İhtilaflar, H. 1116-1231 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1160 ⁶	Nizip Nahiyesi	Nizip'de Kiliseden Çevrilme Camii'nin 5 Sene Önceki Mütevellisinin, Yeni Tevliyet Vazifesi Başka Birine (Yevmi 2 Akçeden) Verildiği Halde Vakıf Akarıtımını Kendi Namına İşletmeye Devam Etmesi	Hac Mustafa (5 Sene Önceki Mütevelli)	Mütevelli Halil	-
1160 ⁷	Karaburç Karyesi (Merzuman)	Mahkeme Binasını Basan Şahıslar, Karaburç Karyesi'nde Bir Hisseyi Satın Aldıklarını İddia Ederek, Hüccet Talebinde Bulunmuşlardır.	Karyede Tasarrufları Olmayan Mustafa, Mehmed ve Halil ve 60 Nefer	Ali, Kasım, Mehmed	580 Akçe
1163 ⁸	Ekradı Reşi (Nizip) Sucak Karyesi	Aşarlarını Karyelerinin Subaşına Eda Ettikleri Halde, Subaşı Tarafından Kanunun Fevkinde Aşar Talep Etmesi	Karyenin Subaşısı	Ekradı Reşi'den Mustafa ve Dervişoğlu Ali	-
1168 ⁹	Mizar Karyesi (Nizip)	Reyanın Dağılmış Olmasından Dolayı Tımar Ehlinin Alacaklarını Tahsil Edememesi ve İskan Talebi	-	Erbabı Tımarıdan El- Hac Mehmed	4.500 Akçe (Gayriden)
1173 ¹⁰	Cerablus Karyesi (Nizip)	Tımar Ehlinin Vekilinin, Mültezimin Tahvil Tarihine Düşen Mahsulatı Gaspı	Zuemadan Süleyman Vekili Ali	Mültezim Mehmed	-

⁶ Aynı belge, s. 53.

⁷ 400 akçe yazılı Karaburç karyesi mülkiyet üzerine tasarruf edilip, 3 hisselik kısmı da evladi vakıf statüsündeki Mehmed bin Sarım'ın kurduğu ve kadimden beri faaliyette olan vakfa aittir. Vakfın kuruluş gayesi gelip geçen yolcular ile miskinlerin ağırlanması maksadını taşımaktadır. Bk. Aynı belge, s. 43.

⁸ Aynı belge, s. 73.

⁹ Aynı belge, s. 103.

¹⁰ 1172 senesinde Mehmed isimli şahıs, zeamet karyesinin iltizamını deruhte etmiştir. Zeamet ehli olan Süleyman ise aynı dönemde karyede hariçten tasarrufunu devam ettirmektedir. Erbabı tımarıdan Mehmed'in karyedeki vekili (deştarı) olan Ali, Nizip sakinlerinden Zakiroğlu Musa isimli şahısla anlaşarak, mültezimin hissesine isabet eden mahsul miktarından 55 kile arpa ile bir miktar kendiri tahsil ederek, mültezimin mağduriyetine sebep olmuşlardır. Bk. Aynı belge, s. 148.

Ek 4: Nizip, Merzuman ve Araban Nahiyeleri ve Mali İhtilaflar, H. 1116-1231 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1173 ¹¹	Cerablus (Nizip), Mağara, Kübkin, Küçükcarablı Mezraaları	Subaşının Gadr Ve Teatisi ile (Aşırı Vergilendirme ile) Reayanın Meskun Mahallerini Terk Etmesi	İlgili Karyelerin Subaşı	Zuema Süleyman	-
1182 ¹²	Şeyh Mezraası (Nizip)	Şeyh Mezrası Evladı Vakfına Mütevellisinden, Nizip Mütesellimi Kanunsuz Olarak 100'er Kile Buğday Ve Arpa Talebi	Mütesellim Karagöz	Müteveli Salih Nesepten Şeyh Mehmet Efendi	-
1189 ¹³	Zağrı Karyesi (Nizip)	Zağrı Karyesinde Metfun Şeyh Mehmed-i Kuddusi Aziz Vakfının Mütevellisi Olan Mustafa'nın Vazifesine İsmi Belirtilmeyen Niziplilerin Müdahale Etmeleri	-	-	-
1191 ¹⁴	Kerzin Karyesi (Nizip)	Kerzin Karyesinde Metfun "Şeyh İsmail Zaviyesi" Zaviyedarının Zirai Faaliyet de Bulunduğu Toprağı Olmağı Halde, Bundan Avarız Talep Edilmesi	Karye Sakinlerinden Abdullah	Zaviyedar ve Müteveli Şeyh Mehmed	--
1194 ¹⁵	Erdil Karyesi (Araban)	Maraş Bağdadiye Medresesinden Ulemadan Şahısların Defterde Yazılan Maktu Hasılatla Yetinmeyip, Fazladan Tahsilata Yönelmişlerdir.	Bağdadiye Medresesi Akarı	Ulemadan Hasan Ve Mehmed Efendiler (Muhammed İbni Nasreddin Medresesi)	20.100 Akçe
1194 ¹⁶	Akçavıran Karyesi (Merzuman)	Tımar Karyesinde Sipahinin Kiracılarına ve Vekil Olarak Tayin Ettiği Kardeşinin Mahsulatına Müdahale	Birecik Reayası	Sipahi Ali Veledi Ahmed ile Vekil Tayin Ettiği Kardeşi Hacı İsmail	4.399 Akçe (Gayriden)

¹¹ Nizip'e bağlı bu karyelerin aşar ve rüsumlarını mültezim ile müşterek tasarruf da bulundurunca, Subaşının reayaya baskıda bulunarak, reayanın meskun mahallerini terk etmesine sebep olmuştur. Bk. Aynı belge, s. 148.

¹² Aynı belge, s. 226.

¹³ Aynı belge, s. 232.

¹⁴ Aynı belge, s. 264.

¹⁵ İsmi geçen vakıf Maraş dadır. Erdil karyesi aşar ve rüsumatının nısfına ortaktır. Aynı belge, s. 9.

¹⁶ Aynı belge, s. 265.

Ek 4: Nizip, Merzuman ve Araban Nahiyeleri ve Mali İhtilaflar, H. 1116-1231 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1195 ¹⁷	Erdil Karyesi (Araban) ve Kars-ı Maraş	Maraş Bağdadiye Medresesi Ulemasının Yapmış Olduğu Müdahale Bu Senede de Devam Etmiştir.	Bağdadiye Medresesi Akarı	Mehmed İsmail ve Şeyh Osman (Muhammed İbni Nasreddin)	20.100 Akçe
1195 ¹⁸	Erdil Karyesi (Araban)	Bağdadiye Medresesinin, Karyenin Aşar ve Rüsümüne Ortak Olan Muhammed İbni Nasreddin Vakfı Uleması Tarafından Haklarının İhlale Edilmesi İddiası	Bağdadiye Medresesi Akarı	Maraş Valisi Seyyid Muhammed Süleyman	-
1195 ¹⁹	Diban Karyesi (Merzuman)	Reayadan Defteri İcmal ve Defter-i Hakanide Kayıtlı Olan Mahsuller Dışında Aşar ile Rüsumlardan Başkasının Alınmaması	Mültezimler	Seyyid Şeyh Abdul Kadir	5.980 Akçe
1196 ²⁰	Said Vakkas ve Eğincik Mezraaları (Araban)	Rumkala Mukataasına 1194 De İlhak Olan Araban Nahiyesi Said Vakkas Vakfı (Aynı İsimli Mezrada), Aynı Nahiyenin Eğirce Karyesi Şarkındaki Varidatın, Akarat Olarak Tahsisi (95 Senesinde)	Vakıf Akarının Mukaataya Devri ve Yeni Akar Tahsisi	Mütevelli Esseyyit El-Hac Mustafa	14.136 Akçe
1196 ²¹	Sarı Koç, Yabanlıca, Kara Acun, Çerkes Erdil Karyeleri (Nizip)	“Selatini Kuddusi Vakfı” Akarının İşletmesine Müdahale”	Ruha’lı Said Ali, Said Hasan, Abdurrahman	Mütevelli Esseyyid Mehmed Şerif ‘In Vekili Haseki Ali Ağa	2.000 Guruş

¹⁷ Erdil Karyesi’nde 238 nefer müselleme ve 301 neferi gebriyan reaya bulunmaktadır. Bkz, **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 18.

¹⁸ Aynı belge, s. 18.

¹⁹ Aynı belge, s. 18.

²⁰ Aynı belge, s. 25.

²¹ “Selatini Kuddusi sürre el- aziz vakfının ismi geçen karye topraklarında vakıf varidatının idaresi için vekil atanması sonrasında, Ruha reayasından bazılarının müdahalesi” Bk. Aynı belge, s. 25.

Ek 4: Nizip, Merzuman ve Araban Nahiyeleri ve Mali İhtilaflar, H. 1116-1231 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1197 ²²	Erdil Karyesi (Araban)	Nasreddin Medresesinin Akarı İçin 10.050 Akçe Olmasına Rağmen Bununla İntifa Etmeyerek, Diğer Vakıf Akarına Müdahale Etmiştir.	Bağdadiye Medresesi Akarı	Muhammed İbni Nasreddin Medresesi Ulemasından Şeyh Mehmed Tahir Ve Cafer Efendiler	20.100 Akçe
1197 ²³	Karaburç Karyesi (Merzuman)	Karyenin 24 Kırat Aşarının 8 Kıratı Mehmed bin Zarim Evladı Vakfının Akaratındandır. Vakıf Mütevellisi Olan Hacı Ahmed ile Hacı Mehmed Eşraftan Mir Ömer Ve Mir Ali ile Anlaşarak Bunların Aşar Akaratlarını Kendi Namlarına Tahsil Etmişlerdir.	Vakıf Mütevellisi ile Eşraftan Şahıslar	Şeyh Mehmed, Tahir Ve Cafer Efendiler	1266 Akçe (Rubu Hissesi)
1197 ²⁴	Sarı Koç, Yabanlıca, Kara Acun, Çerkes Erdil Karyeleri (Nizip)	“Selatini Kuddusi Vakfı” Akarının İşletmesine Müdahale	Ruha’lı Said Ali, Said Hasan, Abdurrahman	Müteveli Esseyid Mehmed Şerif ‘In Vekili Haseki Ali Ağa	2.000 Guruş
1210 ²⁵	Reşi Mukataası (Nizip)	Malikaneci Hissesi Mukabili Cebelü Bedelinin, Kasrı Yedin Ödenmiş Olmasına Rağmen Talep Edilmesi	Sadri Azam Çukadarlarından Ömerzide	Malikeneci Rumkaleli Mir El-Hac Seyit Mehmed	2.328 Guruş

²² Aynı belge, s. 30.

²³ Aynı belge, s. 39.

²⁴ “Selatini Kuddusi sürre el- aziz vakfının ismi geçen karye topraklarında vakıf varidatının idaresi için vekil atanması sonrasında, Ruha reayasından bazılarının müdahalesi” Aynı belge, s. 27.

²⁵ BOA, MAD 9586, s. 293.

Ek 4: Nizip, Merzuman ve Araban Nahiyeleri ve Mali İhtilaflar, H. 1116-1231 (Devam)

Sene	Yer	İhtilaf Konusu	Şikayet Edilen	Şikayetçi	İhtilafa Konu Olan Tutar
1217 ²⁶	Nizip Nahiyesi	Birecik Müteselliminin, Nizip Reayasının Vergilerini Ödemekte İmtina Ettikleri Gereğesi ile, Nahiyeyi Basması	Birecik Mütesellimi Kul Oğlu Ahmed	Nizipli Seyyid Abdurrahman ile Hafız Mustafa	-
1220 ²⁸	Nizip Nahiyesi	Salih Sülaleden Gelen Şahıstan Tekalif Talebi	Ehli Örf Taifesi	Şeyh Mehmed	-
1227 ²⁸	Hz. Ömer bin Hattab Sülalesi (Nizip)	Sülaleyi Tahireyn Mensuplarının Rakka Gümrüğündeki Vazifeleri ile Daha Önceki Beratlarının Yenilenmesi	-	-	240 Akçe
1231 ²⁹	Kur'an Karyesi (Araban)	Reayanın Aşar Ödememesi ile Zuemanın Mağdur Kalması	Reaya	Sipahi Müslim Veledi Hasan	10.399 Akçe (Gayriden)

²⁶ “Nizip reyası edası gereken malı miriyi düzenli ödemelerine rağmen bir süredir bu konuda sıkıntı yaşanmaktadır. Çünkü Birecik mütesellimi kazayı 1217’de basıp 8-10 kişiyi katletmiştir. Baskın sonrasında 30 kadar Nizip sakini de Orduyu hümayuna arz takdim etmiştir. Yapılan tahkikat neticesinde, Nizip reayasının malı mirileri düzenli olarak ödedikleri, Defter-i Hakani kayıtlarında düzenli olarak belirlenmiştir. Rakka Valisine verilen emir ile Birecik mütesellimi ve adamlarının tutuklanması, Ruha’dan gönderilecek mübaşir ile reayanın maruz kaldığı zararın tespit edilmesi ve zararın Rakka Hazinesinden karşılanması emredilmiştir. Bk. **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 94.

²⁷ “Nizip de sakin salih sülaleden olan Şeyh Mehmed üzerlerinde şer’i bir nesne olmamasına rağmen ehli örf taifesi tarafından tekalif türünden vergi ve resimler talep edilmiştir.” Bk. Aynı belge, s. 96.

²⁸ Sülaleyi tahireden sekiz kişinin, Rakka gümrüğündeki vazifeleri 1219 senesi itibarı ile beratla tasarruflarında bulunup, 1227 senesi itibarı ile beratları tecdit edilmiştir. Vazifeleri karşılığı 30’ar akçe yevmiye alacaklardır. Gümrük de vazife alanlar her ne kadar sekiz kişi olarak belirtilmişse de bunlardan sadece dört kişinin adı verilmiştir. Bunlar ise Şeyh Celaleddin, Şeyh Sadi, Şeyh Mehmed ile diğer Şeyh Mehmed’tir. Bk., **BOA**, C. ML., 4047.

²⁹ Tımarın bedeli 10.399 akçe olmakla birlik de, deftere kayıtlı bedeli 6.000 akçedir. Tımar bedelinin 7.400 akçelik kısmı iştiraken tasarruf edilmektedir. Defter-i Hakani kaydında Kuran karyesi için mali yükümlülük olarak Aşar vergisi belirtilmiş olmasına rağmen, reaya biz aşar ödemedik gereğesi ile mesuliyetlerinden imtina etmişlerdir.” Bk., **BOA**, Rakka Ahkam Defteri 25, s. 128.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1111 ¹	Berazi Aşireti Mukataası (Suruç)	Rakka Valisi Mustafa Paşa	-	-	5.725,5 Guruş	Rakka Valisi Mustafa Paşa'nın Berazi Reayasından Kanunsuz, Mali Taleplerde Bulunması
1116 ²	Berazi Şarkıyan	-	-	-	-	Berazi Şarkıyan Reayası 1116 Senesinde "Berazi Şarkıyan Adı ile Hevası Hümayuna Kaydedilmiştir.
1116 ³	Berazi Şarkıyan Mukataası	Mukataanın Malikane Olarak Diyarbakır Hazinesine Bağlı Olduğunun Hatırlatılması Yönünde Ferman Verilmesi.	-	-	-	-
1116 ⁴	Birecik İskelesi ile Nizip Malikaneleri	El- Hac Mehmed	Halep'li Abdurrahman	23 Yük 52.986 Akçe	-	Adı Geçen Mukataaların, Malikane Olarak Taliplisine İhalesi
1116 ⁵	Ank Karyesi	Rikabı Hümayun Çukadarlarından Muhittin	-	250 Guruş	-	Halep Beylerbeyi Hassı Olan Karyenin Malikane Olarak Taliplisine İhalesi

¹ Berazi Mukataası, Rakka Valilerine iltizama verilmesi bakımından bir hususiyet arz etmektedir. Berazi reayasının üzerine düşen mali mükellefiyetlerine yerine getirmelerine rağmen, Mustafa Paşa reyadan Başmuhasebe defterlerinde karşılığı bulunmayan zahire ve aba bahaları namıyla talepte bulunmaktadır. Talep edilen miktar sırası ile 50 kise akçe ile, 24 kise akçedir. Bk., **BOA**, MAD 139, s. 44.

² **BOA**, Cevdet Maliye 4683.

³ Berazi aşireti her ne kadar Ruha reayasından olsa da, aşiret mukataası Garbiyan ve Şarkıyan olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Berazi Garbiyan reayası vergilerini Rakka Hazinesine eda etmekle mükellefken, Berazi Şarkıyan reayası da vergi ver resimlerini Diyarbakır hazinesine eda etmekle mükelleflerdir. Bk., **BOA**, MAD 9893, s. 228.

⁴ Berazi Mukataası, Rakka Valilerine iltizama verilmesi bakımından bir hususiyet arz etmektedir. Berazi reayasının üzerine düşen mali mükellefiyetlerine yerine getirmelerine rağmen, Mustafa Paşa reyadan Başmuhasebe defterlerinde karşılığı bulunmayan zahire ve aba bahaları namıyla talepte bulunmaktadır. Talep edilen miktar sırası ile 50 kise akçe ile, 24 kise akçedir. Bk., **BOA**, MAD 139, s. 44.

⁵ Beylerbeyi hassına mukabil Halep Valisi'ne senede 10.300 akçe de ödenecektir. Muaccele bedelinin tamamı Hazineyi amire ye ödenmedir. Bk. **BOA**, MAD 2940, s. 119.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1116 ⁶	Ank Karyesi	Rikabı Hümayun Çukadarlarından Muhittin	-	250 Guruş	-	Halep Beylerbeyi Hassı Olan Karyenin Malikane Olarak Taliplisine İhalesi
1117 ⁷	Birecik Bac-ı Bazar, Kapanı Revgan ve Pekmez ve Sair Rüsüm	-	-	-	13.200 Akçe (Defteri İcmal Kaydı)	Defter-i Hakani'de Livayı Hassı Mülhakatından Olan Varıdatın Ferman ile Malikaneye Tevcihi
1118 ⁸	Reşi Aşireti	Kapucubaşı Ali Paşazade İbrahim Beğ	-	-	-	Ehli Örf Taifesinin Müdahalesi
1123 ⁹	İskele Mukataası	Şeyh Oğlu Seyit Hüseyin	-	8.500 Guruş	-	Rakka Valisi Yusuf Paşa'nın, Seyit Hüseyin'in Yerinde Olmadığı Gerekçesi ile Malikaneyi Adına Deruhte Etmeye Teşebbüs Etmiştir.
1123 ¹⁰	Berazi Aşireti Mukataası (Suruç)	Ebubekir	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Teccidi	-	1000 Guruş	Berazi Şarkiyan ve Garbiyan Mukataalarının Hüsnü Rıza ile Mustafa Bin Yusuf'dan Devri

⁶ Beylerbeyi hassına mukabil Halep Valisi'ne senede 10.300 akçe de ödenecektir. Muaccele bedelinin tamamı Hazineyi amire ye ödenmedir. Bk. **BOA**, MAD 2940, s. 119.

⁷ Başmuhasebe Ahkam defterinde, malikane varıdatına yapılan müdahalenin engellenmesi ilgili verilen hüküm öncesinde, mukataa biriminin malikane dönüşümü hakkında gerekli malumata yer verilmiştir. Bk. **BOA**, MAD 9637, s. 124, sene; 1236.

⁸ Ehli örf taifesinden olan Malatya Beylerbeyi ile Antep ve Birecik Sancakbeyleri kanunsuz olarak, odun ve kömür bahasını talep etmektedirler. Bu durum Halep Muhassıllığına bağlı olan bu mukataanın sürekliliğini bozacak neticelere matuf bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Bk. **BOA**, KK, nr. 2482, s. 135.

⁹ Malikanenin deruhte edilmesinde, 8.500 guruşluk muaccele bedelinden başka, 3.000 guruşluk kalemiye ile sair masraflarda ödenmiştir. Yusuf Paşa bu dönemde Rakka mukataalarından Harran ve Samsad mukataasını tasarrufunda bulundurmaktadır. Malikaneyi deruhte eden Seyit Hüseyin'in ailesi silahşör ailelerden olup, 1103 Avusturya seferinde Şeyh oğlu Birecik'ten 100 asker götürmüştür. Bk. **BOA**, KK, nr. 182, s. 23, 107, 189.

¹⁰ "Devir ve ferağ işlemi İstanbul'da Meclisi Şer'i de gerçekleşmiştir. Tasarruf edilen mukataanın miktarı ise sülüs (1/3) oranındadır. Devir işlemi 100 guruşluk bedel mukabilinde Ebubekir üzerine gerçekleşmiştir. Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin ilamı da alınmıştır. Bk. **BOA**, KK, nr. 182, s. 71.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1124 ¹¹	Reşi Aşireti Mukataası	Müteveffa Ali Paşazade İbrahim	-	-	328 Guruş	Reşi Mensuplarının Rumkale Fırarları ile Mal Ödemelerinin Zorlaşması
1132 ¹²	Gökçeöyük Mukataası	Mehmed	-	-	375 Guruş	Rakka Valisi Ali Paşa'nın Mukataayı Hüsnü Rıza ile Devretmesi
1134 ¹³	Aynıviran Mezrası (Cerablus)	Rakka Valisi Ali Paşa	Rakka Kadısının Hücceti Şer'iyesi ve Anadolu Ve Rumeli Kazaskerlerinin İmzası ile	Talep Edilmemek Şartı ile Kabul	10 Guruş	Başmuhasebe Defterine Kaydı Olmayan Mezranın, İrad Eylemek Şartı ile, "Taviz ve Kabul" ile İhalesi
1135 ¹⁴	Berazi Aşireti Mukataası (Suruç)	Divanı Hümayun Katibi Osman ile Baş Muhasebe Katibi Süleyman	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdid	550 Guruş	1000 Guruş	1128 Den Veri Ali Paşa Emanetinde Olan Mukataanın İhalesi

¹¹ BOA, MAD 3434, s. 232.

¹² Gökçeöyük Mukataası; Dibhisarı, Ağcaviran, Yenice ve Beşikciviran karyelerinden oluşmaktadır. Valinin tasarrufunda bulunan mukataanın devri için Ruha Kadısı Mevlana Salih'in verdiği hücceti şer'iyeden başka, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri de hücceti şer'iyeye vermişlerdir. Mukataanın, Başmuhasebe defterlerine kayıtlı olan tutarı senede 20.394 akçedir. Senelik mal bedellerinin Rakka Hazinesine eda edilmesinde, mukataa katibi marifetiyle ödemelerin yapılmasına da dikkat edilecektir. Bk. BOA, KK, 186, s. 144.

¹³ Ruha Kadısı Mevlana Es-seyyid Ömer'in verdiği hücceti şer'iyeye ilamı üzerine, Rakka Valisi Ali Paşa namına deruhte edilen mukataanın beratı verilmiştir. Malikaneye konu olan Cerablus Karyesi Hevass-ı Hümayundan dır (Fetihle birlikte hazine hesabına irad kaydedilmemiştir). Ancak, malikane ihalesine konu olan karye, Hevass-ı Hümayun'dan olmasına karşın Başmuhasebe defterlerine kaydedilmemiştir. Bu duruma ve mukataa biriminin half ve harap olmasından dolayı, malikane ihalesinden muaccele bedeli talep edilmemiştir Bk., BOA, KK, 187, s. 23-24.

¹⁴ Berazi Mukataası, Garbiyan ve Şarkıyan mukataalarından oluşmaktadır. Garbiyan Mukataası Rakka hazinesine irad olarak kaydedilmiş olmasına karşın, Şarkıyan Mukataası Diyarbakır Hazinesine irad olarak kaydedilmiştir. 1118 senesinde Şarkıyan ve Garbiyan mukataaları, Rakka hazinesi namına kaydedilerek, önceki duruma son verilmiştir. 1128'de, bu malikanenin deruhtecileri olan Ebubekir aşiret mensuplarının yükümlülükleri yerine getirmemelerinden dolayı (iskana mugayir hareketle) bu şahsın tasarrufunu devam ettirmesine imkan kalmamıştır. Ebubekir'den devir alınan mukataa tekrar ihya edilmesi için, Rakka Valisi Ali Paşa'ya emaneten verilmiştir. Ali Paşa reayayı iskana ikna ederek, mukataanın imar ve ihyasını sağlamıştır." Bk. Aynı belge, s. 184.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1135 ¹⁵	Mekkiye Mezrası (Nizip)	Abdullah (Halep Sakinlerinden)	Halep Muhassılı Arzı ile	40 Guruş	38,5 Guruş	Birecik Hevasından Olan Fakat Halep Muhassılığına Kayıtlı Mezranın “Kesm” ile İhalesi
1135 ¹⁶	Rumkale Mukataası	Abdi	-	3.000 Guruş	6.020 Guruş	Halep Muhassılığı Mukataasının, Rişvanoğlu Osman Beğin Vefat Etmesi Sonrası İhalesi
1136 ¹⁷	Rumkale Mukataası	Kuloğlu Ahmed ile Sadriazam Katibi Abdi	-	-	6.020 Guruş	Halep Muhassılığının Reayadan, Senelik Mal Bedelleri Üzerinde Talepte Bulunması
1137 ¹⁸	Berazi Garbiyan	-	-	-	1.000 Guruş	Berazi Garbiyan Cemaati Bu Senede Hevass-ı Hümayuna Kaydedilmiştir.
1142 ¹⁹	Sermil ve Tevabii Karyeleri	Hacı Ali ve Hacı Mehmed	İsmail bin İbrahim	240 Guruş	88 Guruş	Hacı Bekir'in Tasarrufundan Ferağ Etmesi ile Malikanenin Yeniden İhalesi
1142 ²⁰	Berazi Mukataası (Suruç)	Rakka'lı Ebubekir	-	-	15.000 Guruş	Mali Yükümlülüklerinden Kaçınmak İçin Reayanın Firar Etmeleri

¹⁵ Mezranın Halep Muhassılığına tabi olmasına karşın, Birecik Sancağı hevasındandır. Bu farklı konumundan olsa gerek, bu mali kayıta diğerlerinden farklı olarak Birecik ismi yerine, aynı yerin diğer bir ismi de olan Birettülfirat ismine yer verilmiştir. Muhassıllık hesabına kayıtlı olan mezranın daha önce malikane olarak ihale edilmediği de belirtilmektedir. Bk. Aynı belge, s. 259.

¹⁶ Aynı belge, s. 172-173.

¹⁷ Rumkale Mukataası bu senede Halep Hazinesine tabidir. Mukataadan, Halep Hazinesine her sene ödenmesi gereken senelik mal bedelleri mültezimler tarafından düzenli olarak ödenmesine rağmen, Halep Muhassılığı tarafından yapılan ödemeler yeterli görülmektedir. Muhassıllık birkaç senedir Rumkale'ye göndermiş olduğu mübaşirler marifeti ile reayadan ziyade akçe talebinde bulunmaktadır. Halep Muhassılığının senelik mal ödemelerini yetersiz bulmaya hakkı yoktur. Zira mal bedelinin belirlenmesi, Başmuhasebe'de yapılan ihalede gerçekleşmiş olup, en son ihalede de 2.000 gurusluk bir zam tahakkuk etmiştir. Yıllık mal bedelinin % 10 nispetinde kasr-ı yed de ödenmiştir. Bk. BOA, KK, 186, s. 395-396.

¹⁸ BOA, Cevdet Maliye 4683.

¹⁹ BOA, KK, nr. 189, s. 64

²⁰ Berazi mukataası 1141senesi şubatından Rakka sakinlerinden Ebubekir'e tevcih edilmiştir. Ebubekir'in Rakka Hazinesi'ne ödemesi gereken mal bedeli 15.000 gurus gibi yüksek bir değere sahiptir. Berazi reayasının, Rakka dışındaki yerlerin defterlerine yazılı (kayıtlı) olduklarının öne sürerek, kadim yerlerini terk edip, Fırat nehrinin batısına firar etmeleri üzerine malikane işletmesi zor durumda kalmıştır. Fırat'ın batısına (belgede Diyar-ı Rum olarak ifade edilmektedir) olan firarın engellenmesi için Rakka Valisinden 1300 piyade ve süvarinin, nehir boyunca konuşlandırılması istenmiştir.” Bk. Aynı belge, s. 109.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1142 ²¹	Berazi Mukataası (Suruç)	Rakka'lı Ebubekir	-	-	15.000 Guruş	Mali Yükümlülüklerinden Kaçınmak İçin Reyanın Firar Etmeleri
1147 ²²	Baziki Mukataası (Rakka Hazinesi)	El-Hac Ebu Bekirzide Kadruhiye	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdidi	-	118 Guruş (Senelik/ Nısf Hisse)	El-Haç Mustafa Bin Mehmed'in İstanbul'da 750 Guruş Bedeli Makbuz ile Devirde Bulunması
1149 ²³	Azizli (Rişvan) Cemaati (Birecik)	Hoca Salih Oğlu Hayrizide Kadruhi	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdidi	220 Guruş	110 Guruş	Malikaneci İbrahim Bin Halil'in Vekili Ahmed Marifeti ile İstanbul'da Malikane Devri
1149 ²⁴	Gökçeöyük Cemaati (Suruç)	Mehmed	Rakka Valisi Ahmed Paşanın İlamı ve Arzı ile	450 Guruş	2.000 Guruş	Malikaneci Firuz Beğ'in Vefatı ile Mahlul Olan Kur'alar Müteveffanın Oğlu Mehmed'e İhlale Edilmiştir.

²¹ Berazi mukataası 1141senesi şubatından Rakka sakinlerinden Ebubekir'e tevcih edilmiştir. Ebubekir'in Rakka Hazinesi'ne ödemesi gereken mal bedeli 15.000 guruş gibi yüksek bir değere sahiptir. Berazi reayasının, Rakka dışındaki yerlerin defterlerine yazılı (kayıtlı) olduklarının öne sürerek, kadim yerlerini terk edip, Fırat nehrinin batısına firar etmeleri üzerine malikane işletmesi zor durumda kalmıştır. Fırat'ın batısına (belgede Diyar-ı Rum olarak ifade edilmektedir) olan firarın engellenmesi için Rakka Valisinden 1300 piyade ve süvarinin, nehir boyunca konuşlandırılması istenmiştir." Bk. Aynı belge, s. 109.

²² Baziki mukataası Rakka Hazinesi'ne tabiidir. Bedeli makbuz ile, malikane tasarrufunun devredilmesinde, şu ana kadar olan örneklerimizde meblağ belirtilmemiştir. Devir işlemi İstanbul'da meclisi şeride gerçekleşmiş olup, Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri'nin ilam ve arzları ile devir işlemi gerçekleşmiştir. Bk., **BOA**, KK, 190, s. 40.

²³ Malikanenin nısfını tasarrufunda bulunduran İbrahim bin Halil vekili olan Ahmed marifeti ile İstanbul'da Meclis-i Şeride devretmiştir. Devir tasarrufunun gerçekleşmesi için Anadolu ve Rumeli Kazaskerinin ilamı üzerine Hazine-i Amire defterlerine de nazar olunmuştur. Cemaat badi heva, adeti ağnam ve sair rüsumatları ödemekle mükelleftir. Bk. Aynı belge, s. 147.

²⁴ Mukataaya Gökçeöyük cemaati ve karyelerinin reyası kayıtlıdır. Cemaatin defterdeki katıda uygun olarak resmi çift ve sair mahsulatı ödemekle mükelleflerdir. Tilharin Karyesi, Tilrahvan, Haşime, Sukulu, Aynı Fatma, Uzun, Mehurkebir, Parapara Fevkani, Kayadibi, Hesasın, Tilharran, Seyit, Tılmıyan., Hamubun, Körhaydar, Mumibni, Keferdaş, Adilbazar, Kulakgörmez, Aynbaş ve Körheth'dir. Bk., Aynı belge, s. 148.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1155 ²⁵	Diğer Baziki Mukataası	Ali ve Süleyman İştiraken	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdid	85 Guruş	70 Guruş	Malikaneci el-Hac Musa Bin Mustafa Beyin Vekili Ahmed Bin el-Hac Bin Ali Marifeti ile İstanbul'da Malikane Devri
1158 ²⁶	Silsil	Mehmed, Süleyman, Mustafa (Ebubekir'in Oğulları)		300 Guruş	88 Guruş	Ebubekirin Vefatı ile Oğullarının İştiraken İşletmek İçin Malikane İhalesini Almaları
1163 ²⁷	Resmi Baç, Duhan, Ve Gümrük Mukataası (Nısfı Hisesi)	Haleb Sakinlerinden Süleyman	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdid	16.097,5 Akçe	2.916,5 Guruş	Malikaneci Vezir Ali Paşanın Vekili Mustafa Marifeti ile Malikane Devri
1163 ²⁸	Gökçeöyük Cemaati (Nısfı Hisesi)	Mehmed Kamil ve Mehmed Salih	Anadolu Ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdid	225 Guruş	2.000 Guruş	Malikaneci Hasan Bin Mahmud Vekili Mustafa Marifeti ile Malikane Devri

²⁵ “Baziki Mukataası iki ayrı mukataadan oluşup, Baziki ve Diğer Baziki Mukataası olarak ikiye ayrılmaktadır. Diğer bir aşiret mukataası olan Berazi Mukataası da iki ayrı mukataadan oluşup, Berazi Garbiyan ve Şarkıyan olarak ikiye ayrılmaktadır.” Bk., **BOA**, KK nr. 191, s. 236.

²⁶ İhale sırasında ödenmesi gereke kasrı yed, kayıt da görülmemektedir. Senelik mal ödemeleri için yeni ihalede bir artış gerçekleşmemiştir.” Bk. **BOA**, DBŞM. MLK 14.120, s. 26.

²⁷ Gümrük, duhan ve baç resmi mukataası Halep mukataalarındandır. Rakka'da sair yerlerin duhan, baç ve gümrük resimleri ise Rakka Hazinesi mukataalarındandır. Yani Birecik'in ilgili mukataaları, Rakka Hazinesi bakımından harici ez defter statüsündedir.” Bk., **BOA**, KK. 192, s. 161.

²⁸ Cemaati Gökçeöyük ün, Başmuhasebe defterlerinde kayıtlı olan bedel Tilharab 2.240 akçe resmi çift, Tilhulun 8.776 akçe resmi çift, Hacik karyesi 7.700 akçe resmi çift, 3.012 Sukran karyesi akçe resmi çift, Mehurkebir karyesi, 3.308 akçe, Parapara Fevkani Karyesi 4.000 akçe resmi çift, Garip Hamza karyesi 4.130 akçe resmi çift, Parapara Tahtani karyesi 4.000 akçe, Cesas karyesi, Tilharan karyesi 3.500 akçe 4.256 akçe resmi çift, Aynbaş karyesi 1.207 akçe, Keferdaş karyesi 1.500 akçe, Adilbazarı karyesi 2.284 akçe rüsumatlar, Kulakgörmez karyesi 800 akçe, Aynbaş mezrası 300 akçe, Kurhab mezrası 1.500 akçe toplam 69.542 akçe yazılıdır. Behr 10 guruşa 1 guruş hesabı ile 22, 5 guruş resmi karşı-yed de Rakka hazinesine eda edilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 265.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1164 ²⁹	Zor el-Maara Karyesi ve İncirli Mezrası	Abdurrahim bin Abdalbaki	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdidi	180 Guruş	7.500 Akçe	Malikaneci Selim'in Vekili Ali Marifeti ile Malikane Devri
1171 ³⁰	Baziki Mukataası (Diğer)	Ahmed bin Mustafa	Rakka Valisi İbrahim Paşa Arzı ile	100 Guruş	85 Guruş	Ali Bin Süleyman'ın Vefatı ile, Yeni Malikane Beratı Düzenlenmesi
1171 ³¹	Akçakend (Merdan Meydanı)	Sabık Malikaneci Mehmed'in Oğulları İbrahim, Osman ve Mustafa	Halep Muhassılının Arzı ile	310 Guruş	128 Guruş	Mehmed'in Vefatı ile Oğullarının İştiraken İşletmek İçin Malikane İhalesini Almaları
1172 ³²	Baziki Mukataası	Abdullah	Anadolu Ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdidi	100 Guruş	85 Guruş	Malikaneci Ahmed Bin Mustafa'nın Vekili Marifeti ile İstanbul'da Malikane Devri
1172 ³³	Akçakend (Merdan Meydanı)	Hacı Ali (Akçekend Sakinlerinden)	Halep Muhassılının Arzı ile	155 Guruş	128 Guruş	Osman'ın Vefatı ile, Yeni Malikane Beratı Düzenlenmesi

²⁹ Zor El- Mağara karyesi ve İncirli mezraları Zor El-Mağara mukataası ismi ile geçmektedir. Devir ve ferağ işlemi İstanbul'da Meclisi şeride gerçekleşmiş olup, devir karşılığı bedeli malum olarak tanımlanmıştır. Bedeli malum ifadesi yanında makbuzu mukabili ifadesi de mevcuttur. Mukataanın senelik 7.500 akçe has karşılığı olup senelik olarak Rakka hazinesine eda edilmektedir. Malikane devrinde muaccele bedelinin % 10 mukabilinde 18 guruş kasrı yed resmi Rakka hazinesine eda edilmiştir." Bk. Aynı belge, s. 130.

³⁰ BOA, KK 195, s. 8.

³¹ "Akçakend Karyesi (Nizip kazası yakınlarında) Birecik ismiyle belirtilmekle beraber, Halep Muhassıllığına bağlıdır. Bu durumun sebebi, Akçakend karyesinin, ilk tapu tahririnde Ayıntab mufassal defterine kayıtlı olmasındandır". Bk. Aynı belge, s. 155.

³² "Malikaneci Ahmed bin Mustafa'nın 1171'de aldığı malikaneyi, 1172 senesinde devretmesi ile ilgili bir açıklama bulunmamaktadır. Satış sırasında muaccele bedelinin % 10 nispetinde resmi kasrı yed tahsil edilmiştir." Bk. BOA, KK 196, s. 49.

³³ Osman kardeşleri ile birlikte bir sene öncesinde babalarının vefatı ile iştiraken tasarruflarında bulunan mukataa, Osman'ında vefatı üzerine mahlul kalmıştır. Mahlul olan hisseye (nısf; ½) karye sakinlerinden biri talip olmuştur. Aynı belge, s. 47.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1171 ³⁴	Rumkale Mukataalarından İsmi Belirtilmeyen Yer	Hassa Silahşoru Mehmed	-	125 Guruş	500 Guruş	Mahlul Olan Tımarın Taliplisine İhalesi
1175 ³⁵	Baziki Mukataası	Abdullah	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdid	1.800 Guruş	118 Guruş	Malikaneci Osman Bin Mehmed'in Vekili Marifeti ile İstanbul'da Malikane Devri
1175 ³⁶	Cemaati Gökçeöyük Mukataası (Nısf Hisse)	Salih Bin Abdulah	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdid	225 Guruş	2.000 Guruş	Malikaneci Mehmed'in Vekili Marifeti ile İstanbul'da Malikane Devri
1176 ³⁷	Harabkan Mukataası (Suruç)	İbrahim Ve Hüseyin İştiraken	Rakka Valisinin Arz ve İlamı Üzerine	400 Guruş	100 Guruş	Sabık Malikaneci Selim'in Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1176 ³⁸	Reşi Ekradı Mukataasından Aynı Sahamiye Mezrası (Sülüsü Hisse)	Halil	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdid	173 Guruş	31.260 Akçe	Malikaneci Hüseyin'in Vekili Marifeti ile İstanbul'da Malikane Devri

³⁴ Aynı belge, s. 50.

³⁵ Baziki Mukataaları şu ana kadar görmüş olduğumuz kayıtlarda Baziki ve diğer Baziki mukataaları isimleri ile geçmektedir. İlk defa bu kayıt ile Mumyanlu cemaati bağlamında bir malikane ihalesinde ortaya çıkmaktadır. Bk. **BOA**, KK 197, s. 224.

³⁶ Resmi çift ve mahsulatı mukabili, Gökçeöyük cemaati karyeleri malikane olarak deruhte edilmiştir. Karye ve mezraların toplam defter değeri 69.542 akçedir. Bk. Aynı belge, s. 225.

³⁷ Harabkan mukataası, bu isimli karye ile yakın çevresindeki mezralardan oluşmaktadır. Bk. Aynı belge, s. 170.

³⁸ Reşi Aşireti Sahamiye Karyesi Mukataası; Kilisecik, Zerkil, ve Acemi karyelerinden oluşmaktadır. Bk. Aynı belge, s. 224-225.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1178 ³⁹	Harabkan Mukataası (Suruç-Nısf Hisse)	Mehmed	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdidı	200 Guruş	100 Guruş	Malikaneci Hüseyin'in Doğrudan İstanbul'da Malikane Devri
1178 ⁴⁰	Karacaviran/Rumkale (Rub Hisse)	Ali		120 Guruş	155,5 Guruş	Malikaneci Seyit Salih'in Vefat Etmesi ile Mahlul Mukataanın
1178 ⁴¹	Tavukviran Suruç (Rub Hisse)	Sabık Müteveffa Ahmed'in Oğlu Mehmed	Arz ve Rica ile	100 Guruş	70 Guruş	Sabık Malikaneci Ahmed'in Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1179 ⁴³	Reşi Ekradı Mukataasından Aynı Şahabiye Mezrası (1/3 Hisesi)	Hasan ile Diğer Hasan	Malikane Taliplisinin Arz ve İlamı ile	250 Guruş	31.260 Akçe	Sabık Malikaneci Halil'in Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1182 ⁴⁴	Resmi Baç, Duhan, ve Gümrük Mukataası (Rub Hisse)	Yusuf	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdidı	4.400 Guruş	17.850 Guruş	Malikaneci Şehriyari Mehmed Emin Beğ Vekili Marifeti ile Rub Hisselik Tasarrufunu İstanbul'da Devretmesi

³⁹ Bedeli malum ve makbuz mukabilinde devir ve ferağ işlemi gerçekleşmiştir. Satış işleminin geçerlilik kazanması için muaccele bedelinin % 10 nispeti üzerinden 20 guruş kasr-ı yed Rakka hazinesi hesabına eda edilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 249.

⁴⁰ Karacaviran mukataası aynı zamanda tımar karyelerindedir., Bk. Aynı belge, s. 449.

⁴¹ Karacaviran ve Tavukviran karyeleri mukataaları, malikanecilerinin vefatlarından dolayı bir süredir boş olup, açılan müzayedeye de bir süre katılan olmamıştır. Rakka Beylerbeyi Mehmed Paşaya yazılan emri şerif yazılarak, mukataaların mahlul kalarak Rakka Hazinesinin gelir kaybına uğramaması ve malikanecileri, deruhte tasarrufuna teşvik etmek için, ihalede Rakka Hazinesine ödenmesi gereken kasr-ı yedin ödenmemesi istenmiştir. Bk. Aynı belge, s. 449.

⁴² Malikane deruhtesinde resmi kasr-ı yed tahsili görülmemektedir. Bk. **BOA**, KK 199, s. 39.

⁴³ Aynı belge, s. 470.

⁴⁴ Aynı belge, s. 470.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1185 ⁴⁵	Rumkale Mukataası (Nısfı Hisesi)	Mehmed, Ebubekir, Mustafa ve Diğer Mehmed	Rağbet Gören Malikanenin Müzayede ile Satışı	600 Guruş	500 Guruş	Sabık Malikaneci Mehmed Paşanın Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1186 ⁴⁶	Reşi Ekradı Mukataasından Aynı Şahaviye Mezrası (1/3 Hisesi)	Mustafa	Rağbet Gören Malikanenin Müzayede ile Satışı	380 Guruş	31.260 Akçe	Sabık Malikaneci Abdurrahim Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1186 ⁴⁷	Zor El-Maara Karyesi ve İncirli Mezrası (Birecik)	Müteveffa Rakka Valisi Mehmed Paşanın Kethüdası Halebli Abdulkerim Oğlu Abdullah	Rağbet Gören Malikanenin Müzayede ile Satışı	315 Guruş	7.500 Akçe (Has Bedeli)	Sabık Malikaneci Abdurrahim'in Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1186 ⁴⁸	Til Bekir Mukataası	Müteveffa Rakka Valisi Mehmed Paşanın Kethüdası Halebli Abdulkerim Oğlu Abdullah	Rağbet Gören Malikanenin Müzayede ile Satışı	155 Guruş	4.000 Akçe	Sabık Malikaneci Abdurrahim'in Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1187 ⁴⁹	Rumkale Mukataası (Nısfı Hisesi)	Süleyman	Yeniden Belirlenen Muaccele Bedelinin, Taliplisine İhalesi	3.000 Guruş	500 Guruş	Sabık Malikanecilerin, Azledilerek, Yeni İhale Sonucu Talipliye İhale

⁴⁵ Rumkale Kazası mukataasının ihaleye konu olan nısf hissesi (1/2), Rakka Valisi tımarlarından olup, sabık malikane mutasarrıfı Rakka Valisi Mehmed Paşadır. Bk. **BOA**, KK 200, s. 56.

⁴⁶ Aynı belge, s. 121.

⁴⁷ Aynı belge, s. 122.

⁴⁸ Aynı belge, s. 122.

⁴⁹ Sabık malikaneciler olan, Mehmed, Ebubekir, Mustafa ve diğer Mehmed'in mukataa işletiminden senede 5 kise fazladan gelir elde ettikleri, ihbar ile belirlenmiştir. Bunun üzerine yeni takdir edilen muaccele bedelini ödemeyi kabul eden Ebubekir'in lehine ihale sonuçlanmıştır. Malikanedeki verim düzeyinin belirlenmesi, Rakka Valisi Mehmed Paşanın (1185 de vefat etmiş) tasarrufu döneminde gerçekleşmeyip, daha sonraki dönemde ve sivil malikaneci tasarrufları döneminde yapılması dikkati çekmektedir. Bk. Aynı belge, s. 288.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1186 ⁵⁰	Saraba(?) (Nizip)	Hasan	Malikane Taliplisinin Arz ve İlamı ile	80 Guruş	75 Guruş	Sabık Malikaneci Ömer'in Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1186 ⁵¹	Cemaati Gökçeöyük Mukataası (Rub Hisse/Suruç)	El-Haç Osman	Müzayede Sonucu Taliplinin Çıkması ile	160 Guruş	2.000 Guruş	Sabık Malikaneci Mehmed'in Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1188 ⁵²	Zor El-Maara Karyesi ve İncirli Mezrası	Ahmed		315 Guruş	7.500 Akçe	Malikaneci Abdullahın'ın Kendi Rıza ve İhtiyarı ile Gerçekleştirdiği Devir
1188 ⁵³	İskele Mukataalarından; Mizar, Gelincik Eşmesi (Nizib Kazası)	Ebubekir ve Mehmed	Rakka Valisi Mehmed Paşanın Arz ve İlamı Üzerine	725 Guruş	60.000 Akçe	Rızvan Aşireti Tasallutundan Dolayı Hali ve Harap Olan Mukataa Karyelerinin İmarı İçin Malikaneye Dönüştürülmeleri

⁵⁰ Malikane deruhtesinde resmi kasrı yed tahsili görülmemektedir. Bk. Aynı belge, s. 163.

⁵¹ Daha önceki kayıtlarda isimleri belirtilen Gökçeöyük karyeleri 69.540 akçelik deftere kayıtlı değeri mevcuttur. Ahkamlarda, mal değeri ile ilgili veriler bu değer tam hisse olarak hazineye eda edilmesi gereken miktarı temsil etmektedir. Gökçeöyük mukataasında 1175 ile 1186 senesine ait verilerde, senelik mal değeri 2.000 guruştur. Kaydın ilkinde msf hisse tasarrufu belirtilmişken, 1186'da ise malikanecinin hisse oranı ise rub hissedir. Bk. Aynı belge, s. 187.

⁵² Malikane tasarruflarının devirleri İstanbul'da mahkemeyi şer'ide, sabık malikanecinin bizatihi şahsı veya vekili vasıtasıyla gerçekleştirilen bir işlemken, bu ferağ ve devir tasarrufunun yapıldığı yer görülmemektedir. Devir ve ferağ işlemi taraflar arasında gerçekleşen transfer ödemeleri, bu kayıt daha diğer kayıtlarda olduğu gibi miktar olarak belirtilmemiştir. Devir ödemesinin gerçekleştiği belirtmek için *bedeli malum ve makbuzu mukabili* ibaresine yer verilmiştir. Malikane tasarruflarının devrinde ödenmesi gerekli olan kasrı yed resmi muaccele bedelinin % 10 nispetinde Rakka Hazinesi hesabına tahsil edilerek, 31, 5 guruş olarak tahakkuk etmiştir. Bk. **BOA**, KK 202, s. 84.

⁵³ Mizar ve Gelincikeşmesi karyeleri Birecik İskele mülhakatından olup, bunların mukataası 1188 tarihine kadar mültezimlere ihale edilmiştir. Rışvanlı aşiretinin yaylak ve kışlakları arasındaki güzergahta bulunmalarından dolayı zaman zaman bu aşiretin tasallutuna maruz kalmaktadırlar. Mukataa mültezimlere ihale edilmekte olduğundan, bunlar senede birkaç defa tahsilat için uğradıkları karyelerin reayasına zulüm edip, zaten var olan mağduriyetlerin daha da artmasına sebep olmaktadır. Reayanın aşiret ve mültezim tasallutundan muhafazalarını temin etmek için, 1188 senesinde padişahın buyruğu ile, mukataa malikane statüsüne dönüştürülmüştür. Devir bedeli ödemesinin gerçekleştiğini belirtmek için *bedeli malum ve makbuzu mukabili* ibaresine yer verilmiştir" Bk. Aynı belge, s. 148. **BOA**, KK 202, s. 84.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1188 ⁵⁴	Cemaati Gökçeöyük Mukataası (Rub Hisse/Suruç)	Ahmed	Rakka Valisi Mehmed Paşanın Arz ve İlamı Üzerine	130 Guruş	2.000 Guruş	Sabık Malikaneci Osman'ın Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1189 ⁵⁵	İskele Mukataasından Dimos Resmi Arus	Göncü Ali Ve Mehmed Tahir	Rakka Valisi Mehmed Paşanın Arz ve İlamı Üzerine	42, 5 Guruş	7.285 Akçe	Dimos Olarak Mültezimlere İhale Edilen Mukataanın, Birecik Reayasının Talebi ile Malikaneye Dönüştürülmesi
1189 ⁵⁶	Akçakend (Merdan Meydanı) Rub Hissesi	Seyit Ebubekir Ve Seyit Mehmed	Talep Gören Müzayede ile	125 Guruş	128 Guruş	Sabık Malikaneci Mehmed ve Mustafa'nın Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1189 ⁵⁷	Akçakend (Merdan Meydanı) Rub Hissesi	Antep Sakinlerinden Osman Zide Kadruhi	Talep Gören Müzayede ile	110 Guruş	128 Guruş	Sabık Malikaneci Mehmed ve Mustafa'nın Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi

⁵⁴ Aynı belge, s. 156.

⁵⁵ İskele mukataasından Dimos resmi arus mültezimler tarafından idare edilmektedir. Mültezimlerin reayaya zulüm ve teaddide bulunmasından dolayı, kıymetdar bir kimseye malikanenin deruhte edilmesi, Birecik reayası tarafından talep edilmiştir. Mukataayı mezburun malı kaydı olan 60 guruş 40 akçe malına, 24 guruş 26 pare 2 akçe zam ile 85 guruş'a malikane olarak satılması kararlaştırılmıştır. Bk. Aynı belge, s. 331-332.

⁵⁶ Aynı belge, s. 186-87.

⁵⁷ Aynı belge, s. 266.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1190 ⁵⁸	Birecik Boyahanesi	Ahmed	Rakka Valisi Mehmed Paşanın İlam ve Arzı Üzerine	130 Guruş	100 Guruş	Mültezimlere İhale Edilen Mukataanın Daha Verimli İşletilmeleri İçin Ferman ile Malikaneye Dönüştürülmesi
1191 ⁵⁹	a) Susad b) Colab (Halabad) Karyeleri	Ahmed	Rakka Valisi Mehmed Paşa Arzı ile	160 Guruş	88 Guruş	Sabık Malikaneci Mustafa'nın Vefatı ile Boşalan Mukataanın Taliplisine İhalesi
1191 ⁶⁰	Reşi Ekradı Mukataası	-	-	125 Guruş	15.630 Akçe	Malikaneci Hasan'nın Vekili Seyyid Hasan Bin Muhammed'in Marifeti ile İstanbul'da Malikane Devri
1191 ⁶¹	Suruç Gökçeöyük Cemaati	Mehmed	Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinin İlamı ile Berat Tecdid	130 Guruş	2000 Guruş	Malikaneci Ahmed'in Velili Marifeti ile Nuf Hisselik Tasarrufunu Devretmesi

⁵⁸ Boyahane İskele mukataasına dahil olup toplam mal değeri 25.000 guruştur. Boyahanenin verimli çalıştırılması amacıyla Rakka Valisinin arzı ve Padişahın buyruğu ile, boyahane mukataası malikane statüsüne dönüştürülmüştür. Boyahane malikanesi ihalesinde *kasrı yed resminin* tahsilatı ise gerçekleştirilmemiştir. Aynı belge, s. 693.

⁵⁹ Susad karyesinin deftere kayıtlı olan bedeli 3.022, Colab karyesinin ise 5.445 akçe olup, toplam defter değerleri 8.467 akçedir." Bk. **BOA**, KK. 203, s. 58.

⁶⁰ "Reşi aşireti karyelerinden Üzümlü karyesinin mukataasını tasarrufunda bulunduran şahıs, kendi hüsnü rızası ile vekilini İstanbul'a göndererek sülüs hissesini devretmiştir. Muaccele bedelinin % 10'u kadar devir bedeli olarak resmi kasrı yed tahsil edilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 107.

⁶¹ Muaccele bedelinin % 10 oranında devir resmi olarak resmi kasrı yed namıyla 13 guruşluk ödeme yapılmıştır. Tasarruf edilen malikanenin tasarruf edilen oranı rub hisse miktarındadır. Devir işleminin gerçekleşmesi için Rumeli kazaskerinin oluru Anadolu kazaskerinin ilamı alınmıştır. Bk. Aynı belge, s. 211 ve **BOA** MAD 10.016, s. 79.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1191 ⁶²	Nizip Kazası Kuran Karyesi	Abdurrahman	Rakka Valisi Mehmed Paşa İlamı ile	225 Guruş	-	Boş Olan Mukataanın Malikane Olarak İhale Edilmesi
1192 ⁶³	İsmi Belirtilmeyen Karye	Süleyman ve Mehmed	Rakka Valisi Çerkes Hasan Paşa İlamı ile	250 Guruş	200guruş	Boş Olan Mukataanın Malikane Olarak İhale Edilmesi
1192 ⁶⁴	Zor El-Maara Karyesi ve İncirli Mezrası	Ömer	-	565 Guruş	55 Guruş	Vefat ile, Yeni Berat Düzenlenmesi
1193 ⁶⁵	Rumkale Mukataası 1/3 Hissesi	Halil Paşazade Mustafa	-	1.300 Guruş	6.385, 5 Guruş	Malikaneci Mehmed Emin'in Kendi Rızası ile Malikane Hissesinden Ferağ Ve Devri
1193 ⁶⁶	a) Rahdiye (Haydariye) b) Çukur Viran c) Til Hıyar	Seyit Hüseyin ve Seyyid İbrahim	Rakka Valisi Çerkes Hasan Paşa İlamı ile	850 Guruş	665 Guruş	Boş Olan ve Halkı Perişan Olan Karyelerin İmarları İçin Malikane Olarak İmar Edilmeleri

⁶² Nizip kazasının bazı karyeleri Birecik İskele Mukataasına dahildir. Bu karyelerden olan Kur'an (Girab) Karyesi bir süredir halî ve harap olduğundan dolayı, karyenin malikane olarak ihale edilmesi gerektiği üzerine Rakka Valisi tahrirat vermiştir. Karyenin halî ve harap olmasının gerekçesi eşkıya tasallutudur. Defterde kayıtlı değeri 23.350 akçe olan mukataanın, 648 akçelik yazısı karyenin üzerindedir. Rakka valisi Mehmed Paşanın ilamı ile malikane olarak ihale edilmiştir. Muaccele değeri olan 225 guruşun % 10 nu olan 22, 5 guruşluk resmi kasrı yed Rakka hazinesine ödenmiştir." Bk. Aynı belge, s. 121.

⁶³ Boş olan karyenin ihalesinde 18.561 akçe olan mukataa bedeli yapılan zam ile 24.000 (200 guruş) akçeye çıkarılmıştır. Aynı belge, s. 295.

⁶⁴ Aynı belge, s. 401.

⁶⁵ Devrin gerçekleşmesi için 1300 guruşluk muaccele bedelinin % 10'u karşılığında olan 130 guruş Rakka Hazinesine kalemiye olarak ödenmiştir. Bk. Aynı belge, s. 405.

⁶⁶ Halkın dağılmış olmasından dolayı karyelerin imarı için malikane ihalesi yapılmıştır. Karyelerin deftere yazılı olan değerleri 77.369 akçe iken, 12.331 akçe zam ile 79.700 akçeye değeri çıkarılmıştır. Bk. Aynı belge, BOA, KK. nr. 203, s. 449.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1193 ⁶⁷	Rumkale Mukataası 1/3 Hissesi	Mehmed Sadık Beğ	-	1280 Guruş	6.385, 5 Guruş	Mehmed Hakkı Beğ'in Vekili Vasıtası ile Malikane Hisselerini İstanbul'da Devretmesi
1193 ⁶⁸	Rumkale Mukataası 1/3 Hissesi	Kürdi Mehmed Paşa	Rakka Valisi Es-Seyyid İbrahim Paşa Arzı ile	1050 Guruş	6.267, 5 Guruş	Boş Olan Has Karyenin Sülüs Hissesine Zam ile İhale Edilmesi
1194 ⁶⁹	Şaman Karyesi	İsmail, İshak ve Mustafa	Rakka Valisi Es-Seyyid İbrahim Paşa İlamı ile	250 Guruş	150 Guruş	Mal Değerine Zam Yapılarak, Berat Tecdidini Yapılması
1194 ⁷⁰	Nizip Kazası Karyelerinden; Kabağaç, Hubus, Kerzin, Tilbeş	Defterdarı Şukka Mektupçusu Ali Rıza ile Alimzade Ahmed	Rakka Valisi Es-Seyyid İbrahim Paşa Arz ve İlamı ile	300 Guruş	65.000 Akçe	Boş Olan Karyelerin İmar Ve İhyası İçin, Toplam 58.000 Akçelik Mal Değerine 7.000 Akçe Zam Yapılarak İhale Edilmesi
1194 ⁷¹	Tilmiyan Fenk (Kara Arun) Kefrin	Ali	Rakka Valisi Es-Seyyid İbrahim Paşanın Arz ve İlamı ile	22, 5 Guruş	500 Guruş	Rub Hissenin Mutasarrıfı Olan Yakup'un Vefat Etmesi ile Yapılan İhale
1194 ⁷²	Silsil	Mehmed Kuddusi	Rakka Valisi Es-Seyyid İbrahim Paşa Arzı ile	100 Guruş	12.300 Akçe	Boş Olan Has Karyenin Sülüs Hissesine Zam ile İhale Edilmesi

⁶⁷1.280 gurusluk mal bedelinin % 10'u karşılığında 128 gurus ödenmesi ile Ruznamçeyi hümayundan hüccet alınmıştır.. Aynı belge, s. 525.

⁶⁸ BOA, MAD 9586, s. 299.

⁶⁹ 1186 senesinde has karyesi ahalişi dağınmık ve perişan durumdadır. Bu duruma son vermek için Suruç naibi, İskan katibi ve Rakka Valisi Osman Paşazade Mehmed Paşanın ilam buyurmaları ile, İsmail, İshak ve Mustafa'ya berat tevcihleri yapılmıştır. 1186'da, 127 gurus olan mal bedeline 23 gurus zam yapılarak 150 gurusa tamamlanarak, ismi geçen şahıslar üzerinde olan beratlarının yenilenmesi yapılmıştır." BOA, KK. nr. 203, s. 697.

⁷⁰ Muaccele bedelinin % 10 oranında kasrı yed resmi ödemesi belirtilmemiştir. Aynı belge, s. 894.

⁷¹ Adı geçen karyelerin deftere kayıtlı hasılatları toplam 329 gurusdur. Aynı belge, s. 777.

⁷² Has karyenin deftere kayıtlı olan hasılat değeri 6.951 akçedir. Ancak eşkıya tasallutundan dolayı halî (boş) ve harap olan karye, bir süredir kimsenin tasarrufunda değildir. Deftere kayıtlı olan 6.951 akçeye 5.349 akçe zam yapılarak yeniden ihale edilmiştir."Aynı belge, s. 787.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1194 ⁷³	Rumkale Mukataası Sülüsü	Enderun-u Hümayun Hazinesi Katiplerinden Mehmed Emin Beğ	-	1.100 Guruş	6.385.5guruş	El-Hac Mehmed'in Vefat Etmesi ile Boşalan Malikane Hissesinde İhalesi
1195 ⁷⁴	Birecik ve Suruç İltizam Karyeleri	El- Hac Firuz Bey Ve Muhammed Kuddusi Beğ	Rakka Valisi Muhammed Paşanın Arz Ve İlamı ile	250 Guruş	357.941 Akçe	İltizam Karyelerinin, Reayanın
1195 ⁷⁵	Zor El- Maara Karyesi ve İncirli Mezrası	El-Hac Ali	Müzayede ile	565 Guruş	7.505 Akçe	Ömer Paşazade Vefatı ile Boşalmış Olan Mukataa Tasarrufunun İhale Edilmesi
1196 ⁷⁶	İskele Mukataasından Dimos Resmi Arus	Mustafa	Müzayede ile	170 Guruş	85 Guruş	Vefat ile Boşalmış Mukataa Tasarrufunun İhale Edilmesi
1196 ⁷⁷	İskele Hassı Karyelerinden, Rahte Karyesi	Karye Reayasından Hac Ahmed	Reayanın Talebi ile	20 Guruş	Sabık Senelik Malı Mirinin Ödenmesi	Mültezimlerin Zulmünden Dolayı Reayanın, Mukataanın Malikane Statüsüne Dönüştürülmesi Talebi

⁷³ Half ve boş olan araziler Rakka valisinin ilam ve arzına uygun olarak ihale edilirken, Rum kale gibi büyük ölçekli mukataaların ihalesinde benzer bir tasarruf olmamaktadır." Aynı belge, s. 793.

⁷⁴ "İltizam karyelerinden Birecik'e tabii olanlar; Tura mezrası, Derviş mağarası, Kızılöyük ve Beşmağara iken, Suruç'a bağlı olanlar; Matrabas, Beni Ali, Duran (namı diğer Hebha), Keçikuba, Kebirgök, Kadımağarası, Tabhun, Sarudar Beğ, Kadı Harik ve, Kızılöyük'tür." BOA, KK 204, s. 56.

⁷⁵ Aynı belge, s. 56.

⁷⁶ Aynı belge, s. 189.

⁷⁷ "Kadimden beri iltizam statüsünde işletilen mukataa reyası, mültezimlerin keyfi muamelelerinden dolayı perişan olmuştur. Hatta birkaç seneden beri reayanın önemli bir kesimi perakende (dağmık) hale düşmüştür. Reayanın talebi üzerine içlerinden birine mukataanın malikane olarak ihalesi gerçekleştirilmiştir. Bu ihale ile birlikte aynı malikaneciye Ank nahiyesi mukataalarından biride 120 guruş muaccele ile ihale edilmiştir." Aynı belge, s. 199.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1196 ⁷⁸	Karaamud Mukataası (Nizip)	Muhammed Beğ ve Diğer Muhammed	Rakka Valisi Muhammed Paşa Arz ve İlamı ile	8 Guruş 40 Akçe	16.867 Akçe	Boş Olan Has Karyenin Sülüs Hissesine Zam ile İhale Edilmesi
1196 ⁷⁹	Arban (Suruş) Mukataası	Göncü Ali	Rakka Valisi Muhammed Paşa Arz ve İlamı ile	150 Guruş	300 Guruş	Mültezimlerin Zulmünden Dolayı, Mukataanın Vali Arzı ile Malikaneye Dönüştürülmesi
1196 ⁸⁰	İskele Mukataasından Dimos Resmi Arus (Nısf Hissesi)	Ali	Anadolu ve Rumeli Kazaskeri İlamları ile	170 Guruş	85 Guruş	Mustafa'nın Vekili Vasıtasıyla, İstanbul'da Ferağ ve Devir İşleminde Bulunması
1196 ⁸¹	Reşi Ekradı Mukataası	Sadırazam Silahtarı İbrahim	Talibi Olan Müzayede ile	750 Guruş	31.265 Akçe	Hüseyin'in Vefatı ile Boşalmış Mukataa Tasarrufunun İhale Edilmesi
1197 ⁸²	İskele Mukataasından Çirkiş (Nizip) Karyesi	Ali ile Şeyh Hüseyin Oğlu Mehmed Kasım		50 Guruş	16.400 Akçe	Boş Olan Has Karyenin Sülüs Hissesine Zam ile İhale Edilmesi
1197 ⁸³	İskele Mukataasından Çirkiş (Nizip) Karyesi (1/3hisse)	Mehmed Beğ	Talibi Olan Müzayede ile	12 Guruş	17.400 Akçe	Mehmed Kasım'ın Vefatı ile Boşalan Mukataanın Malikane Olarak İhalesi

⁷⁸ Karaamud karyesi mukataasına Alize, Dermilos karyelerinden oluşmaktadır. Rakka valisi Muhammed Paşa, yıllık ödemeler olan malı miri miktarının, reyanın hal ve tahammülüne uygun olduğu gerekçesi ile mal bedelinin arttırılmamasını talep etmiştir. Aynı belge, s. 299.

⁷⁹ Adı geçen karye ve çevresindeki sair karyelerden oluşan mukataa, kadimden beri Suruç eminleri marifeti ile iltizam statüsünde işletilmektedir. Ancak mültezimler reayadan *ziyade nesnelere* ahz ederek zulme sebep olmaktadır. Rakka valisi Muhammed paşa mukataanın malikaneye dönüştürülmesini ve malikane taliplisi olan şahsa ihalenin yapılmasını arz ve ilam etmiştir. Aynı belge, s. 300.

⁸⁰ Devir ve ferağ işlemi *bedeli malum ve makbuzu mukabili* gerçekleştirilmiştir. Aynı belge, s. 353.

⁸¹ Aynı belge, s. 310.

⁸² Aynı belge, s. 353.

⁸³ Mahsulat ve rüsumat ihale konusu olmuştur. Aynı belge, s. 356.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1205 ⁸⁴	İskele Mukataasından, Çukur Nahiyesi Kefertaş Karyesi	El-Hac Mehmed	Anadolu ve Rumeli Kazaskeri İlamları ile	125 Guruş	70 Guruş	Ali Beğ'in Vekili Vasıtası ile Malikane Hisselerini İstanbul'da Devretmesi
1205 ⁸⁵	Kefertaş Mukataası	El- Hac Mehmed	Anadolu ve Rumeli Kazaskeri İlamları ile	212 Guruş	85 Guruş	Bozan'ın Vekili Vasıtası ile Malikane Hisselerini İstanbul'da Devretmesi
1208 ⁸⁶	Halil Karyesi (Suruç)	Mehmed Beğ	Rakka Valisi Arz ve İlamı ile	150 Guruş	60 Guruş	Vefat ile Boşalmış Mukataanın Abadan Edilmesi Vaadi ile
1208 ⁸⁷	Madrabas Mukataası (Nısf Hissesi)	Mehmed Kazım	Anadolu ve Rumeli Kazaskeri İlamları ile	125 Guruş	48.000 Akçe	Mehmed Kuddusinin Vekili Vasıtasıyla, Ferağ ve Devir İşleminde Bulunması
1208 ⁸⁸	Rumkale Mukataası	Şeyh Mehmed Veledi Ebubekir	-	300 Guruş	60 Guruş	Vefat ile Boşalmış Mukataa Tasarrufunun İhale Edilmesi
1209 ⁸⁹	Silsil Karyesi	Ebubekir'in Oğulları Ömer, Ahmed, Salih	-	50 Guruş	12.000 Akçe	Ebubekir'in Vefatı ile Oğullarının Malikane İşletmesini Deruhte Etmeleri

⁸⁴ Bedeli malum ve makbuzu mukabil devir işlemi gerçekleşmiştir. Bk. **BOA**, MAD 9573, s. 31.

⁸⁵ Kefertaş mezrası, Birecik iskele mukataasının Çukur nahiyesine tabiidir. Aynı belge, s. 31.

⁸⁶ Malikaneyi deruhte eden şahıs Ruha sakinlerindedir. Bk. **BOA**, MAD 10.060, s. 78.

⁸⁷ Madrabas karyesi mukataası; Madrabas, Ben-i Ali, Duran, Mağara, Germuş, Derviş mağarası, Tavahini, Kızılyük, Belviran, Kadı Harik, Derviş karye ve mezarlarından oluşmaktadır. Mukataanın deftere kayıtlı değerleri toplam 39.941 akçe olup, senelik mal değeri 48.000 akçeye çıkarılmıştır. Mukataanın ihalesine konu olan miktar ise, daha öncede tasarruf edilen nısf hisse kadar gerçekleşmiştir. Malikane tasarrufunun devrinde, malikanecinin vekili İstanbul'a müvekkilinin talebi ile giderek, malikanenin devri işlemini yürütmüştür. Aynı belge, s. 209.

⁸⁸ Malikane olarak ihale edilen mukataanın nısf hissesi ihale edilmiştir. Aynı belge, s. 242.

⁸⁹ Aynı belge, s. 330.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1209 ⁹⁰	Tilmiyan Karyesi	El-Hac İbrahim ve Esseyyit Ali	Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri İlam Ve Arzları ile	132, 5 Guruş	500 Guruş	Ali Zidenin Vekili Vasıtasıyla, Ferağ ve Devirde Bulunması
1209 ⁹¹	Karye-i Kaz Sekran	Mehmed	Anadolu ve Rumeli Kazaskerleri İlam ve Arzları ile	60 Guruş	300 Guruş	İskani Ali Kapucusu Mehmed Eminin Vekili Vasıtasıyla Ferağ Ve Devirde Bulunması
1209 ⁹²	Harapkan (Suruç)	Sadriazam Mektupçusu İbrahim	Rakka Valisinin Arz ve İlamı ile	190 Guruş	19.043 Akçe	Boş Olan Mukataanın İhalesi
1210 ⁹³	Mağran (Maden) Karyesi (Nizip Kazası)	Sadriazam Mektupçusu İbrahim	-	100 Guruş	75 Guruş	Bekir'in Vefat Etmesi ile Mukataanın İhale Edilmesi
1211 ⁹⁴	Çerkes Karyesi	Süleyman Kadızade	-	50 Guruş	17.400 Akçe	Seyit Mehmed'in Vefat Etmesi ile Mukataanın İhale Edilmesi
1210 ⁹⁵	Bulacık Karyesi (Suruç)	Ruha Sakinlerinden Mir Halil ile Mehmed	Rakka Valisi Süleyman Paşa Arzı ile	100 Guruş	2.150 Akçe	Boş Ve Harap Olan Mukataanın İhalesi

⁹⁰ Tasarrufa konu olan mukataa 3 rub hisse olup devir ve ferağ işlemi, eski malikanecinin İstanbul'a gönderdiği vekili vasıtasıyla meclisi şer'ide gerçekleşmiştir. "Tilmiyan karyesi mukataası; Hıyar (18.900 akçe), Fenk (12.820 akçe), Karuncuk (8362 akçe) ve Şeyh (18 kırat ma aşar, badi hevadan oluşup, toplam 9.016 akçeden oluşmaktadır.) Bk. Aynı belge, s. 335.

⁹¹ Aynı belge, s. 393.

⁹² Harapkan mukataası; Narlıca, Saraç Hamis, Sörük karyeleri ile Tımar mezrasından oluşmaktadır. Bu karyelerin toplam mal değeri 19.043 akçedir. Bk. Aynı belge, s. 397.

⁹³ Aynı belge, s. 398.

⁹⁴ Çerkes mukataasının ihaleye konu olan miktarı sülüs hisse kadardır. Bk., Aynı belge, s. 452.

⁹⁵ Aynı belge, s. 452.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1210 ⁹⁶	Til Süleyman	Süleyman Kadızade	Rakka Valisi Süleyman Paşa Arzı ile	25 Guruş	7.007 Akçe	Boş ve Harap Olan Mukataanın İhalesi
1210 ⁹⁷	Kara Amud (Nizip)	Divanı Hümayundan İbrahim	-	12, 5 Guruş	22.867 Akçe	Ahmed'in Vekili Vasıtasıyla Ferağ ve Devirde Bulunması
1210 ⁹⁸	Aynı Şahmaniye (Reşi Aşireti) Mukataası	Mehmed Emin	Talibi Olan Müzayede ile	100 Guruş	31.260 Akçe	Seyit Mehmed'in Vefat Etmesi ile Mukataanın İhale Edilmesi
1210 ⁹⁹	Çerkis Karyesi	Kadızade Süleyman		50 Guruş	17.400 Akçe	Sabık Malikanecinin Senelik Mal Bedellerini Aksatmasından Dolayı, Yeni İhalesi
1210 ¹⁰⁰	Birecik Resmi Dönümü Duhan	Divanı Hümayun Anadolu Muhasebecilerinden Seyit Mustafa	Rakka Valisi Süleyman Paşa Arzı ile	-	210 Guruş	Boş Olan Nıfs Hisseye Talip Olunması
1210 ¹⁰¹	Aynı Şehabiye ve Çardak Karyeleri (Nizib)	Mehmed Emin	-	800 Guruş	31.260 Akçe	-

⁹⁶ İhaleye Ruha sakinlerinden Ramazan ile Mehmed müştereken girmiş olmalarına rağmen, bunların muaccele bedeli olarak teklif ettikleri 25 guruşun üzerinde daha yüksek bir muaccele bedeli olan 30 guruşu teklif eden Süleyman Kadı Zade ihaleyi almıştır. Bk. Aynı belge, s. 452.

⁹⁷ İhaleye Ruha sakinlerinden Ramazan ile Mehmed müştereken girmiş olmalarına rağmen, bunların muaccele bedeli olarak teklif ettikleri 25 guruşun üzerinde daha yüksek bir muaccele bedeli olan 30 guruşu teklif eden Süleyman Kadı Zade ihaleyi almıştır. Bk. Aynı belge, s. 452.

⁹⁸ İhaleye Ruha sakinlerinden Ramazan ile Mehmed müştereken girmiş olmalarına rağmen, bunların muaccele bedeli olarak teklif ettikleri 25 guruşun üzerinde daha yüksek bir muaccele bedeli olan 30 guruşu teklif eden Süleyman Kadı Zade ihaleyi almıştır. Bk. Aynı belge, s. 452.

⁹⁹ Malikanenin selefi olan Ayıntab sakinlerinden Esseyid Mehmed bin Mustafa zide, senelik mal ödemelerini yerine getiremediğinden dolayı reayaya malikanecinin durumu sorulduğunda, reaya şahsın vefat ettiği ifade etmişlerdir. Ancak Ayıntab kadısının ilamı üzerine şahsın hayat da olduğu belirlenmiştir. Esseyid Mehmed'in Rakka hazinesine senelik olarak ödemesi gereken mal ödemesini ilgili senede gerçekleştirememesinden dolayı, mukataa için ihale yapılmıştır. Bk. Aynı belge, s. 559.

¹⁰⁰ Birecik resmi dönümü duhan, İstabil Amire hesabına mahsup edilmektedir. Bk. **BOA**, MAD 9586, s. 294.

¹⁰¹ Malikanecinin tayin ettiği vekil mültezimin aşar ve rüsum tahsilatına müdahale edilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 295.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1210 ¹⁰²	Birecik Mahsulü Bacı Bazar	Süleyman	Rakka Valisi Arzi ile	2.000 Guruş	80.000 Akçe	Rakka Valisinin Deruhtesinde Olan Malikanenin Satışı
1211 ¹⁰³	Haşîşi Mukataası (Nısf Hisse)	Ali Oğlu Mehmed	Talibi Olan Müzayede ile	70 Guruş	110,5 Guruş	Ali'nin Vefat Etmesi ile Mukataanın İhale Edilmesi
1211 ¹⁰⁴	İskele Mukataasından Çirkiş (Nizib) Karyesi (1/3 Hissesi)	Seyit Abdullah	Talibi Olan Müzayede ile	40 Guruş	17.400 Akçe	Ahmed'in Vefat Etmesi ile Mukataanın İhale Edilmesi
1211 ¹⁰⁵	Kabaağaç Karyesi	Halep Sakinlerinden Mehmed Bin Ahmed	Talibi Olan Müzayede ile	160 Guruş	65.000 Akçe	Seyit Süleyman Vefat Etmesi ile Mukataanın İhale Edilmesi
1212 ¹⁰⁶	Bulacık (Suruç)	Mehmed Bin Hasan	Anadolu Ve Rumeli Kazaskerleri İlam Ve Arzları ile	100 Guruş	21.150 Akçe	Süleyman'ın Vekili Vasıtasıyla Ferağ ve Devirde Bulunması
1212 ¹⁰⁷	Şaman Karyesi Mukataası (1/3 Hissesi)	Müteveffa Malikaneci Oğulları Mehmed ve Halil	Talibi Olana Müzayede ile	100 Guruş	150 Guruş	Mustafa'nın Vefat Etmesi ile Mukataanın İhale Edilmesi
1212 ¹⁰⁸	Haşîşi Mukataası (Suruç)	Müteveffa Malikaneci Oğlu Mehmed	Talibi Olana Müzayede ile	70 Guruş	110,5 Guruş	Ali'nin Vefat Etmesi ile Mukataanın İhale Edilmesi

¹⁰² Mahsulü bac'ı bazar mukataası başlığında, kapanı revgan, bac'ı bazarı siyah, bac'ı ağnam mukataaları da mevcuttur. Malikane her ne kadar Rakka valisi tarafından satılmış ise de, Vali Süleyman Paşa malikane varidatına müdahalesini devam ettirmektedir. Bk. Aynı belge, s. 297.

¹⁰³ Haşîşi mukataası, Haşîşi, Saman, ve Behluliye karyelerinden oluşmaktadır. İhaleye konu olan muaccele bedeli artmaksızın önceki miktar üzerinden ihale edilmiştir. Bk. **BOA**, MAD 8587, s. 35.

¹⁰⁴ **BOA**, MAD 9587, s. 101.

¹⁰⁵ “Kabaağaç karyesi (4.757 akçe), Marmara (6.160 akçe), Cülus (14.396akçe), Berzin (30.719akçe), Kara Sinek (5.980akçe) toplam 65.000 akçeye balığ rüsum, badi hevadan oluşmaktadır” Bk. Aynı belge, s. 135.

¹⁰⁶ Bk. Aynı belge, s. 191.

¹⁰⁷ Şaman mukataası; Şaman (8.328akçe), Til Marid (1.000akçe), Burç El-Hiram (2.598akçe), Makde (4.493 akçe) karyelerinin rüsum ve aşarından oluşmaktadır. Satış işleminin rağbet gören müzayede ile yapıldığı ifade edilmektedir. Bk. Aynı belge, s. 310.

¹⁰⁸ Haşîşi mukataası; Haşîşi (2.454 akçe), Şaman (2.770), Behluliye (2.480 akçe) karyelerinden oluşmaktadır. Bu karyelerin mahsulat ve rüsumatı Bk. Aynı belge, s. 350.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1213 ¹⁰⁹	Berazi Ve Diğer Berazi Mukataası (Nisf Hissesi)	Darendeli Molla Mustafa	Talibi Olan Müzayede ile	400 Guruş	1.000 Guruş	Osman'ın Vefat Etmesi ile Mukataanın İhale Edilmesi
1213 ¹¹⁰	Mefriz Karyesi (Nizip)	Bölge Sakinlerinden Seyyid Salih Ve Seyyid Ahmed	-	303 Guruş 40 Akçe	75 Guruş	Seyyid Ömer'in Vekili Vasıtasıyla Ferağ ve Devirde Bulunması
1213 ¹¹¹	Tilmiyan Karyesi (¼ Hissesi)	Bölge Sakinlerinden Seyyid Mehmed Ve Seyit İshak	-	76 Guruş	500 Guruş	Seyyid Ömer'in Vekili Vasıtasıyla Ferağ ve Devirde Bulunması
1213 ¹¹²	Rumkale Mukataası (1, 5 Rub)	Rüznamçeyi Evvel Katibi Mehmed Emin Bey	Şahsi Talep ile	11.000 Guruş	6.580,5 Guruş	Hali Olan Malikane Hissesinin Taliplisine İhalesi
1213 ¹¹³	Berazi Ve Diğer Berazi Mukataası	Berazi Sakinlerinden Mustafa	Talibi Olan Müzayede ile	400	1000 Guruş	Malikaneci Osman'ın Vefatı ile Boşalan Nisf (1/2) Hisseye Talip Olunması
1214 ¹¹⁴	Mizrin Karyesi (Nizib)	Mizrin Sakinlerinden Es-Seyyid Salih	Anadolu Ve Rumeli Kazaskerleri İlam Ve Arzları	75 Guruş	33 Guruş	Es-Seyyid Ömer'in Vekili Vasıtasıyla Ferağ Ve Devirde Bulunması (İstanbul'da)
1214 ¹¹⁵	Tilmiyan Karyesi Mukataası	Tilmiyan Sakinlerinden Seyit İshak	Anadolu Ve Rumeli Kazaskerleri İlam ve Arzları	75 Guruş	500 Guruş	Es-Seyyid Mehmed'in Vekili Vasıtasıyla Ferağ ve Devirde Bulunması (İstanbul'da)

¹⁰⁹ Berazi aşireti Diyarbakır dede meskun olup bu adla tesis edilmiş bir mukataa kalemi mevcuttur. Diyarbakır hazinesine kayıtlı olan mukataanın ismi, Berazi nahiyesine tabii İncirli Benamluca dır. Bu mukataaların yıllık malı miri tutarları 5.580 akçelik hasırlarından ibarettir. Bk. BOA, MAD 9587, s. 539 ve. 84, MAD 9586, s. 303-304

¹¹⁰ BOA, MAD 9587, s. 540.

¹¹¹ Tilmiyan Mukataası, Tilmiyan, Cebaz, Kara Hamrun, Şeyhi, Kefredan karyelerinden oluşmaktadır. Senelik malı miri ödemelerinin toplamı 329 guruştur. Senelik malı miriye zam yapılarak 500 guruşa yükselmiştir. Bk. Aynı belge, s. 540.

¹¹² BOA, MAD 9586, s. 300.

¹¹³ BOA, MAD 9587, s. 482.

¹¹⁴ Aynı belge, s. 539.

¹¹⁵ Tilmiyan mukataası, Tilmiyan (9.309 akçe 75 guruş), Cidet (15.965 akçe, 84 guruş), Karanhin (18.362 guruş), Hıyar (18.906 akçe), Karahamrun (12.820 akçe), Şeyhi 18 kırat miri, Kefredin (14.050 akçe) karyelerinin rüsum ve badi hevalarından oluşmaktadır." Bk. Aynı belge, s. 540.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1216 ¹¹⁶	Kabağaç Mukaatası	Sabık Malikanecinin Kardeşi Olan Rakka'da Mukim Seyit Fazıl	Talibi Olan Müzayede ile	300 Guruş	65.000 Akçe	Seyyid Mustafa'nın Vefat Etmesi ile Mukataanın İhale Edilmesi
1217 ¹¹⁷	Rahvan Karyesi	Divanı Hümayunda Ruznamçe Katibi Abdullah	Rakka Valisi Arzı ile	120 Guruş	70 Guruş 25 Akçe	Birkaç Senedir Hali (Boş) Olan Hevası Hümayun Karyesinin İhalesi
1217 ¹¹⁸	Pınarbaşı, Azer, Meşhed (Suruç)	Divanı Hümayunda Ruznamçe Katibi Abdullah	Rakka Valisi Arzı ile	300 Guruş	161,5 Guruş	Hali Olan Malikane Hissisinin Taliplisine İhalesi
1225 ¹¹⁹	Sehrek (Suruş)	Ruhalı Hasan	Talibi Olan Müzayede ile	167 Guruş	66,5 Guruş	Sehrek (Kızıl Kuyu) ile Pınarbaşı Karyeleri Sehrek Malikanesini Oluşturur.
1227 ¹²⁰	Zor El- Mağara Ve İncirli Mezraları (Nısf Hissesi)	Matbah-I Amire Emimi El-Hac Mehmed Arif	Talibi Olan Müzayede ile	-	7.500 Akçe	Hali Olan Malikane Hissisinin Taliplisine İhalesi
1229 ¹²¹	Zor El-Mağara Ve İncirli Mezraları (Nısf Hissesi)	Matbah-I Amire Emimi El-Haç Mehmed Arif	Rakka Valisinin Arz Ve İlamı	-	7.500 Akçe	Birkaç Senedir Hali (Boş) Olan Hevası Hümayun Karyesinin İhalesi

¹¹⁶ BOA, MAD 9592, s. 560.

¹¹⁷ Aynı belge, s. 569.

¹¹⁸ Aynı belge, s. 569.

¹¹⁹ Malikane tasarrufunu deruhte eden Hasan'a ile diğer bir iştirakçi olan Ebubekir muhalefet ederek senelik mal bedelinin teslimine zarar vermiştir. Ebubekir, Hasanın hissesine muhalefet ederken reayayı kışkırtmıştır. BOA, MAD 9625, s. 321.

¹²⁰ Aynı belge, s. 322.

¹²¹ Matbah-ı amire emimi 1227 de malikanenin nısf hissesini deruhte etmiş, ancak diğer nısfının deruhtecisi olan Antep'li Mehmed mal ve rüsumattan olan hakkını gasp etmiştir. Mehmed'in haksız fiilinin şikayet konusu olması üzerine, bunun deruhte tasarrufu fesih edilmiş, fesih sonrası yapılan ihale diğer malikaneci deruhte etmiştir. Bk. Aynı belge, s. 323.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1229 ¹²²	Rumkale Mukataası (1,5 Rub)	Rûznameçeyi Hümayundan Mehmed Emin	Rakka Valisinin Arz ve İlamı ile	8.437, 5 Guruş	7.332 Guruş	Hali Olan Malikane Hissesinin Taliplisine İhalesi
1230 ¹²³	Ekizce (Suruç)	Abdurrahman Bin El- Hac Hasan	Rakka Valisinin Arz ve İlamı ile	500 Guruş	16.887 Akçe	Hali Olan Malikane Hissesinin Taliplisine İhalesi
1230 ¹²⁴	Gelincikeşmesi, Asman Karyeleri	Sadırazam Çukadarı Hamavizade	Şahsi Talep ile	1800 Guruş	-	Birkaç Senedir Hali (Boş) Olan Hevası Hümayun Karyesinin İhalesi
1231 ¹²⁵	Kefertaş Karyesi	Seyyid Mustafa, Seyyid Müslüm	-	125 Guruş	70 Guruş	Birecik Ayamı Hacı Balı Oğlu Hacı Yusuf'un Müdahalesi
1232 ¹²⁶	Birecik İskele Kurallarından	Ruhali Mehmed Oğlu Mehmed Gazi ile Antepli Mehmed Oğlu ile Mehmed	Şahsi Talep ile	-	16.835 Akçe	Hali Olan Malikane Hissesini Talip Olanların Ödeyecekleri Muaccele Bedellerinin Tespit Edilmesi
1233 ¹²⁷	Berazi Ekradı ((Nisf Hissesi)	Bursa Valisi Ahmed Paşanın Sarrafı	-	-	1.000 Guruş	Berazi Aşiretinin Mir Cemaatinin Olduğu Kısım İhale Edilmiştir

¹²² Aynı belge, s. 321.

¹²³ Ekizce malikanesi, Ekizce, Kantara ve Üçpınar karyelerinden oluşmaktadır. Bk. Aynı belge, s. 321.

¹²⁴ Aynı belge, s. 324.

¹²⁵ Deruhte eden şahısların hangi durum üzerine deruhte ettikleri belirtilmemiştir. Bk. Aynı belge, s. 325.

¹²⁶ Hali olan Birecik iskelesi mukataası karyelerine malikane olarak işletmek için talip olunmuştur. Mukataa karyeleri; 3.000 akçe ile Sucak, 3972 akçe ile Namazlı, 2291 akçe ile Şemran karyeleridir. Bu karyelerin deftere kayıtlı olan bedellerine 3602 akçelik rüsumu örfiye ve badi hevada kayıtlı olup, toplam değeri 12.835 akçedir. Bu bedelin üzerine 4000 akçe miri faizi eklenerek Rakka hazinesine senelik olarak 16.835 akçelik mal bedelinin eda edilmesi uygun görülmüştür. Rakka valisinden talep edilmesi gereken muaccele bedelinin hesaplanması talep edilmektedir. **BOA**, Cevdet Maliye 13.171.

¹²⁷ Berazi mukataası 100 yıldır senelik 1000 gurus mal bedeli ile malikane olarak işletilmektedir. İhale konu olan Mir cemaati 75 nefer, kethüdaya tabii 680 hane, 472 resmi mücerret, 126 resmi badi heva, toplam 20.000 akçelik zeamete münhasır bir cemaat olduğu ifade edilmiştir. Cemaatin meskun olduğu karyeler ile üzerlerine kayıtlı olan zeamet bedelleri ise; Kebirli Kurt 3.415 akçe, Kızılca viran 6.200 akçe, Debecik 2.017 akçe, Viran 1.500 akçedir."Bk. Aynı belge.

Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257 (Devam)

Sene	Mukataa Yeri	Malikanecinin Adı ve Şöhreti	Kefili	Muaccele Bedeli	Mal Bedeli	Konu
1234 ¹²⁸	Berazi Ekradı (Nısf Hissesi)	Divan-ı Hümayun Katibi Salih (Ruha'lı Vekilleri Vasıtası ile)	Mukataa Nısfının İltizam Olarak Tahsisi ile	-	1.000 Guruş	Defterdarı Sabıkın Vefatı ile Nısfı Malikane Olan Mukataanın İltizama Tahsisi
1235 ¹²⁹	Şeyh Müslim Mukataası	Suruç Sakinlerinden Seyit Taha	Şahsi Talep ile	100 Guruş	50 Guruş	İmar Edilmek Vaadi ile Hali Mukataanın Malikane Olarak Talep Edilmesi
1239 ¹³⁰	Diklitaş Ve Aligör (Suruç)	Molla Mehmed ve Seyit Ömer	Şahsi Talep ile	-	-	İmar Edilmek Vaadi ile Hali Mukataanın Malikane Olarak Talep Edilmesi
1254 ¹³¹	a) Gökçeöyük b) Ruha Kahve Gümrüğü	Ruha Sakinlerinde Ömer (Osman Nuri'den Boşalan)	Şahsi Talep ile	a) 2.500 Guruş b) 4.500 Guruş	a) 828, 5 Guruş b) 2.830 Guruş	1251'den Beri Halî (Boş) Olan Mukataaların Birlikte ve Aynı Şahsa İhalesi
1254 ¹³²	Karaamuk İnviran (Suruç)	Malikanecinin 1252'de Vefatı ile, Mahlul Kalan Mukataanın Hazine Hesabı Namına Kayıt Altına Alınması	Kapu Kethüdası Marifeti ile	-	320 Guruşluk	Bakayann Tahsili
1257 ¹³³	Kersen Karyesi Mukataası	İskani Ali Kapucu Başlarından Mehmed Battal, Seyit Mehmed Taha İştiraken	Diyarbakır Müşiri Zekeriya Paşanın Tahriratı ile	4.250 Guruş	750 Guruş	Abdullahın'ın Vefat Etmesi ile Mukataanın İhale Edilmesi

¹²⁸ Daha önce nısfı da Ali nam kimsenin senelik 1.000 guruş mal bedeli ile malikane olarak uhdesinde olan mukataanın, diğer nısfı 1000 guruş bedeli iltizam ile, Divanı hümayun kapu kethüdası Salih zideye tahsis edilmiştir. Bir mukataa hem malikane hem de iltizam statüsünde, bölümlendirilerek tasarruf edilebilmekteydi. Bk. **BOA**, MAD 9637, s. 386.

¹²⁹ Şeyh Müslim Mukataası, Şeyh Müslim karyesi ile Kebir, Danyal, Harabe Hasan (Hasan viranı) ve Eşmecik mezralarından oluşmaktadır. Bk. Aynı belge, s. 387.

¹³⁰ Adı geçen karyelerin malikane olarak kendilerine tevcih edilmesine talep eden şahısların, ödemeleri gereken muaccele ve mal bedellerinin ödenmesi için Ruha hazinesi namına Rakka Valisi Hafız El-Hac Ali Paşadan ehli vukuf kişilerin tayin edilmesi Defterhaneyi amireden talep edilmiştir. Bk. Aynı belge, s. 388.

¹³¹ İki ayrı mukataa aynı şahsa ihale edildiği halde, her bir mukataa tasarrufu için ayrı beratlar düzenlenmiştir. **BOA**, MAD 9666, s. 340.

¹³² Bu dönemde Urfa Sivas valisinin yönetiminde olduğundan dolayı, hüküm Sivas Müşiri Hafız Ahmed paşaya verilmiştir. Malikane vefatı ile 1252 den beri mahlul olan mukataanın Umuru hazine tarafından icabına bakılması için, Ruha Kapu kethüdası tarafından kayıt altına alınmıştır. Bk. Aynı belge, s. 340.

¹³³ Mukataanın iştiraken tasarrufu ihalesi öncesinde, 1252 senesinde Seyit Ahmedin vefatı ile boşta kalan mahlul rub hissede hesaba katılmıştır. Bk. Aynı belge, s. 117.

Ek-6: Malikanelerden Üç Karye ve Üstü Tasarruflara Örnekler, 1762

Deruhteci	Karye veya Mezra adı	Tasarruf Edilen Hisse Oram	Tutarı	Toplam Mal Bedeli	Aidat	Mal gelir
Rakka Valisi	Kırk Pınar	Tamamı	178 guruş, 4 para	2510 guruş	86 guruş	2597 guruş, 3.5 para
	Üçdepe karyesi, Salman mezrası	Rub	330 guruş			
	Yarımca	Tamamı	82 guruş, 6 para			
	Gülle	Nısf	137 guruş, 6 para			
	Zubek	Nısf	55 guruş			
	Rumkale	Tamamı	550			
	Yalak	Rub	113 guruş, 8 para			
	Dun Ali	Tamamı	97 guruş, 10, 5 para			
	İlecik	Tamamı	55 guruş			
	Gökçeöyük	Nısf	910 guruş, 9 para			
Kethüda Abdurrahman Efendi	Zor mağara	Tamamı	67 guruş, 9 para	847 guruş, 4 para	39 guruş	886 guruş 4 para
	Külçe	Nısf	74 guruş, 3 para			
	Ayn fidan	Tamamı	11 guruş			
	Çatak	Tamamı	11 guruş			
	Mismar	Tamamı	264 guruş			
	Beyadi	Tamamı	44 guruş, 4 para			
	Şehamiye	Tamamı	275 guruş			
	Meşadiye (Nehri colab)	Sülüsü	110 guruş			

Ek-6: Malikanelerden Üç Karye ve Üstü Tasarruflara Örnekler, 1762 (Devam)

Deruhteci	Karye veya Mezra adı	Tasarruf Edilen Hisse Oranı	Tutarı	Toplam Mal Bedeli	Aidat	Mal gelir
Hüseyin Paşazade Numan Beğ	Til Bağdat	Nısfı	166 guruş, 8 para	9.231 guruş, 1, 5 para	41 guruş, 11, 5 para	965 guruş, 1 para
	Kantara	Rub'u				
	Sülüklü	Nısfı	88 guruş			
	Mamuca	Nısfı	161 guruş, 8, 5 para			
	Külünçe	Nısfı	74 guruş, 3 para			
	Cimcime	Nısfı	333 guruş, 10 para			
	Tavukviran	Rub'u	19 guruş, 3 para			
Kethüda Katibi Sadullah ve Ahmed Efendiler	Dikme	Tamamı	44 guruş, 6 para	436 guruş, 4 para	19 guruş, 10 para	456 guruş, 2 para
	Çay kuyu	Nısfı	27 guruş, 6 para			
	Dibhisar	Tamamı	302 guruş, 6 para			
	Kahdepe	Sülüsü	62 guruş, 4 para			
El-Hac Selim Efendi	Çukur Toru	Nısfı	330 guruş	554 guruş, 7 para	25 guruş, 3 para	579 guruş, 9.5 para
	Til Hintta	Rub'u	75 guruş, 9 para			
	Nisar	Rub'u	17 guruş, 9 para			
	Kahdepe	Sülüsü	62 guruş, 4 para			
	Kele	Rub'u	68 guruş, 9 para			
İbrahim ve Hüseyin Beyler	Germiş	Nısfı	1091 guruş, 9 para	1608 guruş, 9 para	73 guruş, 1.5 para	1681 guruş, 9 para
	Kısas	Nısfı	17 guruş			

Kaynak: BOA, MAD 19.812, H. 1176

Ek-7: Tımar Tevcihleri, 1695-1742

Nahiyesi	Karyesi	Tevcih Tarihi(Hicri)	Zeamet Bedeli (Akçe)
Ank	Tellak	1107	7.400
Suruç	Ak--	111	6.000
Birecik	Tektaş (Koruklu)	1123	2.000
Birecik	Kadı	1123	3.285
Birecik	Karaburç	1129	2.233
Birecik	Ağcakend	1130	3.000
Suruç	Oğulbeğ	1130	3.000
Birecik	Mermer	1131	2.000
Ank	Kızılöyük	1131	2.000
Birecik	Til Hamza	1131	3.000
Birecik	Sur	1132	2.000
Suruç	Tilmiyan	1134	2.000
Birecik	Kızılsaman (Fazlı)	1135	9.000
Birecik	HacıÖmer (Samur)	1135	2.000
Merzuman	Eskiorul	1135	3.000
Birecik	Kızılsaman (Fazlı)	1135	9.000
Merzuman	Kubluca	1135	5.998
Birecik	Mirzaoğlu	1140	20.000
Ank	Karacamirza	1140	16.250
Suruç	Öküztepe	1140	6.838
Suruç	kocaali	1141	5.350
Birecik	Hanbulus	1142	9.900
Birecik	Hanbulus	1143	9.900
Suruç	Ekizce	1144	8.700
Birecik	Küsüktaş	1144	4.500
Suruç	Yalnızmağara	1144	4.400
Ank	Argıl	1144	20.000
Suruç	Eski Suruç	1144-1147	12.533
Suruç	mismar	1145	10.000
Birecik	Üçdepe	1145	7.200

Ek-7: Tımar Tevcihleri, 1695-1742 (Devam)

Nahiyesi	Karyesi	Tevcih Tarihi(Hicri)	Zeamet Bedeli (Akçe)
Suruç	Tilartuk	1145	6.500
Birecik	Sur	1145	7.989
Birecik	Eskisuruç	1145	20.000
Birecik	Kadı	1145	6.500
Merzuman	Akçeviran	1147	2.223
Suruç	Yalnızmağara	1147	5.385
Araban	Serikman	1147	10.150
Suruç	mismar	1147	7.200
Suruç	Aslantaş	1147	7.600
Birecik	Yazur	1147	5.000
Suruç	Susat	1147	7.400
Birecik	Yarımca	1147	2.500
Birecik	Akçekend	1147	2.500
Birecik	Dan!	1147	6.000
Birecik	Sur	1147	12.080
Birecik	Karabulus	1150	8.000
Suruç	Mukatta'Hacer	1500	3.047
Birecik	Fadıl Şimal	1151	4.000
Suruç	Öküzdepe	1151	6.838
Birecik	Karabulus	1151	20.000
Birecik	Tilviran	1152	4.000
Birecik	Tilharman	1152	20.000
Birecik	Abamori	1152	10.225
Birecik	Böğürtlen	1152	2.550
Birecik	Molla Hasan	1152	5.649
Birecik	Mezmekan	1152	14.734
Birecik	Mezmekan	1152	14.734
Birecik	Mezmekan	1152	17.734
Suruç	Oğulbeğ	1152	3.000
Araban	Ağılönü	1152	9.000

Ek-7: Tımar Tevcihleri, 1695-1742 (Devam)

Nahiyesi	Karyesi	Tevcih Tarihi(Hicri)	Zeamet Bedeli (Akçe)
Birecik	Üçdepe	1152	4.300
Birecik	Sur	1152	12.160
Suruç	Tevahini	1152	4.000
Birecik	Saruç	1152	6.000
Suruç	Mismar	1152	10.000
Birecik	Karuz	1152	2.500
Birecik	Sakit	1152	4.520
Suruç	Haydar Ahmed	1152	11.800
Birecik	Tillek	1152	5.300
Merzuman	İnciviran	1152	4.399
Birecik	Koçvıran	1152	10.500
Birecik	Karabulus	1152	21.900
Birecik	Kocaali	1152	6.000
Birecik	Küsüktaş	1152	4.500
Suruç	Kocaali	1152	4.000
Birecik	Canbulus	1152	21.900
Birecik	Kadışaman	1153	5.000
Ank	Mâ'mur	1153	3.000
Birecik	Alagöz	1153	24.250
Birecik	Ağlönü	1153	12.900
Suruç	Büyükçenkuk	1153	4.000
Suruç	Kabahaydar	1153	8.433
Birecik	Karabulus	1154	7.520
Birecik	Mirzaoğlu	1154	4.500
Birecik	Yazur	1154	5.000
Birecik	Tilartuk	1154	5.415
Birecik	Kürek	1154	4.300
Birecik	Kefredin	1154	2.000
Birecik	Kadı	1154	21.395
Suruç	Kadı (Şaman)	1154	6.200

Ek-7: Tımar Tevcihleri, 1695-1742 (Devam)

Nahiyesi	Karyesi	Tevcih Tarihi(Hicri)	Zeamet Bedeli (Akçe)
Birecik	Karaca	1154	3.000
Suruç	Karaöyük	1154	6.500
Birecik	Sakit	1154	5.999
Birecik	Tilmusa	1154	15.999
Birecik	Kefredin	1154	17.000
Birecik	Sur	1153	5.608
Birecik	(Kadı) Şaman	1153	5.000
Birecik	Cemaati El-aziz	1153	26.000

Kaynak; BOA, MAD 18.463.

Ek-8: Cebelü Bedelü Ödemeleri, 1711-1744, (Devam)

Nahiyesi	Karyesi	Senesi (Hicri)	Tutarı (Akçe)
Merzuman	Karacabeğ	1123	35.280
Merzuman	Eskikıraç	1129	2233
Birecik	Akçekend	1130	3.000
Suruç	Oğulbeğ	1130	3.000
Ank	Kızılöyük	1131	2.000
Birecik	Haribli	1131	1.500
Suruç	Mürç	1132	2.000
Suruç	Mürç	1134	2.000
Birecik	Eski--	1135	3.000
Birecik	Kubluca	1135	5.998
Nizip	Bayramoğlu!	1140	20.000
Ank	Kocaviran	1140	16.700
Suruç	Öküzdepe	1141	6.838
Suruç	Hocaoğlu	1141	5.350
Suruç	Şeker	1144	8.700
Ank	Irgad	1144	20.000
Suruç	Taşlıöyük	1145	17.800
Birecik	Kadı	1145	6.500
Suruç	Kısmedlü	1145	10.000
Suruç	Abamori	1145	2.045
Suruç	Sarımkuyu	1146	6.000
Birecik	Körsalim	1146	12.080
Birecik	Kefertaş	1146	10.500
Merzuman	Akçeviran	1147	4.399
Araban	Tilmusa	1147	10.500
Suruç	Arslantaş	1147	7.600
Birecik	Yarımca	1147	2.515
Birecik	Sungurgi	1148	22.000
Suruç	Mukataa	1150	13.456
Birecik	Kadışaman	1151	4.000
Suruç	Öküzdepe	1151	6.834
Birecik	Cerablus	1151	20.000
Suruç	Mismar	1152	10.500

Ek-8: Cebelü Bedelü Ödemeleri, 1711-1744, (Devam)

Nahiyesi	Karyesi	Senesi (Hicri)	Tutarı (Akçe)
Suruç	Haydarahmed	1152	11.800
Birecik	Mülk	1152	5.300
Merzuman	Akçaviran	1152	4.399
Suruç	Tavahine	1152	4.000
Birecik	Cebelükaraca	1152	6.000
Suruç	Oğulbeğ	1152	3.000
Araban	A'zazi	1152	9.000
Birecik	Tilviran	1152	6.000
Suruç	Abamori	1152	10.225
Ank	Mâ'mur	1153	3.000
Birecik	Alagöz	1153	24.250
Birecik	Bağköy	1153	16.500
Araban	Ağırönü	1153	12.900
Suruç	Büyükçenkük	1153	4.000
Suruç	Kabahaydar	1153	8.433
Birecik	Göktaş	1154	4.500
Birecik	Mennamoğlu	1154	4.500
Birecik	Tılarınk	1154	5.415
Birecik	Mollahüseyin	1152	5.639
Suruç	Adlucaöyük	1154	6.500
Nizip	Kefre	1154	17.000
Birecik	Keferaldı	1154	2.000
Merzuman	Kanmezra	1154	3.300
Birecik	Fadılşimalî	1154	6.200
Ank	Karacamezra	1154	3.000
Birecik	Çukurcuk	1155	7.530
Birecik	Cürüncük	1155	7.589
Suruç	Hevasin	1155	3.000
Birecik	Canbulus	1155	8.800
Birecik	Üçdepe	1155	7.200
Suruç	Musa	1155	7.400
Birecik	Canbulus	1155	19.800
Birecik	Sakit	1155	6.520

Ek-8: Cebelü Bedelü Ödemeleri, 1711-1744, (Devam)

Nahiyesi	Karyesi	senesi	Tutarı (Akçe)
Birecik	Kublucu	1156	12.250
Birecik	Tilartuk	1156	1.700
Birecik	Silsile	1156	7.733
Birecik	Kocaviran	1156	5.250
Suruç	Kocaali	1156	6.000
Suruç	Toru	1156	2.500
Birecik	Musa	1156	14.734
Suruç	Tilmusa	1156	20.000
Merzuman	Resûl	1156	6.400
Suruç	Tilartuk	1156	6.700
Ank	Böğürtlen	1156	2.550
Birecik	Karsus!	1157	7.520
Birecik	Ekizce	1157	20.200
Birecik	Sakit	1157	5.999
Araban	Sirkeci	1157	18.780

Kaynak; BOA, ADF. 300, 1123-1157, s. 4- 5

Ek-9: Sefine İnşasında Teymurhane Masrafları, (1699-1700) (Esedî Gurus)

Kullanım Yeri	Türü	Tedarik Yeri	Kullanım Miktarı	Birim Fiyatı	Toplam Tutarı
Teymurhane	Kömür Naklide Kullanılacak Merkepler	Birecik Çevresi	25 Çift	1, 5 (Çifti)	31, 5
Teymurhane	Ocak Tamiri, Su Küpü Ve Örs	Birecik Çevresi	-	-	10
Teymurhane	Köşe Taşı	Birecik Çevresi	2 Adet	5, 5	11
Teymurhane	Cabesin Toprağı	Urfa	160 Kıyye	-	6
Teymurhane	Demirci Polatı (*)	Birecik Çevresi	20 Kıyye	-	20
Teymurhane	Gavvas	Antep	1 Adet	-	4
Teymurhane	Teymur Çubuk	Adana	15 Halep Kantarı	21	398 (**)
Teymurhane	Timur Ağuş	Adana	5 Halep Kantarı	28	140+6
Teymurhane	Kurşunu Tambura	Adana	30 Adet	-	9
Yekûn					5441
Sefine Başına	Erkek Ve Dişi Eğencik	Teymurhane	5 Kıt'a 12, 5 Kıyyei Halep	-	-
Sefine Başına	Kayalık Çemberi	Teymurhane	3 Adet, 7, 5 Kıyyei Halep	-	-
Sefine Başına	Kogacık	Teymurhane	1 Adet	-	-
Sefine Başına	Çarmuk, Makara, Dümen Kancaları	Teymurhane	30 Adet, 6 Kıyyei Halep	-	-
Sefine Başına	Top Yatağı	Teymurhane	6 Kıt'a	-	-
Sefine Başına	Kandilice Halkası	Teymurhane	2 Kıt'a	-	-
Sefine Başına	Kogacık Çemberi	Teymurhane	6 Kıt'a	-	-
Sefine Başına	Orta Direk Kancası	Teymurhane	2 Kıt'a	-	-

(*) Fırkatalere verilen takım baltaları ağızlarına ve burgulara ve amele keser ağı için polat ifadesi kullanılmış olup, bileme aleti olması muhtemeldir.

(**) Adana'dan Antep'e kadar nakliye ücreti Adana Valisinin sorumluluğunda olup, Antep'ten Birecik'e kadar olan nakliyat tersane eminin sorumluluğundadır.

Ek-9: Sefine İnşasında Teymurhane Masrafları, (1699-1700) (Esedî Gurus) Devam

Kullanım Yeri	Türü	Tedarik Yeri	Kullanım Miktarı	Birim Fiyatı	Toplam Tutarı
Sefine Başına	Tirenkete Direği Kancası	Teymurhane	2 Kıt'a	-	-
Sefine Başına	Orta Direk Kilidi	Teymurhane	2 Kıt'a	-	-
Sefine Başına	Tirenkete Kilidi	Teymurhane	2 Kıt'a	-	-
Sefine Başına	Pocus Halkası	Teymurhane	2 Kıt'a	-	-
Sefine Başına	Oban Halkası	Teymurhane	4 Kıt'a	-	-
Sefine Başına	Kıç Bayrağı Halkası	Teymurhane	1 Kıt'a	-	-
Sefine Başına	Koga Burnu	Teymurhane	4 Kıt'a	-	-
Sefine Başına	Top Halkası Civataları	Teymurhane	4 'Er Adet	-	-
Sefine Başına	Reze, Halka, Ve Menteşe	Teymurhane	32 Kıt'a	-	-
Yekûn					42 ^(*)
Kaptan ve Kethüda Sefineleri ^(**)	Sefinenin Kıç Çaçtakları	Teymurhane	154 Kıyyei Halep	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Çeşme Çaçtakları	Teymurhane	9 Kıyyei Halep	-	-
Kapudan Paşa Sefinesi ^(***)	-Civatası	Teymurhane	1.5 Kıyyei Halep	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Top Yatakları Civataları	Teymurhane	4 Adet, 26 Kıyye	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Top-	Teymurhane	7 Kıt'a, 20 Kıyye	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Top Halkaları	Teymurhane	8 Kıt'a, 4.5 Kıyye	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Çember	Teymurhane	1kıt'a, 1.5 Kıyye	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Ada Tavlası Ve Sikkesi	Teymurhane	2 Adet, 11.5 Kıyye	-	-

(*) Sefine başına isabet verilen toplam maliyeti yanında, sefine başına isabet eden ve her bir parça için kalem kalem miktarları belirtilen demir edevatın birim sefine başına isabet eden toplam miktarı da 20 kıyyei Halep ve 25 Adet olarak belirtilmiştir.

(**) Kapudan Paşa ve kethüda sefineleri 3 adetten ibarettir.

(***) Kapudan paşa sefinesine 67, 5 kıyye demir aksam sarf edilmiştir. Bir önceki kayıt bölümünde belirtilen zahire sefinelerinde sar edilen demir aksamın miktarı ise 20'şer kıyye olarak tahakkuk etmiştir. Sefinede olması gereken toplar teymurhanede imal edilmediği için belirtilmemiştir.

Ek-9: Sefine İnşasında Teymurhane Masrafları, (1699-1700) (Esedî Gurus) Devam

Kullanım Yeri	Türü	Tedarik Yeri	Kullanım Miktarı	Birim Fiyatı	Toplam Tutarı
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Kebab Şişleri ve Satır	Teymur hane	1.5 Kıyye	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Saç Ayağı ve Kebir Kebab Şişi	Teymur hane	12.5 Kıyye	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Musluku Harbe Ve Halkaları	Teymur hane	7 Kıyye	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Çapa Timuru	Teymur hane	75 Kıyye	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Çadır Direk Çemberi	Teymur hane	0.5 Kıyye	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	2 Şer Adet Kazma ve Kürek	Teymur hane	3, 5 Kıyye	-	-
Kaptan ve Kethüda Sefineleri	Bir Küçük Varyoz	Teymur hane	1, 25 Kıyye	-	-
Yekun					227, 5
Sefinelere	Köske	Teymur hane	55 Kıt'a, 314 Kıyye	-	-
Sefinelere	Külünlü kazma	Teymur hane	34 Kıt'a, 269 Kıyye	-	-
Sefinelere	Teymur kürek	Teymur hane	164 Kıt'a, 143 Kıyye	-	-
Sefinelere	Varyoz	Teymur hane	60 Kıt'a, 214, 5 Kıyye	-	-
Sefinelere	Taşçı Külünlü	Teymur hane	32 Kıt'a, 60 Kıyye	-	-
Sefinelere	Polatlı Balta	Teymur hane	180 Kıt'a, 150 Kıyye	-	-
Sefinelere	Alatı Eğencik	Teymur hane	25 Kıt'a, 50 Kıyye	-	-
Kapudan Paşa ve Kethüda Sefineleri	Eğencik Takımı ve Kıç Çemberi (*)	Teymur hane	50 Kıyye	-	-
Sefinelere	Teymur Lengeri	Teymur hane	60 Adet, Yekun 6405, 5 Kıyye	-	-
Sefine ve Sandallara (**)	Çivi	Teymur hane	125 Kantar	-	4530

Kaynak; BOA, A. DVN. DVE 6/ 11

(*) Kapudan Paşa ve Murat Kethüdaya ait olan sefinelere 5 adet piyade kayığı refakat etmekte de olduğu ifade edilmektedir. Burada ifade edilen eğencik takımları ile kıç çemberleri piyade kayıklarında kullanılmıştır.

Ek-10: - Rakka'da Aşiret Firarları

Sene	Aşiret Adı	Firar Yeri
1698	Recepli Avşarı, Musacalu, Bayındır	Adana, Kozan, Kayseri, İçili
1701	Çakallı Avşarı (Rumkale)	Uşak, Alaşehir, Eşme
1707 ⁽¹⁾	Avşar, Kılıçlı, Zülkadriye	Amik ovası
1720	Tacirli	Payas
1724	İlbeğli (Nizip)	Maraş
1724	Mamamlu	Maraş
1727	Barak (Nizip)	Kayseri, Kırşehir ve Malatya
1728	İlbeğli	Maraş
1728	Recepli Avşarı	Kayseri
1729	Berazi (Suruç)	Adana (Misis Nahiyesi)
1733	Mamalu	Halep
1733	Barak (Nizip)	Sivas
1729	Tacirli	Bozok
1729	Badıllı	Ankara
1730	Recepli Avşarı	Kayseri, Develi
1727	Gökçe ve Ömerli	Diyarbakır, Mardin
1728	İzzeddinli	Aksaray- Ankara
1728	Haymanalu	Ankara
1728	Musacalu	Ankara
1728	Tabanlı- Bozkoyunlu	Ankara, Çankırı
1728	İnallu- Akkoyunlu	Ankara

Kaynaklar; Ahmed Refik, **Anadolu'da Türk Aşiretleri (H. 966-1200 Mühümme Defteri Kayıtları)**, İstanbul, Enderun Kitapevi, 2. Baskı, 1989, s. 117-202; **BOA**, MAD 701, s. 5-6, 17, 23, 44-45, 49, 79; **BOA**, KK. nr. 189. S. 109; **BOA**, Cevdet Dahiliye 4512; **BOA**, Maraş Ahkâm Defteri I, s. 3

(1) Aşiretler henüz yeni iskân edildikleri Rakka'daki mahallerinden firar etmektedirler. Amik ovasında yakalanan aşiret mensuplarının bir daha firar etmesini engellemek için rehın alma uygulaması yapılmıştır. Her aşiretten 3 nefer, iskân tamamlanana kadar Kayseri Kalesinde tutulacaktır. Bk. Ahmed Refik, **age**, s. 135.

Ek-10: Rakka'da Aşiret Fırarları (Devam)

Sene	Aşiret Adı	Fırar Yeri
1733 ⁽¹⁾	Avşar (Nizip)	Kayseri
1736 ⁽²⁾	Badıllı	Sivas
1737	Cihanbeğli	Malatya
1739 ⁽³⁾	Nizip Halkı	Antep
1740	Tüm aşiretlerden	Anadolu, Hama, Humus
1742 ⁽⁴⁾	Reşi (Nizip)	Antep, Halep
1742 ⁽⁵⁾	Recebli Afşarı	Aydın, Kütahya ve Karahisar
1743	Millî	Diyarbakır
1748	Millî	Diyarbakır, Çermik, Mardin ve Halep
1752 ⁽⁶⁾	Tüm Aşiretlerden	Anadolu
1755	Millî	Diyarbakır
1752	Perakende aşiretlerden	Hama- Humus
1764 ⁽⁷⁾	Millî	Diyarbakır
1807 ⁽⁸⁾	Millî	Diyarbakır
1818 ⁽⁹⁾	Tacirli	Bozok

(1) Barak Aşireti Fırat nehri kıyılarında ziraat eder. Fakat hayvanları da olduğundan 40 senedir Sivas'a yaylaya gelirler. Ancak artık Sivas halkına zulüm yapmaktadırlar, Bk. Ahmed Refik, **age**, s. 199

(2) Badıllı Aşireti'nin hayvancılıkla meşgul oldukları için Sivas'a yaylaya çıkmaktadırlar Fakat bazı senelerde geri dönüşlerine riayet etmemektedirler. Bk. **BOA**, MAD 701, s. 25.

(3) Nizip halkı Rişvanlı Aşireti'nin sık sık tasallutuna uğradıklarından Antep'e fırar etmektedirler. Bu da geride kalanların üzerindeki avarız vergisi yükünü arttırmakta olduğundan bunlar dahi fırar etmektedirler. Antep'de bulunan Nizip reayasının vatani aslilerine iskânları. Bk. Cemil Cahit Güzelbey ve Hulusi Yetkin. **Gaziantep Şer'i Mahkeme Sicilleri Örneği- Cilt IV**, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, s. 33.

(4) Halep'ten kışlaktan dönen Rişvanlı Aşireti'nin Fırat nehri ile Turlu Karyesi arasındaki Reşi Aşireti karyelerini yağmalamışlardır. Bu olay aşiret mensuplarının fırarına sebep olmuştur. Bk. **BOA**, Cevedet Adliye 1155.

(5) Adana Beylerbeyi Rişvanzade Süleyman Paşa, Kütahya ve Karahisar'a yol kesip adam katleden Rakka kaçkın aşiret mensuplarından isimleri belirtilen 80 kişinin yakalanıp idamı emredilmiştir,. Bk. Ahmed Refik, **age**, s. 209.

(6) Cemaat reayaları seferlerden dolayı varid olan tekaliften, imdadı hazariye ve seferiye ile mekkare, deve, ve zahire iştirası yükümlülüklerinden dolayı fırar etmişlerdir, Bk. Ahmed Refik, **age**, s. 211.

(7) Millî Aşireti iskânbaşı olan Teymur Beğ'den, Aşiretini vatani aslileri olan Rakka'ya götürmesi istenmiştir. Teymur emre itaat etmediği gibi yanına aldığı Diyarbakır ayarı ile birlikte yağmacılığa başlamıştır, Bk. **BOA**, MAD 701, s. 76.

(8) Millî Aşireti tabilerinden Diyarbakır'da olanların iskânı için 1222'de Murad Paşa sefer düzenlemiştir, Bk. **BOA**, MAD 701, s. 79.

(9) Halep Valisi Mehmed Paşa, Halep'teki fırarileri Barak fırarileri, hali olan Menbiç nahiyesine iskân etmek istemiştir. Rakka Valisi, Halep Valisi'nin tasarrufunun, reayanın deftere kayıtlı olduğu yere iadesi olduğunu ileri sürerek itiraz etmiştir, Bk. **BOA**, MAD 701, s. 101.

Özgeçmiş

1967 Gaziantep, Nizip'te doğdu. Birecik Lisesinden 1985'te mezun oldu. Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünden de 1992'de mezun oldu. Mezuniyet sonrası askerlik görevini ifa ettikten sonra Urfa'da öğretmenlik yapmaya başladı. Harran üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi "İktisat Tarihi" Anabilim dalında çalışmaya başladı. Aynı yıl İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İktisat Tarihi programında yüksek lisansa başladı. 1999'da "18.ve 19.yüzyılda Urfa Şehrinin Ekonomik ve Sosyal Yapılanmasında Rızvaniye Vakfının Yeri" isimli yüksek lisans tezini tamamladı. Aynı yıl Harran Üniversitesinde İktisat Tarihi Dersleri vermeye başladı. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 2001'de doktora çalışmasında bulunmak için görevlendirilmiştir.

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**XVIII. ve XIX. YÜZYILDA BİRECİK SANCAĞINDA
İKTİSADİ VE SOSYAL YAPI**

TAHİR ÖĞÜT

2502000083

Tez Danışmanı: Doç. Dr. COŞKUN ÇAKIR

İSTANBUL, 2008

ÖZ

XVIII. VE XIX. YÜZYILDA BİRECİK SANCAĞINDA İKTİSADİ VE SOSYAL YAPI

XVIII. ve XIX. yüzyılda Birecik Sancağının ekonomik ve sosyal yapısını inceleyen bu çalışma arşiv kaynaklarından hareketle, Osmanlı mali ve sosyal yapısını anlamaya yönelik olarak yapılmıştır. Yerel faktörlerden kaynaklanan uygulama farklılıklarının, Malikane, Vakıf, Tımar sistemlerinde ön plana çıktığı belirlenmiştir.

Bölge ekonomisini derinden etkilemiş olan tersane organizasyonu ve nehir taşımacılığı konusu, tarihsel süreç ve bütünlükte, bağlı müesseseleri ile birlikte değerlendirilmiştir. Ayrıca, nehir taşımacılığının uluslararası rekabete konu olması boyutu da ele alınmıştır.

Kısaca bir taşra ekonomisi üzerinden, büyüme sorunu çerçevesinde, mali organizasyondaki değişimin iktisadî ve sosyal yapıya etkisi belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Birecik, Fırat, aşiret, tımar, malikane, tersane, iktisat tarihi.

ABSTRACT

ECONOMIC AND SOCIAL STRUCTURE IN THE BİREDJİCK SANCAK BETWEEN 18TH AND 19TH CENTURIES

This study, based on the archival sources, examines the social and economic structure of Biredjick province in XVIIIth and XIXth centuries in order to understand both fiscal and social structure of the Ottoman State. It was found out that the practical differences that stemmed from local factors showed themselves clearly in systems of Malikane, Waqf and Timar.

Organization of shipyard and river transportation that had a profound effect on the regional economy have been studied within a historical continuity in connection with the relative organizations.

The effects of changes to the fiscal organization on both economic and social structure have been determined through a study of provincial economy in relation to the question of growing.

Keywords: Biredjick, Euphrates, nomadic tribe, timar, malikane, shipyard, economic history.

ÖNSÖZ

Osmanlı iktisadî ve mali yapısında XVIII. ve XIX. yüzyıldaki dönüşümü bir taşra ekonomisi üzerinden inceleyen çalışmamızda, konuya yönelik birincil kaynaklar olan arşiv belgeleri genel bir yoğunluğa sahiptir. Arşiv belgelerinin bürokratik özellikler taşımasından dolayı yapılan değerlendirmeler, paralel fonlarla teyit edilmiştir.

Çalışmamızın zaman periyodunun belirlenmesinde, bölgenin önemli aktörleri olan aşiretlerin iktisadî ve sosyal etkileri belirleyici olmuştur. Aşiretlere yönelik olarak XVII. yüzyıl sonu ve XVIII. yüzyıl başı itibarı ile iskan politikalarının yoğunluk kazanması ve Birecik'in sancak statüsü ile bağlı olduğu Rakka eyaletinin iskan sahalarından biri olarak belirlenmesi, araştırmamızın döneminin başlangıcının belirlenmesinde etkili olmuştur. Çalışmaya konu olan dönemin sonunun belirlenmesinde, XIX. yüzyıl boyunca bölgedeki sosyal ve iktisadî hayatı büyük ölçüde etkileyen Anaze Aşiretinin 1873 yılında Hille'ye iskanı esas alınmıştır.

Üç bölüm olarak ele aldığımız tezimizin birinci bölümünde, şehir ekonomisi ve sosyal yapı konusu incelenmiştir. Bu bölümde, nüfus, fiziki yapı, tarım, ticarî hayat ve vakıf alt başlıklarına yer verilmiştir. İkinci bölümde mali yapı değerlendirilmiş olup Birecik'in gelir-gider yapısı ve performansı ile Tanzimat'a kadar olan süreçteki genel değişim değerlendirilmiştir. Aynı şekilde tımar ve malikane uygulamaları da ele alınmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise Birecik Sancağının, XVIII. yüzyıl boyunca iktisadî ve sosyal yapısını derinden etkileyen tersanecilik ile sancağın bölgesel bir ticarî üst haline gelmesini sağlayan nehir taşımacılığı konusu incelenmiştir.

Çalışmamız, Birecik özelinde Osmanlı mali yapısındaki dönüşümün taşrada yansımalarının ve uygulama sonuçlarının yarattığı farklılaşmanın belirlenmesini ortaya koymayı hedeflemiştir.

Çalışma boyunca değerli yardımlarını gördüğüm tez danışmanım Doç. Dr. Coşkun Çakır ve hocam Prof. Dr. Tefik Güran'a teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar ve EKLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR	xv
GİRİŞ	1
1. EKONOMİK VE SOSYAL YAPI	8
1.1. Tarihi Yapı.....	8
1.2. Fiziki Yapı	14
1.3. Demografik Yapı.....	19
1.3.1. Şehir Nüfusu	19
1.3.2. Kırsal Nüfus	28
1.4. Vakıf Yapısı.....	34
1.4.1. Birecik Vakıfları.....	35
1.4.2. Rumkale Vakıfları	36
1.4.3. Nizip ve Suruç Vakıfları	38
1.4.4. Tanzimat Sonrası Birecik Vakıfları.....	39
1.4.5. Vakıfların Malî Yapıları	41
1.4.6. Vakıf Muhasebe Kayıtları.....	45
1.4.7. Vakıflar ve Aşar İhaleleri	50
1.4.8. Vakıf Personeli Gelirleri.....	53
1.4.9. Vakıflar ve Sosyal Yaşam.....	54
1.5. Ticarî Yapı.....	57

1.5.1. Şehir Ticareti.....	57
1.5.2. Transit Ticaret	61
1.5.2.1. Transit Ticaret ve İskele Gümrüğü.....	63
1.5.2.2. Transit Ticaret ve Karantina Teşkilatı	67
1.6. Tarımsal Yapı	69
1.7. Aşiret Yapısı	78
1.7.1. Rakka Eyaletinin Aşiret İskânındaki Yeri	78
1.7.2. Birecik Aşiretleri	81
1.7.2.1. Barak Aşireti.....	81
1.7.2.2. Baziki Aşireti.....	84
1.7.2.3. Suruç Aşiretleri.....	92
1.7.2.3.1. Gökçeöyük Cemaati	93
1.7.2.3.2. Berazi Aşireti	95
1.7.2.3.3. Şeyhân-ı Abbasiyan Cemaati.....	103
1.7.3. Aşiret Fırarları.....	105
1.7.3.1. Fırar Sonrası Yeniden İskân Teşebbüsleri	106
1.7.3.2. Aşiretler, Asayiş ve Malî Yapı	109
1.7.4. Bozulan Malî Denge ve Asayiş Sorunu.....	116
1.7.4.1. Millî Teymur İsyanı, 1791	116
1.7.4.2. Mültezim Hasan Ağa İsyanı, 1797	118
1.7.4.3. Aliübeyd Aşireti İsyanı, 1802.....	119
1.7.4.4. Fahl Halil İsyanı, 1820.....	121
1.7.4.5. Rumkale Voyvodası Bekir Beğ İsyanı ve Birecik Galesi, 1831-32....	121
1.7.4.6. Mısır Sorunu ve Birecik.....	124
1.7.4.7. Zorunlu Askerlik Uygulamasına Tepkiler.....	126
1.7.4.8. Çözilemeyen Anaze Aşireti Problemi.....	128
1.7. 4.9. Asayişin Sağlanması Yönelik Tedbirler	130
1.7.5. Asayiş Sorununun Sona Ermesi	134
1.7.6. Asayiş Sorunu ve Genel Sonuçları.....	135

2. MALÎ YAPI..... **137**

2.1. XVIII. Yüzyılda Rakka Eyaleti ve Birecik Sancağında Malî Yapı	137
2.1.2. XVIII. Yüzyılda Genel Olarak Osmanlı Maliyesi	137
2.1.3. XVIII. Yüzyılda Rakka Maliyesi ve Hazinesi	139
2.1.4. XVIII. Yüzyıl Rakka Eyalet Gelir ve Giderleri	145
2.1.4.1. 1713 Senesi Gelir ve Giderleri	147
2.1.4.2. 1733 Senesi Eyalet Hazinesi Gelirleri	151
2.1.4.3. 1735-1736 Seneleri Gelir ve Giderleri.....	155
2.1.4.4. 1739 Senesi Gideri.....	158
2.1.4.5. 1762 Senesi Geliri.....	159
2.1.5. XVIII. Yüzyılda Bütçe Performansı ve Bakayalar.....	163
2.2. XIX. Yüzyılda Rakka Eyaleti ve Birecik Sancağında Mali Yapı.....	166
2.2.1. Gelir Kaybı ve Mahlul Mukataalar	173
2.2.2. Kamu Harcamaları ve Tevziât Uygulamaları	175
2.2.3. 1846 Senesi Gelirleri	182
2.3. Birecik Uygulamasında Malîkaneler.....	183
2.3.1. Malîkanelerin Unvanlara Göre Dağılımı	184
2.3.2. Malîkanelerin Tek veya Çok Hisseli Olarak İhale Edilmeleri.....	189
2.3.3. Malîkanelerin İhale Yerleri.....	190
2.3.4. Malîkanelerin Gelir Kaynakları	191
2.3.5. Malîkanecilerden Cebelü Tahsilatı.....	193
2.3.6. Malîkane Uygulamasından Doğan Problemler	195
2.4. Birecik Uygulamasında Tımarlar.....	198
2.4.1. Tımar Tevcihleri.....	200
2.4.2. Tımar Ehlinin Malî Yükümlülükleri	208
2.4.2.1. Çift Resmi Tahsilatı	208
2.4.2.2. Cebelü Bedeli Tahsilatı.....	210
2.4.2.3. Yoklama Bedeli Tahsilatı.....	215
2.4.3. Tımar Uygulamasının Geçirdiği Değişiklikler	216
2.4.3.1. Tımarlılar ve Mısır İsyanı	217
2.4.3.2. Mansure Süvarilerinin Teşkili	218
2.4.3.3. Tımarlıların Zaptiye Hizmetine Alınmaları ve Hücçâc-ı Müstâhfız Alaylarının Teşkili.....	223

2.4.3.4. Alayların ve Tımarlıların Tasfiye Süreci	226
2.4.4. Tımar Uygulamasından Doğan Problemler	230
3. TERSANE VE NEHİR ULAŞIMI	239
3.1. Birecik Tersanesi.....	239
3.1.1. Osmanlı Döneminden Önce Tersane ve İskele	239
3.1.2. Osmanlı Döneminde Tersane ve İskele	241
3.1.2.1. Tersane Faaliyet Dönemleri ve Yapısal Konumları	245
3.1.2.2. XVIII. Yüzyılda Tersane Faaliyetleri	248
3.1.2.3. Tersaneye Kereste Temini.....	250
3.1.2.4. Tersane Personeli.....	257
3.1.2.4.1. Marangozhane Giderleri.....	260
3.1.2.4.2. Demirhane Giderleri.....	263
3.1.2.4.3. Sair Giderler.....	264
3.1.2.5. 1733-34 Azerbeycan ve Irak Seferinde Tersane Faaliyetleri	265
3.1.2.6. Üretim Girdileri ve Tedarik Yerleri.....	269
3.1.2.7. Personel Ücretleri	272
3.1.2.8. Tersanenin Finansmanı	273
3.1.2.9. Demirci Esnafı Örneğinde Genel İstihdam Yapısı	274
3.1.2.10. Tersane Faaliyet Dönemlerinde Değişim	277
3.1.3. Mühimmat Nakli ve Zahire Organizasyonu	282
3.1.3.2.1. Zahire Temini ve Naklinde Birecik'in Konumu.....	287
3.1.3.2.2. Diyarbakır'dan Zahire Sevki ve Birecik'in Konumu.....	291
3.1.3.2.3. Zahire Organizasyonunda Devlet ve Reaya İlişkisi.....	292
3.1.3.2.4. Zahire Organizasyonunun Finansmanı	300
3.1.4. Tersane ve Haberleşme Organizasyonu.....	302
3.1.4.1. Birecik Menzilhane Teşkilatının Kuruluşu ve Faaliyetleri	302
3.2. Birecikte Nehir Taşımacılığı.....	305
3.2.1. Fırat'ta Kayık İşletmeciliği	306
3.2.2. Birecik-Basra Taşımacılık Girişimleri.....	309
3.2.2.1. İngiltere'nin Teşebbüsleri ve Chesney Projesi	309

3.2.2.2. Diyarbakır Üzerinden Yapılan Taşımacılık Teşebbüsleri.....321

SONUÇ	328
KAYNAKÇA	340
EKLER	350
ÖZGEÇMİŞ	450

TABLolar ve EKLER LİSTESİ

Tablo 1 - Birecik Fiziki Yapıları	17
Tablo 2 - Seyyahlara Göre Birecik Nüfusu.....	21
Tablo 3 - Birecik'te Gayrimüslimler ve Mesleki Dağılımı, 1848	23
Tablo 4 - Nizip'te Gayrimüslimler ve Mesleki Dağılımı, 1846.....	24
Tablo 5 - Birecik'te Yabancı Gayrimüslimler ve Memleketleri, 1846.....	25
Tablo 6 - Birecik Kazasının Hane ve Nüfus Yapısı, 1861	26
Tablo 7 - Urfa Vilayetinin Hane ve Nüfus Yapısı, 1865	26
Tablo 8 - Birecik Kazasının Hane ve Nüfus Yapısı, 1869.....	27
Tablo 9 - Cevdet Paşa'ya Göre Urfa ve Kazaları Nüfusu, 1880	28
Tablo 10 - Urfa Vilayeti Kürt Aşiretleri, 1865.....	30
Tablo 11 - Berazi Aşireti Oymakları, 1865.....	31
Tablo 12 - Urfa Vilayeti Arap Aşiretleri, 1865	32
Tablo 13 - Urfa Vilayeti Türkmen Aşiretleri, 1865.....	33
Tablo 14 - Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Şehir Vakıfları.....	36
Tablo 15 - Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Rumkale Vakıfları	37
Tablo 16 - Birecik Vakıflarının Fiziki Varlıkları ve Gelirleri, 1859-1860	43
Tablo 17 - Nizip Vakıflarının Malî Yapısı, 1859-1860	45
Tablo 18 - Şeyh Davut Zaviyesi Gelir- Gideri, 1873	47
Tablo 19 - Şeyh Müslim Zaviyesi Gelir-Gideri, 1870 (Guruş).....	49
Tablo 20 - Aşar İhalesi Yapılan Vakıfların (*) İhale Koşulları, 1856.....	51
Tablo 21 - Aşar İhalesi Yapılan Vakıfların, İhale Koşulları, 1861	52
Tablo 22 - Birecik'te Tüccar ve Esnafa Yapılan Müdahaleler.....	60
Tablo 23 - Birecik İskele Gümrüğü Geliri, 25.11.1835 (Guruş).....	65
Tablo 24 - Birecik Karantinası Rüsumatının Bir Senelik Geliri, 1847.....	68
Tablo 25 - Birecik'teki Tarım Alanlarının Durumu, 1869.....	72
Tablo 26 - Birecik'te Hayvan Mevcudu, 1869.....	74
Tablo 27 - Birecik'te Zirai Üretim Verileri, 1869 ve 1871.....	76
Tablo 28 - Rakka'ya İskân Edilen Harici Aşiretler	79

Tablo 29 - Ank Nahiyesindeki Baziki Aşiret Köyleri, 1762.....	87
Tablo 30 - Baziki Aşireti Oymakları, 1762.....	89
Tablo 31 - Gökçeöyük Cemaatinin İhtilafları	94
Tablo 32 - Berazi Aşiretinden Ele Geçirilen Ürün ve Hayvan.....	99
Tablo 33 - Berazi Aşireti'nin Malî ve Sosyal İhtilafları	101
Tablo 34 - Birecik Sancağı Mahsulat Sayımı, 1706.....	144
Tablo 35 - Rakka Hazinesi ve Başmuhasebe Gelirleri	146
Tablo 36 - Rakka Hazinesi Gelirleri, 1713	148
Tablo 37- Rakka Hazinesinden Birecik İskelesi Personeline Yapılan Ödemeler, 1713	150
Tablo 38- Urfa ve Birecik'ten Alınan Çuka ve Kürk Bedelleri, 1713.....	150
Tablo 39 - Rakka Hazinesi Gelirleri, 1733*	152
Tablo 40- Nizip ve Birecik Aşiretlerinden Alınan Zahire Bedeli, 1733 (Guruş).....	154
Tablo 41- Rakka Hazinesi Gelirleri, 1735 (Guruş) *	156
Tablo 42- Rakka Hazinesi Giderleri, 1736 (Guruş).....	157
Tablo 43- Rakka Eyalet Giderleri, 1739 (Guruş)	158
Tablo 44- Birecik Aşiretlerinin Vergi İndirimleri, 1739 (Guruş).....	159
Tablo 45- Rakka Hazinesi Gelirleri, 1762 (Guruş) *	160
Tablo 46 - Mukataalardan Yapılan Ücret Ödemeleri, 1762 (Guruş).....	162
Tablo 47 - XVIII. Yüzyıl Rakka Eyaleti ve Birecik Sancağı Bakayaları (Guruş) ...	165
Tablo 48 - Birecik Şehir Mukataaları Bedeli, 1841-1842 (Guruş).....	168
Tablo 49 - Birecik Aşiretlerinden Mal-ı Miri, 1841-1842 (Guruş)	170
Tablo 50 - Rakka ve Birecik Baş Vergileri; 1841-1842 (Guruş)	172
Tablo 51 - İstanbul'da Meskun Birecik Mukataası SahibMalikaneciler 1841-42 (Guruş)	172
Tablo 52 - Birecik'te Mahlul Mukataalar, 1834-1842 (Guruş).....	174
Tablo 53 - Katırcı Ağazade Arif Beğ'den Kalan Mukataalar, 1842	175
Tablo 54 - Birecik Kazası Personel Giderleri, 1842-1844.....	176
Tablo 55 - Berazi Aşiretinden Yapılan Tevziât, 1842- 1844 (Guruş)	178
Tablo 56 - Barak Aşiretinden Yapılan Tevziât, 1842- 1844 (Guruş).....	179
Tablo 57 - Bazı Perakende Aşiretlerden Yapılan Tevziât, 1842-44 (Guruş).....	179
Tablo 58 - Urfa Vilayet Masrafı İçin Kazalardan Yapılan Tevziât, 1844 (Guruş) ..	180

Tablo 59 - Urfa Sancağı Gelirleri, 1846 (Guruş)	182
Tablo 60 - Birecik Malîkanecilerinin Ünvanları ve Ödedikleri Muaccele ve Mal Bedelleri 1841, (Guruş).....	185
Tablo 61 - 1699-1841/1842 Yılları Arasında Birecik Mukataalarını Tek Başlarına veya Hisseli Olarak Deruhte Edenler.....	190
Tablo 62 - 1699-1841/1842 Yılları Arasında Birecik ve Merkezden Satılan Malîkaneler.....	191
Tablo 63 - 1699-1841/1842 Yılları Arasında Birecik Malîkanelerinin Malî Kaynakları	191
Tablo 64 - 1699-1841/1842 Yılları Arasında Malîkaneleri Oluşturan Köy/ Mezra Dağılımları	192
Tablo 65 - Birecik Mukataası Cebelü Bedeli Tahsilâtı, 1734 (Guruş)	194
Tablo 66 - Birecik'te Malîkanecilere ve Mültezimlere Yapılan Müdahaleler, 1741-1838	196
Tablo 67 - Birecik'te Vefattan Boşalan Tımarların Berat Kayıtları, 1765-1780	206
Tablo 68 - Birecik Tımar Köyleri ve Çift Resmi Tahsilâtı, 1690	209
Tablo 69 - Birecik Tımarlarının Cebelü Bedeli Ödemeleri, 1851-1854, (Guruş)	214
Tablo 70 - Rakka Eyaleti ve Kazalarında Tımar ve Zeamet Dağılımı, 1812.....	216
Tablo 71 - Birecik Mansûre Süvarileri ve Gelirleri 1836 (Akçe)	219
Tablo 72 - Birecik Sancağı Tımar Köyleri Tahriri, 1838.	221
Tablo 73 - Birecik Tımar Sayımında Yerinde Bulunan Tımar Ehli, 1842	222
Tablo 74 - Birecik Nahiye ve Tımar Köyleri Hane Mevcudu, 1861	227
Tablo 75 - Muhtelif Tarihlerdeki Birecik Tımarlı Kayıtları	229
Tablo 76 - Birecik'te Tımar ve Zeametlere Yapılan Müdahaleler, 1741-1838	230
Tablo 77 - Birecik'te İnşaa Edilen Sefineler.....	246
Tablo 78 - Kereste Temin Edilen Yerler ve Giderleri, 19.1.1700-15.8.1700 (Esedî Guruş)	251
Tablo 79 - Tersaneye Kereste Nakli İçin Ödenen Katıplık Ücretleri, 19.1.1700-15.8.1700 (Guruş).....	253
Tablo 80 - Tersaneye Kereste Nakleden Sal ve Sefinelere Yapılan Ödemeler, 19.1.1700- 15.8.1700 (Guruş)	254

Tablo 81 - Kereste Nakil Yerlerinde Görevli Mutemetler ve Mahiyetlerine Yapılan Ödemeler, 19.1.1700- 15.8.1700 (Esedî Gurusu).....	256
Tablo 82 - Tersaneye Birecik Dışından Gelenlere Ödenen Harcırahlar, 19.1.1700- 15.8.1700 (Akçe)	259
Tablo 83 - Marangozhane Giderleri, 19.1.1700- 15.8.1700 (Gurusu).....	261
Tablo 84 - Faaliyet Dışı Giderler 19.1.1700- 15.8.1700.....	264
Tablo 85 - Kereste Temin Edilen Yerler ve Kereste Miktarları:.....	267
Tablo 86 - Kereste Giderleri, 25.5.1734-14.10.1734 (Akçe)	268
Tablo 87 - Mubayaacı Aracılığıyla Yapılan Mühimmat Alım Bedelleri 25.5.1734- 14.10.1734 (Akçe)	270
Tablo 88 - Marangoz ve Kalafatçılara Yapılan Ödemeler, 25.5.1734-14.10.1734	270
Tablo 89 - Demirciler ve Kereste Temin Edenlere Yapılan Ödemeler, 25.5.1734- 14.10.1734.....	271
Tablo 90 - Antep Sancağında Bazı Ürünlerin Narh Fiyatları, 1734 (Akçe)	272
Tablo 91 - Toplam ve Birim Sefine Başına Sarf Edilen Hammadde, 25.5.1734- 14.10.1734 (Halep Kantarı/kıyye)	274
Tablo 92 - Demirci Esnafı İstihdamı, 1744.....	275
Tablo 93 - İnşaa Dönemlerinde Gider Kalemlerinin Değişimi (Gurusu)	280
Tablo 94 - 1777'de Birecik İskelesine Gelen Zahirî Miktarı ve Geldiği Yerler	289
Ek 1: Birecik Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258.....	350
Ek 2: Suruç Nahiyesinde Meydana Gelen Mali İhtilaflar, H. 1156-1258.....	382
Ek3:Rumkale Kazası ve Mali İhtilaflar, H. 1155-1235.....	396
Ek 4: Nizip, Merzuman ve Araban Nahiyesi ve Mali İhtilaflar, H. 1116-1231	405
Ek: 5 Malikane İhaleleri ve İhtilafları, H. 1111-1257.....	411
Ek-6: Malikanelerden Üç Karye ve Üstü Tasarruflara Örnekler, 1762.....	436
Ek-7: Tımar Tevcihleri, 1695-1742	438
Ek-8: Cebelü Bedelü Ödemeleri, 1711-1744, (Devam).....	442
Ek-9: Sefine İnşasında Teymurhane Masrafları, (1699-1700) (Esedî Gurusu).....	445
Ek-10: - Rakka'da Aşiret Fırarları.....	448

KISALTMALAR

A. g.e	: Adı Geçen eser
A.g.m	: Adı geçen eser
R.	: Recep
Bk.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cemaziyelahir
Ca	: Cemaziyelevvel
Çev	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EI	: Encyclopedia of Islam
Gr	: Gurre(Kameri ay başlangıcı)
Gy	: Gaye(Kameri ay sonu)
İA	: İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim)
İÜ İFM	: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
Kit.	: Kitaplığı
Küth.	: Kütüphanesi
L.	: Şevval
M	: Muharrem
N	: Ramazan
R	: Rebiyülahir
Ra	: Rebiyülevvel
S.	: Sayı
S	: Safer
Sh	: Selh (Kameri ayın son günü)
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfalar
Z	: Zilhicce
Za	: Zilkade